SZEGED TÖRTÉNETE

ÍRTA

REIZNER JÁNOS

HARMADIK KÖTET

EGYHÁZAK ÉS HITFELEKEZETEK HATÓSÁG ÉS TÁRSADALOM
EGÉSZSÉGÜGY ISKOLÁK KÖZMŰVELTSÉG KÖZGAZDASÁG

KIADJA
SZEGED SZAB. KIR. VÁROS KÖZÖNSÉGE

M E 2.783

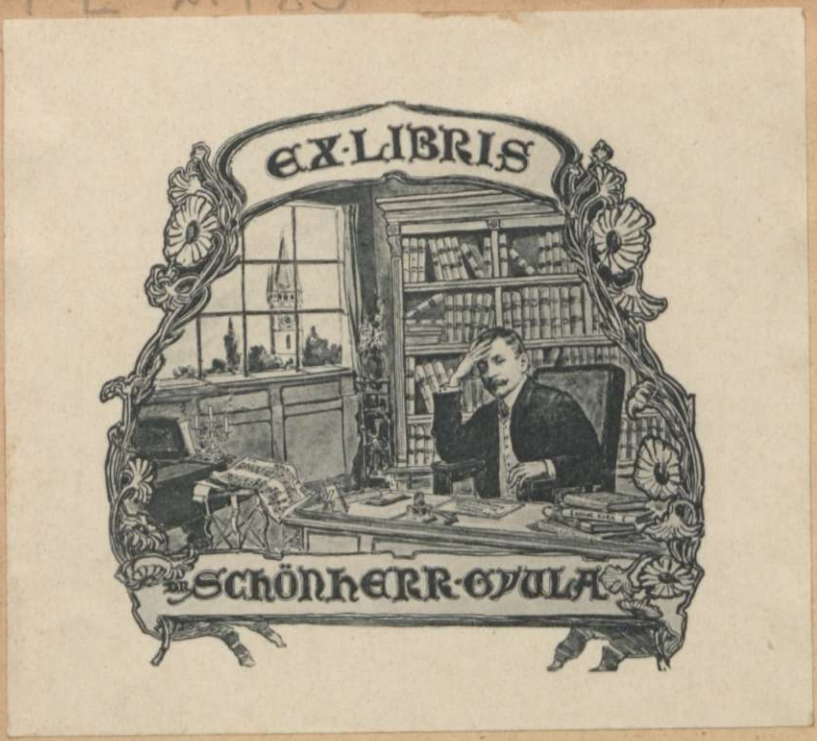

76/1988

SZEGED TÖRTÉNETE

SZTE Egyetemi Könyvtár
J000427793

SZTE ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM KÖZPONTI KÖNYVTÁRA SZEGED
E 2.783

Szeged, 1900.
Nyomatott Engel Lajos könyv- és könyomdai müintézetében.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

EGYHÁZAK ÉS HITFELEKEZETEK.

I. A szent Demeter egyház.
II. Havi-Boldogasszony temploma.
III. A szent György plébánia
és a minoriták.
IV. Szent Rókus egyháza.
V. Elpusztult templomok.
VI. Görög keleti hitfelekezet.
VII. Ágostai ev. hitfelekezet.
VIII. Református hitfelekezet.
IX. Zsidó hitfelekezet.
X. Nazarénusok.

I. A szent Demeter egyház.

Azon körülménynél fogva, hogy a belvárosi plébánia már ősidőktől mint szent Demeter tiszteletére emelt egyház ismeretes, azt következtethetjük, hogy ez a plébánia s templom még a kereszténység általános behozatala előtt keletkezett és még abból az időből való, amidőn szent István atyja, Géza fejedelem alatt, a kereszténység terjesztésében Délmagyarországban még a görög — konstantinápolyi — papok buzgólkodtak. Szent Demeter (Demetrios) különösen a keleti egyháznak kedvelt alakja s mondhatni, hogy különleges keleti szent. A szegedi plébánia védszentjének Demeter személyében történt megválasztása tehát a görög papok térítési buzgalmának egyedüli emlékeztetője[1]).

Az átépített s ma már eredeti jellegéből kivetkőztetett plébániai templomon a csúcsíves építészetnek több maradványa észlelhető[2]). Ezen körülménynél fogva a mai templom a XII. századnál nem régibb alkotás. Kellett tehát egy régibb templomnak is lenni, mely talán a tatárdúlás alkalmával enyészhetett el s mely az első keresztény templomok mintájára byzanti jellegű bazilika-épitmény lehetett.

Talán ép e körülménynél fogva történhetett az, hogy szent István a bácsi püspökség és a kalocsai érsekség alapitásával ennek egyik főesperességi székhelyét Szegedre helyezte, mint ahol a kereszténység abban az időben már megvolt erősödve s nagyobb plébániai templom is létezett.

III. Incze pápának 1199. évben kelt egyik bullájában ugyanis a bács-kalocsai érsekséghez tartozó szegedi főesperességről van szó[3]). A főesperesek régente a távol székelő püspököknek bizonyos püspöki jogokkal felruházott segédei voltak s ezért chor-episcopus nevet is viseltek[4]). Amidőn a szent király a bácsi püspökséget és a kalocsai

---

[1]) Lásd I. köt. 18—20. l.

[2]) Molnár Pál: Szegedi régiségek. Szegedi Híradó 1863. évf. 36—38. sz.

[3]) Fejér Cod.: Dipl. II. k. 356. l. — A bácsi püspökség a kalocsaival 1138-ban egyesittetett.

[4]) Konek S.: Egyházjogtan kézikönyve. Pest, 1863. 351. lap. — Kazaly: A kath. egyházjogtan kézikönyve. Vácz, 1877. I. k. 232. l.

érsekséget szervezte s ezzel egyidejűleg a főesperességek székhelyeit is megállapította, Szegeden ép azon körülménynél fogva tartotta szükségesnek a főesperesség felállítását, mert ez a püspöki és az érseki székhelytől távol esett. A közlekedési nehéz viszonyokra tekintettel s a Szeged körül keletkezett egyházak és a zsenge kereszténység alkalmas kormányzása tekintetéből tehát a püspöki székhelytől távol eső vidék központján, hol nagyobb templom is volt, hol a hívek már megerősödve voltak, a főesperesség felállítása az okszerű szervezés követelménye volt.

A szegedi főesperesség még a későbbi időben is a szt. Demeter plébániával volt kapcsolatos. A fennmaradt levelekből a mohácsi vészt megelőző időből a plébánosok s illetőleg esperesek neveit a következőkben állíthatjuk össze: 1244—47-ben Antal[1]), 1252—54-ben Simon[2]), 1255—56-ban Elek[3]), 1263-ban Elek[4]), de még ugyanezen évben Tamás[5]), 1270-ben János[6]), 1282-ben Tamás[7]), 1289-ben Jakab[8]), 1297—99-ben János[9]) 1303-ban János[10]), 1308-ban Szilveszter[11]), 1320-ban Iván[12]), 1322—32-ben Péter[13]), 1336-ban István[14]), 1348-ban Albert[15]), 1361-ben Tamás[16]) szegedi esperesek neveire akadunk. Még az 1412. s 1436. évekről is említtetnek Mihály és György nevű szegedi főesperesek[17]).

Mint főesperesi székhely szent Demeter plébániája mindenesetre kitünő javadalom lehetett. Egyébként az 1332—37. évi pápai tizedlajstromokból is azt látjuk, hogy a szent Demeter templom plébánosa

---

[1]) Árpádkori új okmánytár VII. k. 181. 241. XI. k. 336. l.

[2]) Cod. Dipl. IV. k. 2. r. 158. l. Hazai Okmányt. VI. k. 81. l.

[3]) Zichy Codex. I. k. 9. l. — Cod. Dipl. IV. k. 2. r. 407. l.

[4]) Hazai Okmt. VI. k. 118. l.

[5]) Cod. Dipl. IV. k. 3. r. 179. l.

[6]) Cod. Dipl. VII. k. 3. r. 69. l. — Árpádk. új okmt. VIII. k. 319. l.

[7]) Árpádkori új okmánytár IX. k. 340. l.

[8]) Cod. Dipl. V. k. 3. r. 473. l.

[9]) Árpádkori új okmányt. X. k. 344. — XII. k. 603. Hazai Okmányt. VI. k. 429 l.

[10]) Anjoukori okmányt. I. k. 69. l.

[11]) U. o. I. k. 144. l.

[12]) Zichy Codex. I. k. 190. l.

[13]) Anjoukori Okmányt. II. k. 108., 211., 624. — Orthmayer és Szentkláray: Történelmi Adattár. Temesvár, 1871. 459. l.

[14]) Orthmayer és Szentkláray: i. m. i. h.

[15]) Anjoukori Okmánytár V. k. 166. l.

[16]) Cod. Diplom. IX. köt. 3. r. 270 lap.

[17]) Magyar történelmi tár II. k. 38. lap. — Katona: Historia eccles. Colocensis. I. k. 80. 81. l.

a szent atya részére több mint két márka ezüst tized járandóságga adózott[1]). E lajstromokból egyébként kiderül az is, hogy Szeged egyházhatóságilag a bács-kalocsai érsekséghez tartozott. Ez a helyzet még a mohácsi vész után sem változott, mert a krakkói egyetemen beiratkozott szegedi diákok folytonosan, még 1530-ban, 1536-ban is a bácsi megyéhez tartozókul emlittetnek[2]).

A plébánost különben ős időktől fogva a város közönsége választotta, mi Mátyás királynak 1458. évben kelt szabadalmi leveléből is kitetszik. Valószínűleg valamely egyházi felsőbb hatóság beavatkozása és túlkapása ellenében való biztosításkép a király a város közönségét ekkor a lelkész szabad választásának ősi gyakorlatában örök időkre megerősítette[3]). Az egyházkegyúri jog gyakorlata e szerint korántsem III. Károly királynak 1719. évi adománylevelén, hanem az egyház alapításánál fogva eredeti szerzési jogczímen alapul.

Noha a plébánia fenntartásának gondja a város közönségét terhelte, azért e mellett szent Demeter temploma különböző alkalmakból gazdag adományokban és alapítványokban részesült. Így a többi közt Mátyás király 1465. évi október hó 26-án „szent Demeter napján bément volna a nagymisére és látta vala, hogy nem igen jeles kazula, avagy misemondó ruha volna a plébánoson, a nagymisén mindjárást offerendára méne és mikoron megkörülte volna szent Demeter oltárát, mindjárt levoná az ő felső ruháját és az oltárra offerálá azt, hogy szent Demeternek kazulát csináltatnának belőle. Becsülik vala pedig azt a ruhát hatvanezer forintra“[4]). A fejedelmi palástból csakugyan misemondó ruha készült, mely a török uralom alatt az alsóvárosi barátokhoz került, hol még maig is épségben őrizik.

Lukács zágrábi püspök is a templom gazdagitói közé tartozik. 1501-ben kelt alapítólevele értelmében szülővárosa iránt érzett kegyelete és taníttatása hálájául a templom mellett Mária tiszteletére egy kápolnát emeltetett s a plébánia 5 káplánján túl még két új káplánságot szervezett. Ezek javadalmazására Ercsiben egy malomhelyet, Kameniczen egy „Kutyás“ nevű szőlőt, egy teljesen fölszerelt mészárszéket 40 frt üzleti tőkével, továbbá 56 darabból álló ménest, 100 frt készpénzt és különféle egyházi szereket hagyományozott[5]). A kápolna, melyet a püspök ugyancsak a város kegyurasága alá helyezett, a templom nyugati oldalánál, a torony mellé volt épitve[6]).

---

[1]) Monumenta Vaticana. I. sorozat I. köt. 1811. lap.

[2]) Schrauf K.: Regestrum bursae Cracoviensis. Budapest, 1893. 100—103. lap.

[3]) Oklevéltár XXXI. sz. a.

[4]) Heltai Gáspár: Magyar krónika. Győr, 1789. II. k. 264. l.

[5]) Oklevéltár LVI. sz. a.

[6]) Oklevéltár CLXXI. sz. a.

A gazdag adományok a török uralom alatt elvesztek, a templom s plébánia pedig elpusztultak. A torony csonka lett, a tetőzet elkorhadt, a mennyezet beszakadozott, úgy hogy a város visszavétele után a templomot katonai raktárnak használták s az 1703-ban betelepített jezsuiták isteni tiszteleteiket már csak a Lukács püspök által emelt kápolnában tartották[1]).

A templom és a plébánia további történetét, Návay János plébánosnak 1713. évben történt megválasztását s az esztergomi érseknél való bemutatását s ebből folyólag a kegyúri jogok védelme iránt gr. Nádasdy László csanádi püspökkel folytatott küzdelmeket, úgy a plébániának a piaristák vezetésére bízását, végül az egységes plébánia felosztását és Csanád egyházmegyébe történt végleges bekeblezését annak helyén kimerítőleg tárgyaltuk[2]).

Azért itt csak a templom helyreállításáról szólunk, mely az 1725. évben vette kezdetét[3]) s 1749-ben fejeztetett be, mint azt a chorus fölött levő régi felirat: „Libera regiaque civitas Szegediensis me plene ex antiquis ruinis erexit. Anno 1749.“ hirdeti[4]).

Az újjáépítés tehát 24 évig tartott. Az építési munkákat Montelberger Fülöp vállalta el, ki ekkor új apsist emelt; az oldalfalakat ugyan meghagyta, de a hajóban belső támfalak is épültek, mely módon oltárok állítására ott alkalmas fülkék képződtek. A boltozat a szerkezeti változásoknál fogva is egészen újra készült.

A teljesen új homlokzat és a toronyépítési munkákat 1731-ben kezdették meg s még ugyanazon évben be is fejezték[5]). Az a föltevés, hogy a templom mai hajója a régi templomnak csupán apsisa lett volna és a nagy terjedelmű hajót, mely régebben a mai templomtérre benyúlt volna, ekkor bontották le, az egykorú följegyzésekből nem igazolható. A torony és a torony támfalainak elhelyezése is eléggé mutatja, de az 1711. évről fennmaradt alaprajz is eléggé bizonyítja[6]), hogy a templom régi és mai hajója teljesen azonos, és hogy a régi hajó a templom restaurálása alkalmával rövidebb nem lett. Orgonát már 1729-ben vásároltak[7]). Harangokat csak 1737-ben szereztek; ezeket, valamint az oltárokat is báró Falkenstein Béla püspök 1739. évi szep-

---

[1]) Oklevéltár CLXXI. sz. a.

[2]) Lásd: „A kegyúri jogok védelmezése“ I. köt. 277—298. l.

[3]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1725. év 114. lap.

[4]) E feliratot a templom 1890. évi restauratiója alkalmával befestették s helyébe új feliratot alkalmaztak.

[5]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1731. évi október 5-ről. A torony keresztgombjába elhelyezett chronosticon az I. k. 371. lapon van közölve.

[6]) Oklevéltár CLXXI. sz. a.

[7]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1729. év 505. lap.

tember havában szentelte fel[1]). Ezután bontották le a Lukács-féle kápolna tornyocskáját, ahonnan a kisebb harangokat a nagy toronyba áthelyezték.

A templom egész környékét rendezték s a körülötte fennállott különféle épületeket lebontották, előbb azonban a templom mellett levő temetőn útat nyitottak[2]). A belső díszítéseket 1746—49-ben hajtották végre[3]). Ekkor készült a díszes és költséges tabernaculum, a két mellékoltár s a hajóban is négy oltár[4]).

A templom helyreállításának két évtizeden át tartott munkálatai tetemes költséget vettek igénybe, de ezeket pontosan kimutatni lehetetlen. A költségeket részben a városi pénztár viselte, részben pedig az esztergomi érseknek járó, évi 800 frt tizedváltság felének átengedéséből fedezték[5]). Gr. Nádasdy László püspök, ki dézsma-követelésének behajtása körül mindig a legnagyobb pontosságot követelte s a szegedi cathedralis templom építését oly kiválóan szorgalmazta, a restaurationalis költségekhez semmivel sem járult. A templom átépítése alkalmából az építkezésre való felügyeletet és fizetéseket Feldhoffer György tanácsnok és templomatya, különben vagyonos vaskereskedő teljesítette[6]).

A piaristáktól a plébánia vezetését 1789. évben elvették s ugyanekkor állitották fel a felső- s alsóvárosi plébániát is. Lelkészül a csanádi püspöknél ekkor Petrits István makói plébános lett bemutatva, mert VI. Pius pápának 1776. évi márczius hó 6-án kelt bullájánál fogva Szeged véglegesen a csanádi egyházmegyébe lett bekebelezve. Petrits utóda Radványi András, majd Kőszeghy József, a hasonnevű püspök testvére lett, ki később mint pápai lelkész ugyanott halt meg. Utánna Pálfy Sándor, majd Kremminger György következett. Az utóbbinak botrányos élete miatt sok panasz volt. Az egyházi szerek közül igen sok értékes dolog elveszett s azért az 1832. évi augusztus hó 12-én tartott választott községi ülés

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1739. évi szept. 14-ről.

[2]) Szeged v. tanácsi jkve 1728. évi jan. 27-ről.

[3]) Szeged v. közigazgatási levéltára és számadási könyvei s iratai a vonatkozó évekről.

[4]) A szabó-czéh 1774-ben szent Anna tiszteletére állított egy oltárt. Ezentúl a templom bejáratánál a kiépítetlen maradt másik torony alatt, Kőrösi Rozália adományából 1847-ben létesült egy Mária-oltár, illetőleg kápolna.

[5]) 1730. évi febr. 11. aug. 22., decz. 16. és 1731. évi decz. 29-iki tanácsi határozatok.

[6]) Lásd egyúttal Reizner J.: „Szent Demeter temploma" és „A szegedi plébániák" czikkeit a Szegedi Napló 1890. évi 161. és 162., úgy az 1893. évi 79. számaiban.

a plébános eltávolítása iránt az egyházmegyei hatósághoz erélyes feliratot intézett. A püspök ekkor Kremminger Antal személyében administratort küldött, kit utóbb plébánosnak megválasztottak. De az 1849. évi alkalmazkodása miatt a hatóság kérelmére gr. Batthyány Kázmér teljhatalmú kormánybiztos Kremmingert állásától felfüggesztette, javadalmától megfosztotta. Az egyházmegyei hatóság azonban őt állásába mihamarébb visszahelyezte[1]).

Kremminger Antal.

A plébánia anyakönyvei 1711. óta maradtak fenn. 1789-ig a város összes szülötteit, halottait és esketteit itt anyakönyvezték[2]).

A templom hajójának keleti részében az oltárok alatt három kripta is van, hova a múlt század végeig 24 frt díj lefizetése mellett temetkezni lehetett[3]). A többi közt itt van eltemetve a báróságra emelt Bajalich Ádámnak atyja, anyja és nagyatyja, miként azt a templom bejáratánál 1783-ban a falba illesztett czímeres sírfelirat tanúsítja.

A plébánia joghatósága alá tartozott az 1738. évi pestis emlékére épített Erzsébet vagy Rozália kápolna, továbbá a várban létezett s a

[1]) Lásd II. köt. 153—155. l.

[2]) A kereszteltek, eltemetettek, halottak és eskettek számáról szemelvényül közöljük e számadatokat:

1714.	évben	kereszt.	298,	eltem.	—	eskettetett	53 pár.
1715.	„	„	293,	„	—	„	— „
1716.	„	„	312,	„	—	„	71 „
1717.	„	„	296,	„	—	„	131 „
1718.	„	„	371,	„	—	„	109 „
1719.	„	„	301,	„	—	„	56 „
1720.	„	„	311,	„	—	„	stb.
1721.	„	„	420,	„	232.		
1722.	„	„	480,	„	342.		
1723.	„	„	514,	„	298.		
1724.	„	„	550,	„	246.		
1725.	„	„	511,	„	233.		

A régi anyakönyvekben temérdek idegen, török, szerb, német, sőt olasz családnév is szerepel (p. o. Szungyemelli, Ladrini stb.) De ezek mellett felettébb jellemző sok régi magyar családi névre is akadunk, mint például: Bujdosó, Rengő, Sávoly (amiből később a Sávay név alakult) stb. Az 1720—40-es évek közt igen sok az iker vagy hármas szülött. Voltak lelenczek is, de törvénytelen igen ritkán.

[3]) Az 1754. évi canonica visitationalis jgyzkv az egyházmegyei levéltárban.

szent keresztről czímzett, 1809-ben épített kisebb templom, melyet utóbb raktárnak használtak, valamint a kálvária-kápolna, mely Pálfy Sándor plébános és Linzeder József templomatya buzgólkodására ugyancsak 1809. évben épült, végtére a Lengyel Josefa tanítónő által 1840. évben Zabosfán épített kápolna. A belvárosi plébános joghatósága alá tartozott Új-Szeged, úgy Szent-Mihálytelek és Röszke és részben az alsó tanya is. Ezentúl a széképületben 1825. évben a rabok részére 664 frt költséggel berendezett kápolnában is a belvárosi plébános tartozott lelki szolgálatot teljesíteni. Ezért utóbb a plébános külön díjazást követelt s az innen támadt súrlódás megszüntetéseül szervezték a 3-ik káplányi vagy hitoktatói állást[1]). E kápolna 1850-ben szűnt meg.

A plébánia szolgálati nyelve 1719-ig kizárólag magyar volt. Ettől fogva az idegenek beözönlése következtében előbb, nevezetesen az 1730. évi január 14-én és 17-én kelt tanácsi határozat értelmében csak dalmát, később egyúttal német hitszónoklatok tartattak s a magyar szent beszédek tartása 1726. óta annyival is inkább elmaradt, mivel a külvárosokban lakó magyar hívek az alsó- és felsővárosi templomokban tartott isteni tiszteleteket látogatták[2]). A dalmaták lassanként Szabadkára átköltöztek vagy a magyarok közé teljesen beolvadtak s így József császár idejében a dalmát hitszónoklatok teljesen megszüntek. A német szent beszédek tartását pedig a lakosság egy részének ellenzése daczára is 1837-ben Kremminger Antal prépost szüntette meg.

Az utóbbi időszakból a plébánia hiveinek, a kereszteltek, meghaltak és eskettek számát az alábbiakban közöljük:

1851.	évben	hívek	száma	10,325,	kereszt.	360,	megh.	269,	esk.	139.
1854.	„	„	„	11,205,	„	451,	„	295,	„	98.
1857.	„	„	„	11,500,	„	490,	„	409,	„	94.
1860.	„	„	„	13,774,	„	458,	„	351,	„	85.
1864.	„	„	„	13,738,	„	499,	„	387,	„	100.
1869.	„	„	„	14,003,	„	384,	„	396,	„	159.
1872.	„	—	—	—	„	460,	„	541[3])	„	133.
1876.	„	—	—	—	„	445,	„	372,	„	103.
1878.	„	—	—	—	„	437,	„	358,	„	118.

[1]) 1848. évi febr. 27. választott községi határozat.

[2]) Pap J.: A szegedi piaristák. Szeged, 1886. 42. l.

[3]) E létszámból 112 a várban levő, királyi biztosi vizsgálati foglyok közül való.

II. Havi-Boldogasszony temploma.

Alsóváros on a ferenczrendi szerzeteseknek már 1301-ben volt templomuk és kolostoruk[1]), de ez nem volt plébániai templom, mert Mátyás királynak 1458. évi oklevelében felsorolt négy plébánia-templom között nem említtetik[2]). Ebből azt következtetjük, hogy alsóvárosnak, mely még a XIII. században is mint külön autonom község szerepel, talán a szent Erzsébetről vagy szt. Péterről czímzett templom lehetett plébánia-temploma.

A ferenczrendieknek szegedi kolostora egyike a hazai legrégibb zárdáknak[3]). Azért midőn 1339-ben a barátok Boszniából nagyobb számmal telepedtek le hazánkban[4]), a szegedi kolostor az újonan keletkezettek fölött bizonyos tekintélyben és elsőségben részesült. Mert 1329-ben, 1371-ben, 1452-ben, 1471. és 1781-ben a barátok Szegeden tartották nagy káptalanjukat, vagyis tartományi gyűléseiket[5]). A szegedi kolostor tagja volt az a „frater Dionysius lector" is, ki 1310. évi ápr. 8-án tanúkép volt jelen Apor vajdának Omode nádor, Tamás esztergomi érsek és Gentilis bibornok előtt Szegeden tett azon ígéreténél, hogy a szent koronát Károly királynak átadni és őt törvényes urául elismerni kész leend[6]).

A Boszniából beköltözött barátok azonban az eretnekség vagy szakadárság egy bizonyos nemét, az úgynevezett bogumilséget is magukkal hozták[7]). Ez Délmagyarországon, különösen a szerémségi magyarok közt, hol a szegedieknek kiterjedt szőlőbirtokaik voltak s e végett oda gyakran lejártak, széltében el volt terjedve.

Hogy a bogumilség Szegeden és a barátok közt is erősebb gyökeret vert, az Bertrandon de la Brocquière, Zsigmond király korabeli franczia utazónak 1432. évi leírásából is kitetszik, mert a szegedi

---

[1]) Fridrich Urb.: Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ord. minorum s. p. Francisci. Kassa. II. köt. 10. lap. — Pázmán: Acta et decreta synodi dioeces. Strigoniensis. Pozsony, 1629. 119. lap.

[2]) Oklevéltár XXXI. sz. a.

[3]) A rend assisi szt. Ferencz tiszteletére 1208-ban, III. Honorius pápa engedélyével alapíttatott s 1230-ban a rendnek Magyarországon már több zárdája volt. Lásd: Gegő Elek: A szent ferenczrendű bosnyák szerzetesek. Tudománytár 1839. V. k. 128. lap.

[4]) Fridrich: U. i. m. 2. lap.

[5]) Történelmi tár. 1895. évf. 753., 754. lap.

[6]) Fejér: Cod. Dipl. VIII. k. I. r. 389. lap. — Szalay L.: Magyarország története. Lipcse, 1856. II. k. 148. lap.

[7]) Asbóth J.: Bosznia. Budapest 1887. I. k. 29—35 lap. Horváth Cyrill: Hussita emlékeink. (Irodalomtörténeti közlemények. Budapest, 1896. 1. lap.

karmeliták templomában hallgatott miséről azt a jellemzőt említi, hogy „kissé magyaros modorban“ tartatott[1]). De kitetszik abból is, hogy a bogumilség kiirtására és a barátoknak fegyelmezésére 1433-ban Magyarországba küldött Jacobus di Marchia inquisitor (picenumi szent Jakab) ép a szegedi kolostorban székelt s innen intézte a legnagyobb rajongással és kegyetlenséggel a kiirtás munkáját[2]). Hársfonatú széke a barátok könyvtárában még most is látható.

Sőt Capistranoi János is, kit ugyancsak a bogumilség és a huszita tanok kiirtására 1438-ban küldöttek hazánkba[3]), hasonlókép az alsóvárosi barátok kolostorában székelt[4]).

Tehát a szegedi kolostor már a XIV. század elején a ferenczrendieknek kiválóbb, nevezetesebb intézménye volt. De a barátok által táplált azon hagyomány, hogy Mátyás király az 1458. és 1465. évi országgyűléseket a Havi-Boldogasszony templomában tartotta volna, valószínűséggel nem bir. Mert az 1301-ben épült templom kisszerű és roskatag épület volt, annak újraépítése talán ép az említett országgyűlések idejében sürgős szükségként jelentkezett s így ott az országgyűlések meg sem tartathattak.

Tehát az első, 1301-ben keletkezett kisszerű templom helyett, Szeged közönségének támogatásával a barátok új templomot építettek. Ez, illetőleg a szentély, hanyatló góth ízlésben 1497. és 1498. években, a hajó pedig 1503-ban épült, miként azt a külső falak tetőpárkányza-

tánál elhelyezett évszámok is mutatják[5]). Mátyás király fejedelmi bőkezűségének emlékét a templom magán nem viseli. Sem írott emlék, sem faragvány, vésés, de még a zárköveken egy czímer sem igazolja azt, hogy a kolostor és Havi-Boldogasszony temploma fejedelmi alkotásnak

[1]) Hatvani M.: Brüsseli okmánytár. Pest, 1859. IV. k. 310. l.

[2]) Fermedzsin Euseb.: Acta Bosnae. Zágráb, 1892. (V. ö.: Századok. 1893. 621. s köv. lap.)

[3]) Fermedzsin Euseb.: Acta Bosnae. Zágráb, 1892. (V. ö.: Századok. 1893. 622. l.)

[4]) Capistranus triumphans. Coloniae 1700. 508., 533. és 534. lap.

[5]) Fridrich: U. i. m. II. r. 10. lap. — Jerney J.: Szeged városában levő esztendő számi régi felírásnak magyarázata. Szeged, 1829. művében ez évszámokról

vagy óhajnak emlékezete; sőt az erre vonatkozó hagyomány is csak újabb keletű[1]).

Az apsis északi oldalánál a torony építését is megkezdették, de négy öl magasságon felül abban maradt. Csúcsíves jelleggel megépült még a sekrestye is, de csakhamar válságos idők következtek s ezek a munkálatok befejezésére kedvezőtlenek voltak. Kiütött a Dózsa-féle lázadás, bekövetkezett a mohácsi vész, a nemzetnek s Szegednek egyaránt legszomorúbb napjai.

A Dózsa-féle pórlázadás idején a csanádi káptalan székhelyéről a biztosabbnak tartott Szegedre menekült. Ide szállították a káptalan őrizete alatt álló ereklyéket, egyházi drágaságokat, melyeket a barátoknak adtak át. A kincsek közt volt egy régi misemondó ruha, mely még szent Gellért püspöké volt. A hagyomány szerint e kazulának egyik részlete még ma is fenn van. Ide szállították továbbá szent Gellért püspök ereklyéjét egy ezüst koporsóban, mely 200 márka ezüstöt képviselt. E koporsót még II. Ulászló király neje, de Foix Anna készíttette. Minthogy ez még felszentelve nem volt s a barátok a veszedelmes időközben féltették, ennélfogva a koporsót feldarabolták, hogy az ezüstöt könnyebben elrejthessék. Ez sikerült is, hanem e közben szent Gellért ereklyéi elvesztek, az ezüst fölött pedig a barátok és a káptalan tagjai közt súrlódások támadtak. E kellemetlenségeknek 1526. évi április 14-én Burgigno bibornok vetett véget, ki a szegedi, illetőleg a pesti barátoktól az ezüstöt átvette, hogy abból pénzt veressen és Tomori Pál kalocsai érseknek rendelkezésére bocsássa. Írt ez alkalomból Campegio bibornoknak is, hogy a barátoknak ő szentségénél ez ügyből kifolyó felmentvényt eszközöljön ki[2]).

Néhány hónap mulva bekövetkezett a nagy nemzeti katastropha,

---

a meggyőző érvek egész tömegével mutatta ki, hogy azokat sem 1103-nak, sem 1403-nak, sem 1703-nak, hanem egyedül 1503-nak lehet és kell olvasni. Dudás Gy.: A Szeged-alsóvárosi templom. Szeged, 1887. című füzetének 7. lapján mégis azt írja, hogy „a kőlapra vetett egyetlen pillantás meggyőzheti a szakembert arról, hogy az a fölirat sem a XV., sem a XVI. századból nem származhatik. A számok ornamentikai kiállításától eltekintve, pusztán a kőlap üde tisztasága is mutatja, hogy az nem nagyon régi eredetű." Szerinte a barátok temploma a törökök kiűzése után „csaknem teljesen romokban állott." Tehát akkor újra építették és a két kőlap az újra építés befejezésének évét, az 1703. esztendőt jelezi. A barátok pontos évkönyvei azonban erről a restauratióról mit sem tudnak. Az 1713. évben, úgy 1718-ban a templomon történtek ugyan javítások, de ezek a templom belsejére és a kolostorra szorítkoztak.

[1]) Ezen állítólagos hagyomány Szegedi Kilitnek: „A szeged-alsóvárosi fejedelmi templom" című 1862. évben megjelent műve óta terjedt el.

[2]) Theiner, Vetera monumenta. Róma, 1860. II. k. 767. lap.

valamint a Budáról visszatérő török hadak által Szeged feldúlása, a havi boldogasszony templom és kolostor kirablása, — még később pedig Szeged behódolása és 1552. évben Tóth Mihály által tervezett felszabadítása, mely szerencsétlenül végződött.

Hederbég szegedi szandzsák basa megértvén, hogy a felszabadítás vállalatában titkon a barátok is részt vettek, ellenük rendkívül felingerlődött s közülök szeptember hó 16-án négyet kivégeztetett. Az áldozatok nevei: Szatmári (Zädvora) László, Lippai Bernát, Újlaki (Villaco) Ferencz szakolczai és Szegedi (Szodemi) Tamás gyulai gvárdián[1]).

A barátok ezen alkalommal elvesztették a török kegyét, holott őket eddig nemcsak tűrte, hanem kedvelte is, mintegy dervisekként tekintve őket. A törökök üldözése és egyes vidékek elpusztulása következtében a barátok különben is úgy megfogyatkoztak, hogy míg azelőtt az üdvözítőről (salvatorianus) nevezett provinciának 8 őrsége (custodiatus) s ezekhez tartozólag 20 kolostorban 170 misés papja, 65 clericus és 90 laikus tagja volt, addig a XVI. század végén már csakis a csiki, szakolczai, gyöngyösi és a szegedi conventek maradtak fenn s a barátok létszáma 46-ra, illetőleg 36-ra szállt le[2]).

Már e körülménynél fogva is a reformatio Szegeden mind erősebb gyökereket vert, úgy hogy a régi és az új felekezet hívei a havi boldogasszony templomának használata fölött összevesztek. Az utóbbiak a templom hajóját, amazok pedig a szentélyt használták, honnan a barátok már csaknem kiszorultak. A barátok tehát a pasa kegyes védelmeért esedeztek, ki is a templom odaítélése előtt a két felekezet között hitvitát rendelt el. Ebben a hitújítók már csaknem győztek, midőn a barátok kuktája is előállt s az ellenfél tudós szónokához azt a kérdést intézte, hogy kik az evangelisták? A kérdésre adott szabatos felelet után a kukta megütközve kérdezte tovább: „hát Recsep, az ötödik evangelista?“ Ez az ötlet az ellenfelet zavarba hozta s ezért legyőzöttnek tekintetett, mert a basa Eszéki Sebestyén gvárdiánnak megelégedve jelentette ki: „ne félj pap gazda, tied a templom!“[3])

A hagyomány ezen előadása történelmi alappal bir. A barátok levéltárában 1562. évi január 7-ről kelt s Ali ben Abderrahman szegedi

---

[1]) Menologium s. p. Francisci Seraphici de suis servis dei. München 1698. III. rész 1592. lap. — Ordinansz Konstantin: A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsa. Szeged, 1831. 85. lap, hol a kivégzés napjául aug. 16-ika említtetik.

[2]) Menologium sanctorum. München, 1698. I. r. 142. és 159. lap.

[3]) Fridrich Urb. i. m. 13. 14. l. — Ordinansz Konstantin i. m. 69—72. l. — Szegedi Kilit i. m. 29—36. l. — Kovács J.: Szegedi emlékek. Szeged, 1895. című műve 87—99. lapján közölt oklevél apokrif.

mollah által kiadott egy ítéletlevél maradt fenn, melynek értelmében Rózsa Ferencz, Balogh András, Pijáncs Márton és Horváth Marczi tanúságot tévén arról, hogy a Boldogasszony templom 53 éven át (vagyis 1509. óta, ami a templomépítés befejezésének idejét, az 1503. esztendőt megközelíti) a barátok kezén volt, ennélfogva ők annak birtokában továbbra is megerősíttetnek, hogy benne „hiába való szertartásaikat s üres szabályaikat gyakorolhassák“[1]).

Ezentúl a barátok csendes elvonultságban éltek és csak lassanként sikerült nekik a reformatiot leküzdeni s elszakadt híveiket visszatéríteni. Szívós kitartással véghez vitt munkájukról a város előljársága 1652. évi okt. 1-én azt nyilvánította, hogy nélkülök a katholikus hitvallásnak „már csak emlékezete sem volna“[2]).

Kiengesztelődtek a török urak is, akik 1624-ben, 1625-ben, 1634. és 39-ben, 1645-ben, 1665-ben s 1679-ben megengedték[3]), hogy a templom beszakadt födélzetét kijavíthassák, a boltozatot megerősíthessék, azonban oly módon, hogy semmi magasítás ne történhessék, mivel ezt a korán szabályai tiltották. Ezenkívül a barátok czelláinak, vagy mint az erről szóló engedély mondja: „a pokolbeli sátánok gyülhelyeül szolgáló fertelmes templomuk mellett levő barát lakok“ kijavítását is ugyanily módon megengedték[4]).

A kolostor lassanként mind népesebb lett. 1655-ben, 1663-ban, 1694-ben nagyobb számmal voltak clericusaik, sőt 1699-ben már theologiai iskolájuk is volt[5]). 1655-től fogva dalmát hitszónokuk is volt[6]), mi arra enged következtetni, hogy a Bács megyébe beözönlött dalmaták már a szegedi havi búcsúra is ellátogattak, mert a törökök kiüzése előtt Szegednek szláv nyelvű lakossága még nem volt.

A török hódoltság alatt a világi papok hiányában a barátok nemcsak Szegeden, hanem Szeged egész vidékén, mintegy 14 helységben lelkészkedtek, ezek közt Makó és Szent-Lőrincz városokban[7]), sőt Szabadkán is ők végezték a lelki szolgálatokat[8]).

[1]) Oklevéltár XC. sz. a.

[2]) Oklevéltár CXIX. sz. a.

[3]) Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. II. k. 299—314. lap.

[4]) Oklevéltár CXIII. és CXXXIV. sz. a.

[5]) „Liber tabularum“ a barátok könyvtárában.

[6]) U. o. 1655-ben Bernát, 1656-ban Lukács, 1661-ben Szlavits Lukács definitor, 1663-ban Budai Gáspár, 1690-ben Banovitz Bertalan említtetnek dalmát hitszónokokúl. — A barátok különben Bács, Torontál és Temesmegyékre kihatólag is lelkészkedtek, amint ez a „Török-magyarkori történelmi emlékek“ II. köt. XXI., XXII. stb. sz. a. közölt okmányokból is kitetszik.

[7]) Reizner J.: Makó város története. Szeged, 21. és 30. lap.

[8]) Iványi István: Szabadka sz. kir. város története. Szabadka, 1886. I. k. 68. lap.

Ép e körülménynél fogva, midőn a leleszi, szepesi prépostok, a váczi vagy nagyszombati káptalanok tagjai viselték a csanádi püspöki czímet, ezek az elzüllött egyházmegye kormányzásával mindenkor a szegedi kolostor gvárdiánjait bízták meg. Így a többi közt 1644-ben Zongor Zsigmond, 1652-ben gr. Pálfy Tamás, 1659-ben Makripodari Jáczint, 1672-ben gróf Pálfy Ferdinánd, 1678-ban gr. Kéry János, 1682-ben Balogh Miklós, 1685-ben Fenesy György, 1689-ben Telekessy István és 1690-ben Dolny István csanádi püspökök mindíg a szegedi gvárdiánokat nevezték ki helynökeikké (generalis vicarius)[1]), ami aztán Szeged hovatartozósága iránt támadt zavarok és a kellemetlenségek egész lánczolatát idézte elő.

A törökök kiűzése után a barátok tovább is, nevezetesen a jezsuitáknak 1692-ben történt betelepüléseig zavartalanul lelkészkedtek. De a plébános — Návay — megválasztása s illetőleg a piaristák bevezetése óta ettől elestek és csak kivételesen, kisegítőkép, a palánkon kívül eső városrészekben végeztek némely lelki szolgálatokat.

Amint bekövetkeztek a nyugalmasb napok, a barátok Havi-Boldogasszony templomának és a kolostornak restauratioját legott megkezdették. A templom és a kolostor 1713. évben készült rajza fennmaradt, mely a kolostornak igazán törökös képét állítja elénk. Már 1718-ban folytak a munkálatok s ekkor a kolostor északi, 1729-ben a nyugati, 1733-ban a déli s 1751-ben pedig a keleti szárnya épült ki, illetőleg ez utóbbi alkalommal létesült az összekötő folyosó. 1749. évi április hó 7-én, húsvét másodnapján a kolostor leégett, de a templom sértetlen maradt.

A templom belső kijavítását már 1713-ban megkezdették. A főoltár barok stylű tabernaculuma Sarecz György adományából ekkor vétetett munkába[2]). Ugyanezt 1780-ban már megújították.

---

[1]) Fridrich Urb. i. m. — Szegedi Kilit i. m. 54. s köv. lap. — Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Pest, 1863. II. köt. C., CI., CII., CXI. sz. stb. — Történelmi adattár. Temesvár, 1871. 130—131. lap.

[2]) Sarecz a Havi-Boldogasszony templomáról halála alkalmából is bőkezűen gondoskodott. 1718. évi jan. 10-én, Návay János plébános, Temesváry János főbíró, Tuttovitz János, Szíjártó János tanácsnokok s Nagy Pál jegyző jelenlétében tett végrendelete szerint, mely az 1720. évi szept. 27-én kelt tanácsülésen hirdette ki, a Havi-Boldogasszony oltárának aranyozására 600 frtot, a bajai franciscanusoknak 2 aranyat hagyományozott. Javainak felét özvegye örökölte, Antal és Fülöp unokáinak pedig 2—2 frtot és két nadrágot hagyományozott. (Lásd: 1720. é. tanácsi jegyzőkönyv 122. lap.) Az időben egyébként általános szokás volt a templomok javára való bőséges hagyományozás. Így a többi közt Dékány Péter tanácsnok 1720. évi április 27-én, Dejanovics János, Temesváry András tanácsnok és Lábadi Ádám jegyző előtt tett végrendeletében 30 lovát a barátoknak misékre hagyomá-

A szószéket 1714-ben, úgy később a sekrestye faragványos bútorait, Graf Antal szerzetes fráter készítette. Az orgonát 1762-ben szerezték be. Ennek költségeire a Mátyás király-féle kazuláról 13¾ lat keleti gyöngyöt fejtettek le, melyért egy pétervárади zsidó 282 frtot fizetett.

A torony magasítását 1729-ben vették munkába. E végre Návay János nagyváradi kanonok 1743-ban és 1755-ben 700 frtot adományozott. Még 1783-ban is tartottak ezen építkezések, mikor is a kömives és ácsmunkákért 4530 frtot fizettek. A mostani sisak 1827-ben készült. Ennek költségeire, ha rézzel fedik 2000 frtot, ellenesetben 500 frtot szavazott meg a tanács. Ez utóbbi módozat fogadtatván el, a befödésre még szükséges 120 frtot a hívek fedezték[1]).

Az egységes plébániának 1789. évben történt felosztása alkalmával, az alsóváros és részben az alsótanya részére szervezett plébánia vezetésével az egyházmegyei hatóság a barátokat bízta meg. Ez óta vezettetnek alsóváros on a kereszteltek stb. külön anyakönyvei.

A hatóság az alsóvárosi plébániára nézve is óhajtotta volna a kijelölési jogot gyakorolni. A helytartó tanács azonban 1819. évi decz. 14-én kelt leiratában ezt jogosulatlannak nyilvánította, ellenben a tartományi főnök kijelentette, hogy figyelembevétel kötelezettsége nélkül a tanács jogosult a rendtagok közül valakit ajánlani.

A plébánia fenntartása a stóla-illetékekből s a helytartótanács által 1805. évi decz. 8-án az egész délvidékre terjedőleg engedélyezett koldulás jövedelmeiből történik[2]). A kolostornak különben 11,000 frt gyümölcsöző tőkéje[3]), 56 holdnyi tanyabirtoka — a hagyomány szerint a Návay-család adománya — a kolostor mellett mintegy 6 holdnyi kertje van, hol egykoron híres gyümölcsös volt, de az 1739., 1750. és 1770. évi árvizek következtében megsemmisült.

---

nyozta, ezenfelül 40 frtot ugyanazoknak rendelt kifizettetni egy kép beszerzésére s malmának egy harmada is a barátoknak jutott. A szt. Demeter és szt. György templomok építésére 5—5 ökröt hagyományozott. 8 jármas ökre árát temetésére rendelte fordíttatni. Feleségének, Temesváry Máriának 30 lovat és az ingóságokat, Ilona leányának Gondos Ferenczнének pedig 50 frtot, egy borjas tehenét s egy kancza lovát csikóstul hagyta. (Lásd: 1723. évi tanácsi jegyzőkönyv 208. lap.) — 1728-ban is a szent György és szt. Demeter templomok részére több hagyományozás történt. (Lásd: Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve az idézett évről 486. lap.)

[1]) A barátok házi évkönyvei és számadásai az idézett évekről. (Kudelka Menyhért szt. ferenczrendi pap szíves közlése.) — Szegedi Kilit i. m. 50. s. köv. lap.

[2]) A barátoknak régebben Temesvárott is volt kolostoruk és plébániájuk. De 1806-ban ezt tőlük elvették s ekkor a temesvári conventet Szegedre helyezték át. (Lásd Bárány Ágoston: Temes vármegye emlékezete. Nagybecskerek, 1848. 148. l.)

[3]) E tőkéből a város is gyakrabban vett kölcsönöket, a többi közt 1792. évi júl. 9-én 4000 frtot 5%-os kamat mellett.

A szerzetes-növendékek kiképzésére a tanulmányi alapból a convent 254 frt segélyt nyert.

Miután a minoriták az udvari kamarának 1794. évi szept. 17-én kelt meghagyására a lelkészkedésért segélyt kaptak, 1807. évben a barátok is 300 frt segélyadást kértek, de a következő évi febr. 21-én elutasíttattak. 1813. évben megújították kérésüket, de a tanácsnak júl. 23-án kelt döntése ismét kedvezőtlen volt. Időközben a hitoktatásért, valamint a rabok körül teljesített szolgálataikért váltói 125 frt segélyben részesültek. 1849. évi nov. 1-én gyulai Gaál Eduárd kormányzó királyi biztosnál kérték, hogy a lelkészkedésért „állandó és illendő fizetést" nyerjenek, mire 1850. évi május 6-án 300 frt évi fizetést kaptak oly kijelentéssel, hogy az bármikor visszavonható[1]).

A plébánia híveinek számát, úgy az ott kereszteltelteknek, temetetteknek és esketteknek számadatait a következőkben tárjuk elő:

1851.	évben	hívek	száma	18,207,	kereszt.	814,	megh.	391,	esk.	229.
1854.	„	„	„	18,262,	„	747,	„	411,	„	173.
1857.	„	„	„	18,147,	„	684,	„	443,	„	202.
1860.	„	„	„	10,255[2]),	„	834,	„	419,	„	169.
1864.	„	„	„	10,365,	„	715,	„	515,	„	150.
1869.	„	„	„	10,340,	„	846,	„	700,	„	287.
1872.	„	„	„	—	„	890,	„	806,	„	284p.
1876.	„	—	—	—	„	946,	„	608,	„	293.
1878.	„	„	„	—	„	970,	„	597,	„	238.

A barátok conventje nem tartozott ugyan a hazai „hiteles és hielmes" (loca credibilia et authentica) helyek közé[3]), mindazáltal régebben a szegedi polgárság fontosabb iratait és más értékeit megnyugvással helyezte el a barátoknál. A többi közt a mészáros czéhnek a török hódoltság idejéből való számos és nevezetes iratát itt őrzik.

Ezenfelül a templom és kolostor hosszas időn keresztül mint menedékhely (asylum) volt ismeretes. Már másutt számtalan esetét láttuk annak, hogy kik s minő alkalmakkor éltek e joggal a törökök kiűzése után[4]). Hogy mikor s kitől lett a kolostor e joggal felruházva, bizonytalan, de a hosszas, szakadatlan gyakorlat által a város hatósága is sérthetetlennek találta s különösen 1727. esztendőben érvényesnek elismerte[5]). Így azután sok üldözött talált ott menedéket. A többi közt

[1]) Szluha G. és Kolb Antal tanácstagoknak 1849. évi nov. 9-én kelt terjedelmesb jelentése Szeged v. közig. levéltárában.

[2]) A tanyák népessége nincs betudva.

[3]) Jerney János: A magyarországi káptalanok és konventek, — a Magyar történelmi tár. Pest, 1856. II. kötetében.

[4]) Lásd: I. köt. 204. l. A kamarai tisztek és a generálisok uralma című fejezet alatt.

[5]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1727. évről 364. lap.

1751-ben Bokor Elek, 1753-ban Szász János röszkei pásztor, 1755-ben Bittlig Jakab, az Esterházi ezred toborzó káplárja, főbenjáró bűntetteik miatt való üldöztetésük közben a kolostorba menekültek, honnan csak „salvus conductus"-sal adattak ki. A kolostorok menedékjogait József császár rendelete törülte el[1]).

A templom kriptája pedig az előkelőségek temetkezésére szolgált. Itt vannak eltemetve Laverni (De la Vergne), Heisler, Boland, Rabata Mortani (Mortagni), a nagy török hadjárat alkalmával Szeged alatt és annak környékén elesett tábornokok[2]). Itt nyugszik az 1728. évi szept. 20-án elhalt gr. Piliers Tivadar Ferencz, az 1752. évi augusztus havában elhalt báró De Serriere Péter Rikhárd, mindkettő tábornok és szegedi várparancsnok, ez utóbbinak még neje, gr. Buttler Erzsébet és gyermekei, mint azt a templom szentélyébe befalazva lévő márvány emléklapok hirdetik. Itt van eltemetve az 1812. évi márcz. 29-én, élte 54. évében elhalt József lotharingiai herczeg. De még ezután is sokan temetkeztek ide. A többi közt 1840. évi április havában Babarczy Imre, Csongrád megye negyedszázados alispánját, 1843. évi decz. 13-án Pálfy Jánost, 1863. évi augusztusban Hódy Imre tanácsnokokat, mint a templom gondnokait ugyanitt helyezték örök nyugalomra.

A kolostorban a nagy franczia háború alatt foglyul ejtett sebesült katonák voltak sok ideig elhelyezve. Ezek sok rongálást vittek véghez. A helyreállítási költségek megtérítése iránt való kérelmet a tanács 1810. évi febr. 10-én a hadparancsnoksághoz, ez ismét más hatósághoz utasította. Utoljára a helytartó-tanács rendeletére 1821-ben a város kényszerült a költségeket megtéríteni. 1849-ben a kolostor egy része hasonlókép katonai kórháznak volt berendezve[3]).

A Havi-Boldogasszony műbecsű kincsei közt kiváló értékű két régi kehely, egyik a XV. századból való góth stylű, a másik pedig a XVI. század korára vall. Említést érdemel ezen kívül egy régi kazula, mely az 1630. évben megújított felirata szerint valamikor még szt. Gellért püspöké lett volna és 1565(?)-ben jutott a barátokhoz. De a Gellért-

[1]) Szegedi Kilit i. m.

[2]) Fridrich Urb. i. m. II. r. 12. l.

[3]) Szeged v. közigazgatási levéltára az idézett évekről.

féle kazula a Mátyás király-féle kazulának részlete s illetőleg a királyi palástnak képezte egyik alkatrészét. Itt van még a Mátyás király palástjából készült, gyöngyökkel ma is gazdagon diszített ama kazula, mely eredetileg a szt. Demeter templom tulajdona volt. Becses még az a palást (pluviale), melyet József császár idejében Ábrahám Ferencz szegedi polgár Jászón közárverésen vett meg s a Havi-Boldogasszony templomának ajándékozott. A gazdag hímzést állítólag Mária Terézia és udvarhölgyei készitették[1]).

A kolostor könyvtárában lévő és kétségtelenül a XV. század korára emlékeztető karosszék érdemel még kiváló figyelmet, melynek ülője hársszalagokból van fonva. A hagyomány szerint ez a szentté avatott marchiai Jakab széke volt[2]). A gazdag könyvtárnak sok becses magyar ősnyomtatványa és kézirata van.

A templom műbecsű festményeiről másutt emlékezünk meg. Legismertebb kincse a templomnak a főoltáron elhelyezett Havi-Boldogasszony csudatevő képe, mely a hagyomány szerint a városnak 1525. évi feldúlása és kirablása alkalmával a kolostor mellett lévő Csöpörke tó fenekére került. Itt maradt 1630-ig elrejtve, mikor is egy török lovas akadt reá, ki a barátoknak engedte át. E képről több legenda szól és Szeged kiterjedt vidékének népe, a havi búcsú alkalmával (aug. 2—5.) 10—30 ezernyi tömegben évenként elzarándokol Szegedre, hogy a csudatevő szűz segélyét megnyerje[3]).

A kolostor gvárdiánjai, illetőleg plébánosai a következők voltak: 1533-tól Debreczeni Ferencz, 1535-től Újlaki Péter, 1542-től

---

[1]) Szegedi Kilit i. m. 58—62. l.

[2]) A széken lévő, megújított felirat a következőkép hangzik: Memoriale. Haec sella e continua traditione dicitur fuisse S. Jacobi de Marchia, qui Szegedini circa annum 1450 qua vicarius provinciae observantium et subin etiam quardianus conventus Szegediensis, isthic cellulam propriam, mensulam et sellam hanc habuit. Mensula dicitur concissa per sacristianum quendam in curiam pro pinsendis hostis."

[3]) Ordinansz Konstantin i. m. 46—62. lap. A templom főbejárata előtt levő Mária-szoborról is vannak legendák. A többi közt 1708-ban a várőrség egyik tüzére fegyverével a szoborra lőtt, melynek a királyi pálczát tartó tagja ugyan letörött, de a visszapattant golyó egyúttal a merénylőt halálra sebezte. Ennek emlékeül a letörött rész sokáig a szoborra egyszerűen fel volt akasztva és csak az 1855. évben eszközölt restauratio alkalmával lett a csonka szoborhoz hozzáerősítve.

Eszéki Sebestyén, 1548-tól Újlaki Péter, 1550-től Apáti Demeter, 1556-tól Bányai Miklós, 1561-től Mohácsi Tamás, 1565-től Zákányi Balázs, 1570-től Gyulai Mátyás, 1579-től Gyöngyösi János, 1583-tól Mocsári Tamás, 1587-től Szelevényi Pál, 1589-től Salgótarjáni András, 1598-tól Remeteházi András.

1600-tól Szelevényi Pál, 1602-től Gyöngyösi Mihály, 1605-től Angyalosi Lajos, 1608-tól Sári Mátyás, 1613-tól Remeteházi András, 1622-től Sári Mátyás, 1623-tól Gyöngyösi János, 1629-től Hevesy Péter, 1655-től Gyöngyösi Imre, 1641-től Hevesi Péter, 1647-től Jászberényi Gáspár, 1650-től Komáromi Athanáz, 1656-tól Nándorfehérvári (de Alba Graeca) Jeromos, 1659-től Kolozsvári Bertalan, 1660-tól Ladányi Márton, 1661-től Szvetkovics Tamás, 1662-től Miksi Pál, 1663-tól Várkonyi Ferencz, 1665-től Jász Lőrincz, 1667-től Bagi Mihály, 1668-tól Kulcsár György, 1669-től Szegedi János, 1671-től Kolozsvári Bertalan, 1672-től erdősi Erdősi Ferencz, 1673-tól Kulcsár György, 1674-től Baróthi Miklós, 1675-től Szegedi Ferencz, 1676-tól Constantini Lukács, 1677-től Kecskeméti Gellért, 1678-tól Várkonyi Ferencz, 1679-től Fülöp András, 1681-től Constantini Lukács, 1682-től Hajdú Incze, 1684-től Fülöp András, 1685-től Nagy János, 1688-tól Szelei Kornél, 1689-től Fülöp András, 1690-től Nagy János, 1693-tól Fülöp András, 1694-től Somodi Bernát, 1698-tól Keleffi Dénes.

1700-tól Csető Bonaventura, 1701-től Séra György, 1702-től Hetényi Albert, 1703-tól Szalkai Kristóf, 1704-től Hajdú Incze, 1708-tól Molnár Joachim, 1710-től Gellei Ráfael, 1711-től Ludasi Jeromos, 1713-tól Závorszky Mihály, 1714-től Debrődi Benedek, 1716-tól Nagy Miklós, 1718-tól Szenczi Gáspár, 1719-től Ludasi Jeromos, 1722-től Palotási Dénes, 1724-től Földszén Fortunatus, 1725-től Sütő Sándor, 1726-tól Farkas András, 1727-től Palásti Dénes, 1728-tól Doroszlai Feliczián, 1729-től Császta Ráfael, 1732-től Koós Ferencz, 1735-től Császta Ráfael, 1736-tól Pap Lőrincz, 1737-től Császta Ráfael, 1741-től Radicsovics Zsigmond, 1744-től Mocsári Bernát, 1745-től Császta Ráfael, 1747-től Sós Mihály, 1748-tól Kovács Ferencz, 1749-től Gulyás Gergely, 1751-től Tóásó Mátyás, 1752-től Csapó Florent, 1753-tól Lositzki Elizeus, 1754-től Sós Pál, 1755-től Híhalmi Athanáz, 1756-tól Utasi Antal, 1757-től Makai Sándor, 1758-tól Béli Apollinaris, 1760-tól Gangel György, 1761-től Gulyás Ignácz, 1763-tól Boldog Antal, 1764-től Székesy Gábor, 1766-tól Sós Pál, 1767-től Székesy Gábor, 1769-től Szalai Ágoston, 1772-től Boldog Antal, 1774-től Szampel Mihály, 1775-től Boldog Antal, 1779-től Kázmér Imre, 1781-től Szeredi Jakab, 1782-től Missurai Márk, 1784-től Kiss István, 1786-tól Nagy Fülöp, 1791-től Missurai Márk, 1794-től Serfőző Vincze, 1797-től Farkas Bernardin.

1800-tól Károlyi Kornél, 1802-től Szentmiklósi Albert, 1805-től Új Ignácz, 1806-tól Likler Modest, 1808-tól Gyárfás László, 1809-től

Meszesi Paulin, 1810-től Nagy Elek, 1813-tól Holecskó Gábor, 1814-től Jamniczky Gellért, 1818-tól Ordinansz Konstantin, 1821-től Velkei Tóbiás, 1822-től Vilim Konstantin, 1828-tól Gedrák Remig, 1830-tól Ordinansz Konstantin, 1831-től Chilkó Ferencz, 1832-től Melicher János, 1847-től Győrffy Edvárd, 1853-tól Melicher János, 1858-tól Lencsés Kornél, 1861-től Szegedi Kilit, 1864-től Melicher János, 1872-től Remes Kázmér, 1874-től Kruppai Kájusz, 1878-tól Erdős Aurél[1]).

III. A szent György plébánia és a minoriták.

Felsőváros vagy felsősziget, mint láttuk, még Zsigmond király idejében is autonom, külön községet képezett[2]) s így külön plébániával birt, mely szent György vitéz és vértanú tiszteletére volt szentelve. A plébániáról az 1332—37. évi pápai tizedlajstromokban azt találjuk feljegyezve, hogy a plébános hat éven át évenként 2—$3^1/_2$ márkányi ezüstöt fizetett tizedül[3]), mi azt mutatja, hogy a plébánia igen jó javadalom volt, tehát már régi keletű lehetett. Mátyás királynak 1458. évi oklevele szerint a plébániának ősidőktől fogva a város közönsége volt kegyura[4]).

Ezentúl szent György plébániájáról és templomáról többet nem tudunk. Valószínűleg a török hódoltság alatt elpusztult s a templom anyagát a várépítésnél felhasználták.

A törökök kiűzése után a hatóság 1719—22. években szent György templomát romjaiból némileg helyreállította s minthogy a belvárosi templom restauratioja hosszas időn át tartott, ez alatt a plébániai szolgálat és isteni tisztelet a szent György templomnál volt.

Azonban a sártapasz közé rakott és roskadozó templomot 1733-ban már kijavítani s megerősíteni kelle. A mondott év május 2-án báró Falkenstein Béla csanádi püspök fel is szentelte[5]), de hogy a belvárosi plébánia-templomot utóbb helyreállították s időközben a Szegeden letelepült minoriták kolostorukat és saját templomukat is kiépítették, a szent György templom mindinkább elhagyatott, pusztulásnak indult. Tetőzete lassankint elkorhadt, menyezete beomlott s oldalfalai is folyton

[1]) Ordinansz Konst. i. m. végén.

[2]) Oklevéltár XVI. sz. a. V. ö. I. köt. 40. l.

[3]) Monumenta Vaticana I. sor. I. köt. Budap. 1887. 181. lap.

[4]) Oklevéltár XXXI. sz. a.

[5]) 1754. évi aug. 4-iki egyházlátogatási jegyzőkönyv, lásd Oltványi: A szegedi plébánia. Szeged, 1886. 149. lap.

omladoztak. A romokból 1859-ben a felsővárosi szent György iskola épült, de a toronyban tovább is ott maradtak a harangok[1]).

A felsővárosi plébániát kezelő minoriták régebben a ferenczrendi barátokkal egy szerzetességet képeztek s ezektől magukat végleg csak a XV. század közepén különítették el.

Az elvált minorita atyáknak Szegeden a XV. században már külön kolostoruk volt, de ez a rendház (residentia) nem az egri, sem az esztergomi vagy szerémségi, hanem a gyulafehérvári custodiatushoz tartozott[2]), ami különös jelenség. A minoriták szegedi rendházában 1452-ben s 1511-ben tartományi választógyűlések is (nagy káptalan) tartattak[3]). Hogy hol s merre volt a minoriták ezen régi kolostora, ma megállapítani lehetetlen. Egy török oklevél említést tesz 1605. évről a szegedi várban lakó István és Mihály nevű barátokról[4]), kik talán minorita szerzetesek lehettek s mint ilyenek romladozó templomukban és kolostorukban árváskodtak[5]).

Ezentúl a minoriták nyoma Szegeden elvesz, csak 1726. évben merül fel ismét. Didák Kelemen tartományi főnök sok utánjárásra kieszközölte, hogy a tanács felsővároson a minoritáknak telepedésre és residentia emelésre engedélyt adott, sőt e végből még a magánosok telkeit is igénybe vette s azokat a közpénztárból kártalanította[6]).

A minoriták már ekkor arra törekedtek, hogy a szent György plébániát elnyerhessék, sőt ez esetre ígéretet is tettek, hogy a régi plébánia-templomot tökéletesen felépítik. De ezen törekvésük a piaristák és a barátok ellenkezését, féltékenységét költötte fel s a minoriták és a másik két rend között áskálódás és küzdelem keletkezett. A tanács, Doroszlay Felicián alsóvárosi gvárdián tiltakozása daczára[7])

[1]) Ezek közül a kisebbet 1819-ben, a nagyobbat pedig 1800-ban öntötte Eberhard Henrik Pesten. Ez utóbbinak peremén az akkori tanács összes tagjainak arczképei féldombor alakban ki voltak öntve. Ez a harang 1876-ban megrepedt s ekkor újra öntötték.

[2]) Knáisz Michael: Chronologo-provinciale ordinis ff. minorum s. Francisci conventualium. Pozsony, 1803. 314. lap.

[3]) Knáisz M. i. m. 299. és 301. l. — Szentiványi Mart. Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. Tyrnaviae. 1702. I. k. 2. rész 52. l.

[4]) Török-magyarkori történelmi emlékek. II. köt. XVII.

[5]) A hagyomány szerint a várban levő templom, melynek romjait még Dugonics is látta ifjúkorában, a szt. Erzsébet templom lett volna. (Lásd: Szegedi Híradó 1863. évf. 37. sz.)

[6]) 1726. évi tanácsi jkv. 215., 218. és 226. lapjain. — Ezen telken a tanácsnak 1731. évben, a minoriták részére kiadott pártfogó nyilatkozata értelmében, a hagyomány szerint valamikor szent Miklós tiszteletére szentelt templom létezett volna. (Lásd: Pap J.: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. 68. lap.)

[7]) U. o. 221. lap.

is a minoriták álláspontjára helyezkedett és a szent György templomnak általuk kilátásba helyezett felépitése okából is hajlandó lett volna a felsővárosi plébániát nekik átengedni[1]). De a barátok felsőbb helyen kerestek orvoslást a „belopózkodók" ellen. A helytartótanács nem is késett elrendelni, hogy a minoriták kötelesek illetékes klastromjaikba visszavonulni; csak is egy atya — Vajda Achill — maradhat Szegeden, ki mint káplán a sóstisztek lelki ügyeinek gondozásával lesz megbizandó[2]).

A helyzet csak 1739-ben változott ismét, midőn Belgrádot a törökök visszavették s az ottani német polgárság és kereskedők egész tömegekben menekültek Szegedre, hol iparuk és kereskedésük folytatására a tanácstól kért engedélyt meg is kapták[3]). A menekülőkkel jöttek a belgrádi minoriták is, kik sorsüldözött helyzetüknél fogva úgy a lakosság, mint a hatóság részvétét a legnagyobb mértékben fölköltötték és a tanács engedélyét megnyerték, hogy itt szerzetesi foglalkozásaikat gyakorolhassák.

Csakhamar megújították azon törekvésüket, hogy a szent György plébánia lelki szolgálatát elnyerhessék, újból igérvén a romladozó ősi templom felépitését. A piaristák és a barátok most ismét tiltakoztak[4]), de a tanács nem sokat törődött a „falat kenyérnek kétfelé szegése" miatt tett szemrehányásokkal[5]), hanem a minoritáknak letelepedésére vonatkozó engedélyt megadta. Mária Terézia 1742. évi július 27-én diszes kiállitású szabadalmi levélben a minoriták ezen jogát szentesitette.

A minoriták most már a plébánia elnyerésére irányuló törekvéseikkel egyelőre fel is hagytak, azért residentiájukat nem is a szent György templom mellé, hanem ettől távolabb épitették fel. A hivek adakozásaiból kolostoruk épitését 1747-ben megkezdették, 1754-ben pedig a szent Miklósról czimzett templomuk épitéséhez fogtak, mely az 1767. évben nyert befejezést[6]).

Midőn a piaristáktól a plébánia kezelését elvették s az eddig egységes plébánia 1789-ben három részre osztatott, az igy helyreállitott ősi szent György plébánia kezelésével a minoriták lettek megbizva. Ez időtől fogva vezetik tehát a felsővárosiaknak keresztelési, temetési és esketési külön anyakönyveit.

[1]) Pap János: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. 68. lap.

[2]) Knaisz M. i. m. 386. l.

[3]) 1739. évi tanácsi jkv. 427. lap.

[4]) 1739. évi tanácsi jkv 437. lap.

[5]) Lásd I. k. 372. l.

[6]) A templom-torony sisakját az 1863. évi deczemberi óriási Lucza-szél levetette, Kőrösy József gráczi gyáros adományából azonban teljesen helyreállíttatván, ezentúl a templom semmi más átalakitást vagy lényeges javitást nem igényelt.

A plébánia híveinek, kereszteltjei-, temetett- és esketteinek számadatai e következők :

1851.	évben	hívek	száma	13,474,	kereszt.	570,	eltem.	284,	esket.	123.
1854.	„	„	„	14,262,	„	616,	„	280,	„	86.
1857.	„	„	„	14,557,	„	576,	„	580,	„	90.
1860.	„	„	„	15,250,	„	535,	„	349,	„	91.
1864.	„	„	„	15,317,	„	513,	„	446,	„	80.
1869.	„	„	„	15,526,	„	642,	„	468,	„	167.
1872.	„	„	„	—	„	615,	„	504,	„	141.
1876.	„	„	„	—	„	667,	„	442,	„	121.
1878.	„	„	„	—	„	661,	„	331,	„	107.

A plébánia joghatósága a felső tanya déli részeire is kiterjedt, míg az északi részek a kisteleki plébánia fiókját képezték.

A minorita residentia főnökei, illetőleg a plébánia vezetői a következők voltak :

1739-től Kovács Dénes, 1740-től Auer Lipót, 1741-től Braun Bernát, 1744-től Zétényi Bonaventura, 1746-tól Urbanovits Gergely, 1747-től Hartai Sebestyén, 1748-tól Ádám Egyed, 1752-től Takács Marczel, 1755-től Jakabfalvi Román, 1757-től Horváth Fortunát, 1759-től Vékes Primusz, 1760-tól Tajti Adalbert, 1766-tól Petró Vincze, 1767-től Sztanyó Alander, 1768-tól Lendvai Gábriel, 1770-től Szepessy Fábián, 1771-től Pál Ábrahám, 1774-től Liszka Gáspár, 1780-tól Miksi Zsigmond, 1783-tól Liszka Gáspár, 1785-től Somogyi Elek, 1788-tól Gáll Cajetán, 1791-től Páll Lajos, 1794-től Boda András 1797-től Kiss Gerard.

1800-tól Bogner Máté, 1803-tól Somogyi Máté, 1809-től Világi Mátyás, 1812-től Páll Ottó, 1817-től Gaal Bernardin, 1827-től Losó Dávid, 1834-től Német Fausztin, 1836-tól Kelecsényi Lambert, 1845-től Gaal Damascen, 1854-től Sümegi Károly, 1878-tól Gera Miklós[1]).

VI. Szent Rókus egyháza.

A vár erődítéseül 1714—16. években, félkör alakban épített csillagos földsánczon kívül, nyugat felé, a „budai kapu“ környékén tartotta a katonaság gyakorlatait, amely területet csakhamar Mars mezejének neveztek el. Ugyanitt tartották a gabnavásárokat is, mi alkalmat adott arra, hogy ott néhány beszálló korcsma állíttassék, már annyival is inkább, mivel este a palánk kapuit elzárták s az elkésve érkezett utasok a városba be nem jöhettek és így azok a vásárállásnál keletkezett korcsmákban találtak menedékhelyet. Néhány lakóház is épült,

[1]) Knaisz M. i. m.

úgy hogy az 1731. évi július 14-iki tanácsi jegyzőkönyvben már egy „új város"-ról tétetik említés, mely alatt a mai Rókus értendő.

Majd az 1738-ik évi pestis alkalmából a város ugyanott, szent Rókus tiszteletére az 1739. évben egy kápolnát is épitett, melyet báró Falkenstein Béla püspök 1739. évi aug. 1-én szentelt fel[1]).

A telep lassanként növekedve József császár alatt már egész városrészt képezett, melyet akkor „kukoricza város"-nak neveztek[2]). A városrész kényelmére a Rókus kápolnában vasár- és ünnepnapokon isteni tiszteleteket tartottak, de a kápolna a hívek befogadására csakhamar elégtelen volt, úgy hogy azt egy 8 öl, 3 láb 6 hüvelyk hosszú és 4 öl 3 láb széles deszkaépülettel kelle kitoldani, melyben az akkori számítások szerint mintegy 600-an férhettek el.

A mindegyre növekedő Rókus városrész lakossága utóbb sem a vasárnapi isteni tiszteletekkel, sem a gyarló pajta-kápolnával nem volt megelégedve, hanem a plébánia szervezését és a templom épitését mind sűrűbben hangoztatta, mert a hívek száma már a mult század végén 3000-re emelkedett.

A rókusiak ezen törekvéseinek teljesedésére nagy lökéssel hatott Pozsonyi Ignácznak 1800. évi decz. 12-én kelt alapítványa, ki a városnak kölcsön adott tőkéjéből a rókusi plébános javadalmazására 5000 frtot, illetőleg ennek kamatait rendelte fordítani[3]).

A választott község a rókusiak ismételt kérelmére most kimondta, hogy a plébániát felállítja s amint a város anyagi körülményei engedik, szép és nagy templomot épít[4]). Kőszeghy püspök az 1804. évi jan. 17—19-én tartott egyház-vizsgálata alkalmával ez elhatározást helyeselte s így a következő évben plébánosnak Huszka György megválasztatott, ki a Pozsonyi alapítványból járó 300 frt kamatjárandóságon felül a közpénztárból még 100 frt fizetést élvezett.

A templomépítés azonban késett, miért is Kőszeghy 1814. évi egyházlátogatása alkalmával a hatóságot kötelezettsége betöltésére annyival inkább sürgette, mivel a hívek száma ekkor már 3622 volt. A hatóság ezúttal is kilátásba helyezte, hogy nemcsak a templomot, hanem az iskolát is felépíti. Hisz a szőreghi uradalom zálogos birtoklásának 25 évre történt megújítását is a többi közt ez indokból engedélyezték. Az előkészületek is a 13,219 frtba kerülő templom építésére vonatkozólag már megtétettek, de a város nem birt kölcsönt szerezni.

---

[1]) A 6 öl hosszú, 4 öl 3 láb széles kápolna építése 437 frt 52½ drba került.

[2]) Korabinszky: Lexikon von Ungarn. Presburg, 1786. 692. lap.

[3]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az ispotály felállítására vonatkozó külön kezelt iratcsomagban. Az alapítványi oklevél, illetőleg a végrendelet a II. köt. 11—15. lapokon van közölve.

[4]) U. o.

Kőszeghy püspök ennélfogva 1819. évi aug. 18-án Makón kelt levelében a kamarához fordult, hogy ez a várost kötelezettsége betöltésére szorítsa. A kamara sürgetésére a szept. 24-én tartott választott községi űlés el is rendelte, hogy minden más munkálat és költség mellőzésével a templom építése haladéktalanul megkezdessék. Vedres főmérnök 1821-ben el is készítette a terveket s számításai szerint az építkezés 40,943 frt 45⁵/₈ krba került volna. A terveket a kamarához legott felküldötték[1]), azok jóváhagyását 1823. évi aug. 18-án már sürgették is, de több rendbeli észrevételek eloszlatása után a kiépítési engedélyt csak az 1828. évi szeptember 10-én kapták meg.

Az építés vállalatát Schmausz János apatini kőmíves nyerte el, a költségek fedezésére szükséges 50,000 frt pedig a Marczibányi Lőrincz által nyújtott kölcsön által biztosíttatott[2]).

Az alapfalak 1830. évi augusztus 16-án nagy ünnepségek közt helyeztettek le s az építkezés befejezése után a felszentelést 1833. évi november 24-én Róka János makói főesperes hajtotta végre[3]).

Időközben Huszka plébános elhalt, 1830-ban utódjául Bódy Antal, 1833-ban pedig Nyáry Ferencz választatott meg, ki az 1848—49-iki mozgalmak alatt hazafias működése és Kremminger prépositással való viszálya következtében 1849. évi július végén Szegedről menekülve, bujdosása közben, augusztus havában Sarkadon kholerában meghalt[4]). Utóda a kisteleki plébános, Szűcs Antal lett, a régi conservatív pártnak s az absolut rendszernek vakbuzgó híve, ki a belvárosi templomban 1851. évi aug. 18-án tartott ünnepi beszédével[5]) a közingerültséget maga iránt a legnagyobb mértékben felköltötte. Ezért és botrányos életmódjáért az absolut rendszer bukása után meggyalázták, eltávolítása czéljából vádakkal s perekkel üldözték, melyek 1863-ban közbejött halála által értek véget.

Utódjául Bezdán Ferencz kisteleki plébánost választották meg, de a rókusiak e kedvelt papja rövid idő mulva szintén elhalt s 1865-ben Dobó Miklós csókai plébános, ennek csanádi kanonokká történt kinevezése után pedig 1877-ben Rózsa Ferencz hitoktató lett rókusi plébános.

Anyakönyvek 1805. év óta vezettetnek. A hívek száma 1834-ben 4383, 1846-ban 5452 volt; a születtek, temetettek és eskettek számadatait a következőkben tüntetjük fel:

---

[1]) Szeged v. közig. levéltárában az 1807. évi nov. 20-iki 2785., — 1819. évi szept. 20-iki 3847. és nov. 15-iki 4518, — végül az 1821. é. jún. 8-iki 2130. sz. tanácsi határozatok.

[2]) U. o. Marczibányinak Budáról 1829. é. decz. 1-én kelt levele.

[3]) Honművész 1833. é. 74. sz.

[4]) Szegedi Napló 1893. é. 83. sz.

[5]) Megjelent nyomtatásban is.

1851.	évben	hívek	száma	7832,	kereszt.	303,	eltemet.	218,	esket.	79.
1854.	„	„	„	7664,	„	288,	„	255,	„	53.
1857.	„	„	„	7582,	„	314,	„	264,	„	143.
1860.	„	„	„	7480,	„	345,	„	330,	„	38.
1862.	„	„	„	7485,	„	272,	„	468,	„	44.
1869.	„	„	„	7392,	„	277,	„	485,	„	101.
1872.	„	—	—	—	„	336,	„	486,	„	93.
1876.	„	—	—	—	„	314,	„	387,	„	62.
1878.	„	—	—	—	„	330,	„	370,	„	64.

V. Elpusztult templomok.

A kun puszták iránt támadt per alkalmával 1722. évben kivett tanúvallomások és a régi öregek regéi szerint, Szegednek valaha „tizenhét szép, nagy, roppant temploma“ lett volna. Annak helyén azonban kimutattuk, hogy a tanúk ezen vallomása csak mese s hogy a mohácsi vész előtt Mátyás királynak 1458. évi többször említett adománylevele szerint[1]) a városnak négy plébánia-temploma volt, nevezetesen: a szent Demeterről, szent Györgyről az ispotályosoknak, szent Péterről és végül az özvegy szent Erzsébetről czímzett templomok.

A két elsőről már szóltunk, az utóbbi kettőről csak sejtelmeink vannak. Szent Péter templomáról egy 1499. évi oklevélben is emlékezés van s fekvését illetőleg annyit tudunk, hogy Szilágyi László egyik kőpalotájával átellenben volt[2]) s így hihetőleg alsóváros on lehetett. Ezen ősi és népes városrésznek is kelle plébánia-templomának lenni, mert a XIV. század elején keletkezett Havi-Boldogasszony egyháza annak idején nem volt plébánia-templom. E sejtelmünk egyedüli alapját az képezi, hogy a szent Péter templomával kapcsolatos kórház és betegápolási szolgálat, mint másutt előadjuk[3]), később a barátokra szállt és ezek által teljesíttetett. Hihetőleg az egykori johannita kórházat a plébániával együtt a barátok vették át, kik a török hódoltság alatt a város lelki ügyeinek ellátását egyedül végezték.

A szent Erzsébet plébánia-templom talán a várban lehetett, hol csakugyan volt egy zárda is, mely ugyan a minoritáké is lehetett, mint ezt már fentebb is említettük. Dugonics azt állítja, hogy a szt. Erzsébet templomának romjait gyermekkorában még maga is látta s az omladékokat csak Mária Terézia alatt hordották szét, mikor a tiszamelléki új kazamáták épültek. Dugonics egyébként azt is tudja, hogy a

[1]) Oklevéltár XXXI. sz. a.

[2]) Házai okmánytár V. k. 388. l.

[3]) Lásd a Közegészségügynél a kórház fejezet alatt.

szt. Erzsébet templomot V. László király 1450. körül fogadalomból építette volna, hogy atyjának 1444. évi szegedi esküszegését kiengesztelje. A templom építése alkalmával egy ép testre is akadtak, mely különben páncélozva volt. Ezt az új templomban helyezték el örök nyugalomra[1]). Vedres továbbá azt említi[2]), hogy az 1805. évben, a városistálló és a régi élésház telkén is akadtak régi templom-alapfalakra. Ha a várban létezett templom valamely szerzetesi egyház volt, úgy az Erzsébet templom valószínűleg ott lehetett, hol annak nyomait Vedres észlelte.

A négy plébániai templomon kívül még a szerzetes rendeknek is voltak egyházaik és zárdáik. A ferenczrendi barátokon és a minoritákon kívül az Árpádházi királyok idejében a praemontreieknek[3]), továbbá a prédikátoroknak vagy dominikánusoknak[4]), valamint a carmelitáknak[5]) voltak Szegeden zárdáik és templomaik. Hogy hol álltak e szentelt helyek, mikor keletkeztek vagy szűntek meg, talán örök rejtély marad. A dominikánusokról különösen azt tudjuk, hogy ezeknek szegedi conventje 1319-ben alapíttatott[6]). Emlékezetüket a török hódoltságig a róluk elnevezett „prédikátor-utcza“ is hirdette[7]). Talán ezek lehettek azok a „vörös papok“ kikről a hagyomány is emlékezik[8]).

Az aradi- és iskola-utcza sarkán emelt Egressy-háznak, úgy a vasúti üzletvezetőségi palotának építése alkalmával mindkét helyen találtak ugyan régi testes alapfalakat, ez utóbbi helyen még egész czölöpsorozatot és betöltött sánczárkokat is, de egyes falrészletekből az épület minőségére nézve következtetést vonni nem lehetett.

A körtöltés építése alkalmával a szilléri földbányánál is voltak régi alapfalak, melyekben a soha sem létezett „szilléri apátság“ nyomait igyekeztek némelyek megállapítani[9]). A hagyomány szerint a

[1]) Dugonics: Jeles történetek. Pest, 1794. I. k. 144. l.

[2]) Vedres István: A túl a tiszai nagyobb árvizek eltéríthetéséről egy-két szó. Pest, 1830. 13. lap.

[3]) Katona Steph.: Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae. Kalocsa, 1800. I. k. 86. 87. l.

[4]) Szentiványi Mart.: Miscellanea. Tyrnaviae 1702. I. k. 110. l. — Pauer J.: Az egyházi rend érdeme. Székesfehérvár, 1847. I. k. 64. lap.

[5]) Bertrandon de la Brocquière. Brüsseli okmánytár IV. köt. 310. l.

[6]) Lásd Ferrari: De rebus Hungaricae provinciae ord. praedicatorum. Viennae, 1637. 531. l. — Acta et decreta synodi dioec. Strigoniensis. Tyrnaviae. 1667. 166. l. — Péterffy: Sacra concilia eccles. rom. cath. Hungariae. Viennae, 1742. II. k. 279. l.

[7]) Oklevéltár LXI. sz.

[8]) Dugonics: Etelka. I. k. 20. l.

[9]) Kovács János: „Szegedi emlékek“ czímű könyve 108. lapján egész határozottan veti oda: „mert tudnunk kell, hogy — — a szilléri szöllőskerteknél — — a vízér partján — — egykoron apátság állott“; — pedig dehogy tudjuk, sőt annak a szilléri apátságnak egyáltalán semmi nyoma sincs.

szt.-mihálytelki iskola szomszédságában is léteznének templom alapfalak és kriptaszerű üregek. De ezeknek sincs semmi olyan jellege és szerkezete, amiből méltán arra következtethetnének, hogy egykor egyházi építmények lettek volna.

Ellenben a külterületen, távol a pusztákon, még ma is templomhegynek nevezett egyes dülőkben egyházi építmények alapjaira akadtak. A Kaltschmidt Ábrahám-féle 1747. évben készült térképen, öt helyen van egy-egy régi templom romjait jelölő hely „locus ecclesiae“ felirattal ellátva; nevezetesen Kereset, Ötömös és Csorva, úgy Csengele pusztákon, ez utóbbinál két helyen is. Tehát másfél századdal ezelőtt az említett helyeken még a falak fennállottak, de lassanként teljesen széthordattak és elpusztultak. Csengelén az 1891. évben eszközölt ásatások alkalmával az alapfalak feltárattak, mely alkalommal kiderült, hogy az épület valóban egy kisebbszerű templom volt, sőt a csúcsíves harang egy töredéke is napfényre került. A nagy tömegű, egymásra hányt csontok közt egy „Mihael Diosi“ feliratú, a XIV. század ízlésére valló ezüst pecsételő gyűrűt[1]) is találtak. Kétségen kívül ott valaha helység volt. 1870. évben szántás közben Kereseten akadtak egy teljesen ép góth-stylű harangra[2]); legutóbb pedig Csorván találtak egy felettébb becses román-stylű füstölőt (thuribulum). Ugyanitt a csengeleihez teljesen hasonló templom alapfalai is feltárultak. Ez építmény még az Árpádházi királyok korából való. Itt is helység volt, sőt Csorvát méltán az ősi telephelyek közé sorolhatjuk[3]).

A Bokor-siványban, a templomhegynek nevezett halom 1895-ben lett megásva. Bár itt is temérdek összehányt embercsont fordult elő, az alapfalaknak egyházi jellegét s rendeltetését megállapítani nem lehetett.

VI. Görög-keleti hitfelekezet.

A tiszai rácz határőrség felállításával betelepített szerb lakosság száma oly tekintélyes volt, hogy még a szerb püspökök is Szegeden székeltek, mint azt annak helyén kimutattuk[4]). A szerbek letelepedésével a hitközség tehát már a XVII. század végén megalakult s nemcsak a belvárosban, de felsővároson is volt plébániájuk. Az utóbbi helyen a ráczok a mai Maros-utcza alsó tájékán telepedtek le s ezt a környéket még a 30-as években is „rácz piacz“-nak nevezték.

[1]) Archeologiai Értesítő 1892. évf. 235—238. l.

[2]) U. a. 1891. évf. 167—173. l.

[3]) U. a. 1895. évf. 361—365. l.

[4]) Lásd: I. köt. 204—207. lapokon a tiszai rácz határőrség fejezetet.

Az új felekezet és hitközség azonban nemhogy gyarapodott, de folytonosan fogyott, még pedig elköltözések, magszakadások és áttérések következtében. Így a Budáról leszármazott gazdag szerb és görög kereskedők 1730-ban tömegesen tértek át a katholikus vallásra[1]). Ennek daczára a hívek száma még 1761-ben is mintegy 9000 (?) lélek volt, amikor a palánkban még két plébánosuk, Popovits István és Veszelinovics Tódor, felsővároson pedig Avramovics András működött[2]).

Az 1825. országos összeírás alkalmával már csak 1883-an[3]), 1834-ben 1589-en[4]), 1840-ben 1650-en voltak[5]). Az 1850. évi népszámlálás alkalmával számuk 482-re, 1860-ban 342-re apadt le[6]), mígnem az 1870. évi népszámláláskor 484-en voltak[7]).

Első templomukat a várerődítési munkálatok alkalmából 1715. évben lebontották. Új és nagyobb szentegyházuk építésére a várostól telket, a kincstártól pedig 526 frtot és épületfát kaptak[8]). Az új templom 1725. évben készült el, de ezt a szűk és roskatag épületet utóbb elbontották és helyébe 1773—78-ban építették mai templomukat, mely szent Miklós tiszteletére van szentelve, melynek tornya villámcsapás következtében az 1820. évi aug. 26-án kigyulladt s akkor a templom és az iskola is leégett[9]).

A templomnak kriptái is vannak, hova a legutóbbi időkig is temetkeztek[10]).

A hitközség tagjainak egy része, a görögök még a mult század közepén a hitközségből annyiban kiváltak, hogy külön plébánost tartottak s Aradi nevű gazdag kereskedő bőkezűségéből a mai Kálmán-utcza déli végénél szent Mihály és Gábriel arkangyalok tiszteletére templomot építettek, hol nem a szláv, hanem a görög ritus szerint tartattak

---

1) Szeged v. tanácsi jkve 1730. év 564. lap.

2) Pap J.: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. 96—97. lap.

3) Nagy Ludov.: Notitiae politico-geographico statisticae regni Hungariae. Budae 1828. I. k. 141. lap.

4) Schematismus cleri dioecesis Csanadiensis pro anno 1834. 81—83. lap.

5) Bárándy statisztikai táblái (Századunk. 1842. évf. 58. sz.)

6) Schematismus cleri dioec. Csanadiensis pro anno 1861. 73—74. lap.

7) A magyar korona országaiban az 1870. évi népszámlálás eredményei. Pest, 1871. 57. lap.

8) Cs. és kir. közös pénzügyminiszteri levéltár m. kamarai osztályában 1725. é. márcz. 14-iki előadmány.

9) A templom felsegélésére a helytartó-tanács országos gyűjtéseket rendelt. — A templom szép ikonosztáza (a szentélyt elzáró nagy fakárpit) a tűztől épen maradt.

10) Ide temettetett 1822-ben Belán Árkád szószóló, 1825-ben Radulyovics Prokop lelkész, 1841-ben Veszelinovics György főkamarás stb.

az isteni tiszteletek. Ez a templom az 1813.. évi nagy tűzvész alkalmával elhamvadt, de újra felépült. Körülötte temetkeztek is. Ez volt az úgynevezett „kis czerkó“, mely a század második negyedétől fogva pap nélkül volt, a legnagyobb elhagyatottságra jutott, pusztult s az árvíz alatt teljesen összeomlott.

A görög-keleti hitközség lelkészei a közpénztárból régebben 100—100 frt javadalmazást nyertek. 1819-ben azon indokból, mert a templom kiraboltatott s egyébként is sok kárt szenvedett, Radulov Prokop és Dimitrievics Demeter plébánosok járandósága ideiglenes érvénynyel 250 frtra emeltetett. Néhány év mulva ez 200 frtra leszállíttatott, 1827. évi aug. 5-én tartott választott községi ülésen pedig a régi 100—100 frtban visszaállíttatott.

1831—32. évben Popovits Gergely administrator alatt a két parochia már egyesítve lett s ezen indokból felsőbb jóváhagyás mellett Sztamatovics Pál lelkész már 200 frt, 1837-től fogva pedig 300 frt évi fizetést nyert. 1847. évi július 22-én Vukovics Sándor lett a plébános, kinek járandósága Petrovits István főispáni helytartó közbevetésére 1862. évben 600 frtra lett felemelve. Legutóbb a hitközség lelkésze Zubanovits Izidor volt.

A hitközségnek a tanács részéről kinevezett egy commissariusa szokott lenni, ki a hitközségi tanácskozmányokat vezette és az egyház anyagi ügyeit ellenőrizte. A mult század végén e megbízást Bellán Árkád, a jelen században pedig Dósity György, Petrovits János, majd Petrovits István stb. tanácsbeliek teljesítették. De a commissariusok iránt a hitközség mindig bizalmatlankodott s ebből szakadatlan viszályok és perek keletkeztek. 1810-ben a hitközség Dósity György ellen feltámadva, ellene vádakat emelt, sőt utóbb már a felségnél keresett orvoslást. A szigorú vizsgálat a vádakat alaptalanoknak találta s most Dosity támadta meg perrel az alaptalanul vádaskodókat[1]).

A görögkeleti hitfelekezetnek 1716., illetőleg 1730. év óta vannak anyakönyvei. Egyház-joghatósága alá tartoznak mint filiák: Ráczok kertje (a Fehértó alatt lévő tanyák), Röszke, Horgos, Dorosma és Majsa. Egyébként az Újvidéken székelő bácsi püspökség fennhatósága alá tartozik, mely püspökség még az utóbbi időkben is mint bácsi, szegedi és egri egyesitett püspökség czimen emlegettetett[2]).

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az idézett évek iratai.

[2]) Lásd Maximovics B.: Pásztori dal Sztankovics István püspök úrnak. Budán, 1834-ben.

VII. Ágostai ev. hitfelekezet.

III. Károly király 1719. évi nagy szabadalmi levelének egyik czikkelye úgy rendelkezik, hogy „senki az igaz és való, római catholicus hittől idegen, polgárul semmi ürügy alatt be ne vétessék“[1]). E rendelkezésnél fogva, József császár türelmi parancsolatjának megjelenése előtt Szegeden protestáns vallású lakosul, annál kevésbé esküdt polgárul be nem fogadtatott. Az első ágostai hitvallású esküdt polgár Schreiner Mihály vaskereskedő volt, kit a polgárok kötelékébe 1805. évben vettek fel. 1808-ban Rajter János korcsmáros, 1814-ben Geizelbrecht Ádám bajorországi órás s 1825-ben Baráth János ügyvéd, 1826-ban Gruber János bajorországi vendéglős és Hesz János harisnyakötő, 1831-ben Szabó László táblabíró, 1833-ban Fadgyas Pál ügyvéd, mint ágostai vallásúak a polgárok sorába már minden észrevétel és akadály nélkül vétettek fel[2]).

De azért a lutheránusok száma igen lassan növekedett. Az 1836. évi összeíráskor is csak 54-en, az 1850. évi országos népszámlálás alkalmával pedig 78-an voltak. Még 1860-ban is csak 84-en[3]), ellenben az 1870. évi népszámlálás alkalmával már 239-en, legutóbb pedig 439-en voltak[4]).

E csekély létszám daczára is a hívek buzgósága és áldozatkészsége mellett 1855. évben megalakult a leány-egyház, mely a h.-m.-vásárhelyi anyaegyház kötelékébe tartozott; 1860. évben pedig megalakult az önálló hitközség, mely lelkészeül Szeberényi Lajost, ennek távozása után 1864-ben Lesszich Edét és ennek távozása után pedig 1876-ban Thomay Józsefet választotta meg.

A lelkészek a hitközség részéről nyújtott ellátáson kívül 1861. óta a közpénztárból 300 frt javadalmazást nyertek, mely összeg az 1877. évi aug. 13-án tartott városi közgyűlésen 650 frtra lett felemelve. Az 1861. évi alkotmányos közgyűlés a hitközségnek templomépítésre Rókuson, a fehérló-utczában ingyen-telket adományozott.

Az ágostaiak temploma a Tisza Lajos-körút és a takaréktár-utcza keresztezésénél létezett magas földszintes házban volt. Felszentelve 1860. évi decz. 2-án lett. A békés-bánáti kerületi esperesség 1866-ban itt tartotta tractualis gyűlését. A szegedi ágostai egyházhoz tartozó szórványok: Algyő, Tápé, Dorosma, Horgos, Martonos, Szőregh, Deszk, Béba, Oroszlámos és Szent-Iván. Anyakönyvei 1855. év óta vannak.

---

[1]) Oklevéltár CXCII. sz. a.

[2]) Szeged v. közig. levéltárában a polgárok névlajstromai.

[3]) Csanád egyházmegyei schematismusok az 1852. és 1861. évekről.

[4]) Az 1870. és 1880. évi országos népszámlálások eredménye. 53. és 205. lap.

VIII. Református hitfelekezet.

A Luther és Calvin által megindított hitújítási mozgalmak hazánkban s így Szegeden is igen hamar elterjedtek. Az új tanításokat többnyire azok hozták be és terjesztették, kik a külföldi iskolákat látogatták. Pedig annak helyén kimutatjuk, hogy Szeged ifjúsága mily mérvben látogatta a külföldi egyetemeket s akadémiákat, kik haza térve, mint buzgó hívek, Szegeden is megalapitották az evangeliumi egyházat, mely a törökök elől elmenekült papság hiányában mind népesebb lett.

Szeged nagy fia, Kis István és ennek barátja Abády Benedek, 1542-ben a wittenbergi akadémiát végezve, Szegedre jöttek s még akkor, mint a lutheri irány követői, nagy sikereket arattak[1]). Működésüket Szeged vidékére is kiterjesztették, s a többi közt Makón is sok követőre találtak[2]).

Az új tanok terjedése és Szeged behódolása a város főbiráját Tóth Mihályt felettébb elkeserítette s mint buzgó katholikus és egyúttal Ferdinánd király törhetetlen híve (e két irány akkor egybeforrva volt), a pogányok uralma alatt és a hitetlenek közt nem akart tovább élni s így a várost önként elhagyta, illetőleg elmenekült.

Tóth Mihály a távolban Szeged felszabadítási tervével foglalkozva, 1552. évben megindította ismert vállalatát, mely nemcsak a törökök, hanem egyúttal az új hitelvek követőinek kiüzésére is irányult. A hajdúk, a zsoldos német és spanyol csapatok, amint Szeged külvárosait megrohanták, első dolguknak tartották a „jámbor predikator" és „az isten igéje hirdetőjének" kikergetését[3]). De a merész hadi vállalat nagy vereséggel végződött, melyet sokan ép a vallási türelmetlenség és üldözés megboszulásának tekintettek.

De a református egyház még ezután is soká fennállt, mert különben a szegedi diákok aligha járták volna a XVII. század végeig oly sűrűn a wittenbergi akadémiát[4]). A protestáns gyülekezetnek fenn kelle állani még azért is, mert a többi közt az 1588. évről Szegedi János szegedi lelkipásztor működésének emlékezete is fennmaradt[5]).

---

[1]) Lásd I. köt. 115—121. l. — Földváry László: Szegedi Kis István élete. Budapest, 1894. év 27—28. és 41—42. l. — Balogh Ferencz: Magyar protestáns egyháztörténelem részletei. — Rácz Károly: Szegedi Kis István tiszántúli reformátorkodása a „Szabad Egyház" 1891. évi 19—20. számaiban. — Szeberényi Lajos: Szegedi Kis István. (Szegedi Híradó, 1863. évf. 58. sz.

[2]) Reizner J.: Makó város története. Szeged, 1892. 19—21. lap.

[3]) Tinódy Sebestyén: Szegedi veszedelem 114. sor és Székely István Világkrónikája 235. lapján.

[4]) Lásd a III. kötetben az iskolázásról szóló fejezetet.

[5]) Bartholomeides János: Memoria Ungarorum 87. lap.

Sőt volt idő, amidőn a katholikusok már csaknem elenyészőben voltak s Szarvas Ferencz szegedi főbírónak 1652. évi tanúbizonysága szerint, ha a barátok nincsenek, úgy Szegeden a katholikusságnak már emlékezete sem volna[1]). A barátok tehát kitartó munkával „a léha erkölcsű, kupecz szellemű, önző és felfuvalkodott, két felé sántikáló, vallásilag és politikailag közönyös“[2]) protestáns híveket, kiktől különben annak idején már Kis István is elfordult, lassan-lassan visszatérítették. Akik pedig rendületlen hívei maradtak az újított egyháznak, azokat a törökök kiűzése után Szegedre érkezett jezsuiták, úgy Jány püspök nyerte meg újra a katholikus egyháznak. De nem minden ellentállás nélkül. Mert Lajos badeni herczeg 1691. évi július 19-én Félegyházáról kelt levelében a haditanácscsal tudatta, mikép az esztergomi kanonokból és csornai prépostból imént kinevezett szerémi és csanádi püspökök a népet mindenfelé a legnagyobb kegyetlenkedések közt kényszerítik a katholikus vallás felvételére[3]).

Akik pedig minden nyomásnak s fenyegetésnek ellenszegülve, vallásukhoz buzgón ragaszkodtak, azoknak a várost el kelle hagyni. Ezek Algyőre telepedtek. De gr. Erdődy Kristóf földesúr itt is üldözésbe vette őket, úgy hogy 1743-ban ezek innen is távozni kényszerültek és H.-M.-Vásárhelyre költözködtek[4]).

Szeged város tiszta katholikus jellegének megóvására III. Károly király az 1719. évi nagy szabadalmi levélbe ekkor beiktatni rendelte, hogy „senki, az igaz és való római katholikus hittől idegen polgárnak semmi szín alatt be ne vétessék.“ E rendelkezésnél fogva a tanács 1723. évi május 21-én el is határozta, hogy „ezen nemes szabad királyi városban mostanság lappangó, vagyis már lakos kálvinista személyek kimenjenek harmadnap alatt, másként ami rajtuk történik, maguknak tulajdonítsák“[5]). 1731. évi január 30-án tartott ülésből ismét azt rendelte el, hogy „Kovács Márton és más kálvinisták a jövő szent György napig a városban még megtűretnek, azontúl a privilegiumok értelmében kitiltatnak“[6]). Az 1740. évi június 8-iki tanácsülés határozata pedig így szól: „Harmos Anna, Calvin tévedéseit követő Imre István polgár feleségének meghagyatott, hogy a következő pünkösdig katholicává legyen, különben a városból kiútasíttatik.“ 1743. évben Doroghi

---

[1]) Oklevéltár CXIX. és I. köt. 372—373. lap.

[2]) Rácz Károly: i. m. 4. l.

[3]) HKR. Proth. Exp. 1691. július hó 228. sz. 419. lap.

[4]) A békés-bánáti ref. esperesség levéltára. — Lásd egyúttal Ballagi Aladár Hód-Mező-Vásárhely czímű tárczaközleményeit a Szegedi Híradó 1890. évi 98. számában.

[5]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1723. év 205. lap.

[6]) U. o. 1731. év 26. lap.

János, ki Miller János korcsmabérlő itczése volt, mint „schismaticus“, a városból hasonlókép kitiltatott[1]).

Ezek a szorongatottak azután legtöbbnyire hitet cserélni kényszerültek. Az 1754. évi canonica visitationalis jegyzőkönyv szerint 1737—1754-ig az ily úton megtérített hívek száma 272 volt. Volt ezek közt zsidó, görögkeleti vallású, de legtöbbnyire protestáns felekezetűek voltak.

József császárnak érvényben maradt türelmi rendelete következtében Makki Mihály mészáros volt a legelső, ki mint református 1809-ben a város polgárai közé felvétetett. 1816-ban Kaszta Jakab gombkötő, 1823-ban nemes Kalmár Pál űzér, 1836-ban Kovács István orgona-készítő, református vallásúak vétettek fel a polgárok soraiba[2]), de rajtuk kívül a zsellérek közt is többen voltak, kik reformátusoknak vallották magukat.

Ezek az ágostai felekezetűekkel egyesülten, a h.-m.-vásárhelyi hitközséghez tartozólag, 1846-ban leány-egyházat alakítottak. De a következő évi április 25-én már a lutheránusoktól elváltak s 1857. évi április 29-én, illetőleg július 14-én az önálló hitközség megalakítását elhatározták, amikor lelkészül Varga Pált meg is választották. A hitközség a Szentháromság-utcza 40. sz. házat s telket szerezte meg, hol a templom, később pedig az iskola is megnyílt.

A hitközség tagjainak száma 1859-ben 250, 1879-ben pedig 452 volt.

A város hatósága 1859. évi márcz. 20-án, illetőleg 1861-ben, Rókuson a fehérló-utczában, a majdan építendő templom czéljaira 1080 □-öl nagyságú telket adományozott. Az alkotmányos közgyűlés ugyanekkor a lelkész javadalmául 300 frtot, majd később a tanító fizetésére is ugyanennyi segélyt szavazott meg. 1873., illetőleg 1877. évi aug. 13-án kelt közgyűlési határozattal a lelkészi segély 650 frtra lett felemelve[3]).

A hitközséghez tartoznak: Algyő, Kistelek, Tápé, Horgos, Dorosma, Ó-Kanizsa, Szőregh, Deszk, Gyála. Régebben még Szabadka, Zenta, Török-Kanizsa, Oroszlámos és Ó-Béba is a szegedi eklézsiához tartoztak.

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyv 1743. máj. 15. 185. lap.

[2]) Polgárok lajstromkönyvei Szeged v. közigazgatási levéltárában.

[3]) A szegedi református hitközség a lelkész és a tanító javadalmazására biztosított s 1200 frtot haladó segély nélkül fenn nem állhatna. Ez eléggé igazolja a város népének türelmességét s jó hajlamait. Annál méltatlanabb ennélfogva az a lelkiismeretlen híresztelés, hogy a reformatus templom ablakait vallási türelmetlenségből törték volna be. Pajkos gyermekek, vigyázatlanságból, gumipuskáikkal belődözték a kálvária ablakait is; de e miatt senkinek sem jutott eszébe bárkit is felekezeti türelmetlenséggel gyanusítani.

Az békés-bánáti esperesség 1862. évi márczius 26—29-én (Gál Dániel esperes és Lónyai Menyhért gondnok elnöklete alatt), úgy az 1877. évi márcz. 27—28-án (Szalay István esperes és ifj. gr. Ráday Gedeon gondnok elnöklete alatt) kerületi üléseit Szegeden tartotta. Ez utóbbi alkalommal a jelenlevőket a város fogadta vendégeiül.

IX. Zsidó hitfelekezet.

Szegednek a régi időkben, a mohácsi vész előtti időszakban is volt zsidó lakossága. E nélkül ipar s kereskedelmi tekintetben talán aligha is emelkedett volna azon fontosságra, amelyre különben jutott. De Istvánfi Szeged zsidó lakosságáról különösen is említést tesz, midőn a Tóth Mihály-féle hadi vállalatról szólva kiemeli, hogy a hajdúk a kereskedők boltjait, úgy a vámokat és adókat bérben tartó zsidó vámosok házait kirabolták, hol temérdek arany s ezüst drágaságot, selymet és bársonyt is bőségben találtak[1]).

Az 1600. évről egy Emeng[2]) nevű szegedi zsidóról emlékezetül maradt az is, hogy a Nándorfehérvárra utazó s a rabságba vetett kecskeméti küldötteket 111 frtért kiváltotta, később pedig a tatároktól 500 frt sarcz egy részére nézve kezességet vállalt[3]).

Kétségtelen tehát, hogy Szegednek minden időben voltak zsidó lakosai. De a törökök kiűzése után ezeknek is el kelle hagyni Szegedet. A várerődítési munkálatok alkalmával, 1714. esztendőben, mint másutt láttuk, két pozsonyi zsidó (Keppich testvérek) akart letelepülni, aminek következtében az 1719. évi szabadalmi levél rendelkezései közé is beiktatott, hogy zsidókat befogadni és megtűrni a tanácsnak álland jogában.

De a hatóság letelepülési engedélyt csak az esetben adott, ha a zsidó a szent keresztséget felvette. Az első eset erre nézve 1731. évi május 20-án történt, mikor is a belvárosi templomban, óriási közönség jelenlétében egy zsidó a keresztséget Demeter néven felvette. A neophitának Podhradszky György főbíró lett a keresztapja[4]) s a tanács május 18-án tartott ülésében „itt maradására“ 25 frtot szavazott meg, mi akkor jelentékeny összeg volt[5]).

A helytartó-tanácsnak a zsidók összeírására vonatkozó körren-

---

[1]) Istvánfi Nicol.: Historarium de rebus Ungaricis. Coloniae 1622. 317. lap.

[2]) Emeng török szó, raktárfelügyelőt jelent.

[3]) Hornyik J.: Kecskemét város története. Kecskemét, 1861. II. k. 54—55. l.

[4]) Belvárosi plébánia kereszteltek anyakönyve.

[5]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1731. év. 52. lap.

delete fölött 1768. évi okt. 3-án a tanács még örvendve jelentette: „nálunk isten kegyelméből mint ezelőtt, úgy most is, egyetlen zsidó sem lakik, miért is a zsidó családok összeírása nem eszközölhető“[1]). A környék falvaiban s mezővárosaiban azonban mindenütt voltak zsidók, kik a szegedi vásárokon s hetipiaczokon meg-megjelenve, a város kereskedelmi ügyeire befolyással voltak[2]).

József császár 1781. évben a híres „türelmi rendeletet“ kibocsájtván[3]), a zsidók előtt a szabad királyi városok kapui is megnyíltak, ámbár Szegeden már a rendelet megjelenése előtt történtek már letelepülések. Még azon évben Pollák Mihály zsidó letelepült, de engedély nélkül[4]). 1784-ben Pollák, Sakter (metsző) Jakab, Wolf Jakab, Spitzer Izrael, Jakab Márk és Izrael Márk zsidók kértek a tanácstól települési engedélyt, mit később a helytartó tanács közbevetett rendelete alapján meg is kaptak azon kijelentéssel, hogy boltot nyithatnak s kereskedést is folytathatnak[5]).

Így az 1785. évben már 11 zsidó család lakott Szegeden, a következő évben már 18 család s 2 nőtlen, 1799-ben pedig már 58 volt a családok száma, kik közül néhány már házat s telket is szerzett.

A kereskedők azonban nem jó szemmel nézték a versenyző zsidók szaporodását; utánjárásaikra ennélfogva a tanács 1799. évi ápr. 15-én el is rendelte, hogy több „jövevény szemetes zsidóknak itt való lakása és hosszasabb maradása meg ne engedtessen“; s a házak, telkek vételétől ezúttal el is tiltattak, egyébként pedig adóztatás alá vonattak. E végből a zsidókat felhívták, hogy kebelükből egy zsidó bírót válaszszanak, ki a települési engedélylyel birókat nyilvántartsa, a türelmi és városi adókat beszedje s a hatóságnak a zsidókra vonatkozó rendeleteit végrehajtsa.

De azért a zsidók csak szaporodtak. 1808-ban már 60 család 357 lélekszámmal volt letelepedve. Ezek közül 1 nagykereskedést (Wodianer Fülöp), 10 kereskedést, 34 házalást folytatott. 1816-ban 101, — 1825-ben 111, — 1848-ban 337 (1682 lélek) zsidó család lakott Szegeden. Ezek közül kereskedő volt 73, iparos 57, gazdálkodó 3, eczetfőző 1, pálinka és szeszégető 4, mészégető 1, napszámos 27, hajhász 14, üzleti biztos (bestellter) 21, fuvaros 5, hajós 4, rabbi és hitközségi hivatalnok 2, tanító 5, orvos és sebész 4, hivatalnok 3, szolga 4. Az iparosok a zsidókat a czéhekbe fel nem vették s keresztény segé-

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltára az idézett évről.

[2]) Reizner J.: Történelmi vizsgálatok a zsidók szegedi letelepülése körül. Szeged 1885. (Különnyomat az 5. jegyzetben idézett műből.)

[3]) Sammlung der kais. kön. Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico Ecclesiasticis. Wien, 1784. 137. és 154. l.

[4]) 1784. évi szept. 18-án kelt 733. sz. tanácsi határozat.

[5]) Löw Immánuel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók 1785—1885. Szeged, 2. l.

deket nem tarthattak, de nyílt ajtóknál dolgozhattak[1]). — 1855-ben 400 (2093 lélek) volt a zsidó családok száma. Az 1870. évi népszámlálás alkalmával pedig a zsidó lakosság 3628 lélekből állt s így az összes lakosságnak 5.16%-át képezték.

A telepedők már az első években ingatlanokat is szereztek, de mint fentebb előadtuk, a tanács 1799-ben elrendelte, hogy jövőre csak a tanács engedélyével vehetnek házakat. Így az 1814. évig 14 ház volt zsidó kézen. A tanács ekkor egy külön területet s kört jelölt ki, amelyen belül a zsidók házakat vásárolhattak (ghetto). Felsőbb engedélyek útján azonban e körön kívül is vásároltak házakat, vagy ha a tulajdonjogot meg nem szerezhették, mint jelzálogos hitelezők birtokolták azokat. Ezért, valamint a zsidóság szaporodása okából is, a község kérelmére, 1838. évben a házkört megnagyobbították s a mai Jósika-, Kálvária-, Feketesas- és Mérey-utczák vonalában a Mars-térig terjedőleg kibővítették. A házkör és birtokszerzési tilalom 1858. évi június 21-én szünt meg s a tanács ezen határozata felsőbb megerősitést nyert[2]).

Feltünő jelenség azonban, hogy a szegedi zsidók közül, bár többen foglalkoznak földmíveléssel és gazdálkodással, különösen haszonbérgazdasággal, azért a város 14 □-mértföldnyi határterületén zsidó kézen tulajdonjogilag mindössze sincs 200 holdnyi földbirtok. E körülmény talán a szegedi különleges gazdasági viszonyokban, a birtoktestek elaprózásában s a földek magas árában találja magyarázatát.

A zsidók különben már betelepülésük alkalmával megalkották a hitközséget. Ennek 19 pontból álló szervezete az 1791. évről máig fennmaradt. E szabályok 1801-ben módosíttattak s bővíttettek, de 1813-ban már új szabályok készítése vált szükségessé. Ez ideig az elöljárósági tagok intézték a hitközségi ügyeket; de most, illetőleg 1826. óta erre nézve egy 31 tagból álló képviselőtestület is befolyást nyert. Ennek választási módjára nézve 1830-ban külön szabályzat készült.

A hitközség szervezetét illetőleg, Miskolczy István városi aljegyző közbejöttével 1842. évben ismét új szabályok készültek, melyek a hitközségi autonom ügyeken kívül, a zsidók egymás közt fennforgó polgári természetű ügyeinek és követeléseinek 30 frtig terjedő elbírálását is felölelték. De e szabályzat jóváhagyást nem nyert s e helyett 1857. évben Bonyhády István megyefőnök egy egészen új szabályzatot erőltetett a hitközségre, melynek értelmében az elöljárókat és bizalmi férfiakat a megyefőnök nevezte ki. E szabályok 1863. évig maradtak érvényben, mikor is Löw Lipót főrabbi által

---

[1]) Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Pest, 1848. 124—125. és 135. lap.

[2]) Löw I. és Kulinyi Zs.: i. m. 3—27. lap. — Allgemeine Zeitung. 1857. évf. 142. sz.

javasolt új községi szervezet lépett életbe, mely 1867-ig, illetőleg 1870. évig volt érvényben. Ekkor az izraelita congressus határozataihoz alkalmazott legújabb hitközségi szabályok léptek életbe. Ennek értelmében a hitközség képviselője az elnök; a hitközség ügyeit intézik: a nagygyűlés, közgyűlés, előljárósági tagok, illetőleg a cultus, iskolai, pénzügyi, jótékonysági, gazdasági előljárók, a pénztárnok s az ügyész. Ezek némelyikéhez (kultusz, iskola stb.) külön bizottságok is szervezvék[1]).

A zsidó hitközségnek az izraelita congressusra megválasztott képviselői voltak: Lichtenberg Mór és dr. Rosenberg (Rósa) Izsó. — Feljegyzésre méltó egyúttal az, hogy az 1861. évben megalakult városi képviselő-testület ülésén Kremminger Antal prépost plébános indítványozta, hogy a képviselő-testület egészítse ki magát a „zsidó polgártársakkal.“ Ugyanezen indítványt 1867. évben megújította Óváry Pál ügyvéd. De mindkét alkalommal, a zsidók azon óhajának nyilvánítására, hogy a közügyekben nem mint felekezeti tagok, hanem az egyenjogúság alapján mint polgárok kívánnának részt venni, az indítványt mellőzték.

A hitközség elnökei s illetőleg bírái voltak: 1878-tól Spitzer Izrael, 1791-től Pollák Farkas, 1793-tól Spitzer Izrael, 1798-tól Politzer Lőbl, 1799-től Spitzer Izrael, 1800-tól Pollák Farkas, 1805-től Spitzer Izrael, 1807-től Deutsch Hersl, 1808-tól Wodianer Fülöp, 1809-től Pollák Mihály, 1810-től Kohen Ábrahám, 1813-tól Wodianer Fülöp, 1814-től Ausländer Salamon, 1815-től Wodianer Fülöp, 1816-tól Wodianer Sámuel, ki azonban a hitközség engedelmeskedésének megtagadása alkalmából rövid idő mulva lemondott s helyét Cajus Mandl foglalta el. 1817-től Kohen Ábrahám, 1819-től Levy Mátyás, kinek már a hitközségi ügyek vezetésében „esküdt“ társai, a templom-atyák és pénztárnokok s ezen felül még 5 ülnök segédkeztek.

1820-tól Wodianer Sámuel, 1821-tól Kohen Ábrahám, 1824-től Basch József, 1826-tól Kohen Ábrahám volt a bíró. Ekkor alakult meg először a 31-es tagú választmány, hol egy, hol 3 évre. Ennek elnöke a szószóló volt. 1831-től Pollák Domán Simon, 1833-tól Kohen Ábrahám, 1835-től Pollák D. Simon, 1836-tól Kohen Ábrahám, 1837-től Basch József, 1842-től Pollák D. Simon, 1846-tól Deutsch Salamon, 1847-től Kohen Ábrahám volt a zsidó hitközség bírája.

1848—49. évben egy öt tagú felügyelőség vezette az ügyeket, 1850-ben pedig Lichtenberg Ábrahám lett a bíró, kit 1852-ben már mint „elnök“, Politzer Salamon váltott fel. Ezután következtek: 1856-tól Pollák D. Simon, 1857-től Ausländer Simon, 1859-től Politzer Salamon, 1860-tól Bamberger Sámuel, 1864-től Singer Vilmos, ki csakhamar

---

[1]) Löw I. és Kulinyi Zs. i. m. 47—72. lap.

lemondván, helyét Bamberger foglalta el; 1865-től rövid időre Ausländer Simon, majd Bamberger, 1866-tól Weiner Mór, 1867-től Politzer Salamon, 1870-től Reitzer Jakab s 1873-tól Prosznitz Vilmos.

A hitközségi tanácskozmányokon, miként a czéheknél s a görög-keletieknél, a tanács egyik tagjának személyében kinevezett biztos egész 1867. évig részt vett, sőt a tanácskozmányokat ez vezette[1]).

A hitközség kultusz-adója 1789-ben 175 frt, 1790-ben 139 frt, 1799-ben 228 frt 46 kr., 1810-ben 827 frt, 1820-ban 759 frt 15 kr., 1862-ben 3999 frt 53 kr. s 1878-ban 10,106 frt 96 kr. volt. Ezentúl gabellából és egyéb czímen is tetemes bevételek mutatkoztak. Gabellából 1842-ben 2448 frt 48 kr., 1852-ben 4175 frt 52 kr., 1862-ben 3376 frt 26 kr., 1878-ban 648 frt folyt be.

A kiadások, illetőleg a hitközségi tisztviselők és intézmények költségei 1842-ben 2655 frt, 1852-ben 5272 frt 30 kr., 1862-ben 9899 frt 36 kr. s 1878-ban 10,850 frt 40 krt tettek. De ezentúl még iskolai kiadások és más humanitárius költségek is voltak.

A hitközség országos türelmi adója 1789-ben 72 frt 30 krajczárt, 1826-ban 391 frt 30 krt s 1846-ban 2106 frtot tett. Ez utóbbi esztendőben a türelmi adót eltörülték.

Az 1797. évi nemesi fölkelés (insurrectio) alkalmából a hitközség 181 frt rendkívüli kirovást viselt. A forradalomban való részvételért pedig büntetésből 1849. évi aug. 6-án, a szegedi zsidó hitközségre Haynau 25,000 pár bakancs beszolgálását vetette ki. A hitközség ekkor a Skene-féle brünni czéggel kötött szerződést, hogy a rengeteg bírságolásokat elkerülhesse. A bakancs-költségek czímén 282 hitközségi tagra 83,988 frt járandóság lett kiróva.

Az országos izraelita iskolai alap javára pedig a hitközségi tagok 10,400 frttal lettek megterhelve, mely összeg részletekben 1854. évig teljesen befizetve lett.

1807-ben a törvényhozás a zsidók hadkötelezettségét kimondván, a zsidókra kivetett újoncz jutalékot a szegedi zsidók felfogadott egyének útján állították ki. Ennek költségeit is aránylagos kirovás útján a hitközség tagjai viselték. E czímen már az első évben 2065 frt költség merült fel. 1831-ben a zsidók részéről kiállítandó újonczok száma 3 volt. 1840-ben az újoncz-váltsági költség-kirovások megszüntek, e helyett a személyes előállás, állítás vagy megváltás kötelezettsége lépett életbe[2]).

De még más különféle járulékok és kivetések is voltak, melyeknek mérve és összesége oly tetemes, hogy valóban bámulatos és páratlanúl áll a zsidók amaz áldozatkészsége, melyet a hitközségi terhek

---

[1]) Löw I. és Kulinyi Zs. i. m.

[2]) Löw és Kulinyi i. m. 115—147. l.

viselése körül tanúsítanak. A hitközség egyébként a városi közpénztárból segélyt is nyer. Talán Szeged város volt a legelső az országban, mely 1861-ben a zsidó hitközségnek iskolái fenntartására évi 500 frt segélyt szavazott meg, mely később 1000, illetőleg 2000 s végül 3000 frtra lett felemelve.

A zsidók betelepülésük után legott állítottak zsinagógát s e czélra külön épületet óhajtottak emelni. Ez iránt tett kérésüket a tanács azonban 1792. évben elutasította s a helytartó-tanácshoz való felfolyamodásuknak sem lett eredménye, miért is az imaház ideiglenes bérhelyiségben maradt. A hitközség 1798-ban ugyanezen czélra alkalmasb épületet óhajtott megvenni, illetőleg elcserélni, mi ellen a választott község óvást emelt. A tanács ennélfogva a cserét meg nem engedte, a hitközség pedig 1799. évi aug. 4-én a helytartó-tanácshoz felfolyamodva, egyúttal a zsinagóga építési czéljaira gyűjtéseket indított.

Az előljáróságnak szívós kitartással való utánjárásai következtében, 1803. évi június 21-én végtére a tanács megengedte, hogy a hitközség az óhajtott épületet a német-utczában felállíthatja, reversálist vévén a hitközségtől, hogyha a városból kitelepülni tartoznának, az épületért kártalanítást nem igényelnek. Az engedély miatt most Kőszeghy József plébános tiltakozott és cánoni perrel fenyegette a tanácsot, mitől csak nagynehezen állt el. Így a zsinagóga bár nem a német-, hanem a korona-utczában még ez évben felépült, illetőleg átalakíttatott.

Húsz év mulva az épület már szűk és elégtelen, de egyúttal közveszélyes is lett; miért is a hitközség 1825. évben új zsinagóga építését határozta el, miközben a régi épületet lebontották, mely idő alatt a zsinagóga a „zöld koszorúhoz" czimű vendéglő (az Attila-utcza és a Tisza Lajos-körút keresztezésénél) kibérelt helyiségében volt berendezve.

Az új zsinagóga építésére vonatkozó engedélyt a tanács még az 1838. évben megadta, de az építkezést csak 1840-ben kezdették meg s 1843. évben befejeztetvén, a templom ugyanez évi május 19-én, Schwab Arszlán, pesti főrabbi által nagy ünnepélyességgel lőn felavatva. 1857-ben a templom nagy újítás és kijavítás alá került[1]).

A hitközség első rabbijául 1789. évi febr. 22-én Jechiel választatott meg. Utóda 1790. évi decz. 19-én Bak Hirs lett, ki 53 évig szolgált s 95 éves korában halt meg. 1843. évi aug. 20-án Pillitz Dániel lett a rabbi, ki egy talmudellenes röpirata által a hitközség némely tagjainak heves támadásait idézte maga ellen s ennek következtében 1846. évi aug. 9-én, illetőleg 1847. évi április 27-én állásáról lemondott. Távozása után a rabbiság egy ideig betöltetlen volt. A megyefőnök sürgetéseire, a hitközség 1850. évben a rabbiság betöl-

[1]) Löw I. és Kulinyi Zs. i. m. 148—163. l.

tésére vonatkozó tanácskozmányokhoz képest, a nagyhírű és hazafias jellemű Löw Lipót pápai főrabbi megválasztásában állapodott meg, ki csak kevéssel az előtt szabadult ki új-épületi fogságából, de azért még mindig vád alatt állt.

Löw a meghívást és választást elfogadta s 1850. évi okt. 21-én a felsőbbi jóváhagyás kijelentetvén, ugyanaz évi decz. 10-én állását elfoglalta s ezt a hitközség legnagyobb büszkeségére 1875. évi okt. 13-án bekövetkezett elhunytáig a legnagyobb buzgósággal töltötte be.

Az ó-szövetségi patriarchák ez érdekes alakja, tudományossága, irodalmi munkássága s hazafias magyar érzelmei által a hazai zsidóságnak legünnepeltebb férfia volt. Elhunyta alkalmával a város közönsége is jegyzőkönyvébe iktatta „a haza, az alkotmány, a magyar nyelv és nemzetiség érdekében tett nagybecsű szolgálatait, ezen város jóléte és előmenetele, különösen közmíveltségi viszonyainak fejlesztése érdekéből tett fáradozásait, osztván mindazon érzelmeket, melyektől a boldogultnak mélyen sújtott családja és barátai, úgy a hitközség tagjai eltelve vannak“[1]).

1877. évi júl. 31-ig mint helyettes, dr. Bacher Vilmos működött mint rabbi. 1878. évi szept. 8-tól fogva a zsidók lelkésze dr. Löw Immánuel főrabbi[2]).

A zsidó felekezeti intézmények közül, a szegények segélyezésére 1831-ben keletkezett s 1865-ben megszünt „tápláló társaság“, az 1835-ben alakult nőegylet, a város legrégibb nőegylete s ennek kebelében 1865-ben keletkezett „szegény és árva leányokat kiházasító egylet“ említendők. Továbbá: a chevra kaddisa (szeretetet gyakorló szent egylet), mely a temetkezési és szegény segélyezési ügyeket karolja fel, mely még 1787. évben keletkezett s alaptőkéje legutóbb 40,000 frtot tett; a betegápoló és temetkezési egylet, mely 1821-ben keletkezett; a koma-egylet, mely 1860-ban alakult s születések alkalmából a szegénysorsúakat részesíti támogatásában[3]).

Az izraelita congressus határozatainak kihirdetése után Szegeden egy orthodox hitközség is keletkezett. A tagok kevés számmal voltak, s jobbára a korosabb és szegényebb sorsú zsidók közül kerültek ki. A gyöngy-utczában bérben birt imahelyiségük az árvíz alkalmával összeomlott.

---

[1]) Löw Lipót végtisztelete. Szeged, 1876.

[2]) Löw I. és Kulinyi Zs.: I. m. 163—255. l.

[3]) U. a. 259—329. l.

X. Nazarénusok.

A nazarénusok, újhitüek, vagy mint magukat nevezik, „hivők“, Szegeden 1862. év óta vannak. A puritánság és az őskeresztényi hitelvek ezen követőinek első terjesztői, Szombathy István kaptafakészítő és Ótott István molnár voltak. Az új tanok különben H.-M.-Vásárhelyről, Kis Tóth Ferencz útján származtak ide.

Az újhitűek iránt felettébb nagy volt az érdeklődés s miként az általában szokott lenni, a legképtelenebb hirek terjedtek el felőlük. Kommunizmussal, sőt még a női közösséggel is gyanúsitották őket. Az összetartás, az igazi testvéri szeretet és az egymás iránt való áldozatkészség példái és esetei táplálták a valótlan ráfogásokból keletkezett híreket.

Üldöztetve, de még nyomva sem voltak soha s talán ép azért a tagok száma 100-on felül soha sem emelkedett. De nem is törekedtek proseliták szerzésére, mert a gyülekezetbe csak azokat vették fel, kik magukbaszállásuknak kétségtelen tanujelét adják s gyarlóságaik, hibáik és vétkeik jóvátételét bebizonyitották. Ellenben számosabban a gyülekezetből kizárattak.

1867-ben a mai zerge-utazában egy házat szereztek, mely a „Krisztusban hivők gyülekezete“ czim alatt telekkönyvileg is nevükre van kebelezve. Később a cserepes-soron szélmalmot is épitettek, melynek jövedelmeit a felekezeti szükségletekre s illetőleg a szegény hivők segélyezésére fordították. A tagok a legszegényebb néposztályhoz tartoznak, de megbizhatóság, becsületesség és józanság tekintetében mindenek fölött állanak.

TIZENKETTEDIK RÉSZ.

HATÓSÁG ÉS TÁRSADALOM.

I. Követküldés.

II. Törvénykezés.

III. Közigazgatás.

IV. Rendészet.

V. Árvaügyek.

VI. Adózás.

VII. Katonai ügyek.

VIII. Polgárság és polgárőrség.

IX. Községi háztartás.

X. Népesség.

XI. A nyilvános élet és az egyesületek.

1. Közmívelődési egyletek.
2. Jótékony egyletek.
3. Politikai egyletek.
4. Kaszinók, társalgó körök.
5. Sport egyesületek.

I. Követküldés.

A szabad királyi városok közjogi helyzete, rendi képviselete lassanként fejlődött ki. Az országgyűléseken a szabad királyi városok küldöttei talán Zsigmond király idejében vettek részt legelőször. Mátyás királynak már több oklevele maradt fenn, mely a városoknak az országgyűlésekre való meghívásáról szól[1]).

Szeged mint országgyűlésileg is beczikkelyezett régi szabad királyi város a régi országgyűléseken mindenesetre részt vett. Zsigmond királynak 1405. évi törvényei (decretum minus), melyeket a város részére Mátyás király 1464. évben átírt s kiadott, mely törvény kizárólag a szabad királyi városok jogairól és közjogi állásáról szól, elég támpontot nyújt azon következtetésre, hogy a régi országgyűlésekre Szeged is meghívást nyert s azokon követei által képviselve is volt.

A régi országgyűlési emlékek és iratok csak töredékekben maradtak fenn s így nem tudjuk, hogy kiket küldött a város követekül. De az világos, hogy az 1514. évi budai, 1518. és 1519. évi bácsi, az 1521. évi és az 1523. évi budai, úgy az 1525. évi mindkét rákosi gyűléseken Szeged város követei megjelentek, keserves sorsukat, a kunoknak határsértéseit, foglalásait, úgy a fekete sereg garázdálkodásait érzékenyen panaszolták, úgy hogy a rendek a szegediek sérelmeivel behatólag és *gyakorta foglalkoztak*[2]).

A mohácsi vész után Szeged többnyire a nemzeti királyság pártjához tartozva, a Ferdinánd király által egybehívott gyűléseken nem vett részt. A török hódoltság alatt pedig az általános politikai viszonyoknál és a szegénységnél fogva a város követeket nem küldhetett s talán királyi meghívó leveleket sem nyert. Utóbb a város közjogi állása, szabad királyi városi rangja majdnem feledésbe ment, vitássá vált s láttuk, hogy annak kivívásáért a város közönsége mily küzdelmet fejtett ki.

---

[1]) Kovachich: Vestigia Comitiorum. Buda, 1790. 331—334. l.

[2]) Lásd: A kunok betelepülése és a puszták iránt való viszály — úgy: A fekete sereg kihágásai — czímű fejezeteket. I. köt. 67. és 86. l.

III. Károly király koronázására, az 1712. évi pozsonyi országgyűlésre szóló királyi meghívó levelet azonban már Szeged városának is megküldötték[1]), noha a város közjogi állása még akkor elismerve nem volt, aminthogy Szeged követeinek megjelenése a rendek észrevételét költötte fel. Ez országgyűlésen a várost Tömösváry János főjegyző és Rózsa Dániel, majd Siskovich András tanácsnokok képviselték. Ugyanők (Tömösváry és Siskovich) küldettek fel az 1715. évi pozsonyi dietára, mely alkalommal Szeged a régi szabad királyi városok sorába újra beczikkelyezve lett. Az 1722—23-iki pozsonyi gyűlésre Csőke János főjegyzőt és Müller János tanácsnokot küldötték fel. Utóbbi csakhamar haza tért s ekkor a város „patronus urainak" ajánlatára Podhradszky György felvidéki nemes ifjú nyert megbízást, kit a tanács ekkor még nem is ismert. A további országgyűléseken a város követei voltak:

1728—1729-ben Podhradszky György főjegyző és Nagy Pál tanácsnok.

1741-ben Temesváry András tanácsnok és Kárász Miklós főjegyző.

1751-ben Kárász Miklós főjegyző és Muhoray Mihály tanácsnok.

1764—65-ben Vörös Mihály és Schwarz Rókus tanácsbeliek.

1790—91. Müller Sebestyén és Klempay Tamás tanácsbeliek.

1792-ben Ugyanezek.

1796-ban Szilber János és Kernyi Sándor tanácsbeliek.

1802-ben Szilber János és Dugonics Ádám tanácsbeliek.

1805-ben Müller Sebestyén és Zombory Pál tanácsbeliek.

1807-ben Szluha Ádám és Csávojszky János tanácsbeliek.

1808-ban Virág Péter és Kraller Miklós tanácsbeliek.

1811—12-ben Szilber János és Nagy Ferencz tanácsbeliek.

1825—27-ben Kis József és Nagy Ferencz tanácsbeliek. Az elsőt utóbb Pálfy János helyettesítette.

1830-ban Kis József és Nagy Ferencz tanácsbeliek.

1832—36-ban Hódy Imre és Gerencsér János tanácsbeliek. Az elsőt utóbb Lengyel Pál helyettesítette.

1839—40-ben Lengyel Pál és Szilber Antal tanácsbeliek.

1843—44-ben Szilber Antal és Aigner Ferdinánd tanácsbeliek.

1847—48-ban Wőber György és Rengey (Aigner) Nándor tanácsbeliek.

E követek nem a város közönségét, hanem csak a hatóságot képviselték. Míg kezdetben a követeket (ablegatusok vagy deputatusok) a belső és külső tanács a választott községgel egyetemben választotta, addig utóbb a tanács teljesen magához ragadta a jogot s a választás is csak a kebelbeliekre terjedt ki.

---

[1]) Oklevéltár CLXXVIII. sz. a.

Ép azért vonakodtak a rendek a városi küldötteknek a „singillativ“ szavazatot megadni, mert a küldötteket a kamara veszélyes eszközeiül tekintették[1]). Az udvari kamara ugyanis a felfüggesztéssel és elbocsájtással való fenyegetései által a városokra oly befolyást és nyomást gyakorolt, hogy attól lehetett tartani, hogy a városi követeknek adandó „singillativ“ szavazás az alkotmányt veszélyeztetni fogja. E kérdés és a szabad királyi városok rendezésének ügye (coordinatio), az utóbbi rendi országgyűléseken mind sűrűbben felmerült. A választott község (communitas) is érdeklődött az ügy iránt s a tanácsnál sürgette, hogy a követutasítások készítésében és a választásban a polgárság befolyása biztosíttassék. Felsőbb helyre intézett kérelem következtében elrendeltetett, hogy az utasítások kimunkálásánál, valamint a követválasztásoknál is, a választott községen kívül még a polgárságnak 42 megbízottja is részt vehessen.

Az utasítások készítése és a választás is az 1843. év óta már ily módozattal történt, sőt a követjelölés már a választott község tagjaira, valamint a polgárság megbizottaira is ki lőn terjesztve.

A követutasítások régebben a helyi sérelmek orvoslására irányultak. Annak helyén már előadtuk, hogy az 1722. évi országgyűlésre küldött követek a várparancsnokok és a katonai határőrség túlkapásai, úgy a kun puszták ügyében, minő utasításokat nyertek s a követek a sérelmek orvoslását mily módon és eredménynyel sürgették. Az 1728—29. és 1741. évi országgyűlések alkalmából is ily helyi sérelmekre vonatkozó utasításokat nyertek a követek. Ennek következtében történt, hogy az 1741. évi 39. t.-cz. a város sérelmeinek megszüntetését ő felségének kegyeibe ajánlotta. Ez ügyben Kárász Miklós főjegyző, 1742. évi április 6-án, az udvari hadi tanácsnál és az udvari kamaránál a város panaszait kimerítőleg ismertette[2]). Ennek daczára az 1751. évi 31. és 32. t.-czikkek szerint a sérelmek orvosolatlanul maradtak, úgy hogy az országgyűlés ismételten ajánlotta a felségnek, hogy az utóbbi török háború alkalmából a hadseregnek kiszolgált szénamennyiségért a város kártalaníttassék s hogy a város által égetett téglákból, a várparancsnok által elvett illetőségek (minden égetés után 2000 tégla) szedésétől a várparancsnok jövőre eltiltassék, a multra nézve pedig a város kártalaníttassék.

Az országos és közérdekű kérdésekre nézve a követek utasítása legtöbbször az volt, hogy a „többséghez alkalmazkodjanak.“

A város küldötteinek az országgyűléseken tekintélyük, befolyásuk csak igen ritka esetben volt. A szegedi követek alig-alig tűntek fel.

---

[1]) Jászay Pál: A szab. kir. városok szavazati joga országgyűléseken. Pest, 1843.

[2]) Cs. és kir. közös pénzügyminiszteri levéltár magyar kamarai osztálya Bécsben.

Az 1827. évi VII. t.-cz. által, a porták összeírására alakított országos küldöttség egyik tagjául Nagy Ferenczet mégis megválasztották. Lengyel Pál pedig az 1832—36. országgyűlésen azon küldöttség tagjául lett megválasztva, mely a magyar büntető törvénykönyv javaslatát kimunkálta.

A két utolsó rendi országgyűlésre felküldött követek — Szilber (Bérczy) és Aigner (Rengey) — már bizonyos kitüntető figyelemben és rokonszenvben részesültek. Szilber egyénisége és kedélyessége által hatott, Aigner pedig nagy tanultságával, éles ítélő tehetségével és érvei súlyával szerzett a városnak barátokat[1]). De legfőként feltűnést keltett szabadelvű utasításuknál fogva részesültek azon kitüntetésben, hogy a felszólalók ajkáról több ízben a „Szeged vármegye követei“ czímezés hangzott el.

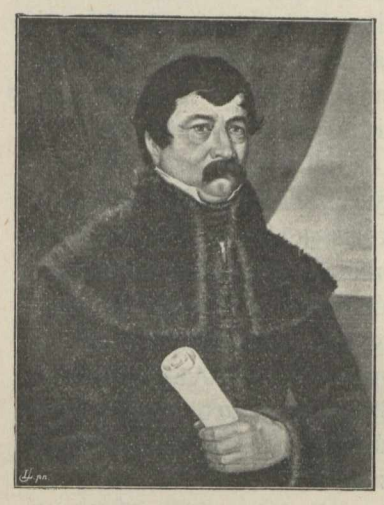

Lengyel Pál.

Szilber Antal.

E követutasítás, mint fentebb is említők, már a polgárság befolyásával készült s azon eszméket ölelte fel, melyeket Somogyi Antal, a híres szathmári 12 pont szerzője, Fadgyas Pál, Osztróvszky József és az akkori szegedi ügyvédi karnak lelkes ifjú tagjai hangoztattak. E követutasítás a következő pontokból állt:

1. A régi országos és helyi sérelmek orvosoltassanak. Ezek sorában különösen a követválasztások ügye volt kiemelve.

2. Az országgyűlés, a pestmegyei utasítás értelmében a részek (partium) követeivel egészíttessék ki.

3. A törvények szigorú végrehajtása iránt biztosító és felelősségi törvény alkottassék.

---

[1]) Beksics Guszt.: A democratia Magyarországon. Budapest, 1881. 49. lap.

4. A házi adó aránylagos viseléséhez a nemesség hozzájáruljon.

5. Az országgyűlési ingyen szállások megszüntessenek.

6. Kerületi napló s országgyűlési hírlap szerkesztessék.

7. A magyar nyelv ügye végkép intéztessék el.

8. Nemzeti bank állíttassék.

9. Az ősiség töröltessék el, a hitbizományok szűnjenek meg, a zálogok (a bíróiakat is értve) záros határidő alatt váltassanak vissza s ezentúl semmiféle ősiségi vagy zálogos per ne indíttassék. Az örökfelvallások felbonthatatlanok legyenek.

10. Addig is míg az ősiség eltörültetik, a városokban „hiteltárak állíttassanak fel, hol a város összes közjavai szolgáljanak „zálogványul" (hypotheca) s onnan birtokarányban kiki nyerjen oly kölcsönöket, hogy a kamatok által a tőke is törlesztessék.

11. Nem nemesek is viselhessenek bárminemű hivatalt és szerezhessenek nemesi fekvő javakat, az idegenek azonban csak az esetben, ha magyarul tudnak. Kivétel csak a gyárak alapítása esetén engedtessék.

12. Verbőczy I. r. 9. czímének rendelkezése (a nemesi sarkalatos jogok, kiváltkép a személyi szabadság), az ország minden lakójára kiterjesztessék.

13. A vámok az országgyűléseken állapíttassanak meg s a hazai gyáripar védővámok által biztosíttassék.

14. Az útak készítéséhez akár vámfizetés, akár adózás útján mindenki hozzájáruljon.

15. Az egyedárúságot törüljék el.

16. A fiumei vasút és a duna-tiszai hajózható csatorna (pest-szegedi) építtessék ki.

17. Az oktatás- és nevelés-ügy a polytechnikum, reáliskolák és tanitóképezdék felállításával rendeztessék.

18. Bármely vallás gyakorlata egyenlően szabad legyen, a vallás-különbség jogkülönbségekre okul ne szolgáljon.

19. Az egyházjavak haszonélvezői az országgyűlésnek számoljanak, ha valjon a jövedelmeket a kitűzött czélokra fordították-e?

20. A házasságok törvény által polgári kötéseknek nyilvánittassanak s a vegyes házasságok kérdése véglegesen rendeztessék.

21. Országos „statisztikai bureau" szerveztessék, mely minden közügyi adatokat összegyűjtvén s rovatonként egybeállítván, azt évenként sajtó útján közzé tegye.

22. Az ügyvédek nyelvkötési büntetése (silentium) s a tanulóknak az iskolából való kizárása töröltessék el.

23. A tárnokszék megszüntetésével a városi perek felebbvitele a királyi kúriára történjék, hol jövőre városiak is alkalmaztassanak bírákul.

24. A földesúr és jobbágyok közötti viszonyok általános kényszermegváltás által rendeztessenek.

25. A szabad királyi városok kormányzati ügyei és törvényhozási jogai rendeztessenek.

26. Minden évben, az 1764—65. évi II. t.-cz. értelmében, Budapesten országgyűlés tartassék.

27. A sajtószabadság elvére alapított sajtótörvény alkottassék[1]).

A városok rendezésére vonatkozó 25. ponthoz tartozólag az utasítás további részletei arra irányultak, hogy a városok az udvari kamara hatásköréből kiszabadítva, a helytartótanács felügyelete alá helyeztessenek s törvénykezési, közigazgatási, rendőri és gazdasági ügyeik egymástól elkülönittessenek. A közügyek intézésére képviselőtestület szerveztessék s ennek tagjai az összes adózók titkos szavazata útján 6 évre választassanak. A tagok száma a lakosságéhoz 1:44 arányban állapittassék meg, amely esetben Szegednek 40,000 főre becsült lakossága után 1000 képviselője leendett. A tisztviselőket 6 évi időtartamra a képviselőtestület választotta volna.

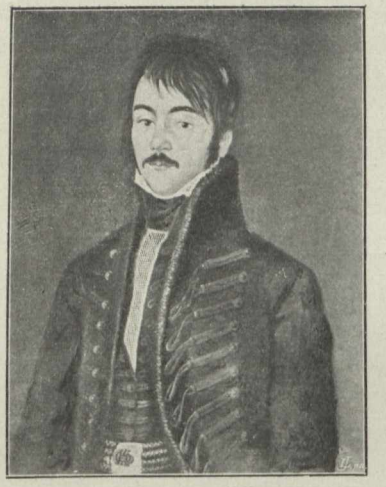

Gerencsér János.

Ily utasításokat adott Szeged az 1843—44. évi országgyűlésre küldött követeinek, melyek méltán feltűnést keltettek. A szabadelvű eszmék részben az 1848. évi alkotásokban, részben egy félszázad után érvényesülhettek.

A szabad királyi városok rendezésének kérdésében a szegedi követek az országgyűlésen csaknem vezérszerepet vittek s felszólalásaik legtöbbször döntők voltak. A törvényjavaslat akkoriban el is készült, de a főrendiház azon sok hátrányos módosítást tett. Különösen a kormány érdekeit képviselő „főfelügyelő" jogköre oly annyira kitágult, hogy azon módon a városok haladását s a polgárság viszonyainak javulását alig lehete remélni. E módosítások különösen Szegeden nagy visszatetszést keltettek. Az ifjúság mozgalmaira a hatóság a módosítások mellőzése érdekéből az országgyűléshez feliratot is intézett. Ezt a rendek tetszéssel és elismeréssel fogadták ugyan, de a javaslatból törvény nem lehetett[2]).

[1]) V. ö. II. köt. 42. l.

[2]) Pesti Hírlap: 1843. év 239., 241., 247., 252., 294. és 1844. év 320. sz. — Jelenkor: 1843. évf. 37., 1844. évf. 55. és 1845. évf. 4., 30. és 55. sz. — Hirnök: 1844. évf. 92. sz.

A régi dietákra küldött követek napidíjait mindenkor a város fizette[1]). Legutóbb a követek 4 frt napidíjat élveztek. Rendelkezésükre adtak egy-egy hajdút s irnoktartásra is fel voltak jogosítva. Hogy e költségek mily jelentékenyek voltak, kitűnik abból is, hogy Gerencsér János részére az 1832—36. évekre kiérdemelt költségei fejében 5100 frtot utalványoztak.

Ennek daczára az országgyűlési költségeket a városokra is kiróták. Így például az 1715. évi dietális taksa fejében a városra 1500 frt lett kiróva. A város akkori nyomasztó viszonyainál fogva ez összeget még 1721-ben sem birta kifizetni s gr. Erdődy kamarai elnök sürgetéseire azt jelentette, hogy „a nyomorúságos állapotoknál fogva" fizetni nem képes, de a legközelebb felveendő kölcsönből a tartozást lerója[2]). 1729. évben az országgyűlési költségek járuléka 770 frtot tett[3]). A kamara utóbb már azt követelte, hogy a követek a járulékok fedezésére egy bizonyos összeget magukkal előre hozzanak fel és azt a pozsonyi banknál helyezzék el. Így történt az, hogy az 1741. évi koronázó országgyűlés alkalmával a királynénak nyujtandó nemzeti ajándék részleteül a követek által 500 frtot küldött fel a hatóság[4]).

A népképviseleti alapon, az 1848. évi törvény értelmében egybehívott pesti nemzeti gyűlésre a választás június 18-án tartatott meg. A két kerület egyhangúlag Kossuth Lajost és Klauzál Gábort választotta meg. De mindketten más kerület megbízását fogadták el s a július 2-án tartott új választás alkalmával, az első kerület (bel- és felsőváros, a felső tanyával) egyhangúlag Osztrovszky Józsefet, a második kerület (Rókus, alsóváros és alsó tanya) pedig, Tóth Mihálylyal szemben óriási szótöbbséggel Rengey Nándort választotta meg képviselőjéül. A képviselőháznak működésében mindketten s mindvégig tevékenyen vettek részt.

Az 1861. évi országgyűlésre szóló választások márczius 5-én tartattak. Az I. kerületben egyhangúlag Klauzál Gábor lett megválasztva, a II-ikban pedig Dáni Ferencz és Bérczy Antal jelöltek közt szavazás történt. Az előbbi 250, az utóbbi 239 szavazatot nyert s így a kerület képviselője Dáni lett.

Az 1865. országgyűlésre a választások november 15-én mentek végbe. Az I. kerület Klauzál Gábort, a II. pedig, miután Bérczy a jelöléstől már eleve lemondott, Dáni Ferenczet is ellenjelölt nélkül, közfelkiáltással választotta meg. Az I. kerületben önkénytes jelentkezés alapján 547 belvárosi s 639 felsővárosi és tanyai, a II-ikban pedig 291 rókusi és 847 alsóvárosi és tanyai választó volt össze-

[1]) Szeged v. tanácsi jkv. 1728. év 494. lap.

[2]) Szeged v. közig. levélt. 1721. évi lajstromozatlan iratok.

[3]) Szeged v. tanácsi jkve, 1729. év 511. lap.

[4]) Szeged v. tanácsi jkve, 1741. év 567. lap.

írva[1]). Mindkét jelölt Deák Ferencz programmja alapján nyerte el a megbízást. Klauzálnak 1866. évi aug. 14-én történt elhunytával utódjául Vadász Manó közfelkiáltással választatott meg.

A kiegyezési törvény s illetőleg a törvényhatósági tisztválasztási küzdelem Szeged népét két pártra szakította (fehér és zöld czédulapárt) s így az 1869. évi márczius 18-án lefolyt képviselőválasztás a pártok szenvedélyes küzdelme közt ment végbe. Az I. kerületben szavazott 1654 választó. Rigó József függetlenségi jelölt 557, Horváth Mihály püspök pedig 869 szavazatot nyert s így képviselőül Horváth lett megválasztva. A II. kerületben 1403 (Rókusról 366, alsóvárosról és a tanyáról 1037) választó szavazatából Dáni Ferencz csak 304, ellenben Ludvigh János emigrans és függetlenségi jelölt 912 szavazatot nyert. Ludvigh azonban másutt is nyert megbízó levelet, ezért és csakhamar bekövetkezett elhalálozásánál fogva is új választást rendeltek el. Kossuth Lajos ajánlatára a függetlenségi párt most Kállay Ödönre szavazott, kit Pálfy Ferenczczel szemben nagy többséggel meg is választottak.

1872. évben az I. kerületben már 1838 (belv. 1106, felsőváros és tanya 732) választó, a II. kerületben pedig 1095 (Rókusról 361, alsóváros és tanyáról 734) választó volt bejegyezve. A június 20-án tartott választáskor az I. kerületben Réh János függetlenségi jelölt 475, Horváth Mihály pedig 1024 szavazatot nyert. A II. kerületben gr. Ráday Gedeon királyi biztos 259 szavazatával szemben Kállay Ödön 623 szavazatot nyert.

Az 1875. évi választás alkalmával az I. kerületnek 1731 (belv. 915, felsőváros 451, felsőtanya 365), a II. kerületnek pedig 1336 (Rókus 289, alsóváros 466, alsótanya 581) bejegyzett választója volt. Július 6-án rendkívül élénk küzdelem közt zajlott le a választás. Az I. kerületben Bakay Nándornak 459 szavazatával szemben Szluha Ágoston szabadelvűpárti jelölt 582, — a II. kerületben pedig Dobó Miklós 349 szavazatával szemben Kállay 405 szavazatot nyert.

A boszniai occupatio hatása alatt az 1878. évi aug. 8-ára kitűzött választás még hevesebb mérkőzés közt folyt le, mely alkalommal az I. kerületben addig győzelmes párt elbukott. Az I. kerület választóinak száma 2168-ra (belv. 1079, fv. 572, ft. 517) emelkedett. A szabadelvű párt jelöltje, gróf Károlyi Sándor 438, Simonyi Ernő függetlenségi jelölt pedig 824 szavazatot nyert. A II. kerületnek 1719 választója közül Kállay Ödönre 473, Meák Gyula gyógyszerészre pedig 96 választó szavazott. Simonyi azonban a debreczeni megbízást fogadta el s az

---

[1]) A jelentkezések kezdetben igen lanyhán történtek, csak amidőn híre ment, hogy meglepetés készül és Klauzál ellenében Ligeti Dániel készül fellépni, jelentkeztek a választásra jogosultak nagyobb tömegekben.

I. kerületben a november 26-ára kitűzött pótválasztás alkalmával Pulszky Ferencz 365, Bakay Nándor pedig 640 szavazatot nyert.

Az 1861. évi országgyűlés alkalmával a város közgyűlése úgynevezett „kisköveteket" is választott. A kiskövetek a régi országgyűlési ifjúságot képezték volna. Az 1865. évi országgyűlésre is küldöttek kisköveteket, de az első szünet után ezeknek újabb kiküldése és ellátása abban maradt. Kiskövetek voltak: Muskó Sándor, Pillich Kálmán, Rosenberg Izidor, Szluha Ágoston stb.

A város közgyűlésén több ízben felmerült az az indítvány, hogy a lakosság számarányánál fogva Szeged egy harmadik képviselő választására nyerjen jogot. A képviselőházhoz e végre intézett felirati kérelmeknek semmi foganatja sem lőn.

II. Törvénykezés.

A szabad királyi városok egyik kiváltsága és sarkalatos joga az volt, hogy polgáraik ép úgy, miként a nemesek, a kiváltságlevelek és az ország törvényei értelmében idegen hatóságok által letartóztathatók vagy elitélhetők nem voltak. Úgy a polgári, mint fenyítő ügyekben a szegedi polgárnak illetékes bírája a saját választott bírája volt.

Ez a kiváltság még a várispánság intézményéből fejlett ki. Az ős Szeged lakói, mint várnépek nem a megyei, hanem a várispán (comes castri) joghatósága alatt álltak. Midőn a várispánság intézménye felbomlott s a katonai szervezet átpolgárosodott, a várnépek katonai főnökeiből lassanként politikai hatóságok lettek, kik a város igazgatását és a lakosok közt felmerült vitás ügyeket, mint a király személyesítői vagy megbizottai intézték. S miként azelőtt a várnépek az egyes katonai tisztségeket választás útján töltötték be, úgy most a polgárok és gazdák (cives et hospites) a város bíráját is a maguk kebeléből választották.

Szeged népének igazi ősmagyar jellegére mutat az a körülmény, hogy a bíróválasztásban a lakosság minden tagja részt vett, még pedig oly hévvel, hogy a választások lázongások és verekedések közt folytak. Azért Zsigmond király 1412. évben elrendelte, hogy ezentúl a lakosság minden év szt. György napján 40 alkalmas képviselőt válaszszon, akiknek tisztje leszen a bírót és az esküdt polgárokat megválasztani[1]). Így fejlődött ki a választott község (communitas), a város régi képviselő testületének intézménye.

Az ősi nemzeti szellemet ez az új rend annyira megrontotta, hogy

---

[1]) Oklevéltár LX. sz. a.

ezután a választások minden zaj és érdeklődés nélkül mentek végbe. Utóbb nem is volt már évenkénti választás, mert a bíróság viselése életfogytig tartott.

E visszaélést Mátyás király 1486-ban szüntette meg, kötelezővé tevén az évenkénti választást azon meghagyással, hogy az újonan választott bíró egy hó lefolyása alatt a királynál bemutatkozni és a hűségesküt letenni tartozik[1]).

Hogy a város bírái úgy a polgári mint fenyítő ügyekben a törvénykezési jogot gyakorolták, a régi időkből alig maradt fenn egy-két adaléknál több, mely e kérdésre nézve tájékoztatót nyújt. Így például 1422. évben Márton szegedi kovács felesége tolvajlás miatt testi fenyítéket szenvedett, fogságba is került, honnan azonban megszökött[2]). 1429. évben három szegedi polgárt báthmonostori Töttös László bözöldöki jobbágyai kiraboltak. A város hatóságának panaszára a szertelen hatalmaskodásairól különben is híres Töttös ellen tehát per indíttatott. Ennek következményei azonban elhárultak, mert a város bírája a város pecsétje alatt hitelesen igazolta, hogy a kárvallottak időközben teljes kielégítést nyertek[3]). 1474. évben Szilágyi László bíró az esküdt polgárokkal s az összes gazdákkal (iurati caeterique cives ac universi hospites) igazolja, hogy a város érdemes jegyzője, Monyorókereki Ferencz mester, Somogy megyében fekvő részjószágairól előttük élőszóval végrendelkezett[4]). Ez utóbbi eset arról is tájékoztat, hogy a polgárok jogügyleteire nézve a város hatósága ép oly hiteles személyt és helyet képezett (locus credibilis et authenticus), mint aminők a káptalanok és konventek voltak. Ép azért nem maradtak fenn a szegedi polgárok magán- és vagyoni viszonyairól szóló oklevelek, mert azok a város régi levéltárával együtt megsemmisültek.

A mohácsi vész előtt való korszakból a város bíráinak hatásköréről és eljárásáról ennél többet felmutatni nem tudunk, csak még azt, hogy a bíró egyúttal a szegedi királyi vár helyettes kapitánya is volt[5]).

A nagy nemzeti katasztrófa után a város bíráinak politikailag is nevezetes szerepük volt. Annak helyén láttuk, hogy 1529-ben Zákány István mily kiváló szolgálatokat teljesített s hogy Báthori István nádor pártfogását is kiérdemelte, ki a hűtlenségbe esett Szitáry János rész-

---

[1]) Oklevéltár LIII. sz. a.

[2]) Oklevéltár XII. sz. a.

[3]) Oklevéltár XIV. sz. a.

[4]) Oklevéltár XLIV. sz. a. Kétségtelen, hogy Mátyás király egyik 1464. évi oklevelében említett Ferencz mester, ugyanezen Monyorókereki Ferencz, a város jegyzője volt.

[5]) Oklevéltár LXI. sz. a.

birtokait neki adományozta, de ezenkívül még a felség kegyeibe is ajánlotta[1]).

A török hódoltság alatt a város bíráinak jogköre nagy változást és csorbulást szenvedett. A város a vérhatalmi jogot elvesztette, fenyítő ügyekben és a keresztények s a törökök közt fennforgó ügyekben a kádi volt az illetékes bíró. A rendészeti ügyeket is a török urak végezték s a bíró úgyszólván nem volt más, mint a basák végrehajtója, adószedője.

Érdekes különben, mint azt az I. köt. 140—141. lapokon már említettük, hogy a török hódoltság alatt a város bíráját a mészárosczéh tagjai választották, de ez ellen a lakosság tiltakozott. Később a lakosság is a czéhtagok sorából választotta a város fejét; de ekkor meg a mészárosok tiltakoztak, úgy hogy a török főhatóság 1624-ben elrendelte, hogy a bírósággal a mészárosokat terhelni nem szabad.

A visszahódítás után egy ideig a törvénykezést és a város igazgatását a katonai parancsnokok és a kincstári felügyelők gyakorolták. Csak hosszas küzdelem után, III. Károly király 1717. évi nov. 11-én kelt kiváltságlevelében biztosította a város azon ősi jogát, hogy a gonosztevők fölött az ország törvényei értelmében a bíráskodást gyakorolhatja. Ez időtől fogva a bíró és a tanács a polgárság fölött törvényszerű jogai gyakorlatával teljes mérvben élt. A vérhatalmi jog feltüntetésére vásárok és más sokadalmak alkalmával a széképületen egy fényes pallos, illetőleg bárd volt kifüggesztve[2]).

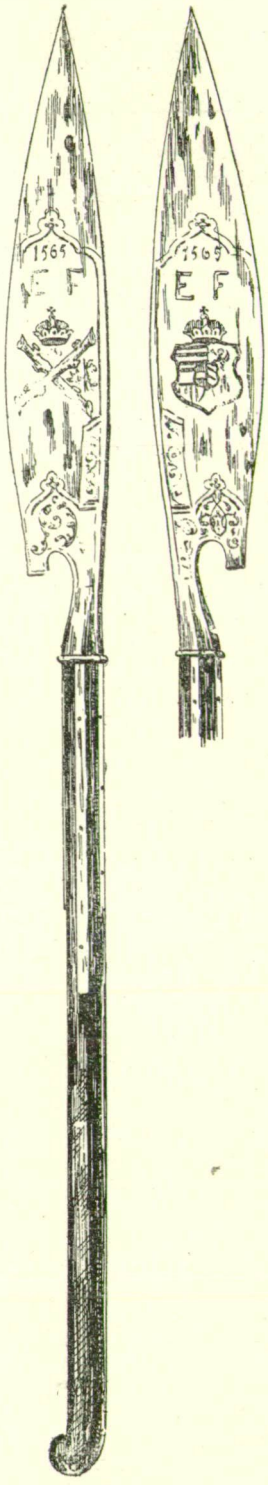

[1]) Oklevéltár LXVII. sz.. a. A „földeáki“ előnevet használt Szitáry, Sztári, Esztáry vagy Csatáry nemzetség birtokai Deszken, Kis- és Nagy-Szőreghen voltak. Lásd Csánky D.: Magyarország történeti földrajza. I. k. 640., 708., 715., 750. és 755. lap.

[2]) A koronaőrökéhez hasonló ezen régi pallos maig fennmaradt s rajta egy czímer, melynek első és harmadik mezőjében Magyar- és Csehország czímerei szerepelnek. A fejedelmi koronával ellátott paizs fölött EF betűk s az 1565. évszám kiedzése látható.

Az új helyzetben az egyszerű, néha felettébb tartózkodó és tájékozatlan emberek csak lassanként találták fel magukat, de nem egyszer illetékességüket is túlhaladó ügyek bírálásába is belebocsájtkoztak. Még házassági perekbe is beleavatkoztak, mint azt a többi közt 1723. évi jan. 19-én kelt következő ítéletük mutatja: „Nemes városunkban lakos Paxi Jakabnak hitves társa s felesége Nagypál Kata, az szent házasságban letett hitit előtte nem viselvén, urát elhagyta vala; mindazáltal megismervén maga vétkét, maga jóakaratjából vissza is jött említett urához és előttünk kézbeadással ígérte és fogadta, hogy urát többé el nem hagyja, hanem holtig vele tűr és szenved, Istennek törvénye szerint. Másként hogyha ennek utánna valami rosszaságban foglalná magát és urát annak rendi szerint meg nem becsülné, tehát ezen gonosz elhagyása is recrudescaljon és törvény szerint megbüntetődjék, ígérte és fogadta, mint följebb kézbenadással, ezen nemes törvényszék előtt“[1]). Házassági válóperekben a szentszék eljárásának legrégibb nyomára az 1728. évben akadunk.

Halálos ítélettel megtorlandó főbenjáró ügyekben a tanács kezdetben igen tartózkodó volt. A legelső kivégzés 1723. évben fordul elő, mikor is Gallovich Márton több rendbeli tolvajlásért halálra ítéltetvén, január 20-án felakasztatott[2]). A pallos által való kivégzés utolsó esete 1832-ben volt, mikor is Daka és Popán gonosztevők lefejeztettek.

Jellemző különben egy kétnejűségi ügyben, 1723. évi jan. 19-én kelt következő ítélet. „Nagy Mátyásnak, isten és világ törvényei ellen való gonoszságának, két feleségességének revisiójában elő állott első felesége Kis Maris, aki a nemes törvényszék előtt egynehány ízben kérdeztetvén, semmiképpen sem kívánta halálát. Kihez képest iuxta leges patrios Sigismundi, tituli CV. partis primae operis Decreti Tripartiti, megérdemelte volna az halált; mindazáltal említett első felesége Kis Maris nem gyönyörködvén halálában és így tekintvén az nemes törvényszék szegény voltát, egész díján nem büntette, hanem relaxálván felét, tartozik húsz forintokat letenni és azután mostani árestomából kibocsájtatik, mivel maga megjobbításárul kézírást is ad és így azon húsz forintok letétele után hogy elbocsájtassék, közönségesen végeződött“[3]).

Egyébként az eljárás alakszerűségében az egyszerű emberek elég szabatosak, a törvények ismeretében elegendőleg járatosak és a határozatok hozatalában a viszonyokhoz mérten eléggé megfontolók voltak.

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve az idézett év és napról.

[2]) A bitófát a város 1722. évi aug. havában állíttatta fel. (Lásd az illető évi számadások közt a számvevőségi levéltárban.)

[3]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1723. év 180. l. Lásd egyúttal: Reizner: Házassági pörök. Szegedi Napló 1889. évi 358. sz. közleményét.

Mutatja ezt a többi közt Csizmadia István felperesnek Elek Bálint alperes elleni ügyében 1719. évi július 26-án kelt következő ítélet: „Minthogy a két résznek propositiójából és allegatiojukból, nemkülönben coram judicio előhozott és megesküdt bizonyságoknak valóságos fassiojukból világosan kitetszett, hogy Csizmadia István mint A. (actor, felperes) Elek Bálint mint I. (incactus, alperes) conciviseink között történt botránykoztató veszekedéseknek és abbul következött Isten ellen való káromkodásoknak maga az nevezett A. oka és promotora lett légyen, az említett I. magát teljesen, modo praevio előttünk kitisztítván, aki is nevezett actornak impetitiojától iudicialiter absolváltatik; az A. pediglen, mint annak előtte is polgárok között való csendességet sokszor fölháborítván, utolszor mostan admoneáltatik és elejben adatik, hogyha többször e féle nyughatatlanságokban s veszekedésekben tapasztaltatik, amint a félékről törvényeink magyaráznak, törvényesen úgy vele procedáltatik, — mostanában pediglen poena 12 florenorum arbitraria, azaz tizenkét forintokban büntettetik“[1]).

Néha idegenekre is kiterjeszté a város törvényszéke a joghatóságot, különösen a tápéiakra, kiknek a város földesura s e minőségben jobbágyainak egyúttal bírája is volt, de a bíráskodás úriszéken lett volna gyakorlandó. Így például 1720-ban a tápéiak és szegediek közt történt verekedési ügyben a tanács akként ítélt, hogy „a tápéiak tizenhét forintokat fizessenek azon verekedésért és az mi civisünk negyednapi arestomot szenvedjen“[2]).

A verekedési és kisebb hatalmaskodási esetek száma különben igen nagy volt, úgy, hogy néha megelőző ítéleteket is hoztak. Így az 1725. évi nov. 20-án a tanács következőkép ítélt: „Nicolaus Prontner admoneáltatik, hogy ne légyen szabad várbeli muzsikusokkal városbeli muzsikusokat vexálni.“ A kisebb hatalmaskodási esetekben gyakran fogságbüntetéseket szabtak. 1717. évi szept. 26-án Tóth Anna, Doktor Istvánné felperesnek, Vörös Mihály alperes elleni ügyében a 100 frt díj 50 frtra mérsékeltetett, de ezenfelül alperes két havi fogságra ítéltetett[3]).

A tolvajlási esetek aránylag ritkábbak voltak. Érdekes, hogy már az 1737. évben Fúrús Márton „leveles dohány“ lopásáért lett megbüntetve[4]). 1720. évi aug. 26-án hat szegedi, a gyevi földről való dinnyelopásért „noha nagyobb büntetést érdemelnének, mégis ex gratia incliti magistratus“ egyenként 8—8 frt pénzbirsággal sújtattak[5]).

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1719. év 43. lap.

[2]) U. o. 1720. 107. lap.

[3]) Szeged v. közig. levélt. 1717. évi lajstromozatlan iratok.

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1737. év. 286. l.

[5]) U. o. 1720. év 121. lap.

Annál gyakoribbak voltak a „nyelvességi“ perek, melyekben sokszor testi fenyítéket szabtak. Így 1734-ik évi augusztus 20-án Annyok Sára, mivel Széplaky commissarius uram feleségére nyelveskedett, 30 kancsuka ütést szenvedett[1]). 1720. évi máj. 17-én „tizenkét forintokban az említett Eötvös János megbüntettetik, úgy nemkülönben Sztanko Csakovácz rácz, mivel az böcstelen szóknak mondására alkalmatosságot adott“[2]). 1737. évi júl. 29-én kelt ítélet szerint Petriczky Vilmos „stadtleutnant“ 6 frt birságot fizetett, mivel a piaczon egy asszonyt méltatlanul megütött és gyalázó szavakkal illetett[3]).

Szigorúan fenyítették a szülők iránt való tiszteletlenséget. Így például „Gyuragy rácz, hogy édes anyját meg nem böcsüllötte, in 6 florenis megbüntettetett“[4]).

De még szigorúabban fenyítették a hatóság ellen vétőket. Kátay Mihály, úgy a város chirurgusa is, mivel a bíró idéző pecsétjét a kézbesítés alkalmával földre dobták, bezárattak[5]). 1724. évi jún. 30-ikán Vékes Márton és Kajgona „mivel nemes magistratus előtt nagy nyelvvel valának, per modum emendandae lingvae, büntettetnek in flor. 6.“ 1725. évi jún. 11-én Kolb György serfőző a tanácsot „dühösen megsértvén“, 24 frttal büntettetett. 1727. évi aug. 23-án egy czigány azért, mivel a tanács ítélete ellen felebbezett s a határozatra azt mondta, hogy „az csak féltörvény“, 100 pálczaütésre, vagy esetleg 10 frt birságra ítéltetett[6]).

Az eljárásban az a helyi jogszokás fejlődött ki s ez egész a 40-es évekig érvényben is maradt, hogy a panaszlottat a bíró pecsétjének átadásával maga a panaszos idézte meg. A pecsét egy papírosszeletre volt ráütve s e pecsét helyettesítette az idéző végzést, melyet a panaszlott a bíróságnál visszaadni tartozott. 1726. évi május 28-án „az egész tekintetes nemes magistratus votuma, úgy más tekintetes nemes királyi városok régtül fogvást bevett legalis szokása szerint statuáltatott: hogy ezen naptul fogvást, a nemes város pecsétes czédulájáért 5 denár és ugyan iudiciaria decisioért, minden causans maga causájától, nemine excepto, den. 25 tartozik letenni[7]). A „panaszló pénz“ 1728. évi május 10-én már 10 denárra, vagyis 4 poltúrára emeltetett. 1730. évi május 18-án kelt határozatnál fogva, idegenek a 10 denár „panasz pénz“ kétszeresét tartoztak fizetni[8]).

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1734. év 239. lap.

[2]) U. o. 1720. év 108. lap.

[3]) U. o. 1737. év 304. lap. Becstelenítő szavak voltak: húr, besti, canali stb. (Tanácsi jkv. 1734. év 235. l.)

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1724. év 67. lap.

[5]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1730. év 18. l. és 1731. év 59. lap.

[6]) U. o. 1727. év 439. lap.

[7]) U. o. 1726. év 231. lap.

[8]) Az idézett évi jegyzőkönyvnek 478. és 554. lapján.

A konok perlekedők külön illetékeket is fizettek. 1724. évi május 15-én Rakity Ignácznak Zagorcsanin Pál és Risztó Pánity elleni ügyében, minthogy a „nemes tanács már sokszor búsíttatott", az új terminusra a felek azon kijelentéssel idéztettek, hogy „törvénypénzül" 12 frtot tartoznak letenni[1]).

A makacsokat az 1748. évi ápr. 30-án kelt statutum értelmében 100 denárral, az 1751. évi júl. 7-iki rendszabálynál fogva még bezárással is fenyítették[2]). Felebbezésektől 6 frt összegen alól lévő kereseteknél 50 dr, ezen felül pedig 1 frt felebbezési illetéket kelle fizetni[3]).

De még „kántor pénzek" fizetése is divatozott, különösen a káromkodás, a közerkölcs elleni kihágások eseteiben[4]).

A felebbezések a tárnokmester által évenkint egybehívandó tárnokszék elé, innen pedig a hétszemélyes ítélő táblához történtek. A tárnokszéki ülések Budán tartattak, melyekre különbeni birság terhe alatt a város követeket tartozott volt küldeni. A tárnokszék azonban csak a 60—300 frtig terjedő polgári ügyekben volt illetékes. Ítéleteiért 10 frt díj volt fizetendő[5]).

A fenyítő ügyekben a megtorlást sokszor hátráltatta az alsóvárosi barátok kolostorának menedékjoga (asylum), hol az üldözés és elfogatás lehetetlen volt. Már másutt bővebben szóltunk erről, azért itt csak annyit említünk, hogy olykor a felsővárosi szt. György templom is menedékül szolgált. Így az 1731. évi ápr. 7-én Kajla nevű gonosztevő ide menekült. A templomot őrök vették körül, hogy a kilépőt elfoghassák[6]). A rabokkal, elítéltekkel való bánásmódnak is sokféle eseteire bukkanunk. 1724. évben Rácz Tamás a tömlöczből megszökött. A hatóság ekkor az illetővel kiegyezett, hogy 20 frt lefizetése után büntetlenül szabadon járhat[7]).

A vizsgálatok, az akkori eljáráshoz híven, torturával történtek. A kinvallatásokat a tanács mindig külön határozattal rendelte el[8]) s az ügyész a hóhér segítségével hajtotta végre. A megkínzott, sokszor megnyomorított vádlottat azután ápolás alá vették. Az 1741. évi számadás 113. tétel száma alatt olvasható: „midőn két rab megkínoztatott, kezének és lábának enyhítésére egy itcze bort és egy itcze égett bort vöttünk."

---

[1]) Szeged v. tanácsl jegyzőkönyve. 1724. év 15. l.

[2]) Az idézett évi jegyzőkönyvek 57. és 501. lap.

[3]) 1733. évi márcz. 24-iki jkv. 175. lap.

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1730. évi szept. 19-én 12. lap.

[5]) Kassay Adolf: Tárnokszék és tárnoki törvényszékek. Pest, 1848. — Közhasznú ismeretek tára. Pest, 1834. VII. köt. 226. lap.

[6]) Szeged v. tanácsi jkve 1731. év 39. l.

[7]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1724. év 46. l.

[8]) U. o. 1721. év 142. l. és 1725. év 90. l.

A kínzások nemei és fokozatai, mint a boszorkányperekből tudjuk, a következők voltak: 1. a hóhér agyarkodásai, 2. a kínzó eszközök mutogatása 3. falovacskára való feltevés, meghúzás nélkül, 4. gyűszűkkel való szorítás, 5. spanyol csizma, 6. hátcsipkedés és karkihúzás[1]).

A halálos ítéleteket a hóhér hajtotta végre, kinek 1724-ben 166 frt évi javadalmazása volt, de ezenkívül minden kivégzés után „borravalót" is kapott[2]). Különben a gyepmesteri teendőket is végezte.

A boszorkányüldözésekről és perekről külön fejezetben, másutt emlékeztünk meg.

Törvénykezési, illetőleg tanácsülési napok voltak kedden és pénteken. 1726. évi jan. 14-én, a postajáratokra való tekintettel a sessiók szerda és szombat napjára, 1733. óta pedig hétfőre és csütörtökre helyeztettek át[3]). Az üléseken az ügyek minden elkülönzés nélkül a jegyző előadása alapján tárgyaltattak. A legtarkább vegyülékben egymásután keletkeztek a fenyítő, gazdasági, rendőri, magánjogi, közigazgatási, árva- vagy adóügyi határozatok, melyeket a jegyző tartozott a legalkalmasabban megindokolni.

József császár alatt a törvénykezési hatóság a közigazgatásitól elválasztatott s a város törvénykezési joga részben korlátoltatott. A fontosabb polgári ügyek, a fenyítők pedig általában az 5 kerületi és 38 altörvényszékhez utaltattak[4]).

Szegeden is volt egy ily altörvényszék (1 elnök, 4 előadó, 2 közvádló, 2 tollvivő), melynek illetékessége Csongrád, Csanád és Békés vármegyékre terjedt ki. A törvényszék hivatalos nyelve a német volt.

A bitófák, melyek a város mindkét végén állottak s az utasoknak rémei voltak[5]), lassankint elkorhadtak, mert a halálos ítéletek helyett életfogytig vagy hosszabb időre terjedő fogságbüntetéseket szabtak ki. Ép e végből a várnak egyik része (Zwinger) börtönné rendeztetett be s az intézet „javítóház" (domus correctorialis) nevet nyert. Később azonban ide az olasz politikai foglyokat (deportati, precipitati) belebbezték, kiket Kossuth 1848-ban szabadoknak nyilvánított.

József császár halála után a városi törvényszék a közigazgatástól elkülönítve maradt annyiban, hogy a perekkel külön személyzet foglal-

[1]) Oklevéltár CCVII. 64. sz. a.

[2]) 1749. évi számadás 45. tétel sz.

[3]) Az idézett évi jegyzőkönyvek 202. és 174. l. Lásd egyúttal Reizner: Igazságszolgáltatás régen. (Szegedi Napló 1890. évi 132. sz.)

[4]) Szlemenics: Törvényeink története a dicső ausztriai ház országlása alatt. Buda, 1880. 63. lap. — Marczali: Magyarország története II. József korában. Budapest, 1888. III. k. 128. lap.

[5]) Lehmann: Reise von Pressburg nach Hermanstadt. Leipzig, 1785. 128. l. — Utóbb a négy kőoszlopos bitófát a rókusi nyomáson újra felépítették s ezt csak 1861-ben bontották le.

kozott s a polgári és fenyítő ügyeket külön ülésekben tárgyalták. De rendes iktató könyveket csak Mérey Sándor kir. biztosnak 1827. évben kelt rendelete óta vezettek. A törvényszéki senatorok azonban csak „sessiokra" jártak és referáltak, a felekkel való érintkezés pedig, úgy a bizonyítási eljárás stb. a főbíró, jegyző és az ügyvédek által történt. E végre a főbírónak három szolga, kiket kisbíráknak neveztek, állt rendelkezésére. A forgalom növekedésével a főbíró utóbb már csak a polgári, hagyatéki s telekkönyvi üléseket vezette, a fenyítő bíróságnak és a rögtön ítélő törvényszéknek a polgármester lett az elnöke.

Különleges jogszabályok és szokások nem igen fejlődtek ki[1]). Említést érdemelnek mégis a végrendelkezések és az ingatlanok elidegenítése körül követett eljárás, úgy az albírói intézménynek felállítása.

Az 1726. évi jan. 26-án kelt szabályzat ugyanis elrendelte, hogy végrendeletet senki se tehessen „két tanácsbeli személy és notarius uraimék praesentiája nélkül, sub nullitate, azaz: semmi ereje ne lehessen; mely statutumunk, hogy nagyobb ereje lehessen és hamarább a nemes városban innotescálhasson, publicáltatni is fog, cum ea declaratione, hogy in caducitatibus, azaz valaki magtalanul e világból kimúlna, ingatlan jószágát senkinek a nemes városon kívül ne testálhassa." E rendszabály 1729. évben megújíttatott[2]), de utóbb erejét vesztette.

Az adásvételekre nézve pedig 1717. évi ápr. 24-én elrendeltetett, hogy 20 frt birság terhe alatt a tanács előzetes tudta nélkül senki házat, telket vagy szőlőt el ne adjon s ha az örökbevallások nem a tanács előtt történnek s az okirat a tanács pecsétjét nélkülözné, az ügylet érvénytelen. 1729. ápr. 24-én s 1738. febr. 5-én is e szabályzat megújítva, ismételten kihirdettetett[3]). Utóbb még a vételárkifizetéseknek is a tanács előtt kelle történnie[4]), hogy az úgynevezett „laudemialis krajczárok" befolyása biztosíttassék. Különös azonban, hogy a Hármas Törvénykönyv határozott rendelkezésével szemben a birtokba való beiktatás Szegeden szokásban nem volt. Az adásvételek még az utóbbi időkben is a földbírói hivatalhoz kirendelt két tanácsbéli jelenlétében hitelesíttettek és a birtokjegyzőkönyvekbe bevezettettek s ez elegendő volt arra nézve, hogy a birtokváltozások megtámadhatatlanok legyenek[5]).

[1]) A város régi jogszabályainak egy részét Kolozsvári Sándor és Óváry Kelemen: Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Budapest, 1892. czímű munka III. kötetében kiadták. De a közlötteken túl még számos ily statutuma volt a városnak.

[2]) Jkv. az idézett évekről 204. és 511. lap.

[3]) Az idézett évi jegyzőkönyvek 521. és 322. lap, úgy a „Statuta civitatis" gyűjteményben.

[4]) Statuta civitatis 20. lap.

[5]) Lásd az 1842. évi november 28-án 2178. sz. terjedelmes küldöttségi jelentést.

A városnak már József császár uralkodása alatt volt rendes, Balla Antal mérnök által készített földkönyve, mely a tulajdon- és zálogjogokra nézve elegendő biztosítékot nyújtott s ezenkívül az adózási czéloknak is megfelelt. A bekötötten kezelt testes kötetek utóbb igen felszaporodtak s különben is elavultak, miért is a város területének 1836—42. években Giba Antal mérnök által történt részletes felmérése után a város új telekkönyvet készített, hol a birtoktestek rovatos íveken szerepeltek. Ezt a telekkönyvet utóbb a patens értelmében vezették. A hitel-telekkönyvi munkálatokat, nevezetesen a helyszíneléseket 1869-ben kezdették meg s a hitelesítések és felszólamlások az 1872—73. év alatt történtek.

Az albírósági intézmény az ügyforgalom növekedésével, a kisebb összegű (60 frt) világos követelések megítélésére, úgy a kisebb közés magánrendőri kihágások megtorlására az 1826. évi febr. 20-án kelt választott községi határozat és az 1827. évi május 2-án kelt udvari kamarai engedély alapján állíttatott fel. Rókuson, felső- és alsóvároson a tekintélyesebb polgárok sorából választattak ezek, mellékjük rendeltetvén 4—4 fizetéses és 2—2 tiszteletbeli esküdt, 1—1 jegyző s 1—1 kisbíró, kik a határozatokat végrehajtották. Az albírák felebbezések kizárásával ítéltek s ezen igen kedvelt és áldásos intézmény egész 1848-ig fennállott.

Az absolut időszak alatt a város törvénykezési joga újból szünetelt. Az új cs. kir. törvényszékek s járásbíróságok előbb ideiglenes jelleggel, az 1853. évi legfelsőbb elhatározás alapján az 1854. évi ápr. 6-án kelt miniszteri rendelettel véglegesen szerveztettek. Az 1861. évben az előbbi állapot lőn helyreállítva, sőt a provisorium alatt is a városi törvényszék és bíróság működött, amelynek költségeit a kormány megtérítette. Így 1866-ban 36,892 frt 27 kr., 1867-ben 23,108 frt 32 kr. törvénykezési kárpótlásban részesült a város. E költségek további megtérítése azonban az ismételt sürgetések daczára is elmaradt[1]).

A szegedi királyi törvényszék és járásbíróság a törvényhozás elhatározásából az 1871. évi deczember hó utolsó napjaiban felállíttatván, a város törvénykezési joga ekkor ismét megszünt. A város törvénykezési czéljaira szolgált szerelvényeit, eszközeit s részben helyiségeit is ekkor az új hatóság rendelkezésére bocsájtotta, illetőleg a bérhelyiségek költségeihez hozzájárult. De a kis kaszárnyai fogház tetőzetének kijavítási kérdése a törvényhatóság és a törvényszék közt a legélesebb ellenkezéseket idézte elő.

A főbírói tisztséget a legrégibb időtől fogva a királyi törvényszék felállításáig a következők viselték.

---

[1]) Sztojacskovics Sándor: Előadmány a sz. kir. városok törvénykezési költségeik kárpótlása ügyében. Buda, 1869. 17—27. l.

1408-ban Geges György[1]), 1411-ben András, 1429-ben Kovázdy Imre, 1436-ban Bertalan, 1450-ben Kalmár Márton, 1456-ban Zayday Fábián, 1458-ban Szegény (Myser) János, 1464-ben Ozvald fia László, 1465-ben Kamanczy Benedek, 1471—1481-ben Szilágyi László.

1507-ben Ferencz (literatus)[2]), 1514-ben Pálfy Balázs, 1522-ben János, 1527—1529-ben Zákány István, 1542 előtt Tóth Mihály.

1617-ben Császár János, 1624-ben Szögi Márton, 1631-ben Szűcs Gergely (literatus), 1641-ben Tóth Lukács, 1649-ben Vas István, 1650-ben Kocsis János, 1652-ben Szarvas Ferencz, ezután pedig Kovács Ferencz s 1668-ban Szabó Tamás, 1676-ban nemes Móra Balázs, de még ugyanezen évben Szántó István, 1677-ben Dani Ferencz, 1678-ban Hódy Ferencz, 1688-ban Cseperke Máté, 1695-ben Eötvös István.

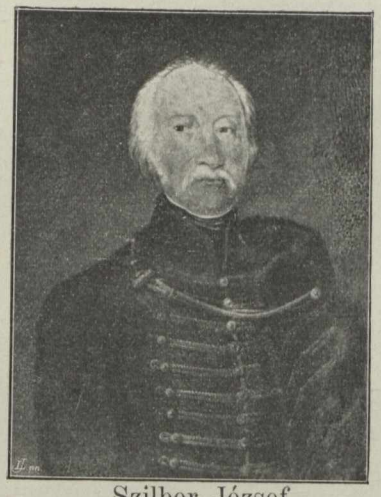

Szilber József.

Kiss József.

1701-ben Domonkos Ferencz, 1702-ben Rózsa Dániel, 1715-ben Tutovitz János, 1717—22-ben Tömösváry János, 1722-ben Deanovits Szíjártó János, 1723-ban Müller János, 1724—26-ban Temesváry András, 1726—28-ban Fazekas Ferencz, 1728—32-ben Podhradszky György, de az ellenpárt választottja Müller János, ki azután mint helyettes főbíró szerepelt. 1732—34-ben Temesváry András, 1734—39-ben Müller János, 1739—41-ben Temesváry András, 1741—42-ben Müller János, 1743—45-ben Valbrunn György, 1745—51-ben Nagy Pál, 1752—54-ben

[1]) 1430-ban előfordul a marosi Geges család. (Lásd: Zichy Codex. VIII. k. 644. l.

[2]) A budai káptalan regestái közt (Magyar történelmi tár XII. köt.), az 1514. évi ápr. 24-én kelt okmányon szerepel egy Franciscus literatus de Bodogfalva, aki valószínűleg a szegedi főbíróval egy ugyanazon személy.

Barcza János, 1755—59-ben Temesváry András, 1760—61-ben Nagy Pál, 1762-ben Jakhó János, 1763—65-ben Pálfy József, 1766—67-ben Lábady Ádám, 1768—72-ben Schwarz Rókus, 1772—1780-ban Volfordt György, 1781—83-ban Schwarz Rókus, 1784—92-ben Volfordt György, 1793—1803-ig Müller Sebestyén.

1803—11-ben Szilber János, 1812—16-ban Müller Sebestyén, 1817—19-ben Szluha Ádám, 1819—25-ben Szilber József, 1826—44-ben Kiss József, 1845—48-ban Wőber György, 1848—49-ben Tóth Mihály, 1849—50-ben Szluha Gáspár. A Bach-korszak alatt a cs. kir. törvényszék elnöke Nagy Lajos, járásbíró pedig Szluha Gáspár volt. 1861-ben az alkotmányos korszak alatt főbíró volt Vadász Manó, kit 1862—67-ben Veszelinovits Bazil, 1867—72-ben pedig Ligeti Dániel követett. Ekkor a kir. törvényszék elnökéül Marinkics Mihály neveztetett ki, járásbírák pedig Takács Mihály, majd Lipcsey Péter, utóbb Lipcsey Pál voltak.

A város főbírája állásánál fogva nemcsak Szegeden, de a szomszéd törvényhatóságok részéről is nagy tekintélyben részesült; Csongrád, Csanád és Torontál vármegyék főispánjai táblabirósággal tisztelték meg, többen pedig nemességet is nyertek. Mint láttuk, Zákány István nemesi birtokadományban részesült, Móra Balázs és veje 1662. évi jún. 3-án Lipót királytól armalist nyert, a magyar szent korona iránt tett szolgálataiért[1]), mi annálfogva is nevezetes, mert ezidőben Szeged török hódoltság alatt volt. Tömösváry János 1719-ben Ányás puszta adományozása által nyert nemességet[2]), de utódja, Deanovics Szíjártó János már hasztalan törekedett az armalis után[3]). Müller János azonban 1735-ben gajbonyai és darumezei előnévvel szintén nemességet kapott[4]). Néha a tanácsnokok is részesültek rangemelésben[5]), de Dugonics Ádámnak eziránt történt igyekezetei már meddők maradtak, mert miként testvére emlékezetül hagyta, II. Lipót idejében többnyire csak a „pénzesek“ nyertek nemességet[6]).

[1]) Nagy Iván: Magyarország családai. Pest, 1860. VII. köt. 558. lap. Az eredeti czímeres levél a családnak Erdélybe szakadt egyik ágával maig fennmaradt. Sajnos, hogy Móra Balázs szolgálatairól ebből sem nyerhetünk tüzetesebb tájékozódást.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1720. év 98. lap.

[3]) U. o. 1723. év 178. lap.

[4]) U. o. 1735. év 260. lap. A gajbonyai előnév hibás leírása a Szeged határában levő Gajgonya helynévnek, hol a családnak kiterjedt birtokai voltak.

[5]) A többi közt Szekeres Mihály főjegyző 1791-ben, Bellesits Péter 1758-ban, Deanovics János 1741-ben stb. Lásd Csergheő G. és Nagy J.: Siebmachers Wappenbuch. Der Ungarische Adel. Nürnberg, 1893. 51. 122. stb.

[6]) Dugonics András följegyzései. Budapest, 1883. 66. lap. A „pénzesekre“ való czélzás a szegedi polgárokból nemességre emelkedett Pozsonyi (Spitzer) és Rónay (Oexl), Dósics és Belán családokra vonatkozik. — Szegeden a 40-es években a nemes családok száma mintegy 60 volt, ezeknek külön hadnagya is volt. (Jelenkor. 1842. 2. sz.)

A főbíró tekintélyét bizonyos külsőségek is rendkívül emelték. Így például Kiss József, ki a főbírói állást egyhuzamban 18 éven át töltötte be, mindig a kisbíráktól kísérve járt-kelt a városban ép úgy, mint a praetorok a lictoroktól környezve. Ha körútjaiban bármi rendetlenséget, kihágást tapasztalt, nyomban a helyszinén rendelkezett, csukatott stb.[1]).

E rovat alatt emlékezünk meg az igazságszolgáltatás egyik fontos tényezőjéről, az ügyvédségről. Már a mult század második negyedében szerepelnek a magán-ügyvédek, kiknek száma csakhamar felszaporodott, úgy hogy a kisebb perek képviseletét is felvállalták. Erre tekintettel a tanács 1743. évi április 24-én azt rendelte, hogy: „kisebb causákban, amit oretenus, vagy libellatorie végben vihetnek az instansok, az ilyen causák processualiter, vagy procátor által ne agáltassanak, mert ily szokás által enerváltatik az szegénység"[2]).

Az ügyvédek száma mindinkább szaporodott és pedig annálfogva, mert a tanult ifjúságnak az egyházi pályán kívül más tere nem igen volt, mint főleg a prókátorkodás, mert a megyei, sőt még az állami tisztségektől is polgári származásuknál fogva kizárva, avagy leszorítva voltak. Józsay János udvari agens emelkedése ritka kivételt képezett.

A negyvenes évek elején nem kevesebb, mint húsz ifjú ügyvéd került haza, kik Osztróvszky József vezetése alatt az akkori társadalmat csaknem egészen átalakították. A közügyek terén is lelkes munkásságuk által a város haladását és polgárosodását jelentékenyül előmozdították. A nyilvános koldulás megszüntetését, az első kisdedóvó felállítását, a magyar színművészet felvirágzását stb., az ő buzgóságuk szülte. A politikai téren is a reformok, az alkotmányos és szabadelvű eszmék terjesztése által Szeged népét az 1848-iki nagy átalakulásokra valósággal előkészítették.

A régi ügyvédeknek különféle közügyi szerepléseiknél fogva soknemű emlékezete maradt fenn. Érdekes különösen Tóth Mihály küzdelmes pályája, ki 1817-ben kezdvén meg ügyködését, sértő és gyanusító modoránál és ily tartalmú beadványainál fogva gyakori nyelvváltságokkal sújtatott. E határozatokat felsőbb helyen feloldották, mi a két felet méginkább egymás ellen ingerelte. 1821-ben katonaállítás gátlása és még más czímeken, Tóth ellen büntető pereket indítottak; viszont ő az 1825. évi júl. 15-én legfelsőbb helyen benyújtott panaszában, 30 pont alatt a hatóság legtöbb tagja ellen súlyos vádakat emelt, a törvények megsértése, illetéktelen díjak zsarolása, a pénz-

[1]) A nyilvános botbüntetés és a „sententiás rabok"-nak szokásos nyilvános pálczázása a Pesti Hírlap 1841. évi 86. számában Osztróvszky által közzé tett felszólamlásra szünt meg. Ugyanezen időtájban pusztult el a pellengér, mely a széképüle előtt volt felállítva.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1743. év 178. l.

tárak és a közvagyon hűtlen kezelése, stb. czímén. Egyik védenczének, Fotti János sörház bérlőnek ügyében, ki a várossal bonyolult és csak 1848-ban véget ért kártérítési perbe keveredett, ezen panaszokat megújítva, vizsgálatot sürgetett.

A harcz most egész keserűséggel folyt. A helytartó-tanács 1826-ban kaposmérei Mérey Sándor kamarást, helytartósági tanácsost, királyi biztosi minőségben vizsgálat tartásával bízta meg, ki azonban visszaéléseket nem, hanem csak kisebb rendetlenségeket és felületességet tapasztalt. Azért a tisztújítást megtartva, a vádolt közegeket állásaikban meghagyta, de a sértetteket egyúttal atyai türelemre intette. A Tóth Mihály ellen indított pereknek eredménye pedig az lett, hogy nyelvkötésben — silentium — marasztaltatott.

Ekkor Tóth a vizsgálatnak elkésetten való és részrehajló vezetése miatt újabb panaszt emelt, újabb vizsgálatot és a tisztújításnak megsemmisítését kérte. Ezen panaszát már a polgárságból is többen támogatták s küzdelmének mind több híve és támogatója támadt merész és demagóg izgatásainál fogva.

Azért a hatóság most Tóth, Fotti és id. Habi József ellen népzendítés miatt újabb fenyítő pert indított. A mozgalom vezetői az elfogatás elől csak menekülléssel szabadulhattak meg, később pedig királyi védlevelekkel biztosították szabadságukat.

A hatóság elleni újabb vizsgálatot Babarczy Imre csongrádmegyei alispán, mint királyi biztos 1829-ben befejezvén, mindössze azt tapasztalta, hogy Lántzy és Mérey királyi biztosoknak az ügykezelés érdekében 1814. és 1826. évben tett kisebb jelentőségű rendelkezései foganat nélkül maradtak. Ezeknek végrehajtását most atyai intéssel újabban el is rendelte.

Tóth most a királyi biztost vádolta a hatósággal való összejátszás miatt. Ezért, de meg az időközben ellene lefolyt újabb perekben, jogerejűleg örök hallgatásra ítéltetett. E küzdelménél fogva a polgárságnak és a népnek egy része előtt, mint méltatlanul üldözött martyr, ki a letiport népjogért és szabadság kivívásáért küzdött volna, népszerűséget vívott ki. Azért az 1848. évi tisztújítás alkalmával, mint a bukott rendszer egyik áldozata, a város főbírói állására emeltetett. De új tiszttársaival sem tudott megférni. Elmaradottságánál fogva az érvényre jutott szabadelvű és alkotmányos elvekkel és intézményekkel is ellenkezésbe jött s utóbb már a közgyűlésen Rózsa Sándor hatalmára is hivatkozott. Másrészről azonban a közjóért, a szabadság diadaláért jelentékeny anyagi áldozatokat hozott[1]).

---

[1]) Szeged v. közig. és törvénykezési levéltárában az erre vonatkozó ügyiratok, úgy „Szeged lakóihoz 1848.“ és „Tóth M. 1848. évben választott főbirónak, 1861. évben Szeged város alkotmányos közgyűléséhez tett nyilatkozata“ czímű iratok.

III. Közigazgatás.

Az előző fejezetben némely példáit láttuk annak, hogy az Árpád- és vegyesházi királyok idejében a községi kormányzatban a lakosság minden tagja részes volt s a község egyetemének különös képviselete még nem létezett. A végrehajtó hatalom a bíró és az esküdt polgárok kezeibe volt letéve, kiket a község ősgyűlése (universi cives et hospites) választott. Hány volt az esküdt polgár, azt sejteni sem lehet. Ezeknek testületéből fejlődött ki később a tanács intézménye, mint a végrehajtó hatalom kiegészítő része.

A képviseleti rendszer Zsigmond király 1412. évi rendelete alapján fejlett ki[1]), midőn a bíróválasztásoknál előforduló lázongások megszüntetése czéljából az összlakosság 40 tagból álló képviselet alakítására volt utasítva. Ebből keletkezett a későbbi választott község (communitas), mely a város egyetemének jogait mind nagyobb arányokban magára hárítva, lassanként a végrehajtó hatalom ellenőrzője lett. Jogkörét, a tanácshoz való viszonyát és szervezetét tüzetesebben nem ismerjük, mert a város régi jegyzőkönyvei a háborúk és elemi csapások következtében megsemmisültek s ez által a község belső életének emlékei is pótolhatatlanul elenyésztek. Kecskemét, Nagykőrös, még inkább Soprony, Pozsony, Kassa, Bártfa, Lőcse stb. városok példái mutatják, hogy a városok belső életének adatai kizárólag a jegyzőkönyvekben és számadásokban rejlenek.

Hogy Szegednek is voltak ily levelei, számadásai és határozati jegyzőkönyvei, bizonyos annálfogva is, mert tudjuk, hogy az 1464—74. években a város érdemes főjegyzője Monyorókereki Ferencz mester volt. De ezenkívül Lukács Zágrábi püspök 1501. évben kelt alapítólevelében is említi, hogy örök rendelkezése a város jegyzőkönyvébe szóról-szóra beiktattassék[2]).

A török hódoltság idejéről s az azt követő korszakról szóló jegyzőkönyvek és egyéb iratok még a mult század elején is jó részben meg voltak. Ezek a várerődítés alkalmával, a város székházának lerombolása idején (1716.) egy német építész ellenséges hajlamai következtében pusztultak el, pedig egy ládát töltöttek meg[3]).

A hatóság szervezetét és működését így csak 1716. óta ismerjük tüzetesebben.

A hatóság feje, a törvénykezés, közigazgatás, rendészet és községi háztartás vezetője a bíró volt, ki a tisztújítások meghatározott napján, a 12 tagból álló belső tanács kebeléből, évről-évre újra vász-

---

[1]) Oklevéltár IX. sz. a.

[2]) Oklevéltár XXXV. XLIV. LVI. sz. a.

[3]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1717. év. 1. lap.

tatott. A tisztújítás alkalmával legelőbb a tanács kebelében történt üresedéseket egészítették ki, csak azután történtek az egyes tisztségekre szóló választások.

A tanácsnokok a bíró munkatársai voltak. A lakosságnak legtekintélyesebb és legműveltebb elemeiből kerültek ki; de a mult század első felében jobbára csak gazdák, kereskedők s iparűzők voltak. Később a szakhivatalokban érdemeket szerzett egyének hosszabb szolgálatuk után nyerhették el a tanácsnoki állást. Csak a jelen század elejétől fogva tapasztaljuk, hogy ez állások elnyerésénél a tanultság és jogvégzettség mindsűrűbben előnyt s feltételt képezett. A rokonság sokszor akadályul szolgált. Néha a távoli rokonság is kifogás alá esett, máskor ellenben a közel rokonság miatt sem tett észrevételt a kamara.

A tanácsnokok egyike kapitánynak, másika polgármesternek választatott meg. Ez utóbbi hivatal József császár koráig igen jelentéktelen, csak névleges volt. Ez időtől fogva a polgármester (consul) a háztartási és gazdasági ügyeket intézte.

A jegyző régebben nem volt a tanács tagja. De azért tehetségeinél fogva igen sokszor a tanács lelke volt s az elhatározásokra nagy befolyást gyakorolt hol üdvös, hol hátrányos következményekkel. Mindenkor „alkalmas“ egyént igyekeztek ez állásra megnyerni, hogy a város súlyos bajaiban az ő szava és előadása (os est calamus totius civitatis) által orvoslatot nyerjen. Azért sokszor a társhatóságoknál tudakozódtak „egy jó notariusnak való“ után s többnyire idegeneket választottak „a patronus urak“ ajánlatára; de ismételt ízben tapasztalt keserű és káros csalódások után a hatóság utóbb az idegenektől húzódozott. Néha egyúttal tanácsnoknak is megválasztották, utóbb azonban szabályrendeletet hoztak, hogy a jegyző tanácsnok vagy bíró egy ugyanazon alkalommal nem lehet[1]). 1720-tól fogva már segédjegyző is volt. Az aljegyzők száma 1869-ben már 5-re emelkedett.

A hatósági összes teendőket tehát a bíró, a tanácsnokok és a jegyzők végezték. Ezentúl 3 alsóvárosi, 2 felsővárosi szállásmester volt, kik a sűrű és sok zaklatással járó katonai beszállásolásokat végezték. Volt még két vásárbiztos, kik a vásárok jövedelmeit kezelték; két borbíró, kik a korcsmák- és dézsma-jövedelmekről számoltak; két perczeptor, kik a város adó és más bevételeit kezelték. Ezeken túl még fertálymesterek, tizedesek, kisbírák voltak, hóhér és börtönőr, kik a tanács rendelkezése alatt álltak s különféle ügyek végrehajtására alkalmaztattak.

Rendszeresen alkalmazott ügyész csak 1727. óta volt[2]). Számvevő,

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1731. év 44. l.

[2]) Első tiszti ügyész Szlovenits Mihály volt, kit Csőke János, Zaffiry Imre, Khlósz Mátyás, Bohus Ádám, Barcza János stb. követett.

orvos, mérnök stb. még később. A különféle segéd- és kezelő hivatalokat is csak a mult század végén és a jelen század elején állították fel.

A belső tanács mellett volt a 24 tagú külső tanács, melynek feje a szószóló, népszónok (tribunus plebis) volt, ki a tanácsüléseken is részt vett, de a korláton kívül. Ha a tanács határozatát a közönség érdekéből sérelmesnek találta, veto jogával élt, mely esetben a kérdés a választott község elé került. A szószólónak utóbb két segédje is volt. A külső tanács megalakítása lassanként abban maradt s ez intézmény egészen feledésbe ment. József császár halála után azonban rövid időre újra megalakult, de csakhamar a választott községgel olvadt össze.

A választott község (communitas, sexaginta-viratus, centum-viratus) volt a város régi képviselő-testülete; de nem a közönség választotta őket, hanem a királyi biztosok vezetése alatt tartott tisztújítások alkalmával a testület önmagát egészítette ki, tekintettel az egyes városrészek népességi számarányára. A régi polgárérdemek legnagyobb jutalma az volt, ha a választott község tagjául valaki befogadtatott. A tanács tagjaival való rokonság itt is akadályt képezett; de különféle időkben ez is más-más tekintet alá került. A többi közt Vedres István hasztalan kérte az udvari kamarát, hogy a távolabbi rokonsági viszony miatt a szükséges felmentvényt elnyerje. Nagy érdemei daczára is, törekvései meddők maradtak.

A választott község tagjainak száma 60-ról utóbb már 104-re emelkedett. A testület jogköre is hol tágult, hol csorbult. Némely időszakban bizonyos ügyekre nézve a tanács nem is ismerte el a választott község hozzászólási vagy határozati jogát. A tanács álláspontját a kamara hol védte, hol pedig mellőzte. Az utóbbi időkben azonban hosszas küzdelem után a communitásnak sikerült elérnie azt, hogy politikai és közjogi, továbbá háztartási kérdésekben elismerték illetékességi jogát.

A tisztújítások módjáról az ismeretes legrégibb szabályzat az 1711. évi legfelsőbb rendeletben van megállapítva[1]). Ennek értelmében a város homagium terhe alatt, minden évben rendszerint szent György napján tartozott restaurálni. A királyi biztos elnöklete alatt tartott elegyes ülésekben a tanács mindenek előtt a város összes ügyeiről beszámolt s ugyanekkor a jövőre nézve is minden irányban intézkedéseket tettek. A tárakat megvizsgálták, gyámokat megszámoltatták, középületek kijavítását, a közművek létesítését elhatározták. Ezután a választások következtek s mindezekről a kamarához jelentést kelle tenni.

A régi tisztújítások lefolyásának ismertetéseül példakép bemu-

[1]) Oklevéltár CLXX. sz. a.

tatjuk az 1723. évi jegyzőkönyv feljegyzése alapján az akkori restauratiót.

„Elsőbben is nemzetes Dejanovics Szijártó János főbíró úr ő kegyelme böcsülettel valedicalván, mind belső és külső nemes tanácstúl, úgyszintén az esküdt communitástúl is, megkövetvén ő kegyelmeket annak rendi szerint. Ezt hallván a nemes belső tanácsban levő személyek, mindnyájan felkelvén, elbúcsúztanak; de mivelhogy az ő kegyelme szolgálatja mind az külső nemes tanácsnak, mind az esküdt communitásnak tetszett, továbbá is megmarasztották senatorialis functiójukban ő kegyelmeket.

Minthogy peniglen az t. nemes belső tanácsban az elmult esztendőben vacantia lett, azért privilegiumunk tenora szerint azon defectust compleálni kivántuk; azért néhai nemzetes vitézlő Tömösváry János úr ő kegyelme helyébe ugyan Tömösváry András úr ő kegyelme közönséges voxal választatott, úgy nemkülönben senatorságán kívül is, nemes város szolgálatjára és a köznépnek igazgatására kapitányságra is választatott.

És mivel a t. nemes belső tanács minden fogyatkozás nélkül, istenesen és csendesen helyreállott vox szerint és fölül említett Dejanovics Szijártó János úr ő kegyelme már tisztit resignálván, egyszersmind valedicalván, ezen esztendőben bíróság viselésre megnevezett Dejanovics urammal együtt Rósa Dániel, Lantos Gergely és Miller János senator urak candidáltattak és vox szerint ezen esztendőbeli bíróság viselésére nemzetes Miller János úr ő kegyelme választatott, kinek hogy az úristen ő szent felsége ezen bíróság viselésben adjon friss egészséget, minden jó szerencsét és hosszú életet, egész szívvel és akarattal kívánjuk, vivát!“

Ezután következett a „nagy áldomás“ mert a jegyzőkönyv szerint a tisztújítást csak április 26-án folytatták, a következő módon:

„Midőn ezen királyi peculiumnak megmaradására, kegyelmes urunk ő felsége szolgálatjára és a köznépnek kormányzására, más közönséges vigyázó tiszteket és szolgákat rendelni és tenni kivántunk volna, szintén akkoron kegyelmes királyunk és földesurunk parancsolatja érkezik a t. pozsonyi kamara levelével együtt, melyet jobbágyi alázatossággal, igaz hívséggel és kötelességgel vettünk, melyben kegyelmesen méltóztatik ő felsége parancsolni, hogy a restauratiot absque regio commissario, véghez vigyük magunk között. Mivel pedig privilegiumnak tenora azt tartja, hogy szent György vitéz és martyr napján legyen meg, erre nézve mind az bíró választás, mind pediglen az belső és külső senatorialis vacantia compleáltatván, úgy, hogy semmi némű hátramaradás nem lévén, ennek megerősítésére amint die 24. aprilis tettük vala, helyben is hagytuk.

Annak okáért fentemlített Miller János úr ő kegyelme, minek-

előtte vox szerint lett bíróságra fölemeltetett volna, ezen nemes városnak bévett szokása szerint az egyházhoz és kápolnához, mely szent Demeter mártyr temploma mellett vagyon, az egész concursussal együtt menvén és kívül azon szent kápolnának ajtaja mellett megállván, tisztelendő plébános úr ő kegyelme egy szép, istenes, bíróság viselés eránt való exhortatiot tévén, melynek vége után megnevezett Miller János úr ő kegyelme az populetól bíróságra fölemeltetett, azután bémenvén a szent kápolnába, az szent oltárnál hitit is letette ezen formula szerint. (Következik az eskü minta.)

Vásár bíróságra peniglen megegyezett akaratbúl Raab János és Dejanovics Szíjártó Pál választattak, kik meg is esküdtek. Továbbá kisbíráknak az felsővároson Lippai János, Erdélyi János, Gavrilovity Mihály. Az palánkban Tömösváry Mátyás és Zsivánovity Péter. Alsóváros on pedig Lovászi Jakab és Pintér Gergely ezen esztendőre választattak.

Minthogy pediglen a t. nemes tanács jó rendben akarta venni az nemes városnak minden jövedelmét, kivánta azt is tudni, hogy esztendő által hány akó bor foly el az korcsmákon és azoknak micsoda jövedelme és haszna lehetett; erre ezen esztendőre közakarattal Csaldy István és Babarczy Ferencz ő kegyelmek választattak és hitiket is letették"[1]).

Érdekes volt különben az 1790. évi tisztújítás is, midőn az elnyomás után a hazafias érzelmek fokozottabb lelkesedésben törtek ki. Április 10-én érkezett Szegedre Csongrád vármegye főispánja, gróf Pálfy Lipót, kit a megyei nemes- és a városi 100 főre rúgó egyenruhás lovas-bandérium Kistelektől fogva zene és harangzúgás közt kísért be a városba. A lelkes fogadtatást azonban egy váratlan, nagy tűzveszély zavarta meg. Április 20-án volt a megyei tisztújítás Szegeden[2]), 25-én pedig a város tartotta restauratióját, az egykorú följegyzés szerint a következő módon.

„Április 25-én ment véghez — és így a törvényes napnál egy nappal később, azért: mivel az arra való engedelem nem érkezett idejében — nemes sz. kir. Szeged városának tisztújítása. T. ns. Kárász István úr, ns. Csongrád vármegye érdemes viczeispánja volt a királyi biztos, akinek kormányozása alatt készült meg az említett székújítás ily móddal.

Minekutánna a felsővároson levő szt. György templomában segitségül hívták volna a szent lelket, a városházához gyülekeztek. Itt mindenekelőtt azon tisztviselők, kiket a magános hatalom, nem pedig a város privilegiumainak ereje szerint megkivántató voksolás állított

[1]) Szeged v. tanácsi jkve. 1723. év 192—199. l.

[2]) Hadi és más nevezetes történetek. Bécs, 1790. évf. és a Bécsi Magyar Kurir. 1790. évf.

volt elő (vagyis a kinevezett hivatalnokok), hivatalukról önként lemondottak és magukat a választott községnek voksa alá bocsájtották.

A huszonnégyes külső tanács újólag fölállíttatott, a hatvanasnak pedig ami hija volt, kipótoltatott. Ez meglévén, azon három főfő tanácsnokok, úgymint Hódy Imre, Pálfy József és Rózsa Vincze urak, akik 30 s több esztendőkig tett hív szolgálatjuk után a német nyelv nem tudása miatt kitétettek volt a belső tanácsból, most újra előbbeni székeiknek elfoglalására, a külső tanács szószólójától, örömkiáltások között bévezettettek. A 12 belső tanácsnokok számát még a hajdani szokás szerint kettővel kellett növelni. A voksment két érdemes és tudós férfiakra, úgymint Vékes János és Szilber János urakra.

Helyreállíttatván ekként a belső tanács is, a főbb tisztviselők választása következett. Város kapitányává tétetett Hódy Imre úr. Ez az úr sok keserű gyümölcseit tapasztalta mind ekkoráig tanácsnoki és kapitányi hivatalából lett kiesésének; mert nemcsak az, hogy némely alávaló polgártársainak büszke vagdalásait kellett neki kiállani, hanem az igazságon boszút állani kivánt ragadozók miatt annyi kárt szenvedett vagyonában, hogy 8 élő gyermekeire való tekintet nélkül is, minden érzékeny szívet méltó megilletődésre s mostoha sorsának fájdalmas érzésére gerjeszthet.

Polgármesterré választatott Dugonics Ádám úr; bíróvá: Müller Sebestyén úr, kik mint legfőbb tisztviselői a ns. városnak, a fölfegyverkezett polgárságnak számos seregétől, síp, dob és trombita szóval a szent Demeter templomába kísértettek; honnan, minekutánna letették volna a hitet, a népnek nagy tolongásai között haza vezettettek. Másnap főnotáriussá tétetett Szekeres Mihály úr; vicenotáriussá: Virág Péter úr; első fiscálissá: Zombori Pál úr; vicefiscálissá: Mateitska József úr; fő- és al-kasszatartókká: Miller Rókus és Rodli József urak; fő- és két al-adószedőkké: Gábriel György, Szilber József és Nagy Ferencz urak; számvevővé: Jankó György; földbíróvá: Rózsa Sándor úr; árvák atyjává: Rózsa József úr; a választott község szószólójává: Rózsa András úr"[1]).

De nem mindig volt ily békés, egyetértő a választás. Már 1726-ban nagy izgalmak és zavargások történtek. 1728-ban pedig valóságos zendülés tört ki, mert a magyar párt jelöltje ekkor elbukott. A magyar párt ennélfogva a széképületet megrohanta, a város pecsétjét s a pénztár kulcsait magához ragadta. A következő napon az összes lakosság részvéte mellett tartott népgyülésen a magyar párt jelöltjét, Müller János tanácsnokot bíróul megválasztották, kit a plébános, bár vonakodva, ilyenül fel is esketett[2]).

[1]) Hadi és más nevezetes történetek. Bécs, 1790. évf. II. szakasz 663. lap.

[2]) Szeged v. tanácsi jkve az idézett évekről 289. és 459—462. lap. — Lásd: I. k. 333—384. l.

A városnak tehát egyszerre két bírája is volt s az ebből támadt zavarok csak utóbb egyenlíttettek ki. 1732-ben ismét a közönség nagy izgalmai közt folyt le a tisztújítás. 1848-ban és 1861-ben rendkívüli hazafias lelkesedéssel történt a választás. 1867-ben pedig a fehér- és zöld czédulás pártok nem is mint ellenfelek, hanem mint elkeseredett ellenségek küzdöttek egymás ellen. A pártok torzsalkodása ezután még évekig tartott, a közügyekből bármily ürügy alatt is pártkérdéseket csináltak és a személyi támadásoknak és gyűlölködéseknek alig szakadt vége.

A régi tisztújításoknál az izgalmakat az szülte, hogy a betelepült német és különösen a szerb lakosság a város kormányzatában folytonosan több tért igyekezett elfoglalni. Az őslakosság ugyan egyes tisztségekre kezdettől fogva alkalmazott németeket és szerbeket, ha az illetők a nyelvet elsajátították és ha a helyi szokásokkal megbarátkoztak. A nemzetiségek azonban arra törekedtek, hogy saját faji jellegük a város életének minden nyilvánulásában kifejezésre jusson. A választott községben árnányokat szőve és viszályokat támasztva azt követelték, hogy a tanácsban is képviselve legyenek. Már 1725. évi deczember 7-én Bécsbe küldött panaszukban királyi biztos kirendeléséért folyamodtak. Meg is jelent báró Arntler Ferencz udvari kamarai tanácsos, ki 1726. évi augusztus 9-én elrendelte, hogy ezentúl a „német és rácz nátio“ kebeléből a tanácsba három egyén választandó be[1]). Így lett az idegen elem a város kormányzatába becsempészve. A németség összeházasodások útján lassanként a magyarsággal egybeolvadt. De a ráczok kielégítve soha sem voltak, árnánykodtak s az alsóbb hivatalokba mind nagyobb számmal rakták be feleiket. Utóbb már azt is sérelmül vették, hogy a tanácsban az előléptetés, (a kapitányi s főbirói állás elnyerése) a rácz tanácsnokokra nem érvényesülhetett[2]). Midőn pedig nem volt oly alkalmas jelöltjük, kit tanácsnokul megválasztani lehetett volna, felségrendeletet eszközöltek ki arra nézve, hogy a tanácsban két jelöltjük mindenkoron helyt foglaljon.

A tisztújításokat mint már emlitők, többnyire az udvari kamara kiküldöttei mint királyi biztosok vezették. De a távolságnál s más akadályoknál fogva nem mindenkor küldöttek királyi biztost. Ha belzavaroktól nem lehetett tartani, a tisztújítás királyi biztos nélkül tartatott meg. Néha a királyi biztos bizonytalan lejöveteleig a tisztválasztás elhalasztatott. A tisztújító rendeletek azonban a leggyakoribb esetben elkésve érkeztek meg[3]).

[1]) Szeged v. tanácsi jkve 1725. év 195., 202. és 236. l. 1726. év 293—344. l.

[2]) Szeged v. tanácsi jkve. 1739. év 411. és 420. l.

[3]) Szeged v. közig. levéltárában a restauratiókról szóló külön kezelt iratcsomagok. Lásd egyúttal Reizner: Tisztújítások a mult század első felében czímű közleményeit a Szegedi Napló 1890. évi 81—101. és 108. számaiban.

A királyi biztosok megjelenése néha igen üdvös eredményű volt a város haladásának szempontjából. Bizonyos újításokat, a polgárság jólétének emelésére szolgáló intézkedéseket, miket a kamaránál évtizedeken át hasztalanul sürgetett a hatóság, többnyire a királyi biztosok támogatásával sikerült csak életbeléptetni. A városias fejlődést az udvari kamara azon indokból nehezítette, hogy a községi terhek kevesbítése által a hadi adó könnyebben elviselhető legyen. Azért is a közpénztár újabb megterhelésével járó újításokat, építkezéseket stb., rendszeresen ellenezte. A sürgető felterjesztésekre az észrevételeket, nehézségeket legtöbbnyire tagoltan és mindig más szempontból tette meg s ez úton a legbuzgóbb törekvéseket is elkedvetlenítette, kifárasztotta.

Királyi biztosok voltak: József császár alatt gróf Teleki Sámuel; 1790-ben Kárász István; 1796-ban Szentgály János; 1806—12-ben Parchetich György; 1813—22-ben Lántzy József; 1822—27-ben Mérey Sándor, 1828—39-ben Babarczy Imre; 1844-ben Nyéky Mihály, 1847-ben pedig Babarczy Antal. Az 1848. évi tisztújítást Csongrád megye főispánja, mint „megválasztott tisztújítási elnök" hajtotta végre. 1849-ben gyulai Gaál Edvárd királyi főbiztos nevezte ki az új tisztikart; az 1861. évi tisztújítás Tomcsányi József főispán vezetése alatt ment véghez. A provisorium alatt Petrovits István, majd Rozgonyi Bertalan főispáni helytartók, utóbb pedig Wőber György királyi biztos nevezték ki a tisztviselőket. Az 1867-iki tisztújítást Dáni Ferencz képviselő, mint a kormány megbízottja, az 1872-iki s 78-iki tisztújításokat pedig mint a város főispánja hajtotta végre.

A királyi biztosok kiküldetési és egyéb díjait a város viselte. E költségek különösen Babarczy Imre idejében igen jelentékenyek voltak.

A tisztújítások mindig a széképületben tartattak. A várerődítés alkalmából, midőn a régi városháza le volt rombolva, 1721—25-ben, Nádasdy püspök residentiájában (a mai Révay-utczában), 1726-ban az alsóvárosi ideiglenes székházban[1]), 1729-től fogva pedig a város új „curialis házában" volt a restauratio, kivéve az 1848. és 1867. évi választásokat, midőn azok a széképület előtt „isten szabad ege alatt" mentek véghez.

A széképület a régi időben a vár délnyugati körbástyájának szomszédságában, a palánkba vezető bejárónál volt. 1728-ban ugyanazon helyen, hol ma is áll, épült az új székház azon a telken, melyet Kochnétól sajátítottak ki[2]). Az épület tervét egy katonai mérnök készítette, északi és nyugati homlokzatát emeletesre, a másik két oldalt föld-

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1726. év 220. lap.

[2]) Szeged v. tanácsi jkve 1728. év 284. lap.

szintesre véve, hol azután törökös vagy ráczos modorú boltokat rendeztek be. Az alapkőletétel nagy ünnepélyességgel aug. 30-án történt[1]) s a következő évben az épület rendeltetésének át is adatott. Az emeletes épületrészben az összes hivatalok, börtönök stb. kényelmesen elfértek. Ez épület 1799-ig fennállt s egykorú rajza is fennmaradt.

Ekkor a nyugoti szárny kivételével az összes helyiségek lebontattak és Schwörz építésznek szép, barok stylü terve szerint épült az új városháza, melynek fő homlokzata keletre helyeztetett. Ez épület terve és költségvetése is sok vándorútat tett a kamarához. Volford polgármester türelmet vesztve, a felsőbb engedély bevárása nélkül hozzá fogott az épitkezéshez s midőn minden rendben volt, a számadásokkal együtt terjesztette fel az iratokat. A kamaránál e miatt persze nagy felháborodás volt s a szigorú feddés nem is maradt el. Az új épület alapkőletételének ünnepségét az 1799. évi aug. 30-iki jegyzőkönyv a következőkben örökitette meg.

„Nemes Volfordt úr, e városnak polgármestere, a nemes tanácsnak előadta, hogy e városnak újonnan épitendő, vagyis bővebbre kiterjesztendő curialis házának emlékeztető köve, mai napon és mostanság, reggeli 9 órakor tétetődne le, melynek solennitására az egész ns. tanácsot invitálta. Kinek invitatiójára e nemes v. tanácsának tagjai ülő helyeikből felkelvén, szép renddel leméne és a pialcz közepette, ahol tudni illik azon curialis ház felemeltetik, ülését sátor alá vette és közönséges gyűlését ottan, a számosabban összetódult és csoportozott nép jelenlétében folytatta, ahol megnevezett polgármester úr hazai magyar nyelven oly beszédet tett az összecsoportozott, sátorok és levegő alatt levő, minden rendben levő úri személyeknek és közönségnek, melyben megmutatta azon felépitendő curiális háznak okát és elkerülhetlen szükségét, megmutatta e város hajdani állapotját, veszélyeit és mostani környülvaló állását; azután végtére élő és ugyancsak magyar nyelvben foglalt olyatén verseket, melyeket ugyancsak e városnak eredete, viszontagsága, boldogsága, azután háborúk által lett pusztulása, ismét lábra való állása és minden nemű hajdani és régiebb, úgy nemkülönben a mostani és mult esztendőkbeli sorsa, állapotja, virágzása, környülvaló állása le légyen irva és ábrázolva. Ezen magyar versek, amidőn a népség előtt felolvastattak, azok és azzal a jelen lévő nevezetesebb férfiaknak és tisztviselőknek nevei, tulajdon kezeik aláirásaival és e mostani században, vagyis saeculumban forgó és kelő pénzek, vagyis moneták és bankó schaedáknak példázatjai, egy kisded sárga bádog ládácskába tétettek, berekesztettek és két nagyobb, faragott emlékeztető kövek közé, melyben ez az irás és betűk N. SZ. K. SZEGED VÁROSA TANÁTSHÁZA 1799. K. A. H. 30. N.

[1]) Szeged v. tanácsi jkve 489. s köv. l.

kimetszve látszanak, — helyeztettek. Mely emlékeztető kövek a ns. város bírája, polgármestere és tanácsa által letétettek, általuk és több jelenlevő főbb tisztviselők által téglákkal befedeztettek. Mely emlékeztető kövek ily módon való letételét követték dob, síp, trombita zengedezések és zúgások, mozsarak harsogásai, a közönségnek vívát kiáltásai."

Ama versek, amelyekről a jegyzőkönyvben említés van, tulajdonkép Vedres Istvánnak ugyanezen évben, sajtó útján is közzé tett, „Nemes sz. kir. Szeged városa megnagyobbítandó tanácsháza" című alkalmi munkája volt, melyben a város azon időbeli közgazdasági viszonyainak érdekes és becses adalékai rejlenek.

Az épület felavatása 1800. évi nov. 30-án nagy vigalmi ünnepélylyel egybekötve történt, mely alkalomból Benyák János piarista, hasonlókép egy alkalmi versezetben méltatta az ünnep fontosságát[1]). Az új épület századokra szóló igények kielégítésére lőn alkotva. Egyelőre kávéház, tánczterem és színpad is volt benne. De alig egy félszázad mulva a helyiségek már elégtelenek voltak s az egykoron kiemelkedő, magas épület a talaj folytonos emelkedése következtében igen lesülyedtnek tűnt fel. Kibővítése, átalakítása, már az árvíz előtt is tervben volt.

Ami továbbá a közigazgatást s a város kormányzatát illeti, ennek tere oly csekély és könnyen áttekinthető volt, hogy az egyszerű s kezdetleges állapotokat elképzelnünk is alig lehet. A főhatóságoknak, a kanczelláriáknak, a helytartó-tanácsnak, a hadi biztosságnak stb. rendeletei nem igen vonatkozhattak egyébre, mint az átvonuló katonaság ellátására szükséges adagok (széna, zab és élelmi porcziók) kiszolgálására, a téli elszállásolásra áthelyezett csapatok elhelyezésére, az előfogatoknak és hadjáratok idején a szállítások (vecturázás) teljesítésére, végül a hadi adó beszedésére.

Ez utóbbi a nádori porta-összeírásokon alapult s minthogy ezek csak hosszabb időközben ismétlődtek, a város porta-számai sem igen szaporodtak. A város adótartozásának egyéni kirovása tehát majdnem változatlan volt. Emelés, vagy mint akkor mondották sublevatio, csak igen ritkán történt. Minden adótárgynak megvolt az állandó kulcsa, melyet egyénenként alkalmazni kelle az évenkint eszközölni szokott összeírások alapján, mit régebben a tanácsnokok végeztek. De akkor ez is rengeteg nagy munka volt. Kiki előre tudta, mi az adóterhe s a lerovást végrehajtások nélkül mindenki pontosan teljesítette.

Csak az 50-es évektől fogva, sőt még jóval később lett az adó-ügy valóságos labyrinth, amelyben úgyszólván minden fél eltévelyedik s mindenki jogsegélyre szorul.

---

[1]) Magyar Kurir. 1801. évf. I. fertály 57. l.

Az előfogatok és vecturák miatt, mint láttuk, a város folyton tiltakozott s a főhatóságokhoz, sőt az országgyűléshez is sérelmi feliratokat intézett, de minden eredmény nélkül. 1739-ben is Vallis főparancsnok Belgrád ostromához 100 szekerest rendelt ki Szegedről, utasítva Pioszaszky várparancsnokot, hogy minden napi késedelemért, minden szekér után 50 drt szerezzen be. A város hasztalan tiltakozott, a hatalom fenyegetései elől ki nem térhetett[1]).

A terhes katonai beszállásolások és átkelések pedig majdnem szakadatlanok voltak s az ezzel járó teendők a hatóságot kiválóan foglalkoztatták. Sokszor panaszkodtak e miatt is, de válaszul azt nyerték, hogy állítson a város e végre közkonyhát[2]).

Később a verbunkolás, katonafogás, majd a sorshúzás stb. teendőivel szaporodott a közigazgatás ügyköre, — de az első szabályok oly egyszerűek s az eljárás oly kezdetleges volt, hogy szinte érthetetlen, hogy ezen munkálatok egykoron fontosaknak tetszettek.

Olykor a czigányok vagy a zsidók összeírását kelle foganatosítani, vagy a selyemtenyésztés meghonosítása iránt a kísérleteket megtenni, mit a főhatóságok gyakran sürgettek. A hatóság elkövetett minden lehetőt. Selyemtenyésztő biztosi állást is szervezett, epreskerteket állított; de azért a selyemhernyók tenyésztése sem a század elején, sem később, lendületet nem nyert.

A jelen század közepétől fogva, még inkább a Bach-korszak alatt szélesült ki a közigazgatási szolgálat. A közegészségügy, bordélyügy, közrendészet, mezei rendőri ügyek, cseléd- és tolonczügy, állategészségügy stb. ekkor rendeztetett első ízben törvény vagy rendelet által. A Tiszaszabályozás óta pedig már a vízügyi és vízjogi kérdések adtak foglalkozást. De mindezeket aránylag kevés irkálással intézték. Az 50-es évek óta azonban a bürokraczia már nagy arányokban fejlett. A „Birodalmi Kormánylap"-ban megjelent rengeteg szabályok korlátokat szabtak a „legjobb belátás"-nak, §§-ok szerint kelle az ügyeket „erledigolni." Az állapotok bár tagadhatatlanul javultak, de a sok tinta és papíros fogyasztás daczára is bizonyos ügyek senyvedtek.

A túlhajtott központosítás, az absolut irány, a kémkedés és a rendőrségnek mindenbe való beavatkozása, egy bizonyos illetéktelen gyámkodás a polgárság érdekei fölött, gyűlöletessé tevék a rendszert, a korszakot és annak minden intézményét, úgy hogy aki csak tehette, óvakodott a hatóságok idegen közegeivel való érintkezéstől, a jogsegélyek igénybevételétől.

Az önkormányzat után való vágy sokkal hatalmasabban nyilvánult, mint valaha s az 1848. évi autonómia visszaszerzése általános óhajt képezett.

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1739. év 376., 377. és 40. lap.

[2]) U. o. 1739. év 370. lap.

Az 1848. évi XXIII. t.-cz. ugyanis a városok régóta húzódó rendezési ügyét, még pedig a vármegyéktől elkülönítetten, végtére megoldotta. A törvény a közigazgatási és politikai ügyeket a törvénykezésiektől elvileg elkülönítvén, az előbbi ügykörök intézésére és ellenőrzésére a városi képviselő-testületet állította fel, melyet a választásra jogosított lakosság 3 évről 3 évre szóló időre választott. Ugyancsak a nagy választó közönség jogához tartozott a tisztviselők választása is, kiknek megbízása hasonlókép 3 évi időszakra terjedt. A képviselő-testület tagjainak száma 184 volt, kik városrészenként külön választattak és pedig a belvárosban 45, Rókuson 35, felsővároson 49, alsóváros on 55. Ugyanezen törvény rendelte el, hogy a város első tisztviselője, a közigazgatási és politikai ügyek vezetője: a polgármester.

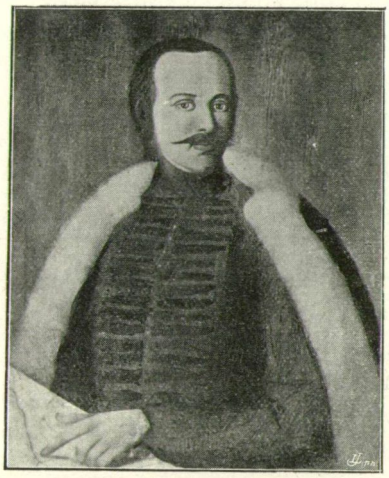

Babarczy Ferencz.

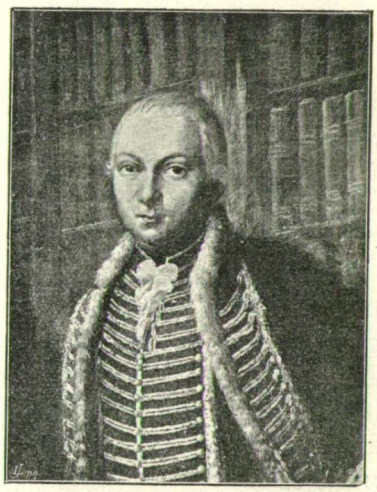

Volford József.

E törvény az 1870. évi 42. t.-cz. által hatályát vesztette. Ekkor a városok a vármegyékkel együtt új és közös rendezést nyertek. A törvény rendelkezéséhez képest 1871. évben elkészült a város nagyszabású szervezeti szabálya, mely a közigazgatás összes ágaiban a tisztviselők hatáskörét s teendőit tüzetesebben előírta s a régi társas tanácskozmányi rendszer helyett a szakelőadói rendszert léptette életbe. A törvényhatósági bizottsági tagok száma ekkor összesen 280-ban lett megállapítva. E szervezési munkálat az időben nagy feltűnést keltett, úgy hogy a kormány a társhatóságoknak azt körrendeletileg figyelmükbe ajánlotta. De a gyakorlatnál s az újabb törvények rendelkezéseinél fogva csakhamar ismételt ízben is módosításokra és kiegészítésekre szorult.

A város jegyzői, illetőleg főjegyzőjei a következők voltak: Monyoró-

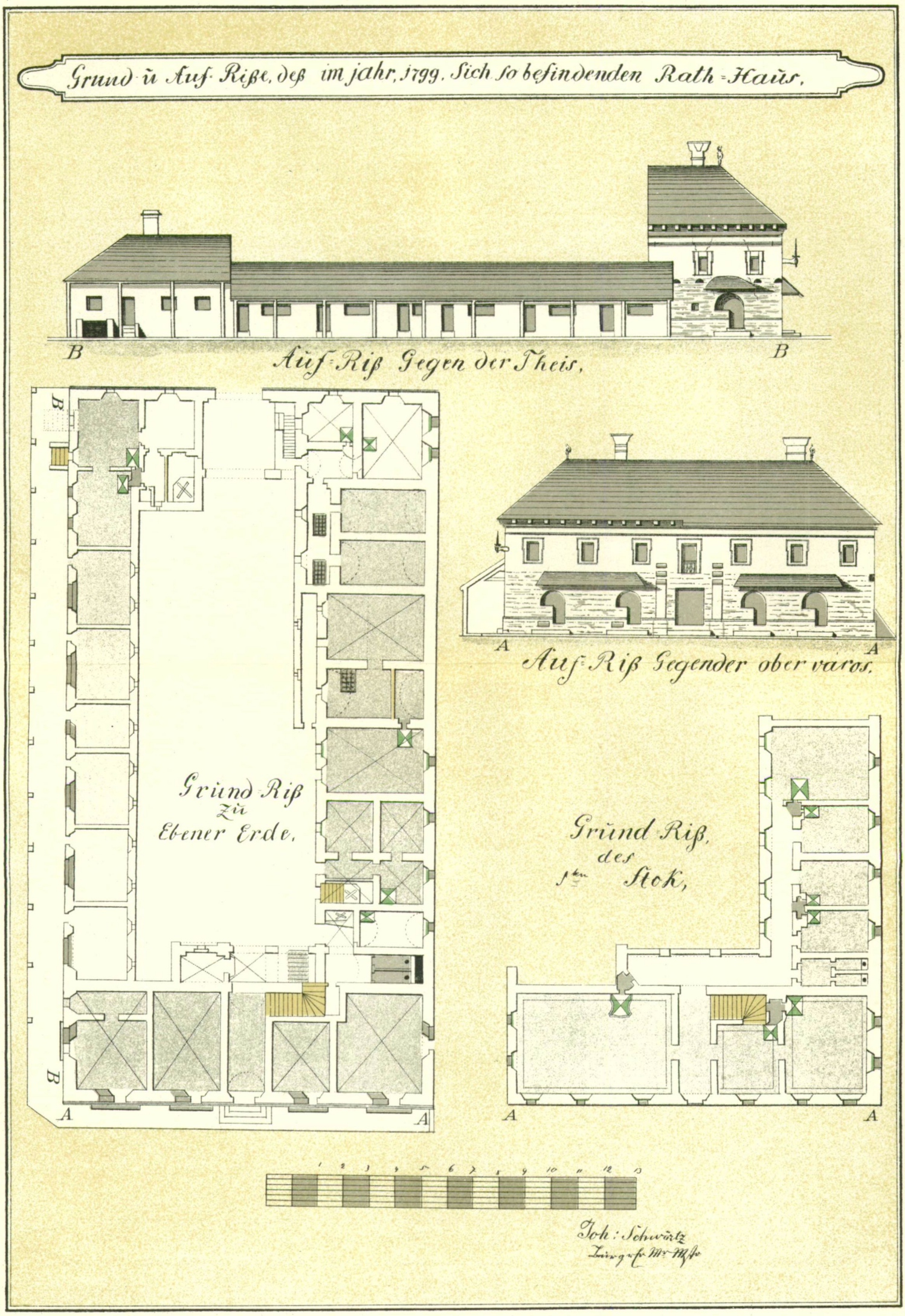

Az 1728. évben épített és 1799. évben részben lebontott széképület alaprajza és homlokzata.

kereki Ferencz (? 1464—1474. ?), Vas János (? 1652. ?), Móra Ferencz (? 1676. ?), Szegedi István Ferdinánd (? 1696—1702. ?), Tömösváry János József (? 1712—1717. ?), Csőke János (1720—1723.), Podhradszky György (1724—1734.), Lábady Ádám (1735—1736.), Kárász Miklós (1739—1759.), Schwarz Rókus (1761—1764.), Volford György (1765.), Molnár András (1766—1775.), Klempay Tamás (1776—1785.), Bellosits József (1786—1790.), Szekeres Mihály (1791—1801.), Virág Péter (1802—1818.), Réh János (1819—1823.), Lengyel Pál (1824—1833.), Petrovits István (1833—1844.), Aigner Imre (1844—1846.), Kolb Ádám (1846—1848.), Veszelinovits Bazil (1848.), Molnár Pál (1848—1849.), Kolb Antal (1849—1852.), Szávits Mihály (1852—54.), Őrhalmy Lajos (1861.), Szremátz János (1862—1867.), Mészáros György (1867—1875.), Reizner János (1875—1882.)

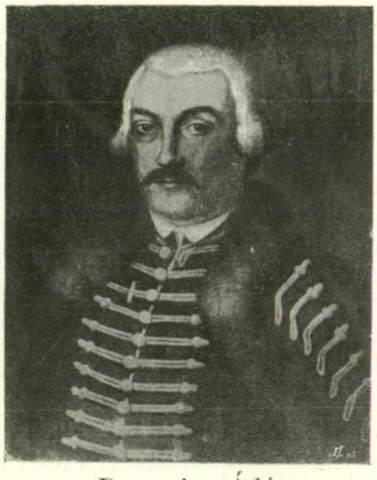

Dugonics Ádám.

A polgármesteri tisztséget pedig a következők viselték: Volford György (1781—82.), Müller Sebestyén (1783.), Graf Antal (1784.), Babarczy Ferencz (1785–86.), Müller Sebestyén (1787–90.), Dugonics Ádám (1790—96.), Volford József (1796.), Szilber János (1797—99.), Volford József (1799—1801.), Szilber János (1802—1803.), Dugonics Ádám (1804—1806.), Müller Sebestyén (1806—1809.), Zombory Pál (1810.), Rózsa András (1811—1813.), Kiss József (1814—24.), Szilber József (1825—32.), Petrovits János (1833—1844.), Lengyel Pál (1845—1848.), Vadász Manó (1848—1849.), Wőber György (1849—54.), Gamperl (Gyöngyösy) Alajos (1856—60.), Osztróvszky József (1861.), Taschler József (1862—1867.), Réh János (1867—1871.), Kolb Antal (1871.), Pálfy Ferencz (1872.) óta.

IV. Rendészet.

A város belső békéje, a polgárság személy- és vagyonbiztonsága felett régebben a tanács egyeteme őrködött és intézkedett. A tanács egyik tagja ugyan viselte a kapitányi (ductor) czímet, de mint külön hatóság csak későbbi időkben szerepelt. A főbírói állás után sorrend szerint a kapitány következett, de a főbírót mégsem ez, hanem a tanács más tagja helyettesítette. Már a mult század elején is a kapi-

tány segédeikép szerepel a hadnagy vagy commissarius és a 3 hajdú (satrapa)[1]).

A rendőrkapitány önálló joghatósága 1770. óta fejlődött ki s 1780-ban a személyzet 2 hadnagyból, 2 pusztai biztosból, kiket pusztabíróknak is hívtak, állt. Ezeknek kezdetben 6, 1788-tól fogva már 10 „nyargalójuk" volt, kiket később pusztázóknak, persecutoroknak neveztek[2]). A rendőrség keretébe tartoztak még a „fertálymesterek" (camporum custodes), a tizedesek (decuriones, városrészenként 10—10), a börtönőrök, hóhér, kapusok, szőlőcsőszök és végül a tanyai kapitányok (a felső- és alsótanyán 3—3.) A hajdúk létszáma folytonosan szaporodott. 1827-ben már 24-en voltak, de közülök 3 Kisteleken, az oda kirendelt „bátorságra ügyelő biztos" rendelkezése alatt állt. Ugyanekkor a létszámnak 12-vel való szaporítását tervezték, de a rendőrségi szolgaszemélyzet még 1848-ban is egy őrmesterből (120 frt), 50 hajdúból (80 frt) és 14 pusztázóból (60 frt) állt, kiket azonban nemcsak rendészeti, hanem törvénykezési és közigazgatási szolgálatokra is alkalmaztak. A kapitányi hivatal hatáskörének bővülésével Parchetich György királyi biztos rendeletére 1813-ban szerveztetett az első alkapitányi állás és minden külváros részére külön rendőrbiztosi hivatal. Az első alkapitány Kraller Antal volt[3]).

A rendőrség szolgálata régebben habár a jogellenességek megtorlására irányult, e mellett a megelőző eljárás is gyakorlatban volt és az akkori idők és viszonyok szokásához képest gyakrabban történtek a zsiványokra hajtó-vadászatok. De néha ártatlanokat is üldözőbe vettek s a katonafogdosásokkal valósággal előidézték a „futó betyárok" világát. A rendőrség nemcsak üldözte a gyanusakat, hanem a legkegyetlenebb kínzásokat is alkalmazta ellenük. A kapitány 1728-ban mint utóbb kiderült, egy teljesen ártatlan juhászt öletett meg[4]). A szolgaszemélyzetet a köznép nem is nevezte máskép, mint „zsaró."

A vizsgálati és elitélt rabok őrizete is a rendőrség feladatát képezé s e tekintetben a legnagyobb szélsőségekre valló elvek szolgáltak zsinórmértékül. Néha csak látszólagos volt az őrizet s különös, hogy a rabok meg nem szöktek. Máskor meg a gondos vigyázat daczára is kiásták a városházi börtön falát. Zendülési eset soha sem történt. Néha az elitélt, de látogatásra haza kéredzkedett rabot becsületszóra szabadon bocsájtották s az illető adott szavát meg is tar-

---

[1]) Szeged v: tanácsi jkve 1732. év 114. lap.

[2]) A nyargalók vagy pusztázók a jelen század elején a külterületi tekintélyesb gazdák fiaiból kerültek ki. Ezek szívesen adták fiaikat a város szolgálatába „becsületből", hogy az urak körében nevelést nyerjenek.

[3]) Szeged v. közig. levéltárában az idézett évi ügyiratok közt.

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1726. év 447. lap.

totta. Az elítélt s többnyire meglánczolt rabok az utcza seprésekre, vagy a város istállójában házi munkákra is alkalmaztattak. De arra is volt eset, hogy a rabságra ítéltek közül a jobb hajlamúakat egyes tiszteknél házi szolgálatokra is felhasználták[1]).

A rendőrség feladata volt továbbá a katonák és deákok részéről rendezett verekedéseket meggátolni. A verekedések régen igen gyakoriak és súlyos bántalmakkal végződők voltak. 1733. évi január havában a Harrach ezredbeli katonák és a polgárok közt való verekedéseknek alig volt vége[2]). E század elején pedig, mint a gymnasium történeténél is említjük, a deákság verekedései voltak híresek. Ily esetekben a rendőrség többnyire arra volt jó, hogy a két fél közös erővel támadott a beavatkozóra. Csak a legutóbbi időben, az 1874. évi Királyféle munkászendülés alkalmával, midőn a széképületet váratlanul megrohanták, tanúsította a rendőrség, hogy mire képes és mire van hívatva.

Az 1745. évi máj. 3-án kelt statutum szerint a rendőrség az országos vásárokra egybesereglő csalókra és hamisjátékosokra is tartozott ügyelni[3]). Ellenőrizte az idegenek forgalmát, mely végre már 1729. évi jan. 3-án a tanács elrendelte, hogy aki vidékit szállásra befogadva legott be nem jelenti, első ízben 6 frt, másodszor 12 frt birsággal sújtatik[4]).

Kezelte az útlevél-ügyet úgy illetőségi, mint közegészségi szempontból. A város által kiállított útleveleken még a 40-es években is olvasható volt, hogy az illető „Isten kegyelméből egészséges s minden ragadós nyavalyától ment helyről való."

Ragályok és járványok idején a katonaság által teljesített egészségrendőri szolgálat körül a rendőrség csak segédkezett; ellenben a tűzrendészet a kapitányságnak mindenkor kiváló feladatát képezte.

Annak helyén megemlékeztünk a gyakori nagyobb tűzesetekről, melyek egy-egy városrészt semmisítettek meg, azért itt csak a tűzrendőri intézkedésekről szólunk. A tűzveszélyeket a pipázásokból eredőknek tartották, azért az 1720. évi decz. 1-én kelt szabályrendeletnél fogva a nyilvános pipázást úgy a polgári, mint a katonai rendnél 6 frt birság terhe alatt eltiltották[5]). Ha a tűzvész okozóit kifürkészni lehetett, a büntetés soha sem maradt el. 1734. évi február 26-án Marko Lázity gondatlansága következtében néhány ház leégett, miért három ízben kimért 50—50 botütésre ítélték[6]). 1740. évben a város „aranyos sas"

[1]) Tájékozásul közöljük, hogy a rabok létszáma 1819-ben 348, 1820-ban 592, 1821-ben 456, 1822-ben 480, 1823-ban 518 volt. A városháza földszinti helyiségeiben részükre egy kápolna volt berendezve, hol némi erkölcsi oktatásban részesültek.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1733. év 161. l.

[3]) U. o. 1745. év 504. l.

[4]) U. o. 1729. év 502. l.

[5]) Oklevéltár CXCVII. sz. a.

[6]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1734. év 215. l.

vendéglője a bérlő gondatlansága következtében leégett. A kár megtérítésén felül a bérlőt 3 napi fogságra ítélték[1]).

Tűzoltószerek, fecskendők, vizes hordók, csáklyák, vedrek stb. már a mult század elején is voltak. Ezeket a városrészi, úgynevezett „vízipuska színekben" zár alatt tartották. 1804-ben ezek szaporíttattak s ugyanekkor némely tűzrendőri intézkedések tétettek, nevezetesen „tűzi commissariusok" rendeltettek, a keskeny utczáknak kiszélesítését, a végetlen közök kinyitását elhatározták[2]), de ez utóbbinak foganatosítása a végtelen nehézségeknél fogva elmaradt.

Az 1816. évi nagy tűz után, mikor a sóházak is megsemmisültek, a tanács terjedelmes szabályzatot készített, melyek „Tűzi rendszabások" czim alatt 1819-ben 58 oldalas füzetben közzé is tétettek. A szabályzat három részből s 87 §-ból áll. Tüzetesen rendelkezik „a könnyű gyuladásnak akadályoztatásáról, — a gyuladás idején a tűz eloltásánál" követendő eljárásról. Az első rész az építkezési biztonságról, a szalma- és rőzseanyagok rakodó helyéről szól. A másodikban a czéhek tűzoltói munkaköre van megállapítva, nevezetesen: kik kezelik a fecskendőket, kik hordják a vizet, kik bontják a veszélyben forgó tetőzeteket, kik takarítják el a zsarátnokot. A harmadik részben a tűzoltásnál részt vett fogatok jutalmazásáról van szó.

Az 1836. évi rendkívüli tűzesetek alkalmából, midőn naponként több ízben is volt tűz, a deszkakéményekkel és a nádfödélzettel való építkezéseket eltiltották[3]). A vész idején csak az utczák közepén volt szabad járni. Minden udvarban őrök voltak s minden háznál a vizet kádakba merve készen kelle tartani. Ekkor épültek s illetőleg szaporíttattak a város régi közkútjai, melyek a vizet bőven adták.

Az 1863. évi szept. 22-iki utolsó nagy tűz után[4]) a fecskendők gyors elszállítására az előfogat vállalkozója kötelezteteett s a tűzoltószerelvényeknek szaporítása, illetőleg a régi fecskendőknek újakkal való kicserélése, melyek legalább is 20 öles magas vízsugarakat ömlesztenek, határoztatott el. A városnak ekkor 11 fecskendője, 10 lajtkocsija, 60 létrája, 100 csáklyája és 200 vászonvedre volt. Ezek jókarban tartására évenkint 5—600 frt kiadás tétetett, de azért a szerelvények veszély alkalmával többnyire hasznavehetetlenek voltak. Erre tekintettel szervezték 1873. évben a városi gépészi állást.

A részvét, szolgálatkészség és az emberbaráti érzelem, mely a

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1740. év 487. l.

[2]) U. o. 1804. év 2000 jkvi szám.

[3]) Az 1861. évi építkezési rendszabály, a régi nádfödeles házak további tatarozását is eltiltotta; de azért az árvízig maradt még néhány nádtetejes épület.

[4]) Elégett 72 ház felsővároson. 24-nek menyezete is beszakadt. Biztosítva 50 volt 18,000 frt értékben. Az összes tűzkár 40,525 frtra rugott.

régi polgárságnak egyik jellemzője volt, az utóbbi tűzeseteknél már nem igen jelentkezett. A hatvanas években, különösen a pártküzdelmek élessége óta a nép már nem vett részt a mentés munkájában s a veszély elhárításában. Mentségül a biztosító társulatok önkényű eljárásait emlegette. Sokszor még kárörvendezés is nyilvánult s az összesereglett népet a katonaság sem birta munkára terelni. Pedig a tűzesetek még mindig gyakoriak voltak. 1867. évi márcz. 27-től ugyanezen évi szept. 7-ig 33 égés alkalmával 60 ház hamvadt el, ezek közül 38 biztositatlan.

Ily körülmények közt 1870. évi október havában megalakult az önkéntes tűzoltó egylet, melynek főparancsnoka Benke Ferencz, elnöke pedig dr. Magyar János, utóbb pedig Csermelényi Iván lett. Az egyesület a legszebb remények közt kezdette meg működését; szervezkedett és gr. Széchenyi Ödön útmutatása nyomán gyakorlatait megkezdte. Szerelvényeit azonban hitelre szerezte be, de csakhamar pénzügyi bajokkal küzködött. Ekkor azután széles körben gyűjtéseket indított, a hatóságnál segélyt kért, de alapszabályait későn mutatta be, úgy hogy a felsőbb jóváhagyás 1872. évi okt. 22-én adatott ki. De ez alatt az egyesület csaknem elzüllött, mi a hatóságnak és a közönségnek kezdetben nyilvánított kedvező hajlamait lehangolta. Majd a különböző követelések czimén, a többi közt a szerelvények árában járó 3467 frt erejéig végrehajtásokkal üldözték. A hatóság ekkor kijelentette, hogy úgy ezen összeget, valamint az évi 2042 frt fenntartási költséget is magára vállalja, ha az egyesület vezetésében befolyást nyer. De a parancsnokság erre hajlandó nem volt, másrészről ellenben oda törekedett, hogy az 1872. évi decz. 15-iki közgyűlésen eltörölt bakter-intézmény helyett az éjjeli biztonsági szolgálat reá ruháztassék, a baktereknek a boltok és házak után fizetni szokott havi 30—10 kr. díjak szedhetése ellenében.

Ehez azonban a hatóság hozzájárulni egyáltalán nem volt hajlandó s illetőleg az éjjeli személy- és vagyonbiztonság fölött való őrködését az egyesületre átruházni nem kivánta. E kérdés fölött a közgyűlésen gyakori és szenvedélyes viták törtek ki, melyek az intézmény hitelének és jövőjének sokat ártottak.

A város 1874. évi febr. 9-én, a tűzoltó egylet adósságait kifizette, szerelvényeit átvette s tekintettel arra, hogy az önkéntes tűzoltó egylet fentartására igényelt segély oly jelentékenynek tetszett, hogy nem sokkal nagyobb kiadással a városi tűzoltóság felállítása is lehetségesnek mutatkozott, az 1874. évi szept. 27. közgyűlés elrendelte, hogy a városi tűzoltóság, az éjjeli rendőrségi szolgálattal kapcsolatban állíttassék fel.

Az önkéntes tűzoltóság ekkor feloszlott, de másrészről a gyártelep-részvénytársaság saját telepének biztonságára ezen közben gyári

tűzoltóságot szervezett. Majd a városi tűzoltóság szervezete is elkészült s 14,000 frtba kerülő fenntartása a bakteréknek fizetni szokott havi járandóságokból (15,300 frt) fedeztetett volna. A közgyűlésnek 1875. évi márcz. 15-én kelt ez ügybeni határozatát a belügyminiszter azonban jóvá nem hagyta, hanem azt követelte, hogy az intézmény szükségletét az évi költségvetésben irányozzák elő. Az 1876. évi költségelőirányzatba a kiadás fel is vétetett, de a pótadó apasztása érdekéből a közgyűlés által töröltetett s a tűzrendészet a régi, rendezetlen állapotában maradt.

A tűzesetek száma és a károsodások mérve az utóbbi időszakban a következő volt:

Év	Tűzesetek száma	Leégett épületek száma	Összes tűzkár	Biztosítva volt érték
1872.	7	12	11,335 frt	7,630 frt
1873.	10	13	?	?
1874.	17	17	21,935 „	3,300 „
1875.	12	10	9,430 „	1,690 „
1876.	13	13	7,107 „	5,555 „
1877.	22	?	19,110 „	16,710 „
1878.	18	?	8,071 „	6,993 „
1879.	18	?	57,009 „	37,525 „[1]

A közerkölcsök felügyelete körül való szolgálat terén már nagyobb gondoskodást tapasztalunk, különösen a régibb időben. E nemben az utcza-kapitányoknak volt nagy szerepük, kik 12 frt birság terhe alatt mindennemű kihágást, rendellenességet, káromkodást stb. bejelenteni tartoztak[2]). Fáradozásaik jutalmául évenként 2 aranyat és egy pár csizmát kaptak[3]).

A káromkodók fenyítésére különösen nagy gond volt, de azért a káromkodást megszüntetni, de még korlátolni sem sikerült. Az erre vonatkozó legrégibb ismert szabályrendelet 1720. évi decz. 1-én alkottatott, még pedig a határőrségre való tekintettel gróf Herberstein várparancsnok hozzájárulásával, mely szabály úgy a polgár- mint katonarendű káromkodókat igen érzékeny büntetéssel sújtotta[4]).

A káromkodók elleni ítéletek rengeteg tömegéből néhány szemelvényt és példát a következőkben mutatunk be. 1722. évi aug. 14-én „Kocsis János és Kátai Miska civiseink, nemrégiben ugyan városunk

[1]) Pálfy Ferencz polgármester évi jelentése az idézett évekről.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1730. év 531. lap.

[3]) Szeged v. tanácsi jkve 1733. év 172. lap.

[4]) Oklevéltár CXCVII. sz. a.

korcsmáján italközben, nem tudatik mitől indíttatván, rossz avagy gonosz szokástúl viseltetvén, Isten és világ törvényeit megvetni és általhágni, hogy tudniillik: Istennek nevét hiába ne vegyed — bizonyos csélcsap és mintegy trágár beszédeket, Isten ő szent fölsége személye megsértésére előhozni, mások botránykozására nem félemlettek; — azért hogy az ilyetén rossz beszédektül mások is magukat óvják és oltalmazzák, egyik-egyik, két-két forintokban convincáltatnak[1]). 1724. évben a jegyzőkönyv lakonikus rövidsége szerint „Tóth Jancsinak az káromkodásért 60 pálcza adatott“[2]). 1726-ban Karácsonyi Ferencz „rút káromkodásért“ 60 botütésre, avagy 6 frt birságra ítéltetett[3]). Ez évben a lakosságnak egész serege bűnhődött ilykép. 1730. évi aug. 8-án, Báki István czigány, istenkáromlásért 4 frttal büntettetett[4]). 1734. júl. 7-én Zsoldos Péter felesége Tóth Borbála, ismételt hiába történt megintés után 50 korbácscsal fenyíttetett[5]). Az ily módon való büntetések már annálfogva is gyakoriak voltak, mert az 1731. évi október 20-án kelt statutum értelmében még az utczakapitányok is feljogosíttattak, hogy tettenérés esetén a káromkodókat megbotozhassák[6]). A nyilvános botozások és korbácsolások különben egész a negyvenes évekig divatoztak.

A polgárok tisztességes és erkölcsös magánélete is felügyelet alatt állt. 1726. évi márczius havában Kocsis István szolgalegény többrendbeli paráznasága miatt három ízben kimérendő 50—50 botütésre s azután a hóhér által való kiüldözésre ítéltetett[7]). Ugyanazon évben egy Leffler nevü polgár, Beckhauserné Borbálával elkövetett „paráznaságért“ 24 frttal birságoltatott[8]). 1738-ban egy özvegy nő egy ifjú rácz legénynyel állt össze, kitől gyermeke is született. A nőt „özvegyi fátyolának megszeplősítése miatt“ börtönre ítélték[9]). Ugyanezen évben Maklári Pál, Kiss Anna férjes nővel elkövetett házasságtörése miatt a közpiaczon 100 botütéssel lett büntetve[10]).

Még az anyósok izgágái sem maradtak büntetlenül. 1724. évi júl. 28-án „Szögi Mártonné akarván maga veje és leánya közt a szent házasságban izgágát tenni“ miért is 12 frt birságra ítélték[11]).

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1722. évi 259. l.
[2]) U. o. 1724. 46. l.
[3]) U. o. 1726. 242. l.
[4]) U. o. 1730. 3. l.
[5]) U. o. 1734. év 234. l.
[6]) U. o. 1781. év 82. l.
[7]) U. o. 1726. év 208. l.
[8]) U. o. 1726. év 248. l.
[9]) U. o. 1738. év 559. l.
[10]) U. o. 1738. év 7. l.
[11]) U. o. 1720. év 109. l.

A gyanús viseletű nőket a hóhér kiseprűzte. 1720. évi június 19-én „Simi Sára, Dombai Mihálynak felesége, mind botránykoztató életére nézve azért, hogy már egyszer ezen nemes városból oly conditio alatt, hogy vissza többé ne jönne, kiküldetett, — mégis azzal nem gondolván, visszajött; mind pedig azért, hogy Kecskemét városából kicsapatott: mások rettentő példájára, a holnapi napon alkalmas idővel, hóhér által kicsapattatik“[1]).

Néha egész tömegével űzték ki a gyanús életű asszonyokat. 1723. évi jún 30-án: „Kiigazíttatnak nemes városból, Soller Kata váczi lakos, Bihall Örzse szíhalmi asszony, Anna Mióli pesti lakos“[2]). Néhány nap múlva „kiigazíttatnak nemes városunkból in perpetuum, sub poena legali: Szíjártó Zsuzsa, Takács Maris esztergomi, Anna Theresia Piriterni Auspitz városbeli“[3]). 1725. évi okt. 26-án: „Dávid Örzse vásárhelyi bitang asszony, az nemes városból kiigazíttatott“[4]). 1737. évi márczius 22. Katharina Ringl és egy másik „Dicki Medl“ nevű „infamis erkölcstelen personák“ hasonlókép kiseprűztettek[5]). 1728-ban egy férjehagyott nőt pusztán azért, mert a „muskatérosokkal conversálodván“ 100 korbácscsal büntettek[6]). 1737. évi július 15-én, Danis Mária tapolcsányi és Zavatka Anna jablonkai asszonyok, a „muskatérosokkal“ folytatott erkölcstelen életük miatt egyenként 30—30 botbüntetést szenvedtek[7]).

Még a közönségesebb csúfolkodások sem maradtak fenyítetlenül. A himpellér, selyma, hunczut, húr, besti, kanali, stb. kifejezések oly sértők voltak, hogy aki azt használta és „meg nem bizonyíthatta“ súlyos birságra ítéltetett. Osgyáni Istvánné, Kérdő Anna, „nyelvesség és istenkáromlás miatt 12 frt birságra ítéltetett s ha egy hét alatt azt le nem fizetné, 100 botütést szenved. Ha pedig ismét nyelveskedik, a hóhér fogja kiseprűzni“[8]). Svajbelmár Ádám, mivel „ő felsége vitéz katonáját rongyos bakkancsosnak“ mondotta, 10 frt birságot fizetett. Schmolczpucher, vagy máskép Kolb, Zwerger Vitusz szomszédjával szüntelen czívódván, a nemes magistratus már megunta a „miattuk való sok búsulást.“ Azt rendelte tehát, hogy ezentúl bármelyik fél lesz is a czivakodás kezdője, vagy panaszlója, mindegyikük egyformán 10—10 frt birságot fizet[9]).

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1720. év. 109. lap.

[2]) U. o. 1723. 48. l.

[3]) U. o. 1723. 50. l.

[4]) U. o. 1725. 187. l.

[5]) U. o. 1737. 287. l.

[6]) U. o. 1728. 492. l.

[7]) U. o. 1737. évf. 287. l.

[8]) U. o. 1722. évf. 170. l.

[9]) U. o. 1720. év 125. l.

Az éjjeli csend biztosítására már 1747. évi jún. 13-án azt a rendszabályt alkották, hogy a korcsmák szent Györgytől szt. Mihályig 11-ig, azontúl pedig csak 10 óráig tarthatók nyitva[1]).

Ilyen volt Szeged régi rendészete, mely csak az 1850. évben életbeléptetett csendőrség és a cs. kir. policzia által alakult át.

A csendőrség a betyárokat üldözte a külterületen, kikkel olykor valóságos csatározásokat folytatott. E végre a nádasokat mindenfelé irtották, a puszták csárdáit pedig lerombolták vagy megszüntették. A polizia a belterületi rendészetet kezelte s felügyeletét a polgárság összes életviszonyaira kiterjesztette. Bármit is csak az ő tudtával, engedélyével lehetett tenni. Ha valahol éjjel, beteg fölött virrasztottak, a fegyveres őrjárat vizsgálatot tartott, hogy miért vannak ébren, midőn alvás ideje van. Az ily eset is kihágásnak tekintetett, ha nem volt bejelentve. Ha a külvárosi gazda lakodalmat tartott, azt is be kelle jelenteni s az örömszülék kezeskedni tartoztak arra nézve, hogy azon az éjjelen a szomszédos épületek ki nem gyulladnak. De azért két rendőr a vigadók közt kellemetlenkedett reggelig, lesve minden szót, élczet, mi a társaság körében elhangzott. A kémkedés valóban elviselhetetlen helyzetet teremtett; nem csoda, ha ez intézmény oly gyűlöletes lett.

Midőn 1861. évben az alkotmány helyreállíttatott, nem is annyira ezért, mint a gyűlölt rendszer bukásáért örültek legjobban. A csendőrség és a policzia kivonulása után a város személy- és vagyonbiztonságának felügyeletét maga a polgárság eszközölte. Városrészenként önkénytes „rendügyelő“ csapatok szerveztettek. Ezek éjjeli őrjáratokat tartottak, de ünnepélyek alkalmával zászlók alatt vonultak ki s rangfokozatuk szerint az ország és város czímereit alkalmazták ruházatukon. De az alkotmányos hatóság a városi rendőrséget mihamarébb szervezte.

A provisorium alatt a személy- és vagyonbiztonság újra megrendült. A futó betyárok száma ép úgy, mint 1849. után, igen elszaporodott s a rablások mindennapiak voltak. A Bogár testvérek, Babáj Gyurka, Macsvánszky és még mások, igazi rémei voltak a vidéknek. A rettenetes állapotokat kivételes intézkedésekkel lehetett csak megszüntetni. A kormány előterjesztésére ifj. gr. Ráday Gedeon teljhatalmú királyi biztosként küldve, székhelyét Szegedre tette s egy óriási vidék összes gyanús és rovott előéletű egyéneit mind összefogatta s a szegedi várba záratta. Itt sok kegyetlenkedéssel a vakmerő bűntettek végrehajtóit kiderítette. A delegált pestmegyei és aradi törvényszékek ezeket el is ítélték, de a vizsgálati fogságban egyúttal sok ártatlan is elveszett.

A rendőrség ügykörébe tartozólag még a cselédügyről emlékezünk meg. Erre nézve József császárnak 1786. évi júl. 22-én kelt pátense szolgált zsinórmértékül, mely utóbb már igen elavult. Mind ritkább esetet képezett, hogy a cselédek évszámra szegődjenek s hogy egy-egy

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1747. év 930. l.

családnál évtizedeket töltsenek el, miként az régen volt. Azért a cselédügyek szabályozása már közóhajt képezett s hosszas munkálat után, 1845. évben a pásztorok és pusztai- úgy a házi cselédekről szóló két külön szabályzat el is készült. De a helytartótanács ezeket azon utasítással küldötte vissza, hogy az időközben jóváhagyott pesti cseléd-rendszer intézkedéseit vegyék mintául. Az új szabályzat 1847. évben megerősíttetett s a cselédszerzési és tudakozó intézet, a cselédkönyvek kiállítására való felhatalmazással, Gebhardt (Keméndy) Nándor vezetése alatt meg is nyilt. A cselédügyek és a cselédek erkölcsei a Bach-korszak alatt rohamos hanyatlásnak indultak s a panaszok száma végtelen volt[1]). A süllyedés okát a zsidóknál való szolgálatban keresték, azért az egyházakban püspöki körlevelek alapján a hívek felszólíttattak, hogy gyermekeiket a zsidóknál való szolgálattól óvják. De ez intelem semmi hatással sem volt. A cselédügyekre nézve 1872. évben a város új szabályzatot alkotott, cselédhivatalt állított s a jóviseletű és kitartó szolgálatú cselédek részére ösztöndíj-alapot is létesített. Néhány év után azonban a cselédügyről szóló szentesített törvény lépett életbe.

Különben a város belső és külső biztonsága felett, az 1872. évi szervezeti szabály értelmében 1 főkapitány, 1 alkapitány, 1 fogalmazó, 4 belterületi-, 2 külterületi csendbiztos, 1 vásárbiztos, 1 várnagy, 13 őrszolga, 36 rendőr és 20 pusztázó (külterületi lovas rendőr) őrködött. Kívülük még az utczai és tanyai kapitányok voltak, mint bizalmi állások, jog és hatáskör nélkül. Betudva a tűzoltásra, a tolonczok és fegyenczekre tett kiadásokat, a rendőrség összes költségei 1872. évben 39,788 frt 90 krt tettek.

A város rendőrfőnökei, illetőleg főkapitányai, a következők voltak: Dejanovics Szíjártó János (1716—21.), Temesváry András (1722—24.), Müller János (1725—32. és 1739—40, úgy 1743—45.), Fazekas Ferencz (1733—35.), Temesváry András (1736—38, úgy 1741—42.), Valbrunn György (1745—46.), Babarczy Ferencz (1747—1754.), Tóth József (1755—58.), Vörös Mihály (1759—64.), Babarczy Ferencz (1765—67.), Dugonics András (1768—71.), Rózsa Balázs (1772—73.), Nagy Pál (1774—75.), Temesváry Antal (1776—78.), Balogh Mihály (1779—80.), Müller Sebestyén (1781—82.), Hódy Imre (1783—86.), Csavojszky János (1787—90.), Hódy Imre (1791—92. és 1796—99.), Vékes János (1793. és 1800—1801.), Zombory Pál (1802—1805.), Rózsa András (1806—1808.), Nagy Ferencz (1809—12.), Dianovszky József (1813—18.), Rózsa József (1819—25.), Müller Ferencz (1826—44.), Tary Pál 1844—48.), Farkas János (1848—49. és 1849—53.), Bérczy Antal (1861), Harsányi Pál (1862—67.), Szremátz János (1867—71.), Taschler József (1872—81.)

---

[1]) Budapesti visszhang. 1856. évf. 24. sz.

V. Árvaügyek.

A vagyontalan árvák sorsáról való gondoskodás multját, az Árvaház fejezete alatt ismertetjük s ott látjuk, hogy már a mult század elejétől fogva a hatóság folytonosan gondoskodott a vagyontalan árvák neveléséről és megmentéséről.

Az árvák vagyonának kezelésére még József királynak 1711. évi ápr. 9-én kelt rendelete értelmében tútorokat választottak, kiket a tisztújítások alkalmával megszámoltattak. A tútorok a rokonok köréből kerültek ki s a ritkább esetek közé tartozott, hogy valamely gyámolt vagyona elkallódott volna.

Az első árvaügyi rendszabály az 1743. évi ápr. 24-iki tisztújítás alkalmával a következőkben hirdettetett ki. „Az árváknak rendeltessék három tútor, egyik nemes belső, másik külső tanácsbúl, harmadik rácz uraimék közül, az kik mind az eddig való árvapénzről, az kiknél vannak, mind capitalis, úgy interes felűl is számot vévén, incassálják és az nemes magistratus, akinek elocálni kívánja, ad securum locum adassanak“[1]).

József császár uralkodása alatt kelt felsőbbi rendelet alapján a gyámokat már évenkint megszámoltatták s az árvák vagyonai nyilvántartattak.

Így 1793-ban 33 szülőtől származott 55 gyámoltnak (ezek között több besorozott s részben nagykorú katona) összesen 35,872 frt 28 krra rugó vagyona volt. De ezek közül Panin Boldizsár tőkéje egymaga 22,364 frt $20^1/_5$ krajczárt tett.

Mérey Sándor királyi biztos, tekintettel arra, hogy az árvaügyek kezelésében már 1813. év óta nagyobb zavarok merültek fel, 1826-ik évi júl. 16-án 16 §-ból álló új szabályrendeletet erősített meg, mely a „hagyományok elintézéséről — az árvák vagyonának biztonságba tételéről — az árvák folyó és végképen való kielégítéséről, a gyámatyákról“ stb. fejezetek alatt már részletes intézkedéseket tartalmazott. Ekkor állíttatott fel az „árva-commissio“, mely egy tanácsnok elnöklete alatt a tiszti ügyész és négy választott községi tagból állt. Az árvatömegek különben elkülönítetten és külön pénztárban kezeltettek. 1850-ben 463 atyától származott 760 árvának 328,123 frt 52 krra rugó vagyonértéke volt az árva-commissio kezelése alatt.

Az absolut korszakban cs. kir. árvabizottmány szerveztetett és pedig Szeged, Horgos, Tápé, Algyő, Kistelek községekre való illetékességgel. A községek aránylagos hozzájárulási költségeiből tartatott fenn ez intézmény, mely a törvénykezéstől és a közigazgatástól is el volt különítve.

---

[1]) Szeged v. tanácsi jkve 1743. év 178. lap.

1861-ben a városi törvényszék kebeléből, ennek felügyelete alatt ismét a régi árvabizottság jogköre lépett életbe. Az 1870. évi XLII. évi törvény és a városi szervezeti szabályok alapján, 1872. évi január 4-én megválasztatott az első árvaszék.

1872. évi január 1-én a gyámpénztárban 703 frt 85 kr. készpénz, 438,759 frt 56½ kr. gyümölcsözőleg elhelyezett tőkekötvény (cumulativ kezelésű) s 565 frt 92 kr. értékű drágaság volt. A gyümölcsöző tőkének ekkor már 14,885 frt 5 kr. tartalékalapja volt. Ugyanezen év első negyedében a gyámság alól felszabadult árvák száma 126-ot tett, kiknek vagyonértékben 44,954 frt 94 krt fizettek ki.

VI. Adózás.

Szeged népe az Árpád-házi királyok idejében, mint várjobbágyság (hospites) a várföldek használata után személyes szolgálatokkal és termények adásával adózott[1]). A várszolgálatok megszűnése és a várjavaknak polgári birtokokká történt átváltozása után, a lakosság adót fizetett a királynak, mit terragiumnak, vagy censusnak neveztek[2]). Ezért a város királyi peculiumnak neveztetett, mi a legutóbbi időkig is divatban volt.

Hogy ez a census régen mennyi volt, kideríteni lehetetlen.

De ezentúl a város a királyt, mint földesurát és az ajtónálló mestert, évenkint bizonyos ajándékadással is megtisztelni tartozott. Ha pedig a király a városba érkezett, az egész udvari kíséretet vendégül látni köteles vala. E súlyos teher, mint másutt láttuk, Szegednek gyakran és huzamosan kijutott. Az 1405. évi 13. t.-cz. a városok ezen terhén olykép könnyített, hogy a vendéglátás kötelezettségét egy ebéd és egy vacsora adására korlátolta.

Az évi ajándék többnyire ékszerből, fegyverzetből, vagy asztalkészletből állt. Így a többi közt tudjuk, hogy II. Ulászló király 1494. évi decz. 5-én, a bácsi országgyűlésen való időzése alkalmából, Szeged városától serlegeket, vagy mint akkor nevezték, kupákat kapott ajándékba[3]).

---

[1]) Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. Budapest, 1895. II. k. 430. l. — Lásd egyúttal ezen mű I. köt. 39. l.

[2]) Szalay József: Városaink a tizenharmadik században. Budapest, 1878. 85. l.

[3]) Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs. Halle, 1797. (Fortsetzung der Allg. Welthistorie. 49. köt. I. r. 59. l., hol Zsigmond Pécsi püspök s kir. kincstárnok számadásai közt ezeket olvassuk: „Item, eodem die, praesentatoribus cupparum civium Zegediensium regie maiestati, ad bibales dedi flor. 2.“)

Azt is tudjuk, hogy a következő évi október havában, midőn a király hosszasabban Szegeden időzve, királyi tanácsokat tartott[1]), a város 2000 frtot szolgáltatott be a királyi kincstárnak az évi adó fejében[2]). Az időben a királyi városok adójait tekintve, ez a legmagasabb összeg volt, mert ez évben ennyit csak Buda és Pest városok együttesen fizettek. Esztergom csak 200, Kolozsvár 312, Székesfehérvár csak 400 frt adót fizetett ugyanekkor[3]).

A király részére teljesitett ezen adóbefizetés annyival fontosabb, mert ebből látjuk, hogy Szeged gyakori elzálogositása nem a városra, hanem a királyi várra nézve történt. Ekkor is Corvin János herczegnél volt az zálogban s hogy az adó mégsem ennek, hanem a királynak lőn beszolgáltatva, mutatja azt: hogy a városnak soha sem volt más ura, mint a szent korona. Különben mint ilyen, mint a szt. korona elidegeníthetetlen java, az 1514. évi országgyűlésen be is czikkelyeztetett.

II. Ulászló király kincstárnokának egy másik számadása szerint, (mikor a szegedi vár Kinizsy Pál zálogát képezte), Szeged város ismét 2000 frt járandóságot fizetett adóban, mely alkalommal Székesfehérvár, Szeben városok csak 1000—1000 frtot fizettek[4]).

A mohácsi vész után Szeged mint a nemzeti párthoz tartozó város, Szapolyai János királynak adózott. A nagyváradi béke értelmében Szeged különben is János király jogara alá tartozott, de azután is, a török hódoltság alatt, inkább az erdélyi fejedelmekhez vonzódott a város s azok oltalmától várta további megmaradását.

Ferdinánd királynak, illetőleg a pozsonyi, még kevésbé a szepesi kamara részére Szeged mit sem adózott[5]). Földváry Istvánnak Csongrád vármegyéről szóló 1561. évi adóregestrumában Szeged nem is szerepel, ellenben Tápé, mint a szegedi királyi várhoz tartozó birtok (?), 33 porta után 20 frt 70 dr adóval lett megróva[6]). Az előző — 1560. évi — Kezery Ferencz által eszközölt adókirovásban sem fordul elő Szeged, holott Tápé, mint Pilinyi Bálint kezén levő birtok, 29 porta után 43 frt 50 dr adóval lett terhelve[7]).

[1]) Ráth K.: A magyar királyok hadjáratai. Győr, 1861. 259. l.

[2]) Engel: i. h. 150 l. „Dum Regia Maiestas Zegedini, in dieta ibidem celebrata constituebatur, tunc cives Zegedyenses dederunt nobis florenos 2000."

[3]) Schedius: Zeitschrift von und für Ungarn. Pest, 1803. III. köt. II. füz. 101. lap.

[4]) Történelmi Tár. 1880. év 168. lap.

[5]) Acsády Ignácz: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában. Budapest, 1888. 113—123. és 217—264. l. — Acsády: A pozsonyi és szepesi kamarák. Budapest, 1894.

[6]) Az orsz. levéltár dicalis conscriptioinak XIII., XVI., LX. és LXIV. köteteiben.

[7]) U. o. LXIV. köt. 299. lap.

A hódoltság alatt lévő és a magyar kamarától, úgy a magyar koronától teljesen elszakadt Szeged csakhamar azon tapasztalatra jutott, hogy közjogi állása és polgárainak kiváltságos joga a magyar király jogara alatt lévő országrészekben mind több sérelmet szenved. Az utazó szegedi polgárok és kereskedők jogsegélyben nem igen részesültek s mint török alattvalók, idegenekül tekintettek. A hatóság azért Miksa királyhoz fordult oltalomért, ki 1574. évben kiadott védlevelében nem is késett a kívánt oltalomról a város közönségét biztosítani, utasítván a hazai hatóságokat, hogy Szeged város polgárainak kiváltságai iránt figyelemmel legyenek[1]). A magyar kamarával ez úton való érintkezéseknél fogva a kamara arra törekedett, hogy Szeged adókötelezettségének megfeleljen. Azért az egri várnak kijavítása czímén már az 1612. évben Szegedre 900 frt lett rendkívüli járulékkép kiróva[2]).

Igen valószínű, hogy a város ezen kirovást befizette s ez időtől fogva a kamaránál rendszeresen törlesztette adótartozását. Mert erre tekintettel a pozsonyi kamara a szegedi tiszttartóságot felállította s mint láttuk, a Váczott székelő Erős Bálint tiszttartónál a szegediek gyakrabban megfordultak, midőn a hal-adót neki beszolgáltatták[3]).

A hal-adó tulajdonkép a régi királyi ajándékot helyettesítette. Ezt azonban 1657-től fogva már Pozsonyba szállították s ugyanez időtől fogva egyúttal még öt pár karmazsin csizmával is kedveskedtek[4]). Ha a város esetleg késedelmes volt, mint például a hadi mozgalmak miatt igen veszélyes 1685. évben, a kamara sürgetése el nem maradt, mire a város kötelezettségének meg is felelt[5]).

A következő évtől fogva a hal-adó elmaradt, mert e helyett a királyi ajándék, mintegy váltságképen, készpénzben rovatott le. A „királyi bér“ összege legutóbb 712 frt 30 krt tett[6]).

Ezentúl ha nem is rendszeresen, de időközönként a porta-adót is fizette a város. Így 1647-ben, Csongrád vármegyének Pákay János szolgabíró által eszközölt adóösszeírása szerint, Szeged mint a magyar kamara alá tartozó hely, 8 frt adóval volt megróva. Ugyanannyi esett Tápé helységre is[7]).

A török kincstár részére pedig mindazon adókat, illetékeket és vámokat, melyek a török adózási rendszer értelmében a kincstári helyek részéről fizetendők voltak, a város folytonosan fizette. Szegedet ugyanis

---

[1]) Oklevéltár XCV. sz. a.

[2]) Oklevéltár XCIII. sz. a.

[3]) Oklevéltár CI., CII. és CIII. sz. a.

[4]) U. o. CXXIII., CXXIV. és CXXXV.

[5]) U. o. CXXXVII., CXXXVIII.
Lásd 1847. évi városi számadások.

[7]) Oklevéltár CXIV. sz. a.

nem osztották ki a török katonák közt hűbérül, mint a környékbeli helységeket, hanem a kincstár részére adózott. Így megszabadult ugyan a szüntelen változó hűbéresek elviselhetetlen zaklatásaitól, kik egy évben ahányszor változtak, annyiszor szedték be a már kiélt néptől illetményeiket, de azért a város az illetéktelen tartozások miatt mégis folytonos zaklatásoknak volt kitéve. Nem ide tartozik a török adózási rendszer ismertetése[1]), de annyit felemlítünk, hogy az adók, illetékek, tizedek nemei temérdekek voltak s a pasák kapzsiságát soha sem lehetett kielégíteni. Ezek oly követelésekkel voltak, amelyeknek teljesítésére a város, mint kincstári hely, szorítható nem lett volna. Egész serege maradt fenn a szegediek panaszára kelt azon rendeleteknek, melyben a szultán vagy a nagyvezér a pasákat és adószedőket arra inti, hogy a kincstárhoz tartozó szegediek olyan adókkal, mint a hűbéres helyek, nem terhelhetők[2]). A személy, föld, lakóház, az állatok stb. után fizetendő adókon túl még az átvonuló csapatok részére is bizonyos illetményeket kelle fizetni s nem csoda, ha a páratlan zaklatások következtében az ipar s kereskedelem folyton hanyatlott, a jólét és gyarapodás helyett pedig a meddő küzdés jelenségei mutatkoztak.

A törökök kiűzése után a város mint kamarai hely a kamara kirovásai szerint adózott. Az évi adó csakhamar 2000 frtra emelkedett, de mint láttuk, a várost ért rendkivüli elemi csapások következtében ezt többnyire részben vagy egészben elengedték. De az 1702. évben már a nádori porta-összeírás alapján történt az adózás. Ekkor Csongrád megye Szegeddel együtt 28½ portát képezett s a két törvényhatóság egymás közt abban egyezett meg, hogy a porták létszámából Szegedet 7½ porta illesse[3]). Ez alapon a város évi adótartozása 1713-ig 2787 frtot tett[4]).

Az 1715. évi összeírás alkalmával Szeged portáit már külön vették számba[5]). Az összeírást Csongrád megye nov. 9-én s követ-

---

[1]) Lásd erről Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában czimű műve 177—230. lap.

[2]) Okmányt. a hódoltság történetéhez II. k. — Oklevéltár CXLIII. sz. a.

[3]) Szeged v. közig. levéltárában a lajstromozatlan iratok közt Thau Ádám kamarai felügyelő 1721. évi okt. 14-én kelt jelentése, a város adóelengedés iránt tett kérelmére, kiemelve azt, hogy a visszavétel alkalmával a kereskedések és műhelyek elpusztultak s a várerődítés által 90 ölnyi övben a házak, a városháza, 3 mészárszék, 6 bolt stb. kártalanítás nélkül lebontatott. A legutóbi török háború és a határőrség zaklatásai miatt is a város méltánylást érdemel.

[4]) Szeged város közig. levéltárában 1713. évi lajstromozatlan iratok közt, Lenkhard János hadibiztos nyugtája.

[5]) Porta alatt régen az udvarkaput, melyen egy szénás vagy gabonás szekér bejárhatott, értették. Később 12 paraszt udvar képezett egy portát. Az 1647. évi

kező napjain eszközölte, midőn az 1712. évi nagy árvíz következtében a város még romokban feküdt[1]). Ez okból a város 1717-ig az adó alól fel volt mentve; de ez évben már 7, 1724-től 9, 1729-től 11, 1741-től 15¾, 1751-től 18¾, 1802-től 30⅛ s 1830-tól fogva egész 1849-ig 46 porta után adózott[2]).

Az ország szükséglete az ország porta-számai arányában lett kiróva, megyénként és városonként. A városra eső adórészletet pedig a lakosság birtokarányban viselte, mely végre ismét részletes összeírások történtek. Amíg a porta-létszám nem változott, addig az egyéni kirovások kulcsa is a régi maradt. Így megtörtént, hogy a lakosság szaporodása és vagyonosodása alkalmával a város több adót fizetett be, mint amennyi reá kivetve volt. Így 1721-ben az adószedők 10,109 frt 20 dr portiót szedtek be (hadi adó és domestica együtt szerepelt), nevezetesen: alsóvárosról 5698 frt 41½ drt, felsővárosról 3093 frt 79 drt, palánkból 1316 frt 79 drt[3]). Pedig a hadi adó nem rugott 3000 frtra sem. De az ellenkezőre is volt eset. 1724-ben a 3505 frt 53 dr hadi adó törlesztésére (a domesticával együtt az összes évi kivetés 7527 frtot tett), összesen csak 3396 frt 91 dr bevétel volt. Pedig a városon két ízben is volt executio, melynek költségei 157 frt 27 drt tettek[4]). Néha a hátralékok igen felszaporodtak s évtizedeken át a számadásokban szerepeltek.

1732-ben a 11 porta arányában a város adórészlete 11,098 frt volt. Ezt a következőkép rótták ki: alsóvárosi gazdákra 4268 frt 50 dr, zsellérekre 548 frt 50 dr, felsővárosi gazdákra 3289 frt 25 dr, zsellérekre 510 frt 75 dr[5]). Ezenkívül volt még 195 frt deperdita[6]).

összeírásnál egy portára számítottak 4 oly jobbágyot, kiknek 6—4 ökre járt, vagy 8 oly jobbágyot, kiknek csak 4—2 ökre volt, esetleg 16 oly jobbágyot, kiknek nem volt semmi igavonó jószága. Lásd: Egyetemes magyar encyclopaedia. Pest, 1861. I. köt. 609. l.

[1]) Az összeírási iratok egy része, melyek rendkívül becses közgazdasági adatokat tartalmaznak, Szeged v. közigazgatási levéltárának 1715. évi lajstromozatlan iratai közt vannak.

[2]) Egyetemes magyar encyclopaedia. Pest, 1861. I. k. 613. l.

[3]) A hadi adót a hadi commissarius vette át, ki azt a helyben állomásozó katonaság élelmezésére fordította. 1717-ben Kiczing, 1724-ben Lainbother voltak a hadibiztosok. Utóbb már ezek díjazása is a város terhe lett.

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1724. év 35. és 38. lap.

[5]) Szeged v. tanácsi jkve. 1732. év. 125. lap.

[6]) Deperditának nevezték az átvonuló katonaság élelmezési költségeinek megtérülésénél szenvedett veszteséget, mely több évi átlag után ismét adóúl lett kiróva. (Lásd: Egyetemes magyar encyclopaedia. Pest, 1861. I. k. 613. l.) Szeged deperditája az 1826—33. években 313 frt 32⅛ krt tett.

Az 1739—40. évi adórészlet 13,820 frtot tett[1]; 1780-ban pedig 16,359 frt 47½ drt[2]), 1819—20-ban a királyi vagy hadi adó 25,030 frtra rugott, mi következőkép oszlott meg: belvárosra 6565 frt 44 kr., felsővárosra 7654 frt 08 kr., Rókusra 2358 frt 49 kr., alsóvárosra 8451 frt 30 kr. jutott. De ugyanekkor 5835 frt 53 kr. verbunk-költség, továbbá útjavítási költség és 12,515 frt házi adó is kirovatott, mely utóbbiból a belvárosra 3282 frt 50 kr., felsővárosra 3827 frt 04 kr., Rókusra 1179 frt 24 kr., alsóvárosra 4225 frt 45 kr. jutott. A város népének összes adóterhe ekkor már 44,513 frt 11 krt tett[3]).

Az adózók és az adótárgyak évenként való összeírása, valamint az egyénenként való kirovás és a részletek beszedése a régi közigazgatásnak legfontosabb munkálatát képezte. Az összeírásokat városrészenkint 2—2 tanácsnok végezte, a feleknek eskü alatt tett bevallásai alapján. Ha valaki az adóköteles tárgyakból valamit eltitkolt, azt elvesztette[4]). Később, az 1733. márcz. 24-én kelt rendszabálynál fogva az eltitkolók 1 frt 50 dr birságot fizettek[5]).

Az adózásra vonatkozólag különben több statutum keletkezett, melyekből szemelvényül idézzük a következőket.

1720. évi jan. 2-án. „Akinek semmi nemű ingó jószága nincsen, hanem pénze lévén, az observáltassék, hogy negyven forintja egy pár ökör számba vétetődik.“ Ugyanez évi január 12-én: „Az jövevények pediglen pro ratione huius temporis et modernae repartitionis, régi lakosoknál bővebben taxáltassanak. — — Valaki pediglen az mostani facultások exquisitiója s esküdtetése alkalmatosságával igazán meg nem vallották jószágukat, in exemplum aliorum azon jószágukat, melyeket eltagadtak, vetettessék el“[6]).

1730. évi decz. 19. Zsellérek, míg adóikat ki nem fizették, 12 frt birság terhe alatt lakásaikat nem változtathatták[7]). — 1747. nov. 20. A városban lévő szolgák közül, miután némelyik 30 drb, sőt ezen is felül levő jószágállománynyal rendelkezik, melyektől eddig nem adóztak: jövőre rendeltetett, hogy 5 drb jószágon felül a szolgák is, a többi adózókhoz hasonlóan fizessenek[8]). — 1791. évi ápr. 4-én azon tanyai gazdák, kiknek a városban nem volt házuk s ez úton az adózás alól kibújtak, összeirattak és köteleztettek, hogy maguknak a városban

---

[1]) Szeged v. tanácsi jkve. 1741. év. 564. lap.

[2]) Lehmann: Reise von Pressburg nach Hermanstadt. Leipzig, 1785. 127. lap.

[3]) Kókay M. számvevő 1820. évi márczius 18-án kelt jelentése.

[4]) Szeged v. tanácsi jkve 1721. év 129. lap.

[5]) U. o. 1733. év 173. lap.

[6]) U. o. az idézett év és napon.

[7]) U. o. 1730. év 23. lap.

[8]) Szeged v. tanácsi jkve 1747. é. 1018. lap.

házat szerezzenek, — 1800. évi május 23-án „minden házigazda zsellérje helyett az királyi adót és egyéb közterheket tartozni fog megfizetni; azért az ilyetén adó- és teherviselésekre nézve, zselléreire jól vigyázzon“[1]).

Az adókirovási munkálatokat 1842. évben nagy átalakulással és újításokkal ejtették meg. Az 1715. évi 77. t.-cz. rendeleténél fogva, az adófelosztásnak az összes adózók meghívása mellett kell vala történni, de a tanács a munkálatot csak a maga kebelében hajtotta végre. Ez időtől fogva az „elegyes űlésekre“ az adózó feleket is meghívták s ekkor az adókulcs megváltoztatását czélzó számos javaslat került vita alá. 1842. évi febr. 10-én, midőn a városra kivetett 31,670 frt 20 kr. hadi adónak egyéni kirovása lett volna eszközlendő, kimondatott, hogy az eddigi kulcsot mellőzik s a földek, házak, malmok, jószágok stb. nem számuk és értékük, hanem jövedelmezőségük szerint adóztatandók meg. Ugyanekkor a honoratiorok, kik az eddigi gyakorlatnál fogva adómentesek voltak, a széltében hangzott és a nemességnél is elterjedt „önadóztatás“ elvénél fogva magukat az adóztatásnak önként alávetették. Kimondották, hogy földadókataszter kész íttessék s a kereskedők és iparosok kereseti viszonyaikról bevallásokat adjanak, a gyümölcsöző tőkék jövedelmeinek megállapítására pedig puhatoló küldöttségeket rendeltek. Az új kulcsok szerint való kirovás a július 10-én tartott elegyes űlésen történt.

Az új adókulcsok pedig a következők voltak. Addig is, míg a kataszter elkészül, a szántóföldek holdanként $1^{12}/_{100}$ krt, szőlők 50 útánként (egy kapa, vagyis 400 □-öl) $2^{40}/_{100}$ krt, kaszálók holdanként $3^{60}/_{100}$ kr. adót fizettek.

A bérházakat 4 osztályba sorolták (10 első-, 15 másod-, 22 harmad-, 60 negyedoszt.); az I-ső osztályúak 5000 frtig terjedő jövedelem után 10 frt, a II-od oszt. 2500 frtig terjedő jövedelem után 5 frt, a III-ad osztályúak 1200 frtig terjedő jövedelem után 2 frt 24 kr., a IV-ed osztályúak 600 frtig terjedő jövedelem után 1 frt 12 kr. adóval rovattak meg. A családi házakat 5 osztályba sorolták, egyenként 60, 45, 24, 16 és 8 kr. évi adóval. Az osztályozás a szobák száma után történt.

Szárazmalmok a városban 4 frt, a tanyákon 2 frt; a vízi malmok 8, 7 és 4 frt, a kazánok 1 frt 36 kr., igás lovak 3 kr., a hátas lovak 6 kr., jármas ökrök $5^{45}/_{100}$, tehenek 6, juhok, sertések és kecskék 3 kr. évi adóval voltak megróva.

Három I. rendű gyáros 7500 frtig terjedő jövedelem után 15 frtot, két II-od rendű gyáros 4000 frt után 8 frtot, négy III-ad rendű gyáros 2000 frtig terjedő jövedelem után évi 4 frt adót fizetett.

A kereskedőket és kalmárokat 10 osztályba osztották, évi 50 forint

---

[1]) Az idézett évi jkvek idézett kelte alatt.

(25,000 frt), 30 frt (15,000 frt), 20 frt (10,000 frt), 16 frt (8000 frt), 10 frt (5000 frt), 6 frt (3000 frt), 3 frt (1500 frt), 1 frt 36 kr. (800 frt), 48 kr. (400 frt), 12 kr. (100 frtig terjedő érték után) adóteherrel. Végül az iparosok 6 osztályba sorolva, 6000, 4000, 2500, 1200, 600 és 200 frt érték után, évi 12 frt, 8 frt, 5 frt, 2 frt 24 kr., 1 frt 12 kr. és 24 kr. évi adóval rovattak meg.

Ezen kulcs szerint történt az adózás egész 1850-ig. A hadi adó minden forintja után házi adóban 40 kr., verbunkköltségben 1 kr., útjavítási járulékban pedig 3 kr. vált esedékessé. A felek tartozásaik mennyiségéről évenkint egy kis 8-ad rétű lapon, részletes kimutatásokat nyertek, melyen egyúttal a befizetés nyugtatása is történt[1]). Az „adókönyvecskék", melyek folyton nagyobbodtak, már az absolut korszakban honosultak meg. A finánczkorszak első évében (1851.) a város adója a következő volt:

	előírás:	törlesztés:
földadó	73,296 frt 52 kr.	12,136 frt 6 kr.
házadó	3,973 „ 15 „	404 „ 58 „
személykereseti adó	25,610 „ 38 „	5,250 „ 46 „
jövedelmi adó	10,836 „ 4 „	5,887 „ 8 „
a régi hadi adó	148,387 „ 10½ „	— „ — „
régi hátralék befizetés . . .	— „ — „	21,391 „ 46 „

Ugyanezen évben lépett életbe a bor- és húsfogyasztási adó, melyet árverés útján Pfann és Zászlósy 76,173 frtért vettek bérbe. Ezen felettébb gyűlölt adóbérletet 1868-tól fogva a város közönsége szakadatlanul megváltás útján birta. Bár a váltságösszeg három évről három évre fokozatosan és jelentékenyül emelkedett, mindazáltal a város e javadalmat jelentékeny hasznokkal birta. A megtakarított jövedelmekből épült fel 1873-ban a város bérháza is, ezenkívül a gymnasium kibővítésére 1876-ban 60,000 frt, 1879-ben mintegy 40,000 frt megtakarítás mutatkozott, de ez összegeket az árvíz elleni védekezés emésztette fel.

Az egyenes adók évről-évre fokozódtak s ezzel kapcsolatban a városi adók is, melyek a közszükségleteket alig fedezték, folyton emelkedtek[2]), bár az abszolut-korszak az államkölcsön-kötvények és úrbérváltsági jelentékeny összegű tőkéket lassanként mind felemésztette.

[1]) Sőt ezentúl még a következő figyelmeztetés is reá volt nyomatva: „Tudtára adatik sz. kir. Szeged városa minden lakosainak, hogy ha ingó javaikat, úgymint: marha, ló, juh és sertéseiket hitölés alkalmával fel nem adják, minden személyválogatás nélkül elkoboztatik."

[2]) 1854-ben 40 pkr., 1855-ben 60 pkr., 1856-ban 55 pkr., 1857-ben 50 pkr., 1858-ban 14³/₄ pkr. volt a pótadó; de ezenkívül külön költségek is voltak. Így 1854-ben minden adóforint után 34 kr. tiszaszabályozási, 27 kr. requisitionalis és 15 pkr. töltésezési költség volt kiróva.

Az adóemelkedésekkel a hátralékok száma is óriásilag szaporodott. 1876-ban a beszerezhetetlennek mutatkozott hátralék már közel félmillióra rugott. Ekkor annak egy részét leírták, más részét pedig a törvény értelmében felosztva, öt év alatti részletekben való törlesztésre előírták.

Az utolsó 20 év adózási viszonyait, illetőleg a királyi adók főösszegét, a városi pótadó mennyiségét és a királyi adó arányában való százalékát a következő táblázat tünteti fel.

Év	Királyi adó		Városi pótadó		
	frt	kr.	frt	kr.	a kir. adóforint százaléka
1859—60.	227,168	81	43,229	54	32½ kr.
1860—61.	216,169	51	90,324	76	63 „
1861—62.	223,750	71	69,171	8	47 „
1862—63.	234,363	64	99,169	60	74 „
1863—64.	258,637	42	83,339	41	68 „
1865.	230,442	84	72,923	29	68 „
1866.	195,914	48	63,909	59	68 „
1867.	162,481	43	19,089	98	20 „
1868.	249,490	91	27,494	38	11 „
1869.	257,819	09	106,994	09	42 „
1870.	264,033	68	157,357	42	60¹/₁₀ „
1871.	265.659	26	182,633	18	69½ „
1872.	310,726	84	177,114	30	57 „
1873.	314,294	93	191,719	90	61 „
1874.	288,395	42	158,115	4	69 „
1875.	285,688	47	177,079	62	62½ „
1876.	315,348	87	168,893	33	54 „
1877.	281,207	97	197,673	87	70 „
1878.	307,508	64	322,014	45	103 „
1879.	297,870	85	233,268	39	78½ „

Az adószedés és könyvelés körül az 1851. év óta folytonos zavarok, rendetlenségek uralkodtak. 1868-ban Hadasy és Kis János, 1877-ben pedig Szávics és Porgányi adószedők által elkövetett sikkasztások derültek ki.

VII. Katonai ügyek.

Szeged polgárságának katonai erényeiről, vitézségéről, annak helyén már megemlékeztünk; alkalmilag azt is előadtuk, hogy a város visszaszerzése után mely ezredek állomásoztak Szegeden, kik voltak időközönként a vár parancsnokai s milyen volt a katonaság és polgárság egymáshoz való viszonya. Azért itt röviden csak arra szorítkozunk, hogy mily mérvű volt Szeged véradója régebben és az utóbbi időszakban mely ezredekhez sorozták Szeged ifjúságát s a katonai téren kik szereztek maguknak és a városnak dicsőséget.

A régi nemesi felkelő csapatok mellett a XVII. század végén és a XVIII-iknak kezdetén keletkeztek a rendes magyar ezredek. A legrégibb magyar lovasezredet 1688-ban, azután 1696-ban, 1702-ben, 1733-ban, 1734-ben s 1741-ben gr. Czobor, Deák Pál, Forgách, Hávor, gr. Károlyi Sándor, Beleznay stb. önköltségükön állították és tartották fenn. A gyalogezredek közül az elsőt 1702-ben Babocsay szervezte, 1734-ben, 1741-ben gr. Pálfy Lipót, gr. Haller, gróf Forgách is állítottak gyalogezredeket[1]), melyeket jó ideig az illető ezredtulajdonosok költségével tartottak fenn. Ezen ezredek önkénytes belépés útján, toborzások által egészültek ki. Csak József császár rendeletei, illetőleg az 1791. évi 66. t.-cz. alapján történtek az első újonczozások, mikor a katonáknak valókat még úgy fogdosták össze.

A toborzás útján kiegészített ezredekben a szegediek többnyire a Deák- vagy Haller-féle regimentekben szolgáltak s közülök kiváló vitézségüknél fogva a következők szereztek maguknak hírt és dicsőséget.

Siskovich József. Szül. 1719. évi júl. 2-án. Atyja: András, nemes ember volt és a város egyik tanácsnokául választatott meg. Siskovich mint 19 éves ifjú 1741-ben az akkor felállított gr. Haller-féle gyalogezredbe (31. sz. magyar gyalogezred) önkénytesen lépett be. Ez ezredhez akkor, a felkelési kötelezettség megváltásakép, a város saját fiaiból 48 vitézt állított ki, még pedig a város költségén felruházva és felszerelve.

A tanult és megnyerő külsejű ifjú már egy év mulva kapitány lett. A harczmezőn magát kitüntetve, 1750. évi decz. 31-én őrnagyból egyszerre ezredessé lett előléptetve. 1753. évi jan. 15-én a Károly főherczeg nevét viselő ezredhez helyeztetett át és 1756. évi márcz. 15-én bárói rangot nyert. A Kolin mellett 1757. évi jún. 18-án kivívott fényes győzelemben Siskovichnak az ezredben szolgáló nagy számú szegediekkel döntő része volt. A porosz csapatokat, melyeket Nagy

[1]) Bárczay Oszkár: A hadügyi fejlődésének története. Budapest, 1895. II. k. 592. lap.

Frigyes személyesen vezényelt, öt ízben visszaszorította s ezáltal az ütközet sorsát eldöntötte. Ekkor tábornok lett s a kolini győzelem emlékére alapított Mária Terézia katonai lovagrendnek középkeresztjét nyerte. 1758-ban Darmstadtnál a poroszokat igen szorongatta s részt vett a hochkirchi csatában, hol bár súlyos sebet kapott, de gránátosai élén maradt, kik így két erődöt elfoglaltak s az ellenség ágyúinak javarészét leszerelték. 1759. évi nov. 20-án, Maxennél újabb diadalt aratott; 1760-ban pedig Daun tábornagynak táborkari főnöke lett. 1762-ben a 37. sz. gyalogezredet kapta tulajdonul s 1763-ban az udvari haditanács tagjául nevezték ki. A hubertsburgi béke után altábornagy, 1767-ben táborszernagy s mint ilyen a bánáti határőrség főfelügyelője, 1775-ben Galiczia, 1779-ben pedig Csehország vezénylő tábornoka lett. 1775. évi okt. 13-án grófi rangot nyert. Hazafiságát fennmaradt magyar levelei hirdetik. 1783. évi decz. 18-án meghalt Prágában[1]). Neje br. Harucker Borbála volt, de leszármazói nem maradtak[2]). A bács- és baranyamegyei gödrei Siskovichok oldalági örökösei[3]).

Siskovich József.

Idősb báró Bechard János Szegeden, 1728. évben született, hol atyja az időben magasabb katonai rangban szolgálva, a város Ágasegyháza és más pusztáit haszonbérbe birta[4]). Bechard 1747-ben 19 éves korában az 52. gyalogezredben kezdette meg szolgálatát. Tanulmányainál fogva különösen a tűzérségi teendőkben tünt ki s 1758-ban a sziléziai Grätz ostrománál oly sikereket vívott ki, hogy a Mária Terézia rend kiskeresztjét s ezzel együtt a bárói rangot kapta jutalmul. 1768-ban ezredes, 1773-ban tábornok, 1787-ben a délmagyarországi várak parancsnoka lett. 1788. évi április 22-én Belgrád ostrománál megsebesült és május 9-én Zimonyban meghalt[5]). Családja huzamosb ideig Szegeden lakott s ő maga is gyakran időzött szülővárosában.

---

[1]) Hirtenfeld: Der militär. Maria-Theresien-Orden. Wien, 1857. I. k. 206. l. — A cs. és kir. közös hadügyi levéltár terjedelmes közlése, a városi múzeum levéltárában az 1891. évi iratok közt.

[2]) Mogyoróssy János: A Wenckheimi Hund-család eredete. Gyula, 1864.

[3]) Nagy Iván: Magyarország családai. Pest, 1863. X. k. 233. l.

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1726. év. 225. lap.

[5]) Hirtenfeld i. m. I. k. 96. lap.

Bajalich Ádám. Született 1734. évben Szegeden, hol apja Mátyás, borbíró volt, 1754. évi szept. 2-án a 2. gyalogezredbe lépett mint hadapród s a bajor örökösödési és a hétéves háborúban részt vett. 1768-ban kapitány lett s 1778. júl. 30-án Ober-Hetzelsdorfnál, nov. 9-én pedig Dietlersbachnál magát kitüntetve, őrnagyi rangot nyert. 1783-ban a szluini 4. sz. határőr ezredben alezredes, 1789-ben pedig ezredes lett. A törökök elleni hadjárat alatt, különösen a dermolievoi ütközötben tanúsított hősiességénél fogva 1790. évben a „bajaházai" előnévvel bárói rangot nyert. Majd a francziák elleni hadjáratban vett részt s 1794. évi januártól mint tábornok, Quosdanovich hadosztályában küzdött. Az 1795. évben Handschuhsheimnál kivívott győzelemben döntő szerepe volt s ezért a Mária Terézia lovagrenddel lett kitüntetve. 1796-ban Peschieránál és Monte Baldonál küzdve, franczia fogságba került, honnan kiszabadulva, mint altábornagy 1830. évi június 30-án Károlyvárosban meghalt[1]). Családja a belvárosi templomban van eltemetve, mint azt a templom falában elhelyezett emlékkő is hirdeti.

Schustekh Emánuel. Született Szegeden, 1752-ben. Utolsó sarja egy régi magyar nemes családnak. A neustadti katonai iskolában neveltetve, 18 éves korában a Károlyi ezredhez zászlótartóul nevezték ki. Részt vett a bajor örökösödési hadjáratban, de 1778-ban mint főhadnagy fogságba jutott; majd a francziák elleni németalföldi hadjáratban vett részt, hol 1793. évi márcz. 4-én a hervei csatában 17 ágyút elfoglalt és a nap hőse lett. Ugyanaz évi máj. 22-én a tournay-i csatában már mint őrnagy oly vitézül küzdött, hogy jutalmul a Mária Terézia lovagrendet s ezzel együtt a bárói rangot nyerte. 1796-ban alezredes, 1800-ban tábornok lett s részt vett a marengoi csatában. Mint altábornagy 1827. évi június 2-án Nagyszebenben halt meg[2]).

Ifj. báró Bechard János. Szül. Szegeden 1762-ben, hol előtanulmányait is végezte. 1774-ben a hadmérnöki akadémiába került, honnan a hadseregbe lépve, 1784-ben főhadnagy lett s 1794-ben mint kapitány Triert védte. Ugyanez évben őrnagy, 1796-ben alezredes, 1799-ben ezredes lett. Ekkor Alessandria ostrománál kivívott sikereiért a Mária Terézia lovagrendet nyerte. 1808-ban tűzértábornok, 1812-ben Bród parancsnoka lett, hol a következő év decz. 28-án meghalt[3]).

Jugenitz Antal. Szül. 1773. deczember 28-án Szegeden, hol atyja Ferencz, rézműves volt. Mint vásott diák 18 éves korában a Splényi

---

[1]) Hirtenfeld i. m. I. k. 446. l. — A cs. és kir. közös hadügyi levéltár közlése a szegedi városi muzeum 1891. évi iratai közt.

[2]) Hirtenfeld i. m. I. k. 466. l.

[3]) U. o. I. k. 717. l.

(51. sz.) gyalogezredbe közlegényül lépett be. A török háborúban Martinestnél már mint altiszt harczolt. A francziák elleni háború alatt 1795-ben zászlótartó, a következő évben pedig hadnagy lett. E minőségben Genua ostrománál Bassano mellett 22 önkéntes társával vakmerő és tüneményes sikerű vállalatot vitt véghez; ágyúkat foglalt el és több századot foglyul ejtett. Ekkor a Mária Terézia lovagrendet kapta jutalmul. Marengonál mint főhadnagy megsebesült és fogságba került. Felgyógyulása és kiszabadulása után 1805-ben Caldieronál kapitánynyá lépett elő, de Aspernnél újra megsebesült. 1813-ban „boldoghegyi" előnévvel bárói rangot nyert s 1818. évi november 30-án Bécsben meghalt[1]). Utódai mint katonák az 1848—49. évi küzdelmek alatt az erdélyi császári hadsereg soraiban küzdöttek[2]).

Id. Wőber Antal. Született Szegeden, 1771-ben. Hasonnevű atyja köteles mester volt, ki fiát is ugyanezen pályára nevelte; de ez 18 éves korában Pécsett a Ferencz Károly főherczeg nevét viselő 52. sz. gyalogezredbe közlegényül beállt. Szorgalma és vitézsége által a franczia hadjárat alatt folyton emelkedett, utóbb az 52. sz. ezrednek ezredese lett. Mint ilyen egy ideig Nápolyban állomásozott. Többször megsebesült, fogságot is szenvedett és számos érdemjellel lőn kitüntetve. 1832-ben tábornok, később altábornagy lett s 1850-ben táborszernagy czímmel nyugalomba lépett, de 1852. évben Bécsben elhalálozott[3]).

Becsey István. Szül. Szegeden 1805-ben. Már 15 éves korában mint hadapród a Ferencz Károly ezredben kezdette meg szolgálatát, hol fokozatosan emelkedve, az 1848—49. olasz hadjáratban mint őrnagy vett részt és Volta helységet oly vitézül védte, hogy a Mária Terézia lovagrenddel és „de la Volta" előnévvel a bárói ranggal lett kitüntetve. Részt vett a Mortara és Novara melletti csatákban is és a hadjárat után, sebei következtében mint alezredes, nyugalomba lépett. Meghalt Párisban, 1865. évi júl. 17-én[4]).

Szabó Antal. Szül. Szegeden, 1805. évben. Atyja, Farkas, mint sóhivatalnok, gondos nevelésben részesítette és a középiskolákat szülővárosában kitünő eredménynyel végezte. Nagybátyjának, Wőber Antalnak katonai sikeres pályafutásától lelkesítve, 17 éves korában az 52. gy.-ezredbe hadapródul belépett. Egy év mulva a Frimont huszárokhoz került, nemsoká ismét a Bianchi gyalogezredhez helyezték át mint kapitányt és Erdélyben állomásozott. Itt küzdte végig az 1848—49. had-

---

[1]) Hirtenfeld i. m. I. k. 516. l. — Lásd egyúttal Reizner: Szeged mágnásfiai. Szegedi Napló karácsonyi könyve. Szeged, 1892. 19—24. lap.

[2]) Szeged v. közig. levélt. 1895. év.

[3]) Szeged v. muzeumi levéltár. 1891. év.

[4]) Hirtenfeld i. m. I. k. 1579 l. — Szegedi Híradó 1865. évf. 59. sz.

járatot, mely után az Erneszt főherczeg ezredhez került mint alezredes, hol az ezredesi rangot is elnyerte. Tábornokká előléptetve, Krakkóban állomásozott. Részt vett az 1859. évi olasz hadjáratban, melynek befejezése után nyugalomba vonult és Szegeden 1869. évben meghalt[1]).

A törzstiszti rangot még többen nyerték el. Ezek sorából említhetjük: Mihályfy János ezredest; ifj. Wőber Antal alezredest, ki nyugalmazottan 1881. évi febr. 19-én Szegeden halt el; Radisits Mihályt, ki az 1814—15. évi olasz hadjárat alatt, nevezetesen 1814. febr. 14-én mint kapitány, saját elhatározásából Fontana és Padeo mellett egy 4000 főnyi olasz csapatot szétvert. Ugyanez évi április 13-án pedig egy törzstiszt vezetése alatt álló és 230 főnyi gyalog és 42 főnyi lovascsapatot ejtett foglyul, miért is a Lipótrend lovagkeresztjét nyerte, az 1818. évi május 15-én pedig a magyar nemességgel tüntették ki[2]).

Ezeken kívül is számtalan szegedi ifjú nyert magasabb tiszti rangot, kik szülővárosuknak hírt s dicsőséget szereztek. A szabadságharcz alatt kitünt szegediekről s a névtelen hősökről annak helyén emlékeztünk meg.

A rendes újonczozások behozatala után a szegediek a Máriássy, majd a Ferencz Károly-féle gyalog- és a Hessen-Homburg-féle huszárezredhez soroztattak[3]), 1852. óta pedig a 46. gyalogezredhez.

A régi újonczjutalék mérvét megitélhetjük abból, hogy például 1830-ban 145[4]), a következő években pedig 108 fő volt a város jutaléka[5]). A hadkötelesek s illetőleg besorozottak helyetteseket állíthattak. Ilyeneket 800—1200 frtért lehetett kapni, míg a felvidéken 200—500 forintért elég vállalkozó akadt. Sorozások alkalmával legelőbb az összefogdosott csavargókat állitották mérték alá. A szabadságharcz alatt Szegeden szervezett 3., 33., 103. és 104. honvédzászlóaljak legnagyobb részben szegedi ifjakból egészültek ki. Az 1859. évi hadjárat alatt a szegedi toborzás alkalmával Szeged fiaiból külön szabadcsapat alakult. Ennek czéljaira a város hatósága 2 drb 5000 frtos (8121 frt) államkölcsön kötvényt bocsájtott a katonai parancsnokság rendelkezésére.

Az utóbbi időkről szóló hadjutaléki adalékok a következők: 1872-ben 320, 1873-ban 307, 1874-ben 331, 1875-ben 236, 1876-ban 205 fő volt a város rendes hadjutaléka[6]), mit mindenkor hiány nélkül ki is állított, sőt ezen felül még a honvédséghez is jelentékeny számú újonczot szolgáltatott. Ez legjobban mutatja, hogy a faj erőteljes és

[1]) Szeged v. muzeum irattára, 1891. év.

[2]) A család birtokában levő és Csongrád megyében 1819. évi aug. 9-én Szegeden kihirdetett eredeti czímeres levél.

[3]) Tudományos gyüjtemény. 1822. évf. IV. k. 45. lap.

[4]) Linzbauer: Codex Sanitario Medicinalis, Tom. III. Sect. 5. XCIX. lap.

[5]) Szeged v. közig. levéltára az idézett évről.

[6]) Pálfy Ferencz polgármester évi jelentései az idézett évekről.

nem csenevész, daczára annak, hogy a terhes földmunkálatoknál már a 10—12 éves gyermekeket is alkalmazzák.

Hogy mily jelentékeny a szegedi hadi erő, az a boszniai occupatio alkalmával is kiderült, midőn Szeged fiaiból 1069 tartalékost hivtak be; nevezetesen 584 főt a 46-ik gyalogezredhez, 81-et a szekérészekhez, 25-öt a hadmérnökséghez, 32-őt a hidászathoz, 29-et az egészségügyi és élelmezési csapathoz, 318 főt pedig Pétervárádra, a helyőrséget teljesítő 3. honvédzászlóaljhoz[1]). Hogy a boszniai megszállás alkalmával a 46. ezred minő dicsőséget aratott, elég legyen csak Szerajevo bevételére utalni, hol Szeged fiai voltak a legelsők, kik az ostromlók soraiban előnyomultak, a Begova mecsetnél az ágyúkat elfoglalták és a falakon a győzelem zászlóját kitűzték.

Emlékezetre méltó, hogy 1811. esztendőben a 48. gyalogezrednek hadnevelő intézetét Nagyszombatból Szegedre helyezteték át s 10 évi fennállás után a katonai intézet Sopronba lett áttelepítve. De ezután egy másik hadnevelő intézet (Stift) került Szegedre, mely 1855-ben oszlott fel. Az intézett a Szegfű-utcza és a Tiszapart sarkán levő Adler-házban volt elhelyezve. Az előkelőbb polgárok is szilajabb hajlamú gyermekeiket ide adták be megfékezésre. A régi Szeged társadalmának egyik szórakozása az volt, midőn az apró egyenruhás hadfiaknak kivonulásaiban gyönyörködhetett.

VIII. Polgárság és polgárőrség.

A történelmi fejlődésű polgárjogokat, illetőleg kiváltságokat az 1848. évi törvényhozás megszüntette. A kiváltságok politikaiak és magánjogiak voltak. Az előbbi abban nyilvánult, hogy a választott község útján a polgárság befolyást gyakorolt a város önkormányzatára és a törvényhozásra, de ezen befolyásnak értéke és eredménye annálfogva nem lehetett, mert a választott községek önmagukat egészítették ki; a városok követei pedig, minthogy nem a közönséget, hanem a felsőbb hatalomtól függő hatóságokat képviselték, szavazattal az országgyűlésen nem birtak[2]). A magánjogi kiváltságok annál jelentősebbek voltak. Nevezetesen: a tettenérés esetét kivéve, a városi polgárt letartóztatni nem lehetett és még magánjogi követelések eseteiben is csak saját bírája ítélhetett fölötte. Jellemző példa e tekintetben Heiter János polgár esete, kit 1839-ben az algyevi úriszék egy kisebb magánjogi követelésből folyólag elmarasztalt ugyan, de az ellene intézett

[1]) U. o. 1879. év 59. l.

[2]) Jászay Pál: A szab. kir. városok szavazatjoga. Pest, 1843.

végrehajtást a város hatósága szabad királyi városi jogállása megsértésének tekintvén, a végrehajtást meggátolta[1]).

A szegedi polgár az országban bármerre szabadon utazhatott s polgárlevelének felmutatása mellett semmiféle vámot sem fizetett, ép úgy, mint a nemes ember. Azért becses és óhajtott jog volt a polgárság elnyerése.

A törökök kiűzése után a kamarai és katonai uralom alatt a polgári jogállásnak még kevés előnye volt, sőt a kiváltságolt határőrségi intézménynyel szemben a polgárság terhei jelentékenyek voltak, úgy hogy a polgári állás elnyeréséért a lakosokat biztatni s némileg erőltetni is kelle. Az 1721—22. évi városi számadások közt számtalan oly nyugta szerepel, mely arról szól, hogy a polgárság kötelékébe felvett határőrségieket a hatóság egy-egy arany lefizetése mellett váltotta ki a hadparancsnokság joghatósága alól. Később az intézmény németes jellegénél fogva nem igen volt népszerű. A magyar lakosság egy ideig tartózkodó volt, ellenben a jött-ment idegenek legott a polgárságért folyamodtak. A régi jegyzőkönyvekben gyakoriak az ilyféle bejegyzések: „Wolfordt Márton csehországi, a purger rectet letevén, purgerségben adta magát“[2]). „Venczel Horkin czipellő csináló, ridegül befogadtatott a nemes városba oly conditióval, hogyha jól fogja magát viselni, esztendő mulva purgernek is befogadtatik.“ „Mityó Vászó-Kernyo káplár öcse, purgerségbe adta magát“[3]) stb.

De midőn a közjavakban való részesülést (korcsma-jog stb.) vagy az ipar és kereskedés űzését a polgárjog megszerzéséhez kötötték, az intézmény becse mindinkább emelkedett. Némely czéh szabályzatában is kimondotta, hogy a czéhbe fölvett vagy befogadott mester egy év lefolyása alatt „a polgári díszes jussok elnyeréséért esedezni“ tartozik. A hatóság már a felvételeket bizonyos feltételekhez kötötte. Így az 1726. évi április hóban kelt határozat értelmében, a felvételt kérőnek két polgár által kelle magát „commendáltatni“[4]). Később az illetőnek származását, tisztességes magaviseletét is figyelembe vették. Utóbb a felvételhez a külső tanácsnak és a választott községnek is hozzá kelle járulni. De e miatt a rácz polgárok óvást és a felségnél panaszt téve, 1748. évi okt. 2-án az rendeltetett, hogy jövőre a polgárságba való felvétel négy esküdt polgár ajánlatára kizárólag a belső tanács hatáskörébe tartozzék[5]). A felvételek 8, illetőleg 24 frt

---

[1]) Szeged v. közig. levéltára és a mindszent—algyői hitbiz. urad. levéltára 797. sz.

[2]) Szeged v. tanácsi jkv. 1725. év 162. lap.

[3]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1724. év 48. l.

[4]) U. o. 1726. 214. l.

[5]) U. o. 1748. 135. l.

díj befizetése ellenében történtek[1]). 1729. évi nov. 21-től a felvétel díja 50 frtra emeltetett[2]), de később a hazai illetőségűeknél ez összeg 24 frtra mérsékeltetett. 1772-től fogva a külföldiektől 8 frt, a hazaiaktól 6 frt, a helybeliektől pedig 4 frt polgárosító díjt szedtek. 1806-tól fogva ismét 25, 8 és 4 frt, 1823-tól 15, 12 és 6 frt díj szedetett a szerint, amint a folyamodó idegen, helybeli gazda (hospes), vagy végül polgárfi volt. E díjak mellett az új polgár a kórházakra is tartozott adakozni, a „tűzi tárt" hasonlókép gyarapítani kelle. Ez utóbbi czélra legtöbben két vászonvedret szolgáltattak be. Utóbb a felvételek már igen szigorú szempontból bíráltattak. A független anyagi helyzet mellett a feddhetetlen előélet és jó hírnév kiváló feltételt képezett. Különben a testület tagjai a tisztesség és becsület tekintetében egymás fölött is szigorúan ügyeltek.

A felvétel a tanács előtt ünnepélyesen ment véghez. Az új polgár esküt tett s kezeihez vette a polgárságát igazoló oklevelet. A polgáreskü eként hangzott: „Én N. N. esküszöm atya, fiú és szentlélek Istenre, teljes szentháromságra, boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szenteire, bogy ezen időtől fogvást, melyben nemes sz. kir. Szeged városa polgárságába bevétettem, legelsőbben is választott koronás felséges királyomnak és nemes házának mindenkoron hív leszek és úgy a nemes haza, mind pedig ezen királyi peculiumnak privilegiumi és szabadsági ellen nem tusakodom, nemkülönben úgy egyházi, mint világi elöljáróimnak törvény és igazság szerint engedelmes leszek. Isten engem úgy segéljen!"[3]) A polgárlevelek kétfélék voltak; ünnepélyes kiadványok és utazások alkalmával közönséges használatra szólók[4]).

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1729. aug. 30-án 537. l.

[2]) U. o. 1729. 543. lap.

[3]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1724. év végén.

[4]) A polgárság kötelékébe felvett minden egyén egész 1848. évig a hatóságtól polgárosító és utazás alkalmával útlevél helyett szolgáló igazoló okleveleket nyert. Az előbbieknek megállapított szövege következőkép szólt: „Mi szabad királyi Szeged városának főbírája, polgármestere és tanácsa, adjuk tudtára jelenvaló levelünk rendeiben mindeneknek, akiknek illik, hogy minekutánna dicsőségesen országló kegyelmes koronás királyunk szolgálatját, a közjót s városunk fennmaradhatását érdeklő tárgyaknak folytatásuk s elintézésük végett a mai alulirt napon és esztendőben egybegyülekezvén, tanácsi ülést tartottunk volna: akkoron N. N. . . . éves, róm. cath. (állás és állapot) illő folyamodással járulván elébünk, az iránt esedezett, hogy őt szabad királyi városunkbeli többi polgáraink számába és sorába iktatni, számlálni s bevenni akarnánk s méltóztatnánk, akinok folyamodását (becsületes származása, állapotja, magaviselete s körülményei N. N. és N. N. tanácsbeli társaink tiszti vizsgálatjuk által bizonyíttatván, a szokott polgári hitnek letétele s

Az utolsó polgárosítások 1848. évi április 27-én történtek.

A polgárokról 1759. év óta rendes lajstromokat vezettek, hol az illetők kora, vallása, származási helye, állása és foglalkozása be van jegyezve. E rendkívül becses füzetek Szeged „arany könyve"-ül tekinthetők. A lajstromok egy példányát a helytartótanácshoz is felkelle terjeszteni. 1776. óta ezekben külön ki kelle tüntetni azt is, hogy az eskütétel alkalmával a „boldogságos szűzre" kik nem tettek hitet s illetőleg a polgárisultak közül kik a nem katholikusok. Az első protestans felvétel — Schreiner Mihály vasárus — 1805. évben fordul elő. A lajstromok szerint 1759-ben 15, 1760-ban 12, 1761-ben 9, 1762-ben 11, 1763-ban 11, 1764-ben 16, 1765-ben 8, 1766-ban 8, 1768-ban 7, 1769-ben 11 polgárfelvétel fordult elő. De 1776-ban már 143-an nyertek polgárjogot s ettől fogva a felvételek jelentékenyebb számmal történtek, kivéve II. József császár korát, midőn évenként csak egy-két polgárosítás történt, sőt volt eset (1788.), hogy senki sem

---

taksának lefizetése után) elfogadván s meghallgatván, őtet szabad királyi városunk többi igaz és kétségtelen polgárai számába és sorába bevenni, iktatni és számlálni ítéltük, engedvén s adván néki jelen polgárosító levelünk által minden azon polgári szabadságokkal s igazakkal való szabad élhetést, melyekkel néhai boldog emlékezetű királyaink által engedett s szerencsésen országló kegyelmes koronás királyunk által is megerősített szabadságlevelünk tartalmainál fogva szabad királyi városunknak többi polgárai birnak és élnek. Kelt a mi . . . esztendei . . . hava . . . napján Szegeden tartott tanácsülésünkből. Kiadta . . . ." Az utóbbi pedig ekként hangzott: „Mi (stb. mint fenntebb) adjuk tudtára és bizonyítjuk jelen levelünknek rendiben mindeneknek, akiknek illik: hogy ennek előmutatója (név- és személyleírás) valóságos polgártársunk és így városunknak minden igazai és polgári szabadságaiban részes, leginkább pedig néhai boldog emlékezetű királyaink által hajdan engedett s adott szabadságlevelek szerint minden és bárminemű harminczadok, vámok és réveken (legyenek ezek akár királyiak, akár pedig más akárkié és akárhol Magyar hazánk határai között) való fizetésektől, nevezetesen pedig az 1836. esztendei 33. törvényczikkely erejénél fogva a helypénztől kivétetve és felszabadítva legyen. Melyre való nézve minden harminczados, vámos, réves s úti felvigyázó urakat, nemkülönben országunk minden tekintetes törvényhatóságait és ezeknek parancsolatoitól függőket, úgy más bármi méltóság, kar, hivatal s rendben levőket megkérjük és megkeressük, hogy fenntebb nevezett polgártársunkat minden javai s jószágaival, valamint vízen, úgy szárazon a fennt érintett Magyar hazában minden harminczad, rév, vám, vontatásbéli és helypénz fizetésektől szabadon, biztosan és békességesen utazni, visszatérni, általmenni és mulatni engedni s engedtetni ne terheltessenek. A hazai igazak, fenntérintett szabadságaink s felidézett törvényczikkely tartalma úgy hozván magukkal. Melynek hitelére kiadtuk városunk szokott pecsétjével megerősítve ezen egy esztendőre szolgáló és az elolvasás után a megmutatónak visszaadandó utazó levelünket. Kelt . . ."

kérte a polgárjogot. A legutolsó időben, nevezetesen 1847. évi nov. 1-től 1848. április 27-ig a polgárosítottak száma 88 volt s ugyanekkor a felesküdött polgárok teljes létszáma pedig 1500 körül forgott. A városi lakosság közül a kiváltságos politikai és magánjogokat csak ezek élvezték.

A kiváltságok azonban kötelezettségekkel jártak. Közveszély esetén a polgárok tartoztak példával előjárni, felkelések alkalmával pedig ép úgy mint a nemesek, ők is fegyveres szolgálatok teljesítésére voltak kötelezve[1]). Szeged polgársága a többi közt részt vett a Pero-féle lázadás alkalmából elrendelt részleges felkelésben. A fegyveres polgárság a város felé készülődő egy lázadó csapatot szét is vert[2]). Részt vett továbbá az 1741. évi 61. t.-cz. által elrendelt országos felkelésben is, még pedig olykép, hogy a törvény 18. §-a értelmében a felkelő sereghez kiállított és felszerelt katonáin kívül, a helyi védelemre és az őrszolgálatra az összes polgárság felfegyverkezett. Ez volt a város legrégibb polgári őrsége, mely a hadjárat befejezése után is fennmaradt és a nagyobb ünnepélyek alkalmával szerepelt. Így 1790. évi április 10-én, gr. Pálfy Lipót csongrádmegyei főispánnak Szegedre történt bevonulása alkalmával, Müller Rókus kapitány vezetése alatt, ki tiszttársaival zöld mentét, veres nadrágot és nyestes kalpagot viselt, a 100 főre rugó felső- és alsóvárosi fegyveres polgárság kivonult. Az előbbiek világos-kék, az utóbbiak sötét-kék, rókaprémes egyenruházatot viseltek[3]). Ugyanezen hó 25-én, a tisztújítás alkalmával is nagy kürtharsogás és dobpergés közt történt a kivonulás[4]). II. Lipót koronázása napján ismét 100 főnyi csapat vett részt az ünnepélyben s a hazafias szellemtől áthatott Greven ezredbeli katonaság felvonulásait, sortüzeléseit híven s pontosan követte[5]). Ekkor lobogott a város új zászlója, mely a szent korona Bécsből történt hazahozatalának örömére készült. A narancs-sárga selyem zászló egyik oldalán a szűz Mária van kifestve, tárt karokkal fogadva az angyal által feléje nyújtott szent koronát; alatta a következő érdekes versezet olvasható:

---

[1]) A polgárrendiség a fegyverviseléssel volt kapcsolatos. A török uralom alatt a rajáhknak tiltva volt ugyan a fegyverhordozás, de a szegediek mintegy kivételkép megtarthatták fegyvereiket. (Budapesti Szemle, 1860. évf. IX. köt. 344. lap.) A felszabadulás után oly általános volt a fegyverviselés, hogy csaknem minden szegedi polgárnak volt kardja és puskája. (Lásd: Oklevéltár, boszorkányperek; Buzáné Molnár Ilona és Hódiné Kovács Rózsa vallomásai.)

[2]) Damiani Ladislaus: Orationes in variis Hungariae gymnasiis habita. Tyrnaviae 1742. 323. l.

[3]) Hadi és más nevezetes történetek. Bécs, 1790. II. szak. 513 l.

[4]) U. o. 663. l.

[5]) U. o. 1791. IV. szak. 74. l.

„Midőn szent koronánk végre visszanyertük,
És azzal Leopoldot királynak szenteltük,
Édes szabadságunk erősebb lábra tettük:
Akkor örömünkre e zászlót festettük. 1790.“

A másik oldal közepén a város czímere, e fölött pedig 12 oval paizson, a magyar birodalom és tartományainak, ezek között Szervia, Bulgária, Kumánia, Bosznia, Ráma stb. régi czímerei láthatók; de egyúttal külön paizson, sárga mezőben, a római szent birodalom czímere, a kiterjesztett szárnyú kétfejű feketesas is előfordul.

Lassanként az első polgárőrség már csaknem szétfoszlott, midőn az 1805. évi I. t.-cz. a nemesi felkelést ismét elrendelte. A város a felkelő sereghez minden porta után 6 gyalogost, tehát összesen 67 katonát teljesen felfegyverezve most is kiállított; de ezenkívül a belső biztonság fenntartására és a helyőrségi szolgálat ellátására a polgárőrség újra szerveztetett s minden polgár tartozott magát egyenruházni és szabályszerűleg fegyverezni. Összesen hét század alakíttatott. A főbíró volt az ezredes s a többi törzstiszti állásokat a tanács tagjai töltötték be. A tiszti létszám általában nagy volt.

A századok e következők voltak:

Felsővárosi lovas század. Világos-kék egyenruha, rókaprémezettel, ezüst zsinórzattal és gombokkal, fekete csákóval. Kapitányok: Dugonics Antal és Tari Ferencz, ez utóbbi egyúttal hadbíró; főhadnagyok: Szilber Ignácz és Müller Ferencz; hadnagyok: Malatinszky Pál és Török István.

Alsóvárosi lovas század. Sötét-kék egyenruha, fekete prémezettel,

arany zsinórral és gombokkal, fekete csákóval. Kapitány: Rózsa József, főhadnagyok: Makra Ferencz, István József; hadnagyok: Gátsér János és Tóth József.

E két lovas század részére készült az a felettébb díszes, gazdag és finom ezüst hímzésű rózsaszínű zászló, melynek egyik oldalán a város czímere, másik oldalán pedig szt. László lovas alakja van ékesen kihímezve.

Palánki magyar gyalog század. Egyenruházat sötét-kék, ezüst zsinórral és gombokkal, szürke csákóval. Kapitány: Panin Boldizsár; főhadnagyok: Csanádi Tamás és Kocsis János; hadnagyok: Csanádi József és Igaz Antal, ez utóbbi egyúttal zászlótartó[1]).

Palánki német gyalog század. Egyenruha: sötét-kék frakk, veres hajtókával, arany válladzóval; szalmaszín nadrág; háromszegletű kalap. Kapitány: Popp János; főhadnagy: Kovács János; hadnagyok: Schömbök Tamás és Hausenbláz Dániel; zászlótartó: Baurnfeind András, ki a zászlót saját költségén készíttette[2]).

Felsővárosi gyalog század. Egyenruha: világos-kék, ezüst zsinórzattal, fekete csákóval. Kapitány: Müller Ferencz; főhadnagyok: Rózsa Ferencz és Vékes János; hadnagyok: Lovászi Mihály és Faragó Antal; zászlótartó: Timpauer Antal[3]).

---

[1]) A közönséges hadi zászló nagyságú, színehagyott, fehér selyem lepel egyik oldalán szt. Demeter olajfestésű képe s az 1806. évszám látható, alant a következő versezettel:

Nagy vitéz Dömötör, kérjük alakjaid,
E palánki gyalog csoport hív bajnokid;
Légy gondos vezérünk, ha szükség kívánja,
Mert javáért Szeged mindenét fölszánja.

A másik oldalán a város czímere, telamonokként egy-egy polgárőr. Alant a következő vers:

Az ország törvénye hazánk szeretetét
Mihelyt fölsörkenté s gyujtá szívünk hevét;
Igaz Antal tüstént e zászlót ígérte,
Panin kapitányunk fel is szenteltette.

E zászló közadakozásból készült, a többi közt Jakus József egymaga 500 frttal járult a költségekhez.

[2]) A bordó-veres selyemből, igen nagy alakra készült zászló egyik oldalán az ország czímere s az 1806. évszám, másik oldalán a Mária-kép látható.

[3]) A felettébb nagy alakra készült, kék selyem zászló egyik oldalán a város czímere látható, alant e versezet:

Midőn a polgárok egyszerre fölköltek,
Hazánk szükségére fegyverbe öltöztek:
Akkor fölsőváros számára varatta
Tsányi Mátyás e kék zászlót s át is adta.

Felsővárosi magyar és palánki német polgárőr
az 1805. évi felkelés alkalmával.

Engel Lajos lit. műint. Szeged.

Felsővárosi lovas polgárőr
az 1805. évi felkelés alkalmával.

Alsóvárosi gyalog század. Egyenruha: sötét-kék, arany zsinórral, zöld csákóval. Kapitányok: Csavojszky János, Kolb József; főhadnagyok: Halácsy és Nagy István; hadnagyok: Rózsa Balázs és Nyáry; zászlótartó: Korba György.

Palánki rácz uhlánusok. Egyenruha: sötét-zöld „holáner jankedli", fehér nadrág. Kapitány: Georgievits Péter; főhadnagy: Lefter László; hadnagy: Szúbó János; zászlótartó: Vuits Szófró[1]).

A polgárőrség mintegy másfél ezer főre rugott, megalakulása után a Mars-mezőn sűrűn tartott gyakorlatokat s általában a helyőrségi és kiséreti szolgálatokat végezte. Midőn József nádor, mint a felkelő hadak fővezére, a csongrádmegyei nagy számú felkelő hadak kíséretében 1809. évi márcz. 27-én Szegedre érkezett, a polgárőrségi lovas századok már az algyevi révtől kísérték a nádort és ők vezették a városba. Akkor 4000 főnyi felkelő had gyűlt össze Szegeden s a szemle alkalmával a nádor a szegediekről kiváló elismerést nyilvánított[2]).

Ez időtől fogva polgárnak már csak azt vették fel, ki az egyenruházatra és katonai szolgálatokra is kötelezte magát. Kivétel csak a testi- és egészségi fogyatkozás esetén történt. Ha a polgárőrség a katonaság által teljesítendő szolgálatokat végezett, a polgárőrök katonai zsoldot nyertek.

A polgári őrsereg 1816. évi szept. 29-én a Mars-mezőn, Ferdinánd főherczeg jelenlétében tartott nagy katonai gyakorlatban is részt vett. A főherczeg Szabadkáról még szept. 20-án elindulva érkezett Szegedre[3]).

A tartós béke alatt az intézmény csakhamar hanyatlásnak indult. A polgárságba való felvételeknél utóbb az egyenruházati kötelezettséget

---

A másik oldalon szt. György lovas alakja s e felirat van kifestve:

Szent György vitéz! Szeged város szószólója,
Légy polgár seregünk megoltalmazója,
Ha inség, ellenség ránk akar rohanni,
Erőt s bátorságot kérünk! — siess adni."

A zászlók ezen verseit a város az időbeli alkalmi költője: Farkas András szerzé.

[1]) Farkas András: Szeged városának virtussal és régi dicső eleinek hírével fénylő, hét szakaszból álló, polgári őrző vitézi rendje. Szeged é. n. 18 számozatl. lap. — Lásd egyúttal: Aigner József, Szeged városának a polgárságba ezután béveendőknek egyforma ruházatairól való rendszabások. Szeged é. n. 12 számozatlan lap. A tanács megerősítésének kelte: 1806. ápr. 14.

[2]) Farkas András: Felséges József főherczeg, Magyarország nádorispánjának — — Szeged városába való utazása. Szeged, é. n. 8 dr. 19. lap. — Iványi: Szabadka város története. Szabadka, 1886. I. k. 358. l.

[3]) Iványi: Szabadka v. tört. I. k. 369. l.

teljesen mellőzték s a fegyveres és egyenruhás polgárőrség 1828-ban teljesen megszünt. Más városok azonban ez intézményt ezentúl is ápolták, mi csakhamar vágyat ébresztett annak felújítása iránt. Felsőbb engedély alapján tehát a szegedi polgárőrség újra szervezkedett[1]). A felesketett polgárok száma ekkor (1842.) 1483 volt (590 belvárosi, 369 felsővárosi, 260 rókusi és 264 alsóvárosi), de ezek közül az egyenruhás polgárőrségbe csak 550 lépett be. A létszám azonban csakhamar szaporodott, mert a polgárságba való felvétel ismét az egyenruházat kötelezettségével történt. Az új egyenruházat világos-kék posztó, ezüst zsinórzat és meggyszínű csákó volt. Ezredesük Wőber György főbíró, alezredesük Korda János, őrnagyuk Krebsz Mihály és Bába Antal, kapitányaik: Ditzgen József, Schmidt Ferdinánd, Joó József, hadbírájuk pedig Dáni Ferencz lett. A lovasság (150 fő) új zászlót is készíttetett, a gyalogság pedig elővette a régi, belvárosi német polgárőrségi veres zászlót, melyről a német feliratot és szalagokat[2]) eltávolítván, azt

„Kelj föl, ha hon s közügy kér
Áldás lesz a pályabér"

új jelszóval ellátottan használta.

Hadgyakorlataikat szorgalommal végezték, zenekart is szerveztek s a katonasággal együtt minden vasár- és ünnepnapon kivonultak. 1847. évben István nádornak Szabadkán keresztül utazása alkalmával egy díszszázad Szabadkára is átvonult és sikerült a nádor tetszését kivívnia. 1848-ban feloszlott, de az ekkor szervezett nemzetőrségnek leghasználhatóbb részét, mintegy vezérelemeit a volt polgárőrök képezték.

A városnak a régi időben is voltak díszpolgárai. Ezek sorában a legelső (1837.) Würtler József, a nádor udvari orvosa volt; 1839-ben báró Sina György, 1840-ben báró Dercsényi János, udvari kamarai előadó és a város által zálogba vett szőreghi uradalom egyik bérlője választatott meg díszpolgárnak. 1846. évi aug. 25-én Szentiványi Vincze, mint „e város vidékére áldást hozó tiszaszabályozási ügyben működő bizottság alelnöke", — Bene József királyi tanácsos és Csongrádmegye főispáni helynöke, — Babarczy Antal helytartósági tanácsos választatott díszpolgárnak, mint kik „buzgó hazafiságuknál fogva a haza oltárára letett bokros érdemeiket — — legújabb időben lankadni nem tudó erélyességgel, a haladás zászlaját kitűzött kormánynak szilárdítására, városunkra, úgymint az egész hazára csak hasznot igérő törekvéseikkel tetézték." — 1848. évi márcz. 18-án tartott népgyűlésen Kossuth Lajos, április 4-én pedig Wesselényi Miklós, Deák Ferencz és Klauzál Gábor választattak meg díszpolgárokul. Az abszolut korszak alatt az akkori hatóság is osztogatott díszpolgári okleveleket. 1859-ben Oltványi

[1]) Lásd: Századunk 1840. é. 94. sz. „A polgári őrsereg rendszabályai Magyarországban" czímű közleményt.

[2]) A díszes hímzésű fehér selyemszalag a magyar nemzeti múzeumba került.

István csanádi nagyprépost Szegeden tartott aranymiséje alkalmából hasonlókép díszpolgár lett. Ezentúl még Ghyczy Kálmán, mint távozó pénzügyminiszter nyerte el a kitüntetést.

Az 1861. évi alkotmányos képviselőtestület már nem díszpolgárokat, hanem tiszteletbeli képviselőket választott. Ilyenek voltak: Kossuth Lajos, Teleky László, Klapka György, Perczel Mór, Horváth Mihály, Vukovics Sebő, Somogyi Antal, Szcitóvszky János, Bartakovics Béla, Lonovics József, Deák Ferencz, Klauzál Gábor, gr. Károlyi Sándor, Tomcsányi József, Bonnaz Sándor és Kárász Géza. A pest—szegedi csatorna tervének felújításáért a közgyűlés 1868-ban gr. Zichy Jenőt hasonlókép tiszteletbeli képviselőnek választotta.

IX. Községi háztartás.

A községi háztartás — a bevételek és kiadások — a város belső életének, polgárisodásának leghívebb tükre. Azt, hogy a hatóság és a nép mily eszméknek hódolt, a polgárság jólétének előmozdítása körül minő vezérelveket követett, talán semmi sem tünteti fel hívebben, mint a város összefoglalt számadása. Mert az a nagy erő, mely a város közbirtokaiban, javadalmaiban, polgárainak adóképességében és áldozatkészségében rejlik, a számadásokban nyer tanúságos kifejezést.

Sajnos, a város régi számadáskönyvei — mint már több ízben is megjegyeztük — megsemmisültek s így csak az utóbbi két század háztartására tekinthetünk vissza. Elég ez is a fejlődés és haladás tanuságainak levonására; mert a török hódoltság után a város süllyedt viszonyok közt volt, a községi élet igen alacsony fokán állt és csak lassanként, végtelen küzdelmek után tudott felemelkedni azon magaslatra, amelyen a legutóbbi időkben volt.

Így az 1721. évben a számadás 15,343 frt 53½ dr bevételt és 15,160 frt 90½ dr kiadást mutat. A következő évben 12,695 frt 18 dr bevétellel szemben 13,209 frt 49 dr kiadás volt[1]). A háztartási egyensúly tehát már az első években felbillent s a hiányt kölcsönökkel fedezték. Így a barátoktól 1000 frt, Dejanovics Szíjártó János főbírótól 260 frt, majd ismét 750 frt kölcsönt vettek fel. De ezenkívül adós maradt a város a püspöki dézsmaváltsággal, mely 1724-ben már 4600 frtra rugott. Ezenkívül Tollheim bécsi ágensnek 134 frttal, Kelferstein és Milován hitelezőknek 400 és 717 frttal tartozott a város s a téglaégető berendezésének 300 frt költsége is fizetetlen maradt[2]).

[1]) Szeged v. számvevőségi levéltára.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1724. év 36. l.

1725-ben 13,319 frt 98 dr bevétellel szemben a kiadás 13,305 frt 84 dr volt. 1729-ben a számadás 12,353 frt 55 dr bevétellel és 12,080 frt 69 dr kiadással záródott, de a tartozásokat is hozzá véve, a szenvedő állapot 19,496 frt 15 drt tett[1]). 1726-ban a bevételek 13,402 frt 40 dr, a kiadások 12,698 frt 74½ drra rugtak[2]). 1728-ban 16,104 frt 65 dr bevétellel szemben 15,851 frt 2 dr kiadás mutatkozott[3]).

1731-ben a bevételek 28,369 frt 34 drt, a kiadások 28,466 frt 15 drt tettek; 1733-ban 21,423 frt 80 dr bevétellel szemben a kiadás 21,373 frt 66 dr volt; de ez alatt az adósságok folyton növekedtek, úgy hogy a passivák ekkor már 12,000 frtra emelkedtek. A város tartozásai ugyanis a következők voltak: a szegedi barátoknak 2200 frttal, a debreczeni kegyesrendieknek 4007 frttal, a szécsényi konventnek 2600 frttal, a gyöngyösinek pedig 2800 frttal, báró Weisz Bertalan szegedi várparancsnoknak 800 frttal, melyek után a törvényes kamatot fizette. Ezen tartozások törlesztésére 1739-ben azt vették tervbe, hogy akik a városból elköltöznek, azok vagyonuknak egy tizedét hagyják itt[4]).

1735-ben 17,443 frt 81 dr bevétel és 15,597 frt 90 dr kiadás, 1738-ban 14,687 frt 39 dr bevétel és 20,936 frt 25 dr kiadás volt. 1742-ben 17,396 frt 16 dr bevétel, 22,219 frt 34 dr kiadás, a következő évben pedig már 25,475 frt 58 dr bevétel és 25,379 frt 46 dr kiadás merült fel. 1748-ban 30,357 frt 77½ dr bevétel s 26,424 frt 90 dr kiadás, 1749-ben 40,186 frt 73 dr bevétel s 26,773 frt 91 dr kiadás, 1750-ben 40,763 frt 18 dr bevétel s 30,787 frt 51 dr kiadás volt. 1751-ben 33,905 frt 57 dr bevétel s 26,914 frt 33 dr kiadás volt az eredmény.

Ez utóbbi években a következetes nagy megtakarítások által a már tarthatatlan állapotok javultak; a tartozásokat kiegyenlítették, az egyensúly nemcsak helyre állt, de sőt feleslegek is mutatkoztak. A bevételek és kiadások bár ezután is fokozatosan emelkedtek, de mindig megtakarításokkal záródott a számadás. A tármaradványokat részint befektették, részint gyümölcsözőleg kezelték. 1771. évben 45,051 frt 89 dr bevétellel szemben 27,085 frt 80 dr kiadás merült fel s a tármaradvány 17,966 frt 8 drt tett. De ezenkívül még 10,323 frt 98 dr ez évi hátralék is mutatkozott, melynek jó része a következő évben szereztetett be. 1781-ben 61,981 frt 43 dr bevétel s 27,797 frt 43 dr kiadás, 1791-ben 99,700 frt 13 dr bevétel és 74,700 frt kiadás mutatkozott. Ily úton jelentékeny tőkéje keletkezett

---

[1]) Számadások a számv. levéltárban.

[2]) Szeged v. tanácsi jkve. 1727. év 413. l.

[3]) U. o. 1729. 529. l.

[4]) Szeged v. tanácsi jkve 1739. márcz. 20-án 364. lap.

a városnak, melynek kamatjövedelme 1781-ben 14,000 frtot tett. A város adósai sorában ott szerepeltek a többi közt: Kárász Miklós és Végh Ignácz consiliariusok (2000 frt és 7000 frt), gr. Erdődy Kristóf mindszent-algyői földesúr (10,000 frt) stb.

A kincstár is gyakran fordult a városhoz kölcsönért s így történt az, hogy 1781-ben a szőreghi uradalmat 180,000 frtért a város 25 évre zálogba vette[1]). A város egyelőre csak 90,000 frtot volt képes a kincstár rendelkezésére adni, a másik részlet befizetésére határidőt nyert. De mivel a kellő időre saját gyümölcsöző tőkéit be nem vonhatta, kölcsönöket vett fel. Így a paulinusoknak 9200 frttal, Wagnernénak 6000 frttal, Pozsonyi Ignácznak 5000 frttal, Adamovicsnak 3000 frttal, Graff Antalnak 2000, Szucsics Jozefának 4000, Dózsics Györgynek 4000, Kőrösi Péternek 2000, az alsóvárosi barátoknak 4000, a minoritáknak 1200 frttal lett adósa. Majd a szegedi, váczi, privigyei kegyesrendiektől, az országos Jettim- és Marczibányi-féle alapokból vett kölcsönöket, hogy a zálogkölcsön tőkehátralékát, úgy a mult század végén foganatosított különféle nagy épitkezések (gymnasium, plébánia, városháza, kórház) rengeteg költségeit fedezhesse.

A franczia háborúból eredt zavarok, a pénzügyi válság és más rendivüli dolgok, a város háztartásában különben is zavarokat idéztek elő s már többen aggódtak, hogy a nagy adósság következtében a város nem jut-e pénzügyi válságra. Bizonyos fennakadások be is következtek. Ezeket ismét új kölcsönökkel egyenlitették ki. De a kibontakozás csakhamar bekövetkezett. A zálogba vett szőreghi uradalom nemcsak a városra, de az egyesekre is egész bőséggel ontotta áldásait s a közpénztár rövid idő mulva ismét tármaradványokkal dicsekedett[2]).

Így 1801-ben 264,229 frt 41 kr. bevétel, 167,886 frt 8 kr. kiadás, tehát 96,343 frt tármaradvány volt. Ugyanekkor a „nemző“ állapot 22,657 frt 44 krt, a „szenvedő“ állapot ellenben 375,100 frtot tett. 1811-ben a bevétel 840,766 frt 53 kr., a kiadás 122,242 frt 25 kr., 1821-ben a bevétel 287,384 frt 42 kr., a kiadás 210,084 frt 4 kr. volt.

---

[1]) Oklevéltár CCIX. sz. a.

[2]) A szőreghi uradalom bérleteit Labusz János tiszttartó, később pedig Hódy Sándor újszegedi ispán kezelte. Maga a helység évi bérpénzül 10,255 frtot, utóbb azonban 15,125 frtot fizetett. Ezzel szemben a városnak csak az úriszék fenntartása és az egyház-kegyúrsággal járó költségeket kelle viselni. Ez utóbbi czímen a város 1814—15-ben, a 13,358 frt 51 kr. költséggel előirányzott katholikus templomot fel is épitette. — Az első 25 év eltelte után a város újabb 25 évre ismét megtartotta a zálogot. Az inscriptionalis összeg pótlására Jettim József tisza-szentmiklósi földbirtokostól 1808. évi július 24-én 6% kamattal 60,000 frt kölcsönöztetett, 1829. évi deczember havában pedig Marczibányitól 50,000 frt. (Lásd a szőreghi uradalom számadásairól szóló külön kezelt iratokat a közig. levéltárban.)

Még 1848-ban is a bevételek 235,660 frt 21 krt, a kiadások 232,563 frt 49 krt tettek s a „nemző“ állapot 38,836 frt 52 krra, a szenvedő állapot pedig 626,645 frt 29 krra rugott váltó pénzértékben. De a szőreghi uradalomtól a város már 1831-ben elesett, még pedig úgy, hogy az inscriptionalis összeg legnagyobb részben különféle czímek alatt a kincstár javára felszámoltatott, sőt az ötömösi 2000 hold pusztáért elcserélt Új-Szeged birtokra a város 100,000 frtot még rá is fizetett.

Az absolut korszak alatt, midőn a háztartás tervszerű berendezése és a költségelőirányzatok készítése meghonosult, a város pénzügyi viszonyai majdnem tarthatatlanokká váltak. Még 1851-ben a bevételek 216,057 frt 05 krt, a kiadások 183,393 frt 10 krt tettek, de kevéssel utóbb a kiadások a bevételeket jelentékenyül meghaladták s a magas községi adó daczára is a város úrbérváltsági és államkölcsöni jelentékeny tőkéi apránkint elfecséreltettek, de mindezeken túl még új adósságok is keletkeztek.

Az idegenek ezen káros gazdálkodása okul szolgált arra, hogy az 1861. évi okt. 30-án tartott közgyűlés midőn arról értesült, hogy rövid idő mulva fel fog oszlattatni, az idegeneknek a város közvagyona felett való kezelése ellen óvást téve, a bekövetkezhető károsodásokért a hatalom kezelőit és megbízottait előre is felelőssé tette[1]). Egyébként az alkotmányos hatóság az 1861. évi bevételeket 355,158 frt 31 krban, a kiadásokat 275,158 frt 31 krban állapítván meg, a 80,000 frtnyi hiányt pótadó útján rendelte fedezendőnek.

Az 1870. évi bevételek 355,951 frt 81 krban, a kiadások 466,129 frt 7 krban lőnek előirányozva s a 110,172 frt 25 kr. hiány 47½ kr. pótadó szedése útján volt fedezendő.

De e közben a város adósságai igen felszaporodtak. 1868-ban a baktó-macskási töltés építésére a m. földhitelintézettől 150,000 frt, 1872-ben a főreáliskola építésére a m. kir. közalapitványi igazgatóságtól 120,000 frt kölcsön vétetett. A felsővárosi partcsúszás meggátlására 1871-ben 30,000 frt kölcsönt vettek, mit a város csak váltókra, személyi hitelre tudott megszerezni, mi talán páratlan eset a községek háztartásainak történetében.

S bár a költségvetésekben ármentesítésre és védelemre előirányzott tételek 50—100 ezer forintos összegekben szerepeltek, a Tisza árja elleni küzdelmekben évtizedeken át milliókra menő költekezés történt. E körülményeknél fogva az utóbbi időkben a költségvetéshez alkalmazkodni merő képtelenség volt. A folyton ismétlődő meglepetéseknél fogva másra kelle elkölteni a százezreket, mint amire szánva valának. Jellemző e tekintetben a fogyasztási adóváltság czimén 1876-ig, úgy ismét 1879-ig megtakarított 60 és 40 ezer frt

[1]) Lásd II. köt. 238—240. l.

tiszta nyeremény felhasználása. E tőkéket gyümölcsözőleg kezelték a főgymnasium tervezett kibővítésének czéljára. Mindkét esetben az árvízvédekezés kényszere emésztette fel.

A város nyomasztó helyzetében és az általános pénzügyi viszonyok kedvezőtlen körülményeinél fogva, a város hiteligényeit megoldani szinte lehetetlenségnek látszott. 1871-ben a szenvedő állapot 1.225,265 frt 86 krra rugott[1]). Ekkor már az újszegedi és tápéi birtokok jelzálogilag megvoltak terhelve. Az egyedüli jelzálogi alap a 63,876 holdat kitevő városi közlegelő volt még tehermentes. Az 1876. évi árvízküzdelem után e birtokra az osztrák nemzeti banktól a város 600,000 frtot óhajtott felvenni, hogy a védekezés szülte lebegő adósságokat, állami előlegeket, megítélt követeléseket kifizethesse és az új védmunkákat, melyek egymaguk 300,000 frt költséget igényeltek, létesíthesse. Sok könyörgés és magas befolyás felhasználása után a bank a kijelölt jelzálogra összesen 300,000 frtot szavazott meg s a felvett kölcsönből a tartozások kiegyenlítése után nem maradt több, mint összesen 130,000 frt[2]).

Ily lesujtó körülmények közt állapította meg a város 1879. évi költségelőirányzatát, mikor is a bevételek 482,064 frt 81 krban, a kiadások 715,333 frt 20 krban terveztettek s a 233,268 frt 39 kr. hiánylat 78½ kr. városi adó szedése útján lett volna fedezendő.

Hogy miből merítette a város fentebb vázolt bevételeit s mire fordította azokat, erre nézve rendszeresb összeállítást felettébb nehéz adni. A régi számadások összeállítása igen gyarló. Czímekről, rovatokról kezdetben szó sem volt s ezek utóbb is igen sűrűn változtak. Az első rovatos mintázatot a helytartó-tanács 1725. évi szept. 28-án állapította meg. Ez akkor oly szörnyűséges dolognak tetszett, hogy elkészítéseért a jegyző rendszerint külön jutalmat szokott kapni. Így például 1741-ben Kárász Miklós főjegyzőnek többrendbeli számadás elkészítéseért a város 50 drb körmöczi aranyat (210 frtot) fizetett[3]).

A hatóság ugyan minden évben megszámolt, hűtlenségről szó sem volt; de ez a számadás csak maguknak való volt, mert különben is jól tudták, hogy miként áll a város szénája. De a felsőbb hatóság, mely a papírosról szeretett messziről „látni“, már az időben is sok nehéz dologgal gyötörte a magistratust. Így például 1732-ben elrendelte, hogy a teljesített fizetésekről a felektől nyugták vétessenek. Mert azelőtt ha valakinek követelése volt, élőszóval adta elő kérelmét a tanács előtt, mely az ügyet nyomban megvizsgálta, a követelés alaposságát és számszerűségét legott megállapította s rögtön döntött

---

[1]) Pálfy F. polgárm. évi jelentése 1872. évről 38. lap.

[2]) Pálfy F. polgárm. évi jelentése 1876-ról. 20—21. lap.

[3]) 1740—41. évi számadás 211. tételszám alatt.

az utalványozás kérdésében. A főbíró ekkor egy levelezőlap-alakú szeletkén kiállitotta a fizetési utalványt, melyet a fél a pénztárnak beszolgáltatott s annak átvételével a fizetés megtörtént. A régi számadások mellékletei csak ily utalványokból (assignata) álltak, míg ellennyugták csak 1747. óta vétettek.

Ez időtől a számadások is rendszeresebbek és könnyebben áttekinthetők. Ekkor szerveztetett a számvevőség 200 frt fizetéssel (rationum exactor), a számadások elkészítésének kötelezettségével. A bevételek és kiadások ez időtől fogva összesíttettek bizonyos csoportok és czímek szerint s a bevételi források is ez időtől fogva áttekinthetők. A bevételi czímek ugyanis ezek voltak: 1. Tápé és Vártó censusa, illetőleg az úrbériség, 2. a sörház jövedelme, 3. bor- és gabona-tizedjövedelem, 4. vásárok hasznai, 5. révjövedelmek, 6. korcsmák bevételei, 7. anyagok és más javak értékesítése, 8. téglaégetések, 9. mészárszékek jövedelmei, 10. polgárosítási díjak, 11. különféle haszonvételek, 12. szállományok és végül 13. a házi adó.

A tápéi és vártói census azon körülménynél fogva, hogy a kamara a város ősi joga és az 1719. évi új adomány daczára is folyton azon ravaszkodott, hogy Tápé helységet birtokába kerítse, csekély volt, mert a felbujtott jobbágyok is abban fáradoztak, hogy mint királyi szabadosok úri szolgálmányokra nem kötelezhetők. Ennélfogva a város hatósága a helység előljáróságával, a helység összes úrbériségének megváltásakép 170 frtban fizetendő „istenes és kegyelmes“ váltságdíjban kiegyezett. Ezentúl fennmaradt a város révjoga, mely 1723-ban is 191 frt 69 drt jövedelmezett[1]). De már 1724-ben a révjog kijátszása forgott fenn, miért is a tanács azzal fenyegetőzött, hogy az egyességet felbontja[2]). Utóbb mégis abban egyeztek meg, hogy a tápéiak csak fél révpénzt fizessenek[3]). Később a rév a halászati javadalommal kapcsoltatott össze, melynek bérlői mindenkor a tápéiak voltak. A Mária Terézia-féle úrbériség behozatalakor a tápéi census 300 frtra emeltetett s ennyi maradt a legutóbbi időkig; de azért a jobbágyság gyakori ellenszegüléseivel hálálta meg azt, hogy a város nem igyekezett jogait kihasználni[4]).

Kisteleken 1733-ban építtetett a város egy csárdát[5]), hol a postalovak váltására ekkor postaállomás állíttatott, Mária Terézia ren-

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1724. év 33. lap.

[2]) U. o. 1724. év 49. lap.

[3]) U. o. 1724. év 50. lap.

[4]) Sajátságos volt Tápén az a joggyakorlat, hogy a helység bírája csak félfél évi időre választatott s a hivatal viselése a tekintélyesb gazdákon sorra járt. Lásd: Szeged v. tanácsi jkve 1725. év 107. lap.

[5]) Szeged v. tanácsi jkve 1735. év 217. lap.

deletére pedig utóbb a telepítés foganatosíttatott. A kistelekiekkel a város hasonlókép kiegyezett. 1791-ben a census 1877 frt 51 drt tett, 1801-ben a tápéi és kisteleki összes földesúri bevétel 3100 forintot, 1847-ben pedig 11,145 frt 03 krt tett.

Az úrbériség eltörlése után Kistelektől 69,700 frt, Tápé után pedig 55,100 frt földteher váltságban részesült a város. Kisteleken nem is maradt egyéb javadalom, mint a korcsma és a közlegelő. Ez utóbbinak elkülönítése iránt a város 1854-ben pert indított, mely az árvíz után egyességileg fejeztetett be. A per folyama alatt a közlegelőt kizárólag a helység használta. A peregyesség útján a város 60,000 frt kielégítést nyert.

Tápé azonban az úrbériség megszűnése, illetőleg az ármentesítések után értékében és jövedelmezőségében folytonosan emelkedett. Az ármentesült tápéi rétbirtok utóbb már 36—46 ezer forint bérjövedelmet hajtott. De a helység a rét egy részének tulajdonjoga iránt pert indított.

A város második bevételi forrása volt a sörház és a sörmérési javadalom. A sörital élvezete az alföldi városokban régi keletű. A török hódoltság idejében a méhsernek és az árpasörnek is nagy kelendősége volt[1]). Később nemcsak a városnak volt sörháza, de Herberstein várparancsnok is állított, mi sok háborúságot szült. Ezt a generális azután Röszkére helyezte át, de ezenfelül a dorosmaiak is mérték a sört, melynek behozatalát a tanács 100 frt birság terhe alatt tiltotta[2]).

A városi sörházat 1718-ban Khell András, Kucser Kristóf és Pors József egyenként 30 frt bérösszegért használták[3]). 1722. évi júl. 1-én a barátok szomszédságában levő sörházat Kolb János György 3 évre már 1700 frtért vette bérbe[4]). 1724-ben is ugyanennyi volt az árenda[5]). A méhsert mérő korcsmárosok pedig fejenként 15 frtot tartoztak fizetni[6]).

Herberstein özvegyének serfőzője azonban nagyon versenyzett a városi sörházzal s e miatt Kolb serfőző sűrűn panaszkodott, úgy hogy a tanács egyre-másra birságolta azokat, kik idegen italt hoztak be[7]).

1725. évre a sörházat Miller János, Fazekas Ferencz és Pors

---

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 117. l. stb.

[2]) Szeged v. tanácsi jkve 1724. év 48. és 65. lap, 1726. év 224. l.

[3]) U. o. 1718. év 71. l.

[4]) Szeged v. közig. levélt. 1722. évi lajstromozatlan iratok.

[5]) Szeged v. tanácsi jkv. 1724. év 32. l.

[6]) U. o. 1724. 51. l. „Item méh ser, avagy serbet korcsmát aki akar árulni, egy esztendeig a n. város cassájában árendául tartozik 15 frtokat fizetni, felét mindjárt és felét fél esztendő mulva, vévén az eránt t. n. tanácstúl levelet."

[7]) U. o. 1724. év 58—59. lap.

József már 3500 frtért vették bérbe, tartozván egyúttal a tanácsbelieknek és jegyzőknek fejenként 3 akó sört és két ártányt adni[1]).

A javadalomnak ezen értékemelkedésénél fogva a város felsővároson is állított sörházat, melyért Müller János 1010 frt évi haszonbért ígért[2]). Az új sörház, melynek alapkőletétele 1725. évi ápr. 6-án ment véghez[3]), még ez évben elkészült. Ezenkívül a Herberstein-féle sörház is átvétetett[4]).

Az 1730. évi nagy vízáradás következtében a városi sörházban a főzést űzni nem lehetett. Kolb György sörfőzőnek a tanács ez okból megengedte, hogy a főzést saját házánál folytassa[5]). 1735-ben a palánki sörházat Czigler Miklós, Schwalvelmayer Ádám és neje Kathofferin Mária, néhai Kolb György özvegye, 2020 frtért bérelték[6]). 1738-ban Czigler Miklós és Schreiber Leonhard 2600 frtot fizettek ugyanazért[7]). 1771-ben Wolford György és Krajlen Antal 2550 frtért birták, de 1781-ben már csak 510 frtot jövedelmezett. Időközben ugyanis Szabadkán, sőt Makón is sörfőző házak keletkeztek s a szegedi kivitel lassanként megszűnt. Utóbb a sörház nagy terjedelemben a Tisza-parton kiépült s a javadalom bérlete folyton emelkedett.

1846-ban Fotti János bérlő és a város közt kölcsönös kártérítés czimén nagy és bonyolult per keletkezett, mely 1848-ban, a közgyűlés által elrendelt egyesség következtében szünt meg. 1851. évi jan. 10-én a sörház leégett. A vasuti közlekedés megnyitása és a kőbányai sör behozatala után a gyártás mindegyre hanyatlott. Utolsó bérlője Schmidt Ferencz volt, s 1864-ben már új bérlője nem akadt. Ekkor az épület jövő rendeltetése felől sok tanácskozmány és tervezgetés folyt, míg végtére részben katonai laktanyának (Flórián kaszárnya), részben iskolának alakították át.

A sörfőzés megszünése után a sörbehozatali és mérési díjak szedése az elvesztett javadalmat bőségesen kárpótolta.

Harmadik bevételi forrás volt a bor- és gabona-tized, vagyis a dézsma, melyről a „Közgazdaság“ részben bőségesen szólunk.

A negyedik javadalom a vásárok haszna volt, miről külön fejezet alatt ugyancsak másutt szólunk. Némi tájékoztatóul itt csak annyit említünk, hogy még 1771-ben is, a 4 országos vásár bevétele 152 frt 30 dr, a hetivásároké pedig 1857 frt 03 dr volt. Ez összegek a „vásár-

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1724. év 63. l.

[2]) U. o. 1724. év 64. l.

[3]) U. o. 1725. év 106. l.

[4]) U. o. 1725. év 190. l.

[5]) U. o. 1730. év. 1. lap.

[6]) U. o. 1735. év 250. lap.

[7]) U. o. 1738. év 319. lap.

állási díjakból" folytak be. Ezeket a tanács időszakonként állapította meg[1]).

A következő bevételi forrás a révjövedelem volt, melyet mint láttuk, kezdetben a katonaság bitorolt. A tápéi és a szegedi réveken a közlekedés kompokon történt. Az előbbinek 1724. évi jövedelme 191 frt 69 dr[2]), a palánkinak pedig 1010 frt volt[3]). 1732-ben felsővároson is keletkezett egy átjáró (traiectus), hol csak kis komp közlekedett[4]). 1734-ben a palánki révet Kara Pál 3 évre 1000 frtért vette bérbe[5]), de 1740-ben a két átkelés egyformán csak 125 frtot hajtott[6]).

[1]) Az 1740. év május 2-án megállapított kövezetvám (!) piaczi helypénz, hajtott jószág legeltetési, vásári, italmérési és kikötői díjak a következők voltak:

Eadem occasione data est introductio iudicibus fori seu agoranomis norma exactionis in gremio huius civitatis practicari solitae.

	flr.	denar.
A transeuntium rebus, titulo tlosztergeld desummuntur	—	10
Occasione autem nundinarum, titulo standgeld, a proportione territorium		
a Ia Classe	—	85
a IIa „	—	56½
a IIIa „	—	28½
a minutioribus rebus	—	11½
Titulo pascuationis vero, a singulo pecore etiam si ultra hebdomadam immorentur	—	2½
In egressu portarum a singulo curru, quaestores deducendo qui suas stationes in publica platea non habuerunt, neque ab iisdem quidpiam antea desumptum exstitisset, tempore nundinarum titulo	—	10
Extra nundinas autem a minutioribus rebus, seu fructus, seu alias res deducentibus, titulo standgelt	—	20
In nundinis pecuariis a singulo pecore exiguntur	—	5
Vina per transitum deducentes a singula urna solvunt	—	2
Szegedini autem vina dividentes a singula urna titulo mensurationis pendunt	—	2½
A navibus quibuscunque rebus oneratis iure rippatui	1	—
a singula rata eodem titulo	—	26
a singulis centum asseribus	—	10
a singula cremati urna	—	5
Pro rebus ad commune forum allatis	—	1½

Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve III. köt. 486. lapján.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1724. év 32. l.

[3]) U. o. 1726. év 352. l.

[4]) U. o. 1732. év 149. l.

[5]) U. o. 1734. év 226. l.

[6]) U. o. 1740. év 479. l.

A révjövedelem csak a szőreghi uradalom zálogbavétele, illetőleg az újszegedi 700 öles ártéri híd (százlábú híd) és a tiszai hajóhíd kiépítése után fokozódott. 1782-ben a hajóhíd bérlete 2800 frt volt. A híd egy része az 1813. évi óriási tűzveszély alkalmával elégett. A hatvanas években a hídjövedelem 14,000 frtot tett, de a bérlők szerződésszegései miatt a városnak folytonos kellemetlenségei voltak, azért is a hajóhíd házi kezelés alá került. 1873. évben az általános hídvámkötelezettség lépett életbe s az állandó vashíd építése, melynek terve már 1842-ben felmerült, a hatóságot mind sűrűbben foglalkoztatta. Klein vállalkozó (a makói és zentai hidak építője) fahídra, Kőrösi grázi gyáros és a Rothschild-féle witkovitzi vasöntőde vashíd építésére nézve ajánlatokat is tettek. Még az 1879. évi márczius hó első napjaiban is, midőn a város már a vészszel küzködött, egy szakbizottság behatólag foglalkozott az állandó vashíd létesítésének kérdésével. A legutóbbi időkben a hajóhíd évi bevétele 30,000 frt körül jelentkezett.

A városnak régebben még egy másik vámszedő helye is volt a Maty-hídnál. E hídat még a katonai kormányzat készítette, de 1720-ban a város megváltotta[1]). 1724. évi jövedelme 44 frt 50 dr volt[2]). Hacsia Dono a híd fenntartására 1726-ban 2000 frtot alapítványozott, de ez összeg 1728-ban a városháza építkezése alkalmából részben felhasználtatott[3]). Később a Maty-hídnál csárda is épült, de az együttes javadalom még 1781-ben sem hajtott 158 frtnál többet.

Az utóbbi időkben még két új rév s illetőleg tiszai átkelés keletkezett. Az egyiket 1875. évben a vashídon alól, az újszegedi kertekhez való átszállításokra engedélyezte a hatóság. A másik a gyálai átkelő, mely 1863. év óta áll fenn. Az 5000 holdnyi ármentesített gyálai rétnek akkori főbérlői, Lonovics László és Szeszemszky József, a hatóságtól engedélyt nyertek, hogy a fehér partnál albérlőik részére a gazdasági időszak tartamára, díjszedés nélkül komp-közlekedést állíthassanak. Ez ideiglenes engedélyt, mely a hídbérlőt károsította, a gyálai rét újabb főbérlői, Rózsa Lajos és Kohen Ignácz a maguk részére is követelték s a helytartótanácsnál a város tiltakozása daczára kieszközölték, hogy a közlekedést díjszedés nélkül fenntarthatják. Utóbb azonban a díjszedést is életbe léptették.

Hatodik bevételi forrás volt a korcsmák haszonvétele. 1717-ben a városnak még csak két korcsmája volt, melyért Kell András és Kacser Kristóf 30 és 15 frt bért fizettek[4]). 1722-ben az árendás

---

[1]) Szeged v. tanácsi jkve 1720. év 99. és 101. lap.

[2]) U. a. 1724. év 32. lap.

[3]) U. a. 1724. év 86., 1726. év 204. és 1728. év 488. l. Ez alapítványnál fogva Hacsia egyik örökösét a közterhek viselésétől felmentették.

[4]) U. o. 1717. év 26. l.

korcsmák jövedelme 230 frtra rugott[1]). 1734-ben Kara Pál 3 évre, évi 500 frtért vette ezeket bérbe[2]).

A tanács 1724-ben elhatározta, hogy a lakosság 30 frt díjfizetés mellett nemcsak a kántorokon, hanem az egész esztendőn át is mérhet bort, de az utczára kihordás korlátolásával[3]). Később ily engedélyeket csak azok nyertek, kik a polgárjogot megszerezték. 1730. évben Eremity Thoma, volt határőrségi kapitány, a bormérési jogot nem kapta meg, mert a polgársági köteléken (concivilitas) kívül állt[4]).

A város első korcsmája a széképület szomszédságában „aranyos sas" nevű volt[5]), hol különben 1725-ben már billard-asztal is létezett[6]). Ez előkelő hely 1740. évben 221 frtért volt bérbeadva. Szomszédságában volt a feketesas korcsma. 1750-ben a város korcsmáinak jövedelme 1131 frt 63 dr, 1771-ben az összes korcsmák haszonvétele (fekete és aranyos sas, egy másik a palánkban, egy a révnél, 1 alsóváros, 2 felsőváros, úgy a Körösérnél, Madarásztónál, Kisteleknél egy-egy csárda) 1442 frt volt, de a korcsma-árendák hátraléka ekkor 2027 frt 69 drra rugott. A polgári bormérések után 1750-ben 81 korcsmától 2003 frt, 53 pálinkaméréstől 416 frt és 16 sörméréstől 60 frt bevétel volt. 1771-ben 69 polgári bormérés 1650 frtot jövedelmezett[7]). Utóbb a város eladogatta korcsmáit, köztük az aranyos sast is, ahol a hagyomány szerint II. József császár első körútja alkalmával szállva volt. A négy vendégszobával ellátott, 120 akó bor elhelyezésére alkalmas pinczével, továbbá 50 lóra való istállóval és megfelelő kocsiszínnel biró feketesas vendéglő 1807. évi június 24-én közárverésen kelt el.

Hetedik bevételi forrás az anyagok eladásából befolyó csekély jövedelem volt.

A következő, a téglaégetési javadalom azonban állandó és jelentékeny jövedelmeket biztosított, mert csak a városnak volt téglaégetője. 1725-ben téglaégető mesterül Prielmon Keresztélyt szerződtették[8]).

A plébánia templomnak és a széképületnek építései, egy-egy évtizeden át bár jelentékeny készletet vettek igénybe, azért a magáno-

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1724. év 33. l.

[2]) U. o. 1734. év 226. l,

[3]) U. o. 1724. év 42. l.

[4]) U. o. 1730. év 9. lap.

[5]) U. o. 1739. év 416. lap.

[6]) U. o. 1726. év 266. l. — Az első kávéház (caffe coctura) egy belgrádi menekülő által 1739. évben nyittatott meg. (I. é. jkv. 439. l.)

[7]) Lásd az idézett évi számadásokat a számvevőségi levéltárban.

[8]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1725. év 101. lap.

soknak is bőségesen jutott a városi téglából. Így 1735-ben 354,750 drb készlete volt a városnak, miből a magánfeleknek 435 frt 10 dron 75,750 drbot adtak el. Különben a városnak az előállítási költség ezrenkint 4 frt 40 drba került. A következő évben 183,400 drb tégla és 16,000 drb cserép készült. 1750-ben 440 ezer téglát s 49 ezer cserepet égettek. Az előbbeniből 107 ezer drb 6 frtjával, az utóbbiból 17 ezer 8 frtjával került eladásra[1]).

Ha a készlet igen felszaporodott, adományozás útján apadt a tömeg s a közjótékonyságot ily czímen is gyakorolták. 1729-ben a barátok 6000-et, 1735-ben a tűzkárvallott Müller főbíró 10,000 drb téglát nyert adományul stb.[2]).

A várerődítési munkálatokhoz a várparancsnokok minden égetés után 2000 drbot követeltek, mit a fenyegetőzések következtében ki is kelle adni. A városnak ez ügyben történt panaszai, sérelmei orvosolatlanul maradtak. 1742. évi ápr. 6-án Bécsben, Kárász Miklós főjegyző jelenlétében a vizsgálat ezen és más sérelmes ügyében ugyan megtartatott[3]), de azért még az 1751. évi 31. t.-cz. a szegedi sérelmek orvoslatát, ő felségének különös figyelmébe ajánlotta.

A jelen század elején az akkori nagy építkezéseknél fogva a téglaégetés ismét nagy arányokat nyert. Az anyagok kezelője — Malatinszky József — az 1813—18. évek készletéből igen nagy mennyiséget saját czéljaira használt[4]), Horváth Zsigmond nevű utódát hasonüzelmek miatt be is perelték. 1819. évi szept. 19-én Lántzy királyi biztos ez ügyből folyólag még a tanácsot is szigorúan megdorgálta. Ugyanekkor a téglaégető ház bérbeadását elrendelték annyival is inkább, mert azelőtt 1771-től fogva a téglaégető házat tizedadás ellenében huzamosb ideig Kraller Miklós használta.

Később, a tizedadás kötelezettségével mindenki kapott téglaégetési jogositványt. A rendszertelenül űzött gyártás következtében a város környékét mindenütt kigödrözték, hol azután mocsarak képződtek. Csak az 1834. évi május 16-án tiltotta el a város a közterületek további kigödrözését.

A tégla dézma-jövedelem megítélésére elegendő támpontul szolgálhat az, hogy az 1845. évben 1.198,600 drb tégla és 834,960 drb cserép, a következő évben pedig 3.203,300 drb tégla és 66,000 drb cserép égettetett, melynek egy tizede jutott a város czéljaira.

Kilenczedik jövedelmi forrás volt a mészárszék-javadalom, melyről a mészáros-czéh történeténél is megemlékezünk. Tájékoztatóul mégis

---

[1]) Az idézett évi számadások.

[2]) Szeged v. tanácsi jkve 1729. év 534. és 1735. év 254. l.

[3]) Cs. és kir. közös pénzügyminiszteri levéltár Bécsben.

[4]) Ez időben s illetőleg 1812-ben a téglának ára 24 frt volt (váltóban).

itt közöljük, hogy a mészárszékek 1717-ben 400 frtot, 1718-ban 450 frtot[1]), 1735-ben 520 frtot, 1750-ben 510 frtot, 1771-ben 550 frtot jövedelmeztek[2]). Később ezen javadalom a város egyéb haszonvételei címe alatt szerepelt, hol a mészárszék jövedelme különösen kitüntetve nincs, hanem a laczikonyhai boltok bérjövedelme alatt egybefoglaltan fordul elő.

Tizedik bevételi forrás volt a polgárosításból befolyó jövedelem. Előzőleg erről különben már bővebben szóltunk. A bevétel mérvét a polgárosítottak száma határozta. A polgárosítás díja 8, 24, 50 frt volt[3]). 1775-től fogva a díjakat 4, 6, 8 frtra mérsékelték. 1806-tól fogva 25 frt volt a polgársági taksa.

Később a város „lakosítási", néha igen magas díjakat szedett, de az 1871. évi községi törvény életbelépése után ezen bevételi forrástól is elesett.

Polgársági díjakból 1750-ben 221 frt 60 dr, 1771-ben 192 frt folyt be, azomban ekkor még 32 fél hátralékban volt. 1781-ben 26 frt, 1791-ben 234 frt 1801-ben 351 frt bevétel mutatkozott.

További bevételi forrást képeztek a „különféle haszonvételek" jövedelmei, nevezetesen a röszkei és szentmihályteleki kertészségek, a puszták, a mázsaház, kövezetvám és helypénz díjak, halászat, Laczikonyha stb. bérjövedelmei.

A röszkei kertek után 1750-ben 1461 frt 55 dr, a szentmihálytelki kertek után pedig 50 frt volt az árenda. A zálogba vett dóczi kertészség 10 frt 32 dr hasznot hajtott. A puszták jövedelme a göbölyös marhák után darabonként szedett $87^1/_2$ dr jövedelem szerint minősült. 1750-ben e czímen összesen 1155 frt folyt be[4]).

A vadászati javadalmat csak a legújabb időben értékesítették.

A mázsaház 1771-ben 93 frt $^1/_4$ drt hajtott, de az áthajtott jószágok után szedett fűbér-díj javadalommal egybekapcsoltan, 1781-ben már 867 frt 90 drt hajtott. 1825-ben e javadalmat Wöber György és Neskovits Demeter 2800 frtért vették bérbe. De a vármegye ekkor már tiltakozott a város területén keresztül hajtott jószágok után való díjszedések miatt s ebből folyólag a két törvényhatóság soká pereskedett. 1832-ben e javadalmat a piaczi helypénzszedéssel együtt 8510 forintért Hentz János vette bérbe, — de miután hatósági támogatásban nem részesült, közte és a város közt hasonlókép bonyodalmas per keletkezett.

A kövezet-vámszedés, noha a városnak semmi kövezete sem

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1717. év 10. l., 1718. év 70. l.

[2]) Az illető évek számadásai.

[3]) Szeged v. tanácsi jkve 1729. év 537. és 543. lap

[4]) Az idézett évi számadások.

volt, még 1734. évi május 17-én lépett életbe[1]). Csongrád vármegye 1812. évi decz. 14-én e miatt is óvást tett, mire Lántzy királyi biztos elrendelte, hogy ezentúl a kövezet vámszedési jövedelem kizárólag az útak feltöltésére és kikövezésére fordíttassék. A lapályos útak feltöltésére a tanács ekkor ki is utalványozott 20 frtot.

Az elősorolt javadalmak, betudva a hídjövedelmet is, 1791-ben összesen 34,577 frt 29⁴/₈ krt, 1801-ben 42,140 frt 24⁶/₈ krt hajtottak. Ezen tételben szerepelt a többi közt a Laczikonyha jövedelme is, az ott levő boltok, simindsiák (pékkemenczék) és népkonyhák bérletei. Ezek 1750-ben még csak 266 frtot, illetőleg 321 frtot tettek, de a bérletek nemsoká igen emelkedtek, mert a ronda és omlatag épületben levő népkonyhák, különösen a vidéki munkások és tutajosok részéről élénk látogatásban részesültek. A széképület szomszédságában levő ronda és veszélyes fészek 1872. évben lebontatott s helyébe a városi bérház emeltetett fel, mely egy ideig a város igen értékes javadalmát képezte.

Tizenkettedik bevételi forrás a szállományi (caducitas) jog, azaz a végrendelet hátrahagyása nélkül, törvényes örökösök hiányában elhunyt polgárok után való örökösödés. E czimen 1750-ben 400 frt bevétel volt. De az ily jövedelmek néha bonyodalmas pereket szültek. A többi közt az 1759. évben elhalt Törő Mátyás hagyatékát a kincstár elperelte. Ez annak idején oly súlyos sérelmet képezett, hogy a város az országgyűlésen igyekezett orvoslatot szerezni. Ilyen volt a többi közt a Gábriel Keresztély-féle szállományi ügy. A nevezett mint quietált katona 1771. évben a polgárságba felvétetett s mint teljesen vagyontalan, Mandel Erneszt vagyonos özvegyét vette nőül s ennek javait utóbb örökölte. Gábrielnek 1801. évi márcz. 28-án leszármazó örökösök hiányában, végrendelkezés nélkül történt elhunyta után javai a városra szálltak. De az elhunyt nővére Éva, Weitzman Károlyné, a hagyatékra nézve igényt támasztott s a város ellen pert indított. Az illetővel azonban egyességet kötöttek s a 17,944 frtra rugó hagyatékból 4197 frt 55½ kr. az elhunyt nővérének kiadatott. A tömeg így a város birtokába került, de annak egy része behajthatatlan lett. Ekkor a szegedi sóhivatal igénye alapján a királyi ügyészség azon czímen, hogy Gábriel nemes ember volt, a város ellen 7716 frt 18 kr. hagyatéki tömeg kiadása iránt pert indított. A kereset kétségen kívül igaztalan volt, mert Gábriel nemesi jogait soha sem érvényesítette, nemesnek nem is tartatott, a nemesi felkeléshez hozzá nem járult, de ezektől eltekintve, hagyatéka polgári vagyont képezvén, ennek örököse csakis a város lehetett. A bonyodalmas per csak 1873. évben ért véget, még pedig a város veszteségével.

[1]) Szeged v. tanácsi jkve 1734. év 224. lap. — A helytartótanács ez ügyben kelt leirata 1736. évi júl. 11-én lett kibocsájtva.

Tizenharmadik bevételi forrás volt a községi adó-alap (domestica), miről fentebb külön czim alatt már szóltunk. Például azonban megérintjük, hogy 1771-ben a házi adó összege 14,780 frt 17½ dr, 1801-ben pedig 18,121 frt 45 dr volt stb.

Ezeken túl még volt a városnak állandó jelleggel nem biró, több alkalmi bevétele is. Ilyenek voltak a látványossági díjak. 1771-ben e czímen (a histrione 1 frt 98½ dr, a similibus comicis 1 frt 20 dr) 3 frt 18½ dr bevétel merült fel. Ilyen volt a czigányok taksája. Ez 1724-ben 22 frt 23 drt, 1750-ben 19 frt 72 drt képezett, de ekkor a hátralék 67 frt 42 drra rugott[1]). Ilyen volt később a zsidók türelmi adója, miről a zsidók hitközségének történeténél bőven szóltunk. Ilyen volt továbbá a katonai átkelések megtérülési díja, mely például az 1750. évben 83 frt 26 drra rugott; a rabtartási költségek megtérülése, mely ugyanaz évben 32 frt 70 drt, 1771-ben 22 frt 96½ drt tett stb.

Ilyen volt még a telkek eladásából időközönként befolyó jelentékenyebb jövedelem. A várerődítés alkalmából készült csillagsáncz (Eugenius árka), a régi palánk területét négyszeres nagyságra növelte s így igen sok és a biztonságnál fogva értékes beltelek képződött, mit a beözönlő idegenek kedvező árakon vásárolgattak. A magyarok saját feleikhez húzódtak s a két külváros is mindinkább nagyobbodott. Alsóváros alján a szaporodó népességnek legelőbb az Islik major (egykoron Schlick tábornok szálláshelye) tájékát osztották ki. Felsővároson a „Kispest" nevű szőlők mellett, az úgynevezett „Serhát", mint magasabb terület lett házhelyeknek kiosztva[2]). 1731-ben a mai Rókus területén kezdettek az első kiosztások[3]).

Utóbb a palánkban s a külvárosokban még a laposabb, vízállásos telkek is kiosztattak, melyek egyelőre veteményesek lettek, de lassanként feltöltettek és idővel hasonlókép beépültek. A végetlen közök és zugutczák (háromkorona- és feketesas-utczák) kiszélesitése és megnyitása, melyek különben évtizedek munkájával jártak, hasonlókép telkek eladásával voltak egybekötve. A felsővárosi rácz piacz és a Tiszapart között levő terület 1802-ben, a Kálvária- s Béke-utczák környéke 1803-ban, a Mérey-utcza és Kossuth Lajos-sugárut közé eső terület 1804-ben lett kiosztva. Ez utóbbi telkek árában 6849 frt folyt be. Egyelőre itt is kertek létesültek.

A Tarján szélen az Etelka erdővel átellenben, 1807. évben két házsor osztatott ki. A mai gázgyár környéke, mely hóhér-teleknek neveztetett s ki vala gödrözve, nem sokkal ezután szintén kiosztásra

---

[1]) Az idézett évi számadások a számvevőségi levéltárban.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1730. év 1. l.

[3]) U. o. 1731. év 64. l.

került. 1816-ban, a jobbára mocsaras beltelkek árában 33,399 frt 40 kr. s ugyanekkor kültelkek árában 21,524 frt folyt be. Ez összegből az egyesektől felvett kölcsöntőkéket (34,907 frt) fizették vissza. 5000 frt pedig a mészáros czéhnek adatott segélyül, hogy az insurgens katonaság felszerelési költségeit (6856 frt) kiegyenlíthesse. A Mars-téri telkek tulajdonosai közül 36 adós maradt, de az építkezési kötelezettségnek sem feleltek meg, azért telkeiket elvesztették s az 1837. évi július hó 28-án ezek „kótyavetyén" adattak el.

Ezek voltak a régi bevételi források, melyek folytonosan emelkedtek, s amelyeket a közpénztárnak mindinkább súlyosbodó viszonyainál fogva a hatóság minél inkább fokozni s azonkívül újabb és újabb bevételek által a szorongatott helyzeten enyhíteni igyekezett. Az 1868—74. években a város jövedelmeinek gyarapítására, kiadásainak apasztására javaslatokat teendő, egy állandó bizottság is működött, mely utóbb „reform bizottság" elnevezést nyert.

A fentebb elősorolt bevételeket a város a következő czélokra használta fel. Az 1801. évben, midőn még kövezet, világítás és más városias berendezés még csírájában sem volt s midőn a közművelődési, rendészeti, egészségügyi intézmények is elemi fokon álltak, a 167,886 frtból álló évi kiadás, a következő czímek szerint ezenkép oszlott meg: tiszti fizetések és más személyi járandóságok, betudva a tanítók fizetéseit is, 21,927 frt 5 krt tettek; szállásbérekre 114 frt 9 kr., alapítványokra (kegyesrendiek ellátása) 4132 frt, dézsma és más bérletekre 4111 frt, irodára 2348 frt 50 kr., útiköltség és napidíjakra 1494 frt 41 kr., perekre 20 frt, épületek javítására 1257 frt 36 kr, terményekre 13,856 frt 18 kr., gabonára 193 frt, gazdaságra 5457 frt 33 kr., szolgák ruházatára 957 frt 46 kr., rabok tartására 143 frt 33 kr., telkekre 1336 frt, elengedésekre 2027 frt 2 kr., út- és hídjavításra 4688 frt 37 kr., tőkék törlesztésére 57,913 frt 63 kr., kamatokra 19,570 frt 20 kr., rendkívüliekre 15,634 frt 10 kr. stb. kifizetés történt.

Ami a tisztviselők fizetéseit, tanítók és piaristák járandóságait és a szolgák bérét illeti, ezek az 1747. évben még összesen 6651 frt 35 drra rugtak. A piaristák járandóságától eltekintve, a sallariumok 1724-ben nem több mint 2000 frtot képeztek. Ekkor a főbíró 250 frtot, főjegyző 350 frtot, ügyész 200 frtot, aljegyző 130 frtot, rendőrbiztos 80 frtot, perceptorok is ugyanennyit, vásárbírák egyenként 30 frtot, kisbírák is ugyanennyit, de ezentúl még egy pár csizmát, egy köpönyeget kaptak s kinek vetése nem volt, három köböl búzát nyert. A három fertálymester egyenként 12—14 frtot, két tanító egyenkint 40 frtot, három harangozó egyenként 14 frtot, a hajdúk mindent felszámítva 61 frt 51½ drt, a kocsis 12 frtot, teljes ruházatot, két pár csizmát és élelmezésre 20 frtot, a hóhér legényével együtt „stekenknet"

166 frtot, porkoláb 72 frtot, a két bécsi ágens külön-külön 100 frtot, a pozsonyi pedig 50 frtot kapott járandóságul[1]).

A tanácsnokok csak 1724. évi jún. 14. óta nyertek fáradozásaikért 30 frtot vagy ehelyett szabadon nyithattak egy korcsmát[2]). 1726-ban fizetésük 100 frtra, 1735-ben pedig 150 frtra emeltetett. Ugyanekkor a főbíró javadalma 300 frt, a kapitányé pedig 200 frt lett. Ez évtől fogva szerepel a kanczellista is, ki évi 80 frtot élvezett.

A tisztviselők hivatalos kiküldéseikben, az 1724. évi szept. 25-én kelt statutum alapján a vármegye területén 1 frt, Pesten 1 tallér, Pozsonyban s Bécsben 2 frt napdíjat élveztek és egyéb költségeik is megtérittettek[3]).

Még 1848-ban is, a tiszti fizetések a következők voltak: főbíró és polgármester 600 frt, főkapitány, főjegyző, főkamarás és főszámvevő 500 frt, tanácsnokok 400 frt, főorvos 400 frt, aljegyzők, alkapitány, levéltárnok, iktató, alkamarás, mérnök, erdőmester, egyenként 300 frt, sebészek 200 frt, irnokok 170, 150, 120 és 100 frt évi fizetést nyertek. 1849. évi okt. 31-én, midőn Gaál Edvárd császári biztos elnöklete alatt tartott értekezleten a díjszedői hivatal felállítása elhatároztatott, a polgármester fizetése 1500 frtra, a főbíróé 1400, főjegyző és főkapitányé 1300, tanácsnokoké 1200 frtra emeltetett. De Geringer kormányzóhelyettes, 1850. évi febr. 13-án e javitásoknak egy harmaddal való leszállitását rendelte el. A tiszti fizetések az 1855. évi és az 1871. évi szervezések alkalmával ismét javittattak.

E személyi járandóságoktól eltekintve, a fentebbi czimek alatt elősorolt kiadások évenként felettébb változtak. A multak kezdetleges viszonyai, a közigazgatás és törvénykezés terén uralkodó patriarchalis állapotok ezekben nyernek igazi kifejezést.

Így például a város 1725. évi félévi postai kiadása — akkor még a portomentességet a város nem élvezte — mindössze 20 frt 60 drt tett[4]). Az iroda egész évi papirosszükséglete 4—6 rizsmánál többre nem rugott s a hatóság irodalompártolása csupán az új „kalendáriom"-nak évenként való beszerzésére szorítkozott.

Évről-évre megújuló kiadást képezett a széképület vízkereszt napján való felszentelésének költsége; a szentelt olajnak Nagyszombatból vagy Kalocsáról való hazaszállítása; Havi-Boldogasszony és szt. Demeter ünnepén a barátoknál és a plébánosnál, „régi ájtatos szokás szerint" tartott áldomások és ebédek költsége; a Radnára induló vagy

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1724. év 44. lap. Lásd egyúttal Reizner: Régi tiszti fizetések. (Szegedi Napló, 1890. év 60. sz.)

[2]) Szeged v. tanácsi jkve 1724. év 43. lap.

[3]) Szeged v. tanácsi jkve 1724. év 66. lap.

[4]) U. o. 1727. év 149. lap.

onnan érkező búcsúsoknak zenekarral való ki- és bekisérésének kiadása. 1742-ben, midőn az új sörház felszentelése volt, a plébános egy hollandi aranyat kapott. A piaristáknak minden évben „vásárfiában" kijárt bizonyos fűszer. Ha valamely pap új miséjét a városban tartotta, a primitia költségeit rendesen a város fedezte.

Az érkező vagy átutazó előkelőségek rendszerint a város vendégei voltak s ily esetek egyúttal kedvező alkalmul szolgáltak egy-egy áldomás tartására. Midőn a város évi jövedelmei megszámoltattak (computus), úgy vásárok után is, a közmulatás el nem maradt. 1722. évben a szt. Mihálynapi jó vásár alkalmával a tanács három napig vendégeskedett. Ha a vendég előkelő állású volt, asztalára még a czukrásztól hozatott „confectumok" is felkerültek.

A vendéglátásokon túl még az ajándékozások is gyakoriak voltak, mert a város ez úton igyekezett „patronusokat" szerezni és különféle bajaiban jó eredményeket biztosítani.

A várparancsnoknak karácsonyra, husvétra és a sokadalmak idején „vásárfiában" borjút vagy malaczot vettek, hogy az átkelő katonaság között „jó commandot tartson." A kun puszták iránt folyt per alkalmával — mint annak helyén is említők — a bécsi és pozsonyi méltóságos uraknak egyre küldte a tanács a paripákat, teheneket, fáczánokat, hattyúkat, továbbá kávé, czukor, dohány és tajtékpipákból álló ajándékokat. De különösen halat és teknyős békát küldtek nagy mennyiségben[1]).

A számadások átvizsgálása alkalmával a kamara utóbb az ily kiadásokat kifogásolta, megjegyezvén: „nem tartozik ilyen bő és gyakori ajándékokat osztogatni a város cassájából, azért refundálja a maga erszényéből." Lassanként az e fajta kiadási tételek el is maradtak, mert más módját találták fel az ily kényes ügyben való eljárásnak.

Az adakozás és jótékonyság nemesebb irányai a következőkben nyilvánultak. 1723-ban, a piaristáknak képek beszerzésére 5 forintot, 1729-ben a bibliotheca gyarapítására 39 frtot, 1735-ben a tanácsnak ajánlott művecske kiadására 10 frtot, ugyanekkor János atya részére, a tudorság elnyerhetése végett 100 frt, 1748-ban pedig Henrik atyának ugyanezen czímen 71 frtot utalványozott a tanács. 1742—43. évben több tanulónak defensiójára és Rómába való utazhatására a tanács adott költséget. 1747. évi július 11-én 11 diák részére, „kik az nemes város számára való szénát felgyűjtötték" 7 frt 89 dr lett kifizetve.

Az egri irgalmasokat, úgy a keresztény foglyok kiváltásában fáradozó trinitariusokat a tanács majdnem állandóan és pedig jelen-

---

[1]) Lásd Reizner: „Vesztegető őseink" közleményeit a Szegedi Napló 1890. évf. 147—152. sz. a.

tékeny összegekkel segélyezte. 1743-ban az átutazó sziriai herczeg részére „titulo elemosynae“ 6 drb hollandi arany (24 frt 75 dr) utalványoztatott. A sorsüldözött napkeleti fejedelmek — hihetőleg azon idők szélhámosai — gyakran megfordultak Szegeden és a hatóság könyörületét mindenkor felköltötték. 1744-ben egy másik sziriai herczeg 12 frt 60 drt, „két arábiai herczeg“ 25 frt 20 drt, 1747. évben egy arábiai herczeg, kinek ő felségétől ajánló levele is volt, 8 frt 25 drt, ugyanez évben egy másik arábiai herczeg 4 frt 74 dr alamizsnát nyert.

Ha a közügyek szolgálata közben vagy a város miatt valaki kárvallást szenvedett, az illető kára rendszerint a közpénztárból térült meg. Így Losoncz Ferencz tanácsnok 1722-ben Pozsonyban elvesztett dolmányáért 10 frtot, következő évben Dora Péter, elvesztett mentéjeért 3 frtot, 1731-ben Fazekas Ferencz is 3 frtot kapott kártalanításkép, mivel hivatalos kiküldetése alkalmával köpenyét a dorosmaiak ellopták.

1733-ban Petriczky János „stadtleitnand“, 1736-ban Fazekas Ferencz tanácsnok eltemetése közköltségen történt. Ez utóbbié 50 frtba került, mert a tanács még „muzsikusokat“ is rendelt. 1741-ben a pozsonyi országgyűlésre küldött követek díszruháit is a város készíttette, ellátva őket egyúttal fél mázsa dohánynyal is.

Lassanként az ilynemű kiadások is megszüntek s a közadakozás csak az országos közművelődési czélok pártolására szorítkozott. Az országnak alig van oly közintézete, melyre a város és a lakosság nem adakozott volna, még pedig oly mérvben, hogy a városok sorában Szeged mindenkor kivált. Így a nemzeti múzeum létesítésére 2575 frt 27 krt[1]), a nemzeti színházra, a polgárság körében eszközölt gyűjtésekkel egyetemben 4297 frtot adott a város[2]), mi az időben rendkívül nagy értéket képviselt. A váczi siket-némák és a vakok pesti intézeteire alapítványokat tett; a magyar tudományos akadémiára, valamint ennek palotájára nemcsak a hatóság adakozott, hanem a lakosság körében is páratlan mérvű gyűjtések történtek. A magyar írók segélyegyesületébe, mindjárt a keletkezése alkalmával a város 200 frttal alapító tagul lépett be. A magyar képzőművészeti társulat palotájának emelésére a közgyűlés 1000 frtot szavazott meg. A Kisfaludy-társaságnak, a történelmi társulatnak mindjárt keletkezésük alkalmával alapító tagja lett a város.

A közművelődési és humanitarius intézmények segélyezésére az utóbbi időkben a költségvetéseknek állandó rovata volt. Évenként több ezer frt előirányzat történt e czímen s százezrekre rug az a tőke, mit a város a haza oltárán áldozott. De ezenkívül a közönség adakozása

---

1) 1827. évi XXXV. t.-cz.

2) Székely József: Magyar játékszín. Budapest, 1887. 165. és 188. l.

is igénybe vétetett. A mainzi lőporrobbanás szerencsétlenségének enyhítésére, a bécsi fogadalmi templomra, „drága horvát testvéreink“ javára stb., szóval minden alkalommal a város áldozatkész polgársága jelentékeny mérvű adományokat juttatott.

Jelentékeny kiadási tételt képezett a város épületeinek, nevezetesen a püspöki residentiának, a muzsikusok házának, a betegháznak, továbbá a révhajóknak, a pellengérnek stb. jókarban tartására időközönként felmerült költség. De mint láttuk, e czímen még 1801-ben is a kiadások 1257 frtnál többre nem rugtak.

A városiasságra valló kiadások igen szerény mérvben, csak e század második negyedétől fogva jelentkeznek; majd a tiszaszabályozási és árvédelmi kiadások merülnek fel, amelyek az utóbbi évtizedekben milliókra rugtak. Például idézzük az 1878. évi előirányzatot, melyben vízlecsapolásra 4455 frt 31 kr., vízvédelemre 24,839 frt 63 kr., tiszaszabályozási jobb- és balparti hozzájárulási költségül 133,412 frt 7 kr. volt felvéve, de ezentúl még a rendkívüli költség-alap 42,570 frttal szerepelt. A legtöbb esetben ezt is a védelmi kiadások emésztették fel, sőt más előirányzati alapok is rendeltetésük ellenére használtattak fel. Ezek a körülmények és kiadások bénították a város haladását s az árvízveszélyek okozta költségek emésztették fel a város erejét.

Egyébként összehasonlító átnézetül közöljük itt a város 1842. és 1861. évi bevételi és kiadási előirányzatait.

1842. évben.			1861. évben.		
Bevétel:			Bevétel:		
„Javazatokból“ . .	38,000	frt.	Városi javadalmakból . .	56,910	frt 55 kr.
Újszegedi földekből	3,190	„	Földek haszonbéréből . .	83,243	„ 98 „
Ingyenes és Hattyasból	2,300	„	Új-Szeged javadalmaiból . .	21,470	„ 53 „
Átírásokból . . .	4,000	„	Tápé javadalmaiból . . .	19,556	„ 01 „
Polgárdíjakból . .	1,000	„	Kistelek javadalmaiból . .	5,957	„ 41 „
Bitang lovak árából	100	„	Cselekvő tőkék kamataiból .	16,550	„ 10 „
Kaszálók s erdőkből	840	„	Tégla, cserép és vályogdézsmából	2,330	„ — „
Baktóból	1,300	„	Telkek árából	5,049	„ 53 „
Kamatokból . . .	10	„	Földhordási díjakból . . .	100	„ — „
Robotváltságból .	24	„			
Rabtartási költségek megtérüléséből	200	„			
Rendkívüli jövedelmekből. . . .	200	„			
Házi adóból . . .	35,000	„			
Összesen:	77,300	frt.			

1861. évben. Bevétel:

Katonai lakbértérítményekből	6,635 frt 17 kr.	Kiskaszárnyai beszállásolásból	226 frt — kr.
Haszonbérek megtérülő adóiból	25,293 „ 30 „	Elavult eszközök eladásából	50 „ — „
Erdők jövedelméből . . .	6,360 „ 51 „	Árvabizottmányi költségek megtérüléséből	820 „ 22 „
Kimustrált lovak árából . . .	105 „ — „	Hátralékos haszonbérekből	24,000 „ — „
Tolonczköltségek megtérüléséből . . .	500 „ — „	Községi adóból	80,000 „ — „
		Összesen:	355,158 frt 31 kr.

1842. évben.
Kiadás:

Tisztviselők és cselédek díja . . .	31,000 frt.
Cselédek ruházata	3,000 „
Tiszti lakokra . .	3,690 „
Alapítványokra . .	11,000 „
Dézsmaváltságra .	1,000 „
Írószerekre . . .	1,500 „
Napidíjakra . . .	1,700 „
Épületekre . . .	1,400 „
Ezek javítására .	400 „
Katonai épületekre	1,000 „
Műszerek és termesztményekre .	5,000 „
Lovakra	200 „
Gazdaságra . . .	2,000 „
Világításra . . .	3,000 „
Kölcsönök kamataira	7,976 „
Rabtartásra . . .	2,000 „
Rendkívüliekre . .	2,000 „
Földmérésre (ideiglenes)	6,000 „
Összesen:	87,000 frt.

1861. évben.
Kiadás:

Adózás Szeged után . . .	26,263 frt 29 kr.
Új-Szeged után	3,953 „ — „
Kistelek után	519 „ 81 „
Adózás Tápé után	2,832 „ 85 „
Tiszti lakbérekre s bútorokra	10,909 „ 50 „
Tisztviselők fizetésére . .	44,458 „ 83 „
Szolgák és cselédek fizetése	20,056 „ 58 „
Árvabizottmányi költségek	4,438 „ 54 „
Egészségügyi személyz. fizetése	3,772 „ — „
Nyugdíjakra .	9,037 „ 35 „
Egyháziak fizetése . . .	8,243 „ 92 „
Egyházi zenészek javadalma	2,913 „ 75 „
Kegyesrendiek ellátása . .	6,678 „ — „
Tanítók fizetése, lakbére és iskolai szükségletek . . .	20,303 „ 70 „

1861. évben. Kiadás:

Alreáltanoda költségeire .	1,136 frt — kr.	Tűzoltásra . .	919 frt 53 kr.
Iskolai helyiségek bére . .	1,988 „ 25 „	Igáslovak beszerzésére .	500 „ — „
Tanyai iskolák fenntartása .	1,675 „ 80 „	Utczák szabályozására és kisajátításra .	200 „ — „
Szerződéses illetmények .	4,373 „ 80 „	Peres ügyekre	1,000 „ — „
Szolgák ruházata	6,732 „ 17 „	Pótadó elengedésekre . .	1,271 „ 77 „
Épületek fenntartása . . .	2,584 „ 91 „	Erdők gyarapítására és kezelésre . . .	2,888 „ 14 „
Egyházi épületek fenntartására . . .	6,647 „ 94 „	Egyenért. adóra	2,040 „ 89 „
Termesztmények s eszközök beszerzése	3,907 „ 72 „	Kisteleki és tápéi útakra .	100 „ — „
Tűzifa beszerzése . . .	2,202 „ — „	Előre nem látott kiadásokra . . .	1,500 „ — „
Kövezetre . .	13,710 „ — „	Szegődményi czikkekre .	144 „ 90 „
Hidak, dobogók fenntartására.	5,746 „ 16 „	Földadó munkálatokra . .	200 „ — „
Nyomtatványok, hírlapok, könyvkötések	4,361 „ 64 „	Emésztő gödrök tisztitására .	554 „ 37 „
Útiköltségek és napidíjak . .	3,865 „ 70 „	Lelenczek és árvák tartására	226 „ 84 „
Adóösszeírásra	1,050 „ — „	Szivattyús kútak és várbeli vízvezeték fenntartására	674 „ 88 „
Éjjeli világításra	12,322 „ — „	Rudolf alaptőke elmaradt kamataira . .	6,232 „ 72 „
Épületek tűzkárbiztosítása	231 „ 28 „	Út- és töltésjavitásra . . .	15,000 „ — „
Szenvedő tőkék kamatai . .	11,863 „ 67 „	Tiszabalparti ármentési kirovásra . .	22,072 „ 47 „
Kórház segélyezése . . .	5,478 „ 07 „	Tiszajobbparti ármentési kirovásra . .	23,992 „ 50 „
Szegényápolda segélyezése .	3,141 „ 50 „	összesen .	355,158 frt 31 kr.
Letartóztatottak és tolonczok tartása .	3,739 „ 05 „		
Földmérésekre	1,000 „ — „		

A város első vagyonleltára 1852-ben, az egyenértéki adónak akkor történt életbelépése alkalmával készült el. 1873. évben újabb leltározás és becslés történt s ez alkalommal a város cselekvő vagyonértéke a következő volt: községi épületek, egyházak, iskolák stb. 1.583,295 frt; földesúri javak (földbirtokok) 2.564,589 frt 22 kr.; erdők, mulatók stb. 327,471 frt 52 kr.; kövezetek, csatornák, pallók s átereszek 695,155 frt 52 kr.; regálék, vámok, jogok stb. 1.250,200 frt; ingóságok 107,294 frt 28 kr.; régi bérkövetelésekből cselekvő hátralékkép 1.254,377 frt 22 kr., összes vagyonértéke tehát 7.793,342 frt 76 krt tett, melylyel szemben a szenvedő érték az alapítványi tőkék és a lebegő adósság eltekintésével 525,692 frt 13 krra rugott.

Régebben a város vagyonának, terményeinek, javadalmainak kezelője vagy felügyelője, a főbíró által ezzel megbízott egyik tanácsnok vagy a polgármester volt. József császár 1785-ben kelt egyik rendeletével a szabad királyi városok első politikai tisztviselőjeül a polgármester jelöltetvén ki[1]), e hivatal tekintélye rendkívül emelkedett s a város vagyonának kezelése és ellenőrzése is reá szállt. E részben az alkamarási hivatal állt segítségére. A közvagyon kezelésében a hűtlenségi esetek sem hiányoztak. Így 1781-ben, 1787-ben[2]) majd a széképület és a kórház építése alkalmával fordultak elő ily esetek. Legfeltűnőbb volt 1858-ban Kovatsik János főpénztárnok sikkasztása, ki 17,608 frt 67 krral károsította meg a várost. A provisorium alatt Farkas János tanácsnok szedett fel illetéktelenül nagy összegekről szóló köztartozásokat (inségkölcsön, legelődíj stb.), melyeket utólag az egyes adósoktól is beszereztek.

X. Népesség.

Hazánkban az első népszámlálást József császár rendeletére, 1785-ben hajtották végre. A régibb időről a népességi viszonyok megállapítására tehát az adózási lajstromok (portaösszeírások, dézsmajegyzékek stb.) szolgálhatnak alapul, de ezek a népesség valóságos számát soha sem mutatják ki, mert az adózás alapja a birtok volt s így a vagyontalanok, még inkább az egyes családtagok számba véve nem lettek.

Szeged népességét illetőleg a legrégibb megemlékezés a XV. század elejére vezethető vissza. A gyakran emlegetett franczia utazó,

---

[1]) Szlemenics Pál: Törvényeink története a dicső ausztriai ház alatt. Budán, 1860. 58. lap.

[2]) Marczali H.: Magyarország II. József korában. Budapest, 1881. II. k. 184. lap.

Bertrandon de la Brocquière ugyanis Szegedről azt említi, hogy az „nagy város“ volt s így jelentékeny népességgel birt. Ami különösen a lélekszámot illeti, némelyek már a XIV. század elejével Szeged lakosságát 40,000-re becsülik, mert Nagy Lajos havasalföldi hadjárata alkalmával Nándorfehérvár felmentésére a magyar naszádosokkal mintegy 40,000 szegedi halász indult volna táborba[1]).

E képtelenség Istvánfinak azon közleményéből keletkezhetett, hogy Dósa György keresztes hada 1514-ben Szegedet azért nem merte megrohanni, mert a „polgárok és lakosok számán kívül 3000 halász lakott benne“[2]). De még a halászok létszámára vonatkozó ezen közlés is felettébb túlzó, mi kitűnik abból is, hogy ugyancsak Istvánfi Szeged 1552. évi ostroma alkalmából a szegedi halászok számát már csak 700-ra teszi[3]). Tóth Mihály ugyanis Castaldot arról biztosította, hogy a vele titkon egyetértő halászok száma 700. Másrészről azonban tudjuk, hogy Tóth Mihály ezen hívei nem csupán szegediekből, hanem a környék népéből s különösen a bessenyőiekből telt ki[4]). Különben ettől eltekintve, a Közgazdaságról szóló részben kimutatjuk, hogy miként ma, úgy a XVI. század elején is, a szegedi halászok száma aránylag igen csekély volt s a Dósa-féle pórlázadás alkalmából szereplő 3000 halász létszámáról szóló közlemény is kétségen kívül túlzás.

Szeged régi népességének megállapítására az 1522. évi tizedlajstromban rendkívül becses és teljesen megbízható adatokat birunk[5]): E szerint a városban volt 1493 családfő s ezentúl még 56 család, kik ugyanazon házban lakva (ibidem), a szülőkkel „egy kenyéren“ éltek, vagyis közös háztartásban voltak. A családfők számát 1549-ben, a házak számát ellenben 1493-ban állapíthatjuk meg. A házak közül kettő elhagyottként szerepel. Minden családfőre öt tagot számítva, úgy találjuk, hogy a lélekszám 6245 fő volt. Minthogy a tizedlajstrom a munkás osztályra és a cselédségre, úgy a majorsági és tanyai lakosságra ki nem terjedt, ezeknek és családtagjaiknak számát legfölebb 2500-ra téve, Szeged 1522. évi népességét 8745 főnél többre nem igen tehetjük. Az

[1]) Ezen tévedés Bombardi: Topographia magni regni Hungariae. Bécs, 1718. 562. lap, czimű művében fordul elő legelőbb, ki az adat hitelességében kétkedett, mig követői (Szerdahelyi: Hungariae urbium et oppidorum chorographia. — Korabinszky: Historisches Lexicon von Ungarn stb.) már minden megjegyzés nélkül idézték, sőt még következtetéseket is fűztek hozzá. A képtelen állítások annyira növekedtek, hogy utóbb már olyanokat is írtak, hogy a „hagyomány szerint Attila idejében 40,000 halász lakott Szegeden“ (Szegedi Híradó 1866. évf. 89. sz.) stb.

[2]) Istvánfi: Historiarum de rebus Ungaricis libri. Coloniae. 1722. 68. l.

[3]) U. a. 315. lap.

[4]) Oklevéltár LXXXIV. sz. a.

[5]) Oklevéltár LXI. sz. a.

utczák és házak száma ugyanekkor a következő volt: a várban 128, kislatrán vagy latorján-utczában 43, gömböcz-utczában 25, árokháton 76, balog-utczában 131, kun-utczában 29, szt.-háromság-utczában 61, kőégető-utczában 90, predicator-utczában 25, félszer- vagy felsor-utczában 90, csősz-utczában 49, Tóth-utczában 39, Lisza- vagy Tisza-utczában 65, az első varga-utczában 48, szántó-utczában 54, szent Demeter-utczában 56, nagy-utczában 44, a második varga-utczában 40, sóhordó-utczában 30, Bondy- vagy Szondy-utczában 29, Budai-utczában 40, kerek-utczában 58, madarász-utczában 42, hajnal-utczában 35, műves-utczában 17, szent György-utczában 62, szent Miklós-utczában 41, angyal-utczában 26, szentlélek-utczában 20 ház volt. Ezentúl Bánfalván 38 házban 40 családfő (kettő közös kenyéren), Szent-Mihályon 16 házban 17 családfő s Tápén 39 házban 43 családfő lakott, az utóbbi helyen 4 háznál két-két családfő egy kenyéren volt.

Ezen népességnek foglalkozásáról a közgazdasági részben tüzetesen szólunk s kimutatjuk, hány volt őstermelő, hány juhos és szőlős gazda, hány volt az iparos s a különféle iparágakat hányan és mily mérvben űzték.

Annak helyén, „A város alapítása" című fejezet alatt, a XI. és XII. századbeli magyar hely- és családnevek felsorolása által azt is kimutattuk, hogy a város alapítói, lakói, magyarok voltak s a későbbi századokban is a lakosság folytonosan magyar nemzetiségű volt, mint azt a város történelmében szerepet játszó egyes családok neveinek — mint például a Gegős, Kovázdi, Farkas, Szűcs, Harcsás, Igaz, Nagy, Kaszás, Hajós, Délczeg, Kalmár, Zajdai, Szegény, Kamanczi, Szilágyi, Tápai, Pálfy, Maróczi, Kovács stb. — magyar hangzása és értelme mutatja. Ezen családnevek az 1408—1478 évi időközből merülnek fel.

Az 1552. évi tizedlajstrom minden kétséget kizárólag igazolja, hogy Szeged lakossága még a XVI. század elején is kizárólag magyar volt. A lajstromban ugyanis a következő nevek fordulnak elő[1]).

Agázó, Agor, Akácsi vagy Ágocsi (2), Almáros, Ambrus, Ambó, Angyal (3 Angalitha), Antal, Arany (2), Aranyas, Aranka, Arató, Asztalgyártó (3), Ács (13 Alch), Ádám, Ágota, Ágoston, Ágyas, Árosi, Árva.

Babarczi, Babós, Badicz, Badik, Baglyas (5), Bacsócsi vagy Bakacsi (4 Bachyochy, Bosachy), Bajcsi (2), Baka, Bakó (2), Bakos, Baksa (2), Balog (14), Barna, Barát, Baráti, Barbély (6), Baranyi (6), Batancs (2), Battyán, Bába (2), Bács, Bácsi, Bácsmegyei, Bálint, Bálintfi, Bán, Bánczi, Bárdos, Bársony, Becsei (4 Beschÿwÿ), Becsűs, Bende, Bencze, Besnyei (2), Bébi vagy Bébai (5), Bécsi, Bélös (2), Bérczi, Bíró (15 Byro és Judex), Bocsári, Bodó (3), Bódog (4), Bod-

[1]) A családnevek után, zárjel közt előforduló számok azt jelentik, hogy az illető név mint családfő a tizedlajstromban hányszor szerepel.

riga, Bojtor, Boka, Bokor (2), Bokri, Boldizsár (2), Bondi, Bonsódi, Bónis (2), Borsika (2), Bornemisza (2), Boros, Boróti (5), Borsos (5), Botos, Bő, Bölcs (3 Bwlch), Bölcsész (Bwlchezy), Budai (3), Búza (4), Bűdi, Bűjtös, Bűr, (3 Bwrch).

Cziterás (2 Citarista), Czibak.

Csajda, Csapó (5), Csaplár, Csertán (2 Chyarthan, Chyorthan), Csaszna, Csatak, Csákó, Csárai, Csecsellő (2), Csekne, Cselne, Cselei (3), Cseres, Cserepes (3), Csernyes, Csibe (5), Csibrai, Csiha vagy Siha, Csikai (3), Csíki, Csikós (2), Csikó, Csillér, vagy Szillér (5 Chyeeller, Chelleer, Celleer), Csíszár (5 Chysar és Pulitor), Csócsi vagy Csóti Csobán, Csóki, Csomai (3), Csomor (2), Csonka (2), Csontai, Csontos (2), Csordás (7), Csúrogi, Csönte, Csősz, Csudor, Csút, Csüdi, Csürködi, Csütörtök (3).

Dajka, Daka, Damián, Dancs (Thanch) Dávid, Deák (7), Demesi (3), Demeter (2), Dékány (3), Dégi (2 Thegÿ-és Theky), Dénös, Dinnyás, Disznóverő, Dobos (4), Dobcsa, Dóka (2), Doma (2), Dombi, Domokos, Donát, Dorongos, Dorosma.

Ebes, Egőd, Elek, Elekes, Ember (Homo), Endes, Erasmus, Erdélyi, Erdész (3), Erdős, Eres, Esztergálos (Ezthergardus), Éhös, Égős (Egwzs), Ércz.

Fancsal (2), Faragó (2), Farkas, Farki (4), Fazekas (4), Fábián (4), Fecsen (6), Fehér (10), Fejes (5), Fekete (2 Fekethe), Fekete (22 Niger), Feketű (2) Fenés, Félegyházi, Férgedi, Fias, Filléres (2), Finta, Fodor (9), Fóris (7), Fokhagymás (2), Forró, Föcs (Fwch), Fövény (3), Frank (3), Fúrús, Fura (2), Furka (2), Futó (3), Fügedi, Fürjes, Fürjékös, Füstös, Fűsűs, Fűsűgyártó.

Garai, Gari, vagy talán Tari (2), Gazdag (5), Gál (2), Gálfi, Gáspár, Gellérd, Gémös, Gomböntő, Gorollai, Göndör (Gwngÿer), Güzű, Gyálai, Gyömbös, Gyöngyi, Gyöngyös, Győrfi, Gyula, Gyulai, Gyülcsény vagy Galacsin (Gwlÿcÿn).

Hajas (2), Hajós (2), Hagymás, Hagyó, Hagyóka (2), Halasi, Halász (8 Halaaz és Piscator) Hanga (3), Hangya, Hág, Hámverő (4), Ház, Házas (2), Hegedűs, Hende (2), Herczeg, Hideg, Hímvarró, Hírnök (2), Homoki, Horogszegi (2), Horvát (3), Högyösi (8 Hwgÿce, Hwgÿesy, Hwgyes, Hwgye) Huszta (2.)

Ihász (3), Igási, Iklódi, Illés (3), Imre, Ilas, Iratos (2), Iskolás (5 Scholasticus), Ispán (2), Istenes, Ivánkó.

Jákó (2), Jámbor, Janno, Jókezű, Juhos.

Kalmár (36), Kamsári, Kanizsai (3), Kapusi, Kara, Kardos, Karácson (2), Kaskötő (3), Kasza (2), Kaszás (5), Kaszó vagy Kószó, Kató, Katona (9), Katós (2), Kálmán, Kántor (2), Káka (2), Káta (3), Kádár (2), Kápolnás, Keddenháló, Kenyő, Kemény (2), Kerekes (4), Kerepes, Kereset, Keresztes (2 Crucis) Keresztúri, Keztyűs, Kérős, Képíró

(Pictor), Kicsiny, Kinizsi, Király (6 Rex vagy Regÿ), Kis (38), Kocsi, Komlósi, Kompolár (2), Kont, Kopasz, Korlát, Kormányos, Korsós (2), Koszorús, Kovács (21), Kozma, Kökény, Kőrös (5), Köszörűs, Kötélverő (2), Kővágó (9 Lapicida), Kövér, Közel (3 Prope), Kun (26), Kutas (8), Kutasi, Kürtös (Tubicinator).

Ladányi, Lantos (5), Laskai, Lábadi (2), László, Lázár (2), Lengyel, Lisza (2), Loda, Losonczi (5), Lődör (Lwdwr), Lökös (8), Lukács.

Madarász, Magda, Magyar (2), Major, Makai (2), Makkos, Makra (3), Markos, Maróti, Masa (3), Matkó, Mácsa, Mák, Mákos, Márki, Márta, Márton (2), Mászkos (3 Mayxkos), Máté, Mátyási, Micsó, Mihályfi, Mikos, Mikosi, Mikla (4), Miklósi, Mives, (Faber), Megygy, Mendegélő, Meszes, Méhes, Mészáros (18), Molnár (7), Mónos (3) Mózes, Mucsai.

Nagy (64), Nagyrévi, Nacsa, Nemes (5 Nobilis), Néma, Német (2), Néző (2 Nese), Nyakas, Nyájas, (Nayosÿ), Nyerges (2), Nyilas (2), Nyírő (4 Nyre), Nyomó.

Ócsai, Ócsó, Okos, Olajos (3), Órás (2), Orbán, Orvos (3), Őr (4), Ötvös (7 Aurifaber).

Pacsirta, Paizsgyártó, Paksi, Palásti, Pali, Palotás, Pap (2), Patkós (2), Pálfi (3), Pecskendi, Pethő (2) Petki, Picsor, Pintér (7), Pintes Piros, Pokol, Polgár (2, Pologár), Pordán (4), Porzsolt, Pósa (Pwza), Pörnyés, Pöszörczés (Pwzerchÿes), Puha, Puskás (3), Puszta.

Rácz (5), Rákos, Révész (6), Rózsa, Rozsos (2).

Salak, Sajti (4) Sajtnyomó, Sámson, Sándor, Sánta (8), Sár (3), Sáradi (2), Sári (2), Sárközi (3), Sárkány, Seres (3), Síma, Simon, Sípos (5), Sívó, Sód, Sódi, Sólyom (3), Somlyai, Somogyi (24), Sós (3), Sőregi (Sÿregÿ) Sül (2), Sütő, Süveg (2), Súgó (3).

Szabó (49), Szaholy vagy Csaholy (Sahol), Szakács (2), Szakál (5), Szakálas, Szakó, Szalacs, Szalai (4 Zalai), Szarka, Szatócs, (2 Zathoch), Szántó (7), Száraz, Szátai (5 Zathay, Zathy, Zatha, Zotha), Szecsei, Szegény (2 Miser), Szegyes (Zegÿees), Szekcsői (Zekchye) Szekeres (3), Szekerczés (5), Szekrény, Szenti, Szentgyörgyi, Szentmihályi, Szécsiék, Székely, Szép (9 Zÿb, Zephe), Szépenlépő, Szijgyártó (11. Zÿgyartho és Corrigiator), Szili (2), Szilva, Szilvási, Szilveszter (2), Szivós (4), Szitás (4), Szobor vagy Czobor (Zwbor), Szolga, Szondi (7), Szöllősi (2), Szűcs (25 Zwlch és Pellifex), Szűz (2 Zÿz).

Tagló, Takó (2), Taligás (5), Tanácshirdető, Tamás (Thome), Tamási (3), Tapolczai, Tar (5), Tarcsa (2), Tarhós (3), Tarka, Tasznai vagy Tarnai (2), Taszallós, Tatár (7), Tápai (2), Telek (2), Telekes, Temesvári, Terhes, Téglás, Tisza (2), Tó, Tófi, Toki (Thokÿ), Tolnai (2), Tolvaj, Tomboló (2), Toppantó, Torkos, Tornyos (2), Tóth (70), Tökös (6 Thekes), Török (9), Törtél (4), Trencséli (Therenchÿely), Túri (3), Turcsi, Túrós vagy Tűrös.

Uzsonna (3 Wsonna), Ürmös (4 Yrmws), Üző (2 Vzÿe).

Vajas, Vajda (5), Varga (33), Varjas (2), Varsás (2), Varró (2), Vas (5), Vácz, Válkai, Váró, Vásárhelyi, Vecsernyés (3), Vera (3), Veres (11), Vékony, Vén (2 Weÿn), Vég (4 Weygh, Wegÿ), Vér, Vid (3), Vidacs, Vidák, Vincze, Vinko, Virágháti, Viski (Wÿckeÿ), Vitalis, Völneki vagy Vőneki (2).

Zalánkeméni, Zákány (2), Zászló (Saslo), Zentai, Zombori (4), Ződi, Zörgő (Zwrgw)[1]).

Az elősorolt családok kétségenkívül túlnyomólag az ősi faj ivadékai, aminthogy a XVI. század ezen családainak utódai közül egyenes ágon még ma is sokan fennmaradtak.

Szeged város népességét az 1552. évi veszedelem alkalmából egy kimerítő, egykorú leírás, Aldana versioja, 12,000 lélekre teszi[2]). E számadat valószinűleg túlzott s az 1522. évi tizedlajstrommal szemben meg nem állhat. A túlzás abból is kitűnik, hogy ugyanezen forrás a várőrség létszámát 700 főnyinek említi, holott a fennmaradt török defter tanúsága szerint összesen csak 395 főre rugott[3]). A túlzás különben egy másik, 1553—54. évi török defterből is kitűnik, mely a város ez időbeli, tehát a pusztulás után való népességének igen érdekes adalékait rejti magában. A városban ekkor már csak 1053 ház volt, a fogyatkozás tehát 440. De a házak közül 807 az ostrom és a város feldúlása következtében annyira elpusztult, hogy nem is vonták adózás alá. Az épségben maradt házak száma 246 volt[4]).

Az 1053 ház után minden házra öt főt számítva, a népesség 5265 fő lehetett. Ehez adva a cselédség és a külterületi lakosságnak mintegy 1500-nyi létszámát, úgy találjuk, hogy a város ez időbeli népessége 6765 léleknél több aligha lehetett.

A török hódoltság alatt ez a létszám nem is igen változott s Szeged lakossága a gyakori csapások következtében időközönként hol elapadt, hol ismét felszaporodott. Az elpusztult falvak népessége ugyanis a városokba települt.

A visszaszerzés után is csak a fentebbi népesség lehetett, mely a várost érte rendkívüli csapások, árvizek, tűzveszélyek és pestis járványok következtében még inkább fogyott. Azon állítás tehát, hogy 1715-ben, midőn Szeged a szabad királyi városok sorába beiktattatott, 21,900 léleknyi népességű volt[5]), semmi alappal sem bir.

Az orsz. statisztikai hivatal levéltárában fennmaradt Baranya vármegye küldöttsége részéről 1715. évben Szegeden teljesített porta-

---

[1]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[2]) Hadtörténelmi közlemények. Budapest, 1896. 108. lap.

[3]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, II. k. 46., 347., 386.

[4]) Oklevéltár LXXXVII. sz. a.

[5]) Szegedi Kilit: A Szeged-alsóvárosi fejedelmi templom. Szeged, 1862. 11. lap.

összeírási lajstrom. Ezen lajstrom szerint Szegeden a polgári joghatóság alá tartozólag volt: 210 polgár, 133 zsellér, 35 alzsellér és 9 idegen, vagyis összesen 387 családfő. Minden családra öt lelket számítva, a polgári joghatóság alatt élő népesség ez időben alig volt több 2000-nél. A várparancsnok joghatósága alá tartozó s gyakran változott létszámú helyőrségiek számát 500-ra téve s ezeknél is minden család után 5 lelket számítva, a határőrségi lakosság 2500 s így az összes népesség ötödfélezer léleknyi lehetett. Ha még a várőrségnek 400 fő körül változó lélekszámát is hozzá veszszük, Szeged népességének maximalis száma 5000 főben jelentkezik.

Nagyon kevés változás volt még az 1720. évi porta-összeírás alkalmával is, mikor a polgári lakosságot 404 családfőből állónak találták, tehát csak 17-el többnek, mint 1715-ben. Mindkét lajstromban már egy sereg idegen névvel találkozunk[1]).

A béke és a nyugalmasb napok bekövetkezése és a város önkormányzati jogainak visszaszerzése után, Szeged népessége rohamos gyarapodásnak indult. Korabinszki 1786-ban Szeged lakosságát 16,160 lélekszámra teszi[2]), míg Lehman, ki személyesen is megfordult Szegeden, 3000 házról és 24,000 lakosról emlékezik, de megjegyzi, hogy neki ezen számadatok csekélynek tetszettek[3]). József császár uralkodása alatt, az 1787. évben megejtett országos népszámlálás alkalmával végül kiderült, hogy Szeged összes népessége 21,519 lélekből áll. Nevezetesen a házak száma 4043, a családok száma pedig 4469 volt, betudva a 25 zsidó családot is, kik összesen 136 családtaggal szerepeltek. A keresztény népesség összesen 21,383 fő volt. A női népesség 10,472 lélekből állt s a férfi népesség közt volt 56 pap, 108 nemes, 28 hivatalnok és honoratior, 863 polgár. A vagyonosabb polgárok, gazdák és iparosok száma 1436, a házalók, kertészek stb. száma pedig 2864 volt. A lakosság közül 4179 nős, 6732 pedig nőtlen vagy özvegy, 114 távollevő, 4 pedig külföldön tartózkodó volt. Ugyanekkor az idegenek száma 85-re rugott, ezek közül 30 külföldi, 55 pedig az örökös tartományokból való.

Az 1805. évi országos adóösszeírás szerint 25,347, az 1818. évi conscriptio szerint pedig 28,351 lakosa volt a városnak. Ez utóbbi alkalommal volt 5771 család. A lakosok közül 76 hivatalnok, 3221 polgár, 2036 zsellér, 8726 fiú és 14,298 nő volt. Vallás szerint 27,598 róm. kath., 8 ágostai, 1 helvét, 439 görög nem egyesült és 305 zsidó vallású volt.

1825-ben a lakosság száma már 32,209 volt és pedig 29,456 róm.

[1]) Az orsz. m. statisztikai hiv. levéltárában. — Dugonics-társaság évkönyve III. k. 200. l. — Szegedi Napló 1896. év 214. sz.

[2]) Historisches Lexicon von Ungarn. Pressburg. 1786. 693.

[3]) Reise von Pressburg nach Hermanstadt. Leipzig, 1785. 127. l.

kath. 1883 gör. nem egyesült, 116 ágostai és helvét, 754 zsidó vallású[1]). 1839-ben a lakosság száma 32,725-re emelkedett, kik közül 30,358 róm. kath., 1589 gör. nem egyesült, 54 ágostai, 43 helvét és 681 zsidó felekezetű volt[2]).

Bárándynak Bécsben 1841-ben megjelent statisztikai táblázata szerint Szeged népessége 34,000 fő volt[3]), míg 1847-ben a város lakosságát 35,861 lélekre becsülték[4]).

De ezen számadatok csak az adóösszeírások alkalmával számbavett népesség létszámát tüntetik fel, mi a valóságos létszámnál jóval kisebb volt. Szabadka és Debreczen város népessége az időben nagyobbnak tünt fel, mint Szegedé. Ezzel szemben a hatóság ismételten nyilatkozott, hogy valódi népessége a két említett város lakosságának kitüntetett számánál több. Azért 1848-ban combinativ számítással az összes népesség száma 55,000 főből állónak lett kitüntetve[5]), de ezen számítás ellenében aggályok merültek fel.

Az 1850. évi népszámlálás végül kideritette, hogy a város valóságos lakossága 50,244 főt tesz. Ez összeírás alkalmával volt 12,031 családfő; nős férfi 10,015, férjezett nő 10,083, özvegy férfi 658, özvegy nő 2068, nőtlen 14,197, hajadon 13,223. Nemzetiség szerint volt: 890 német, 587 szerb és tót, 2093 zsidó, 53 czigány, a többi pedig magyar. Vallás szerint volt: 47,652 róm. kath., 2 református, 16 evangelikus, 481 görög nem egyesült, 2093 zsidó. A helybeliek közül vidéken volt 159, ellenben helyben 2781 vidéki illetőségű tartózkodott[6]).

Az 1857. évi országos népszámlálás alkalmával Szeged lakossága már 62,140 főből állónak tünt ki[7]). Ez időtől fogva a népmozgalmi adatokat rendesen egybeállíttották olykép, hogy a születési és halálozási számok egybevetésével mutatkozó különbözetet az 1857. évi népszámlálási eredményhez hozzá adatták. A születési, halálozási és házassági adatok s illetőleg az évi szaporulat ugyanis a következő:

év	született	meghalt	egybekelt pár	szaporulat
1858-ban	2206,	1778,	458,	428.
1859-ben	2264,	1325,	296,	939.
1860-ban	2088,	1458,	377,	930.
1861-ben	2124,	1253,	403,	871.
1862-ben	2044,	1409,	593,	635.

[1]) Bizáki Puky Kár.: Magyar haza. Pest, 1833. 147. l. — Nagy Ludov.: Notitiae polit. geogr. statist. regni Hungariae I. köt. 141. lap.

[2]) Fényes E.: Magyarországnak mostani állapotja. Pest, 1839. IV. k. 162. l.

[3]) Századunk: 1842. évf. 58. sz.

[4]) Fényes: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. IV. k. 76. lap.

[5]) Szeged v. tanácsi jkve 1847. év, 6560. sz. Pesti Hírlap 1848. évf. 1. sz.

[6]) Az 1850. évi népszámlálás összesítése Szeged v. közig. levéltárában.

[7]) U. o.

Ezen számítás alapján a megközelítő népesség 1865-ben már 74,000 főnyinek tünt fel. A számítás azonban, mint utóbb kiderült, téves volt annálfogva, mert a szomszédos községekben eltemetett helybeli illetőségűek és az elköltözöttek számba nem vétettek.

Az 1870. évi országos népszámlálás szerint Szeged valóságos népessége 70,179 főnek lőn kitüntetve. Ebből 34,966 férfi és 35,213 nő volt. A népesség városrészenként következőleg oszlott meg: belvárosban 15,243 (7594 férfi, 7694 nő), Rókuson 8122 (3895 f., 4227 n.) felsővároson 10,821 (5259 f. 5562 n.), alsóváros on 9978 (4937 f., 5041 n.), felsőtanyán 8574 (4931 f., 4643 n.), alsótanyán 16,441 (8395 f., 8046 n.) lakott. E szerint a belterületi lakosság száma 45,164, a külterületi pedig 25,015 főt tett.

Felekezetileg volt: 65,455 róm. kath., 484 görögkeleti, 234 ágostai, 422 helvét, 3528 zsidó és 56 nazarénus.

Családi állapot szerint volt: 12,948 nős férfi, 12,861 férjes nő, 817 özvegy férfi, 2934 özvegy nő, 163 elvált férfi, 238 elvált nő, 21,038 nőtlen és 19,180 hajadon.

Értelmiség szerint írni s olvasni tudó volt: 11,985 férfi 7223 nő; csak olvasni tudott 888 férfi, 2090 nő; sem írni, sem olvasni nem tudott (a 6 éves koron alóliak beszámításával) 22,093 férfi és 25,900 nő. Levonva ebből a 6 éven alóliaknak 11,326-ra rugó számát, úgy találjuk, hogy a férfi népességnek 40·83, a női népességnek pedig 24·48 s a kettőt együttvéve csak 32·64 százaléka tudott írni olvasni. E tekintetben Szeged az írni olvasni tudók országos százalékának átlagán (55·49) jóval alól esett.

Foglalkozás szerint volt: 46 lelkész, 151 állami, 11 megyei, 164 városi tisztviselő, 113 tanító, 1314 tanuló, 14 író, 161 művész, 53 ügyvéd, 16 orvos, 5 sebész, 25 bába, 10 gyógyszerész, 3604 földbirtokos, 495 földhaszonbérlő, 33 gazdatiszt, 4226 gazdasági éves szolga, 5902 gazdasági napszámos, 32 halász, 1 bányamunkás. Iparral foglalkozott: nevezetesen, építési s művészi iparágnál 440 (58 önálló vállalkozó, 20 hivatalnok, 362 munkás); fém-, kő- és faiparnál 1107 (414 önálló vállalkozó, 14 hivatalnok, 679 munkás); vegyészeti, élelmezési és dohányczikkek termelésénél 852 (491 önálló vállalkozó, 27 hivatalnok s 334 munkás); szövő-iparnál 706 (380 önálló vállalkozó, 6 hivatalnok, 520 munkás); bőr- s papír-iparnál 1235 (550 önálló vállalkozó, 12 hivatalnok, 673 munkás); nem közvetlenül termelő iparnál 227 (44 önálló vállalkozó, 9 hivatalnok, 174 munkás); kereskedő volt: 1103 (690 önálló, 95 hivatalnok, 318 munkás); szállítási vállalattal foglalkozott 756 (271 önálló, 70 hivatalnok, 415 munkás); pénz- és hitelügygyel foglalkozott 39; háztulajdonos 1756, járadéktulajdonos 320, személyes szolgálatot teljesítő 3677 volt. Foglalkozásnélküli: 14 éven felül 377 férfi s 18,381 nő, 14 éven alól 10,885 férfi s 11,728 nő volt.

Testi vagy lelki fogyatkozásban szenvedett: 127 vak (72 férfi, 55 nő), 81 siketnéma (51 férfi, 30 nő), elmebeteg 115 (70 férfi, 45 nő), hülye 80 (48 férfi s 32 nő) volt.

Az épületek és lakóházak száma ugyanekkor a következő volt. Középület: 43 (9 egyházi, 19 iskolai, 2 községi, 10 katonai, 3 egyéb); magánépület: a belvárosban 2927 (5560 szoba 14,778 lakossal), Rókuson 1706 (2505 szoba 7969 lakossal), felsővároson 2206 (3194 szoba 10,801 lakossal), alsóváros on 2078 (2602 szoba 9933 lakossal), felsőtanyán 1528 (1823 szoba 9550 lakossal), alsótanyán 2799 (3201 szoba 16,416 lakossal) ház, összesen tehát 13,244 magánépület létezett 18,885 szobával, 12,589 konyhával, 567 bolttal, 2925 színnel, 206 raktárral, 4261 istállóval. Ez épületek közül 211 egy emeletes, 19 pedig két emeletes volt[1]).

Az 1870. évi népszámlálás óta rendszeresen vezetett népmozgalmi adatok szerint, Szeged népessége mind nagyobb arányokban gyarapodott s e tekintetben a hazai városok közül csaknem kivált. Míg több helyen fogyatkozást s általában csak 4%-ig emelkedő gyarapodást észleltek, addig Szegeden az 1870—76. évi időközben a népesség 4·9%-al növekedett[2]).

Pedig e gyarapodás mellett a kiköltözés is igen jelentékeny. A város szaporodó népességének fölöslege úgy a régi időkben, mint utóbb is Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény megyék távolabbi vidékeire egész rajokban özönlött ki. A földkereső nép mindenütt magyar helységeket alapított s Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény megyék magyar népe túlnyomólag szegedi eredetű. A régibb telepek közül Deszk, Klárafalva, Ferencz-szállás, Szőregh, Szent-Iván, Keresztúr, Gyála, Egyházaskér, Kanizsa, Térvár, Rábé, Majdán, Béba, Monostor, Padé, Szaján, Józova, Hodics, Tisza-Szt-Miklós, Becse, Bachovár, Bega-Szent-György[3]), az újabb telepekből pedig Magyar-Szent-Márton, Majláthfalva, Déschánfalva, Klopodia, Kübekháza[4]) stb. helységek magyar lakossága jobbára szegedi dohányültetvényesekből telt ki. Ha Szeged ezen rajokat ki nem bocsájtja, úgy a „Magyar Kánaánon ma híre hamva sincs a magyarnak"[5]). Utóbb már Slavóniába is települtek a szegedi kivándorlók[6]).

[1]) Mészáros Gy. főjegyző jelentése 1870. évi május 7-ről, a népszámlálás eredményéről.

[2]) Konek S. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma. Pest, 1879. 47. lap.

[3]) Szentkláray: A csanádegyházmegyei plébániák története. Temesvár, 1898. I. k. 273. 328. lap.

[4]) Budapesti Híradó. 1844. év. 76. sz.

[5]) Kálmány L.: Szeged népe. Arad, 1882. II. k. előszó 21. l.

[6]) Reizner J.: Szeged és Délmagyarország. Szeged, 1895. Szeged gyarmatai című fejezet alatt.

Torontál vármegye mai magyar népességének mintegy fele és Temes vármegye magyar lakosságának mintegy harmada szegedi eredetű. A szegedi gyarmatok a régi szokásokat máig megtartották. Épitkezéseik, lakásberendezésük stb. a más vidékről települt magyarokétól ma is különbözik.

A szegedi gyarmatok származási helyükkel az érintkezést mindenkoron fenntartották s Szegednek a délvidékre gyakorolt vonzóereje részben ezen körülményből magyarázható. Ez a vonzó erő különösen a szegedi különféle iskolák élénk látogatottsága körül észlelhető. Főleg a német ajkúak küldik Szegedre gyermekeiket, hogy itt egyúttal a magyar nyelvet alaposan elsajátítsák.

XI. A nyilvános élet és az egyesületek.

Dolgosabb, kitartóbb és a munkában ügyesebb s leleményesebb nép a szegedinél aligha van. Kiváló előszeretettel foglalkozik a földműveléssel és más földmunkálatokkal. A röszkei, szentmihálytelki stb. földek művelésénél, hol a paprikatermelésből jó körülmények közt holdanként 4—6 száz forintot is kivesznek, a család minden tagja, még az apró gyermekek is a föld porhanyitásán, öntözésén, kapálásán, a termés gyűjtésén, piaczozásán stb. kora reggeltől késő estig fáradoznak. Aratás és nyomtatás idején a kisgazda házi népestől hajnali 3 órától éjjeli 11 óráig heteken át, egész a megszakadásig dolgozik, izzad. A kaszás földig görnyedve, fizikai erejét teljesen kimerítve, oly rendeket vág, minőket az országban csak ritka helyeken találunk.

Ha a gazda kicsiny, örök vagy haszonbéres földén a munkát befejezte, napszámba vagy vállalati munkába szegődik s nem pihen. Vasút- és töltésépítéseknél a szegedi munkások képessége országszerte közismeretű. Mindenfelé őket alkalmazzák a legnagyobb előszeretettel s ahol más vidékbeliekkel vegyesen munkálkodnak, a vezetők és „banda gazdák“ a legtöbb esetben szegediek. Eljárnak Szerbiába, Oláhországba is; Bukarest erődítéseit ők hajtották végre, hol a kubikoláson kívül a téglavetéssel és égetéssel éveken át foglalkoztak. Az apát mindenüvé kíséri serdülő fia, ki vele versenyez, míg a 10—12 éves fiú az apa súlyos talicskáját elölről segít felvonszolni, minélfogva az ily segítőket „csikó“-nak nevezték el.

A híres faragók és ácsok, ha helyben nincs keresetük, elmennek Brailába és Galaczba a hajókat javítgatni, hol képességüknél, tökéletes, megbízható munkájuknál fogva mindenkor kapnak foglalkozást.

Míg a férj távol, az alatt a hitvestárs odahaza keresi meg a napi

szükségletet ugyancsak fáradalmas munkával. Kufálkodik, kenyeret süt s árul, gyümölcsöt hord cserébe, vásznat árul stb. s apró keresményének megtakarításából törleszti az adósságot és taníttatja, ruházza gyermekeit.

A munkában való ügyességük, tanulékonyságuk és leleményességük szintè tüneményszerű. Ott a Mars-téri ártézi kút, melyet két szegedi kisiparos létesített. A szállítók megtagadták a szükséges gépeket, eszközöket, csöveket, melyeket azután ezek kézimunkával állítottak elő. Nagy küzdelmek s akadályok után a kútat mégis megfúrták s ezzel Zsigmondy vállalatainak monopoliumát megtörték. Az árvíz alkalmával is, a lesújtó körülmények daczára el nem csüggedve, a leleményességnek számtalan példáit mutatták, midőn a megmaradt roncsokból a hullámok fölött libegő otthont alkottak, hogy munkájukat, üzérkedésüket akadálytalanul folytathassák.

A lakosságnak, az ősi fajnak kiváló munkaszereteténél fogva a társadalmi érintkezésekre, úgy a nyilvános életből folyó feladatok betöltésére érkezése és alkalma tehát nem igen lehetett. A pihenésre szolgáló ünnep- és vasárnapokat is arra fordította, hogy jövő elfoglaltságára nézve magát tájékozza és előkészítse. Azért a nép a széképület előtt elterülő tágas téren gyülekezett egybe, hol a „tanácshirdető“ a közérdekű dolgokról a közönséget tájékoztatta. Ős időktől fogva, miként Róma fórumán, Szeged népe is a városháza előtti téren, minden vasárnap reggel egybesereglett, hogy az ország közeseményeiről hírt vegyen s a közállapotokat megismerje. Az óriási zsongó gyülekezet, száz meg száz külön központtal egyúttal népies börzét is képezett, hol az egyes szükségletek előállítására nézve kötések történtek, vagy a beszerzések legalkalmasb módjáról egymást tájékoztatták.

Ezen gyülekezésekben nyilvánult a régi Szeged nyilvános élete s ezen százados szokást megszüntetni soha sem sikerült.

Ugyanezen közönség a pihenő nap másik felét mulatozással töltötte s a mindenkoron nagyszámú korcsmákat, az utóbbi időkben pedig a kávéházakat népesítette be. De a mulatozások egy bizonyos mérséklettel folytak s az ittasság, veszekedés a ritkább esetekben fordult elő. A harminczas években ugyan egy „iszák regiment“ nevű társaság verődött össze, melynek ezredtulajdonosa, több fő- és alantas tisztje, egész szervezete, sőt még tábori püspöke is volt. De elég szégyenletesnek tartották, ha valakit az árkászok, hídászok, tengerészek stb. csapatába beoszthatónak találtak.

A polgárság a köztisztességre mindenkoron igen sokat adott s minden törekvéseiben vezér elve az volt, hogy semmi ostobaságot el ne kövessen. A szorosan hozzá nem tartozó dolgokba nem avatkozott, a gyűlekezéseket kerülte s kiki csak önmagának és családjának élt. Egy bizonyos rideg zárkozottság fejlett ki, mi jó részben a jelen

század elején uralkodott azon kormányzási elv szigorú végrehajtásából sarjadzott, hogy: „Ruhe ist des Bürgers erste Pflicht.“

A keresztelők, lakodalmak, a czéhek lakozásai és a disznótorok voltak az egyedüli társadalmi érintkezési alkalmak. A zárkozottság egy bizonyos önzést, gőgöt, szükkeblűséget s kasztrendszert teremtett, s a közjóért való tevékenységnek, a haladásnak és művelődésnek, a társadalmi egyesülésben rejlő hatalmas erőnek munkálása és irányítása senki vágyát sem képezte. Szárnyaszegett volt a gondolat, nem támadtak eszmék, melyek lelkesítettek volna; mindenki csak saját tőkéjének gyarapitására törekedett.

Csak lassankint jelentkezett a közművelődési és társadalmi intézmények meghonosítására irányuló óhaj, a közjóért való tevékenység és áldozatkészség kifejtésére czélzó akarat, hogy a város százados tespedéséből kiemeltessék. A harminczas és negyvenes évek eszméktől duzzadó korszaka, a társadalmi s közgazdasági, úgy egyéb téren is, Szeged népét kiváló alkotásokra serkentette. A Pozsonyból és Pestről haza érkezett akkori lelkes ifjú ügyvédi kar valóságos forradalmat teremtett, hatalmas átalakulást hajtott végre, hosszú idők mulasztásait pótolta. Gróf Széchenyi Istvánnak felrázó szavai, melyeket 1833. évi szept. 3-án Szeged polgáraihoz intézett[1]), nagyban előmozdították a társadalom és közszellem átalakulását, de kiváló hatással volt erre a helyi sajtó is, mely a hatvanas években a város összes szükségleteit s hiányait számbavéve, szakadatlanul szorgalmazta a reformokat, a polgárisodási intézmények meghonosítását. Egymás után keletkeztek tehát a különféle közművelődési, jótékonysági, társadalmi, politikai és egyéb egyesületek, melyeknek tevékenysége által a város nyilvános élete lassankint megelevenült.

---

1. KÖZMŰVELŐDÉSI EGYLETEK.

A Közműveltség rész alatt külön emlékeztünk meg a művészet ápolására alakult dalos körökről, a tudományos és irodalmi foglalkozásra alakult szakegyesületekről, minő például az Alföldi tanitó-egylet, Dugonics-kör stb., miért is itt csak az általánosabb érdekű közművelődési egyesületekről szólunk.

OLVASÓ-EGYLET. Ennek felállítására már az 1857. évben történtek mozgalmak[2]), de csak az 1863. évi decz. 6-án Singer Vilmos orvos elnöklete alatt lépett életbe 130 taggal, kik majdnem kizárólag kereskedő ifjak voltak. Az egyesület helyisége a Somogyi-utcza 17. számú házban volt,

---

[1]) Jelenkor 1833. év 73. és 83. sz. — Szegedi Híradó 1873. évf. 108—110. sz.

[2]) Napkelet, 1857. 37. sz.

hol a tagok az esti órákban gyülekeztek össze, alapszabályaik szerint a „müveltség és nemes erkölcsök terjesztésére.“ Az egyesület tevékenysége kezdetben zajtalan s csak önmagára kiható volt. Évenként egy vagy két nyilvános tánczvigalmat rendezett s könyvtárt állított. 1867. évi aug. 1-én új alapszabályok mellett újra szervezkedett, a társadalomra való hatás czélzatával. Ettől fogva a nyilvános mozgalmakban is részt vett, felolvasásokat és humoros előadásokat rendezett s mindíg új fordulatokkal igyekezett az érdeklődést maga iránt fenntartani.

A tagok száma 150—300 közt hullámzott. Bevételei s kiadásai 2000 frt körül váltakoztak. Hírlapokra s könyvekre 5—8 száz frtot fordított. Könyvtára utóbb 3000 kötetre rugott. A Dugonics-szoboralap javára 1874. évi ápr. 6-án nagyszabású és kiváló sikerü hangversenyt rendezett. 1877—79. években, álarczos báljai alkalmával „Denevér“ czím alatt humoros tartalmú alkalmi lapokat adott ki. Utóbb a feketesas-utczai Csorvai házba települt s a török ifjúság (szofták) fogadására irányuló mozgalomnak sikerét kiválóan biztosította. De anyagi viszonyai lassanként hanyatlottak s az árvíz alatt bekövetkezett károsodásai miatt feloszolva, összes cselekvő és szenvedő állapotának rendezését egyik könyvkereskedő czég vállalta magára. Elnökei voltak még: Szabados János, dr. Redlich József, dr. Goldschmied György s végül Obláth Lipót.

IFJÚSÁGI KÖR. 1867. évi szept. 24-én „Egyenlőség“ jelige alatt alakult s kitűzött czéljai voltak: „a fiatalságot összpontosítani, szellemi művelődését emelni, testi erejét férfias gyakorlatokkal fejleszteni, tagjai között az előítéletek nélküli szívélyes barátságot megszilárdítani s a közjót szem előtt tartva, minden korszerü üdvös eszmét és vállalatot egyesült erővel támogatni.“

Az aranyifjúság minden tagja belépett a körbe, melynek első elnöke Szabó Mihály telekkönyvvezető, majd Szluha Ágoston, utóbb Zombory Antal volt. Helyiségük a kaszinó helyiségeinek egyik részében volt, hol vívó tanfolyamot is nyitottak. Lapokat járattak, felolvasásokat tartottak, vigalmaik pedig az egykor igen híres nőegyleti bálakat úgy fényben mint látogatottságban túlszárnyalták. A hölgyek által adományozott becses kézimunkák kisorsolása útján nyert tőkéből, az egyesület 1871. évben 1200 kötetből álló irodalmi s tudományos munkákból álló igen értékes szép könyvtárt állított. 1871-ben még 110 volt a tagok száma, de a következő évben már nagyot hanyatlott, elnéptelenedett s a kaszinó iránt fennforgó anyagi kötelezettségének eleget nem tehetett. 1873. évben a cselekvő és szenvedő állapot, illetőleg a könyvtár és vívószerek átengedésével a kaszinó-egyesületbe beolvadt.

2. JÓTÉKONY EGYLETEK.

A jótékonyságra, segélyezésre és a közérdekű czélok előmozdítására a társadalomban rejlő óriási erőt legalkalmasabban a nők képesek felébreszteni s felhasználni. A társadalmi közszükségleteket is ugyan ők ismerik fel legjobban s az inségben szenvedőknek nyújtott segély az ő kezeik által válik gyengédebbé és vigasztalóbbá.

Hazánkban az első jótékony nőegylet József nádor neje, Hermina főherczegnő védnöksége alatt Budán s Pesten 1817. évben alakult[1]). Szegeden az eszme és az egyesület felállításának terve csak az 1846. évi febr. 8-án nyert nyilvános és ünnepélyes kifejezést, midőn Rónayné Németszegi Mária, a város előkelő hölgyközönségét a jótékonyság gyakorlása okából való egyesülésre felhívta. Az egyesület ugyanaz évi márcz. 2-án tartott közgyűlésen, „egy, idővel több ovodának fölállítása“ czéljából „jótékony nőegylet“ elnevezéssel megalakult s elnöke Rónayné, jegyzője pedig a kiváló publicista, Somogyi Antal lett, kit az alakítás körül kifejtett buzgalmáért később az egyesület örökös tiszteletbeli jegyzőjeül választottak meg. A következő évben Kordáné, Vedres Rozál, 1848—49-ben Kárászné Nagy Rozál, 1850-ben Wőber Györgyné, 1851—53-ban Rónayné, 1854-ben ismét Wőberné, 1856-ban Petrovits Istvánné, 1859-ben Wőberné, 1860—75-ben Bérczy Antalné Béró Borbála s 1876-tól fogva újból Wőberné voltak az egyesület elnökei.

A kisdedovodák felállítása körül kifejtett fáradozásait másutt adjuk elő, miért is ezúttal a közjótékonyság terén aratott sikereit sóroljuk fel. 1848—49-ben a sebesültek ápolása és segélyezése körül való munkásságukért érdemelték ki a nemzet hálaját. 1850-ben a losonczi tűzkárvallottaknak 500 frtot, 1860-ban a horvát inségeseknek 2029 frt 37 krt, 1861-ben a Duna áradásai által károsultaknak 257 frt 55 krt gyűjtöttek. 1863-ban az alföldi inség alkalmából az egyesület 4 „levesosztó konyhát“ állított fel s e czímen a város által nyújtott segély felhasználásával 4105 forintot költött[2]). Összesen 111 napon át tartó szolgálat mellett az egyesület tagjai ekkor 120,829 adag ételt osz-

---

[1]) Kerékgyártó Árpád: Magyarok emléknapjai. Budapest, 1884. 664. lap. — A Hermina főherczegaszony által létesített nőegyesület. (Magyar Szalon. 1895. 7. füz. 68. lap.)

[2]) Ez összeg a következő adományokból fedeztetett. A pesti bazár jövedelméből gr. Károlyi Sándor útján 300 frt, ugyanez úton a nemzeti színházban tartott műkedvelői előadás jövedelméből 100 frt, Zalavármegyében gr. Batthyány Zsigmondné gyűjtéséből 1184 frt, a pesti gazdasszonyok adományából 100 frt, a Szegedcsongrádi takaréktár adományából 600 frt.

tottak ki. Fáradozásaikért nemcsak az inségesek hálaját, de egyúttal a felség legmagasabb elismerését is kiérdemelték. De e mellett a politikai hatóság intelmét is magukra vonták, mert az egyleti tiszteletbeli tagok választása által némi politikai czélzatoknak is kifejezést adtak.

Az egyesület 1864-ben a kisdedóvodákat terjesztő országos egyesületet 105 forinttal, 1865-ben 112 iskolás fiút és 64 leányt felruházva 588 frttal, 1867-ben az újból felállított népkonyhákat 1000 frttal segélyezte. A honvéd menházra 1870-ben 50 frtot, a szegedi árvaház alapítására pedig 1872-ben 100 frtot adományozott. A Dugonics szoboralap javára több műkedvelői előadást rendezett; az 1859., 1866. s 1870. évi hadjáratok alkalmával a sebesültek részére tépést és kötőszereket gyűjtött; Bosznia occupatiója idején a behívott tartalékosok családjainak segélyezésére 2600 frtot gyűjtött, betudva ez összegbe a cholerabetegek segélyezésére korábban gyűjtött, de fel nem használt adományokat. A miskolczi árvízkárosultakat is segélyezte s ezentúl a helybeli szemérmes szegények helyzetét pénzbeli adományok vagy tüzelőszerek nyujtásával javította.

Az egyesület vagyona 1876-ban 30,740 frt 84 krt, évi bevétele ugyanekkor 4432 frtot tett, mely összegben az óvodai díjak 1600 frttal szerepeltek. Kiadásai között az óvók s kertésznők díja 2250 forintot, dajkák s szolgálók bére 660 frtot képviselt. 1879-ben az egyesületi tagok száma 140 volt, bevétele pedig 8604 frtot, kiadása ellenben 3939 frtot tett. Régebben jelentékeny bevételei voltak az élénk tánczvigalmakból, melyeket a környék előkelő családai is látogattak. De ezek utóbb már folyton anyagi károsodásokkal jártak[1]).

ZSIDÓ NŐEGYLET. Az egyesület Pollák Simonné Katalin és unokája Kohen Ábrahámné Pollák Johanna kezdeményezésére, 1835. évi febr. 27-én keletkezett. Alapszabályszerű czéljai: szegény családok, özvegyek és árvák segélyezése; szegény menyasszonyok kiházasítása és szegény szülők gyámolítása; betegeknél való virrasztásról és a halottak körül a kegyeletes szolgálatok iránt való gondoskodás. Alapszabályai 1856. évi márcz. 26-án lettek megerősítve. A tagok kezdetben hetenként 2 garast, 1869. óta évenként 5 frtot fizettek. Az egyesület elnöke mindvégig a lankadatlan buzgalmú Kohen Johanna volt. Vagyona 1835-ben 290 frt 13 kr. volt váltóban; 1845-ben 944 frt 3 kr., 1855-ben 1462 frt 29 kr., 1865-ben 1800 frt, 1875-ben 3647 frt. A tagdíjakon kívül bevételeit tánczvigalmakkal is növelte. Az 1879. évi szinházi jelmezbál jövedelme 1192 frt 10 krt tett.

---

[1]) Zombory Ant.: Emléklap a szegedi jótékony nőegylet 30 évi működéséről. Szeged, 1876. — Nemzeti ujság. 1841. évf. II. félév 95. sz. — Pesti Hirlap 1841. 95. és 1842. 115., 1846. évf. 695. sz. — Budapesti Hiradó. 1846. évf. 374. és 412. sz.

Jótékonysági kiadásai a következőkép emelkedtek: 1836-ban 50 frt, 1840-ben 174 frt 46 kr., 1850-ben 503 frt 70 kr., 1866-ban 668 frt 51 kr. Az egyesület költségén nyert kiképzést 7 tanitónő, évenként számos iskolás leányt ruházott fel. Jótékony czélú adományai mellett a hazafias czélokra is adakozott. Így a honvéd menházra, a Batthyány síremlékre, a népkonyhára stb., tekintélyes összegeket adott. 1861. óta külön gyűjtés útján „árvaalapot" létesített, melynek tőkéje 1877-ben 4451 frt 79 krt tett[1]).

TEMETKEZÉSI EGYESÜLET. A régi egyenruhás polgárság kebelében Hanke Mihály sütőmester kezdeményezésére 1843. évben egyesület alakult avégre, hogy a polgárőrség vagyontalan tagjai elhalálozás esetén díszes temetkezési tiszteletben részesüljenek, hogy visszamaradt családtagok e miatt anyagi gondokkal terhelve ne legyenek.

A tagok negyedévenkénti járuléka kezdetben 12 pkrt tett s ezért az egyesület fedezte az eltakarítás összes költségeit, kirendelve még a polgárőrségi zenekart is. Az első elnök Krebsz Mihály polgárőrségi ezredes-őrmester (őrnagy) volt.

Az egyesület 1848-ban demokratikus alapokon újra szervezkedett s elnökül, egyúttal pénztárnokul Hanket választotta meg. A tagok ekkor már minden halálozás alkalmából 10 kr. járulékot fizettek. A hátralékost az összes jogok vesztésével a tagok sorából törülték. A rendes fizetők elhalálozása esetén a visszamaradt rokonok a temetkezési költségek fedezésére 100 frt segélyt nyertek. De az öngyilkosok után a segély kiadását megtagadták.

Rövid idő alatt a tagok annyira felszaporodtak, hogy 660 tagból álló két osztályba soroltattak s a fizetések is csak a saját osztályukban előforduló halálozások mérvéhez és eseteihez képest történtek. De a hátralékosok is igen felszaporodtak s ezek törlése után a fizetők száma annyira leapadt, hogy a fokozottabb halálozások eseteinél fogva a tagok már pótfizetésekre kötelezték. Az egyesület passiv viszonyainál fogva 1857. évi jún. 6-án új alapszabályok mellett újra szervezkedett, midőn is a tagok halálozási eseteire való tekintet nélkül rendszeres havi fizetések léptek életbe. 1859. évi szept. 11-én azok, kik havi befizetéseik által a 100 frt tőkét már lefizették, a járulékok további fizetésétől felmentettek.

Lassanként az egyesület megszilárdult s Mihályfy Ferencz elnöklete alatt 1863. év elején az egyesület tőkéje 13,866 frtra emelkedett. 1868. évben ez már 14,129 frt 14 krra, 1875-ben Lemle Miklós elnök és Daniss János pénztárnok szorgoskodásai következtében 32,575 frt 60 krra, 1879. év végén pedig 39,541 frt 50 krra rugott. 1875. évben

---

[1]) Löw Immánuel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók. Szeged, 1885. 301—323. l.

a fizető tagok száma 848, az évi elhunytaké pedig 61 volt. 1879-ben a fizetők 607-en voltak, az évi halottszám 89-et tett, a fizetés alól felmentetett 822 tag, az évi bevételek pedig 13,643 frt 73 krra rugtak[1]).

SZABADKŐMŰVES PÁHOLY. 1870. évi május 29-én „Árpád a testvérséghez" czím alatt szabadkőműves páholy is alakult, mely 1879. évig bezárólag, különféle közművelődési és humanistikus czélok elérésére 6450 frt 54 kr. segélyt utalványozott.

---

3. POLITIKAI EGYLETEK.

SZABADELVŰ KÖR. Az 1867. évi kiegyezés és a koronázás után Szegeden és környékén sajátságos politikai és községi viszonyok, különös pártalakulások fejlődtek ki. A lakosság nagy része a város rendeltetését és érdekeit szem elől tévesztve, a községi háztartást a legszűkebb korlátok közé kívánta szoritani. Az uralkodó jelszó az volt, hogy a nép terhein enyhíteni kell s így a haladás helyett a visszafejlődés fenyegetett. Sajátságos szűkkeblűségnél fogva a kiadások jó részét mellőzték s ezen megtakarítások ellenében a bevételeket is leszállították. Így a többi közt a piaczi helypénzdíjak szedését mellőzték s e mellett a bélyeg- és fogyasztási adók miatt is izgatások történtek, sőt a szomszédos városokban Asztalos János ügyvéd anarchikus tanokat hirdetett, földosztásokat ígért. A személy- és vagyonbiztonság teljesen alá volt ásva, még a politikai nézetnyilvánulás is üldözést, fenyegetést vont maga után.

Az 1867. évi tisztújítás alkalmával az értelmiség pártja már kisebbségben maradt, elbukott. Közeledvén tehát az új követválasztásnak, úgy a kath. autonómiai választások ideje, az erőt vett terrorizmus ellensúlyozására elkerülhetetlenül szükségesnek látszott, hogy a higgadt és egészséges közvélemény alakítására és vezetésére a város haladását és a politikai kiegyezés pártolását valló polgárság ereje tömöríttessék, hogy ez úton az értelmiség kormányzati képessége és fölénye biztosíttassék.

Perczel Mórnak 1868. évi jan. 7-iki és Klapka Györgynek márcz. 3-iki szegedi látogatásainak hatása alatt Osztrovszky József, mint az értelmiség és a Deák-párt akkori vezetője, egy politikai egyesület alakítását határozta el, melynek czéljait a következőkben körvonalozta. „A kör czélja Szeged és vidéke egynézetű s törekvésű értelmes polgáraiból erkölcsi erőt és tekintélyt alkotni, társalgás és eszmecsere által a közügyek iránt, a törvények korlátai közt érdeket kelteni és

[1]) Az egyesületi irományok, alapszabályok és számadások.

szabadelvű eszmék ápolása s terjesztése mellett e város és vidéke szellemi s anyagi fejlődésére jótékonyan hatni.“

Az egyesület „Szabadelvű kör“ név alatt még ugyanaz évi április 12-én megalakult és a negyvenes évek nagy politikai vezéreszméit ápolni, fejleszteni tűzte ki feladatul. A kör elnöke Osztróvszky lett, helyisége pedig az akkor megnyílt „Hungária“ szállodában volt, hol a tagok sűrűn és nagyszámmal seregeltek egybe. Itt pezsgő tevékenység fejlett ki. A gyüléseken magas színvonalú közjogi és politikai irányú beszédeket tartottak. Egy alkalommal a kör üdvözlő levelet intézett Horváth Mihályhoz, ki erre terjedelmes és politikai irányú nyílt levélben válaszolt, mely akkor országszerte feltűnést keltett[1]).

Osztróvszkynak legfőbb ítélőszéki bíróvá történt kinevezése után az elnökség Dáni Ferenczre, ennek főispánná való kinevezése után Őrhalmi Lajosra szállt, utóbb pedig Magyar János lett az elnök. Időközben az egylet a felsővárosi társalkodó egyesület helyiségébe települt át s ekkor az alapszabályok módosításával a szakosztályokban való tevékenység keltett közfigyelmet. Löw Lipót elnöklete alatt volt történelmi és régészeti szakosztálya; volt még közgazdasági, jogi, műszaki és irodalmi szakosztálya, melyek előadásokat, felolvasásokat rendeztek s a törvényhatósági ülések tárgyait előkészítőleg megvitatták. Sok terv és javaslat a szakosztályok munkája alapján került a törvényhatóság elé. Wachsmann Adolf vasúti főmérnök a Laczikonyha lebontását és bérházul való felépítését, az utczák feltöltését és kikövezését, az állandó híd építését érdeklő terveket dolgozott ki, melyek általános figyelmet keltettek. Az 1872. évi követválasztás után bár a tagok száma ekkor még 510 volt, az érdeklődés mindinkább hanyatlott s az egylet helyiségei elnéptelenedtek. Pedig a társalkodási egyesület új részvények kibocsájtásával a szabadelvű kör tevékenységére való tekintettel, régi helyiségeit kibővítette, átalakíttatta. De mire a munkálatok elkészültek, a kör már a bomlás szélén állt. Midőn az 1878. évi követválasztás alkalmával a szabadelvü párt jelöltje az I. választó kerületben megbukott, a Szabadelvű kör alakszerűleg is feloszlott s az egyesületnek vagyona, a többi közt 464 válogatott műből álló könyvtára, a társalkodó egyesület birtokába jutott.

A szabadelvü kör hanyatlásával egyidejüleg keletkezett a „KÖZÜGYI KLUBB“, melynek alapszabályai felsőbbi jóváhagyást nélkülöztek s tagjai a törvényhatósági bizottság ifjabb tagjaiból kerültek ki, ép azért „hátulgombolós“ párt név alatt volt ismeretes. A városi ügyek intézésében sokszor döntőleg hatott.

NÉPKÖRÖK. A függetlenségi politikai párteszmék terjesztésére 1876. évben felső- és alsóvároson, a következő évben pedig Rókuson,

[1]) Szegedi Híradó. 1868. évf. 32. sz.

„Egyetértés“ jelszó alatt népkörök alakultak, melyeknek kitűzött czélja volt: „hasznos olvasmányok, barátságos eszmecsere, nemes időtöltés illetőleg társalgás útján, úgy Szeged város szellemi és anyagi jólétének minél nagyobb fokra való fejlesztése, valamint a jól felfogott hazai közérdeknek alkotmányos és független demokratikus szellemben való előmozdítása.“ — továbbá: „Szeged és vidéke minden értelmes és becsületes polgáraiból, kik a demokratikus népérdekű elveknek hivei, egy oly erkölcsi testületet alkotni, mely a törvények korlátai között mindent elkövet, hogy e város és vidéke lakosságának szellemi és anyagi jóléte a lehető legmagasabb fokra emeltessék.“

Mindhárom kör tekintélyes számú tagokkal dicsekedett, kik évenkint 1 frt tagdíjat fizettek. A bevételeket ellenzéki lapok járatására és politikai párteczélok előmozdítására fordították. Helyiségeiket élénken látogatták s a boszniai occupatio alkalmából kifejtett ellenzéki mozgalmak és az 1878. évi követválasztás alkalmával elért sikerek, a népkörök kiváló tevékenységének eredményeiül tekinthetők.

---

4. KASZINÓK, TÁRSALGÓ KÖRÖK.

A Monte Cassino-i barátok társas tevékenységének mintájára, a hasznos szórakozások és társas összejövetelek előmozdítására, Olaszországban már századokkal ezelőtt keletkeztek kaszinó-egyesületek s a polgárisodás terjedésével mindenfelé meghonosodtak. Hazánkban Széchenyi István kezdeményezésére 1827-ben Pesten keletkezett az első kaszinó s két év mulva a példa Szegeden is követésre talált. Az új intézmény 1829. évi ápr. 30-án Fadgyas Pál ügyvéd, Pintér János adószedő, Götz János, Tóth János és Schäffer Ádám kereskedők buzgólkodására 67 tagnak 100 drb 10 frtos részvényével alakult meg.

Alapszabályszerű czélját képezte: „kellemes és hasznos olvasás mellett a nemesb társalkodás; az egyesület körén kívül a közmulatságok sikerére és a nemzeti színészet előmozdítására hatni.“

A társaság „rendszabásai“-nak kimunkálása után elnöknek Götz János választatott meg s legelső berendezésül billárd- és whist-asztalokat, úgy más játékszereket szereztek be. Még ugyanaz évben, a Kulcsár-féle „Hazai és külföldi tudósítások“, a „Tudományos gyüjtemény“ a Lencsés-Lányi-féle „Gazdasági, mesterségi s kereskedési ujságra“, úgy több német hírlapra előfizetett, melyeket egyúttal másodolvasásra is eladtak.

Az egyesület a Gurgl-féle házban (Tisza Lajos-körút 43. sz.) kezdte meg működését. Innen az iskola-utczai „arany oroszlány“ kávéház helyiségeibe, majd a nádor- és oroszlán-utczák sarkán volt

„kávéforrás“ című helyiségbe telepedett át. Az alkalmas helyiség hiányánál fogva 1829. évi szept. 16-iki „kis ülés“ elhatározta, hogy a színház és a kaszinó czéljaira egy alkalmas „örökös épület“ állíttassék. E végre egy küldöttséget is alkottak, de ez javaslatot nem adott.

A részvényes tagokon túl a tisztikar tagjai mint „abonensek“ a helyiségeket igénybe vehették. Vendégeket is fogadott s ilyenül tisztelhette 1833. évi szept. 3-án gr. Széchenyi Istvánt is.

1834. évi jún. 8-án tartott közgyülésen új rendszabások léptek életbe, mely időtől fogva a tagok „részesek“ és „társalkodók“ voltak. Az intézeti ügyeket a „választottság“ intézte; a tisztviselők közt már előfordul a könyvtárnok és az „udvarnok“, ki az egyesület bútoraira ügyelt és a gazdasági teendőket végezte. De az 1839. évi május 12-én Wőber György elnöklete alatt tartott közgyülésen az alapszabályokat újra módosították s ekkor a Szeged-belvárosi kaszinó czímet vette fel, megkülönböztetésül az 1838. évben alakult felsővárosi társalkodási egyesülettől, melyet közönségesen „kis kaszinónak“ neveztek. A tagok száma ekkor 115 volt s ez ideig könyvek beszerzésére váltói 3000 frtot költött, 1000 frt gyümölcsöző tőkéje volt, létesitette a „hangászati iskolát“ fenntartó egyesületet s támogatta a színügyet.

A negyvenes években Fadgyas Pál elnöklete alatt az ifjú ügyvédek részvéte következtében a kaszinói élet igen fellendült s a gyülekezeteken már politikai és társadalmi kérdések fölött is vitatkoztak. A viták eredménye adott irányt a közéleti küzdelmeknek s az irány általában a szabadelvűség eszméinek népszerűsítése volt. E mellett a színügy pártolását és a közmíveltség fejlesztését tűzték ki czélul s e végre a könyvtár czímjegyzékét 1844-ben kinyomatták, még pedig azon elhatározással, hogy a könyvek használatát nemcsak a tagoknak, hanem a nagyközönségnek is lehetővé teszik. A könyvtár ekkor 189 vegyes műből, 136 színműből, 94 regény és költeményes munkából, 20 folyóiratból s 51 német szépirodalmi műből állt.

Az egyesületi pezsgő élet tanúságát képezte az, hogy az egyik farsangon Petrovits István rendezősége alatt különféle jótékonyczélok előmozdítására a kaszinó hét fényes és jósikerű tánczvigalmat rendezett.

Az egyesületi élet csak az 1848—49. évi napok alatt zsugorodott össze, midőn a társadalom színe-java a harczmezőn küzdött a szabadságért. De a szomorú napok alatt az egyesület ismét népes lett, a hazafiaknak újból a kaszinó volt az érintkezési helye. Miután az egyesület elnöke Rónay János kegyelmet nyert „compromittált“ volt, a rendőrség nemcsak az elnök működését, hanem a kaszinó egész belső életét figyelemmel kísérte, annyival is inkább, mert titkos feladások szerint ott „kormányellenes elmélczkedésekkel a császári tisztviselőket nemcsak nevetség tárgyává tenni igyekeztek, hanem még tettleges

becstelenítéseknek is ki voltak téve.“ A kaszinó tagjait gyanúsították azzal, hogy az augusztus 17. színházi ünnepélyből botrány fejlődött, hogy az 1851. évi márczius 15-én a Mars-mezőn urak társaságából egy nagy labdajáték keletkezett, aminek következtében a hadparancsnokság vizsgálatot rendelt[1]).

Az összejövetelek tehát kémkedés alá kerültek s így onnan minden titok kiszivárgott. A nem alaptalanul gyanúsított kémeket azonban a tagok csakhamar kiüldözték, de ennek a következménye az lett, hogy a kaszinót bezárták. A pest-budai cs. kir. főispánságnak 1851. évi decz. 29-én kelt rendelete alapján úgy a kaszinó, valamint a többi egyesület alapszabályaik benyújtására, illetőleg fenállhatásuk engedélyezése iránt való folyamodásra kötelezteteti. A kaszinó tagjai felismerték a helyzetet s megértvén a rendőrség titkos czélzatait, az egyesület működését 1852. évben felfüggesztették.

Évek során át szünetelt tehát a társas érintkezés. Így volt ez különben országszerte, úgy hogy az akadémiai, a Szeged-csongrádi takarékpénztári gyűlések is csak a cs. és kir. megyei biztosok jelenlétében tartattak meg. 1856-ban a szegedi kereskedők folyamodtak ugyan egy „kereskedelmi kaszinó“ felállítása iránt, de az engedélyt meg nem kapták, mert a császári tisztviselőség 1855-ben már lépéseket tett arra nézve, hogy a „jóérzelműek“ szórakozására kaszinót állíthassanak. Az előzetes kérelmet 1855-ben be is adták és a német nyelven szerkesztett alapszabályok 1857. évi aug. 22-én a budai helytartósági osztálynál megerősíttettek. Az új egyesület elnöke Lefter Mihály ügyvéd lett s az évi költségelőirányzatot 3500 frtban állapították meg. Helyiségül az iskola-utczai Dáni-házat, utóbb a Somogyi-utczai Mayer-házat rendezték be, honnan az egylet utóbb a Szeged-csongrádi takarékpénztár épületébe költözött.

A tagok kezdetben köztisztviselőkből és az ezekkel szoros összeköttetésben álló elemekből kerültek ki. Később némi vonakodással a polgárság köréből is történtek belépések. De a szellem idegen és nyomasztó volt. Még 1860-ban is, az alkotmányos mozgalmak kezdetén a kaszinóból indult ki az a törekvés, hogy Jombart megyefőnök fáklyás-zene tiszteletadásban részesíttessék. A menet meg is indult, de az akkori lelkes ifjúság a „pecsovics“ tüntetőket szétverte s a fáklyás-zenéből botrány lett.

Az idegen elemek azonban csakhamar eltávoztak, a kaszinó pedig a város előkelő polgáraiból újra megnépesült s most a nemzeti irányzatok egyik gyúpontja lett. Innen indultak meg az alkotmányos és más hazafias mozgalmak, ezek közt a Széchenyi és Teleki gyászünnepélyek rendezése. Itt pendült meg a csongrádmegyei gaz-

[1]) Lásd II. köt. 183—185. lap.

dasági egyesület és a honvéd-egylet felállításának, úgy a Dugonics-szobor alkotásának terve. Itt került szóba az állandó színház létesítésének ügye s 1866-ban a haza bölcsének, Deák Ferenczнek sok ezer aláírással ellátott üdvözlése.

Vadász Manó elnöklete alatt a kaszinó újra virágzásnak indult, de 1867-ben a helyi politikai pártküzdelmek a kaszinó életére is oly kihatással voltak, hogy anyagi zavarok közé, majdnem válságra jutott. Rendkívüli gyűjtések útján további fennállását mégis biztosították s 1872. évben nehéz viszonyaiból végleg kibontakozott. Ekkor a tagok száma 178 volt, tagdíjbevételei 2136 frtra, kiadásai ellenben 2860 frtra (házbér 1140 frt, fűtés 300 frt stb.) rugtak. A játékdíjakkal s más jövedelmekkel együtt bevételei összesen 3117 frtra emelkedtek s így évi 250 frtnyi megtakarítása igérkezett.

Ám a Szabadelvű kör és az Ifjúsági kör pezsgő élete a kaszinóra bizonyos hátrányos, meddő hatást gyakorolt s régi befolyását és társadalmi vezérszerepét visszanyernie nem sikerült. 1879. évi deczember 20-án 50 éves fennállását megünnepelte.

Könyvtára 1862-ben 575 magyar és 527 német munkából állt. 1874-ben már a magyar művek száma 1421 kötetre, az idegen nyelvűeké pedig 1057, összesen 2476 kötetre emelkedett. Az Ifjúsági kör beolvadása és 3000 kötetnyi könyvtárának átvétele után annak daczára, hogy az árvíz alatt sok könyve elpusztult, 1879. év végén a könyvtár 4610 kötetet foglalt magában[1]).

FELSŐVÁROSI TÁRSALKODÁSI EGYESÜLET. A belvárosi kaszinó példájára Réh János ügyvéd kezdeményezésére 1837. évben „Barátság“ jelszó alatt felsővároson is alakult kaszinó, melynek leginkább a „polgár rendhez“ tartozó s 60 részvényesben megállapított taglétszáma a „díszes társalkodásra“ egyesült. A részvényeseken túl évi tagdíjat fizető „társalkodók“ is voltak, kiknek száma később 300-ra emelkedett.

A versenynél fogva az új egyesület a tőkegyűjtésre törekedett, hogy állandó helyiséget biztosítson magának. Rövid idő mulva megszerezte a Szt.-György- és Maros-utczák szögletén fekvő házat, hol egyúttal nyílt vendéglő is volt, de azért az egyesületi helyiségeket a tagok élénken látogatták. Itt nyilatkozott meg felsőváros élete és társadalma s innen indult ki több politikai és társadalmi mozgalom, ezek közt a szegénysegélyezésre alakult koldús-egylet, valamint a kisded-ovodák létesítésére alakult nőegylet. A védegyleti mozgalmaknak is itt volt a központja, sőt az egyesület a többi közt „a művészek, mesteremberek s kereskedők előkészítésére szolgálandó ipariskola“ felállítását

[1]) Jelenkor 1840. évf. 49. sz. — Hírnök 1840. évf. 48. sz. — Pesti Hírlap 1841. évf. 31., 38. és 48. sz. Az egyesület régi iratai, számadásai. — Lásd egyúttal: Reizner: A mi kaszinónk (Szegedi Napló, 1889. évf. 343., 344. sz.) Kovács J.: A mi kaszinónk. (Szegedi Híradó. 1891. évf. 279. sz.)

is tervezte, hol „az iparűző ifjak arról beszélhetnének, hogy a műszorgalmat s kereskedést áldás és siker csak úgy követendi, ha tudományos előkészület s műveltség járul azokhoz, hogy érdemben a biztos alapon nyugvó vállalatokba avatott külföldiekkel a versenyt kiállhassuk.“ De ezen „német iskola“ terve utóbb elposványosodott.

Nagy előnyére szolgált az egyesületnek az, hogy az épület előtt elterülő térséget befásították s a „Ligetben“ nyáron felettébb sikerült vigalmakat rendeztek. Ezek jövedelméből létesült az egyesület szép könyvtára.

A forradalom után ez az egyesület is rendőri felügyelet alatt állt. 1851. évi aug. 17-én egy színházi botrányból kifolyólag, a magyar színészeknek a széképületben való további játszását Bonyhády megyefőnök eltiltotta. Midőn ennek híre ment, az egyesület az üldözött múzsa befogadására megnyitotta helyiségeit s a színészeknek több éven át itt volt menedéke.

Időközben a társalkodási egyesület működését is eltiltották, de a tagok, mint napi vendégek, az egyesület nyílt helyiségeiben még szorgalmasabban jelentek meg. Bonyhády 1855-ben azonban még ezt is eltiltotta és az egyesület vagyonának kezelőjét — Zsóter Andort — utasította, hogy a házat és az ingóságokat árverés útján értékesítse. Az árverést meg is tartották, de az erős nemzeti közszellem gátat vetett a zsarnok önkénykedésnek s nem akadt egyetlen árverező sem. A részvényesek 1857. évben tartott összejövetelük alkalmával Zsótert a további kezeléssel megbízva kimondották, hogy az egylet újraalakítását „jobb időkre“ halasztják.

Ez az 1860. évvel ugyan beköszöntött, de az egyesület újraalakítása még sem történt meg. A tagok s a közönség már megszokták a nyílt helyiségekben való összejöveleket, melyek most annál népesebbek s élénkebbek voltak, mert az 1860—61. évi alkotmányos mozgalmaknak egyik gyúpontja ott volt s különösen a „constabler századok“ (polgári ideiglenes rendügyelők) gyülekezési helyéül a kis kaszinó helyiségét választották.

1867. évi decz. 26-án a vagyonrendezést és újraalakulást végtére elhatározták. Egy részjegy értéke 35 frtban becsültetett fel s pótfizetések és új részjegyek kibocsájtásával a részvényeket 100 frtra emelték fel. Az ekként nyert tőkével az épületet átalakitották, kibővítették s időközben a Szabadelvű kör is ide költözködött. E körülménynél fogva a társalkodási egyesület alakulása ismét elmaradt. Csak a Szabadelvű kör pangása alkalmából kelt új életre, a „Felsővárosi társalkodási egyesület“, melynek alapszabályai 1874. évi szept. 30-án jóváhagyatván, elnökül Fodor István választatott meg. Az új, szép és tágas helyiségekben sok sikeres vigalom, politikai összejövetel és lakoma tartatott, de azért az egyesület nem volt életképes.

Utóbb a feloszlást ki is mondották. A 100 frtos részvények 70%-al kielégíttettek s 1600 frt maradványt pedig ipariskolai ösztöndíjalapítványul a hatóságnak átadtak. Így az utódok az első alapítók közművelődési szándékait mégis megvalósították[1]).

ALSÓVÁROSI TÁRSALGÓ EGYLET. A város őslakossága a társas érintkezésekre s a gazdasági érdekek támogatására Aigner (Rengei) Nándor tiszti ügyész buzgólkodása következtében 1839. évben „Gazdasági egyesület" czím alatt társas kört alakított, mely közönségesen „gyékény kaszinónak" neveztetett. Működéséhez a legszebb remények fűződtek, mert a „legnagyobb hasznot árasztandja városunkra." Az egyesület czélul tűzte ki, hogy a „lótenyésztés emelésére külön ménest állítand s az állattenyésztésre alkalmasb külföldi, vagy ritkább nemű növényeket honosít." A többi közt szó volt még a gyapothonosításról is, melyen annak idején Vedres István és Korda János nem minden eredmény nélkül fáradoztak.

E czéljai kivitelére és kísérletezésre a várostól ingyenhasználatra a közlegelőből kihasítandó 500 hold földet kért. De a tanácsnak 1839. évi jún. 28-án kelt javaslatára a választott község 1841. évi ápr. 2-án csak arra volt hajlandó, hogy a kért területet 30 évi időre, holdanként fizetendő 12 pkr. bérpénzért engedi át. Az egyesület ugyan „a mezei gazdaság minden ágára leendő kihatása irányából, előleg jeles állati s növényi mutatványok, úgy gazdasági műszerek kiállíttatására és jutalmazására, szép sikerrel gyüjté tőkéjét" — de az 1842. évben „a nagyobb tervekre kiszámított költségek fedezetlensége miatt" gazdasági irányú működését „boldogabb időkre" halasztotta.

Az alapszabályok módosításával 1842. évben „Szeged alsóvárosi díszes társalkodó egyesület" czím alatt új szervezkedés történt s az egyesület a szabadelvű irányú politikai mozgalmaknál fogva élénk pártolásnak örvendett; de nem annyira a gazdaközönség, hanem inkább az értelmiség részéről.

A Bach-korszak alatt ezt is bezárták. Midőn a hatvanas évek végén alakult polgári társalgó kör 1876. évben feloszlott, Fodor Imre elnöklete alatt az „Alsóvárosi társalgó egylet" új életre kelt. Alapszabályszerű czélja: „a szellemi és anyagi fejlődésre hatni, a jólétet minél nagyobb fokra emelni." A társadalmi élet élénkítésére összejöveteleket, vigalmakat, felolvasásokat rendezett.

POLGÁRI TÁRSALGÓ KÖR. Az egyesület az 1867. évi politikai mozgalmak alatt, a fehér és zöld czédulás pártok küzdelme alkalmából keletkezett. Tagjai többnyire iparosok és gazdák voltak, különösen azok, kik az 1867. évi tisztújítás alatt a Zrinyi vendéglőben tartott jelölések többségét biztosították.

[1]) Jelenkor. 1840. évf. 24., 49. — Pesti Hírlap, 1841. évf. 31., 48. és 1842. évf. 115. sz. — Az egyesület iratai és számadásai.

Alapszabályszerű működését 1867. évi decz. 1-én, a szentháromság-utczában levő Tukacs vendéglő tágas helyiségeiben kezdette meg. Társadalmi czéljai mellett politikai irányban is nagy hatással működött. Tagjainak száma 4—5 száz közt hullámzott. Elnöke Ligeti Dániel főbíró, jegyzője Polczner Jenő ügyvéd volt. 1872. évi bevétele 3743 frtra, kiadása 1722 frtra rugott. Az alsóvárosi ovoda létesítésére külön alaptőkéje és szép könyvtára is volt, mely nagy forgalomnak örvendett. A politikai izgalmak lecsendesülésével az egyesület hanyatlani kezdett. A hátralékos tagdíjak perlése miatt a tagok nagy része kilépett. 1878-ban az egyesület feloszlott s vagyonát és könyvtárát az „Iparosok köre" egyesületnek, illetőleg az ekkor átalakult és egyesült „Polgári iparos és gazdasági kör"-nek engedte át.

SZEGEDI IPAROSOK KÖRE. A szegedi általános ipartársulat megalakulása után az iparosok sajnálattal tapasztalták, hogy az iparügyek iránt érdeklődő művelt közönség, az ipartörvény rendelkezéseinél és az ipartársulat alapszabályszerű alakulásánál fogva az iparügyekre való befolyástól el van távolítva. Hogy tehát az értelmiségnek támogatása biztosíttassék s a két társadalom egymásra való hatásának alkalma megadassék, 1874. évi febr. havában a „Szegedi iparosok köre" czímű egyesület szerveztetett, melynek rövid idő múlva 400 tagja lett.

Az egyesület tevékenysége igen élénk volt. Helyiségeiben sűrűn tartattak felolvasások, közgazdasági értekezletek s oly eszmecserék, melyek a helyi vagy az országos közgazdasági mozgalmakra hatással voltak. Itt merült fel az 1876. évi országos kiállítás terve; itt izmosodott meg az erre irányuló komolyabb mozgalom; innen indult ki az 1875. évi szegedi közgazdasági kongresszus terve, mely az önálló vámterület eszméjének szerzett minél több hívet. Utóbb azonban az egyesület politikai küzdelmekbe elegyedett s ez okból tagjainak jelentékeny része kilépett s így az egyesület hanyatlásnak indult. 1878-ban a polgári társalgó körrel egyesült, illetőleg „Polgári iparos és gazdasági kör" czim alatt újra szervezkedett. Már alakulása alkalmával adományokból szép könyvtára keletkezett, mely a vigalmak jövedelmeiből folyton gyarapodott. Elnöke kezdetben Rainer Ferencz, utóbb Bakay Nándor volt.

---

5. SPORT EGYESÜLETEK.

A testedző gyakorlatokat a régi időkben is kedvelte a szegedi nép. Nemcsak az ifjúság, hanem a felnőttek is gyakorolták télen a gusztonynyal való korcsolyázást, tavaszszal a labdázást, nyáron az úszást. Az ötvenes évek elején, a felnőttek labdajátékaiban a Marsmezőn és régi temetőben, az akkori rendőrség politikai tüntetéseket látott, miért is azokat eltiltotta.

A legrégibb sport egyesület, mely alapszabályszerűleg alakult, a LÖVÉSZ EGYLET volt. 1860. évi szept. 8-án dr. Erőskövy Antal fő lövészmester buzgósága hozta létre s a tagokat még a régi polgárőrségi szellem terelte össze, kik vasár- és ünnepnapok délutánjain az ujszegedi népkertben felállított helyiségben tartották gyakorlataikat. 1869-től fogva, midőn a fakadó vizek Új-Szegedet sok ideig elborították, az egyesület pangásnak indult, utóbb megszünt. A népkertet látogató közönség gyakran panaszkodott, hogy a lövöldözések üdülését és nyugalmát zavarják.

VADÁSZ EGYLET. A megszűnt lövész egylet tagjaiból, az akkor már életbelépéshez közeledő vadászati törvény hatása alatt, 1872. évi aug. 19-én 131 taggal alakult.

TORNA EGYLET. Már 1868-ban az ifjúsági kör kebelében „testgyakorló egyesület" alakítása iránt történtek kezdeményezések. Az ifjúsági kör a tornázást s a vívást nagy előszeretettel fel is karolta. De a kör megszünt. 1873. évi márcz. 20-án Obelcz József kegyesrendi tanár elnöksége alatt ennélfogva 44 taggal a „torna egylet" megalakult, mely az 1876. és 1879. évi árvizek alkalmával közhasznú szolgálatai által elismerést vívott ki.

CSOLNAKÁZÓ EGYLET. Még az 1863. év nyarán Zsarkó Antal ügyvéd kezdeményezte s akkor az egyesület javára 300 frt tőke folyt be, de ez összeget más jótékony czélra fordították s az egyesület terve abban maradt. 1874. évben Nyilasy Pál ügyvéd buzgósága mégis létre hozta az egyesületet, mely versenyei által mind több érdeklődést keltett. Az 1879. évi árvíz alatt nagybecsű szolgálatai által a közönség osztatlan hálaját érdemelte ki.

KORCSOLYÁZÓ EGYLET. Még az 1873. évben keletkezett, de alapszabályai csak a következő évben készültek. A jégpálya a rókusi pályaház mellett levő mélyedésben rendeztetett be. Az első évben a tagok száma 95 volt (60 férfi s 35 nő) s 1875-ben már csarnokot is emelt. 1877-ben alapszabályait módosította, a következő évben pedig a jégpályát jelenlegi helyére helyezte át, melyet akkor „tóaljnak" neveztek. Évenként igen sikerült bálakat is rendezett[1]).

ÖNKÉNYTES TŰZOLTÓ EGYLET. Keletkezett 1870. évben, de alapszabályai csak 1872. évi okt. 24-én erősíttettek meg. Ekkor 69 tagja volt. Az egyesület humanitárius működése a tűzrendészet, illetőleg rendőrség fejezete alatt kimerítőleg van ismertetve[2]).

[1]) Kovács János: A szegedi korcsolyázó egyesület évkönyve. Szeged. 1891.

[2]) Lásd III. köt. 84—85. lapon.

TIZENHARMADIK RÉSZ.

EGÉSZSÉGÜGY.

I. Ragályos és járványos kórok.
    1. Pestis.
    2. Cholerajárványok.
    3. Egyéb ragályos és járványos kórok.
II. Nyilvános betegápolás és életmentés.
    1. Közkórház.
    2. Katona- és zsidókórház.
    3. Szegény-ápoló és árvaház.
III. Közegészségügyi szolgálat.
    1. Tiszti- és magánorvosok.
    2. Szülésznők.
    3. Gyógyszertárak.
IV. Ivó- és gyógyvizek, fürdők és köztisztaság.
V. Állategészségügy.

I. Ragályos és járványos kórok.

1. PESTIS.

E szörnyű kór, mely Európában több mint két évezred óta ismeretes, rendszerint Ázsiából, Keletindiának Pendschab tartományából, az Indus folyó partvidékeiről s kiöntési területeiről szokott mindenfelé elterjedni. Pusztítása mindenkor rettenetes emlékezetű volt[1]). A többi közt Nero császár uralkodása alatt Rómában ép akkor lépett fel, amidőn Péter apostol ott megjelenve, az Üdvözítő tanításait hirdette. A hatodik században a krónikások feljegyzése szerint Európában a pestis négy ízben dúlt; többi közt az 592. évi, az avarok által lakott területen annyira pusztított, hogy még a chagán hét fia is a ragály áldozata lett[2]).

Legborzasztóbb volt az 1347—1351-ig Európa különböző részeiben öt éven át dúlt „fekete halál" pusztítása, melynek kitörését földrengések, éhség és más csudaszerű jelenések előzték meg. Ép az időben folyt Anglia és Franciaország közt a híres száz éves háború, mely a rémület következtében egy időre félbeszakadt. A ragály Syriából és Egyptomból lett behurczolva. Kairóban oly erővel dühöngött, hogy egy nap alatt 10—15 ezer halálozás történt. Cypruson, Görögországon keresztül Olaszországba jutott. Velenczében és Florenzben egyaránt

---

[1]) A pestis, feketehalál, mirígyvész, döghalál stb. betegség legelső tünetei elerőtlenedésben, álmosságban s fejfájásban nyilvánultak. Gyors fejlődésben búskomolyság, hányás, szomj, láz s végül a halál következett be. A beteg lehellete büzös és az izzadás kiállhatatlan szagú volt. A betegség alatt a lágyéknál, a hónalj körül, a fülek mögött, a nyakszirton heves fájdalmakat okozó kelevények támadtak. Ezek néha tojásnagyságra dagadtak s elüszkösödve vérmérgezést is okoztak. Ha a kelevények önmaguktól kifakadtak, vagy ha a betegen tüsszögés vett erőt, akkor a beteg felüdült. A betegség a ragályozottban néha 2—14 napig is lapangott. A ragály érintkezés, ruha és ágyneműek használata és átvitele által terjedt. De a zárt helyiségek levegőjének belélegzése is veszélyes volt. A kór lefolyása 3—9 napig tartott.

[2]) Theophylacti Simocattae Historiarum libri octo. Bonn, 1834. 286. és 297. l.

100,000 lakos pusztult el. Pisában minden 10 ember közül 7 veszett el. Genuában 40 ezer, Rómában és Nápolyban külön-külön 160,000 ember lett a ragály áldozata. Sok helyen a népességnek csak tizedrésze maradt meg; de néhutt senki sem maradt életben. Majd Spanyol- és Francziaországba terjedt el. Párisban naponként 500-an haltak meg. Azután Britanniába hatolt, hol évenként 50,000-en pusztultak el. Francziaországból Hollandba és Németországba, innen pedig hazánkba és Lengyelországba hurczoltatott be. Európa népességének egyharmada, mintegy 25 millió lélek pusztult el ekkor. Csak a domokos- és ferenczrendi barátok vesztesége 124,434 fő volt.

Az emberiség kétségbeesett. A papok a világ végét, az utolsó ítélet közelgését hirdették. A bűnösök vezekléseket tartottak, szent helyekhez zarándokoltak. Ekkor keletkezett a flagellansok társulata, kik nyilvános helyeken meztelen hátukat vérig ostorozták. A felingerült kedélyek fékezhetetlenek voltak. A zsidók ellen fordult mindenki, mint akiket azzal gyanúsítottak, hogy a kútakat és ivóvizeket megmérgezték. A zsidóüldözések feltarthatatlanok voltak. A városok kapui előtt úgynevezett gyors akasztófákat állítottak, hogy a bakó tömeges munkáját könnyebben végezhesse. Az emberek másrésze a kikerülhetetlen sorscsapás elleni vigaszból az élvezetek mámorába sülyedt. Őrületes tobzódások és orgiák kaptak lábra, melyeket azután is alig lehetett mérsékelni.

Egyébként a pestises házakat elzárták s befalazták. E szerint a bezárottak ha nem a ragálynak, úgy az éhségnek estek áldozatául. Ez épületeket azután felgyújtották s az összes belső felszerelést is elhamvasztották[1]).

Hazánkban a XI—XV. században a pestisnek mintegy negyven fellépése ismeretes[2]). Hogy e ragályok közül Szegeden melyik s mikor terjedt el s milyen pusztítást tett, adatok hiányában kimutatni nem lehet.

Valószínű, hogy Szeged mindenkor osztozott az ország sorsában. Mátyás királynak egyik 1473. évi oklevelében olvassuk, hogy a király megengedte Both László és Domokos testvérek s kun kapitányoknak, hogy a hadjáratok és a pestis következtében elnéptelenedett Csólyosszállása, Fejértó, Majos-szállása és Kömpöcz-szállása kun pusztákat újra betelepíthessék[3]). Az engedélyt megelőző időben a legközelebbi

---

[1]) Cantu Caesar: Világtörténelem. Eger, 1868. X. köt. 152. lap. — Szegedi Híradó 1873. évf. 104. sz. — Egyetemes magyar encyclopaedia. Pest, 1869. VII. köt. 445. lap.

[2]) Linzbauer: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Budae, 1852. I. k. 1—130. lap. — Demko Kálmán: A magyar orvosi rend története. Lőcse, 1892. 120., 163—167. l.

[3]) Oklevéltár XLII. sz. a.

pestis 1472-ben volt, mely Szeged környékét néptelenné tette[1]) s így igen valószínű, hogy a ragály a városba is behatolt s a polgárok sorait megritkította.

Az 1510-iki pestisről egy régi krónikás a következőket írja: Augusztus második felében „szent Lőrencz nap után, támada Magyarországban egy igen nagy döghalál, kiben sok számtalan ezer ember hala ki az Magyarországból, kiről mindez mai napig is emlékezik az Magyarország[2]). Egy másik krónikás e képet a következőkkel egészíti ki: „Vala pedig akkoron nagy halál Magyarországon. Ez okáért László király kiméne az erdőkbe és mind oda vadásza. Onnét méne Szegeddé, Szegedről Csanáddá. És a Dráván által menvén, Babocsára méne"[3]). A király tehát a vészmentes helyeket kereste, Szegedet is azért hagyta el, mert a ragály utóbb ott is kitört s ez elől tovább menekült. A kór különben Istvánffi szerint „egész Pannoniára" kiterjedt[4]).

A XVI—XVII. századbeli pestiseknek szegedi pusztításairól sem igen tudunk többet, de a szórványosan előforduló adatokból kitetszik, hogy e két század alatt felmerült 26 ízbeli pestis Szegedet csaknem minden alkalommal meglátogatta. A kórt többnyire az ázsiai török katonaság hurczolta be, mert a költözködő hadaknak Szeged útvonalába esett.

Utóbb a vész terjedését mégis sikerült korlátolni s egyes vidékek ragálymentesek maradtak. Miksa király 1552-ben orvosrendőri intézkedéseket, zárlatok és vesztegállomások stb. felállítását rendelte el[5]), mely időtől fogva a kór terjedelme nem volt oly általános és borzalmas. De a török hódoltság területén ily intézkedések nem voltak, azért is a pestis a lakosságot itt folyton pusztította. A többi közt tudjuk, hogy 1680-ban is sokan vesztek el Szegeden, mert nov. 5-én Baróthi Miklós ferenczrendi szerzetes és magyar író itt pestisben halt el[6]).

A törökök kiűzése után a ragály már csak négy ízben, 1709-ben, 1712-ben, 1738-ban és 1740-ben lépett föl Szegeden.

Az 1708—10. évi pestist a zárlat daczára Lengyelországból hur-

---

[1]) Az 1891. évben Csengelye pusztán egy középkori templom alapzatának feltárása alkalmával egymáson fekvő halmaz-temetkezéseket lehetett észlelni. Valószínű, hogy a tömeges és együttes temetkezés az 1472. évi pestis idejéből való. (Lásd: Archeologiai Értesítő. Budapest, 1892. 235. l.

[2]) Verancsics Antal: Összes munkái. Pest, 1857. II. köt. 5. lap.

[3]) Heltai Gáspár: Magyar krónika. Győr, 1789. II. köt. 363. lap.

[4]) Istvánffi N.: Regni Hungarici Historia. Coloniae, 1724. 37. lap.

[5]) Linzbauer i. m. I. k. 132—371. l.

[6]) Egyetemes magyar encyklopaedia. V. k. 708. lap. — Oltványi P.: „A szegedi plébánia" czímű műve 54. lapján tévesen említi, hogy már 1641-ben is nagymérvű pestis volt Szegeden. Az ország ezen évben teljesen vészmentes volt.

czolták be[1]) s három év alatt mintegy 300,000 ember esett áldozatául[2]). A kór 1708. évi aug. havában már Aradon pusztított s novemberben a szegedi helyőrségtől is sokan haltak el, úgy hogy az udvari hadi tanács Ausfeldt Kristóf katonaorvost a vész terjedésének meggátlására Szegedre küldötte[3]). Ausfeldt korának egyik legkitünőbb, tapasztalt orvosa volt[4]), ki a kór elterjedését meggátolva Aradra sietett, hol nagyobb volt a veszély. A következő év tavaszán azonban újabb esetek merültek fel, úgy hogy Herberstein a gyógyszerek küldését sürgette[5]).

Június 10-én délelőtt rettenetes szélvész kerekedett s a nagy fekete felhők elsötétítették az eget és elviselhetetlen légnyomás támadt. Pár nap mulva a rácz határőrséghez tartozók, később pedig a lakosok közt is már betegedések voltak, melyeket Ausfeldt legott pestisnek minősített. Javaslatára a vár és a palánk kapuit elzárták. A kereskedők és utasok ha vészmentes helyről jöttek, a Tiszán hajókon átszállíttattak. A városból azonban senki sem távozhatott s a közlekedés fennakadt. A hatósági tagok különösen felesketve, a lakásokat naponkint kétszer megvizsgálták s a betegekről és gyanusakról a kamarai felügyelő által alkalmazott polgári seborvosnak vagy a katonaorvosnak jelentést tettek. A betegek a kórházba szállíttattak. Ez a mai Tisza Lajos-körút alsó végpontjánál elterült városi szérűs kerten (area), a Tisza kiöntéseitől egy külön kis körtöltés által védetten volt felállítva[6]). Ettől távolabb, délnyugot felé volt a „lazaretum", ahol a gyanusak és a betegek hozzátartozói voltak.

A kórházban az ápolókon túl állandóan egy seborvos is tartózkodott, ki Ausfeldt utasításai szerint a betegek kelevényeit (Bubones und Karbunkeln) kötözgette és gyógyította.

A kórház és lazaretum teljesen el volt szigetelve. A szükséges élelmet egészséges helyekről hordták oda s külön állandó személyzet intézte az élelmezést. A betegek és halottak hordására is külön sze-

---

[1]) Istvánffi: i. m. 649. l.

[2]) Kundman: Historia von der erschrecklichen Menschen Pestilentz. Vratislav. 1737.

[3]) HKR. Proth. Exped. 1708. aug. 30. sz. okt. 14. sz. nov. 316. sz. 836., 1019. és 1172. lapokon.

[4]) Veszprémi Steph.: Succincta medicorum Hungariae. Viennae. 1781. III. k. 9. lap. — Básthy I. Magyarok emléke. Buda, 1836. 336. lap. — Téves azon állítás, hogy Ausfeldt a városi orvosi tisztet is viselte.

[5]) HKR. Proth. Exped. 1709. évmájus, 294. sz. 517. lap „Gral Herberstein gral wachtm. und commandant zu Segedin bittet um medicamenten, wegen der Contagion."

[6]) Ez épület később mint katonakórház használtatott s a köznép „krank ház"-nak nevezte.

mélyzetet alkalmaztak. A betegek és halottak ágyneműit mind elégették. A felgyógyultak a kórházból a lazeratumba kerültek, ahonnan a gyanusak csak 40 napi megfigyelési idő eltelte után bocsájtattak el.

A katonasághoz Aradról egy külön „felcser" érkezett, ki a kaszárnyákat naponként kétszer vizsgálta. Utóbb a legénységet a helyiségekből kitelepítették és a várnak „Zwinger" nevű részében sátorok alatt tanyázott, de a fekvő helyek naponként változtak.

A vész szeptemberben enyhült[1]), de csak deczember végén szünt meg teljesen. Ez idő alatt zárva volt az iskola és zárva voltak a korcsmák is. Az isteni tiszteleteket is szabad ég alatt tartották. A leveleket s az egész postát megfüstölték. A betegek lakásait elzárták és hosszabb szünet után ismét kifüstölték, kimeszelték és többszöri szellőzés után foglalták el.

Ezen sikeres intézkedéseknek lehet köszönni, hogy Szegeden a polgárság és a katonaság soraiból mindössze csak 182-en haltak meg s a betegek legnagyobb része felgyógyult, míg a csekélyebb népességű Aradon az elhaltak száma 3000-re rugott[2]). S ezt leginkább Ausfeldt erélyének és buzgalmának köszönhetni, ki ez által oly hírnévre tett szert, hogy 1713-ban midőn a pestis Bécsben is kitört, III. Károly rendeletére Ausfeldt oda sietett s midőn a vész ott is elmult, a nép hálájától kísérten hagyta el a birodalmi székvárost és tért vissza Szegedre.

A város buzgó népe a ragály megszűnése után az előző évben tett fogadalmának betöltéseül 1709. évi szept. 7-én Mária-Zellbe egy díszes ezüst lámpát s egy festményt küldött, mely utóbbin a város képe is feltüntetve van. Mindkét fogadalmi emlék a következő felirattal lőn ellátva: MARIAE SZEGEDINA CIVITAS SACRAT. (Máriának áldozza Szeged városa.) A művészi kivitelű lámpás ezüst súlya 3076 gramm[3]). A festmény pedig Szeged városa, a fölött Mária, Fábián, Sebestyén, Rókus, Rozália és Antal szentek társaságát állítja elénk a következő szövegű német felirattal: „A szegedi magyar vár e kép által hódol a zelli Máriának s a legszentebb szűz és Isten anyja előtt a képen látható Fábián és Sebestyén, úgy Rókus, Rozália és Antal szentek által könyörög, hogy a város körül dühöngő ragálytól jövőre megóvassék." Ezen fogadalmi emlékeket a máriazelli templom kincstárában máig is őrizik[4]).

A vész 1711—13 években újra kitört és elterjedt, de Szegeden

---

[1]) HKR. Proth. Exped. 1709. szept. 177. sz. 845. lapon Herberstein jelentése.

[2]) HKR. Proth. Exped. 1710. év január hó 118. sz. 54. lap. Ausfeldtnek 1709. évi decz. 28-ról szóló terjedelmes jelentése. Lásd: Oklevéltár 218. j. sz. a.

[3]) Grammját csak 6 krral számítva a nyers ezüstérték 184 frt 56 krra rug.

[4]) Gyarmathy János: Nagy-Mária-Zelli útitárs. Budapest, 1884. 22. és 23. lap.

kevés áldozata lett, míg másfelé nagy pusztítást vitt véghez. Így Bécsben 12,400 beteg közül 9000, tehát a ragályozottak 72 százaléka elhalt[1]). Szegeden 1712. év tavaszán fordultak elő új betegedések. A szörnyű árvíz, melyről már másutt szóltunk s mely a várost romba döntötte, a ragály nagyobb elterjedésének gátat vetett. A lakosság menekülni kényszerült, legnagyobb része a „szőlőkbe" futott, ahol mindenki elkülönözve élt. A tanács Pozsonyban időző követeit Tömösváry Jánost és Siskovich Andrást értesítve a kórról, figyelmeztette őket, hogy „isten kegyelmeteket visszafordítván, Pestre be ne menjen, mivel contagio újabban indult benne" egyúttal keservesen panaszkodván, „mivel lazaretumot, kit felépítettünk volt, az víz fundamentumig elhordta és így sok rekruta német bemenvén Erdélybe . . . . betegek vannak, kiket azon kaszármákba szállítják; sőt ha az Tiszaparton újabb németeknek való betegházat nem építjük, az oskolát is Cometh uram ő kegyelme — mondja — vissza veszi"[2]).

Körülményesebb adataink azonban a levéltár elpusztulása következtében ez időről nincsenek, de annál többbet tudunk az 1738—39-iki pestisről, mely Erdélyben és Magyarország déli részében csaknem egy időben tört ki. A török háború alkalmából a katonaság hurczolta be a ragályt, mely Temesvárott 1738. évi márczius havában legelőbb a Grünne-ezred legénysége között ütött ki. De már ugyanazon hó végén Csongrád megyében is, nevezetesen a gr. Károlyi uradalomnak Szegvárott nemrég betelepített oláh jobbágyai közt is mutatkozott[3]).

Már a temesvári eset alkalmából a helytartótanács 1738. évi április 1-én kelt rendeletével az utasokat Aradon és Szegeden 40 napi vesztaglésre kötelezte. Az 1713. évi „Pestordnung"-ot kimerítőbb utasításokkal kihirdették és életbe léptették. Ennek értelmében gr. Piosaschi Lajos várparancsnok a város körül a katonai zárvonalat még május hó elején felállította, a tisztikarból a vészbizottságot megalkotta s ennek határozatait foganatosítás végett a tanácscsal közölte[4]).

A kórházat és lazaretumot a zárvonalon kívül, felsőváros szélén sietve felállították. A gyanusokat, a ragályozott területről érkezőket az utóbbi helyre kísérték. Ezenkívül a budai kapu mellett, a rókusi kórház helyén még egy új épület emeltetett, ahová később a ragályból

---

[1]) Kátai Gábor: Ismeretterjesztő az orvosi és természeti tudományok köréből. 1874. 54. lapon: „Fekete halál — pestis — Karczagon 1739-ben" czímű czikk.

[2]) A tanácsnak 1712. évi júl. 3-án kelt levele a követekhez, Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1712. évi lajstromozatlan iratok közt.

[3]) Linzbauer i. m. II. k. 73—78. lap. — Schraud Franc. Historia Pestis Sirmiensis annorum 1795—96. Budae, 1802. I. k. Praefatio. XXIV. és XL. lap.

[4]) „Extractus Protocolli in sanität sachen in Szegedin" Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1738. és 1739. évi iratok közt.

kiépült üdülő betegeket szállították. Ezen telepet Xenodochiumnak nevezték.

A helyőrségi orvoson kívül a vész tartamára a hatóság seborvosokat alkalmazott, kik a vizsgálatokat és a gyógykezelést eszközölték.

Júniusban a betegek száma már elég nagy volt, de a vész csak a felsővárosiak közt mutatkozott. A tanács azért a házak naponként való vizsgálatára két „visitatort", a betegek kiszállítására is két „tragert," vagy „vespillót" alkalmazott. Mindezeknek 10 frt havi fizetést rendelt.

Július végén már az alsóvárosiak is betegedtek, a felsővárosi lazaretum pedig úgy megtelt, hogy ott sátorokat is rögtönöztek, alsóváros részére pedig külön lazaretum és kórház emeltetett.

A sok költekezésben kiürült a város pénztára, de szerencsére a tanács Forstner Kristóf szegedi kamarai ellenőrtől 600 frt kölcsönt nyert, miből a legsürgősb kiadásokat egyelőre fedezni lehetett. Mert a lazaretumokba kitelepített gyanusak ellátása és élelmezése a közpénztár terhe lett. Ott konyhák, sütőházak állíttattak. A katonaság a szükséges hús- és gabonaneműek szállítását a vidékről közvetítette. Dorosma az ismert szomszédos viszonyoknál fogva a szállítást egy ízben meg is tagadta s kijelenté, hogy csak királyi parancsolatnak hódol. A helytartótanács 1738. évi szeptember 5-én ennélfogva külön rendeletet bocsájtott ki, szigorúan kötelezvén Dorosmát a szállítások teljesítésére, elrendelvén egyúttal, hogy a szállítmányok legott készpénzzel egyenlíttessenek ki olyformán, hogy az érintkezés elkerülésével a pénzt a kijelölt helyen eczetre tegyék.

Az iskolák, templomok, korcsmák bezárattak; a vásárok és búcsúk eltiltattak. A helytartótanács 1738. évi aug. 19-én a zsidók, ráczok, örmények utazásait eltiltotta s illetőleg ezeknek minden esetben a veszteglő helyeken a szokott idő kitöltését meghagyta. A Tiszán csakis a szolnoki, szentesi és a szegedi réveken volt szabad átkelni.

Midőn a veszély tetőfokon állt, a rémületet még gyakori tűzesetek is fokozták. A többi közt szept. 3-án felsővároson 10 ház hamvadt el. A kárvallottaknak a tanács szokás szerint a következő évi adójukat elengedte.

A kór tartama alatt minden élet és tevékenység szünetelt s a lakosság teljes apáthiába esett. A hatóság augusztus havában mindösszesen csak három ülést tartott s az erőt vett pietismusnál fogva a káromkodókat különösen, úgy más vétkeseket is most szigorúabban fenyítette.

Szeptember végén a kór enyhült s azután már csak szórványosan fordult elő. De már szeptember 5-én a tanács Szappanyos Mihályt a caducitások kipuhatolásával bízta meg és az örökösök nélkül elhalt polgárok javainak a városi jog alapján való birtokbavételét rendelte el.

Deczember végén a kór már teljesen megszünt s e hó 29-én a tanács III. Károly királyhoz intézett jelentésében örömmel tudatta az állapotot, mit a király a következő évi márczius 2-án kelt leiratában megnyugyással vett tudomásul. De az élet s forgalom csak lassanként újult meg, az iskolák is nem előbb, mint csak 1739. évi májusban nyíltak meg újra.

A ragályban összesen 960-an betegedtek meg, kik közül meghalt 555, felgyógyult 405. A betegszállitók és ápolók nagyobb része elhalt. A lazaretumban és a betegek körül működött papok közül is Sándor kegyesrendi atya a felsővárosi telepen mindjárt a vész kezdetén megbetegedett és elhalt. A minoritáknak és az alsóvárosi barátoknak is több halottjuk volt, az utóbbiak közt Pachast Leonard[1]).

A kór az 1712-ikit, még inkább az 1709-ikit ugyan jóval felülmúlta, de azért mégis enyhébb lefolyású volt, mint az ország több más helyén. Így például Karczagon 1486-ban a lakosságnak mintegy ötöde pusztult el[2]), Budán 6000, Debreczenben pedig 8697[3]), Szabadkán pedig 313 volt a halottak száma[4]).

A ragály a közpénztárra 4391 frt 77 dr váratlan kiadást hárított. Az említett év bevételei 14,687 frt 39 dr, kiadásai ellenben 20,936 frt 25 drra rugtak s így a város háztartási egyensúlya felettébb megingott. A kiadások főbb tételei: gyógyszerek 950 frt, szolgák fizetése 646 frt, őrök járandósága 335 frt. Ezentúl nagy összeggel szerepel az élelmezési költség s az elfogyasztott bor igen nagy mennyiséget képvisel[5]).

A vész tartama alatt a város hatósága és lakossága fogadalmat tett, hogy a csapás emlékére és kiengesztelésre két kápolnát állitand. Az egyiket a rókusi Xenodochium mellett még az évben, 1738. évi szeptember havában, szent Rókus és Sebestyén tiszteletére felállították. Ennek építése 437 frt 52½ drba került[6]). A másik a palánki kiskapu előtt, a Tisza Lajos-körút és Boldogasszony-sugárút érintkezési pontján szent Erzsébet tiszteletére a következő évben emeltetett. Ez később Rozália kápolna nevet nyert[7]).

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában a tanácsi iratok s jegyzőkönyvek III. köt. 344—365. lap. — Linzbauer id. m. II. k. 73. 96. lap. — Schraud i. m. XLVII. l.

[2]) Kátai G. i. m.

[3]) Dr. Fekete Lajos: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debreczen, 1874. 52. lap.

[4]) Iványi István: Szabadka v. története. Szabadka, 1886. I. r. 125. l.

[5]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az 1738. évi számadások és mellékletei.

[6]) A rókusi kápolna 6 öl hosszú, 4 öl 3 láb széles volt. Úgy ezt, mint a másikat, báró Falkenstein Béla csanádi püspök 1739. évi aug. 1-én szentelte fel. A rókusi kápolnát később fából kitoldották. Ez épület 1831-ben lőn lebontva.

[7]) Ezt a kápolnát József császár rendeletére bezárták, de 1805-ben újra megnyitották. A reconstructio alatt ez is lebontatott.

Az 1739. év Szegedre nézve ugyan vészmentes volt, de másfelé sűrűn szedte áldozatait s újra Szeged felé terjedezett. 1739. évi július 13-án az alkalomból, hogy Pestmegye alispánja a ragályozott helységek névsorát a tanácscsal közölte, ez szükségesnek látta az óvintézkedések megtételét. A Splényi huszár-ezred lovasai a város körüli zárvonalat — cordon — legott felállították s a városba csak két kapun lehetett bejutni, hol az őrök minden érkezőt megvizsgáltak s a lazaretumba küldtek. Itt mindent megfüstöltek, még a hatósághoz érkezett leveleket is[1]) s az útasok csak 40 nap mulva bocsájtattak el.

---

[1]) Ez időből fennmaradt levelek mind átszurkálvák és csaknem a pörkölődésig füstölődöttek. A községeknek egymás közt való érintkezésére érdekes világot vet Tápé helységnek 1739. évi aug 6-án kelt következő levele:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus! Hogy a felséges mindenható úristen szerelmes szent fiának drága szent vére hullása érdemeért, ezen csudálatos és mélységes ítélése között, őrizze és oltalmazza a tekintetes magistratust, szívünkből kívánjuk.

Vévén nagy böcsülettel az tek. ns. magistratusnak hozzánk küldött böcsületes levelét, hogy minémü legjobb móddal az levelek az nemes városra tőlünk és az nemes városról hozzánk transportáltassanak, melyre mi csekély elménktől más választot nem adhatunk, hanem az mint eddig volt, scilicet: az nemes városi emberséges emberek mindennapra szoktanak kijárni az lineáig, ahol az istrázsánk távulról letévén és ezután a nemes városi ember, az ki olyankor talál jönni, onnan felveszi és beviszi a nemes városra. Nemkülönben az hozzánk kiküldendő levelek és az tettes nemes magistratus jórendeléséből és gratiájából az lineánkig hozassanak és ottan nádszálba tévén és az strázsánk azután megfüstölvén, béhozza hozzánk.

Az fölső városon levelek letételére való házrúl mi semmi dispositiót nem tehetünk, hanem az tettes ns. magistratus méltóztassék levele által megírni, hogy az fölső városon ki házához parancsoljuk, hogy az olyas leveleket vigyék, mivel az tettes ns magistratus jobban disponálhat. És így, amidőn nemes városi ember kijönne lineánkig és a levelet kezében (távulról letévén) adnánk, azt is megparancsolnánk (az tek. és ns. magistratus parancsolatjából), ennek N. N. az embernek az házánál tegye le azon leveleket; és a ns. városi kisbírák minden nap azon háznál (amikor lesznek oly levelek) elvihetik. Ezek után maradunk alázatos szolgái és jobbágyi

Tekintetes ns. Magistratusnak

Tápai bírák és esküdtek

ibidem, die 6-ta Augusti 1739.

Kívül: Perillustribus, generosis, prudentibus ac circumspectis dominis: domino iudici primario liberae regiaeque civitatis Szegediensis, caeterisque senatoribus consultissimis, dominis terrestribus nobis benignissimis, gratiosissimis, Szegedini." (P. H.) A pecsét körirata: TAPAI PECZETI. A mezőben jobbra fordult csóka madár, fölötte 1641. évszám.

Eredetije Szeged. v. közigazgatási levéltárában.

A tanács július 16-án már arról értesült, hogy a ragály Arad megyében, 20-án pedig Békés-, Csongrád- és Bács megyékben is kitört, tehát a veszély a várost egészen körülvette. A tanács ez utóbbi ülésében ennélfogva még szigorúbb ellenőrzést rendelt s a kapukhoz a katonai őrökön felül, különösen az útlevelek vizsgálatára két-két polgári biztost rendelt ki.

A helytartótanács a szigorú ellenőrzést szüntelen hangoztatva, egyúttal kimondta, hogy a ragályozottak elégetendő ruhaneműi a közpénztárból megtérítendők. Az országos vásárok megtartása még mindig tilos volt s a forgalom csakis a helyi szükségletre engedtetett meg, csupán hetivásárok tartattak.

A hatóság nem is mulasztott el semmit sem, hogy a vészt a várostól távol tartsa. De minden áldozat és óvintézkedés daczára is rettegnie kelle a kór megújulásától. A török háború okából Wallis főhadparancsnok a belgrádi táborhoz 100 szegedi fogat leküldését hagyta meg. A tanács e rendeletnek ellenszegült, felterjesztései következtében csak annyit tudott kivívni, hogy a fogatok nem Belgrádhoz, hanem Temesvár alá tartoztak kivonulni, kijelentvén, hogy minden hiányzó fogat után a város naponként 50 dr birságot tartozand fizetni. Ezen felül Piosaschi várparancsnok még a hajóvontatáshoz is követelt előfogatokat, melyeket utóbb karhatalommal állíttatott elő, ami miatt a kanczelláriához intézett feliratoknak sem lett sikere. Ezen fogatok közlekedése által minden eddigi siker koczkáztatottnak látszott.

Majd híre jött, hogy a török háborúban részt vett katonaság téli szállásaul Szegedet jelölték ki, mi a legnagyobb izgatottságot idézte elő. Szeptember 18-án a tanács Temesvári András főbírót és Kárász Miklós főjegyzőt ennél fogva a táborba küldte, hogy a veszélyt mindenáron elhárítsák, mi a küldötteknek sok könyörgés és ajándékok osztása után sikerült is.

Ettől a bajtól tehát a nép megszabadult ugyan, de jött helyette más. Az év vége felé a Tisza ugyanis annyira feláradt, hogy védekezni is kelle; de azért a víz a határ egy részét mégis elborította. Majd bekövetkezett a szörnyű 1739—40-iki tél, mely egyike volt a legzordonabbaknak.

Így köszönt be az 1740. esztendő, amikor a pestis Szegeden újból kitört. Hihetőleg a tábori előfogatosok hurczolták be Temesvárról. Május 10-én már hivatalosan megállapított esetek fordultak elő, miről a helytartótanácshoz jelentés tétetvén, orvosok küldését sürgették. A tanács csak a július 5-én kelt válaszból értesült, hogy egy orvos és két jártas seborvos legközelebb leérkezik.

De ez alatt az esetek rohamosan szaporodtak. Május 18-án két halotthordót kelle felfogadni, kik havonként 6 frtot s minden halottas háztól 2 frtot kaptak. A kórházak és a lazaretumok mihamarabb meg-

teltek s a lakosság újra szomorú, kétségbeesett napokat élt. Az iskolák, templomok, korcsmák újra bezárultak. A június 25-iki tanácsi határozat szerint este 9 órán túl senki fenn nem időzhetett. El volt tiltva a zene, a házankénti koldulás. A nép az utczákon bolyongott és csak a sátorok alatt tartott nyilvános isteni tiszteletre verődött össze. A vakbuzgóság és türelmetlenség is megnyilatkozott. A többi között június 8-án a tanács Harmos Anna „Calvin tévedéseit követő“ asszonyt, Imre István feleségét felszólította, hogy vagy távozzon a városból, vagy „catholizáljon.“

A hatóság minden tevékenysége a pestisbajok elhárítására vagy mérséklésére irányult. Különleges helyi rendszabályokat alkotott, árszabásokat állapított meg. Így szept. 7-én a vizitatorok és füstölők díját következőkép szabályozta:

„Vizitatorokat illeti a spergeld, akár hány ház lészen az, mely csinál . . . . . — frt 25 dr.

Füstölő pénz pedig illeti a füstölőket, akár hány ház légyen az . . . . . — frt 25 dr.

Meszelőknek és tisztítóknak ezen specificatio szerint fizetések lészen:

szobától és konyhától . . . . . — frt 50 dr.
1 szobától, konyhától, kamrától . . . . . — frt 50 dr.
2 „ „ „ . . . . . 1 frt — dr.

Nemkülönben a házaktól, konyhától, kamrától annyit fognak mészre fizetni, amennyit meszelőknek és tisztogatóknak.“

Már előbb is, de főként ezen árszabályból tapasztalhatjuk, hogy a pestis vész alatt bizonyos teendők és foglalkozások következetesen német elnevezésekkel szerepelnek. Ha ezenkívül figyelembe veszszük azt is, hogy az augusztus 12-én tartott tanácsülésen a füstölések s fertőtlenítések végrehajtására alkalmazott s felesketett egyének a rendkívül szigorú szolgálati esküt németül tették le; méltán azt következtetjük, hogy a pestis alatt fölmerült összes egészségügyi szolgálatot, az orvostól fogva a sírásóig a német lakosság teljesítette s a magyar lakosság a szolgálattól tartózkodott.

Június—augusztus hónapokban volt a kór legerősebb. Szeptemberben enyhült, októberben s novemberben már csak szórványosan fordult elő s deczemberben végleg megszünt. Deczember 12-én a tanács a szállományi javak — caducitások — kifürkészésével, a városra szállt házak és szőllőföldek eladásával foglalkozott. A következő évi február 28-án már Schnöller János Jakab chirurgusnak, az 1740. évi július 1-től hűségesen teljesített szolgálatáról az elbocsájtó levelet is kiadták; márczius második felében pedig Endres Benedek orvos (medicus) is elhagyhatta a várost.

1741. évi márczius 13-án öt katona végtére dobszó mellett hir-

dette ki a város „felszabadulását", kik ezért fejenként egy-egy „máriás" jutalmat kaptak. A lakosság csak ekkor szabadult fel a különféle szabályok békói alól. Ennek örömére s egyúttal a királynő szerencsés szülésének hírére, márczius 25-én hálaadó isteni tiszteletet tartottak, amikor is „az Ambrosius hymnus eléneklése alatt 30 ágyú szt. Demeter temploma előtt kisüttetett." 1741. évi márczius 28-án a felség külön engedélye alapján az országos vásár is megtartatott, a június 6-án kelt helytartótanácsi leirat pedig megengedte, hogy a szegediek hiteles útlevéllel, a vesztegzáraknál a szokott 42 napi idő kitöltésével, az országban és azon kívül szabadon közlekedhetnek.

Az 1741. évi márcz. 10-én tartott tanácsülésen számbavették a ragály áldozatait. Meghalt összesen 925 beteg; nevezetesen a palánkból 308, felsővárosról 238, alsóvárosról 368; ezeken kívül még 2 seborvos, 1 őr és 9 halotthordó. A ragályozottak körül az egyházi szolgálatokat főleg az alsóvárosi barátok teljesítették. Közülök ezúttal Egresi Kozma, Francsics Farkas, Molen Ignácz, Misurai Jakab és Eszterle Paulin lettek a pestis áldozatai. A felgyógyultak száma sehol sincs följegyezve[1]).

E csapás a város pénztárára ismét nagymérvű kiadásokat hárított. Már az 1739—40. évi számadások szerint a megelőző óvórendszabályok végrehajtása 1705 frt 24 dr kiadást tett, miből az őrök fizetésére 1129 frt 78½ dr esik. 1740. évi májustól 1741. évi április végeig pedig a pestis költségei 5112 frt 30 drban mutatkoznak. Az összes évi bevétel 18,561 frt 5 dr, a kiadás pedig 19,261 frt 1 drt tett. A pestis-kiadások közül az őröknek, az őrvonalakhoz kirendelt biztosoknak, vesztegházi, lazaretomi, kórházi stb. szolgáknak fizettek 2102 frt 35 drt, ugyanezek élelmezésére fordítottak 1517 frt 6 drt. Ezentúl az 1741—42. évi számadásokban utólagosan felmerült kiadások is fordulnak elő, még pedig 906 frt 86 drral, amiből a gyógyszerek költségei 825 frtot tesznek.

E számadások rendkívül becses részleteiből és mellékleteiből ismerkedünk meg igen sok érdekes körülménynyel. Így a többi közt azzal, hogy az orvosok és sebészek lóháton közlekedtek s hogy részükre a paripát, nyerget a város szolgáltatta; ezekből látjuk, hogy a gyógyszerekkel való kezelést, — sebek bekötözését, mosogatását, szerek beadását — az orvosok teljesítették.

Az egyik lazaretumban alkalmazott Zachariás kegyesrendi atyának mindenféle elképzelhető szükségletei merültek fel, amiről gondoskodni kelle. Még szúnyoghálót is kapott, hogy szendergései zavartalanok legyenek. Az is a számadásokból derül ki, hogy a lazaretumot idő-

---

[1]) Szeged v. közig. levéltárában az 1739—40. évi tanácsi jkvek. III. k., 376—554. l. — Ugyanott „Döghalál elhárítására vonatkozó iratok" külön csomagban és más ugyanott kezelt iratok és számadások.

közben elbontották, más helyre telepítették s a favázas alkotmányt téglarakással fűthetővé alakították.

A lazaretumban különben most is óriási mennyiségű bor fogyott el s a veszteglők részére beszerzett különféle szükségletek közt ott szerepel a dohány is.

A füstölésre használt fenyőmag árában 18 frtot költöttek, de ezentúl még tölgymakkot is használtak füstölésre. Elfogyott 16 véka szén s ezért 4 frt 34 drt fizettek. A vész után a ragályozott házak kimeszelésére 66 köböl meszet használtak fel, melynek köblét 1 frt 25 dron vették.

A közpénztárból, az üzlet szünetelésénél fogva, kártalanítást nyertek a városi korcsmák bérlői; ezentúl minden képzelhető czímen merültek fel igények, melyeket méltányolni kelle[1]).

A vész után a város népe ismét vallásos fogadalomban adott kifejezést hála- és örömérzelmeinek. Ez óta ünnepli Szeged népe augusztus 1-ét vasas szent Péter napját, mikor is az összes plébániák áhítatos népe körmenetekben indul el a rókusi templomban tartatni szokott isteni tiszteletthez.

Ez volt az utolsó pestis Szegeden. A mult században 1762-ben Temesmegyében Bresztováczon; 1770—1771-ben a Bodrogközben; 1795—96-ban pedig Szerémmegyében ütött ki a ragály. Az utóbbi helyen 13 községet lepett el, hol 19,610 betegből 3435 halt meg[2]). De ez esetekben a veszélyt lokalizálni sikerült.

A jelen században az Indiában kitört pestis már csak két ízben öltött nagyobb terjedelmet. Az 50-es években Arábiáig, 1878—79-ben pedig Oroszországnak astrachani kormányzóságáig terjedt. A szigorú óvórendszabályok tovább hurczolását meggátolták.

---

2. CHOLERAJÁRVÁNYOK.

Ha a régi orvosi megfigyelések csakugyan helyesek és a keletről behurczolt ragályos kórok a mult századokban mindenkor pestisek és nem másféle járványos betegségek voltak: úgy a cholera Európában legelőször az 1830—31. évben lépett fel.

---

[1]) 1739—41. évi számadások a számvevőségi levéltárban. — Különös azonban, hogy a város közönségének 1804. évi márcz. 16-án a szőreghi uradalom zálogbirtoklásának meghosszabbítása iránt a felséghez intézett felterjesztésben az 1738—40. évi pestisre fordított költségek 154,971 frt 89 drban vannak feltüntetve. (Lásd: Oklevéltár CCXV. sz.

[2]) Linzbauer i. m. II. k. 389. l. — Schraud i. m. LX—LXIV. lap.

Ennek is, miként a pestisnek, India a fészke. Innen terjed el Oroszországon, Perzsián és Törökországon át az egész világra.

Az 1830—31. évi cholera rendkívüli gyorsasággal Galicziából jött be hazánkba. Az új kórt „epemirígy"-nek nevezték, de az orvosok nagy része a betegség természetével, gyógykezelésével tisztában nem volt, mi az általános zavart és rémületet csak fokozta. A felvidéken parasztlázadások, féktelen dúlások és kegyetlenkedések törtek ki. A baj miatt az urakat üldözték, mint kik a parasztság hiedelme szerint a kútakat és az ivóvizet megmérgezték.

A nádor figyelmeztető körleveleire, a járvány behurczolásának meggátlására Szegeden minden megelőző óvóintézkedést ugyan megtettek, de azért a járvány itt is fellépett. A közhiedelem szerint bereghmegyei tutajosok hurczolták be. Azért is az 1831. évi július 6-án megalakult az „egészségre ügyelő állandó bizottmány", melynek elnöke a főbíró volt s tagjai sorában mint a legbuzgóbbak egyike, ott volt Klauzál Gábor is. Az első ülésen elrendelték a város teljes körülzárolását s e végre a város sánczai megújíttattak, kiegészíttettek s annak vonalában 200 lépés távolságokon őrházakat állítottak fel. Mindenütt 2—2 fizetett őr volt s ezekre ismét 8 választott polgár ügyelt fel. A városba csakis a hídon, úgy a gyevi, budai és szabadkai kapukon lehetett bejutni, hol egy-egy hatósági tag elnöklete alatt állandó bizottságok őrködtek. Ezek az utasok útleveleit, árúit és holmiait vizsgálták, a füstölésre és fertőtlenítésre felügyeltek. Az utasok innen a felsővárosi makkos-erdőnél levő veszteglő állomáshoz kísértettek, hol 10 nagy vásári fasátor fel volt állítva és szerelve, hova a következő nap a hatóság már „traktérost" is rendelt.

Élelmi szereket csak egészséges, vészmentes helyekről volt szabad behozni s az eshetőségekre tekintettel, a hatóság 2000 köböl búzának azonnal való bevásárlását rendelte el. A kapitánynak utasításul adatott, hogy a piaczi élelmi szereket, különösen a gyümölcsöt és a húst naponkint megvizsgálja.

A helytartó-tanács által közölt „tanítást", mely a járvány elleni óvórendszabályokat s különösen az életrendre vonatkozó utasításokat foglalta magában, mindenfelé, de különösen a templomokban a papok kihirdették és a népet engedelmességre és törvénytiszteletre serkentették.

A második ülésen a kórház kiürítése és az ott elhelyezett beteg katonák kitelepítése rendeltetett el, hogy oda a cholerabetegeket össze lehessen hordani. Július 8-án a város külterületének körülzárolását is elrendelték, hogy a tanyák népe is védve legyen. A külső határvonalakon tehát 500—500 ölre egy-egy gunyhó állíttatott s minden őrállomáshoz egy lovas és két gyalog őr rendeltetett. Ugyanekkor az utczakapitányok és más megbízottakat a házaknak naponként való vizs-

gálatára, a szellőztetés és tisztántartás ellenőrzésére s a betegedések fürkészésére és bejelentésére kötelezték. Feliratot intéztek a katonai csapat-szállítások (transport) felfüggesztése iránt. Július 10-én pedig a felsővárosi vesztegállomásnál egy sátorkórház felállítása is elrendeltetett.

Ily előkészületek és a folytonos vészhírek hatása alatt a nép egy bizonyos szorongást érzett. A templomok látogatása élénkebb lett, hol meghatározott időben a vész távoltartása iránt külön ájtatosságokat tartottak. Július 15-én értesült a bizottmány arról, hogy a járvány Csongrádon kitört. Gyanús betegedések Szegeden is voltak, sőt 17-én Röszkén egy hirtelen halálozás is történt. Ez oly nyugtalanságot okozott, hogy a hatóság komolyabb következményektől tartva, katonai őrjáratokat léptetett életbe.

Július 18-án Danne Balázs szabómester házánál is volt egy hirtelen halálozás. E napon még más két ily eset fordult elő. Az orvosok mindenfelől sok betegedési esetet jelentettek. Július 20-án Rókuson már 5, alsóvároson pedig 9 cholera-halálozás történt. A helytartótanácshoz erről naponként jelentést tettek.

A halottakért való harangozás és a „lélekváltság“ húzása most már eltiltatott. A czéhekhez pedig parancsolat ment, hogy azon szokásukkal, hogy elhunyt tagtársaikat vállaikon s illetőleg „Szt.-Mihály lován“ hordták ki a temetőbe, hagyjanak fel.

A helybeli orvosok kezdettől fogva azon nézetüknek adtak kifejezést, hogy a határzár és a veszteglés teljesen felesleges és hatálytalan intézkedés, mert a cholera nem ragályozás útján terjed. Az orvosok különben azt is jelezték, hogy a szolgálatot nem győzik. A tiszti főorvos (physicus), a nagy tekintélynek örvendő öreg dr. Sobay György ki is betegedett. Dr. Sperlágh András másodorvos és az egyik városrészi seborvos (a többi állások ép betöltetlenek voltak) már teljesen kimerültek.

A hatóság tehát a nádornál szakértő orvosok küldéséért könyörgött, addig is azonban, míg ezek megérkeznek, Adler Ignácz végzett medicus 3 frt napidíjjal, Kolb Berta sebész pedig 1 frt napidíjjal kisegítőül alkalmaztattak. Később a helytartótanács intézkedésére Hoffmann Károly „belorvos“ és Pintér János seborvos Szegedre érkeztek. A város ez intézkedésért hálafeliratot intézett, az orvosoknak pedig a fuvarköltségeken kívül 3, illetőleg 2 frt napidíjat állapított meg.

A betegek gyógyításával különben nem orvosok is foglalkoztak és sok mindenféle úgynevezett praeservativ szer jött forgalomba. A többi közt Gruber József piarista házfőnök cholera-csöppei örvendettek nagy bizalomnak s még vidékre is sokat elhordtak. Nagy tévedés azonban, mintha a betegek ezen gyógyszer használata következtében szabadultak volna meg a veszedelemtől.

A járvány további folyama alatt eltiltatott a halászat, a halárulás, a hajózás[1]), sőt még a városi sörházban a sörfőzés is. A forgalom megszünt, az üzletek nagy része zárva volt, a vidékről való behozatal lassanként egészen elmaradt és nagy drágaság keletkezett. De ezt csak a vagyonosok érezték, mert a szegények élelmezéséről a hatóság gondoskodott.

Zavar és fejetlenség uralkodott, mit a felsőbb hatóságok egynémely intézkedései csak fokoztak. Mig Babarczi Imre csongrádmegyei alispán és szegedi királyi biztos azt követelte, hogy útlevél senkinek se adassék, a zárvonalak szigorúan őriztessenek, sőt a járványlepte házak külön zárlatok alatt tartassanak: — addig a cholera-ügyben Csongrád-, Csanád- és Arad vármegyék területére kirendelt királyi biztos — báró Orczy Lőrincz — aug. 7-én a város és a megye között felállított zárvonalat megszüntette. S minthogy az orvosok ismételten azt nyilvánították, hogy a cholera nem ragály, a halálozások nagy számánál fogva a hatóság arra kérte a nádort, hogy a kór- és halálesetek megvizsgálására s a vész minőségének megállapítására, az országos főorvost (protomedikus) — dr. Lenhossek Mihályt küldené le Szegedre.

Július 29-én a tisztító és vesztegházaknál már több mint 400 utas torlódott össze, kiknek hangulata és magatartása fenyegető kezdett lenni. Nehogy a katonai őrséget megtámadják és a városba törjenek, az utasok erős katonai fedezet alatt, félórai időközökben, csapatonkint szállíttattak át a városon és a hídon.

Július végén a kórház már tömve lévén, a betegek egy részét be sem szállították, hanem lakásukon ápolták. Így a belvárosra és rókusra két-két, felsővárosra három s alsóvárosra négy ápolónő vétetett fel, napi 30 pkr. díjazással, kiket a szegényebb betegek ápolására alkalmaztak.

A rókusi és belvárosi temetők időközben megteltek. Küldöttségek új temetőket szemeltek ki, melyek sietősen beszenteltetvén, a cholerahalottak legnagyobb részét az új temetőkbe temették. A halálozás augusztus elején oly sűrű volt, hogy naponként 30—40-et temettek. Az áldozatok arányosan, a szegényebb s vagyonosabb osztályból egyaránt kerültek. Így a többi közt aug. 22-én ifj. Vedres István, a város tiszteletbeli jegyzője, a gondos ápolás daczára is elhalt.

Augusztus második felében a járvány csökkent s a következő hó elején megszünt. A szept. 20-án kelt végkimutatás szerint összesen 1312-en betegedtek meg s ezek közül meghalt 521, felgyógyult 791. Az egész országban megbetegedett 536,517 s ezek közül meghalt

---

[1]) A halászok és hajósok üzleteik korlátozása miatt felettébb nagy lármát csaptak. A rendeletet nem is foganatosították.

237,641, felgyógyult 298,876. Különös, hogy a szomszédos Horgos helységben, Cseresnyés Sándor megyei tiszti orvos jelentése szerint, az általa alkalmazott gyógymód következtében, a járványnak egyetlen áldozata sem volt[1]).

Az 1832. évben a járvány Csanád megyében, 1836-ban pedig Bács-Bodrogh, Torontál és Csanád vármegyék több helységében megújult. De ez alkalmakkor Szeged vészmentes maradt, bár egyes „görcsmirigy" esetek előfordultak[2]).

1848-ban és 1849-ben a cholera ismét uralkodott Szegeden. Az előbbi esztendőben szeptember hó folyamán történtek halálozások, főleg a kórházban ápolt katonák közt. A városi közgyűlés több ízben foglalkozott a cholera-kérdéssel, de a záróvonal felállításáról már szó sem volt. A járvány október hó végén megszünt. A betegek, halottak és felgyógyultak számát nem jegyezték fel s csak azt tudjuk, hogy a kór „szelíd lefolyású" volt. 1849. évi június végén a járvány megújult, még pedig az előző évinél erőteljesebben. De jobbára a szegény sorsúak, a katonák, különösen az orosz csapatok közt pusztított. Cholerában halt meg Szegeden Répásy Mihály honvéd tábornok is. Augusztus végén a járvány megszünt, de a betegedettek, halottak és felgyógyultak számadatait ez évről sem ismerjük.

1855-ben a cholera ismét országszerte pusztított s ekkor a halottak száma 30,000 volt[3]). Szegeden az első eset július 15-én fordult elő, de még október végén is voltak cholera-halálesetek. A járvány azonban inkább szórványos jellegű és szelíd lefolyású volt. Az elhaltak száma ismeretlen.

Részletesb ismereteink vannak az 1866. évi choleráról, mely az elsőt nemcsak a halálesetek számánál, de a kóresetek súlyosabb jellegénél fogva is jóval felülmúlta. Az országos tavaszi fagykárok, úgy a porosz-olasz háború az 1866-ik esztendőt már úgyis emlékezetessé tevé s ehez járult harmadik sorscsapásul a cholera, mely a háború színhelyéről terjedt el hazánkban. A vésznek még semmi jele sem volt, midőn szept. 1-én a hatóság az egészségügyi bizottság javaslatára az előintézkedéseket már megtette. A kálvária-kápolna jelöltetett ki kórházul, melyet 50 betegre fel is szereltek. Szept. 4-én volt az első halálozás. Kovács Róza[4]) tanítónő volt az áldozat,

[1]) Szeged v. közig. levéltárában az egykorú iratok és jegyzőkönyvek. — Linzbauer i. m. III. k. 4. rész, 28—489. l. — Magyar Kurir 1831. évf. II. rész 19. sz. mellékleten, továbbá a 15. és 32. sz. — Pap János: „A piaristák Szegeden" műve 204. lapján tévesen szerepel azon állítás, hogy a négy plébánián összesen 5300-an haltak el cholerában.

[2]) Jelenkor. 1836. évf. 64. sz.

[3]) Fekete Lajos i. m.

[4]) Az egykorú lapokban tévesen Farkas Róza neve szerepel.

ki mint szt. István napi kéjvonatos, a járványt Budáról hurczolta be. A hó közepén a veszély már egészen kifejlett s októberben már naponként 40—60 halálozás volt és pedig a társadalom minden osztályából. A járvány október 9-étől fogva csökkent s a hó végére megszünt, úgy hogy az iskolákat november 1-én megnyithatták. A járvány mindössze 57 napig tartott.

A hatóság által foganatosított intézkedések a következők valának. Hirdetmények útján a lakosságot rendes életmódra és a jó táplálékok használatára figyelmeztették. A kórházban elhaltak legott temetőbe szállíttattak s ott a rögtönözve felállított halottas kamrában helyeztettek el. A szegények ingyen gyógykezelést és élelmezést nyertek. A csatornák és más helyiségek gáliczoldattal fertőtleníttettek. A város különböző pontjain nagy vas üstökben esténként kátrányt égettek. A rókusi csontlisztgyár működése betiltatott stb. Ez intézkedéseket a helytartótanács időközben megjelent kiküldötte — Torkos Sándor helytartósági tanácsos — mind helyeselte.

A szünet nélkül való harangozásokat is eltiltották s csak délben volt egy közös harangozás. Utóbb a temetések is összegyűjtötten és tömegesen történtek. Más részről azonban a lakosság egy része esténként a Rozália kápolna előtt gyülekezett össze, hol késő éjjelig gyertyás körmeneteket tartott, imák és zsolozsmák zengésében keresett lelki enyhülést.

A járványban megbetegedett 1282 (431 férfi, 466 nő, 385 gyermek). Ezek közül meghalt 257 férfi, 306 nő és 294 gyermek; összesen 857. Felgyógyult 425; és pedig 174 férfi, 160 nő és 91 gyermek. A kór lefolyása igen gyors volt; néha 5—10 órai görcsös fájdalom a legerősebb szervezetet is tönkretette. Aránylag legnagyobb volt a vész Rókuson, hol az időben igen sok sertéshizlaló-telep létezett. Alsó- és felsővároson a járvány kisebbmérvű volt[1]).

Az 1873. évi cholera alatt az országban összesen megbetegedett 449,714, akik közül meghalt 190,069[2]). Különösen a felvidéken dühöngött a járvány, hol egész családok kipusztultak s ezrekre rugott az árvák száma. A vész tartama majdnem az egész esztendőre kiterjedt.

Szegeden május 16-án fordult elő az első eset s a járvány csak aug. végén szünt meg; tehát 107 napig tartott. Június végéig csak szórványosan fordult elő, naponkint 1—2 betegedési esettel. A vész csaknem megszokott lett s félelmet alig-alig okozott. Az egészségügyi szakbizottság ajánlatára a tanács a nyári vásárt és a havi búcsút (aug. 3—5) betiltani óhajtván, e végből a július 20-iki közgyűlésre elő-

---

[1]) Egykorú hivatalos iratok a városi levéltárban és az egykorú hírlapi közlemények. — Szegedi Híradó 1886. évf. 235—236. sz.

[2]) Fekete Lajos i. m. 88. lap.

terjesztést tett. A javaslatot nagy ellenzéssel fogadták s csak 11 szótöbbséggel fogadtatott el. A búcsú megtartását még a lelkészek is ellenezték, ellenben a kereskedők megtartása mellett foglaltak állást.

A járvány augusztusban erőteljesebb fellépésben nyilvánult, különösen Röszkén és Szent Mihálytelken, hol az iskolát kórházul alakították át s hova járvány-orvosul dr. Machold Miksa küldetett ki. A helytelen táplálkozás javítására itt népkonyha is állíttatott s talán ennek köszönhető, hogy aug. 17-én túl már újabb betegedések nem történtek. Röszke—Szt.-Mihálytelken mindössze 48 betegedés fordult elő s ezek közül felgyógyult 27, meghalt 21.

Az 1873-iki cholera alatt Szegeden összesen 426 betegedés történt. Ezek közül meghalt 301, felgyógyult 125. A halálozások többnyire az „epres kertben" berendezett cholera kórház betegei között fordultak elő. A járvány áldozatai közt voltak Korencsy Viktor reáltanár, Rakovszky Károly bíró és Szúló Béla gyógyszerész stb.

A vész tartamára az orvosrendőri intézkedések felügyeletét és ellenőrizését Csongrádmegye és Szeged város területére dr. Coda teljesítette.

---

3. EGYÉB RAGÁLYOS ÉS JÁRVÁNYOS KÓROK.

A legnehezebb feladatok egyike a többi ragályos és járványos kór időszaki fellépéseinek ismertetése, mivel ezek részben oly gyakoriak és általánosak voltak, hogy előfordulásuk feltűnést nem is keltett; még a halálozásokat sem jegyezték, sőt a betegedések és halálozásokról szóló statisztikai adatok is csak a legújabb időktől fogva gyűjtetnek.

A bujakórra nézve a legrégibb egészségügyi intézkedések, nevezetesen a kéjnők ellenőrzése és kötelező vizsgálata csak a mult század végétől fogva, a közkórházban való ápolása pedig 1838. év óta történik.

A szemcsés köthártya-lobb, egyptomi szembetegség (trachoma), csak a legújabb időkben fordult elő. 1875-ben még egyes elszórt eseteket észleltek, feltünőbb mérvben való elterjedése az 1878-ik katonai újonczvizsgálat alkalmával tapasztaltatott. A hatóság már ekkor felterjesztést intézett a ragály általános és kötelező gyógykezelése iránt, de javaslatai s kérelmei figyelemben nem részesültek.

A heveny-fertőző kórok közül a himlőre, kanyaró és vörhenyre nézve, melyek csaknem évről-évre megújultak és egészen megszokottak voltak, a himlőoltástól eltekintve[1]), semmi különleges orvosrendőri

[1]) Erről tüzetesebben a Közegészségügyi szolgálat című fejezetben szólunk.

intézkedések nem tétettek. Csak az egészségügyi törvények életbelépte, illetőleg 1875. óta terjedt ki ezekre is a közegészségi szolgálat s vétetett számba az évenkint való betegedés és elhalálozás, melyekről szóló statisztikai adatok a megyei számadatokba befoglalva a „Statisztikai Közlemények"-ben és a „Statisztikai Évkönyv"-ekben tétetnek közzé. Az elkülönítés, a fertőzött iskolák bezárására stb. csakis ez időtől fogva történik. Egyébként a himlő az utóbbi időkben, az oltások és újraoltások lelkiismeretes foganatosítása következtében mindinkább ritkult.

Ugyanez áll a hagymázra nézve, mely a hatvanas évek óta évről-évre mind nagyobb mérvben jelentkezett. A felsővárosi szeszgyárban berendezett hízlaló szennyvizei a Tisza vizét és a vízvezetéket inficiálták. A vízvezetéki víznek ettől való megóvására irányult kísérletek és tervezetek hiábavalóknak bizonyultak s mindinkább nyilvánvaló lett, hogy a baj elhárítása egy új vízvezeték vagy ártézi kútak létesítése útján remélhető. De az ártézi kútak furrásától akkor még igen tartózkodtak, a vízvezetéknek a gyártelepen felül való áthelyezésére pedig a vízvezetéki szerződésnél fogva gondolni sem lehetett. Az árvíz kiöntése alkalmával, midőn a szegényebb néposztály a barakokban összezsúfoltan lakott, a figyelmeztetések daczára is a fertőzött kiöntési vizet élvezte, mely úton néhány küteges hagymázeseten kívül, a hagymáz mérsékeltebb jellegű járványalakot öltött. Mindazáltal a szomszédos községekben elhalt szegedi illetőségűeket is betudva, a hagymázban elhaltak száma 93-nál többre nem terjedt.

A roncsoló toroklob (difteritisz) fellépését általában a 70-es évek elejétől fogva észlelték, ámbár a kór régibb keletű. A szegedi közkórházban már az 1864. évi októbertől 1865. évi márcziusig 32 difteritisz-eset fordult elő[1]). 1876. óta csaknem évenként fellépett s mint járvány egyes városrészekben oly arányokat öltött, hogy az ovodákat, iskolákat huzamosb időn át zárva kelle tartani. 1879-ben a roncsoló toroklobban 204 gyermek halt meg.

Szegeden és vidékén az úgynevezett hideglelésen (váltóláz, malária) kívül más tájkór elő nem fordult. Ez is csak régebben, az ármentesítések előtt uralkodott s jobbára az idegeneket lepte meg. Állítólag a fűszeres, illetőleg paprikás eledelek élvezeténél fogva a bennszülöttek a kórtól mentesek voltak.

---

[1]) Dr. Singer Mátyás: Tapasztalatok a roncsoló torok-gégelob (diphteria) körül. A magy. orvosok és természetvizsgálók 1865. évben Pozsonyban tartott XI. nagygyűlése történeti vázlata és munkálatai. Pozsony, 1866. 167. lapján.

II. Nyilvános betegápolás és életmentés.

1. KÖZKÓRHÁZ.

A kórházi ápolás intézménye sokkal régibb, semmint gondolnók. Hospitium (hospital, spital) név alatt fejedelmek és gazdag zarándokok már a negyedik században intézeteket alapítottak, hol a szent sírhoz Jeruzsálembe zarándokló hívek útközben ellátást és betegedés esetén ápolást nyertek. Ez intézetek többnyire kolostorok mellett állíttattak s nosocomiumnak is hívattak.

A keresztes hadjáratok alatt a hospitiumok igen elszaporodtak. Több szerzetes lovagrend kizárólag a végre alakult, hogy a szent földre zarándokolókat védelmezze, a hospitiumokban kiszolgálja és betegeiket ápolja.

Szent István a magyar zarándokok részére Konstantinápolyban, Jeruzsálemben, Ravennában és Rómában alapított ily zarándok-kórházakat; Esztergomban is állított egy nyilvános ápoló intézetet, melynek betegeit „szent Lázár szegényei"-nek hívták[1]). Később a kolostorok és templomok mellett a nagyobb helyeken mindenütt keletkeztek kórházak s Buda város törvénykönyve (1244—1421.) a különféle közegészségügyi rendelkezések során világosan említi a kórházat is[2]).

Minthogy Szeged Ulászló királynak 1498. évben kelt oklevele szerint[3]) már Béla és Endre királyoktól ugyanazon szabadalmakkal ruháztatott fel, minőkkel Székesfehérvár és Buda városok birtak, igen természetes, hogy Szeged az ő városias intézményeit Buda város mintájára rendezte be s így a kórházat nem nélkülözhette. Nem is nélkülözte, mert Mátyás királynak 1458. évben kelt okleveléből kitetszik[4]), hogy a városnak szt. Péterről czímzett plébániatemploma mellett a hospitium — kórház — valóban megvolt s ott lelkészkedéssel és betegek ápolásával oly tudós papok foglalkoztak, kik az időben a felettébb ritka „magister" (mester) czímet érdemelték ki. Nem lehetetlen, hogy ezen mesterek a johannita keresztes-lovagrendhez tartozó papok voltak, kik midőn Szegedről elpusztultak s plébániájuk kezelését a barátok vették át — a plébániával kapcsolatos kórház fenntartása is a barátokra szállt. Ezeknek ugyanis folyton voltak ápoltjaik s a kórházat még a XVIII. és XIX. században is fenntartották. Kitetszik ez az 1809. évi nov. 20-án kelt tanácsi határozatból is, mely által „meghagya-

---

[1]) Linzbauer: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Budae, 1852. I. k. 1—9. lap. — Katholikus Szemle. 1893. évf. 170. l.

[2]) Michnay und Lechner: Ofner Stadtrecht, Pressburg. 1845. 106. lap.

[3]) Oklevéltár LIV. sz. a.

[4]) Oklevéltár XXXI. sz. a.

tott Pálfy János h. v. notarius úrnak, hogy a p. franciskánusok chorusi ambitusában, melyen a betegektől szag szellődzik, a templomban ragadványos nyavalyának elmellőzése kedvéért egy ajtót és 3 ablakot Majorffy Elek kántor úrnak feladása szerint berakattassa"[1]). A barátok klastromában a jelen század elejéig fennállott kórház tehát még a régi középkori és török időbeli kórház maradványának tekinthető.

A régi plébániai kórház és szegényápoló intézet emlékezetét a többször említett 1754. évi canonica visitationalis jegyzőkönyv is fenntartotta[2]). E szerint a palánki szt. Demeter egyház kórházának alaptőkéje 600 frtot tett. Ezen plébániai kórházat később a rókusi pestiskórházba telepítették át s a kórház-alapot még a mult század végén is Linzeder József templomatya kezelte. Ez alap javára 1808-ban Pálfy Sándor plébános házankénti gyűjtéseket is eszközölt. Később az alap a közkórház tőkéjébe olvadt be[3]).

Ezen két kórházon túl még a város is tartott fenn egy gyógyintézetet, amelynek alapjára és fejlesztésére 1724. évi decz. 10-én Fark pusztát és Porgány halastavat a többi tartozékokkal együtt a város adományul felkérte[4]), de ez óhaja teljesedésbe nem mehetett. Ez a kórház sem lehetett újon keletkezett intézet, hanem még a réginek maradványa.

A városi kórház mindenkor „betegház" néven szerepelt s a ragálykórháztól meg volt különböztetve. Fentartása és javítása a jegyzőkönyvekben és számadásokban sokszor szerepel[5]). A kórházba azonban nem kerültek az összes betegek, sőt épen a súlyos betegek vagy közveszélyes őrültek nem ott gyógyíttattak. Az 1729. évi febr. 19-iki tanácsi határozat szerint is „Bernard Fábián ügyefogyott öreg embernek, aki súlyos betegségben vagyon, tartására resolváltatott minden napra egy garas"[6]). Egy másik eset is érdekes világot vet az akkori viszonyokra. Sülyi József elmebeteg tartására testvérének Sülyi Katának, a közpénztárból havonként 1 tallér járandóság fizettetett s ezen felül még évi adója is elengedtetett. Az őrült azonban a felügyelet hiányában ölt és sokakat megvert, miért is utóbb az ő „furiosus voltáért in perpetuis carceribus tartatott"[7]).

A városi kórház alsóvároson, a régi Borbás-utcza nyugati szög-

---

[1]) 1809. évi tanácsi jkv. 2839. sz.

[2]) Csanád-egyházmegyei levéltár Temesvárott.

[3]) Szeged v. közigazgatási levéltárában „ispotály felállítása" czímű külön kezelt csomagban.

[4]) Tanácsi jegyzőkönyv 1724. év 83. lap.

[5]) U. o. 1725. év 138—148. l. — 1723—24. évi számadás augusztus haváról stb.

[6]) Tanácsi jegyzőkönyv 1729. év 505. lap.

[7]) 1723—24. évi számadások mellékletei.

letén levő házban volt s a város egyik nevezetességét képezte. Még az átutazó idegenek is megtekintették, akiknek feltünt, hogy az ápolást nők teljesitették[1]). Ez a kórház is később — 1807-ben — a rókusi pestis-kórház épületébe helyeződött át[2]).

A városi kórháznak már a mult század közepétől fogva külön felügyelője is volt, ki ellenőrizte a betegek ápolását és a szegények ellátását s egyúttal kezelte és gyümölcsöztette a kórház alaptőkéjét[3]). E tőke 1800-ban Pozsonyi alapítványa által tekintélyes gyarapodásban részesült.

Pozsonyi Ignácz a „választott község" tagja, 1800. évi decz. 12-én kelt alapító levele által a városnál gyümölcsözőleg kezelt tőkéjéből 300 frtot „ispotály építésének kezdésére", 2000 frtot a szegények táplálására, 5000 frtot pedig a szegedi plébánia javadalmazására rendelt fordítani. Később (1805. decz. 30-án) a kórházépitési alapot 5000 frtra kiegészítette, 1809. évi május 3-án pedig újabb 5000 frttal gyarapította. 1810. évi jún. 9-én kelt végrendeletében pedig összes javait eladatni s a vételárért és befolyandó tőkéit (12,500 frt) egészen az „ispotálybeli szegények tartására" rendelte fordítani[4]). A városnál 6%-os kamatra elhelyezett 10,000 frt alapítványi tőke és a 17,000 frtban előállt hagyatéki összeg oly tekintélyes adományt képezett, hogy Pozsonyi érdemeit méltán dicsőítették. Dicshymnuszokat intéztek hozzá[5]) s arczképét életnagyságban megörökítették[6]).

---

[1]) Lehman Joh.: Reise von Pressburg nach Hermanstadt. Leipzig, 1785. 127. l.

[2]) Korabinszky: Lexicon. Pressburg, 1786. 692. lap.

[3]) Ily felügyelők vagy gondnokok voltak: Gábor János (1772.), Szücs Ferencz (1774.), Horváth György (1775.), Vadkerti József (1790.), ki már 50 frt évi díjazásban részesült s 1797-től fogva Rózsa Imre.

[4]) Lásd II. köt. 11—15. l. — Pozsonyi, máskép Springer Ignácz, Nyitramegye, Monocsok helységből származott s Szeged v. polgárai közé 1771. évi szept. 29-én vétetett fel. A török háború alatt mint szállító meggazdagodott s 1791-ben nemességet is nyert. Fiörökösе nem maradt, egyik leánya fiúsíttatott. (Lásd: Nagy Iván: Magyarország családai. Pest, 1862. IX. k. 462. lap.)

[5]) Benyák Bern.: Pia memoria primi lapidis pro aede publica pauperum in libera regiaque civitate Szegediensi collatis civitati et civium sumptibus erecta, per Illm. D. D. Ladislaum Kőszeghy, eppum Csanadiensem depositi VI. Kal. novembris 1801. — Szeged, Grün Fülöp Orbán 4 dr. 8. lap év nélkül.

[6]) Az érdekes festmény, mely az alapítót jellegzetes régi magyar viseletben tünteti elénk, a kórházi orvosi irodában maig is fenmaradt. A festményen a következő egykorú felirat olvasható: „Nemes, nemzetes és vitézlő Pozsonyi Ignácz úr az elnyomorodott felebarátjaihoz viseltetett szeretetéből, az ispotálynak talpkövét letevén, mind az épületre és mind a szegények élelmére nem kevés fundatiót tett. 1810." — E feliratnál fogva a kórházalapítás idejét tévesen ez évtől számítják. (Lásd dr. Grosz Lipót: Emlékirat a hazai betegápolási ügy keletkezéséről. Buda, 1869. czimű művét.)

Már az első adomány alkalmából megindultak a tervezések és tanácskozmányok. Buday Mihály földmérő földszintes, kétszárnyú háromrendbeli terve nem volt kielégítő. Utóbb nagy, kétszárnyú emeletes épületet tervelt, melynek egyik szögletébe foglaltatott a rókusi tervezett új templom. Ez a terv a templom és az egyik szárny elhagyásával mégis elfogadtatott s az építkezés haladéktalan megkezdése elrendeltetett. E végre Dugonics Ádám tanácsnok és Szekeres Mihály „emeritus pensionált főnotarius“ teljhatalmú megbízást nyerve, 1802. évben Schwörtz János építészszel, Spitz János ács és Schmidt János lakatos mesterekkel a szerződést megkötötték. 1803. év tavaszán a munkálat alig hogy megkezdetett, az építésvezetők teljhatalmú megbízásukról lemondtak, mire a munkálatok is félbemaradtak. 1803. évi július 11-én Pozsonyi Ignácz és Szluha Ádám bízattak meg az építés vezetésével, kik 1804. évi márcz. 7-én hasonlókép lemondtak. Most újra Dugonicsot bízták meg, ki 1807. évben megint lemondott. Az építkezés ez alatt szakadozva és kis erővel lassan haladt. Az imént jelzett időben a kiadások 10,713 frt 22½ krra rugtak.

Az épület ugyan még távol állt a befejezéstől, de a tanács az alsóvárosi és a régi pestis kórházban ápolt betegeket az új helyiségekbe betelepítette s az építkezés továbbvezetésével Rózsa Antal tanácsnokot bízta meg. Időközben kimerült az építkezési alap, de az udvari kamara megengedte, hogy a közpénztárból az építkezés befejezésére 4068 frt 45 kr. felhasználtassék[1]). 1809. és 1810. évben a kamara előleges engedélye nélkül a közpénztárból még 13,840 frtot utalványoztak ki, de az építkezés a befejezéstől még mindig távol állt.

Időközben Pozsonyi elhalt. A város 13,389 frt tőkepénzét beszerezte, szilléri szőlejét és ingóságait eladta, de ekkor az özvegy, Tóth Anna mint közszerző, a végrendeletnek ellentmondott. A tanács ennélfogva 1810. évi szept. 10-én az özvegygyel egyességet kötött oly értelemben, hogy a bútorok és némely ingóságok az özvegynek engedtetnek, biztosittatik neki a ház haszonélvezeti joga s ezen felül a hagyatékból 4000 frt készpénzt nyer. Ha azonban a haszonélvezeti házat örököseinek óhajtaná testálni, ez esetben azok a 4000 frtot a városnak visszatéríteni tartoznak. Ilykép a Pozsonyi alapítvány összesen 17,000 frtot képvisel.

Az építkezés ezután nagyobb lendületet nyert s 1813. év nyarán annyira előrehaladt, hogy csak a padolás és külső vakolás volt még hátra. Ezideig az építkezési kiadások 24,270 frt 18 krt tettek. A befejezési

---

[1]) Az udvari kamara 1807. évi aug. 26-án kelt rendeletében, az akkor folyó nagymérvű építkezések alkalmából (gymnasium, nemzeti iskola, parochia, városháza stb.) óva intette a várost a további építkezésektől, takarékosságra és tőkegyűjtésre intette a tanácsot. (Lásd: Szeged v. közig. levéltárában 2512/1807. sz. a.)

munkálatok gyorsítása annálfogva történt, mert a franczia hadjáratban megsebesült katonaságnak Szegeden való elhelyezését tervezték. Nehogy a sebesülteket a lakosságnál kellessék elszállásolni, a „veszély“ elhárítása tekintetéből az építkezések gyors befejezését szorgalmazták.

A kórház még soká úgy maradt, amint 1813-ban felépült, t. i. vakolatlan, padolatlan. 1823-ban a szükséges helyreállítások költségét 12,295 frt 46 krban számították ki, de alap hiányában a munkálatok megint abban maradtak. Pedig 1828-ban a lépcsőzetnél s az emeleti falaknál repedések s egyéb bajok is keletkeztek, mire Babarczy Imre királyi biztos a befejezés és javítás munkálatait haladéktalanul foganatosítani rendelte. A hatóság e rendeletre támaszkodva s Marczibányi Antaltól a szükséges kölcsönt megszerezve, 1829. évben Heszler Ferencz és Gebhart Jakab vállalkozók által a kórház építését végleg befejeztette.

A kórház „szegény elöregedettek, nyomorultak ápoló intézete, vagyis polgári kórház — ispotály“ czímet nyert. 1820-ban az ápoltak száma 50 volt, közöttük néhány gyermek és elmekóros. Az épületben lakott a „koldús-bíró“, a beteg-felvigyázó s egy kocsis. Az évi fenntartás a következő volt: élelmezés 1441 frt 45 kr., gyógyszerek 250 frt, koldús-bíró és felvigyázó költsége 265 frt, lótartás 219 frt $5^1/_2$ kr. Középszámítással tehát egy ápolt 29 frt 26 krba került. A kórházban laktak még koldúsok is, valamint a franczia hadjárat alatt behelyezett katonák, illetőleg a helyőrség betegei, mert helyiség volt bőven.

A kórház vezetője s a kórházi tőkék kezelője a felügyelő (inspector) volt. Ez állást hosszas időn át Ráth Fülöp töltötte be. Őt kórház gondnok czímen követte: id. Osztrovszky József, Wimmer Sebestyén, Malocsay Ferencz, Frőlich Ferencz, Garay Lajos, kiknek hatásköre s feladata időszakonként lényegesen változott. Régebben a gazdasági ügyek mellett kiváló gondjukat képezte az alaptőke gyarapítása és gyümölcsöztetése.

A gyarapítást illetőleg érdekes a gondnokságnak 1826. évi június 26-án kelt következő javaslata: Vasas szt. Péter napján (aug. 1.) Rókuson, a mise előtt az egész tisztikar adja át a főbírónak adományait s ezt a plébános kihirdetvén, a híveket is ugyanerre felhívja. Az eladásra kerülő szeszes italok adójától 2 kr., az ölfától 3 kr. s a bormérési engedélyek után a kórházra külön is 2 frt díj szedessék. Az ingatlanok adásvétele alkalmával a városi krajczárpénzen túl, a kórház javára is minden forint után 1 kr. vétessék. Az új polgárok a polgár-taksán felül a kórházra is fizessenek. Inasok szegődésük alkalmával 45 krt, szabadításkor 1 frt 30 krt adjanak. Czéhbelépéskor a mesteravató taksa fele a kórházé legyen. Az összes közigazgatási birságok fele a kórháznak engedtessék át. Országos vásárok alkalmával a biztosok gyűjtő perselyekkel járják be a vásárt. A színészeket

előadásra, a lyceumi ifjúságot pedig a széképület „táncz palotájában“ vigalom rendezésére szólítsák fel.

E javaslatot a választott község egytől-egyig helyeselte s elfogadta. De a helytartó-tanács kifogásokat emelt, azokat nem engedélyezte s a kórházi tőke csak az új polgárok, új communitások önkénytes adományaiból, birságokból, kereskedések engedélyezési díjából, tánczvigalmak engedélyezési jövedelmeiből, utóbb pedig lakosítási díjakból s az újévi köszöntések megváltásából gyarapodott. Az alaptőke 1826-ban 18,422 frt, 1823-ban már 33,515 frt 12 kr. volt. Később ennek terhére nagy beruházások történtek, de ennek daczára a tőke legutóbb 29,594 frt 39 krra rugott. A tőke egyeseknél gyümölcsözőleg kezeltetett, 1853. évi szept. 11-ike óta jelzálogi biztosítás mellett. A kamat kezdetben 5%, a 70-es években már 8% volt. 1857-ben, midőn a kórháztól a szegényápolda végkép elkülöníttetett, az alaptőke kettéosztása elrendeltetett, de sem ekkor, sem később — 1876-ban — e határozatot nem hajtották végre.

A kórházban a betegek csak 1829. év óta vétettek rendszeres, orvosi gyógykezelés alá. A királyi biztos ekkor rendelte el, hogy a tiszti orvosok naponként látogatást tegyenek. Ugyanekkor épült fel a halottkamra s rendeztetett be a boncztérem.

Az 1831-iki cholera alkalmával a koldúsok és a katonák kitelepíttettek s a kórház a járvány-betegek részére használtatott fel. 1832-ben Babarczy királyi biztos rendeletére a „kórházra állandóan ügyelő küldöttség“ alkottatott.

1838-ban szerveztetett a kórházi orvosi állás, melyre dr. Steinhardt Antal, ép akkor hazakerült fiatal orvos választatott meg, ki az intézetben tartozott lakni. Ugyanekkor rendeztetett a bordély-ügy is olykép, hogy a kéjnők a szokásos vizsgálat czéljából az intézetben megjelenni tartoztak[1]). Ez intézkedéseknél fogva a kórházi ápolástól a köznép mindenkor tartózkodott, nagy gyalázatnak tartva, ha valaki az ispotályba került[2]). Ez időtől fogva vezettetnek felvételi könyvek s ugyanez időtől fogva vétettek fel vidéki betegek is, kik naponként 20 pkr. ápolási díjat fizettek, míg a helybelieket ingyen kezelték.

1846-ban dr. Haydt (Hadai) Ferencz, 1849—50-ben dr. Cajus Gábor, majd ismét Haydt lett a kórházi orvos. 1848—49-ben Vidacs Alajos seborvos kisegítőként alkalmaztatott.

A kórházi kezelés és ápolás 1854. évben lényeges átalakuláson

---

[1]) E gyakorlat csak 1851-ben szünt meg, mert a katonaság és a hajósok közt igen elterjedt bujakór iránt tartott vizsgálatok kiderítették, hogy a kórházi vizsgálatokra a kéjnők maguk helyett más egészséges nőket küldtek be.

[2]) Innen keletkezett a különleges szegedi szálló ige: „Rókusra, ha rossz vagy“ és „Gyerünk Rókusra javulni.“

ment át. Bonyhády megyefőnök ajánlatára az akkori községtanács a szent Vincze leányainak nevezett irgalmasrendi szürke néneket bízta meg az ápolással. Ez iránt a szerződést 1854. évi okt. 1-én kötötték meg, melynek értelmében a város a Grázból érkező apáczáknak a kórházban lakást, ellátást és 80 frtot biztosított s útiköltségeik fedezésére is fejenként 80 frtot kaptak. Az ápolással foglalkozó apáczák tíz évi szolgálat után, munkaképtelenség esetén a 80 frt évi díj kivételével holtig való eltartásra tarthattak igényt. De a szerződés egyik pontja szerint „itt meg nem nevezhető, de fájdalom igen gyakran előforduló betegségekben, valamint a szülőasszonyok körüli teendőkben, a nénék ápolásra és segélynyujtásra rendszabályuk szigorú parancsa ellenére nem kötelezhetők."

Nyolcz apácza érkezett ennélfogva Grázból, Brandisz Leopoldina grófnő mint főnöknő vezetése alatt, kik átvették az ápolás- és egyúttal az élelmezés gondját, mely utóbbi ezentúl általuk házilag és nem vállalatilag eszközöltetett. A betegeknek reggelit, délben három tál ebédet és vacsorát tartoztak adni s ezért minden beteg után 13 pkr. díjat nyertek. De a táplálék miatt folytonosan panaszkodtak a betegek. Bonyhády ezt az apáczák iránt való ellenszenvnek tulajdonította, miért is a látogatásokat szigorította, sőt a kórház vizsgálatától a tiszti főorvost is eltiltotta. Sok panasz volt még a bujakórosok miatt is, kiknek ápolása az apáczák részéről felfogadott és sűrűn változott cselédekre volt bízva.

Ez időben nyerte a kórház nyilvános közkórházi jellegét. 1857-ben ugyanis felállíttatott a szegényápoló intézet s a kórházból az aggok és elnyomorodott szegények ide áttelepíttetvén, ettől fogva a kórházba egyedül az ápolást igénylő betegek vétettek fel. A pesti budai kerületi cs. kir. helytartósági osztály 1857. évi márczius 13-án kelt leiratában ismerte el a szegedi ispotályt nyilvános betegápoló intézetnek s a „közkórházi" jelleg, vagyis azt, hogy a fizetésképtelen ápoltak gyógydíjait az illetőségi község vagy az állam téríti meg, az az 1859. évi aug. 27-én kelt helytartósági, illetőleg az aug. 15-én kelt bécsi belügyminiszteri leirat biztosította.

Ekkor az épület földszintjén 9, az emeleten 13 terem volt, miből az apáczák 4 szobát foglaltak el. Négy más helyiség irodai és egyéb czélokra szolgált; a betegek részére pedig 14 helyiségben 120 ágy volt berendezve. Már ezidőben gyakrabban túlzsúfoltak voltak a helyiségek. Az üdülésre szolgáló udvar is szük, összesen 704 □-ölnyi volt. Azért a kórház mögött elterült 3500 □-ölnyi teret a 60-as évek végén a kórházhoz csatolták és befásították.

A helyiségek elégtelenségénél fogva a kórház kibővítése többször szóba került. 1857. évi febr. 17-én az országos főorvos vizsgálata alkalmából a kibővítés elrendeltetett s a tervek el is készültek. A

költségek 7149 frt 34 krra rugtak, de alap hiányában a kivitel elmaradt. 1857. évi május 20-án az élelmezési rendszer is megváltozott. A házi kezelés megszünt, a gazdasági berendezés (kocsi, ló stb.) eladatott s a verseny útján való élelmezési vállalat életbeléptetése lőn elrendelve. A kórházi ügyekre s különösen az élelmezés ellenőrzésére egy bizottságot neveztek ki. Ennek szorgalmazására egyúttal a kórház kibővítése újra elrendeltetett, de a költségek most már 18,324 frtban mutatkoztak, amit előállítani nem lehetett. 1861-ben az épület déli végén mégis egy kisebb szárny építtetett (a mostani lépcsőház), ahol három terem berendezésével a baj egyelőre orvosolva lett.

Az alkotmányos hatóság egyébként a kórház egész kezelési rendszerét megváltóztatta. 1861. évi február 8-án tartott vizsgálat alapján az apáczák a szolgálat körüli pontatlanságnál és egyéb okoknál fogva a kórházi ápolástól és kezeléstől felmentettek s elbocsájtattak.

Kevéssel utóbb Hadai kórházi orvos is elhalt s 1862. évi június 11-én dr. Singer Mátyás neveztetvén ki igazgató főorvossá, az intézetet évek során az ő buzgó szolgálata s a város áldozatkészsége által a haladáskövetelte színvonalra emelkedett. 1857. óta a kórháznak Gréf István személyében kinevezett egy alorvosa volt. 1874. évi jan. 4-én, illetőleg 1876. jan. 12-én szerveztetett a második alorvosi állás, melyre dr. Goldschmidt Györgyöt választották meg.

A kórházi bizottság az épület kibővítését is szorgalmazta, mit különben a belügyminiszter 1872. évi szept. 21-én kelt rendeletében is sürgetett. Ez ügyben Balajthy Imre belügyminiszteri tanácsos 1874. évben a kórházban látogatást téve kijelentette, hogy ha a város a kibővítésre nem hajlandó, az állam kész leend a bujakórosok részére külön kórházat emelni.

A kibővítésre ennélfogva a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárból 8%-os 50,000 frtnyi kölcsön felvétele elhatároztatván, 1875. év tavaszán 45,000 frt vállalati általányösszegért az építést Hoffer Károly vállalkozó megkezdette s az építés még ugyanaz évi novemberben befejeztetett, deczember 23-án pedig felülvizsgáltatott. Már az építkezés alatt a hibás anyagok használata miatt sok panasz merült fel, melyek a felülvizsgálat alkalmával alaposoknak találtattak, úgy hogy helyreállítások és többrendbeli pótmunkák váltak szükségessé; de másrészről a vállalkozó követelései kielégítését s illetőleg az épület átvételét perrel való fenyegetéssel szorgalmazta. Utoljára is egyezséggel lett a vitás ügy befejezve oly módon, hogy a helyreállításokat, javításokat s pótmunkákat vállalkozó a szerződéses járandóságon felül 5000 frtért teljesítette, amire 1877. évi november havában az épület a város részére végleg átvétetett.

A berendezés külön 6000 frtba került. A helybeli iparosok a köz-

gyűlésen is sérelemkép panaszolták, hogy a bebútorozás idegen, sőt nagy részben külföldi ipartelepekről eszközöltetett. A helyiségek ekkor vonattak be zöldes olajos festéssel, ekkor rendeztetett be a mosókonyha és szárító kamra. Így az új szárny 1877. évi deczemberben használatba vétetett.

Ez időtől a betegek nemenként s egyúttal kórnemenként is teljesen elkülönítve vannak. A betegágyak száma legutóbb 216 volt.

A kórházban ápolt betegekről a régi, de az árvíz alkalmával megsemmisült felvételi könyvek alapján készült évenkinti sommás kimutatásokat az alábbi táblázatok tárják elő:

Évben	Ápoltatott		Évben	Beteg létszám			Évben	Beteg létszám		
	beteg	szegény eltartott		helybeli	vidéki	összesen		helybeli	vidéki	összesen
1838—39	168	56	1849—50	199	509	708	áthozat	3116	6210	9126
1839—40	177	39	1850—51	293	440	733	1860—61	331	509	840
1840—41	181	54	1851—52	109	470	579	1861—62	344	531	875
1841—42	170	49	1852—53	218	559	777	1862—63	370	450	820
1842—43	152	42	1853—54	253	636	889	1863—64	500	468	968
1843—44	167	46	1854—55	294	752	1046	1865	416	445	861
1844—45	193	68	1855—56	323	689	1012	1866	520	490	1010
1845—46	212	85	1856—57	320	766	1086	1867	685	433	1118
1846—47	382	59	1857—58	349	553	902	1868	612	404	1016
1847—48	452	52	1858—59	302	365	667	1869	501	502	1003
1848—49	307	42	1859—60	256	471	727	Összesen	7195	10,442	17,637
Összesen	2561	592	oldal	3116	6210	9126				

Évben	Ápoltatott			Elbocsájtatott						Meghalt		Visszamaradt		Napi tápdíj
	férfi	nő	összesen	gyógyultan		javultan		gyógyulatlan		férfi	nő	férfi	nő	kr.
				férfi	nő	férfi	nő	fi	nő					
1870	635	375	1010	395	234	84	33	12	13	77	37	67	58	47
1871	724	371	1095	488	247	89	32	13	5	82	40	52	47	47
1872	815	468	1283	549	305	107	23	13	12	97	47	52	78	47
1873	784	577	1361	530	384	73	25	8	6	115	69	58	93	47
1874	668	473	1143	419	334	91	24	22	13	90	40	46	64	51
1875	548	434	982	325	295	86	26	7	7	76	44	52	64	51
1876	606	408	1014	372	262	87	25	16	4	72	51	59	66	52
1877	613	396	1009	355	228	98	47	2	3	87	37	69	83	56
1878	799	408	1207	513	255	120	44	7	5	87	30	72	74	59
1879	1201	559	1760	827	344	108	57	4	6	148	75	114	77	61
Összesen			10,866											

A kórházi igazgató orvos által a tanácshoz évenként beterjesztett jelentésekből szemelvényül közöljük a következő adatokat:

1850—51. évben a 733 ápolt közül bujakóros volt 461, (44 férfi, 417 nő). Az ápoltak közül felüdült 646, (170 férfi, 476 nő). Meghalt 44, (28 férfi, 16 nő). Ápoldába helyeztetett 5, (3 férfi, 2 nő). Visszamaradt 38. Végeztek 8 nagyobb, 24 kisebb műtétet. Az ápolási napok száma 18,598 volt, egy ápoltra tehát átlag 25½ nap esett. Az összes költségek 4655 frtot tettek, miből a gyógyszerekre 665 frt 07 kr. esik. Egy beteg átlagos napidíja 15 pkr. volt. A meg nem térült költségeket segélykép a közpénztár viselte. Ugyanekkor a kórházzal kapcsolatos ápoldában (2 teremben 24 ágyban) 31-en voltak, közöttük egy 108 éves nő.

1855—56-ban 1012 ápolt közül belkóros 704, külkóros 299, szülő ágyas 9, elaggott szegény 39 volt. A betegek közül kéjhölgy volt 140, mesterlegény 286, napszámos 120, cseléd 121. Műtét végeztetett 294. Az ápolási napok száma 21,309 volt s egy betegre átlag 20 nap esett.

1872-ben az 1283 ápolt közül 610 helybeli s 595 hazai, a többi külföldi illetőségű volt. Végeztek 56 műtétet. Ápolási nap 40,307 volt s egy betegre átlag 31 ápolási nap jutott. Az évi kiadás 23,637 frtot tett s átlag egy beteg ápolása 18 frt 44 krba került stb.

Régebben a czéhek és a mesterlegények kebelzetükhöz tartozóik részére a kórházba külön ágyakat alapítottak és tartottak fenn. Újabban a betegekről való gondoskodás és azok ápolása egészen új irányt vett, t. i. a betegeknek otthonukban való ápolása s e végre pénzsegélyben, orvosi látogatás és gyógyszer kiszolgálásával való segélyezésben. Ily czélból egyesületek is alakultak. Legelső volt e nemben az 1870. évben alakult iparos ifjak képző és segélyző egyesülete, melynek példájára utóbb más ily irányú egyletek keletkeztek.

---

2. A KATONA- ÉS A ZSIDÓ KÓRHÁZ.

A törökök kiűzése után a helyőrségnek jó ideig nem volt orvosa, kórháza s mint a kurucz mozgalmak idejében láttuk, a várőrség minden segély nélkül pusztult a betegségekben. Herberstein várparancsnok. 1708. évben gyógyszerek és orvos küldése iránt kelt sürgetésére[1]) még ugyanazon évben dr. Ausfeldt János Kristóf katonaorvos küldetvén Szegedre[2]), a katonaság részére legott kórházat állított és ren-

[1]) HKR. Proth. Exp. 1708. év jún. 104. sz. 660. lap.

[2]) HKR. Proth. Exp. 1708. év okt. 14. sz. 1019. lap. Ausfeldt Szegedre érkezését jelentve, állandósítását és decretumát kérte.

dezett be. Utóbb a katonakórházat a palánkon kívül, a Tisza Lajos-körút végpontján elterült „szérűn“ állitották fel s a Tisza kiöntése ellen egy kisebb körtöltés által biztositották.

Ez épület roskatag állapotban még a jelen század elején is fennállt s közönségesen „krankház“-nak nevezték, de többnyire a pontonierek vagy más katonák tartózkodtak benne. Mert a katonák részére 1776-ban a nagy kaszárnya mellett, a Mérey és tábor-utczák sarkán új kórház épült és a vár egyik helyiségét is ugyanezen czélra rendezték be. Sőt a városi kórház kiépitése után a beteg katonák egy részét az „ispotályban“ ápolták, honnan az 1831. évi cholera alkalmából végleg kitelepittettek. Ekkor a „nagy kaszárnya“ épülete vétetett igénybe, melyet egészen kórházul rendeztek be. A kétemeletes épület földszintje azonban átnedvesedés miatt rendeltetésének már a 60-as évek végén meg nem felelt.

A zsidó hitközségnek is volt külön és egészen magánjellegü kórháza. A hitközségnek 1818-ban keletkezett kórházi pénztárából díjazták a szegény betegeket látogató orvosokat s ebből fizették a gyógyszereket és egyéb költségeket. A hitközség 1830-ban már rendes kórházat óhajtott állitani, de evégre a szükséges telket meg nem szerezhette. 1856-ban a korona-utczában mégis egy alkalmas épületet vásárolt, melyet kórházul fel is szereltek. Az 1879. évi árvíz alkalmával az épület romba dőlt és felszerelése megsemmisült[1]).

3. SZEGÉNYÁPOLÓ ÉS ÁRVAHÁZ.

Az elaggottaknak ápolása és szülőtlen árváknak az élet s a társadalom számára való megmentése nemcsak emberiségi, de egyúttal általános közegészségügyi követelmény. Azért a szegény- és árva-ügy nem csupán közjóléti és közművelődési, de egyúttal közegészségügyi tekintetben is kiváló figyelmet igényel.

Az elnyomorodott s munkaképtelen szegények tartásáról már a kórház történetének előadása során is megemlékeztünk s láttuk, hogy a szegény-ügy hajdan az egyházakkal, később a kórházakkal volt kapcsolatban.

A kórházban azonban csak az elnyomorodott szegények részesültek rendszeres ellátásban. A többi keresetképtelen szegénynek és a szokásból koldulóknak itt csak tanyájuk volt s a „koldúsbíró“ felügyelete alatt álltak. Ez a helybeli illetőségü munkaképtelen szegé-

[1]) Löw Immánuel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók, 1875—1885. Szeged, 1885. 294. lap.

nyeket egy rézlapból álló igazoló jegygyel látta el s egyúttal gondoskodott az idegen illetőségűek eltolonczolásáról. A nyakba függeszthető rézlapon Sz. k. Sz. V. betük voltak kiverve.

A szégyenítő nyilvános koldulás megszüntetésével a hatóság gyakrabban foglalkozott. Tary Pál főkapitány 1833-ban társadalmi úton igyekezett tőkét gyűjteni s az ekként rendelkezésre álló alap és a városi hozzájárulás igénybevételével tervezte a szegényügy rendezését. De törekvése meddő maradt. A tanács ennélfogva a szegényadó behozatalát javasolta, mit a választott község is elfogadott. A helytartótanács azonban 1840. évben kelt leiratában a közönség újabb megterhelését ellenezvén, a koldulás megszüntetése iránt nyilvánult hő óhajtások hajótörést szenvedtek.

Ily körülmények közt maga a társadalom minden beavatkozástól menten karolta fel az ügyet. A felsővárosi társalkodó egyesület ülésén, 1841-ben Osztrovszky József buzdítására megalakult a „szegény-ápoló egyesület", melynek előbb felsővároson, utóbb a többi városrészekben is keletkeztek választmányai. Ezek kiterjedt gyűjtéseket indítottak, összeírták a szegényeket s havonkénti üléseikben gondoskodtak azok ellátásáról. Így például 1844-ben segélyben részesült 180 koldus (belvárosban 73, felsővároson 41, rókuson 44, alsóváros on 39). Ezek ellátására 1162 frtot fordítottak, míg ellenben az ugyanaz évi bevétel 2379 frt 7 krra rugott.

A városrészi egyesületek külön-külön, alapszabályok szerint működtek, de évenként közös gyűlést tartottak, hol a számadásokat megvizsgálták s azokat közzé is tették. A lakosság pártfogását nagy mérvben kiérdemelve, az alaptőke mindegyre gyarapodott s 1846-ban már egy dologház felállítása terveztetett[1]).

Az 1848—49-iki mozgalmak következtében a városrészi egyesületek felbomlottak s a házankénti koldulás újra lábra kapott. Bonyhády ugyan megkísérlé újraszervezését, de a közönség tartózkodó magaviselete következtében semmire sem mehetett. Ekkor az egyesületek alaptőkéit a városi szegény-alapba keblezték. Ez alap 1852-ben 9182 frt 53 krt tett. De e tőke 1857-ben 5371 frt 13 krra olvadt le; a különbözetet a kórházból kitelepített elnyomorodott szegények tartására berendezett „ápolda" vagy „szegény-ápoló intézet" felszerelésére fordították.

Az új intézetet 1856-ban, a régi hadfogadó épületben (Mérey- és tábor-utczák sarkán, a katona kórházzal szemben) nyitották meg. Kezdetben a létszám 65 volt (41 férfi s 24 nő). Ezek rendes napi ellátásban és ruházatban részesültek. A kevéssé elaggottaknak meg volt engedve, hogy fele-keresetüknek megtartása mellett munkára kijárhassanak.

[1]) Reizner J.: A régi Szeged. I. k. 44—47. l. — Az egykorú hírlapok s az egyesületek közzétett számadásai.

Az alkotmányos hatóság a munkaképtelen szegényeknek a kiskaszárnya épületben ismét újabb helyiségeket rendezett be s most már közel 100-an részesültek teljes ellátásban, de azért a keresetképtelen szegények száma még mindig oly nagy volt, hogy a nyilvános koldulás megszüntetésére gondolni sem lehetett, bár a koldusok tolakodása és botrányai immár kiállhatatlanok voltak.

Évről-évre felmerült a koldulás megszüntetésének kérdése s ezzel kapcsolatban igen sok terv, a többi közt a dologház terve, mely a sajtóban sokoldalú hozzászólás tárgyát képezte. De a városi „szegényalap" elégtelensége minden terv megölője volt, s az alap gyarapítására irányult törekvések, színi előadások, tánczvigalmak stb. rendszerint meddők maradtak.

Az ápoldában tartott szegényeken kívül a Jettim József-féle alapból[1]) a „szemérmes házi szegények" közül is többen részesültek segélyben, ezen felül utóbb a keresetképtelen szegények a téli időszakban közgyűlési határozatnál fogva naponként kenyér ellátásban részesültek. Ezek száma pedig kifogyhatatlan volt. Az 1873. évi költségvetés szerint az „ápolda" fenntartása és a szegénysegélyezés már 8000 frt évi kiadást vett igénybe s ennek daczára a házankénti koldulást korlátolni, annál kevésbé megszüntetni nem lehetett.

Azért midőn Ököl Máté vagyonos polgár hagyatékából a város 1874-ben 3000 frt hagyományt nyert s ez által, úgy egyéb alapok felhasználásával a szegény-alap tekintélyesebben felgyarapodott, a tanács kimerítő tervezetet készített a koldulás megszüntetésére s ezzel kapcsolatban a dologház felállítására, mely utóbbinak létesítésére jelentékenyebb mérvű városi segély igénybevételét tervezték. A tervezet a közgyűlésen hosszas vita után megbukott azon indokból, mert nem kényszer, hanem önkénytes dologház felállítása látszott kívánatosnak. Ezzel a szegénysegélyezési ügy rendezése és a nyilvános koldulás megszüntetése évekre elhalasztatott. A nyomorodott munkaképtelenek szaporodó létszámát pedig az epreskerti helyiségben berendezett ápoldában helyezték el.

Szerencsésebb módon történt az árva-ügy rendezése, mely kezdetleges állapotában majdnem másfélszázadon át húzódott. Mert a vagyontalan árva és lelencz gyermekek neveltetése és tanítása a hatóságnak ugyan régi időkben is gondoskodását képezte, de az áldozatok daczára is a vagyontalan árva s lelencz gyermekek legnagyobb része

---

[1]) A Jettim-féle szegény ösztöndíj-alap 43,415 frt váltói, azaz 17,366 frt $33/10$ kr. pengői tőkéből áll. Kezeli a belügyminiszterium s kamataiból 30 házi szegény fejenként 10 frtot, 28 pedig 8 frtot nyer. 100 frt a városi pénztár kezelési illetményét képezi, 10 frtot szent József napján misetartásra a plébánosnak fizetnek. A számadásokat az alapítványi igazgatóságnak küldik fel.

vagy elpusztult vagy pedig a kellő nevelés hiányában a társadalom terhére vált.

A régi számadások és jegyzőkönyvek szerint a vagyontalan árvák és lelenczek vagy örökbefogadás mellett egyeseknek adattak át vagy a város költségén neveltettek. A város gondoskodásának példáit hirdetik a többi közt a következő tanácsi utalványok: „amely két árva gyermeket n. város dajkáknál tartja, perceptor úr azoknak tartásáért adjon egy-egy személyre két-két rhénes forintokat," továbbá: „Vörös Mátyásné dajkának egy árva gyermek tartásáért, melyet nemes város tartat és neveltet, esztendeig tizennyolcz rhen. forintokban és ötven pénzben; de ő is azon árvára tartozik lelkeismerése alatt éjjel-nappal szorgalmatos gondot viselni"[1]).

Az árva- s lelencz gyermekek taníttatása sem volt egészen elhanyagolva, mert a számadások szerint a többi közt Késmárki Nagy János e czímen kapott 2 frtot discretióban[2]).

1736-ban 3 árva gyermek tartásáért 46 frtot, a következő évben 5 árváért 70 frt 80 drt fizetett a pénztár[3]). Így emelkedtek a kiadások lassanként százakra s a mult század végén a városnak egész sereg árva vagy lelencztartó dajkája (nutrix orphanorum, vagy nutrix spurii) volt már[4]). Ugyanezen rendszer divatozott még a hatvanas években is mind fokozottabb mérvben; de már ekkor a dajkaságba került árvák legnagyobb része vásott utczai suhancz lett, úgy hogy a hírlapokban mindgyakrabban hangoztatták az árvaház létesítésének tervét. A szeged-csongrádi takarékpánztár e végre 1866-tól fogva üzletnyereményeiből bizonyos összeget évenként félre is tett s azt gyümölcsözőleg kezelte.

Az 1872. évi április 8-án tartott városi közgyűlésen, midőn az újonnan szervezett árvaszéknek első évnegyedes jelentését tárgyalták, azon előterjesztés alapján, hogy az árvatőkék tartalékalapja immár 14,885 frtra emelkedett: a közgyűlés ez összegből 10,000 frtot az árvaház létesítésére átengedett s egyúttal kimondta, hogy az árvatőkék 6%-os kamatja 7%-ra emelendő s a 7-ik %-ból befolyó évi 602 frt, valamint az árva s lelencz gyermekek tartására évenként eddig fordított 822 frt is a létesítendő árvaház czéljaira és rendelkezésére engedtetik át. Dáni Ferencz főispánnak lelkes beszéde és buzdító példája után a közgyűlési tagok még az ülés folyama alatt egymást követve

---

[1]) 1722—24. és 1724—25. évi számadások Szeged v. számvevőségi levéltárában.

[2]) 1731—32. évi számadások ugyanott.

[3]) 1735—36. és 1736—37. évi számadások ugyanott.

[4]) A helytartótanácsnak 1799. évi 29-én kelt körrendelete ugyan utasította a törvényhatóságokat, hogy kórházakat s más ily jótékony intézeteket (xenodochia, nosocomia, lazaretha, aliaque instituta, ezek között a „findelhaus" is szerepelt) állítsanak, de a hatóság kijelentette, hogy anyagi körülményei erre nem képesítik.

jelentették be a létesitendő árvaház javára szolgáló adományaikat, úgy hogy az ülésen már tekintélyes alap keletkezett, melyhez számítandó volt a takarékpénztárnak eddig 900 frt körül mutatkozott tőkéje. Széles körben a gyűjtéseket folytatták s az 1873-ik év farsangján a széképület közgyűlési termében egy kiváló sikerű bálat is tartottak, az olvasó egylet pedig bazárt rendezett; s miután az 1866. évi sebesültek javára eszközölt gyűjtések maradványa is az árvaház javára engedtetett át[1]), az árvaház építésére vonatkozó tervek és tárgyalások megindultak.

Az épület Arleth Ferencz építész által még az 1873. év folyamán az e végre kijelölt régi rácztemető telkén felemeltetvén, az intézet még ugyanaz évben megnyittatott. A kisebb árvák ezentúl is dajkaságban, az intézeten kívül ápoltattak[2]), a felnőttek pedig 6 éves koruktól fogva az intézetben neveltettek s taníttattak. Ezek száma mindkét nemből a következő volt. 1873-ban 30, 1874-ben 45, 1875-ben 42, 1876-ban 39, 1877-ben 45, 1878-ban 43 s 1879-ben 22. De ezeken túl számosan mint örökbefogadottak, vagy mint iparos tanulók, egyeseknél jövőjüket biztosító elhelyezést nyertek.

Legutóbb az árvaház tőkéje és vagyona 39,883 frt 99 krt tett, amiből az ingatlan 29,772 frt 76 krt, az ingóságok értéke pedig 5083 frt 76 krt képviselt. Az intézet személyzeti kiadásai 1254 frtra, háztartási költségei pedig 2278 frt 26 krra rugtak.

III. Közegészségügyi szolgálat.

1. TISZTI- ÉS MAGÁNORVOSOK.

Régen csak fejedelmi udvarokban voltak orvosok[3]) s még a főurak is gyakran nélkülözték a tanult orvosok segélyét. Rákóczi Ferencz fejedelem 1704-ben, midőn Szeged várát ostromolta, huzamos ideig szenvedett a táborban, mig a felvidékről a német orvos megérkezett[4]). A vidéki városok szenvedő emberisége tehát legnagyobb részben orvosi segély nélkül pusztult el. Némely helyen a tanultabb papok

---

[1]) Az árvaházi alaptőke később Oltványinak 100 frtos, Felmayer Antal és neje Kiss Viktoria 2000 frtos és még mások alapítványából folyton gyarapodott.

[2]) Ezek száma következő volt: 1873-ban 6, 1874-ben 12, 1875-ben 26, 1876-ban 21, 1877-ben 33, 1878-ban 28 s 1879-ben 36 volt.

[3]) Demko: A magyar orvosi rend története. Budapest, 1894. 78. és 128. l.

[4]) II. Rákóczi Ferencz emlékiratai, 3-ik kiad. 90. lap.

vagy szerzetesek, másutt pedig borbélyok foglalkoztak a gyógyítással, kiknek a régi czéhszabályoknál fogva az érvágáson és köpülyözésen kívül érteni kellett a sebek gyógyításához, flastromok és más gyógyszerek készítéséhez[1]).

Szegedre nézve azonban felettébb érdekes az a tapasztalat, hogy az 1522. évi egyházi tizedlajstromban Szeged lakói között három egyén is szerepel, kit orvosnak (Wrwos) neveztek. De ezeken kívül volt még 6 borbély, 4 nyirő és egy kenyő (Kenw), mely utóbbiak foglalkozása kiválólag az egészségügy körébe vágott[2]).

A törökök kiűzése után az első orvos Szegeden Ausfeldt Kristóf volt[3]), kinek működését az 1709. évi pestis történetéből már ismerjük. Utóda lett Slitzovius[4]), később pedig Hochberg Ferdinánd, ki az 1738. és 1740. évi pestis alkalmával a vész korlátozása és megszüntetése körül ép oly hasznos szolgálatokat tett Szegeden, mint nagy nevű előde. A tanács az ő orvosrendőri szolgálatait egyébként igen sok esetben igénybe vette ugyan, de mindenkor azon megjegyzéssel, hogy ezáltal a katonaság joghatósága a város területére ki nem terjed.

A katonaorvoson kívül különösen járványos időben egy-két polgári seborvos is került Szegedre, de csak 1725. óta volt Szegeden már végleg letelepült „chirurgus" vagy „felcser", mint amely néven a seborvos a régi jegyzőkönyvben gyakran említtetik[5]). A fejlettebb s polgárisultabb viszonyokra vall az 1728. évi január hó 18-án tartott tanácsűlés azon határozata, hogy „minden királyi városokban practicáltatik, hogy hites barbélyok legyenek; itt is proxima occasione három vagy négy barbély fog adjuráltatni"[6]). A felesketett borbélyok voltak tehát a közegészségügy hivatott őrei, a betegek gyógyítói. Egyébként az orvosrendőri viszonyokról eléggé tájékoztató az 1726. évi márczius 30-iki tanácsűlés azon rendelkezése, hogy Bozitovácz Iszó előkelő polgárt miután szolgája „szicsánnal" megmérgezte, a kereskedőknek meghagyatott, hogy jövőre a főbíró és tanács engedélye nélkül 100 frt birság terhe alatt „mercuirust avagy szicsánt" senkinek adni szabad nem leszen[7]).

---

[1]) Demko i. m. 304. l.

[2]) Lásd Oklevéltár LXI. sz. a.

[3]) Az udvari hadi tanács 1703. évi máj. 30-án 400 frt évi fizetéssel egy chirurgusi állás felállítását rendelte el (HKR. Proth. Registr. 1703. máj. 30-án, 324. sz. 378. lap), de a közbejött mozgalmak következtében ez állás valószínüleg nem lett betöltve.

[4]) HKR. Proth. Exp. 1715. év aug. 185. sz. 819. lap.

[5]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve II. k. 97. és 156. lap.

[6]) U. o. 446. lap.

[7]) U. o. 213. lap.

De 1731-ben a városnak már rendszeresen alkalmazott „chirurgusa“ volt, akinek a bonczolások alkalmával egyik borbély segédkezett[1]). 1747-ben pedig 5 chirurgus lakott Szegeden[2]). Felsőbb rendeletre és más városok példájára csak azután szervezték a városi tiszti orvosi állást. A „medicus“ javadalmát 60 frtban állapították meg, mi a mult század végeig fokozatosan 300 frtra emelkedett.

Az új állásra azonban hosszasb ideig nem került jelentkező, csak 1759. évben lett az betöltve nemes Schiller Antal személyében. Őt követte 1775-ben Schedler György[3]), 1779-ben Szelli Károly, 1780-ban Palkovics András és 1782-ben Knie József Márton, ki 1788-ban állásáról leköszönt s eltávozott, de 6 évi szegedi működése alatt előfordult nevezetesebb gyógyeseteit „Clinische Anekdoten über die Sanitäts-Beschaffenheit der königlichen Freystadt Szegedin“ czímű kis művében közzé tette[4]).

1788-ban a város, úgy Csongrád és Csanád vármegyék tiszti orvosa (physicus) dr. Schraud Ferencz lett, ki utóbb mint egyetemi tanár, orvosi szakíró és mint az ország főorvosa (protomedicus) lett ismeretes[5]). 1793-ban Fillenbaum József, 1794-ben pedig dr. Sobay György lett a város tiszti orvosa, ki 50 évi szolgálat után 1846. április havában hunyt el. Emlékét a főgymnasiumba járó két tanuló részére végrendeletileg (1845. évi márcz. 10-én) hagyományozott 2000 váltó forintból álló ösztöndij alapítványa hirdeti[6]). Sobay igen népszerű és tekintélyes, keresett orvos volt. Gyógytári szereket csak ritka esetekben rendelt, hanem többnyire népies, az akkori időben mindenütt kéznél volt házi szereket javasolt s főleg életrendi utasítások által gyógyított.

[1]) 1731. évi számadások a számvevőségi levéltárban.

[2]) Linzbauer: id. m. II. köt. 224. lap.

[3]) Tiszti esküje, melynek formulája az 1770. évi decz. 14-én Csongrád vármegye közgyűlésén kihirdettetett, azt tartalmazta, hogy az egészségügyi törvények és szabályok értelmében reá bízandó betegeket minden tehetsége és szorgalma által kezeli, szegényt, gazdagot egyenlő gonddal és nem tulságos díjazásért gyógyít; phisicatusi tisztségében keresztény hűséggel jár el, sem ellenségeskedés, sem ajándékszerzés nem vezérli; megőrzi a hivatalos titkot; a gyógyszerek jó és gyors készítésére felügyel; a gyógyszerészekkel és sebészekkel tilos és aljas egyességre nem lép; tanácskozmányok alkalmával véleményét őszintén előadja s dögvész esetén rögtön jelentést tesz.

[4]) A szakkörök és hivatalbeli utódjai részére irt 24 oldalas kis művében kiemeli, hogy a szegedi kutak közül csak az 1787. évben készült 3 kút vize iható s ez oknál fogva a közönség a Tisza vizének élvezetére van utalva, de ez lázbetegségeket okoz. Említi a patincsot, a pokolvart (furunculus) és csömört mint tájkórokat. Ez utóbbira megjegyzi, hogy a köznép sikerrel használja a kenyést és gázolást stb.

[5]) Linzbauer i. m. III. k. 2. r. 24. l.

[6]) Budapesti Híradó, 1846. 412. sz.

A lakosság szaporodásnál, a közegészségügyi szolgálat fejlődésénél s a kórház felépítésénél fogva 150 frt javadalommal egy másodorvosi állást is szerveztek. Ezen tisztségre 1800-ban Tessely József, 8 évvel később pedig Áronfi József választatott meg. Ugyanekkor hasonlókép 150 frt javadalmazással a halottkémi és más orvosrendőri szolgálatok végzésére s a szegényeknek ingyen leendő gyógyítására két seborvosi állás is rendszeresíttetett. Ez állásokra Reichard Antal és Neszner Fülöp alkalmaztattak. Ez utóbbi leköszönvén, helyébe Steinhardt János választatott meg. Később alsóváros és Rókus részére is szerveztek seborvosi állásokat s 1833. óta az illető sebészek városrészükben tartoznak lakni, de egyúttal megengedtetett nekik, hogy officinát — borbélyműhely — is tarthatnak. Az 1831. évi cholera alatt a három seborvosi állás közül kettő ép betöltetlen volt[1]).

Sobay halála után dr. Sperlágh Endre, az előtt hosszú időn át másodorvos, lett a phisicus. Az ő utódjául pedig Steinhardt kórházi orvos választatott meg. 1848-ban tiszti főorvos Erőskövi (Steinhardt), másodorvos pedig Kolb Berta lett. 1849-ben ez utóbbi helyére Gaal Edvárd királyi biztos dr. Herzl Fülöpöt nevezte ki; de ez csakhamar lemondott s őt dr. Rakita Alajos követte, ki 1867-ben annálfogva, mert a közgyűlés a másodorvost alsóváros on való lakásra kötelezte, állásáról hasonlókép leköszönt, mely alkalomból a másodorvosi állást megszüntették s alsóvárosi kerületi orvosnak dr. Endrényi István választatott meg. E minőségben felsővároson 1866. óta dr. Aigner Károly[2]), Rókuson pedig 1838. óta Vadász József seborvos, a belvárosban 1839. óta Erőskövy Ignácz seborvos szolgáltak. Utóbbinak 1873-ban történt elhunyta után belvárosi kerületi orvos dr. Endrényi István lett, kinek megüresedett helyére — alsóvárosra — pedig dr. Erőskövy János került.

A külterületi lakosság a közegészségügyi szolgálat hasznaiban soká nem részesült. Még az 1876. évi XIV. t.-cz. megalkotása után is csak azon intézkedés történt, hogy a tanyákon szükséges orvosrendőri intézkedések foganatosításával, tiszteletdíjazás mellett Kistelek, és Horgos szomszédos községek orvosait bizták meg.

A tiszti orvosokon kívül a régibb időben magánorvosi gyakorlatról szó sem lehetett. 1807-ben telepedett le az első magán orvos Szegeden, Aigner Ignácz polgári sebész személyében. A haladás ezen a téren nagy nehézségekkel járt. Még 1858-ban is, a hivatalosan alkalmazottak betudásával, Szegeden 10 orvostudor és 9 polgári sebész volt[3]). 1867-ben a tisztán magángyakorlaton lévő orvostudorok száma 9,

[1]) Linzbauer i. m. III. k. 4 rész. 84. lap.

[2]) Előde volt Stühl Sándor seborvos.

[3]) Oláh Gyula: Magyarország közegészségügyi statisztikája. Budapest, 1876. I. k., 1. füz.

a sebészeké 5 volt[1]). 1870-ben a hivatalosan alkalmazottak betudásával 16 orvostudor és 5 sebész[2]), 1875-ben pedig 15 orvostudor és 5 sebész[3]) s végül az 1880. évi népszámlálás alkalmával is összesen 23 orvos és sebész lakott Szegeden. E csekélyebb létszám mellett a szegedi egészségügyi személyzetben a testületi szellem kifejlődni nem volt képes s több rendbeli kísérlet után sem sikerült a többször tervezett orvos és gyógyszerész egyesületet megalakitani.

A szegedi orvosok közül — a régen szokásos tudori értekezésen kívül — a szakirodalommal is foglalkoztak: Rakita, dr. Singer Mátyás és dr. Altstädter Mór. Ez utóbbi „Szegedin als Winteraufenthalt für Brustleidende im Vergleiche mit Venedig" czím alatt Szegeden 1859-ben megjelent értekezésében az adatok tömegével bizonyítgatta a szegedi homoki levegőnek jótékony hatását, úgy hogy az időben Szegedet, mint climaticus gyógyhelyet számos messze vidéki kereste fel.

Az egészségügyi szolgálat csak az újabb időkben létrejött törvények és rendeletek által lett tüzetesen körvonalozva. Régebben az összes egészségügyi szolgálat kizárólag a tiszti főorvos utasításai alapján történt; az ő buzgalmától, erélyétől és szakképzettségének mérvétől függött ezreknek sorsa, épsége és jóléte.

A tiszti főorvos kiváló feladatát képezte az újonczállitási teendőkben való közreműködés, mely az 1868. évi védtörvény életbeléptetése előtt sokkal kiterjedettebb körű volt, mint utóbb. Ragályos és járványos kórok idején az orvosrendőri intézkedéseket ő javasolta s felügyelt azok végrehajtására. Teljesitette a gyógytáraknak a piaczi élelmiszerek és italok minőségének vizsgálatát; végezte a törvényszéki és rendőri bonczolásokat; gyűjtötte a meteorológiai adatokat. Felügyelt a városrészi orvosok által eszközölt himlőoltásra, halottkémlésre és kéjnő-vizsgálatokra stb.

Szegeden a himlőoltást 1815-ben kezdték meg. Az első négy év alatt összesen 3125 oltás történt[4]). A szószékekről ismételten történt kihirdetés daczára is igen sok elmaradás történt s az oltásokat kezdetben csakis a belterületi lakosságnál eszközölték. Az 1830—31. és 1832. évi óriás mérvű himlőjárvány alkalmával azonban a nagyközönség tapasztalatilag is meggyőződött az oltás hasznairól[5]), ennélfogva attól ezentúl kevésbé idegenkedtek. De azért még 1850-ben is 1680 gyermek közül csak 886 lett beoltva, pedig ekkor már a tanyákra is

---

[1]) Hivatalos statisztikai közlemények, I. évf., 3. füz. 132. l.

[2]) Magyarország népszámlálása.

[3]) Oláh Gy. i. m.

[4]) Linzbauer i. m. III. 3. rész 77. l.

[5]) Jelenkor. 1832. évf. 15. sz.

kiterjedt az oltás[1]). Ugyanezen időtől fogva az iskolába járók tartoztak az oltást igazolni, melynek hiányában beoltásra útasíttattak[2]).

A halottkémlés a mult században csak a kétes esetekben eszközöltetett s azt a „hites borbélyok" végezték. Csak a seborvosi állomásoknak — 1808. — szervezése óta történt, hogy a halottakat eltemetés előtt kivétel nélkül megvizsgálták. De e téren is az ötvenes évek óta történtek szigorúbb rendelkezések, a tanyákon elhaltakra nézve pedig csak a legutóbbi időkben, amidőn ismételt ízben kiderült, hogy a halott nem természetes halállal múlt ki.

Hullaházul 1873-ban a belvárosi temetőben levő s egykoron a polgári őrsereg lőporraktárát képezte épület lett berendezve; a többi temetőkbe pedig semmi sem volt.

Mi végül a temetkezéseket illeti, ezek régen a közegészségügyi kívánalmak legnagyobb hátrányára a város belterületén történtek. A reconstructio alkalmával kiderült, hogy csaknem mindenfelé voltak kisebb vagy kiterjedettebb temetők. Különösen a templomok környéke szolgált temetőül s még a mult század elején is a templomok mellett lévő temetőkbe folyton temetkeztek.

A belvárosi plébániatemplom körül a temetkezések csak a templom restaurátiója alkalmából szüntek meg[3]). Ellenben az alsóvárosi, úgy a a felsővárosi plébániatemplom (most iskola) körül elterülve volt nagy temetőkbe még a mult század második felében is temetkeztek. E temetők a városnak legrégibb, Kaltschmidt Ábrahám által 1747. évben készített térképén jelezve is vannak. Kőfallal voltak kerítve s a védett hely coemeteriumnak, népiesen czinteremnek neveztetett. Az alsóvárosi templom czinterem kerítése még a 60-as évek végén is fennállott s noha életveszélyes volt, a közlekedést is akadályozta, a barátok ellenkezése következtében csak nagy nehézségek közt bontották le.

Egyébként a templomok alatt levő kriptákba is temetkeztek. A szent Demeter templom hajójának keleti oldalánál levő 3 kripta telve van csontvázakkal. Itt van eltemetve a többi közt báró Bajalich Ádám atyja, anyja és nagyatyja. Az alsóvárosi barátok templomába temetkeztek a generálisok, a várparancsnokok. S habár József császár a városi templomok kriptáiba való temetkezést szigorúan eltiltotta, a barátok kriptájába még azután is sokan temetkeztek. Itt nyugszik a többi közt az 1812. évi márczius havában élte 54. évében elhalt, óriás testű, lotharingiai József herczeg, kinek nagy pompával végbement

---

[1]) Tiszti főorvosi jelentés Szeged v. közigazgatási levéltárában az idézett évről.

[2]) Az oltóanyagot ekkor még a beoltott csecsemőkről szedve szerezték be.

[3]) Tanácsi jkv. 1728. jan. 27-én 448. lap.

temetésén az összes katonaság s a polgárőrség három százada is kivonult[1]). A templomgondnokokat pedig egész 1863-ig többnyire ide temették el. A rácz templomnál egész 1841-ig történtek temetkezések s a felsővárosi kis rácz templom udvara telve volt sírkeresztekkel.

Midőn a város szabad királyi városi jogait kivívta s ezzel a haladás útjára lépett, a város nyugoti szélén új temetőhelyeket jelöltek ki. E terület a mai berlini-körút és kálvária-sugárút körül egész a Jósika-, Zoltán- és könyök-utczák vonaláig húzódott. Az északi oldalon volt a katonák és a ráczok temetője, a déli részen pedig a katholikusoké. Később a zsidók temetőjét ott jelölteték ki, hol most a kenderfonó gyár és a közös hadsereg laktanyájának délnyugoti sarka van.

A katholikus temető 1831-ben már betelt, de ugyanakkor körülötte egy egész új városrész keletkezett. A choleravész okából az új temetőket ennélfogva a nyomásszélre helyezték. De a második temető is 1868-ban már annyira betelt, hogy e mellett ismét egy újabb területet kelle kijelölni. 1858-ban a régi belvárosi katholikus és a szomszédos temetőket a hatóság házhelyeknek szándékozott kiosztani. Azonban az alsóvárosi gvárdián e tervezetet hevesen ellenezte. Még aznap a széképületbe a villám lecsapott, mit a közhiedelem a „vörös barát“ átkának tulajdonított. A felzaklatott kedélyek megnyugtatása végett a tervezet abban is maradt. A régi temetőkből egyedül a zsidók hordatták ki a hamvakat, míg a többi helyeken a temetkezések érintetlenül maradtak.

Alsóváros on a temetők (régi, újabb és legújabb) a város nyugoti szélén vannak. Felsővároson az 1754. évi canonica visitatio jegyzőkönyve szerint három temető is volt; ma már csak a „deszkás“ és a „tabáni“-ba temetkeznek. Mindkettő a város szélén, részben a házak között van.

A rókusi régi temető a parochia keletkezésével egykorú; az új a 70-es évek elején nyittatott meg. Rókuson az akoltelepek mellett van egy másik temető is, hová a kórházi halottak, a rabok és a Ráday királyi biztos idejében befogott vizsgálati foglyokat stb. temették.

A külterületiek, nevezetesen a felső tanyaiak Kisteleken temetkeztek. De ezenkívül a hatóság tilalma daczára, a szatymazi dombokba csaknem a legutóbbi időkig, folyton temetkeztek, még pedig szertartás és elkönyvelés nélkül. Az alsó tanyaiak az alsóvárosi vagy palánki temetőbe, illetőleg Horgoson, Dorosmán s Ludason temetkeztek. A rácz határőrségnek s ezek utódainak Röszkén, úgy a nagyszéksósi kapitányságban a Marián-hegy mellett levő régi temetőjük maig fennmaradt.

1868. óta a temetők felett a közgyűléstől kirendelt bizottságok s

[1]) Magyar Kurir. 1812. évf. 32. sz.

illetőleg gondnokok őrködnek. Ezek kezelik számadási kötelezettséggel a sírhelyek bevételeit és a temető kiadásait.

1843-ban, illetőleg 1848-ban temetkezési egylet is alakult, melynek tagjai elhalálozás esetén temetkezési költségeik fedezésére 100 frt járandóság kifizetése felől biztosíttatnak. Érczkoporsókat már 1865. óta használtak. A nagy cholera óta a halottak kiszállítása erre szolgáló külön gyászkocsikon történt s 1872. évben Lengyel Lőrincz bútorkereskedő rendezte be az első dísztemetkezési vállalatot, mely időtől fogva a temetői és temetkezési fényűzés mind nagyobb arányokat öltött.

2. SZÜLÉSZNŐK.

Európa nyugati országaiban szülésznői szakiskolák csak a XVIII. század első felében keletkeztek[1]) s így a szülészetnél rendszerint csak oly nők segédkeztek, kik ismereteiket gyakorlati úton szerezték.

A boszorkányperekben szereplő bábák és tanúk vallomásaiból láthattuk, hogy ezek a bábák, kik egyúttal orvosasszonyok is voltak, gyógyszerek készítésével foglalkozva, kenyéssel, fürösztéssel, ráolvasással és babonáskodással gyógyítottak, mennyire híjával voltak a legelemibb ismereteknek és tapasztaltságuk daczára, is közbenjárásuk mellett hány élet semmisült meg.

1734. évi szept. 27-én tartott űlésen a tanács elhatározta, hogy „tanult“ szülésznőt hozat, kinek mint egyúttal „esküdt“ bábának évi 50 frt járandóságot állapított meg. Az első képesített szülésznő Néder Anna Mária, budai nő volt. De 1747-ben már 17 tanult bába működött Szegeden[2]).

A mult század közepén a szegénysorsú szülőknél való ingyen segédlet kötelezettségével, két „város bábája“ állás szerveztetett. 1784-ben már három ily állás volt évi 100 frt javadalmazással. 1805-ben pedig Rókusra is rendeltetett város bábája. Ezeknek 1833. óta kerületükben kelle lakni. De állandó panasz volt, hogy a kerületi szülésznők a szegényeknél való segédkezést hanyagul teljesítik.

A külterületen régen a komaasszonyok, vagy más tapasztalt idősebb asszonyok teljesítették a szülők körül való szolgálatokat. Ritkább esetekben a városról vagy a szomszéd helységekből hozattak bábákat; a hatvanas évek óta pedig a tiszti főorvos által kitanított szülésznőknek engedtetett meg a szüléseknél való segédkezés. 1876. óta ezek is 60 frt díjazásban részesültek.

---

[1]) Demko K.: A magyar orvosi rend története. Lőcse, 1892. 520. l.

[2]) Linzbauer: i. m. II. k. 244. l.

1858-ban a hatósági szülésznők betudásával Szegeden 16 bábaasszony működött[1]). 1867-ben számuk 22-re[2]), 1870-ben 25-re[3]), 1875-ben pedig 27-re rugott, kik közül 16 róm. kath., 10 zsidó, 1 gör. kel. vallású volt[4]). 1880-ban a népszámlálás szerint a Szegeden működő szülésznők száma 30 volt.

3. GYÓGYSZERTÁRAK.

Régen az orvos egyúttal gyógyszerkészítő is volt[5]). A gyógyítással foglalkozó borbélyoknak és bábaasszonyoknak is nagy titkát képezte a gyógyszerkészítés s a boszorkány-perek előadása során láttuk, hogy ez utóbbiak füvekből, gyökerekből stb. egész készleteket tartottak, azokat főzték, párolták s különféle keverékekből kenőcsöket készítettek.

Néha a Cagliostro-féle taligás vándor-gyógytárak hordták szét az orvosszereket s igyekezett is mindenki az arcanumokkal magát bőséggel ellátni. Sok helyen a szerzetesek foglalkoztak gyógyszerek készítésével és kiosztásával, kik rendszerint valamely szent nevében ajánlották szereiket s innen van, hogy a régibb gyógytárak többnyire valamely szentről nyerték elnevezésüket. A gondos családok különben még néhány évtizeddel ezelőtt is évről-évre megújították némely hatásos gyógyfűből tartott készleteiket s az orvos rendeletéhez képest az izzasztó s más ily szereket a háziasszony készítette el.

A hazai s különösen az alföldi városok legtöbbjében, így például Debreczenben s Nagyváradon is, csak a XVII. század végén és a XVIII. század elején állították fel az első gyógyszertárakat[6]).

Ámbár Szeged a XVII. század végén nagy hadi központ volt, hol a katonai raktárak mellett tábori kórház is volt, gyógytárral nem birt. Herberstein várparancsnok még az 1708. évben is, a pestis-ragály terjedése alkalmából, gyógyszerek küldését sürgette a haditanácsnál[7]). A ragály terjedésének meggátlására dr. Ausfeldt Kristóf katonaorvos küldetett Szegedre, ki legott gyógyszertárat rendezett be. Sikereit maga is ezen gyógytárnak tulajdonította[8]). Ausfeldt halála után, 1713-ban

[1]) Oláh Gy.: i. m.

[2]) Hivatalos statisztikai közlemények. I. évf. 3. füz. 132. l.

[3]) Magyarország népszámlálása.

[4]) Oláh Gy.: i. m.

[5]) Demko K.: i. m. 389. l.

[6]) Rotschneck Emil: A Debreczen-biharmegyei gyógyszerész-testület gyógyszertárai. Debreczen, 1882. 26. és 142. lap.

[7]) HKR. Proth. Exp. 1708. június hó 104. sz. 660. láp.

[8]) Oklevéltár CLXVII. sz.

a haditanács megengedte, hogy a gyógytárat özvegye és gyermekei örököljék[1]), de azért a gyógytár katonai jellegét még egy időre megtartotta s a város joghatósága alá csak később került.

A „MEGVÁLTÓHOZ" czímzett első gyógytár kevés idő mulva Bar Antalnak, Ausfeldt sógorának birtokába került, ki azt ismét Peer Andrásnak adta el. Ez a várostól 1725. évi május 11-én gyógytára elhelyezésére telket kért. A haditanács felhívása után 1729. évi április 1-én a helytartótanács a hatóságnak meghagyta, hogy a szükséges telket jelölje ki[2]). Ekkor került a gyógytár a város joghatósága alá, mert 1727. évi deczember 9-én kelt helytartósági leiratra a tanács még azt válaszolta, hogy joghatósága alatt álló gyógyszertár Szegeden nincsen[3]). A gyógytár ezután Ildefensus Castillo Jakabnak, majd Maggio Ferenczneк tulajdona lett, ki 1730. évi július hó 24-én a város polgárai közé is felvétetett[4]). Ez időben a gyógyszertár még befőttek — confectum — készítésével is foglalkozott, melyeket a város előkelő vendégei részére szolgáltatott ki[5]). Maggio, Graff Mátyás Józsefnek engedte át a gyógytárt. A helytartótanácsnak 1736. évi jan. 31-én kelt rendelete alapján Hochberg helyőrségi orvos a gyógytárat és a gyógyszerész képességeit június 1-én megvizsgálta s mint „polgári" gyógyszerész a küldöttség előtt esküt is tett[6]). 1746-ban az alkalomból, hogy Rainisch József a tanácsnál egy új gyógytár engedélyezését kérte, Graff teljesen a tanács joghatósága alá került s erről elismervényt is adott. Ekkor Rainischt kérelmével elutasították. Graff pedig 1746. évi szept. 30-án királyi oklevelet nyert, melylyel gyógytára reáljogúnak nyilvánittatott.

Graff halála után fia Antal vezette a gyógytárat, ki 1784-ben midőn tanácsnok lett, 12,000 frton a gyógytárat Prezetska Venczelnek eladta. Az új tulajdonos a mai Klauzál-téren e czélra épitett házba telepedett át s a gyógytárat igen felvirágoztatta. 1814-ben a jog János fiára szállt, ki azonban 1816-ban azt Baurnfeind Nándornak adta el, ki a gyógytárat az Aradi- és Deák Ferencz-utczák sarkán levő épületbe telepitette át. Baurnfeind örökösei a gyógytárat 1871-ben Bauer József tulajdonába bocsájtották[7]).

---

[1]) HKR. Proth. Exp. 1713. júl. 290. sz. 549. lap.

[2]) Szeged v. közigazgatási levéltára. Tanácsi jkv. II. k. 113. és 509. lap. — Linzbauer i. m. II. k. 11. lap.

[3]) U. o. 1727. évi tanácsi iratok.

[4]) Szeged v. tanácsi jkve. II. k. 586. l.

[5]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az 1730—34. évi számadások mellékletei közt.

[6]) Tanácsi jkv. III. k. 6. és 349. l.

[7]) Tiszti orvosi jelentések a gyógyszertárak vizsgálatáról.

A második gyógytár felállítására már 1746-ban volt az első kísérlet. 1792-ben Graff Antal is akart állítani. 1799-ben pedig Plath József pécsi gyógyszerész folyamodott engedélyért. Sobay tisztiorvos és a tanács pártolása alapján, Prezetska ellenzése daczára is az engedélyt folyamodó megkapta azon kikötéssel, hogy a gyógyszertárat felsővároson állítsa fel. De a felállítás elmaradt.

A tanács 1806-ban a 13,000 lélek népességű alsóváros egészségügyi viszonyainak javítása érdekéből elhatározta, hogy ott orvosi és sebészi állomás szerveztessék, valamint egy gyógytár is engedélyeztessék. A helytartótanács 1807. évi április 7-én kelt leiratában e határozat ellen kifogást nem tett. De az orvos nem ott, hanem felsővároson telepedett le s a tervezett második gyógyszertár felállítása is elmaradt. 1811. évi október 15-én Remold Jakab pesti gyógyszerész kért gyógyszertárállításra engedélyt, de elutasították, mert „két hazafiak lévén, kik legközelebb olyas patikát felállítandanak." A felsővárosi lakosság azonban a gyógytár engedélyezését sürgette s így a tanács okt. 20-án kelt felterjesztésében az engedélyezést már nem ellenezte, mire Remold a helytartótanácstól azt meg is kapta; de általános meglepetést keltett, hogy azon indoknál fogva, mert felsővároson a közlekedési akadályoknál, az épületek nedves és tűzveszélyes volta miatt a gyógytárat ott felállítani nem lehet, ennélfogva azt a palánkban állítja fel. A tanács e miatt feliratot intézett, melynek semmi következménye sem lett. Remold reáljogú gyógytárát 1812. évi június 26-án „AZ ISTENI GONDVISELÉSHEZ" czím alatt a „nagy piacz"-on megnyitotta. A felsővárosiak ugyan még ezután is kérték a gyógytár áthelyezését s bár a tanács 1812. évi július 1-én melegen pártolva terjesztette fel a tömeges aláírású kérelmet, az elutasítva érkezett vissza.

Remold után ennek sógora, Piszeker Ferencz, 1844-ben pedig Götz Károly s ennek 1852-ben történt elhunyta után örökösei voltak a gyógytár tulajdonosai. Az utóbbiak alatt Kovács Albert birta bérben. 1875. évi márczius 27-én 28,000 frton Barcsay Károly vette meg[1]).

A harmadik gyógyszertár felállítására 1830. évi augusztus havában Aigner Károly kért engedélyt. Rokoni összeköttetéseinél fogva a tanács meleg pártolással terjesztette fel a kérelmet. A helytartótanács az engedélyt meg is adta, kijelentvén, hogy a gyógytár a legalkalmasabb helyen (opportunissimo loco) állítandó fel. Az engedélyes ehez képest a Klauzál-házban a Prezetska-féle gyógytár helyiségét vette bérbe. De e fölött nemcsak a két érdekelt gyógyszerész — Baurnfeind és Piszeker — hanem felsőváros lakossága is felháborodott. A közönség fájlalta, hogy ki lett játszva s kérte, hogy az új gyógytár

[1]) Szeged v. közig. levéltárában a hivatkozott évi jegyzőkönyvek s iratok. — Tiszti főorvosi jelentések a gyógyszertárak vizsgálatáról.

felsővárosra helyeztessék át; az érdekelt gyógyszertártulajdonosok pedig a kanczelláriánál emeltek panaszt, mely az 1831. évi febr. 22-én kelt helytartósági leirat útján elrendelte, hogy a harmadik gyógyszertár kijelölendő helye iránt tárgyalás tartassék.

A tanács azonban szembe szállt a polgársággal és a felsőbb hatósággal s a már ismert indokoknál fogva felsővárost a gyógytár felállítására alkalmatlannak jelentvén, felterjesztést intézett az engedélyes érdekében. A helytartótanács azonban nem engedett s 1831. évi május 19-én határozottan követelte, hogy az új gyógytár valamelyik külvárosban állíttassék fel s ugyanoda tartozand a másodorvos is kitelepülni.

De eközben kiütött a cholera s a július 21-én tartott ülésen az „egészségre állandóan ügyelő bizottság" a szomorú körülmény okából elrendelte, hogy az új gyógyszertár a „közönség javára" azonnal megnyittassék. Aigner ennélfogva a „SZENTHÁROMSÁGHOZ" czim alatt gyógytárát megnyitotta a már kibérelt helyiségben.

A járvány után a jogaikban sértett régi gyógyszertárak tulajdonosainak megújított kérelmére, a helytartótanács 1832. évi szept. 11-én elrendelte, hogy a harmadik gyógyszertár felsővárosra kitelepitendő s erre a tanács határidőt tűzzön ki. Szept. 28-án a hatóság e végre két évi határidőt tűzött ki, de ekkor Aigner a felséghez intézett kegyelmi kérésében azért esedezett, hogy a bérleti idő lejártáig helyén maradhasson s a kitelepülés is a belváros szélére engedtessék meg. Fáradozásai sikerre vezettek s a kitelepülés csak 1836-ban, akkor is újabb felsőbbi rendeletre hajtatott végre. A nagy piacz északi széle (ma Horváth Mihály-utcza) ekkor lett a 3-ik gyógytár határvonalául megállapitva. E gyógytár 1860. évben reáljogúnak lett elismerve. 1872. évben Kiss József tulajdonába jutott.

A negyedik gyógytár felállításának terve 1831. évi június 6-án merült fel legelőbb. Az Aigner-féle gyógyszertár engedélyezése alkalmával Pálfy János tanácsnok egész hévvel szorgalmazta, hogy a kiterjedt és népes alsóváros részére egy orvosi állás szerveztessék s ugyanott gyógytár is engedélyeztessék. Elkülönített, indokolt szavazata egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe vezettetett s fel is terjesztetett, de minden következmény nélkül. 1848. évi decz. 18-án Telbisz József Benedek engedélyt is kapott, hogy alsóváros, a szentháromság-utczában gyógyszertárat állíthasson, de az engedélyes e jogával nem élt. 1850. évben Rorbach Antal tett lépéseket a jog elnyerésére, mit ugyanaz évi július 8-án Cseh Edvárd Nagyvárad kerületi cs. kir. biztostól meg is nyert s a gyógytárat a szentháromság-utcza felső végpontjánál „SEGÍTŐ BOLDOGASSZONY" czim alatt még ugyanaz évben meg is nyitotta.

A tulajdonos ugyan csakhamar megkísérlé, hogy gyógytárával

beljebb jöhessen, de Cseh Edvárd a kérelmet erélyes hangon utasitá vissza. A gyógytár később reáljogúnak lett elismerve s 1876-ban Mészöly Jenő, 1877-ben pedig Gyuritza Sándor tulajdonába került.

Az ötödik gyógyszertárat Rókus városrészre a cs. kir. belügyminiszterium 1856-ban személyi joggal Bürg Mihály részére engedélyezte, ki azt „SZENT RÓKUSHOZ“ czímezve megnyitotta. Felsőbb engedélylyel 1861. évi szept. 8-án a jogot Meák Gyulára ruházta át, kit egyúttal biztosítottak, hogy a kórházi gyógyszerszükségletek nála rendelendők meg.

A két legnépesebb városrész, felső- és alsóváros, még mindig nélkülözte a gyógyszertárat, noha az újon keletkezett gyógytárakat mindig ezen városrészek igényeire tekintettel engedélyezték. Az 1868. évi okt. 19-én tartott közgyűlésen szóba is jött, hogy a harmadik és negyedik gyógytárak felső- és alsóvárosra kitelepittessenek. Utóbb azonban a közgyűlés akként határozott, hogy a két külváros központján egy-egy új gyógyszertár engedélyeztessék. A belügyminiszterium e határozat ellen kifogást nem emelt s a közgyűlés kijelölése alapján a Szent-György-téren felállitandó gyógytárat Szuló Bélának, az Alexi, illetőleg Rákóczy-utcza vonalán alul megnyitandó másik gyógytárat pedig, mindkettőt személyes joggal, Ambrózy Ferenczneк adományozta.

Az előbbi 1869. évi október 14-én „SZENT GYÖRGYHÖZ“ czímezve nyittatott meg. A tulajdonosnak 1873-ik évben történt elhunyta után a jog özvegyére szállt, ki felsőbb engedélylyel 1877-ben azt Bauer Józsefre ruházta.

A hetedik gyógyszertárat pedig Ambrózy ugyancsak az 1869. év végén „SZENT ISTVÁNHOZ“ czímezve, a mostani Mátyás király-tér alsó végén nyitotta meg.

A nyolczadik gyógyszertárat a közgyűlés 1875. évben engedélyezte s azt a népiskolai ügyek szolgálata körül tanúsított buzgalmáért Kovács Albertnek adományozta. A gyógytár „KÍGYÓHOZ“ czímezve, gazdagon berendezve még ugyanazon évben megnyílt.

A kilenczedik gyógyszertár engedélyezése iránt Harcz János még az 1878. évben tett lépéseket; de azt az árvíz után Götz János nyerte el és a Kálvária-sugárúton állitotta fel[1]).

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az idézett évek tanácsi és közgyűlési iratai. — Tiszti főorvosi jelentések a gyógyszertárak vizsgálatairól.

IV. Ivó- és gyógyvizek, fürdők és köztisztaság.

Amily üde és élvezhető a külterületi homoki talajvíz, ép oly ihatatlan, sőt az egészségre ártalmas a belterületi kútak vize, mely csak közhasználati czélokra vehető igénybe. Azért a város közkútakat nem is állított; csak az 1813-ik évi nagy tűz után létesültek úgy a bel-, valamint a külvárosokban bő vizű, mély közkútak, de ezek vizei is ihatatlanok voltak.

A lakosság ős időktől fogva ivásra, főzésre, mosásra csakis a Tisza vizét használta, mely mindenkor elég iszapos, de a város csatornázása előtt fertőzött nem volt.

A katonaság a vár délkeleti körbástyájában lévő nagy kútnak természetes úton szűrődött Tisza vizét használta, sőt e víz a jelen század elejétől fogva csöveken a nagy kaszárnya épületbe is bevezetve volt. A csővezet a Széchenyi-téren haladt keresztül, hol a városházával szemben egy dísztelen kis kőépületben volt a váltó-szerkezet elhelyezve.

A Tisza vizével való ellátásáról kiki maga gondoskodott. A Tisza-parton több helyen merigető lápok voltak, hol a vízbefúlási szerencsétlenségek évről-évre ismétlődtek. A távolabb helyekre szamártaligás vízhordók szállították a vizet, ami szerény kereseti forrást képezett.

Ily kezdetleges vízellátási állapotok voltak még 1859-ben is, midőn Gregersen vállalkozó a hatóságnál ajánlatot tett, hogy 7000 öl hosszú vas csöveken a Tisza vizét többfelé elvezeti, közkútakat állít s a házakba is bevezeti a vizet, ha 30 éven át meghatározott díjazásban részesül. De a közbejött változásoknál fogva a hatóság az ajánlattal behatóbban nem foglalkozhatott.

Később Burget Nándor, illetőleg a kiviteli gőzmalom-társaság tett ajánlatot a vízvezeték létesítésére. Hosszabb tárgyalások után, különösen Petrovics István főispáni helytartó befolyására a provisorius hatóság erre vonatkozólag 1862. évi július 14-én ajánlattevővel a szerződést meg is kötötte. Súlyosabb, a város érdekeire és jogaira nézve hátrányosabb szerződése a városnak még aligha volt. A közönség a vállalkozó kényének teljesen ki lett szolgáltatva, mert a magánosokhoz bevezetendő vízhasználati díjakat a vállalat tulajdonosa, a csapok különbeni elzárásával, önkényűleg állapithatta meg és csak a közkútaktól elhordott víz ára lett megszabva. A vízszűrés a kötelezettség daczára nem történt. Nyáron hónapokon át a távolabb részeken nem volt viz, de azért a vízvezetéki díjakat fizetni kelle. Szóval a közönség méltányos és jogos igényeinek kielégítése és biztosítása érdekéből semmi gondoskodás sem történt.

A szerződés szerint a szivattyútelepet a vasúti híd mellett helyezték

el s a fő-csővezeték az Árpád-, Jókai-, Kárász-utczákon, a Széchenyi-téren és a Kossuth Lajos-sugárúton a rókusi templomig terjedőleg lett elhelyezve. A mellékcsöveket a Szentháromság-, Szabadkai- Kálvária-, Korona-, Laudon-, — továbbá az Iskola-, a Dugonics- és a Török-utczák vonalában helyezték el. Később a csővezetékek a mellékvonalak némelyikén meghosszabbíttattak s a közkútak száma is 22-re egészíttetett ki. Ezentúl mindenfelé külön csapok is rendeztettek be, hogy tűzesetek alkalmával a vízvezetéki vizet ingyen lehessen igénybe venni s az utczák locsolására is naponként 500 akó vizet lehessen felhasználni; de a szerződésnek erre vonatkozó rendelkezése sem érvényesülhetett. A vállalat s illetőleg a kizárólagos vízellátási jog 25 évre, 1887. évi decz. 31-ig terjedőleg lett átengedve.

A vízvezeték 1863. évi január hó 7-én nyílt meg s a városra és a közönségre háruló hátrányai mihamarább jelentkeztek. Osztrovszky József azért élénken sürgette a vízvezeték megváltását és városi kezelését; de buzgalmát félreértették, sőt népszerűségének megdöntésére is felhasználták. Később, a gyártelep fejlődésével az onnan kiömlő rengeteg szennyvizek a város alatt a Tisza vizét annyira megfertőztették, hogy a különféle járványoknak előidézője és terjesztője ép a vízvetéki víz lett. Két évtizeden át a hatóság folyton foglalkozott a szivattyútelep áthelyezése és a vízvezetéki egyéb kérdésekkel, de e valóságos tengeri kígyóval semmire sem mehetett. Azért már ekkor élénken nyilvánult az óhaj, hogy egészséges ivó víz nyerése végett ártézi kútakat kell fúratni. Az erre irányult törekvések csak később valósultak meg.

Szegednek gyógyvizei is vannak, a „József főherczeg“ és a „Petőfi“ keserűvíz források, melyek ugyan csak az utóbbi időkben nyertek nagyobb elterjedést, de már régebb idő óta ismeretes volt, hogy a kálvária körül keserűsós telepek rejlenek. A negyvenes évek elején az árvaházzal szemben, a Muskó-féle telken volt egy kút, melynek keserű vizét sok esetben mint gyógyító vizet sikerrel használták. Később a kálvárián kívül a Lovászy-féle major kútvize lett ismeretes. Erőskövy tiszti főorvos 1862-ben ezt vegyileg megvizsgálta s az utóbbi időben eszközölt vegyelemzések szerint is a „József főherczeg“-ről elnevezett ezen víz a püllnai forrás hatásával egyező. Legutóbb a berlini körúton, a szegények háza mellett ásott s „Petőfi“-ről nevezett kút keserű vize keltett feltünést, mely a budai gyógyvizekkel vetélkedik[1]).

A közegészségügy szempontjából oly kiválóan fontos fürdő-ügy és fürdőzés Szegeden csak újabb keletű. A török hódoltság alatt a

[1]) Dr. Zápory Nándor: József főherczeg keserűvíz-forrás Szegeden. Szeged, 1890. 12 dr. 25. l. Németül is. — A szegedi „Petőfi“ gyógyforrás. Szeged, 1890. 8 dr. 39. l.

a törököknek a korán követelménye szerint, még pedig téglaépületből berendezett nagy fürdőháza volt ugyan, melynek 1557. évben történt kijavítása 1250 akcse (60 akcse egy arany értéket képezett) költséget vett igénybe[1]). De a fürdő, mint általában az összes török emlékek, utóbb elpusztultak. A mult század elején, különösen a szemérmetlen molnár- és péklegények tisztálkodására, a tanács a várkörönd mellett állított egy közfürdőt[2]), de ez utóbb hasonlókép elpusztult. E század második negyedében a katonaság részére Új-Szegeden állították fel az első közfürdőt. Ez egy közönséges oláh luntra (sószállító hajó) volt, néhány vásári fabódéval. A negyvenes években épült az első uszoda, mely „vörös fürdő“ név alatt volt ismeretes. 1859-ben Neumann Mór épített egy új katonai uszodát a szegfű-utcza végénél, mely 1873-ban Naschitz József birtokába került. 1863. évben Új-Szegeden Didó Lőrincz is állított egy kisebb uszodát, 1876-ban pedig Regdon István nyert engedélyt egy népfürdő felállítására. De ezek mellett folytonos óhaj tárgyát képezte még az ingyenes közfürdő felállítása, mert a szabad fürdőzések botrányai és áldozatai minden évben meg-megújultak.

Gőzfürdőt meleg kádfürdőkkel együtt 1843-ban Petrovits Mária állított[3]), mely 1872-ben özv. Wagner Valpurga, később pedig örököseinek birtokába került. 1863-ban Rókuson, a fehérló-utczában ifj. Windisch Ferencz megbízottja, Kiss Márton állított egy kényelmes berendezésű sziksós kádfürdőt, mely kiváló gyógyhatásánál fogva is nagy látogatottságnak örvendett. Az árvíz alatt teljesen elpusztult.

Üdülő helyekben a város mindenkor igen szegény volt. Dugonics Ádám polgármester idejében — 1796. — felsőváros szélén, a gyártelep környékén keletkezett az Etelka erdőnek nevezett fűz- és nyárfákból álló liget, mely két évtized múlva már teljesen kipusztult. Később a felsővárosi „makkos“ erdő és mellette a „nyargali“ liget volt különösen a polgárörségnek kedvelt kiránduló helye. 1858-ban báró Reitzenstein Vilmos, az akkor itt állomásozott VIII. számú olasz vadász zászlóalj ezredese (elesett Königgrätznél), az újszegedi híddal szemben fekvő gödrös vadont rendkívüli áldozatokkal gyönyörű ligetté varázsolta, melyet később a város ismételten megnagyobbított s mely mint egyedüli kiránduló és üdülő hely „népkert“ elnevezés alatt a közönség kedvelt szórakozási helye lett.

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1890. 190. lap.

[2]) 1724. évi decz. 18-iki tanácsi határozat: „ad coercendos quoslibet delinquentes pistores ac molitores, eorumdemque famulos et eiusmodi alios homines, certum despectuosum in Tibisci rippa, muris praesidii vicina, ubi et trajectus actu extaret, balneum extructum est.“ (Tanácsi jkv. 89 lap.)

[3]) Budán a legelső gőzfürdőt 1823-ban rendezték be. Lásd egyúttal Petrovits István: Szeged városában felállított gőzfürdő leírása és használásának módja. Szeged, 1843. dr. 4. lapon megjelent értesítést.

A forradalom alatt a vár déli oldalánál, 1874-ben pedig a nyugoti oldal feltöltése után ott is keletkezett egy kis üdülő hely. A Széchenyi-téri szép vadgesztenyefa sorokat pedig 1858-ban Gamperl polgármester ültette[1]), még pedig közadakozásból. Alsóváros on az „alvégi liget" 1868-ban keletkezett. Ezeken túl még a teherpályaudvar mellett a „Brukner-kert" (1844.), a kálvária-utczában a „Komlókert" (1862.), Rókuson pedig a „pacsirta-kert" (1841.), mint magántulajdont képező üdülőhelyek említhetők.

A köztisztasági ügy még e század második negyedében is falusias színvonalon állott[2]). A városban mindenütt nyílt csatornák tátongtak. Még a nagypiaczon is négy óriás árok húzódott keresztül kasul, melyek csak a közlekedési vonalak irányában voltak dobogókkal áthídalva. A csatornák a bel- és szennyvizeket a mindenfelé létezett bűzös vizállásokba, úgynevezett csöpörkékbe vagy pedig a vár és a palánk sánczárkaiba vezették.

Utczatisztításról, söpretésről szó sem volt; hisz az első kövezet a nagypiacztól a sóházig 1840—41-ben készült. A piacztól a hídig 1844-ben, a piacz és a budai kapuig terjedő vonal 1845—46-ban lett kikövezve s a szentháromság-utczai kövezet pedig 1853-ban készült. A többi kövezetek még később készültek. 1846-ban kövezésekre 300,000 frt kölcsön felvételét tervezték, mely alkalomból különféle javaslatok merültek föl, melyek egész kis helyi irodalmat támasztottak[3]). Szóval a köztisztasági igények és óhajok, úgy a városias törekvések ekkor már hatalmasan megnyilatkoztak.

A kövezésekkel együtt készültek az első fedett, illetőleg boltozott csatornák is, melyek a vízállások levezetése tekintetéből igen mélyen helyeztettek el. A külső magas vízállások alkalmával a lóerőre berendezett emelőgép ömlesztette a csatornavizet a Tiszába. Ezen vízmű nagy, köralakú fabódéja a mostani Tisza Lajos-körút alsó végpontjánál, egész a hatvanas évek közepéig fennállt. Ekkor centrifugalis gőzszivattyú beszerzése vált szükségessé.

A kövezések és csatornázások óta az utczák s terek már időszakonként tisztogatás alá kerültek. Ezt 1872-ig lánczravert rabok végezték. A törvénykezésnek a közigazgatástól történt elkülönítése

---

[1]) Napkelet. 1857. év. 37. szám.

[2]) A város rondasága minden útazónak s idegennek feltünt. Lehman: Reise von Preszburg nach Hermanstadt. Leipzig, 1785. czimű műve 126—128. lapján írja, hogy a Kistelek felől a városba vezető út mintegy félmértföldre magasan fel volt ugyan töltve, de a rajta levő sártengernél fogva azt mindenki elkerülni igyekezett. A város pedig amily nagy, ép oly tisztátlan, többnyire rossz viskóépületekből állt. Még a vendéglőket is igen tisztátlanoknak s drágáknak találta.

[3]) Reizner J.: A Régi Szeged. I. k. 83—84. lap.

óta, a köztisztasági ügy az 1873. évben készített köztisztasági szabályrendelet értelmében részint házilag, részint vállalati úton lett ellátva s e czimen évenként 2230—8000 frtig terjedő kiadás merült fel. A vállalkozók ugyan gyarapodtak, de a tisztaság hiánya miatt folyton panasz volt.

Nem tartozik ugyan a közegészségügy keretébe, de közjóléti szempontból mégis itt említendő, hogy a város közvilágítása hosszas küzdelem után az 1827. évi febr. 20—21-iki választott községi üléseken (32 szóval 13 ellenében) lett elhatározva. Még az évben 125 utczai lámpást szereztek be, darabonként 14 váltó forinton. Ezek közül a budai kaputól a hídig 46, a piacztól a szabadkai kapuig 48, a sóházaktól a gyevi kapuig 31 lámpás helyeztetett el. A gyujtogatók járandósága 1080 frt, az évi fentartási költség pedig 2804 frt 22 krt tett váltóban. Csak lassanként szaporodtak a lámpások, de 1861-ben a város közvilágítási költségei már 12,322 frt 50 krra rugtak[1]).

A légszeszvilágítás 1865. évben lett behozva. Az ideiglenes városi hatóság Riedinger L. A. augsburgi gyárossal az emlitett évi márczius 27-én szerződést kötött, mely sok tekintetben méltó párját képezte a vízvezetéki szerződésnek. A vállalkozó 400 utczai lámpát állított fel, melyeken az első világítás 1865. évi október 25-én, illetőleg november 20-án történt. A külvárosokra továbbra is fennmaradt az olajlámpa világítás. Legutóbb a légszeszvilágítás évi költsége 19,925 frtra, a kőolajlámpások világitása pedig 9074 frtra rugott[2]).

V. Állategészségügy.

Az állategészségügyi szolgálat egész a legújabb időkig teljesen szervezetlen volt s járványok idején a jószágtartó gazdák a csapással szemben egészen tehetetlenek voltak. Fájdalmasan bár, de megnyugvással viselték az időszakonként megújuló nagymérvű károsodásokat, melyekre nem ismertek semmi elhárító intézkedést.

Pedig az állatjárvány ősidőktől fogva majd minden évtizedben hol az egyik, hol a másik jószágnemre nézve előfordult s ép a megszokottságnál s a járványnyal szemben való tehetetlenségnél fogva a veszedelemre vonatkozó feljegyzések igen ritkák.

Így a többi közt Szegedre nézve feljegyezve maradt, hogy 1825. és 1826-ban a baromfi nagy mérvben pusztult. 1832. évi január és

---

[1]) Szeged v. 1861-iki közköltség előirányzata.

[2]) Ugyanaz az 1879-ik évre.

február havában ez a baj ismétlődött s ekkor baromfi-cholerának minősítették. Gyógyszerül antimoniumot, paprikát, kámfort, foghagymát kevertek az eledelek közé, az ivóvízbe pedig vasport hintettek, aminek kedvező hatását tapasztalták[1]).

1835. évi július havában kiütött a marhadög. 1838-ban ugyanez ismétlődött[2]), de az elhullások számát nem ismerjük. Az 1850. évi okt. havában kiütött marhavészben 1141 barom betegedett meg. E létszámból kigyógyult 862, elhullott 277, lebunkóztatott 2[3]).

Ekkor szervezték a városi állatorvosi állást, melynek felállítása már az 1848. évi május 25-én tartott közgyűlésen is szóba került. Az első állatorvos Schütz Ferencz kovácsmester volt, ki a bécsi állatgyógyintézetben nyerte kiképzését. Utódja 1872-ben Kis Lajos lett.

Az 1866. év nyarán országszerte uralkodott keleti marhavész Szegeden is nagy pusztítást tett, de az elhullások számát nem ismerjük. A következő és az 1868. évben Szeged határa vészmentes volt, noha a környéken a járvány mindenütt uralkodott.

Állategészségügyi óvórendszabályok és megelőző intézkedések csak az 1874. évben kibocsájtott miniszteri szabályrendelet életbelépése óta léteznek.

[1]) Jelenkor. 1832. évf. 15. sz.

[2]) Linzbauer id. műve III. köt. 5. rész, XCIX. és u. o. 306. l.

[3]) Palugyay: Magyarország leírása. Pest, 1853. II. köt. 253. lap. — Ekkor már a vész okából a novemberi marhavásár betiltatott. (Lásd Szeged v. polgármesteri levéltára.)

TIZENNEGYEDIK RÉSZ.

ISKOLÁK.

I. Iskolák a középkorban és a török hódoltság alatt.

II. Népiskolák.

1. Tanító-képzés és tanító-képző.
2. Kisdedóvás és kisdedóvók.
3. A népiskolák felügyelete és igazgatása.
4. Rendtartások, tanítási módszerek; az iskolák belső élete.
5. Belterületi községi népiskolák.
6. Külterületi községi népiskolák.
7. Vasárnapi és ismétlő iskolák.
8. A tanonczok iskolázása.
9. A tanítók fizetése.
10. Felekezeti népiskolák.
11. Magániskolák és nevelő intézetek.
12. Polgári iskolák.

III. Középiskolák.

1. Főgymnasium.
2. Főreáliskola.

IV. Iskolai ösztöndíjak, jutalmak és segélyek.

I. Iskolák a középkorban és a török hódoltság alatt.

A magyar egyház ősi szervezete és hivatása szerint a pap híveinek nemcsak a lelkiekben gondviselője, hanem egyúttal az ifjúságnak tanítója és nevelője is volt. A sötét középkorban a tudományokat s művészeteket csak a zárdák és monostorok csendes lakói művelték; a tudományokat, a szép és hasznos ismereteket egyedül a papok terjesztették. Első szent királyaink az egyházakat ép azért látták el oly dús javadalmakkal, hogy a papoknak az ifjúság tanítása körül való fáradozásait kellőkép jutalmazzák. Azért is már az Árpád-házi királyok idejében minden plébániatemplom mellett iskola is volt, az úgynevezett fárai iskola, melyben a hitágazatokon, egyházi éneken s az isteni tiszteleteknél való segédkezéseken kívül a legáltalánosabb ismeretek, az írást és olvasást is tanították[1]).

Nagyobb, központi helyeken, hol több plébánia, kolostor, esperesség, prépostság vagy püspökség létezett, — nagyobb, középiskolai jellegű iskolák is léteztek, hol a növendékek már nyelvtant, költészettant, ékesszólást, vitatkozást, bölcsészetet, történelmet, számtant, mértant és csillagászatot is tanultak[2]).

De nagyon kevés ily iskolának maradt fenn az emlékezete és pedig nem azért, mintha az ily iskolák száma igen csekély lett volna, hanem azért, mert a régi időkre vonatkozó, különben is csekély és szűk szavú s az iskolákra ki nem terjedő feljegyzések egyáltalán megsemmisültek. Így a szegedi Árpád-kori iskolákról világos megemlékezés egyetlen régi oklevélben sem maradt fenn.

Ennek daczára megállapíthatjuk, hogy Szegednek már ez időben is voltak iskolái. Ha a sajátszerű véletlennél fogva még az olyan kisebbszerű helyekről is, mint például a somogyvári és tapolczai benczés

---

1) Vass József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. Pest, 1862. 28—31. lap — Péterfy Sándor.: A magyar elemi iskolai népoktatás. Budapest, 1896.

2) Vass József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. Pest, 1862. 60—63.

monostorokról adatszerűleg ki lehet mutatni, hogy középiskolákkal birtak[1]), annyival inkább feltehetjük és egybevetések útján következtethetjük, hogy oly nagy és kiválóan központi helyen, minő Szeged már az Árpád-házi királyok korában volt, a fárai iskolákon kívül középiskolája is lehetett. Mert Szegeden az első, Szt.-Istvántól származó egyházi szervezet alapján több plébánia létezett; sőt Szeged az egyházi igazgatásnak, mint a bácsi egyházmegye egyik főesperesének székhelye, egy kiterjedtebb vidék központja és fóruma volt s mint ilyen nemcsak a helyi, hanem egyúttal a vidék igényeinek kielégíthetése tekintetéből szükséges közművelődési intézményekkel el volt látva. De Szegeden ezen időszakban praemontreiek is voltak[2]), akik különösen a tanítással és a tudományok terjesztésével foglalkoztak s igen valószínű, hogy az Árpádkori szegedi középiskola a praemontreiek zárdájával volt kapcsolatos. Ezenkívül a Domonkos-rendű papoknak[3]), a carmelitáknak[4]), valamint a ferenczrendi és minorita szerzeteseknek is voltak conventjeik. Ennyi pap és egyúttal tanító bizonynyal arra enged következtetnünk, hogy Szegednek az Árpád-házi királyok idejében a több fárai iskolán felül még középiskolájának is kelle lenni.

Később, nevezetesen a Hunyadiak korából, a pozsonyi, lippai és gyulai iskolák elősorolása mellett Toldy a szegedi középiskolának létezéséről különösen is említést tesz[5]). Hogy ez időben Szegednek már virágzó és népes középiskolája volt, az a következőkből is kitetszik. Midőn Hunyady János 1456-ban a királytól és a nagyoktól elhagyatva, a törökök elleni hadjáratra és Belgrád megszabadítására indult, dicsőséges hadi vállalatát csak Capistrán János, a szentéletű s rajongó szegedi barát és a szegedi polgárság támogatta, Capistrán az utolsó pillanatokban Szegeden és ennek környékén 60 ezer főnyi keresztes-hadat, kaszákkal fegyverzett pórokat gyüjtött egybe s vezetett Hunyady táborába. A keresztesek egyes kisebb csapatai élén iparosok, barátok és tanulók vezérkedtek. A szegedi halászok és hajósok is naszádrajokat alakítva Zimony alá siettek, hol a nagy néphad július 22-én kivívott döntő győzelme által Belgrádot a törökök ostromától felszabadította[6]).

---

[1]) Vass József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. Pest, 1862. 40—42.

[2]) Stephanus Katona: Historia metropolitanae colocensis ecclesiae. Colocae. 1800. I. 86—87.

[3]) Pauer J.: Az egyházi rend érdeme. Székesfehérvár, 1847. I. köt. 64. l.

[4]) Bertrandon de la Brocquière, lásd: Brüsseli okmánytár IV. köt. 310. lap.

[5]) Toldy F.: A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851. II. k. 17. l.

[6]) Szalay L.: Magyarország története. Lipcse, 1853. III. k. 145—149. — Horváth Mih.: Magyarország történelme. Pest, 1871. III. köt. 60. s köv. lap. Capistranus triumphans, Coloniae 1700. — 508., 533., 534.

Ezen diadalban hervadhatatlan érdemeket szerzett Szeged lakossága és a diákság; mely más nem is lehetett, mint a Szegeden tanuló ifjúság, hisz az egész kereszteshad rövid idő alatt jóformán Szegedről és közvetlen környékéről gyűlt egybe s a keresztesek közt nagyszámmal szerepelt tanulók többnyire a szegedi középiskola növendékei valának.

A szegedi középiskolák létezését és virágzását egyébként az a körülmény is bizonyítja, hogy a krakkói, bécsi és más felsőbb iskolákon (studium generale), akadémiákon és egyetemeken a szegedi tanulók minden időszakban nagy számmal iratkoztak. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, ha Szegednek az egyetemre előkészítő középiskolája volt. Volt ugyan rá eset, hogy némely szegedi ifjú a szepességi vagy sárosi középiskolákat látogatta. Így 1544-ben Kuthassy Ambrus szegedi esküdt polgárnak Eperjes város tanácsához intézett levele szerint egy Imre nevű szegedi diák, ki szikszói Literati György diáktársának kiszolgálója (servitor) volt, ez időben Eperjesen iskolázott[1]). De bizonyára többnyire Szegeden végezve mentek a külföldi egyetemre.

Így például a krakkói egyetemen 1493-ban István, 1494-ben János, Márton és Péter, ez utóbbi már felszentelt pap, továbbá Ferencz és Barnabás, 1495-ben Urbán, 1599-ben György, 1500-ban Lukács[2]), 1504-ben Gergely, 1510—13-ban Márton szegedi illetőségű s a bácsi egyházmegye kötelékébe tartozó diákok voltak beírva, kik többnyire a baccalaureatust is elnyerték. Az utóbb említett Márton, már azelőtt Bécsben tanult s ott nyert baccalaureatust. Tudományszomja azután Krakkóba vezérelte, hol a magyar bursa (egyesület) tanácsosának választották meg s mint ilyen, a magyar ifjak bennlakási és élelmezési ügyei intézésének egyik részese volt. Továbbá: 1510—11-ben a szegedi származású Gergely, mint váczi kanonok iratkozott be a krakkói egyetemen, az 1511—13-ik tanévben Balázs, Gergely[3]), György, Máté és még egy másik Balázs nevű szegedi

[1]) Oklevéltár LXVIII. sz.

[2]) Tévedés, mintha ez az a Lukács zágrábi püspök lett volna, ki 1501-ben szülővárosában Szegeden, Szt. Demeter temploma mellé kápolnát emeltetett. (Lásd Varga: Szeged város története. Szeged 1877. 193. lap). Lukács már 1493 előtt boszniai, 1493—1500. csanádi és 1500—1510. zágrábi püspök volt. (Lásd Kereselich: Historiarum cahtedralis ecclesiae Zagrabiensis. Zagrabiae. I. k. 204. l.) Az egyáltalán ki van zárva, hogy mint püspök az egyetemet látogathatta volna, amit különben a bursa könyvben bizonynyal feljegyezve találnánk.

[3]) Később Párisban, a Sorbonneban tudorságra emeltetett s mint ferenczrendű barát, a hitvita irodalom terén, különösen a dévai Bíró Mátyás elleni éles küzdelemben tünt ki. — Lásd Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873. 276. l. — Szeberényi Lajos: Szegedi Gergely. (Szegedi Híradó 1863. évf. 58. sz.)

diák tanult ott, kik az akkori idők szokása szerint valamennyien Szegedi nevet viseltek és származási helyükről iratkoztak. 1513. és 1514. évben Szegedi Bálint, Képíró István fia (filius Stephani pictoris), 1516-ban Pál[1]) és Miklós, 1517-ben István, Földes Péter fia, 1524-ben Rózsás Gáspár, 1525-ben Lajos, 1527-ben Imre, 1530-ban Mátyás, 1536-ban János és Zákány Gáspár, 1537-ben Nagyszegedi István[2]), végül 1557-ben István diák, — valamennyien szegedi illetőségűek — voltak a krakkói egyetem hallgatói, kik a tudományok baccalaureusaiként tértek vissza s részint az egyházi, részint a világi közélet szolgálatában, a szülőváros előmenetelén munkálkodtak. Tehát 1493—1557-ig csak a krakkói egyetemen s néha öten is egyszerre, összesen 31 szegedi tanuló volt beiratkozva[3]).

A bécsi egyetemen pedig 1412—1540. 51 beírt szegedi tanuló nevére akadunk, nevezetesen: 1412-ben Domokos, 1413-ban László, 1418-ban János, 1427-ben Péter és Márton, 1429-ben János, 1433 és 1435-ben László, 1435-ben Boldizsár, Belgor Miklós, Benedek, 1436-ban Imre, 1444-ben Péter, 1446-ban László. 1450-ben, úgy 1452-ben Gerard és a szegedi bíró fia Imre deák, 1453-ban Péter, Benedek, István s végül 1454-ben Péter felszentelt pap, szegedi tanulók voltak beiratkozva. Valamennyien vagyonos, hogy úgy mondjuk „jó házból" való ifjak; mert mindegyik lefizette a szokásos bursadíjat s egyik sincs attól mint szegény, felmentettként megjelölve[4]). A bécsi bursakönyvek hiányosságánál fogva csak később akadunk ismét a következő bejegyzett szegedi tanulókra: 1462-ben Keresztes János, 1464-ben János, 1471-ben Máté és Sósbalázs fia Máté, a következő évben Miklós, 1474-ben Jakab, 1478-ban Demeter és Máté, 1480-ban Antal, 1486-ban István, (a székesfehérvári prépost unokaöcscse), a következő évben Szerafin, 1496-ban Kislukács Urbán[5]). 1502-ben Bernát és János, 1503-ban Tamás, 1504-ben Ozvald fia János, 1512-ben két István, 1513-ban Szerafin, Miklós és István, 1519-ben Képíró Bálint, ki előbb már Krakkóban is tanult, 1520-ban Bertalan, 1524-ben György és Mihály, 1525-ben Ferencz, 1526-ban János, 1529-ben Zákány Imre, 1534-ben Zákány Gáspár, 1535-ben István, 1540-ben Szűcs (Pelli) Bertalan tanultak a bécsi egyetemen, kik közül többnek neve a nemes ifjak sorozatában szerepel s kik

---

[1]) Később Wittenbergában is tanult az ottani bursa bejegyzése szerint.

[2]) Szegedet ez időben Nagyszegednek is hívták. Verancsics is így emlegeti. Lásd: Verancsics összes munkái II. k. 11. lap.

[3]) Dr. Schrauf Károly: Regestrum bursae Cracoviensis. Budapest, 1893. 135. l.

[4]) Dr. Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. 315. lap.

[5]) U. o. Fraknói: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV—XV. században. Budapest, 1874.

legnagyobb részt mint magisterek, licentiatusok, baccalaureusok vagy doktorok kerültek haza s a közműveltség továbbterjesztésén fáradoztak.

A hitújítás korában oly híressé vált, de távoleső wittenbergi akadémián is sok szegedi tanuló iratkozott be. Így 1538-ban Jakab, 1542-ben a híres Kis István. Ugyanekkor tanult ott Abádi Benedek is s ekkor keletkezett közöttük ama benső, baráti viszony, mely később Abádit mint „schola mestert" Szegedre vezérelte. 1545-ben Máté, 1547-ben József, 1556-ban Gergely, 1562-ben Lőrincz, 1564-ben Albert, 1569-ben Tamás, 1574-ben Mátyás, 1577-ben Pál, 1588-ban János, 1591-ben János, 1596-ban Benedek s 1598-ban Dániel szegedi származású diákok iratkoztak be[1]).

Ezek eléggé igazolják, hogy Szegednek rég időtől fogva volt középiskolája, ahonnan minden időben s mindenfelé, a híres egyetemekre elhatolt a tudományszomjas ifjúság.

A szegedi tanult ifjak közül különösen az utóbbi időkben tudományos és irodalmi munkásságuk által kik szereztek maguknak maradandó nevet, arról másutt emlékezünk meg[2]). Akik az egyházi pályán emelkedtek magasabb polczokra és tanultságuknál fogva kiváló tekintélynek örvendtek a XV. és XVI. századból a következők.

Szegedi Benedek (Benedictus de Szegedino), minoritarendű szerzetes, 1493-ban trajani (Trajanopolis, Thraciában) püspök[3]).

Lukács boszniai, csanádi, majd zágrábi püspök, ki szülővárosában szt. Demeter temploma mellett kápolnát állított. (1493—1510[4]).

János, a csanádi káptalan tagja és temesi főesperes 1520. körül. Ugyanaz időben az említett káptalan másik tagja, Gergely, hasonlókép szegedi volt[5]).

Gerván János, előbb egresi apát és csanádi nagyprépost, kit János király 1527. évben csanádi püspökké nevezett ki, szegedi szülött s a szegedi főbiró fia volt[6]).

---

[1]) Sajnos, hogy Frankl Szeged iskoláiról, a szegedi tanítókról, Abádiról, Kis Istvánról idézett nagy munkájában, külön meg nem emlékezik.

[2]) Lásd a nyomdászatról szóló fejezetet.

[3]) Knaisz Michael: Chronologo-provinciale ordinis ff. minorum s. Francisci conventualium Hungariae. Pozsony, 1803. 280. lap.

[4]) Oklevéltár LVI. sz. — Kercselich: Historiarum chatedralis ecclesiae Zagrabiensis. Zágráb, I. k. 204. l.

[5]) Schematismus cleri diocesis Csanádiensis. Temesvár, 1886. 29. l. — Bárány Ágoston: Temesvár megye emlékezete. Nagybecskerek, 1848. Oklevéltár. 37—40. l.

[6]) Musinai Gerván János csanádi püspök, az ország rendeinek 1535. névjegyzékében ekként van bejegyezve: „filius iudicus civitatis Zegediensis, chanadiensis episcopus." Lásd Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. 111—114. lap.

Zákány Gáspár, csanádi nagyprépost, ki János király és Izabella többnemű megbízásait teljesitette, úgy Zákány Imre, ugyancsak a csanádi káptalan tagja, szegediek és a szegedi főbíró, Zákány István testvérei voltak[1]).

Szegedi Benedek, ki 1540-ben mint a budai káptalan tagja szerepel[2]).

Szegedi Márton, minorita szerzetes, ki a rend káptalanja részéről 1489-ben Nápolyba küldetett, hogy a káptalan határozatainak megerősítését kieszközölje, s az új tartományfőnök nevében az engedelmesség fogadalmát letegye. Szegedi Gergely, régi magyar iró, ugyancsak minorita szerzetes, ki Frater György bíbornok egyik kedvelt embere s tanácsadója volt, kit 1546-ban a rend provincialisának megválasztottak. Szegedi Ferencz, ki 1559. és 1563-ban a minorita szerzetesek provincialisa volt[3]).

A tanítói pályán a híres Kis Istvánon kívül emlékezetben maradt még a szegedi származású Szarka (Picus) Ferencz, ki 1546-ban majd Galaczon, majd Konstantinápolyban a hallgatók nagy számának az evangeliumot hirdette s a franczia követ és más ott lakó keresztények előtt közkedveltségnek örvendett[4]).

A polgári pályán különösen Zákány István szegedi főbíró emlékezetes, ki műveltsége által, mint azt 1542. évi okt. 16-án kelt leveléből is látjuk, Frater György bíbornok különös bizalmát érdemlette ki[5]); bölcsesége, erélye és hazafias működése által pedig Báthori István nádor érdeklődését nyerte meg, úgy hogy a nádor 1529. évi ápr. 10-én kelt jelentésében Ferdinánd királynál birtokadományozásra és örökös bíróság viselésre méltónak ítélvén, a felség kegyelmébe ajánlotta[6]).

Egyébként érdekes világot vet az 1522. évi egyházi tizedlajstrom

---

[1]) Csanádegyházmegyei levéltár. (Izabella királyné 1543. évi oklevele.) — Oltványi P.: A csanádi püspöki megye birtokviszonyai. Szeged, 1867. 67. l. — Szentkláray: A csanádi egyházmegyei plébániák története. I. k. czimű műve 71. lapján tévesen említi, hogy Z. István fiai lettek volna.

[2]) Magyar történelmi tár. Pest, 1863. XIII. k. 107. lap.

[3]) Knaisz M. id. m. 303. és 299. lap. — Szentiványi Mart: Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. Tyrnaviae. 1702. I. k. 2. rész. 53. lap.

[4]) Rotarides Mihály: „Micae micarum Burianorum" czimű kézirata. Lásd Szeberényi Lajos közleményét a Szegedi Híradó 1865. évi 72. számában. Úgy látszik, hogy e kézirat nem azonos az 1864. évben Pozsonyban Lichner Pál által kiadott Burii Micae historico-chronologicae evang.-Pannonicae czimű munkával. — Szarka konstantinápolyi működése alkalmából Brassó város segélyét is kiérdemelte. Lásd: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Kronstadt, 1896. III. k. 516. l.

[5]) Oklevéltár LXXIV. és LXXV. sz. a.

[6]) Oklevéltár LXVII. sz. a.

is Szeged ezidőbeli közműveltségi állapotaira s különösen az iskolázásra. A lajstrom szerint a városban volt ekkor 5 iskolás (scolasticus), vagyis iskolát tartó tanító. Ezentúl a szántó-utczában lakott a nagy tudományú Gratianus mester (magister), a varga-utczában pedig Tamás, kit a bölcsészeti tudományokkal való foglalkozásánál fogva általában csak „bölcsész"-nek (bwlchezy) neveztek. A tanultság elterjedését bizonyítja az is, hogy a lakosság közül hét család viselte a Deák nevet s hogy a városban három orvos is lakott, kik szakismereteiket bizonynyal a híres külföldi intézeteken szerezték meg[1]).

A török hódoltság alatt, amidőn a tanító papok Szegedről elmenekültek, a szegedi egykor népes és nagyhirű középiskola is enyészetnek indult. Abády és Kis István, mint alább látjuk, nyitottak ugyan új iskolákat, de ezek is rövid életűek lehettek. A XVI. század közepétől fogva már csak ritkán, egy-egy évtizedben kerül valamelyik egyetemre szegedi diák; — mindenesetre azért, mert az egyetemre előkészítő iskola már megszünt.

Csak a barátok tartották még fenn a régi fárai, illetőleg kolostori iskolát, mely a hódoltság végén, mint alább látandjuk, már szintén a felbomlás szélén állt. A török uralom alatt tehát Szeged ifjúsága a barátok iskolájában tanult írni és olvasni. Aki pedig magasabb képzést óhajtott, az a barátok gyöngyösi iskoláját járta. Aki ezt is elvégezte, az még a tanácstagok sorában is különös tekintélynek örvendett tanultságánál fogva[2]).

II. Népiskolák.

1. TANÍTÓKÉPZÉS ÉS TANÍTÓKÉPZŐ.

Még csak félszázadja, amióta hazánkban az első tanítóképző intézeteket (praeparandiák) felállították s amióta a nevelés- és tanítástan tudományos elvei szerint képzett tanítóink vannak; s alig mult száz éve annak, hogy a „Ratio educationis" értelmében a tankerületi főigazgatók székhelyein felállított mintaiskolákba (schola normalis) a tanításnak bizonyos egyöntetű módszer szerint való eszközlésére és e módszer elsajátítására a nagyobb városok tanítóit időközönként berendelték.

Mert hajdan a tanítóságra különleges minősítés nem igényeltetett. Jobbára a papok tanítottak s a régi plébániai és szerzetesi iskolákban

---

[1]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[2]) Oklevéltár CLXXXI. sz. a.

az olvasás és írás ismeretterjesztésével a lelkészek foglalkoztak. Innen van az, hogy a régi plébániáknál oly sok szerpap (diakonus) és káplány volt alkalmazva, kik jobbára az iskolákban a tanítással voltak elfoglalva. Így például a Szeged-szent Demeteri plébánián a XVI. század elején hét káplány volt[1]). Ezek egy része tehát az iskolában működött, mert az időben az iskola az egyház előcsarnokát képezte, ahol az olvasáson és íráson túl nem is igen tanítottak mást, mint amiket az egyházi és felekezeti szempontok megkívántak. Az iskolai ügyekkel is nem a világi hatóság, hanem a papok és a zsinatok foglalkoztak s ezek is vajmi ritkán[2]).

Az olvasás és írás ismerete nem képezvén közszükségletet, az iskolákat főként azok járták, kik az egyházi pályára készültek. Egyébként maga „a papság nagy tömege is kulturai tekintetben tökéletesen el volt hanyagolva“[3]) s így tanítói feladatait felismerni és teljesíteni alig volt képes. Csak a reformatio terjedése és a könyvnyomtatás meghonosodása idézett elő változásokat. A könyvek megsokasodtak és a régi, drága kéziratú könyvekhez képest olcsók lettek. A könyvek terjedése útján az ismeret és tudvágy felébredt s a tanultságnak becsét, sőt szükségességét általában felismerték.

Maguk a hitújítók többnyire mint „schola mesterek“ tüntek fel, kik az ifjúságot és a népet mindenek előtt megtanították olvasni, hogy könyveikkel hassanak. Így a hitújítás korában Szegeden tanítóskodott Thar Benedek, Kis István és Abádi Benedek a tanultságot, az olvasás és írás ismeretét már a népre is kiárasztották[4]). Talán ők voltak Szegeden az első világi tanítók s talán a mai népiskolai tanításnak ők voltak legelső munkásai, aminthogy a mai népiskolai intézmény a reformationál nem is régibb keletű.

A régi plébániai iskolák a papoknak különben is megfogyatkozott számánál fogva lassanként átalakultak s az iskolákban mindenütt világi „mester“-eket alkalmaztak. Ezek megválasztása pedig teljesen a plébánosoktól függött, akik azonban a tanítót voltaképi rendeltetésétől csakhamar elvonták s mindinkább az egyházi szolgálat körüli segédkezéssel foglalkoztatták. Így keletkezett a kántor-tanítóság s utóbb a

---

[1]) Oklevéltár LVI. sz. a.

[2]) Lubrich Ágost: A nevelés történelme. Budapest, 1876. II. rész, 2. könyv, 106. lap. — Kis Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, 1883. 7. lap.

[3]) Frankl Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873. 3. lap.

[4]) Földváry László: Szegedi Kis István élete. Budapest, 1894. 18., 27—29. és 41. lap. — Rácz Károly: Szegedi Kis István tiszántúli reformátorkodása. Lásd a „Szabad Egyház“ 1891. évi 19—20. szám mellékletén. Régi Magyar Költők Tára. Budapest, 1896. VI. köt.

tanítói minősítés nem is a tanítás körüli tapasztalatokhoz, hanem az orgonálásban és éneklésben való jártassághoz lett kötve.

Az ily kántor-tanítók hosszabb tapasztalat után mégis egy bizonyos módszerhez szoktak. Ezt az ifjabb mesterek az idősebbektől elsajátítani igyekeztek s így a régi időknek is megvoltak viszonylag a maguk jó és jobb tanítójai. Egy bizonyos eredmény akkor is volt, mert az iskolások legtöbbje megtanult írni, olvasni és számolni. Olvasó könyvekről ugyan még szó sem volt, hisz az eféle legrégibb könyvünk csak 1674-ben Kassán jelent meg legelőbb. Az egy ívnyi könyvecske a kis és nagy ABC betűkön kívül még imákat, hitágazatokat és a ministrálást foglalta magában[1]), mi eléggé mutatja, hogy az időben mire terjedt ki a tanítás s milyen lehetett a tanítás módja. Azt és annyit tanított a tanító, amennyit jónak látott. A tanítás különben is nem osztályonként és együttesen, a haladási fokozatok szerint, hanem egyénileg történt s legtöbbnyire a haladók tanították a kezdőket.

Nagyon jellemzi ez idők iskoláját, a tanítási módszert és a tanítói minősítést az, hogy a canonica visitatiok alkalmával a tanító, ha az apostoli hitvallásra a hitet letette, akkor elegendőleg minősített, kifogáson kívüli tanító volt. Szegeden még 1754-ben is ez volt a mérvadó[2]).

A tanítóképzés legrégibb nyomaira a mult század utolsó negyedében akadunk. Az 1778. évben kibocsájtott „Ratio educationis“ tanügyi rendtartás értelmében a Budán, Pozsonyban, Zólyomban, Győrött, Pécsett, Kassán, Ungvárott, Nagyváradon és Zágrábban, mint az újon felállított tankerületi főigazgatósági székhelyeken, négy osztályú „nemzeti“ minta, vagyis „normális“ iskolákat nyitottak, — olyanokat, minőt Felbiger János Ignácz sagáni apát 1774-ben Bécsben és később Pozsonyban is, porosz mintára szervezett[3]).

Ezen mintaiskolákba a tanítókat berendelték, hogy a módszeres tanítást elsajátítsák s jövőre csak az lehetett tanító, ki a mintaiskolában nyert képzést. De csak a nagyobb városok tanítói vonultak be. Így Szegedről az 1797. évi január 4-én, a 3 hónapos tanfolyamra négy

---

[1]) Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Budapest, 1885. II. köt. 367. lap. — Ilyen Abecedarium, Libellus alphabetus stb. című könyvecskék Debreczenben 1681. — Lőcsén 1691. és 1697., Kolozsvárott 1695. és Bártfán 1705-ben stb. jelentek meg. (Lásd Szabó i. m. I. k. 516., 585., 590., 603., 668. lapokon.) — Igen jellemző, hogy nálunk a hangoztatási módszer útján való tanítás porosz mintára csak a 60-as években terjedt el, holott Tótfalusi Kis Miklósnak Kolozsvárott 1695-ben kiadott „Magyar oskola“ könyve már hangoztató módszerű ABC könyvecske volt. (Lásd Lugossy József: Magyar Akademiai Értesítő. 1844. évf. 162. lap).

[2]) Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, 1883. 18. l.

[3]) 1797. évi városi számadások Szeged v. számvevőségi levéltárában s az illető évi tanácsi jegyzőkönyv vonatkozó határozatai.

ifjú Grósz Pál, Szakolczay András, Magyari Ferencz és Kraller Antal jelentek meg a város költségén. Az ifjakat Verner Jakab, a „kir. normal“ iskolák igazgatója és Révai Miklós piarista képezte ki Nagyváradon. Kraller kivételével vizsgát tettek és képesítő bizonyítványt nyertek. 1793-ban a tanács ismét Igaz Annát és Pichler Annát küldötte Nagyváradra, hogy a „methodikát“ elsajátítván, a nőnevelésnek új irányt alapítsanak. A vizsgálatot ők is letevén, a leányiskoláknál alkalmaztattak.

A legtöbb tanító azonban olykép szerzett minősítést, hogy mint iskolákat végzett ifjú, valamelyik tekintélyesebb tanító mellett a tanításban egy ideig segédkezett. Az iskolai év végén a segéd a helyi igazgató jelenlétében elméleti és gyakorlati vizsgát tett, amiről bizonyítványt is nyert. Ha ezt a kir. főigazgató is láttamozta, képesített tanítónak volt elismerve. Némelyek ezenfelül még Budán, Nagyváradon, sőt utóbb Temesvárott a tankerületi főigazgató előtt is vizsgáztak. Ezek a többiek felett az állások elnyerésénél előnyben is részesültek[1]).

Arra is volt eset, hogy a főigazgató midőn iskolalátogatásokat végzett, a tanítók mellett működő ifjú segédeket elméletileg és gyakorlatilag megvizsgálták és siker esetén képesítő bizonyítványnyal ellátták[2]).

De a képesítés ezen sokféle módozatai daczára is képzett s illetőleg képesített tanító az országban e század közepén is még igen kevés volt[3]) s csak a nagyobb városokban akadunk ilyenekre, hol értékkel birt a tanítói bizonyítványokban felsorolt tantárgyak során a „háztartás és mezei gazdaság elemei“ — „mértan, természettan és vonalrajz elemei“ — „számtan, alkalmazva a kereskedési és kézműipari foglalatosságokra“ stb. tantárgyakból kitüntetett osztályzat. De faluhelyeken általában kiszolgált katonák, kicsapott diákok, tönkre ment iparosok stb. voltak a tanítók, akiktől mindenekfelett azt igényelték, hogy énekelni s orgonálni tudjanak.

A népnevelés és tanítóképzés ezen siralmas állapota az 1827., úgy 1832—36., de különösen az 1840. évi országgyűléseken gyakorta szóba jött, sőt utóbb a tanítóképző intézetek felállítására vonatkozó törvényjavaslat is készült, de törvényerőre nem emelkedett[4]). E

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában, a rókusi templom és iskola felállítására vonatkozó külön kezelt csomagban.

[2]) Ekként nyertek képesítést a többi közt Hódy Ferencz és Baumgartner Mihály szegedi tanítójelölt ifjak, Tokody főigazgatónak 1813. évi szept. 13-iki szegedi iskolalátogatása alkalmából. (U. o.)

[3]) Zsoldos János: Népnevelésünk hiányai. Buda, 1836.

[4]) Konkoli Thege Pál: 1840. évi országgyűlés. Pest, 1840. 1847. II. köt. 527. l. — Magyarország közgyűlésének jegyzőkönyve. Pozsony, 1840. III. k. 66. l. — Magyar országgyűlésen a főrendeknél tartott országos ülések naplója. Pozsony, 1840. 573. l.

helyett V. Ferdinánd király 1842. évi decz. 22-én a helytartótanácshoz intézett rendeletében az országban öt tanítóképző felállítását hagyta meg. Ezek székhelyéül Pest, Miskolcz, Érsekujvár, Nagy-Kanizsa és Szeged jelöltettek ki.

A helytartótanács 1843. évi január hó 10-én kelt leiratában nem is késett erről a tanácsot értesíteni. A népnevelés szempontjából háramló közhaszonra és üdvös következményekre utalással egyúttal felhívta a tanácsot, hogy az intézet részére szükséges helyiségeket — legalább is három téresebb szobát, padokkal és asztalokkal és más felszerelésekkel bebutorozva — a város szolgáltatná, a két tanítót és a zenetanárt ellenben a tanulmányi alapból díjazzák[1]).

Készséggel teljesítette a város a kívánalmat. A Csavojszky-féle házat (Boldogasszony-sugárút 3. sz.) már ugyanazon évi októbertől fogva 350 frtért az intézet részére bérbe vette s be is butoroztatta[2]). De az intézet csak a következő évi október 13-án nyílt meg[3]). 1844. évi november 5-én a helytartótanács a fűtésnek, egy orgona, 2—3 zongora beszerzési árának megajánlására is felhívta tanácsot, de a választott község erre nem volt hajlandó.

Az intézet igazgatójául Kremminger Antal prépostot, tanáraul pedig Mennyhárdt Ágoston kegyesrendi papot, a szegedi polgári iskola tanítóját és Soltész Dániel ügyvédet, továbbá zenetanítóul Szőnyi (Weber) Jánost nevezték ki, utóbbit 200, előbbieket pedig 500 frt évi fizetéssel. Az igazgató pedig az intézeti különféle szükségletek fedezésére számadási kötelezettséggel évenként 200 frt előleget nyert, amiből lassanként zongorákat, másféle hangszereket, térképeket és egyéb taneszközöket szereztek be.

A két évi tanfolyam első osztályában az első évben 33 növendék vétetett fel. A felvételre jelentkezőknek 16 éves életkort, legalább 4 gymnasiumi tanfolyam végzését kelle igazolni. Közülök négy a tanulmányi alapból egyenkint 160 frt ösztöndíjat nyert, de a forradalom után bekövetkezett szervezés alkalmából ez megszünt. Egyik helytartótanácsi rendelet azt is kimondta, hogy a tanítók a kegyelmes királyi rendelet értelmében ezentúl valláskülönbség nélkül a „tisztesek“ (honoratiorok) osztályába tartoznak s mint ilyenek, a vármegyéknél a nemesekkel egyenlő politikai jogok gyakorlására feljogosítvák.

A tanítás és az igazgatás nyelve az 1844. évi II. t.-cz. értel-

---

[1]) Szeged v. közig. levéltára.

[2]) Szeged v közigazgatási levéltára 1506/843., 64/844., 47/845. sz.

[3]) Budapesti Híradó. 1845. évf. 277. sz. Az érdekes közleményből kiemelendő, hogy a házi tanításért havonként 20 pkrtól 2 frtig terjedő díjazás volt szokásban.

mében a magyar volt. A tanítóképző főfelügyelete a nagyváradi tankerület főigazgatójára, Lonovics József csanádi püspökre bízatott, ki e minőségben 1844. évi november hó 4-én az intézetet látogatásával megörvendeztette.

Az első tanévet követő szünet alatt az intézet mindkét tanára[1]) állami költségen a bajor népoktatási intézetek tanulmányozására lett kiküldve.

A következő évek látogatottsága már nem állt arányban a kezdettel[2]). Az 1847—48. tanévben pedig a II. osztálynak egy tanulója sem volt s az I. osztályra is csak 5-en jelentkeztek. Az 1848—49. tanévben ismét az I. osztály volt tanulók híján, ellenben a II-od évesek száma 12 volt. A hadi mozgalmak miatt különben a tanítás két ízben is huzamosb időre megszakadt. A helyiségeket népiskolai czélokra vették igénybe, a tanszerek a rácz iskolába hordattak át, ahonnan az újszegedi lőporrobbanás után jórészben el is tüntek, a növendékek tanítása és vizsgája pedig a plébánián történt.

A tananyag a következő volt. I. évfolyam: hitelemzés és szertartástan, bibliai történetek, magyar nyelv, szépírás, általános és részletes tanítástan, földrajz, számtan, orgona, ének, szertartási gyakorlatok. A II-od évben: neveléstan, magyar nyelv, rögtöni betegedéseknél az első orvosi segély nyújtása az embereknél s állatoknál, úrbérmagyarázat, természetrajz, természettan, mezőgazdaság, kézműtan, számtan, orgona, szertartási gyakorlatok. Ezen tananyag 1853-ban annyiban változott, hogy az úrbér-gyakorlat helyett a német nyelv tanulása vétetett fel.

A forradalom után Soltész Dániel helyére Lubrich Ágoston neveztetett ki. Az intézet népessége ekkor rövid időre emelkedésben volt s ámbár 1854. évi szept. 28-án kelt felsőbbi rendelet értelmében az idegenajkú tanulóknak megengedték, hogy tantárgyaikat németül tanulják, mégis a szegedi „királyi“ képző sorsa válságos lett. Az 1855. évi decz. 14-én kelt császári rendelet értelmében ugyanis a tanulmányi alapból fenntartott régi tanítóképzők megszüntetésével az új tanrendszerhez alkalmazott és főelemi iskolákkal kapcsolatos „császári“ képzők felállítása vétetett tervbe, még pedig Pesten, Esztergomban és Kalocsán.

---

[1]) Menyhárdról másutt szólunk tüzetesebben. Soltészról pedig megjegyezzük, hogy nemcsak mint tanár, de mint tanügyi iró is nevet szerzett. A tanítóképzők használatára írott és Szegeden megjelent földrajzi, természetrajzi és természettani stb. munkái közül az utóbbi három kiadást ért. (Lásd Petrik G.: Magyarország bibliographiája. Budapest, 1891. III. köt. 408. lap).

[2]) Így volt ez különben másutt is. Így például az 1846—47. tanévben Érsekujvárott 5-en, Nagy-Kanizsán pedig 4-en iratkoztak be.

Csajághy püspök azonban a szegedi tanítóképzőt mindenkép fenntartandónak találta s elhatározta, hogy ha Szeged város közönsége a helyiségek bérének fizetését, úgy a fűtést magára vállalja, az esetben az intézet többi kiadásait ő fedezi és mint „püspöki" intézetet, tovább is fentartja. Bizalmas úton megkereste ennélfogva a tanácsot, hogy e tekintetben tájékoztatná.

A tanács és a községválasztmány 1856. évi november 2-án tartott ülésében nem is késett kijelenteni, hogy az esetre, ha a Kalocsára áthelyezendő intézet a városban továbbra is megmarad, a helyiségek bérét, fűtési és takarítási költségeit viselni kész[1]). E határozat felsőbb helyen is méltányoltatván, Csajághy a kormánynál kieszközölte, hogy a szegedi intézetnek a tanulmányi alapból 600 frt évi segély biztosíttatott. Ily körülmények közt a püspök 1857. évi január 4-én a szegedi plébániánál 500 frtot kamatozó 10,000 frt névértékű földtehermentesítési kötvényt helyezett el s erről szóló örök alapítványi oklevelet állított ki.

Az állam, a város és az egyházmegyei hatóság segélyével a tanítóképző további fennállása igy biztosíttatván, az 1857. évben Budapestre áthelyezett Lubrich helyére s illetőleg igazgató-tanárul, évi 700 frt fizetéssel, 1858-ban Bárány Ignácz neveztetett ki. A hitoktatón és zenetanáron kívül egyes tantárgyakat tiszteletdíjazás mellett kisegítő tanárok adtak elő. Az intézet felügyelete pedig Tóth János népiskolai igazgatóra bízatott.

A látogatottság ez időtől fogva mindinkább fokozódott. Különösen Délmagyarország idegen ajkú ifjai már a magyar nyelv elsajátítása okából is inkább a szegedi, semmint a Bonnaz püspök által időközben felállított verseczi német tannyelvű intézetet keresték fel. Ugyanezen időben több nőnövendék is, mint magántanuló, a szegedi intézetben tett nyilvános vizsga után nyert tanító-képesítő oklevelet.

Az intézet ez időben a szegfű-utcza 2. sz. alatti ház földszintjén volt elhelyezve s a kiváló ügybuzgalmú Bárány vezetése alatt a képzés színvonala jelentékenyül emelkedett. Külön gyakorló iskolája ugyan nem volt, a módszeres gyakorlati előadások a belvárosi népiskolában tartattak.

Bárány hozta be az olvasás új módszerű tanításának rendszerét. A betűknek hangoztatás útján való tanítási módja ekkor váltotta fel a régi, százados betűző és foglaltató módszert. Az új módszer a soproni képezdében Gartner Ferencz tanár által már előbb is sikerrel alkalmaztatott s Gartnernek erről szóló munkáját Kempelen Győző 1858—1860-ban magyarul ép Szegeden bocsájtotta közre.

---

[1]) Szeged v. közig. levéltára 1856. év 9771/142. sz. határozat.

Az új módszer behozatala bizonyos nehézségekkel járt ugyan, de rövid idő alatt még a régi tanítók is elsajátították, úgy hogy a 60-as évek elején már többnyire mindenütt e szerint tanítottak. Lövényi József pesti szépíró tanár pedig 1854-ben úgy a tanítóképzőben, mint a népiskolákban az ütenyírásból is tartott előadásokat; de rendszere kevés tetszésben részesülvén, érvényre nem emelkedhetett[1]).

Bárány vezetése alatt az intézet igen jó hírnevű lett s az ő vezetése alól kikerült növendékek általában a népoktatásügy buzgó apostolai lettek. Akik a későbbi időszakban mint a néptanítói kar vezérlői kiváltak, sikeres tanításuk és irodalmi munkásságuk által maguk után nyomokat hagytak, azok általában Bárány Ignáczot vallják mesterüknek.

1861-ben Szabó Mihály lett az intézet vezető tanára s néhány év mulva az intézet alsóvárosra, a jelenlegi apácza-utczai és az igazgató tulajdonát képező Szabó-féle házba helyeztetvén át, hol nem ugyan a tanulók létszámát, de az eredményt tekintve, fokozatos hanyatlás következett be[2]).

A városi hatóság, mint az intézet egyik fenntartója, e tapasztalatra néma nem maradhatott. Midőn az 1868. évi XXXVIII. t.-cz., mely a tanítóképzők reformját is felölelte, — megalkottatott, az 1868. évi október 19-én tartott közgyűlésből feliratot intézett a közoktatásügyi kormányhoz, melyben a felállíttatni kért jogi akadémiai és gazdasági tanintézet létesítésén kívül a kormány figyelmét felkérte egyúttal a szegedi képezdére s azon óhaját fejezte ki, hogy az új tantervhez alkalmazottan három osztályúvá fejlesztessék és állandósíttassék[3]). 1869. évi deczember 5-én a közgyűlés ez ügyben újabb feliratot is intézett.

Midőn báró Eötvös miniszter 1870. évi január 11-én Molnár Aladár titkár kíséretében Szegeden megjelent, hogy a város iskoláiról és tanügyi szükségleteiről közvetlen tapasztalatokat szerezzen, a hatósággal folytatott tárgyalásai során kilátásba helyezte, hogy az állam által felállítandó több tanítóképző intézet egyikét, még pedig ösztöndíjakkal és internatussal kapcsolatban, Szegeden fogja felállítani. Politikai viszonyok és befolyások következtében azonban az új képzők közül egyik Csongrádon, másik pedig Szabadkán helyeztetett el. Csongrádot illetőleg csakhamar kiderült, hogy a képző ott nem maradhat, aminthogy rövid idő mulva innen Félegyházára át is helyezték. A szabadkai női tanítóképző elhelyezése is sok tekintetben kifogásoltatott s több alkalommal fontolgatás tárgyát képezte, hogy úgy ez,

---

[1]) Budapesti Hírlap 1854. évf. 544. és 550. sz.

[2]) „Szeged államképezdét kíván“ czikksorozat a Szegedi Híradó 1868. évi utolsó és 1870. évi első számában s az erre vonatkozó észrevétel.

[3]) Lásd: II. köt. 260. s köv. l.

mint a félegyházi intézet is Szegedre helyeztessék át. A város nem is késett e tekintetben ajánlatait minden alkalommal megtenni, de az áthelyezés terve mindenkor azon mult, hogy Szegeden ép a város anyagi támogatásával fenntartott felekezeti képző áll fenn s annak lételét válságossá tenni nem kívánatos.

Az egyházmegyei hatóság a kormány részéről tehát több ízben felhivatott, hogy a szegedi képző fogyatkozásait pótolja, esetleg a verseczivel, mely már különben is elnéptelenedett, egyesítse. A püspök azonban a szegedi képzőt áthelyezni nem kívánta, sőt a verseczi intézetet a szegedivel egyesítette s ez úton igyekezett a törvény kívánalmainak eleget téve, a szegedit átalakítani és újra szervezni. 1871. évben tehát a verseczi intézetet feloszlatták s az 1872. évi szeptember havában a szegedi képző 3-ik osztálya megnyittatott. Az intézet ellátási költségei ekkor 4220 frtra emelkedtek, de ebből 2284 frt állami segély, illetőleg a tanulmányi alap járuléka. A helyiségek bérköltségeit most is a város viselte.

Ez új szervezkedés alkalmával az egyházmegyei hatóság a képző anyagi és szellemi ügyeinek ellenőrzését Kümmer János apát s tankerületi főigazgató elnöklete alatt Dáni Ferencz, Kovács Albert, Kremminger Antal, Szabó Mihály, Szűcs Andor és Tóth János személyében megalkotott igazgató-tanácsra bízta. De az igazgató-tanács hatásköre csakhamar kiforgattatott; ezenkívül a segédtanárokul alkalmazott piaristák előadásai az intézet szellemével össze nem férő irányúaknak tapasztaltattak s ennek következtében egyrészről az igazgató-tanács megbízását 1874. évben letette, másrészről pedig a segédtanárokat is másokkal cserélték fel. Az igazgató-tanács ezután Árleth Ferencz, Babarczy József, Dobó Miklós, Erőskövy Antal, Kolb Antal, Meák Gyula, Oltványi Pál, Szabados János és Várady Ignácz személyében alakíttatott meg, de 1876-ban ez is lemondani kényszerült. S noha a tanítóképző intézetek állami felügyeletét mindenütt a tanfelügyelőkre bízták, a szegedi felekezeti tanítóképezdére nézve úgy ekkor, valamint később is azon kivételes intézkedés lépett életbe, hogy az a tankerületi főigazgatóság ellenőrzése alá helyeztetett. Ezen kívül az intézet ügyeit a káptalan egyik tagja, mint püspöki biztos vezette.

Külön gyakorló iskolája még ez utóbbi szervezés alkalmával sem volt és gyakorló előadásokra többnyire az alsóvárosi községi népiskolába jártak. Felszerelései közt egy orgona és 6 zongora szerepelt. Könyvtára 250 kötetre terjedt. Külön értesítőt ki nem adott s a nyilvánosság elől lehetőleg elzárkózott[1]). Az 1879-ik évi márczius 12-iki árvíz alkalmából az intézet helyiségei részben romba dőltek s a rozoga

---

[1]) Tóth János elemi iskolai igazgatónak 1857—68. évi négy rendbeli értesítőjében mellékesen szerepelnek csak némi adatok a tanulók létszámáról.

szerelvények jobbára megsemmisültek. A növendékek a tanévet Makón, a püspök nyári üdülő helyiségeiben fejezték be.

Harmincz évi fennállása idejéről a növendékek évenkinti létszámát a következő táblázat tárja elő:

Tanév	Tanulók létszáma I.	II.	III. osztályban	Tanév	Tanulók létszáma I.	II.	III. osztályban
1844—45	33	—	—	1862—63	28	20	—
1845—46	23	24	—	1863—64	20	28	—
1846—47	20	9	—	1864—65	25	28	—
1847—48	5	—	—	1865—66	29	29	—
1848—49	—	12	—	1866—67	22	28	—
1849—50	15	—	—	1867—68	30	19	—
1850—51	27	13	—	1868—69	24	28	—
1851—52	22	25	—	1869—70	34	24	—
1852—53	34	21	—	1870—71	39	34	—
1853—54	21	21	—	1871—72	9	15	—
1854—55	31	23	—	1872—73	17	11	11
1855—56	19	24	—	1873—74	19	9	11
1856—57	21	22	—	1874—75	25	17	9
1857—58	28	23	—	1875—76	39	15	16
1858—59	36	26	—	1876—77	35	35	21
1859—60	28	23	—	1877—78	35	23	32
1860—61	41	24	—	1878—79	25	22	22
1861—62	16	33	—	Összesen végzett			688

A csanádegyházmegyei területen levő apáczazárdák összes tanítójelöltnői, mint magántanulók, a szegedi képzőben tett vizsga alapján nyertek képesítő okleveleket.

Az intézetben működött tanárok: Menyhárdt Ágoston (1844—56), Soltész Dániel (1844—48), Lubrich Ágoston (1849—57), Bárány Ignácz (1858—61), Szabó Mihály (1861-től), Glauz Ferencz (1871-től), Szőnyi Lajos (1873-tól); segéd-tanárokként működtek: Bója Gergely, Kustár Ignácz, Borostyáni Alfonz, Magyar Gábor, Horváth Sándor, Martin Péter, Kutassy József, Nagy János, Ferenczi János. Rajztanító Vitkovszky Lőrincz, szépírás tanító pedig Marosi Mór volt[1]).

Magán női tanítónőképezde is volt Szegeden. Keméndyné Drucker Irma 1875. évi nov. 4-én nyitott ilyent s növendékei a szabadkai képezdén tettek nyilvános vizsgát.

---

[1]) Szabó Mihály: A szegedi kir. róm. kath. tanítóképezde értesítője az 1883—84. tanévről. Negyven éves fennállása és negyedik újjászervezése emlékeül. Szeged, 1884.

2. KISDEDÓVÁS ÉS KISDEDÓVÓK.

A magyar törvényhozás a „kisdedóvásról“ szóló 1891. évi XV. t.-cz. megalkotása által a népiskolai intézmények egyik legkiválóbbikát honosította meg nálunk. A 3—6 éves kisdedeket itt nemcsak a gyakori balesetektől óvják meg, aminek a szülői gondatlanság miatt vagy felügyelet hiányában kitéve lennének, hanem egyúttal a nevelésre s az iskolázásra is előkészítik. A gyermekben rejlő szunnyadó tehetségek már az óvókban felébresztetnek s azok alkalmas eszközökkel, mintegy játszva fejlesztetnek, a szép és nemes iránt fogékonyakká tétetnek anélkül, hogy a túlhajtott tanítás által a szellem és a kedély megerőltetnék[1]).

Kisdedóvókat legelőbb Angliában 1819-ben állítottak; hazánkban pedig a legelső ilynemű intézetet 1828-ban Budán korompai gróf Brunswick Teréz saját házában nyitotta meg. Ennek neve akkoriban „angyalkert“ volt. Majd Pesten, Beszterczebányán, Kolozsvárott és Pozsonyban[2]), 1846-ban pedig Szegeden nyílt meg az első óvó, megelőzve ezzel az országnak igen sok, a műveltség iránt fogékonyabbnak tartott városát.

A szegedi óvókat a társadalom, az 1846. évben alakult szegedi jótékony nőegylet létesítette, mely alapszabályai értelmében czélul tűzte ki a „kisdedóvodák fenntartása és alapítása mellett a szegények, árvák és özvegyek sorsán enyhíteni, a háztartásban a jólétet előmozdítani s minden társadalmi sebeket bekötözni, melyekhez női kezek szükségesek.“ Az 1846. évi február 8-án Rónayné Németszegi Mária elnöklete alatt megalakult nőegylet nagy buzgalommal hozzáfogott az első kisdedóvó részére való alapítványok gyűjtéséhez[3]). Az ifjúság

---

[1]) Wilderspin: Ueber die frühzeitige Erziehung der Kinder; und die englischen klein-Kinderschulen, 2-te Aufl. Wien, 1828.

[2]) Briedl Fidél: A kisdedóvó intézetek történetileg. (Tudománytár 1841. évf. 9. köt.) — P. Szathmáry Károly: Emlékirat a kisdednevelés nevezetesebb mozzanatairól. Budapest, 1878. — Morlin Emil: A magyar kisdedóvás multja és jelene. Budapest, 1896.

[3]) Alapítók voltak: Auer Sarolta 85, Babarczy József 16, Bánhidy Dugonics Teréz 40, Bérczy Borbála 100, Tanner Lujza 30, Osztróvszky Leopoldina 30, Skultéty Andor 16, Schwarzenfeld Borbála 85, Szivessy József 85, Back Sándor 20, Bárkányi János 15, Wagner Károly 25, Götz Károly 50, Tóth Mihály 50, Szabó Imre 30, Kohen Johanna 85, Vedres Rozál 200, Rengei Róza 100, Rózsa Teréz 33, Pálfy Julia 20, Pálfy Francziska 80, ifj. Vedres Istvánné 40, Ebner József 30, Klauzál Mária 166, Adler Teréz 30, Mihályfy Teréz 20, Varga Márton 20, Zseravitz János 33, Baurnfeind Nándor 33, Athanasz Francziska 16, Dáni Teréz 50, Somogyi Antal 50,

már 1841. év óta az óvó javára működvelői előadásokat rendezett s ezek tiszta jövedelmekép a nőegyletnek 800, illetőleg 2000 frtot bocsájtott rendelkezésre[1]). A nőegyleti tagok 6 évre biztosított járulékai is 800 frt évi bevételt helyeztek kilátásba s ekként az óvó felállítása biztosítva lévén, 1846. évi júl. 15-én Nagy József óvó vezetése alatt 170 gyermekkel az első kisdedóvó megnyílt. E létszám rövid idő mulva 259-re emelkedett. A gyermekek után havonkint 10 pkrt fizettek, de a szegényeket ingyen vették fel. Az óvó fizetése 140 frt, a következő évben már 300 frt volt. A második évben az intézeti bérhelyiségeket a nőegylet 11,000 váltó forinton tulajdonul megszerezte.

A forradalom után a kedvelt óvó távozása következtében az intézet látogatottsága csökkent, de az egylet jövedelmei is igen megapadtak. Gyűlésezni akkor nem volt szabad s ez az érdeklődés és pártolás mérvére lohasztólag hatott. Így volt ez különben az egész országban, úgy hogy a szabadságharcz előtt fennállott 92 óvó 1850-ben 34-re olvadt le[2]).

De a szegedi óvó nem szűnt meg. A gymnasiumi ifjúság vigalmai és működvelői előadásai 1850. évben 493 frt 32 kr. jövedelemmel segítették ki a nőegyletet nehezebb viszonyaiból, úgy hogy az óvó fenntartása továbbra is biztosítottnak látszott.

Az óvó által elért sikereket a város hatósága is méltányolta s az 1854. évi április 21-én tartott község választmányi ülésen ő felségeik egybekelése emlékezetére, a belvárosi óvó fenntartására 2000 frt tőke kamatjárulékát szavazta meg.

A következő évben a nőegylet azon szerencsés helyzetbe jutott, hogy Hoffer és Heszlényi vállalkozók a kisdedóvó telkének felesleges részén szinházat építettek, ami úton a kisdedóvó intézet évenkint mintegy 500 frt biztos jövedelemre tett szert, s így a második óvó felállítására az alap előállott. 1856. évi október 15-én, Petri János óvó vezetése alatt megnyílt tehát a felsővárosi intézet, mely a következő évben Kún János okleveles óvó vezetésére bizatott; de az intézmény csak a későbbi időkben tudott népszerűséget kivívni.

A harmadik intézet csak az 1872. évben Rókuson nyílt meg. Erre a

---

Szegheő János 33, Schmidt Jozefa 100, Sperlák Endre 100, Hódy László 16, Máhr Ferencz 25, Ditzgen József 10, Rónay Mihály 100, Nagy János tanító 60 frt. Későbbi alapitók: Bene József 200, Bene Ferencz 100, Rózsa József 900, id. Felmayer Antal 200, Bánhidy Józsefné 40, Fotti Mária 40, Ráth Jakabné 55, Szabó Imréné 40, Szeged város 2000 frt tőkeösszeggel.

[1]) Nemzeti Ujság 1841. évf. 95. sz. — Pesti Hírlap 1841. évf. 95. sz. 1842. évf. 115. sz. és 1846. évf. 374. és 412. sz.

[2]) Sziklay P. Gyula: A székesfehérvári kisdedóvó egyesület 25 éves története. Székesfehérvár. 1893.

Szeged-csongrádi takarékpénztár még az 1859. évben s ettől fogva évenként 200 frt gyümölcsözőleg kezelendő tőkét szavazott meg. A társadalom minden erejét a harmadik óvó felállításához szükséges tőke megteremtésére vették igénybe. A nőegylet különféle vigalmakat és bazárokat rendezett s ez a tevékenység egyúttal a társadalmi pangó életre is üdítőleg hatott. Az 1861. évben feloszlatott honvéd-egylet 949 frt 57 kr. tőkéjét is a rókusi óvó-alapnak engedte át. Működvelői előadásokból, Ketten Henrik, Reményi Ede és Lohr János hangversenyeinek, valamint Apraxin Julia vendégszereplésének jövedelmeiből így lassanként 4000 frt tőke gyűlt egybe, mely ingatlan szerzésére fordíttatott. Az új intézethez Kun János felsővárosi óvó helyeztetett át, oda pedig Skultéti Mihály óvó alkalmaztatott, ki Nagy János távozása óta a belvárosi óvónál sikerrel működött. Az így megürült belvárosi óvóságra pedig Székely Gábor neveztetett ki. Székely nagy buzgalmat fejtett ki az intézmény újra szervezése körül. Az udvarhelyiséget kibővítette és fákkal beültette. Az átnedvesedett épületnek az egészségi viszonyok szempontjából való átalakításán is sokat fáradozott.

A nőegylet 1873-ban mind a három óvónál a Frőbel-féle játszónevelési rendszert léptette életbe, mely alkalommal az „Árpád a testvériséghez" szabadkőmíves páholy 500 frtot bocsájtott a nőegylet rendelkezésére. Ugyanezen időtől fogva az óvási díjakat a belvárosban havi 1 frtra, a külvárosokban pedig 50 krra emelték fel[1]).

Az alsóvárosi óvó felállítására a város közönsége 1867. év óta a költségvetésben évenkint 126 frt gyümölcsöző alapot irányzott elő. Az alaptőke annyira szaporodott, hogy 1878. évben a város tulajdonát képező alsóvárosi kántorlak átalakítása és berendezése munkába is vétetett oly szándékkal, hogy a következő évi márczius havában ott az új intézmény megnyittassék. Ez nemcsak óvó, hanem egyúttal a 3 éven alól levő kisdedeknek, kiknek szülei egész napon át mezei munkában vagy egyébként el vannak foglalva, dajkáló helye leendett. E czélra kellően berendeztetett s már tényleg meg is nyittatott, de az ünnepélyes felavatás a közbejött árvízszerencsétlenség okából elmaradt.

Ezen intézmény fenntartása, az óvó 400 frt fizetése, a fűtési és egyéb kiadások a közpénztárt terhelték volna, ellenben a felügyelet a nőegyletre bizatott, mely az 1854. évben megszavazott 2000 frt helyett utóbb 6000 frt tőkealapítvány után járó kamatsegélyben részesült.

Az árvíz a rókusi és alsóvárosi óvókat romba döntötte. Az intézmény látogatottságát és évenkénti népességét 34 évi időszakról a

[1]) Zombory Antal: Emléklap a szegedi jótékony nőegylet 30 évi működéséről. Szeged, 1876.

következő táblázaton szemlélhetjük, megjegyezvén, hogy az óvókba járóknak átlag 25%-a zsidó családok gyermekei voltak.

Évben	Óvóba járt				Évben	Óvóba járt			
	fiú	leány	összesen	óvódíj mentes		fiú	leány	összesen	óvódíj mentes
1846	132	127	259	60	1863	70	60	130	14
1847	37	35	72	12	1864	55	48	103	10
1848	56	48	104	46	1865	51	50	101	5
1849	18	13	31	5	1866	49	48	97	6
1850	69	43	112	50	1867	36	45	81	5
1851	43	31	94	24	1868	68	36	104	10
1852	64	38	102	38	1869	47	46	93	7
1853	47	45	93	38	1870	43	29	72	2
1854	58	62	120	23	1871	71	49	120	6
1855	42	58	100	14	1872	54	30	84	1
1856	97	46	143	34	1872—73	199	163	362	11
1857	85	33	118	19	1873—74	226	202	428	18
1858	65	32	97	4	1874—75	217	191	408	16
1859	59	80	140	10	1875—76	204	184	388	21
1860	46	32	78	6	1876—77	152	137	289	18
1861	67	44	111	7	1877—78	151	140	291	25
1862	95	70	165	49	1878—79	116	100	216	19[1]

3. A NÉPISKOLÁK FELÜGYELETE ÉS IGAZGATÁSA.

Hogy az oktatásügy, az iskolázás a legfontosabb állami érdek s így arra az államnak gondosan felügyelnie kell, befolyásának és akaratának érvényesülni szükséges: azt csak a XVIII. században kezdették felismerni. A karloviczi béke megkötése után (1698.) a bécsi kormány hatalmi érdekeinek és a németesítésnek előmozdítására elrendelte, hogy a tiszai határőrvidéken s így Szegeden is, állami iskolák létesíttessenek[2]). Az ország megsemmisítésére czélzó különféle politikai törekvések során tehát az iskolát is fel akarták használni arra, hogy az idegen szellemű nevelés által Magyarország alkotmánya elenyésztessék. A kitört kuruczmozgalmak következtében azonban e tervezet abban maradt.

[1]) Az utóbbi 3 év számadataiból a rókusi létszám hiányzik.

[2]) Helfert Joseph: Die Gründung der österr. Volksschulen. Prag, 1860. 74. l.

Az államnak a népneveléssel szemben fennforgó jogai és kötelezettségei érvényesülésére az első intézkedéseket Mária Terézia tette meg, ki a m. kir. helytartótanács kebelében 1766. évben gróf Fekete György elnöklete alatt felállította az első „tanulmányi bizottságot“[1]), melynek feladatát képezte: kormányintézkedések által az ország visszamaradt közművelődési ügyét előbbre vinni és fejleszteni. A kizárólag egyházi hatóságok rendelkezéseitől függő iskolákra nézve 1770. évben kelt egyik udvari rendelet az állami befolyás és ellenőrzés biztosítására azt is megállapította, hogy a kántor-tanítói állások tekintetében a papság csak a kántori és sekrestyési teendőket illetőleg rendelkezhet, ellenben maga „az iskola politikai, vagyis világi ügy s mint ilyen, az ország közigazgatásának egyik alkatát képezi“[2]). Néhány év mulva a tanulmányi bizottság elkészítette az első magyar iskolai rendtartást, mely 1777-ben „Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas“ czím alatt Bécsben, 496 lapra terjedő könyvben közzé is tétetett. Ebben az egész közoktatásügyi rendszer teljesen fel volt ölelve s a népoktatás, a gymnasiumi, akadémiai, egyetemi tanítás stb. részletesen szabályoztatott, a tanítás anyaga és módszere is megállapíttatott.

Ezen rendtartás értelmében az ország közoktatásügyének ellenőrzésére Budán, Pozsonyban, Zólyomban, Győrött, Pécsett, Kassán, Ungvárott, Nagyváradon és Zágrábban felállított főigazgatóságok bízattak meg. Ezek a királyi főigazgatók és kerületi felügyelőkből állottak, kiknek hatásköre tüzetesen körvonalozva volt. A népiskolai ügyek első fokú intézésére pedig a helyi igazgatóságok felállítása rendeltetett el.

Szeged a nagyváradi főigazgatóság alá tartozott. Az első főigazgató gróf Károlyi Antal, Szathmár vármegye főispánja volt (1776. nov. 29-én), ki $5^1/_4$ év mulva állásáról lemondván, ideiglenes utódja Luby Antal táblabíró, kerületi felügyelő lett. 1782. évben gr. Haller József, Krassó vármegye főispánja lett a főigazgató, de 1786. évi aug. 1-én ez is lemondott s utódjául Tokody György, Bihar vármegye alispánja neveztetett ki és 32 évig intézte a kerület iskolai ügyeit. Alatta kerületi felügyelő, mint a népiskolai ügyek intézője (inspector), Verner Jakab volt, ki 1779. évi május 30-án Szegeden megjelenve, a Ratio educationis értelmében szervezett szegedi nemzeti iskolákat ünnepélyesen megnyitotta. Tokody 1789. évi áprilisban, 1790-ben, 1794. évi júliusban s végül 1813. évi szept. 13-án látogatta meg a szegedi iskolákat, mindenütt egyúttal vizsgálatokat is tartva.

1818-ban Gedeon László nagyváradi jogtanár és prodirector, 1820. évi szept. 26-án pedig Tokody István nagyváradi kanonok lett a főigazgató, ez utóbbi már királyi tanácsosi ranggal.

[1]) Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás történelme. Budapest, 1883. 16. l.

[2]) Helfert J. i. m. 117. l.

Az új főigazgató 1822. évi május 17-én a tanács kíséretében vizsgálta meg az összes szegedi iskolákat. Alatta a népiskolai ügyeket vezető kerületi felügyelő Pechata János volt. 1828-ban Lajtsák Ferencz kanonok lett a főigazgató, püspökké kineveztetése után 1838-ban utódja Lonovics József lett, aki alatt a kerületi felügyelői állást már nem töltötték be, mert az újabb tanügyi szervezet értelmében a kerületi felügyelők teendői az esperesekre és alesperesekre bízattak. A szegedi népiskolák felügyelete tehát Kremminger Antal prépost-alesperesre ruháztatott.

Lonovics 1841. évi november 24-én látogatta meg a szegedi iskolákat, melyek már 12 év óta nem voltak megvizsgálva. Ez alkalommal tapasztalatai fölött megelégedésének adott kifejezést. 1844. évi november elején ismételte látogatásait.

A szabadságharcz után, az 1849. évi ideiglenes tanügyi rendtartás értelmében Szeged a pest-budai kerülethez osztatott be, melynek főigazgatója Kovács Pál volt, ki a szegedi tanintézeteket 1851. évi tavaszon látogatta meg. 1853-ban utódául Haas Mihály pécsi kanonok, a hirhedt germanisator neveztetett ki. Ez gyakrabban vizsgálgatta a szegedi népiskolákat s az iskoláztatást nagy erélylyel szorgalmazta. Dicsekedve mondogatta, hogy még a tanyai iskolás gyermekek is németül fogják üdvözölni[1]). De ez irányban igyekezetei hajótörést szenvedtek.

A Bach-korszak bukása után Szeged a nagyváradi tankerülethez visszacsatoltatott. Főigazgató most Kümmer Henrik apátkanonok, felügyelő pedig újból Kremminger Antal lett.

Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. a népoktatás ügyét a középiskolákétól teljesen elkülönítvén, amazok felügyelete és ellenőrzése a megyei tanfelügyelőkre bízatott. Szeged városának s illetőleg az egy tankerületet képező Csongrád és Békés vármegyéknek első tanfelügyelőjéül 1869. évi április hó végén Vadász Manó, a város volt országgyűlési képviselője neveztetett ki. Az iskolák látogatását, vizsgálatát ezentúl ő teljesítette s a népoktatási törvény végrehajtását ugyanő szorgalmazta.

A népiskolák ügyeit tehát az elősorolt főigazgatók és felügyelők

---

[1]) Ezen nagyon is elterjedt és alapos vád ellenében Tóth János: „Emléklapok Szeged sz. kir. város tanyai népiskolái rendezett állapotának harminczadik évfordulója alkalmából“ Szeged, 1882. czímű műve 21-ik lapján tisztázni igyekszik az áldatlan emlékű szathmári püspököt, de hasztalan. A szelidlelkületű Tóth János jóhiszeműsége menthető ugyan, de Haas németesítő törekvéseiről még ma is ezrenként lehetne a tanubizonyságokat egybegyűjteni, kik Tóth János mentegetéseivel szemben hazaellenes törekvéseit meggyőzőleg igazolhatnák. Erre különben semmi szükség.

vezényelték. Ők ítélkeztek egyúttal a tanítók fegyelmi ügyeiben, gyakorolták a kinevezés és később a megerősítés jogát, de igen eltérő módon. Kezdetben a főigazgató nevezte ki a tanítókat, később már csak kijelölte és megválasztásukat javasolta a város hatóságánál, mely esetben a választást hol a tanács, hol a helyi igazgató eszközölte. 1819. évben a tanács óvást emelt a miatt, hogy a főigazgató a hatóság megkérdezése nélkül nevezte ki Jéger Imrét. 1826-ban ez eset ismétlődött s a Ratio educationis 188. §-ára hivatkozva a tanács kijelentette, hogy csak az általa kijelölendő 3 folyamodó valamelyikét fogadhatja be tanítóul. 1835-ben a tanács feliratban kérte a helytartótanácsot, hogy mint iskolafenntartó s mint patronus a tanítók szabad választására jogosíttassék fel. De a kérelem elútasíttatott, ellenben a kijelölési jogot többé nem sértették meg. 1835. év óta a kijelöltek közül való kinevezéseket a kerületi felügyelő, Kremminger alesperes gyakorolta. A forradalom után a tanítókat a községi választmány, illetőleg a tanács választotta és a püspök erősítette meg.

A népiskolai ügyeknek első fokú közvetlen intézését és felügyeletét kezdetben a plébánosok eszközölték, kik e minőségben „praefectus scholarum“ címet viseltek. 1719. óta a szegedi népiskolák praefectusai a plébánia vezetésével megbízott kegyesrendi házfőnökök voltak. A Ratio educationis 54. §-a azonban elrendelte, hogy a nagyobb városokban a nemzeti iskolák fölött való közvetlen felügyeletet és ellenőrzést a hatóság egyik tagja, mint helyi igazgató köteles teljesíteni. A tanács hármas kijelölése alapján ezt (rector scholarum) a királyi főigazgató nevezte ki s mint ilyen 50 frt tiszteletdíjat élvezett. Kötelessége volt az iskolák állapotáról, a tanítás eredményéről a főigazgatóhoz s illetőleg kerületi felügyelőhöz félévenkint jelentéseket tenni, a vizsgákat megtartani, az iskola-ügyekben kelt rendeleteket végrehajtani, a tanítók kötelességei betöltése fölött őrködni stb.

A szegedi nemzeti iskolák első igazgatójául 1778-ban Volford György főbíró neveztetett ki. 1796. évi decz. 23-án történt elhunytával utódja Müller Sebestyén főbíró lett (kineveztetett 1797. júl. 2-án), különös útasításul adatván néki, hogy a „hanyag tanítókat feljelentse.“ Müller talán túlságos erélyt fejtett ki, mert 1807-ben az összes tanítók — az agg Kókai Mihály kivételével, ki egyúttal az igazgató tollnoka (actuarius) volt — ellene fellázadtak s a főigazgatóságnál bevádolták. A mozgalom vezetője Nagy István tanító volt, ki egyúttal arra törekedett, hogy Müller elmozdításával az igazgatóságot elnyerhesse. Nagy István azonban Nagy-Károlyba áthelyeztetett, Müller pedig állásáról önkényt lemondott.

Az igazgatóságot ekkor a Nagy-Károlyból imént áthelyezett expiarista, Jéger József tanító, mint a tanító-testület legidősbje (scholae senior, senior professorum) óhajtotta volna elnyerni. Azért is az 1808. évben helyi igazgatónak kinevezett Szilber János tanácsnok ellen

áskálódni kezdett. Szilber az 50 frt igazgatói tiszteletdíjat azon a czímen, hogy a fél évi jelentéseket szerkeszsze, az iskolai iratokat rendben tartsa, Jégernek önkényt átengedvén, ez csakhamar megszelídült; de Jéger a reábízott kötelességekről csakhamar megfeledkezett, sőt az iskola régi iratai és jegyzékei is az ő gondatlansága miatt elhányódtak.

Jéger tűrhetetlen zaklatásai miatt 1818. év végén Szilber az igazgatóságról lemondani kényszerült, de az állás csak a következő évi február 6-án történt elhunyta alkalmából töltetett be. Ekkor Szluha Ádám főbíró neveztetett ki igazgatónak, ki 1820. évi decz. 28-án iktattatott be tisztségébe, hivatalos teendői ellátására vonatkozó „vezetékszál" című részletes utasítást nyerve.

Az új igazgató előbb Fekete Jánost, a tanítói kar legidősbjét bízta meg az irattár kezelésével és a jelentések szerkesztésével. De két év mulva e teendőkkel már Illyés Ágoston fiatal piaristát, a rajziskola vezetőjét kényteleníttetett megbízni. Illyés buzgón végezte e feladatait, sőt a kezeihez jutott szórványos adatok és az emlékezet alapján a szegedi népiskolák vázlatos történetét az 1777. évtől kezdődőleg egybeállította[1]).

Szluhának 1825. évi augusztus 24-én történt elhunyta után Tokody főigazgató ugyanaz évi nov. 28-án Kiss József polgármestert nevezte ki igazgatónak oly módozattal, hogy távolléte vagy akadályoztatása esetén magát Szluha Ferencz aljegyző által helyettesíttesse, ki már atyja oldalán az iskolaügyekben sok szolgálatot teljesített. Tíz évi fáradozás után Kiss József állásáról lemondott s Lajtsák püspök most Pálfy János tanácsnokot nevezte ki igazgatónak, kit Kremminger 1835. évi decz. 27-én iktatott be. Pálfy 1844. évi decz. 15-én elhunyt s a következő évi július 27-én Hódy Imre tanácsnok lett a helyi igazgató, ki a helytartótanácsnak 1846. évi július 16-án az új tanítási rendtartást illetőleg kibocsájtott szabályzatát életbeléptette. Ennek 46. §-a értelmében a királyi városi helyi igazgatók, a kerületi felügyelők elkerülésével, a főigazgatóval közvetlen érintkezésre és levelezésre jogosíttattak fel.

Hódy az igazgatóságról már 1846. évben lemondott s utódja Lengyel Pál polgármester lett.

Az 1849. évi okt. 9-én kibocsájtott ideiglenes oktatásügyi rendelet alapján, gyulai Gál Edvárd „királyi főbiztos" 1849. évi nov. 17-én

---

[1]) Az ívrét alakú könyvbe az iskolák további nevezetesebb eseményei alkalomszerűleg bejegyeztettek. Néhány tanítói értekezleti jegyzőkönyv is előfordul benne. Utóbb a naplószerű adalékok magyarul vezettettek, de igen rendetlenül s hézagosan, mígnem 1851-ben végkép abban maradtak. A kézirat néhai Tóth János hagyatékából a szegedi kegyesrendi ház könyvtárába került.

a szegedkerületi összes közép- és népiskolák felügyelőjéül, ideértve a felekezeti iskolákat is, Kremminger prépostot nevezte ki. Ez ismét helyi igazgatókul a belvárosra Szluha Gáspárt, Rókusra Szűcs Antal plébánost, felső- és alsóvárosra pedig Gaál Damascen és Melicher János gvárdiánokat alkalmazta. De még ugyanaz évben Augusz Antal pestkerületi főispán a szegedi tankerület felügyelőjéül Kovács Pált nevezte ki s így Kremminger megbízása megszünt. Kovács az 1851. év tavaszán iskolalátogatása alkalmából, majd ugyanaz évi aug. 6-án kelt levelében a tanácsot arra ösztönözte, hogy „nagy számú iskoláira tekintettel" s az oktatás nagyobb sikere érdekéből, egy külön iskolai igazgatóságot szervezzen. Az igazgató mindenesetre tudományosan képzett egyén legyen és az iskolákon kívül semmi más foglalkozással ne terheltessék.

A hatóság e felhívásnak hódolt, szervezte az igazgatói állást, melynek javadalmául 500 frtot állapitott meg. Az állásra ugyan nyilvános „csőd" iratott ki, de emellett az új állás elvállalására bizalmas úton dr. Tóth János kegyesrendi tanár kéretett fel, ki szelíd lelkületénél, odaadó buzgalmánál fogva a bizalmat és tiszteletet teljes mérvben birta. Tóth az 1852. évi febr. 12-én kineveztetvén, ugyanazon hó 29-én a „tanbizottmány" és az összes tanitói kar jelenlétében hivatalába beiktattatott, alája rendeltetvén egyúttal a felekezeti iskolák is. Midőn az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében a szegedi iskolaszék 1869. évi június 19-én megalakult s mint ilyen a népiskolák elsőfokú hatóságaként az iskolák igazgatását közvetlenül intézte, a törvény értelmében Tóth János eddigi hatáskörét ugyan megszüntette, de sikeres szolgálatai méltatásául, különösen a tanyai iskolák ellenőrzésére őt „népiskolai felügyelő" czímen a közoktatásügy szolgálatában továbbra is megtartotta, sőt némely intézet — mint például a reáliskola, a polgári leányiskola — igazgatásával is megbízták. Javadalma, mely az 1857. évi július 2-án az úti átalány betudásával 1000 frtra emeltetett, utóbb 1500 frtban állapittatott meg[1]).

---

[1]) Tóth János 1804. évi nov. 7-én Nyőgéren, Vasvármegyében született. 1820. évi okt. 10-én a kegyes-tanítórendbe lépett s 1826. évi nov. 14-én bölcsészet tudorrá avattatott, 1828. évi okt. 11-én pedig pappá szenteltetett. Előbb Váczott, 1829—30-tól fogva pedig a szegedi lyceumban tanitott, mint a természettudományok kedvelt tanára. A tanyai népiskolák fejlesztése körül maradandó érdemeket szerzett. Szerény, zajtalan tevékenységét a közelismerés jutalmazta. 1860-ban a koronás arany-érdemkereszttel, 1868-ban pedig királyi tanácsossággal lett kitüntetve. 1873. évben Gizella főherczegnő menyegzője alkalmából a zabosfai tanyai népiskolánál 500 kötetből álló könyvtárt, kisebbszerű ásvány- és fizikai múzeumot alapitott, valamint a szegény tanulók segélyezésére 200 frt tőke alapítványt tett. Később 4000 frt értékű fizikai és tanszer gyűjteményét a polgári leányiskolának adta s ennek gya-

Az 1869. évi június 19-én első ízben megalakult s azóta háromévenként újra szervezett községi iskolaszéknek első elnöke Dáni Ferencz, jegyzője pedig Muskó Sándor lett. 1871. évi április végétől 1872. évi június végeig Takács Mihály, augusztus 31-től fogva pedig mindvégig Kovács Albert volt az iskolaszék elnöke. Az administrativ ügyek felszaporodása következtében az iskolaszékhez javadalmazott jegyzői és irattárosi állások szerveztettek[1]).

4. RENDTARTÁSOK, TANÍTÁSI MÓDSZEREK; AZ ISKOLÁK BELSŐ ÉLETE.

Nagyon kevés az, mit idevágólag a régibb időkre nézve, terjedelmes és kiváló oktatásügy-történeti szakművekből átaljában is tudunk[2]), amin nem lehet csodálkozni. Mert a népiskola mint ilyen, tulajdonkép csak a „Ratio educationis" megjelenése óta áll fenn s a korábbi, kizárólag egyházi befolyás alatt álló alsóbb iskolák feladatát álig képezte más, mint az egyházi segédszolgálatra való képzés, nevezetesen a ministrálás, temetéseknél való éneklés stb[3]).

Az egyházi hatóságoknak az iskolákra és a tanítás módjára nézve nem is volt valamely különösebb intézkedése s canonica visitatiók alkalmával is csak arra volt gond, hogy a tanító az apostoli hitvallásról hitet tegyen[4]).

A tanítás tehát minden rendszer és módszer nélkül történt. Kiki

---

rapítására egyúttal 500 frt tőke-alapítványt tett. Meghalt 1887. aug. 6-án. Kimerítőbb életrajzát közölte a szegedi főreáliskola 1872—73. évi értesítvényében Vész Albert, továbbá a szegedi tanyai iskolák 1888—89. évi értesítőjében Tóth Antal, úgy a Szegedi Híradóban Várkonyi Endre.

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az illető évek s napokról kelt tanácsi határozatok, továbbá az „elemi iskolai igazgató" és „tanítók fizetése" című külön kezelt iratokban levő főigazgatói értesítések stb.

[2]) Garamszegi Lubrich Ágost: A nevelés történelme. Budapest, 1876. évben megjelent 4 kötetes nagy műve. — Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Budapest, 1883. — Kiss Áron: Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügy történetéhez. Budapest, 1874. — Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881.

[3]) Lásd alább, a belvárosi népiskolánál Návay János plébános 1717. évi okt. 8-án kelt levelét.

[4]) 1754. évi aug. 4-én gr. Esterházi Károly esztergemi kanonok által Szegeden tartott egyházlátogatási jegyzőkönyv a Csanád egyházmegyei levéltárban Temesvárott.

akkor és azt, vagy annyit tanított, amikor és amennyit jónak látott. A tanító túlnyomólag egyházi segédszolgálatokkal lévén elfoglalva, a magukramaradt tanulók fölött valamelyik korosabb növendék gyakorolt felügyeletet s vezette a tanítást. Többnyire egymásközt és maguktól tanultak olvasni és írni. Egyöntetű tankönyvekről szó sem volt. Rendes iskolai év, osztály vagy tanfolyam nem létezett. A szülő akkor adta be és vette ki a gyermeket az iskolából, amikor tetszett. Így a tanulók foglalkoztatása is nem egyszerre és a haladás mérvéhez képest együttesen, hanem egyénileg és egyenként történt. Órarend, vagy más rendtartás egyáltalán nem volt.

A legelső iskolai törvény az 1778-ban kibocsájtott Ratio educationis volt, mely a népiskoláknak falusi, kisvárosi és nagyvárosi hármas minőségét megállapítván, mindezekre nézve már követendő szabályokat állapított meg. Szegeden 1779. évi június 1-én lépett életbe az új rendtartás s ekkor szerveztettek a város népiskolái legelőször. A belvárosban ugyanis 4 osztályú nemzeti iskola nyittatott, ugyanolyan, mint a főigazgatósági székhelyeken állított mintaiskolák voltak. A külvárosokban pedig a falusi iskolák mintájára úgynevezett „trivialis" iskolák szerveztettek, illetőleg átalakíttattak. A külvárosi iskolák haladottabb növendékei a nemzeti iskola magasabb osztályaiba felvétettek, mert a két iskola összhangban volt, mindakettőnek tananyaga tervszerűleg megállapíttatott.

A mult század végén e szerint Szegednek a belvárosban egy négyosztályú fiú- s egy egyosztályú leányiskolája, felső- és alsóváros on pedig egy egyosztályú fiú- és leányiskolája, összesen tehát hat tanító és három tanítónő vezetése alatt, hét osztályból álló négy iskolája volt[1]), melyek a tanács egyik tagjának személyében kinevezett helyi igazgató felügyelete alá jutottak.

Ez időtől fogva vannak a tanításra, a taneredmény biztosítására, a tananyagra, úgy a fegyelemre vonatkozó általános és különös rendelkezések, a többi közt a következők:

A leányoknak a nagyobb fiúktól leendő elkülönítésére 1793. évben a tanács a belvárosi leányiskolának külön épületet emelt. A külvárosokban azonban az 1800. évi márcz. 25-én kelt királyi rendelet daczára, a fi- és leányosztályok egy épületben maradtak s a tanítónők szorgalmazott fizetésjavítása is jobb időkre halasztatott[2]). 1786. évi

---

[1]) Pestnek a jelen század első tizedében is összesen csak 17 osztályból álló 8 népiskolája volt. Lásd Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végeig. Budapest, 1882. 15. lap.

[2]) Móra, Tabán és Alvég külvárosokban az 1839—40. évben felállított „ingyen iskolák" vegyes osztályaiban a nemenkénti elkülönítés a helytartótanács rendeletére csak az 1844—45. tanév alatt hajtatott végre.

június 6-án kelt felsőbb rendelettel az iskolaév kezdete október 1-ére, befejezése pedig július végére tűzetett ki; az évzáró vizsgákat pedig augusztus közepéig kelle megtartani, a félévi vizsgák ideje februárra tűzetett ki. Az 1787. évi márczius 26-án kelt rendelet a nagy szünidőt július 15-től szeptember 1-éig terjedőleg állapította meg, a félévi vizsgák pedig január végén voltak tartandók. Az 1790. évi május 7-én kelt felsőbb rendelet a tanév kezdetét november 1-ére, zárását július 15-ére tűzte ki; de a következő évben a vizsgák márczius és szeptember hónapokban tartattak meg. Később a nagy szüneti idő csak egy hónapból állt[1]; majd augusztus és szeptember hónapokból állt a nagy vacatio, amit az iskolaszék 1869-ben változtatott meg.

Ezen kívül karácsony, húsvét és egyéb ünnepek alkalmából néha hetekre terjedő kis szüneteket tartottak s a temérdek fél-ünnepen is szünetelt a tanítás. Hamvazó szerdán, balázsoláskor[2]), keresztjáró napokon stb., az iskola zárva volt. Rendes heti szünet volt még szerdán déltől fogva péntek reggelig. Az 1787. évi márcz. 26-án kelt rendelet azonban a szüneti napot csütörtökre szorította s ha csütörtökre ünnep esett, az esetben kivételesen a szerda délután is szüneti nap volt. Később csak csütörtök délután volt heti szünet[3]).

Felsőbb rendelet értelmében 1785. évben a német nyelv tanítását még a nemzeti iskolába is bevezették. Volt is öröm 1790-ben, amidőn e rendeletet visszavonták, amiről a belvárosi iskola történeténél tüzetesebben szólunk. Jéger tanító azonban 1810. évben a nemzeti iskola IV. osztályában a német olvasás és írás tanítását újból megkezdette, még pedig a polgárság egy részének tetszése mellett.

A tankötelesek iskoláztatása ügyében az első rendelet, mely a szülőkhez intézendő intésekre szólította fel a hatóságot, 1790. évben bocsájtatott ki. 1793. évben történt legelőbb az is, hogy a helyi igazgató a gyakori kimaradozások okából a mulasztók összeírását elrendelvén, a tanácsnál javasolta, hogy a szülőket megbüntessék.

A tankönyvekre nézve az 1790. évben kelt legrégibb rendelet azt tartalmazta, hogy a budai egyetemi nyomdában a nemzeti iskolák részére készített olvasó- és más tankönyvek használandók. Ez a rendelet egész az 1852. évig érvényben maradt[4]).

[1]) 1823. évi ápr. 3-án kelt együttes kérelme a tanítói karnak Szeged v. közigazgatási levéltárában.

[2]) Február 3-án, szt. Balázs püspök napján. Torokfájások elhárítására a pap ekkor keresztbekötött gyertyaszálakat imádság elmondása közben a gyermekek álla alá illeszt.

[3]) A tanítóknak 1823. évi ápr. 3-án kelt testületi kérelme a tanácshoz.

[4]) Helytartótanácsi s főigazgatói rendeletek Szeged v. közigazgatási levéltárában majdnem minden évről.

Az olvasás tanítása a régi betűző és foglaltató módszer útján történt, mi egész a 60-as évekig, sőt részben még azon túl is érvényben maradt. Mert a betűk hangoztatása útján való olvasási módszert kezdetben csak az újonnan képesített tanítók léptették életbe. Az írást is a tanító által előírt vonalak utánrajzolása vagy a kéz vezetésének módozata szerint tanították. Számoló gépekről és más tanszerekről szó sem lehetett, ezek is csak az 50-es évek óta használtattak. Minden a memorizálásra volt fektetve. A tanító előmondása után a tanulók egyszerre és hangosan ismételve mondogatták a hallottakat. Beszéd- és értelemgyakorlatok, szemléltetés stb. pedig csak az 1853. év óta alkalmaztattak[1]).

A felszereléseket illetőleg nevezetes a főigazgatóságnak 1789. évi aug. 24-én kelt azon rendelete, hogy minden iskolában tábla, kréta és szivacs legyen. Az iskolai padok kezdetben közönséges lóczák és keskenyebb asztalok voltak[2]). Majd a templomi székek és zsámolyokhoz hasonló bő, nagy és magasan felnyúló, mozdithatatlan keményfa padok készültek, melyeknek eltávolítását még az 1852. évi július 30-án tartott tanbizottmányi ülés is hasztalan sürgette. Ezek az 50-es évek végén pusztittattak el. Ezeken a régi padokon a tanulást és tanítást ma absolute lehetetlennek tartanák.

Az egészségügyi követelményekre sem volt semmi gond, hisz e tekintetben csak a legutóbbi időkből vannak rendelkezések. Szilber igazgató 1817-ben a nagy hidegek miatt a maga felelősségére eltiltotta a kisdedeknek a templombajárást, mi némely körökben nagy visszatetszéssel találkozott s az igazgatónak különféle alkalmakból történt mellőztetését vonta maga után, úgy hogy ez kénytelen volt leköszönni. A felsőbb hatóságok rendeletére csak az 1832—33. tanévtől fogva vizsgálták meg a beirottakat, ha vajjon a himlő ellen be vannak-e oltva, mert ennek igazolásától tétetett függővé a beiratás. Az 1831. évi cholera alkalmából az iskolákat vizsga nélkül bezárták s a tanév csak nov. 1-én nyittatott meg[3]).

Mi végül a bánásmódot és a fegyelmet illeti[4]), úgy a régibb,

[1]) Budapesti Hírlap 1854. évf. 544. és 550. sz.

[2]) Verner felügyelő 1797. évi szept. 25-én kelt levelében kifogásolta, hogy a felsővárosi leányiskola tanulói szűk bérhelyiségben, egy közönséges asztal körül elhelyezett székeken tanulnak. Kívánta, hogy alkalmas helyiségbe rendes iskolapadok szereztessenek be, különben a helytartótanács intézkedését fogja kikérni.

[3]) A helytartótanács rendelete Szeged v. közigazgatási levéltárában.

[4]) A fegyelmi szabályok „Az apostoli magyar hazának nemzeti oskoláit gyakorló nevendék kisdedeknek szabott rendtartásai vagy reguláï" czímű kis füzetben Budán, 1781. évben tétettek közzé. E szabályok a templomban és iskolában való magaviseletnek módját, a tanulóknak az előljárók, tanítók és egymáshoz való viszonyát s az iskolából mikép való megválás kérdését stb. szabályozzák. A régi népiskola beléletének felettébb érdekes képei tükröződnek elénk e kis füzetkében.

mint a közelebbi időben is a testi fenyíték alkalmazásának valóban rettenetes esetei fordultak elő. A főigazgató ép egy szegedi esetből kifolyólag 1805-ben körrendeletben figyelmeztette a tanítókat, hogy a „normalékat szigorúan tartsák meg.“ Ez a normale pedig abból állt, hogy a gyermekeket tetszés szerint verhetni, csak a csontja ne törjön. Az 1827—1857. években tanítóskodott Korényi Andrásnak kegyetlen vadságaira még ma is sokan emlékeznek. Nem volt egyetlen tanítványa, ki keze súlyát nem érezte volna s ha egyébért nem, a legszorgalmasb s legpéldásabb magaviseletű tanuló azért is fenyítve lett, mert még ki nem kapott.

Ime, ilyen volt az első Ratio educationis alapján szervezett szegedi nemzeti iskola belső élete.

Az első iskolai rendtartás ellen már kezdetben sok észrevétel merült fel s különösen a felekezetekre nézve volt sérelmes. Azért az 1790—91. évi országgyűlésen, mely először foglalkozott a népiskola kérdésével, a XV. t.-cz. által a nevelés és tanítás szabadságának elveiből folyó egy új rendtartás készítésére országos küldöttség neveztetett ki[1]). De háromnegyed évszázadnak kelle eltelnie, míg a törvényhozás ezen elhatározása 1868-ban ténynyé vált. Mert az országos küldöttség készített ugyan egy helyes és a szabadelvű haladást biztosító javaslatot, de ez sohasem került vitatás alá.

E helyett a helytartótanács ugyancsak „Ratio educationis“ czím alatt készített egy új közoktatásügyi szabályzatot, mely 1806. évben Budán közzététetett s életbe is lépett. E második rendtartásban az iskolák tananyaga még kimerítőbben volt meghatározva s ezenfelül a falusi és nemzeti iskolákra nézve alkalmas táblázatos tanterveket, órarendeket is foglalt magában. Egyébként azonban retrograd szellemű volt s különösen az egyházi érdekekre volt tekintettel s ezek befolyását biztosította. Különösen a vallástudomány kiterjedtebb és a többi tanulmányokat is átható tanítását hangsúlyozta. Verner felügyelő már 1797. évi április 30-án kelt rendeletében a vallástan elhanyagolt tanítása okából szorgalmasabb katechizálásra s naponként való templombajárásra intette a tanítókat, pedig a hitelvek tanítása talán ép a lelkészek legsajátagosabb feladatát képezte volna. Ez a rendelet különben 1797. évi szeptember 15-én s 1800. évi nov. 4-én is megújíttatott.

[1]) Az idézett törvény következőket tartalmazza: „a köztársaság java az ifjúság nevelésétől függ leginkább, annálfogva ő királyi Felsége hozzájárulván, a karok s rendek elhatározták, hogy a nemzeti nevelés és oktatás szabadsága rendszerének általános elvei kidolgozása végett és aztán az ily munkálatnak az országgyűlés megvizsgálása és helybenhagyása után az ország törvényeibe való igtatás tekintetéből előterjesztése végett országos küldöttség neveztessék, a királyi jogok épségben hagyása mellett.“

A kerületi felügyelő rendelete következtében a hatóság 1798. évben nem is késett Radványi András belvárosi plébánost a hittanítás teljesítésére felszólítani. A plébános erre ígéretet tett, hogy a nemzeti főiskolában káplánja hetenként szerdán és szombaton, egy-egy órán át a hitvallást tanítani fogja. Ugyanezt ígérték a minoriták is, de ezek 1798. évi július 27-én kelt kérelmükben ezért „honóráriumot" kívántak. A belvárosi plébános pedig a főigazgatónál ezen szolgálatért évi 100 frt díjazást szorgalmazott azon az alapon, mert Nagyváradon és a többi főigazgatósági székhelyeken, a mintaiskoláknál alkalmazott hitoktatók ugyanily javadalomban részesülnek. A főigazgatóság a plébánost tévedése felől meggyőzni képes nem volt s így az egyházmegyei hatósághoz fordult, mely elrendelte, hogy a hitoktatást rendszerint a tanítók teljesítsék, ezenfelül azonban a káplánok hetenként kétszer a tanítottakat megvizsgálják. Ez a rendelet csakhamar feledésbe ment és úgy a tanítók, mint a káplánok a hittan tanítását igen hanyagul teljesítették.

A tanítók azt emlegették, hogy a katechizálás stb., a lelkészek legfontosabb teendője, akár mint a misézés vagy temetés; a káplánok pedig azért vonakodtak, mert a hatóság ezen fáradozásaikat külön díjazni nem szándékozott.

Ily körülmények közt Tokody főigazgató 1815. évi deczember 31-én a tanácsot felhívta, hogy a hitoktatásért ne sajnáljon évi 50 frt tiszteletdíjat adni. De a tanács erre elvi tekintetekből hajlandó nem volt s a plébánost, Pálfy Sándor alesperest felhívta, hogy a hitoktatás körüli teendőit lelkiismeretesen teljesítse, mert az 5373 számú hívek lelki ügyeinek gondozása mellett, neki és két káplánjának erre még elég ideje telik. Az esperes ennek következtében a püspökhöz fordult s Kőszeghy 1817. évi ápr. 2-án a várost felhívta, hogy a hitoktatásért fizetést adjon. Még ugyanezen évi október 22-én a helytartótanács is felhívta erre a város közönségét annak kijelentése mellett, hogy esetleg a 3-ik kápláni állás szerveztessék.

De sem a tanács, annál kevésbé a választott község erre hajlandóságot nem mutatott, sőt ez utóbbi az egyházmegyei hatóság szívós követelőzése fölött 1823. évi aug. 11-én megütközését nyilvánította. Ennek következménye megint az lett, hogy a nemzeti iskolák összes tanulóit a hitoktatásra összevonták s a káplánok a 3 osztályra való 6 óra helyett hetenként csak 2 órán át tanítottak s illetőleg vizsgáltak.

Lajtsák püspök és főigazgató sürgetésére a választott község 1830. évi augusztus 29-én végtére megszavazta a 3. kápláni állás felállítását oly módozattal, hogy ez első sorban is a hitoktatást teljesítse, továbbá a városházán 1825. évben a rabok lelki ügyeinek ápolására berendezett kápolnában az isteni tiszteleteket és erkölcsi

oktatásokat, — melyeket a felsőbb rendeletek értelmében a lelkészek különben is díjtalanul tartoztak teljesiteni — végezze. Török püspök erre kirendelte a szegedi hitoktatót s illetőleg 3-ik káplánt, majd minden évben más-más fiatal papot. De rövid idő mulva a rabok tanítása a barátokra lett áthárítva s a hitoktatói állásból rendes 3-ik káplánság lett, úgy hogy a Bach-korszak alatt ismét új hitoktatói állást kelle szervezni[1]). Később az alsóvárosi, a felsővárosi és a rókusi lelkészségek is a hitoktatásért külön javadalmakat nyertek s most már a hitoktatás még a kezdőknél is egy bizonyos túlhajtással, gyakran a többi tárgyakban való előmenetel rovására is szorgalmaztatott[2]).

Az új tanrendszer alapján a tanítók korábbi függetlenségüket mindinkább elveszitették s a lelkészek befolyásának lettek kitéve. A fegyelem még családi életükre is kiterjedt és nősülniök is csak főigazgatói engedély alapján lehetett. 1801-ben felsőbb rendelet következtében nyilatkozatot kelle adniok, hogy semmiféle titkos társulatnak nem tagjai. Mindezek a testületi szellemet igen meglazitották, sőt gyakori súrlódásokat idéztek elő. Különösen az 1811—1813. évek alatt, de azután is, Fekete János, valamint a piarista rajztanítók közt, a kellemetlenségek minduntalan felmerültek.

Tantestületi értekezletek (consessusok), melyeken a helyi igazgató elnökölt, már 1818. év óta tartattak, de az erről szóló jegyzőkönyvek legtöbbje, úgy az iskolák naplói és iratai is többnyire elhányódtak, megsemmisültek[3]). A tantestületi jegyzőség kérdése, hogy ez melyik tanítót illeti, gyakori vita tárgya volt. 1828. óta az értekezletek sűrűbben tartattak. Az 1838. évi febr. 11-én tartott ülésből a tanítói testület Lonovits Józsefet főigazgatóvá történt kinevezése alkalmából felirattal üdvözölte. 1843. évi ápr. 19-én tartott ülésén Korényi András indítványára pedig évi 4 frtos járulékok befizetése útján tanítói özvegy- és árva nyugdíjintézmény létesitését határozták el.

Iskolai bizonyítványokat csak annak adtak, aki kívánt, de ezért

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában a hitoktatói állás, rabok lelkipásztorsága és a 3-ik káplánság felállitására vonatkozó, külön kezelt iratcsomagokban.

[2]) A hitoktatás körüli vitával szemben a hatóságnak azon érzületét és felfogását illetőleg, hogy mennyire szükségesnek itélte a vallásosság ápolását, igen jellemzi az az eset, hogy a tanács 1836-ban egy 36 lapra terjedő imádságos és énekes könyvet nyomatott s azzal újévi ajándékképen a népiskolák összes tanulóit ellátta. Lásd: Jelenkor. 1836. évf. 5. sz.

[3]) Az iskolai iratok és naplók egybegyűjtésére még az utóbbi időkben sem tétetett intézkedés s csak itt-ott őrizték meg azokat, de az árvízben és azután a rendkívüli körülmények között legtöbbnyire ezek is elenyésztek vagy elhányódtak. Az iskolába járók számadatait ennélfogva csak hézagosan ismerjük s így erről, de méginkább a taneredményről táblázatot egybeállítani lehetetlen.

fizetni kelle. Utóbb e czímen már 2 forintokat szedtek, ami miatt az 1832. évi aug. 13-án tartott választott községi ülésen kifakadások is voltak. A díjszedések ekkor eltörültettek s elrendelték, hogy jövőre az iskolai bizonyítványokat a helyi igazgató láttamozza. Ez ügyben a tanács szeptember 3-án tartott üléséből felsőbbi jóváhagyásért folyamodott.

A második iskolai rendtartás érvénye alatt akadunk nyomaira az iskolai ünnepélyeknek. Ezek rendezését különösen Jéger tanító kedvelte. Midőn Lántzy királyi biztos 1813. évi aug. 19-én az iskolákat meglátogatta, a kisdedek üdvözlésének egész sorozatát kelle végig hallgatnia[1]). A helytartótanácsnak 1811-ben kelt körrendeleténél fogva az iskolák a király születés- és névünnepét megülni köteleztetvén, az említett évi febr. 12-én, a helyi igazgató és sok meghívott vendég jelenlétében az első e nemű ünnep megtartatott. Divatba jöttek az iskolák látogatásai is. A főigazgatók és kerületi felügyelők máshol elősorolt látogatásain kívül említendő Kőszeghi püspöknek, a bérmálás kiosztása alkalmából 1814-ik évi július 18-án tett iskolalátogatása.

Általában véve a második iskolai rendtartásnak sem voltak különösebb eredményei, ha csak azt nem tekintjük, hogy ez alatt állíttatott fel az inasok vasárnapi iskolája és ez alatt fejlődött ki az 1799. évben felállított rajziskola, valamint ez alatt vált híressé a polgári iskola, melyekről alább tüzetesebben fogunk szólni. Az iskolába járók számáról a következő hézagos adatok maradtak fenn. 1836—37-ben 1234 (351 leány, a többi fiú, ezek közt 98 rajztanuló), 1837—38-ban 1424 (396 leány, a többi fiú, ezek közt 104 rajztanuló), 1838—39-ben 1354 (428 leány, a fiúk közt 112 rajziskolás), 1839—40-ben 1532 (472 leány, a fiúk közt 104 rajziskolás). Ez utóbbi évben a Móra, Tabán s Alvég városrészekben megnyílt vegyes osztályú „ingyeniskolákban" még ezenkívül összesen 903 mindkét nemű tanuló volt beiratkozva[2]). 1840—41-ben 1840-en, 1841—42-ben 1500-an, 1842—43-ban 2475-en s 1846—47-ben 2560-an voltak az iskolába járók. Ugyanezen időtájban a népiskolák összes fenntartási költségei 3506 frtot tettek, kevesebbet, mint amennyibe a rabok ellátása került[3]).

A harmadik iskolai rendtartás elkészítésére az 1827. évi országgyűlés IX. törvényczikke által egy újabb országos küldöttség neveztetett ki. Ennek munkálatát az 1840. évi országgyűlés már megsürgette. A népnevelési ügy iránt ekkor oly érdeklődés támadt, hogy az

---

[1]) Ezen üdvözletek „az ártatlanok" — és a „nevendékenyek" — — „örömgagyogásai" czím alatt nyomtatva is közrebocsájtattak.

[2]) Tanítói értekezleti jegyzőkönyvek az Illyés Ágoston-féle kéziratban, a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.

[3]) Reizner J.: A régi Szeged. I. köt. 112. lap.

1841. évi április 27-én tartott kerületi ülésen Sáros vármegye követe a népnevelés előmozdítására 600,000 frt költség megszavazását ajánlotta[1]). Időközben a javaslat el is készült[2]), mely a nemzet-politikai szempontok érvényre emelésével kiegészíttetvén, 1843. évben „A népnevelés tárgyában kiküldött kerületi választmány javaslata" czimen közrebocsájtatott. De ebből nem lett semmi, hanem a helytartótanács által „Magyarország elemi tanodáinak szabályai" czimen kiadott rendtartás lépett életbe, mely az előbbenin igen keveset változtatott s melynek lényegesb intézkedése az volt, hogy az iskolák felügyelete az esperesekre bizatott. Így az iskolák beléletére, a tanítási módszerre nézve e korszakról semmi kiváló előadni való sincs.

Az 1848. évi XX. t.-cz. 3. és 4. §-aiban végtére kijelentvén, hogy az iskolai szükségletek közálladalmi költségekből fedezendők s hogy az iskolábajárás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedendő: báró Eötvös József miniszter elkészítette és a pesti nemzetgyűlésre 1848. évi aug. 3-án beterjesztette a népoktatásügy rendezéséről szóló s 19. §-ból álló javaslatát, melyben az ingyenes és általában kötelező oktatás behozatala és a közös iskolák felállítása volt tervbe véve. De ebből sem lehetett törvény, aminthogy az ugyanazon időben Pesten tartott első tanítógyűlés tanácskozmányai is meddők maradtak.

A forradalom után az 1849. évi október 9-én „Magyarhoni koronaországban az oktatásügy ideiglenes rendezésének alapjai" czimű 14 §-ból álló rendelet pedig a harmadik rendtartást egyelőre ugyan érvényben hagyta, de az iskolák állami közegek felügyelete alá helyeztettek, akiknek buzgalma következtében a közoktatásügy s általában a közműveltség tagadhatatlanul nagy lendületet nyert. Szegeden ekkor több iskola állíttatott s különösen a külterületi iskolák ez időben állandósíttattak és fejlesztettek. A haladásra még több alkalmat adott gr. Thun Leónak 1855. évi márczius 23-án kibocsájtott híres „Verordnung"-ja, mely a protestánsok ellenállását és diadalmas küzdelmét idézte fel. Ez új rendtartás alapelve volt: állami felügyelet s az iskoláknak az egyházakkal való szoros kapcsolatban tartása. A törvény reactionárius szellemet és németesítő törekvéseket rejtett magában s a kinevezett új „schulinspectorok" a kormány szándékainak egymást felülmúlólag igyekeztek érvényt szerezni. A kötelező német nyelv tanítása már az I. osztályban megkezdetett s „Fiebel" könyvekből tanulták az idegen nyelv olvasását.

Az iskolák 4 osztályú főelemi és 2 osztályú alelemi iskolákként

[1]) Konkoli Thege Pál: 1840. évi országgyűlés. Pest, 1847. II. köt. 527. lap.

[2]) Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, — — circa obiecta rei literariae. Editio secunda. Auctoritate comitiorum impressa. Posonii 1831. fol. 112. lap és XXVIII. tábla.

szerveztettek s kiegészíttettek. Voltak főelemi fő- és altanítók, továbbá alelemi fő- és altanítók. Új, és pedig az idegen rendszer és szellem szempontjából igen jó tankönyveket hoztak be. Életbe lépett az iskoláztatási kényszer s a termek zsúfolásig megteltek, úgy hogy az osztályokat szaporítani kelle. 1854. évi nov. 19-én a tanbizottmány erélyes rendszabályokat alkotott a kényszer alkalmazása tekintetéből s 1855. és 1856. években a szülők egész tömegét birságolták. A befolyt összegeket szegény tanulók jutalmazására fordították.

Bonyhády megyefőnök felhívására a tanbizottmány 1853. évi júl. 30-án tartott ülésében, a város közművelődési tekintetben való elmaradottságát és tanügyi szükségleteinek kérdését behatóan tárgyalva, a tanácshoz intézett emlékiratban javasolta, hogy a város súlyos viszonyai daczára is felsővároson új iskola építtessék, a reáliskola fejlesztessék, gyümölcsfaiskola állíttassék és az elhanyagolt epreskert (mely a mai dohánygyár területén volt) ügye a selyemtenyésztéssel kapcsolatban felkaroltassék; továbbá a tyúkbegy és a paprika-köz tájékán (a rókusi temető körül) új iskola állíttassék, mert mint az emlékirat előterjesztője, Lengyel Pál tanácsnok megjegyezte, az ezen időben iskolába járó 3000 tanulón túl még mintegy 4000 a tankötelesek száma[1]). Javasolta továbbá a tanbizottmány, hogy Röszkén iskola építendő s végül állítson a város felsőbb leányiskolát is s így csupán a magánnevelőintézetekre utalt szülőknek nyújtson alkalmat arra, hogy gyermekeiket közintézetben taníttathassák, mint ahol a nevelés és tanítás feladatai és irányai inkább érvényesülhetnek, semmint a magánintézetekben[2]). Bonyhádynak egy másik, 1853. évi júl. 15-én kelt felhívása következtében a tanbizottmány azt is javasolta, hogy a szegény tanulóknak könyvekkel való ellátására 50 frt segély engedélyeztessék.

E javaslatok legtöbbje ténynyé vált, sőt még a tanyákon is szerveztetett az iskolák ügye, amiről külön szólunk.

A tanítási módszer is ekkor változott s érvényesült azon módon, aminőnek ma ismerjük. A szemléltetés és az értelmi gyakorlatok, utóbb pedig a hangoztatás útján való olvasás tanítása is ekkor honosult meg, még pedig bizonyos előítéletes megszólások közt.

---

[1]) 1856-ban a kath. tankötelesek száma 7057 volt. Ezek közül iskolába járt 5322 s mint a „puszták vad csikója“ minden tanulás nélkül 1735 nőtt fel. (Budapesti Viszhang 1856. évf. 35. sz.) — Csaknem ugyanezen időben Pesten az iskolába járó mindkét nemű tanulók összes száma 1852-ben 3200, 1854-ben pedig 2800 volt. Lásd Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története. Budapest, 1882. 17. lap.)

[2]) A pestbudai kerületi tanodai hatóság már az 1851. év okt. 3-án felhívta a tanácsot, hogy felsőbb leánytanodát állítson és a tanítónők fizetését javítsa. A tanodai bizottmány erre vonatkozó javaslatát ugyanez évi nov. 21-én elkészítette.

Az iskolai felügyelet és látogatás szigorú s még az aprólékosságokra is kiterjedő volt. Haas Mihály tanfelügyelő majd minden évben, néha többször is meglátogatta az iskolákat, melyek egyes alkalmakkor már magas vendégek érdeklődését is — közöttük Albrecht főherczegét — felköltötték[1]).

Szóval a haladásnak elvitázhatatlan nyilvánulásai voltak s a Bach-korszaknak e tekintetbeli érdemei előtt szemet nem hunyhatunk. A haladás és a város áldozatkészsége iránt a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter is elismerését nyilvánította[2]) s a budai helytartósági osztály 1854. évi nov. 24-én kelt leiratában Bója Gergely, Kelemen István, Weber Alojzia és Sólyom Ottilia szegedi tanítók sikeres fáradozásáért külön elismerő nyilatkozatokat adott.

A Bach-korszak bukásával a Thun-féle tanrendszert is hatályon kívül helyezték s újra az 1844. évi rendtartás lépett életbe, melyen különben a helyi hatóságok és iskolafentartók tetszés szerint változtathattak. Ha lehetséges ezt a kifejezést használni, a közoktatásügy anarchiája uralkodott, mert sehol sem volt rendszer és egyöntetűség s így a Bach-korszak eredményeivel szemben nagy hanyatlás észlelhető.

Az alkotmány helyreállítása után megalkottatván az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. „a népiskolai közoktatás tárgyában", melyben végtére az 1790—91. évi törvényhozás eszméi érvényesültek. Ezen törvény az 1876. évi XXVIII. t.-cz. által („a népiskolai hatóságokról") kiegészittetvén, az iskolai ügyek elsőfokú intézése egészen a községek jogkörébe tartozónak nyilvánittatott s az iskolákra való befolyás a szülőknek, a szabad polgároknak biztosittatott.

Szeged város közönsége mint iskolafenntartó az 1869. évi május 23-án tartott közgyűlésen lelkesedéssel nyilvánította iskoláit községieknek s ugyanazon hó 30-án a nevelés ügyét szivükön viselő értelmes polgárokból az első iskolaszéket megalakította. A közgyűlés ezen lelkes határozata nem volt ugyan egyértelmű, egyházi részről nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy a város elveszti az iskolák fölötti autonom jogait, melyek különben sem léteztek. Talán az önkormányzati jogok megóvása tekintetéből történt az is, hogy a Szeged és Csongrád megye részéről a népesség arányában közösen megalkotandó „megyei iskola-tanács" iránt a város közönsége mindenkor tartózkodó volt, félve attól, hogy a megyei küldöttek többsége a városi küldötteket óhajuk és elhatározásuk körül korlátolni fogják. A május 23-án tartott közgyűlésből ennélfogva felirat intéztetett a miniszterhez, hogy

---

[1]) Albrecht főherczegnek látogatásán kívül említhetjük Benedek Lajos országkormányzó 1860. évi jún. 17-én és Pálfy Mór kormányzó 1863. évi okt. 6-iki iskolalátogatásait stb.

[2]) A pest-budai kerületi felügyelő 1851. évi febr. 20-án kelt leirata.

Szegednek külön iskola-tanácsot engedélyezzen, vagy pedig a megyei és városi iskola-tanácsosok számarányára nézve tegyen módosítást annyival is inkább, mert a város iskoláinak száma a megyei kezdetleges iskolák számát háromszorosan haladja s e mellett a megyei iskolák felekezeti jellegüket egynek kivételével megtartották. E felirat kedvezőtlen elintézést nyert s azonközben az iskola-tanács meg sem alakulhatott.

A város közönségének példáját követte az ágostai, úgy a helvét hitvallású egyházközség is. Mindkettő iskoláit közöseknek s illetőleg községieknek nyilvánította már annálfogva is, mert különben is a város segélyéből tartattak fenn. Az utóbbi azonban iskoláját csakhamar vissza felekezetesítette.

Ezen utóbbi tíz év történetét (1869—1879.) s ezen időszak alatt elért haladást felesleges itt bővebben részletezni, hisz élő szemeink előtt fejlődtek a nagy átalakulások, melyek által talán egy század mulasztásai lettek pótolva. De a jelennel való egybehasonlítás alkalmául feljegyezzük mégis a következőket.

Az 1869. évi decz. 31-iki népszámlálás alapján vették legelőször számba, hogy a város területén 10,093 mindennapi és 3762 ismétlőiskola-tanköteles van. Ez időtől fogva a tankötelesek évenkint összeiratnak.

Ugyancsak az országos népszámlálás alkalmából derült ki az is, hogy Szeged 70,179 főnyi népességéből levonva a 11,326 léleknyi 6 éven alóli népességet, a megmaradt 58,853 (29,351 férfi és 29,502 nő) lakos közül írni s olvasni tudó mindössze csak 19,208 (11,985 férfi s 7223 nő) volt, vagyis a népességnek 32·64%-a, — a csakis olvasni tudók száma pedig 2978 (888 férfi és 2090 nő) volt, vagyis a népesség 5·06%-a; ellenben sem írni, sem olvasni nem tudó volt 36,667 lélek (16,478 férfi és 20,189 nő), vagyis a népességnek 62·30%-a. Bizony felettébb kedvezőtlen számadatok, különösen ha figyelembe veszszük azt, hogy az írni és olvasni nem tudók országos átlaga a népességnek 51·01%-a volt; tehát Szeged az országos átlagon is alul esett[1]).

[1]) Lásd az 1870. évi népszámlálásról szóló nagy munkát a 227. s következő lapokon. — „A Szegedi bűnkrónika" 48. lapján közölt czikkben is csaknem ugyanezen kedvezőtlen statisztikai adatok elősorolása után czikkíró a megrendült közbiztonsági állapotok szülő okát a többi közt a közoktatásügyi viszonyok elhanyagolásában kereste s a szegedi iskolák fölötti felügyeletet elítélve kiemelte, hogy a város által a Bach-korszak alatt felállított iskolák czélja volt: „a kormány részéről a germanisatio, az egyház részéről a bigottismus terjesztése." — E vád ellenében néhai Tóth János népiskolai felügyelő („Emléklapok a tanyai népiskolák 30 éves évfordulója alkalmából" 24. lapon) a hivatalos statisztikai adatok daczára is imígy védekezett: „Aki ily tájékozottsággal s tegyük hozzá ily lelkülettel tollat mer venni kezébe, hogy a nemzet büszkeségéről ekként nyilatkozzék 1870-ben, az bár „szegedi"-nek vallja magát, szerintünk csak oly szegedi, mint aminő görög Herostratus vala."

E tekintetben messze mögötte áll igen sok felvidéki kisebb, valamint még az alföldi nagyobb városoknak is. Így például Kőszegen és Kismartonban csak 15—17%, Debreczenben 20, Székesfehérvárott 26, Pozsonyban 27, Pesten 28, Budán 30, Nagyváradon 38, Halason 39, H.-M.-Vásárhelyen 42, Temesvárott 46, Aradon, Baján, Kecskeméten egyformán 50% volt az írni olvasni nem tudók száma, míg Szegednek 62%-át már csak Szabadka stb. haladta, hol az írni olvasni nem tudók százaléka 78-ra rugott[1]).

Ezen körülmény Szeged városias jellegének számbavételénél is igen hátrányos kihatással volt s megtörtént az, hogy a műveltségi tényezők (írástudás, értelmiségi foglalkozás, lakásviszonyok, ipar- s kereskedelmi állapotok) számbavételével, közműveltségi és városias szempontból Szeged a hazai városok közt a 88. helyre soroltatott. A műveltségi és városiassági tényezők számbavételével ugyanis a következő sorozat állapíttatott meg. Első helyen állt Pozsony s nyomban utána következtek Nagy-Szeben, Pest, Kassa, Győr, Székesfehérvár, Buda, Sopron, Nagyvárad, Nagyszombat, Beszterczebánya, Veszprém, Kolozsvár, Kőszeg, Miskolcz, Nagykanizsa s Arad. Továbbá a sorozat szerint Debreczen a 23-ik, Temesvár 24., Pécs 25., Nagybecskerek 41., Baja 42., Zombor 59., Kecskemét 62., Makó 64., Czegléd 76., H.-M.-Vásárhely 80., helyen szerepeltek s Szeged után Szabadka a 89., Szentes a 98., Nagykikinda a 111., Félegyháza 121., Zenta 122., Csongrád 124-ik sorozati szám alatt fordultak elő[2]).

Tíz évvel utóbb, az iskolaszék működésének eredményekép az 1879. évi deczember 31-iki állapot szerint megejtett országos népszámlálási adatok már óriási haladást tüntetnek elő. Szeged 73,675 léleknyi népességéből a 7 éven felüli népesség 58,736 volt (29,613 férfi s 89,123 nő). Ebből olvasni és írni tudott 19,149 férfi, vagyis 64·33%, s 14,249 nő, azaz 48·93%. Ezentúl csak olvasni tudott még 184 férfi (0·62%) és 656 nő (2·25%). E szerint sem írni, sem olvasni nem tudott 17,793 férfi (34·75%) és 21·644 nő (48·82%); még mindig kedvezőtlen magas, de már az országos átlagon (férfiak 41, nők 50%) némileg felüli számarány[3]).

[1]) Keleti Károly: Hazánk népe. Budapest, 1873. 412., 413. lap.

[2]) Keleti Károly: Hazánk és népe. Budapest, 1873. 482. lap. Keleti nem vette számításba a városiasság megállapításánál számításba veendő műveltségi tényezők valamennyiét, így például a színművészetet, nyomdászatot, hírlapírást, irodalmat és irodalompártolást, egyesületeket, könyvtárakat, humanitarius intézményeket, közművelődési budgetet stb. Ily módon a városok sorozatának egybeállításánál Szegedre nézve végzetes tévedésbe esett, mely a statisztika komolyságára is homályt vethet s olykép tüntetheti fel, mintha nem volna egyéb a számadatok önkényes, játékszerű csoportosításánál.

[3]) 1880. évi Népszámlálás 288. lap.

Ezt a kedvezőbb eredményeket az iskolaszék buzgalma és a város áldozatkészsége biztosította. Az iskoláztatási kényszer lehetőleg végrehajtatott. Így például az 1877. évben a mulasztók szüleit 469 frt 60 kr. erejéig birságolták[1]). De a kényszer mégis csak ott alkalmaztatott, ahol elegendő férőhelyek voltak.

A kényszeriskolázásnál fogva új iskolák állítása vált szükségessé, amiről az illető helyeken tüzetesen szólunk. Rövid idő alatt az iskolák és tanítók száma megkétszereződött s az iskolák minden taneszközzel, térképekkel, szemléltető tárgyakkal stb. teljesen felszereltettek, úgy hogy hasonló iskolák máshol is lehettek, de jobbak nem.

Legyen elég e tekintetben a város költségvetéseiben előforduló népiskolai kiadások egy-két példájára és összehasonlítására utalnunk. 1867-ben az összes szükségletek amíg csak 19,187 frt 50 krt tettek (tanítók fizetése s lakbére 16,557 frt, iskolai általány 415 frt 50 kr., tanító-segédek díjazása 72 frt, szolgák bére 146 frt, fűtés 743 frt, iskolahelyiségek bérlete 1254 frt), addig 1872-ben ez összeg 31,209 frt 18 krra emelkedett (maga a tanítói fizetések tétele 26,249 frt 75 krra rugott), 1879-re pedig 62,466 frt 55 kr. irányoztatott elő, nevezetesen: igazgatási költségek 1570 frt, tanítók javadalma 41,325 frt 50 kr., szolgák bére 1360 frt, iskolai szerelvényekre 716 frt, szegény tanulók segélyezésére 500 frt, iskolaszéki szükségletekre 3485 frt, iskolahelyiségek bérére 2758 frt, új épületekre 3112 frt, épületek biztosítására 93 frt 11 kr., polgári iskolára pedig 5015 frt[2]).

Nem csoda ennélfogva, ha az iskolába járók száma rohamosan emelkedett. 1867—68-ban a bel- és külterületi iskolákba járt (29 iskola, 45 osztály) 4858 mindennapi (2868 fiú és 1990 leány), 498 vasárnapi iskolás tanuló, mely utóbbi létszámban 35 kereskedő és 326 iparostanuló szerepel[3]). 1877—78-ban a mindennapi iskolába már 5958-an (3292 fiú, 2666 leány), az ismétlőbe pedig 497-en (223 fiú s 274 leány) jártak, de még ekkor is igen nagy (2091) volt azok száma, kik az oktatás áldásaiban nem részesültek[4]). Pedig az utóbbi időkben ösztöndíjak, tankönyvek és ruházati segélyek a szegény tanulók iskoláztatását már jelentékenyül előmozdították.

Az iskolaszéki tagok látogatási buzgalma következtében sok tapasztalat és czélirányos intézkedés jött létre. Így például a szülők kellő tájékoztatása okából 1870-ben minden tanuló egy kis füzetkét

---

[1]) Pálfy Ferencz polgármester évi jelentése. Szeged, 1878. 29. lap.

[2]) Szeged v. közköltség előirányzatai az illető évekről.

[3]) Tóth János értesítvénye az 1867—68. tanévről a 20—21. lapon.

[4]) Kovács Albert iskolaszéki elnöknek a közigazgatási bizottsághoz intézett évi jelentése s Pálfy Ferencz polgármester évi jelentése. Szeged, 1879. 31. és köv. lapokon.

nyert, melybe a szülőkhöz és gyámokhoz intézett általános szabályok és tudnivalók kapcsán havonkint bejegyeztetett az illető tanuló előmenetele, szorgalma, viselete, mulasztása, mit a szülőknek láttamozniok kelle.

Az iskolaszéki tagokon kívül a felsőbb tanhatóságok, előkelőségek, püspökök, miniszterek is gyakran szerencséltették a népiskolákat látogatásaikkal. 1872. évi május hó 9-én pedig a belvárosi népiskolát a király legmagasb látogatásával tüntette ki[1]).

Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. által teremtett új aera alatt emelkedett a tanítói kar értelmi és erkölcsi színvonala is, továbbá a kötelességérzet és a testületi szellem. 1868. évi szeptember 12-én Bója Gergely elnöklete alatt jött létre az „Alföldi tanító-egylet", melynek alapszabályait 1869. évi május 11-én erősítették meg. Az egylet alapszabályszerű czélja volt: „egyesíteni, kifejteni, működésre serkenteni a néptanodai tanerőket és buzdítani tagjait az önképzésre és emelni ezek anyagi jólétét; elősegíteni és védeni a nép- és polgári tanoda és tanférfiak érdekét minden irányban."

Ez egyesület később, a népiskolai törvény 147. §-a alapján az egy tankerületet képező „Békés-Csongrád megyei egyesült tanítótestület" czíme alatt működött, egyúttal azon rendeltetéssel, hogy a tanítási módszerre és az iskola belső életére vonatkozó tapasztalatokat vitassa. Az 1876. évi XXVIII. t.-cz. értelmében azonban a külön tantestületek és népiskolai igazgatóságok felállíttatván, az „Alföldi tanítóegylet" régi hatáskörét visszanyerte. Az egyesület különösen Kovács Albert és Nagy János elnökök vezetése alatt kiváló sikereket ért el. Nagy János szerkesztésében 1872. évi április 10-én „Tanügyi Lapok" czím alatt, a szünetek kivételével havonkint kétszer megjelenő szakközlönyt adott ki. A lap szerkesztését 1874. évi ápr. 15-én Vas Mátyás folytatta, de 1877. évi július 25-én már megszünt.

Különös, hogy az iskolaszéknek a törvényhatósághoz való viszonya kezdetben szabályozva sem volt s a város közönségének 1871. évben készült szervezeti szabályai során azon joga s kötelezettsége, hogy mint iskolafenntartó az iskolaszék által gyakorolja jogait, kifejezést egyáltalán nem nyert. A két hatóság közt fennforgó viszonyt és kapcsolatot a szervezeti szabályoknak első ízben történt módosításával 1877-ben ugyan felölelni tervezték, de ez csak az 1890. évi szervezeti szabályok 3., 202. és 203. §§-ainál fogva érvényesülhetett.

Az iskolaszék, mint autonom hatóság tanácskozmányai szabályozására mielőbb ügyrendet készített[2]); ezenkívül „a tanyai tanítók által az iskolai, magán- és társadalmi életben követendő eljárásokról", továbbá

---

[1]) Nagy János: A király a népiskolában. Tanügyi lapok. Szeged, 1872. 3. sz.

[2]) Megjelent 1873-ban.

„az iskolaszolgák teendőiről“[1]), „a tanyai iskolagondnokok tisztéről“, — „a belterületi községi elemi népiskolák rend- és fegyelmi szabályairól“ stb. czimű statutumokat alkotott. A város közönsége 1872. évben megalkotván a tisztviselői nyugdíjintézményt, annak a tanítók is részesei lettek. A később választott tanítókat az állami tanítói nyugdíjintézmény vette át.

Ezek után áttérhetünk az egyes iskolák különleges történetére[2]).

5. BELTERÜLETI KÖZSÉGI NÉPISKOLÁK.

BELVÁROSI NÉPISKOLA. A belvárosi népiskolának legrégibb nyomát Ausfeldt Kristóf szegedi katonai orvosnak az 1709. évi pestis alkalmából, a hadi tanácshoz intézett jelentésében találjuk, amidőn említi, hogy a járvány tartamára az iskola bezáratott[3]).

Az iskola a törökök kiűzése után egy uratlan, a városi jogok ellenére a kincstár által elfoglalt épületben volt. A várossal ellenséges viszonyban élő Cometh József szegedi kincstári tiszt még 1712. évben is, midőn a Tisza árja a várost romba döntötte, azzal fenyegetőzött, hogy az iskolaépületet a várostól visszaveszi[4]).

Valószínű, hogy az épület a templom szomszédságában volt s még teljesen a régi plébániai iskolák módjára volt felállítva. A tanítót a plébános saját javadalmából díjazta s nemcsak a tanító, de a tanulók egy része is, némely egyházi szolgálatban, mint például temetéseknél, tényked̄leg részt venni tartozott. Ezért az iskolázás ingyenes volt, csupán a városi köteléken kivül álló határőrségi gyermekek fizettek

[1]) Megjelentek 1875-ben.

[2]) Úgy ezen, valamint az előbbi fejezet alatt talán oly részletek is tárgyaltatnak, melyek szorosan véve a helyi történeti monografiák keretébe nem tartoznának. (Lásd erre nézve a Századok 1894. évi 364—371. lapján a „monographiák tervrajza ügyében“ közölt czikket.) Különösen a tanítási módszert s az iskola belső életét érdeklő előadások annyival inkább elmaradhattak volna, mert e tekintetben Szeged nem képezett kivételt s a különben is a legszűkebb szakkörökre nézve érdekes ezen részletek az általános nevelés és tanítástani szakmunkákban jobbára ugyis feltalálhatók. De az iskolaszéknek 1894. évi decz. 12-én és 1895. évi jan. 31-én tartott ülésében nyilvánult óhajoknál fogva az előadott s általában a városi levéltár adataiból merített fentebbi különleges részleteket mellőznöm nem lehetett.

[3]) Oklevéltár CVXVII. sz. a.

[4]) A tanácsnak 1712. évi júl. 3-án kelt jelentése a pozsonyi országgyülésre küldött követekhez: „sőt ha az Tiszaparton újabb, németeknek való betegházat nem épitjük, az oskolát is Cometh uram ő kegyelme, mondja, visszaveszi.“ (Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1712. évi lajstromozatlan iratok közt.)

negyedévenkint 25 drt. De minden iskolás télen át 10 kéve nádat tartozott fűtőül vinni; az iskola takarítására pedig évenkint kiki két seprűt adott be s hihetőleg a seprést is ugyanők végezték. Az ivóvízhez szükséges korsókat is a tanulók szerezték be[1]).

Ennek a régi szervezetű plébániai iskolának tanítója Szepesi Pál volt, ki egy 1701. évi szept 16-án kelt adásvételi okiraton Tömösváry János főjegyzővel egyetemben, mint tanu szerepel[2]).

Ez iskola, mint ilyen, a piaristák betelepülése után megszünt. A kegyesrendiek ugyanis csak a gymnasiumi tanítást vették át, ellenben az előkészítő, vagyis az elemi iskola fentartása a város terhe maradt. De azért az előkészítő iskola is a piaristák felügyelete alá helyeztetett s ily iskola kettő is volt, nevezetesen a magyar és a német iparosok tömegesebb betelepülése óta időközben felállított német iskola. Ez utóbbinak legelső nyomára 1721-ben akadunk, amidőn ennek tanítója Seniger Antal a közpénztárból 35 frt fizetést nyert. Két év mulva már Leffler Jakab tanítóskodott 40 frt fizetésért[3]).

Amíg a magyar iskolának a tanács 1722. évi szeptember havában Pankrajter uram házát 300 frton megvásárolta[4]), addig a német iskola csak bérházban, ideiglenesként volt elhelyezve. Sokszor a tanító lakása volt egyúttal az iskola is. A tanács ennélfogva 1728. évben kilátásba helyezte a tanítónak, hogy a bérösszeget neki megtéríti.

---

[1]) Návay János szegedi plébánosnak 1717. évi okt. 8-án kelt nyilatkozata: „Hogy pediglen Istennek dicsősége annyival is inkább promoveáltassék, sine maiori aggravie civitatis és hogy jövendőben a város magzatjaik istenes nevelése iránt is bennem diesekedhessen s gyermekeik oktatásában s templomban való buzgóbb ájtatosságban jó rendtartás általam kezdődjék, a többi fizetésemből minden esztendőben, mig itt leszek, az oskolamesternek adok ötven forintokat, két köböl búzát. Az orgonistának adok ötven forintot, két köböl búzát, hogy ők a purgerségnek gyermekeit ingyen, együtt tanítsák és hogy a gyermekek ne diffi. . . áltassanak tanítás nélkül, valamint az oskolamesternek az orgonistával alternatim kell temetésekre járni és halottaktúl, koledábúl és minden másféle obveniálandó jövedelmekből váló accidentiákat egymásközt egyaránt, igazán elosztani, úgy minden temetésre csak öt gyermeket alternatim tartoznak vinni. Ha militarisok, vagy más alieni a civitate, gyermekeiket oskolába adják, minden olyan gyermektűl, minden kántorra csak 25 pénzt vegyenek, de kemenczékbe még a purgerek gyermekei is tartozzanak tíz-tíz kéve nádat adni, minden gyermek két söprűt tartozzék oskolába esztendőnként hozni, nemkülönben familiásnak s korsókra tartozzék kiki contribuálni." (Szeged v. közigazgatási levéltára, 1717. évi lajstromozatlan iratok.)

[2]) Szeged v. tit. levéltárában 109. sz. a.

[3]) Szeged v. számvevőségi levéltára, az 1721—22. és 1723—24. évi városi számadások.

[4]) U. o. 1722. évi számadások.

Fischer János Lipót 1731. évben sok utánjárásra kapott is 6 forintot azon kijelentéssel, hogy a többi költséget az iskolába járó gyermekekre aránylagosan vesse ki és rajtok szerezze be. Ugyanazon évben Tollenholz Antal háztulajdonos az iskola tartásáért adójából 3 forint elengedésben részesült[1]).

A tanács tehát a német iskola állandósítását s a németség megizmosodását ily úton akarta meggátolni. De végtére is 1735. évben a német iskolaház és tanítói lak felépült[2]), öt év mulva pedig a többi iskolák tetejeinek gyékénynyel való kijavítása 16 frt 10 dr költséggel eszközöltetett[3]).

Ugyanezen időtájban a felszaporodott dalmaták hasonlókép iskolát követeltek. Így létesült 1739-ben a dalmata iskola, melynek tanítója Katachich János volt.

A dalmát lakosság házasodás és a magyar társadalom hatása következtében csakhamar elmagyarosodott s a dalmata fiúk a magyar iskolákat járták, úgy hogy a külön dalmata iskola 1770. körül már megszünt.

A német új iskolában előbb Homer Sebestyén, utóbb Burger Mátyás, majd Szukov József csehországi „tanult" férfiú tanítóskodott. A magyar iskolának pedig Almásy Tamás, majd Antal István voltak tanítói.

1775. évtől fogva a külön német iskola is megszünt, illetőleg a belvárosi magyar, német és dalmata fiúk Szukov vezetése alatt együtt tanultak s a tanítás nyelve is háromféle, de legkivált német volt. Szukov iskolájába még leánykák is jártak s így az vegyes osztályú volt. Katachich pedig a magasabb tanfolyamnak lett a tanítója[4]).

Így állt Szegeden az iskolázás a belvárosban, midőn a „Ratio educationis" életbe lépett, melynek értelmében Szegeden négy osztályú nemzeti iskola volt állítandó (schola nationalis), melynek 3-ik osztályából a középiskolába — gymnasium — lehetett átlépni; a IV. osztály végzésére pedig azokat utalták, akik az ipar vagy kereskedelmi pályára készültek.

Az új nemzeti iskolát 1779. évi június 1-én Werner Jakab királyi felügyelő jelenlétében, nagy ünnepélylyel nyitották meg. Az I. osztály tanítója Szukov lett, a II-iké Szakolczay András, a III-iké pedig Grosz Pál, az új tanrendszer értelmében Nagyváradon képesített tanítók. Az utóbbi 1788-ban állását elhagyta s utódja Kókay Mihály lett. Egy évvel

---

[1]) Szeged v. számvevőségi levéltára, az 1731. évi számadások.

[2]) U. o. 1735—36. évi számadások július, szeptember, november és február hónapokban 53., 72., 107. és 176. tételszámok alatt.

[3]) U. o. 1741—42. év 84. tétel sz. a.

[4]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az illető évek számadásai.

később Szukov is távozott, máshol nyervén kedvezőbb állást s ekkor Nagy István neveztetett ki helyére.

József császár halála után, 1790-ben, a nagy nemzeti visszahatás s az alkotmány helyreállítása következtében támadt nagy nemzeti örömnyilvánulás, az iskolákra nézve sajátságos kihatással volt. A könyveket, térképeket nyilvánosan elégették. A tanítók közt viszályok keletkeztek, egymást vádolva a németesítő törekvések miatt. A hatóság az új iskolai szervezetet is József császár érvénytelen rendelkezésének tekintvén, tovább fenntartani nem kívánta s egy időre a tanítóknak szokott fizetését ki nem adta. Ennek következtében a belvárosi és felsővárosi iskolában a szünet hét hónapon át tartott. Nagy István H.-M.-Vásárhelyen, Szakolczai pedig Szegeden irnokoskodtak, Kókai ellenben magániskolát nyitott[1]).

Lassankint a rend mégis helyreállt s a hatóság kimondta, hogy a nemzeti iskolát fenntartja, mint ahogy azt fenntartani különben is köteles volt. Az előadások tehát 1790-ben újra megkezdődtek s most a III. osztályban Kókai Mihály, a II-ikban Nagy István, az I-sőben pedig Balázsi Ádám tanított. Ez utóbbi rövid időre leköszönt s ekkor helyére Vékes Márton felsővárosi tanító helyeztetett át. 1796-ban a nemzeti iskola IV. osztályához, vagyis a polgári iskolához Nagy István neveztetvén ki tanítónak, az ő helyére Vékes lépett elő, az I. osztályhoz pedig Búsfi János alsóvárosi tanító helyeztetett át. Vékes 1798. évben 27 éves korában elhalt s ekkor az 1788-ban elköltözött s kedvelt Grósz Pál neveztetett ki utódjául. 1799-ben a beteges Búsfi is elhagyta állását, amikor is az I. osztály tanítója Trencsényi Ferencz lett. Személyi változás 1808-ig ezután nem volt.

A nemzeti iskola szervezésével a megszaporodott osztályok czélszerűtlen bérházakban helyeztettek el. A főigazgató már 1793. óta sürgette a hatóságot, hogy a gymnasiumi építkezésekkel együtt a nemzeti iskolának is alkalmas helyiségeket emeljen. A hatóság nem is vonakodott s a középiskola folytatásában egy épületként, de külön bejárattal felállíttatta s 1806. évi november 1-én rendeltetésének át is adta az új helyiségeket. Azidőben ezek páratlanul tágas és magas, mintául szolgáló helyiségek voltak. A földszinten a tanítói kar idősbjének (senior) egyúttal kényelmes lakása is volt[2]).

[1]) Illyés Ágoston feljegyzései a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.

[2]) A főgymnasium az iskola-utcza északi szélén 1792—93. évben épült fel. Régi helyiségei — a templom tőszomszédságában — a plébániának adattak át. Ezek is lebontatván s 1799—1800-ban az új plébánia-lak a templom mellett felépülvén, a gymnasium és a parochia közt 1806—1808-ban a nemzeti, polgári és rajziskola épülete emeltetett fel. Belső teljes berendezése azonban csak 1814-ben fejeztetett be. (Lásd Vedres: A szegedi múzsák százados ünnepe. Szeged, 1820. 45. lap. — Illyés Ágost kézirata, a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.)

Már másutt említők a tanítóknak a helyi igazgató elleni 1807. évi forradalmát, melynek következtében Nagy István Nagy-Károlyba áthelyeztetett, az öreg Kókai pedig nyugdíjaztatott. Az I. és II. osztály tanítói (Trencsényi és Grósz) állásaikban meghagyatván, a III. osztály tanítója most Jéger József lett, ki időközben Kókait is helyettesítette. Mint senior egyúttal a tanítói kar szellemi vezetője volt.

Grósz Pál 1810. évi április 9-én előhaladt korban elhunyt s ekkor a II. osztályhoz Trencsényi került. Az ő osztályát 10 hónapon át Jéger a III. osztály tanítója vezette, mígnem később az I. osztály tanítójául Fekete János, nagykárolyi illetőségű tanító neveztetett ki.

A devalvatio okozta pénzügyi zavarok és a tanítók fizetésének elégtelensége okából Trencsényi 1811-ben állásáról lemondván, gazdálkodás és selyemtermelés körül vívott ki sikereket. Utódja Fekete lett, ennek helyére pedig Nagy Antal, szathmári illetőségű tanító neveztetett ki. Nagy betegeskedés czímén az 1814. év egész folyama alatt a tanítástól tartózkodott, de ezalatt kereskedést nyitott, abban foglalkozott, sőt emellett fizetését és fűtő-illetményét felszedte. Iskolájában a tanítást Jéger felügyelete alatt Hódy Ferencz teljesítette. Szilber igazgató 1815. évi január 2-án Nagy Antal fizetésének terhére Baumgartner Mihályt helyettesítvén, amit Nagy midőn megtudott, a széképületben az igazgatót szidalmazta. Ezért fegyelmi eljárás alá vonták, de a jún. 2-án tartott tanítótestületi értekezleten ünnepélyes bocsánatot kért, amire állásába visszahelyeztetett. Most meg a Jéger által beszedett 38 frt beiratási díj (familiatio) miatt támadt viszály s minthogy ezt Jéger neki megtéríteni vonakodott, a tanulóktól Nagy újra beszedte azt. A szülők emiatt bevádolták s ellene újabb vizsgálat rendeltetvén, állásáról lemondott. Utódjául aug. 18-án Hódy Ferencz neveztetett ki.

1819. évben Jéger, a tanítók seniora is elhalt[1]). Ekkor a III. osztálynál Fekete, a II-nál Hódy, az elsőnél pedig az elhunyt Jégernek

---

[1]) Jéger József nagykárolyi származású, kegyesrendi papnövendék volt, de beöltözése után harmadévre kilépett és családot alapítva, szülővárosában tanítóskodott. Ott kapzsiságok miatt állását veszítve, egy ideig nélkülözések közt tengődött. Majd Szegedre került s az agg Kókayt helyettesítve, magát megkedveltette s 1808. júl. 29-én tanítónak kineveztetett. Mint ilyen, rövid idő mulva Szilber igazgató ellen kezdett áskálódni s az igazgatói állás, illetőleg tiszteletdíj elnyerése képezte törekvéseit. A régi tanítói karnak legkiválóbb, tehetséges tagja volt. 1809—14-ig 13 rendbeli kisebb kiadványnyal (névnapi és más alkalmi köszöntők, imakönyv, hazai történelem stb.) gyarapította a helyi sajtótermékeket. Az Auffenberg-ezred Szegeden állomásozó legénysége közül is sokat megtanított olvasni, írni és számolni; — a hadjáratban megsebesült katonák javára kartársaival együtt a tanulók közt 45 frt segélyt gyűjtött; — az ifjúság részére Nep. szt. János tiszteletére zászlót készíttetett, miért is sokféle elismerésekben részesült. A tanítók

Imre nevű fia lett a tanító. De ez csakhamar a rendőrségnél nyert szolgálatot s helyére Vitt Károly került, kinek 1828. évi márczius 29-én 28 éves korában történt elhunyta után az I. osztály tanítójául Korényi András, felsővárosi tanító neveztetett ki. Fekete meg 1829. évi jún. 17-én halt el s ekkor a nemzeti iskola III. osztálya mint ilyen megszünt, tananyagát a II. osztályéval egyesítették s a IV. osztály, vagyis a polgári iskola ettől fogva III. osztály lett. 1829-ben tehát a II. osztályhoz Korényi András lett előléptetve, az I-ső osztály tanítójául pedig augusztus 16-án Oratsek Imre, szegedi illetőségű neveztetett ki.

Az 1844—45. tanévben, az új tantervnél fogva a nemzeti iskola újból négy osztályra emeltetett. A polgári iskola megmaradt III. osztálynak s az újra megnyílt IV. osztály, mint a gymnasiumra előkészítő tanfolyam, Brémfolk Gusztáv piarista vezetésére bízatott s mint ilyen az ő, illetőleg a piaristák vezetése alatt állt 1852-ig[1]).

Oratsek Imre 1847-ben a polgári iskola első tanfolyamához, mely voltakép reáliskola leendett, helyeztetett át, utódjául pedig Mihályfy József, előbb mórai tanító neveztetett ki.

Az 1848—49. évek alatt az iskolák kórházakul rendeztetvén be, a népiskola a tanítóképző tantermeibe s más bérházakba helyeztetett el.

Az 1849. évi új rendtartás értelmében megszüntek a nemzeti iskolák s az 1851—52. tanévben megnyílt a négy osztályú „elemi“ iskola.

A megszünt nemzeti iskola kiegészítő része volt a gyakran említett polgári vagy ipariskola s ez utóbbihoz tartozott egyúttal a rajziskola is (schola graphidis).

A polgári iskola mint a nemzeti iskola IV. osztálya, 1781. évben Presburger Ferencz ifjú piarista vezetése alatt nyílt meg. A következő években Schnaider Bernát, Egrieder János, Répási Jakab, Kailing József voltak tanítói. Az osztály mindinkább elnéptelenedett, úgy hogy 1789-ben már csak 8 tanulója volt. József császár halála után az iskola szünetelt és csak 1791-ben nyílt meg újra Horváth János bölcsé-

---

fizetésjavítási mozgalmát 1810-ben ő indította meg s ő hozta be a nagy familiatio pénzeket, mi a szülőket annyira felháborította, hogy a sok vád következtében 1818-ban felfüggesztetett és vizsgálat alá vonatott. Ezzel nem a helyi igazgató Szilber, hanem Karácsonyi Incze gymnasiumi igazgató bízatott meg, ami Szilber lemondását vonta maga után. A vizsgálatnak Jéger közbejött halála vetett véget. A becsvágyó, nyugtalan, fondor, hizelgő s kartársaival gyakran czivódó férfiú, neje elhunyta után sokat fáradozott azon, hogy a kegyesrendbe újra felvétessék. Állítólag az ezt engedélyező pápai bulla ép elhalálozása napján érkezett volna meg.

[1]) Szeged v. közigazgatási és számvevőségi levéltárában az illető évek tanácsi határozatai és számadásai.

szet tanár vezetése alatt, ki 1796-ban Nagyváradra áthelyeztetvén, utódjául Nagy István világi tanító neveztetett ki.

1792-ben a polgári iskola rajztanodával kiegészíttetni rendeltetett, mert felsőbb elhatározásnál fogva jövőre a czéhek művészi iparra csak olyan tanulókat vehettek fel, kik a nemzeti iskola és az ezzel kapcsolatos rajztanfolyam végzését igazolták[1]). A helytartótanács e rendeletét 1795. évi szept. 25-én megújította s 22 iparra nézve kötelezőnek nyilvánította a polgári és a rajziskola végzését, hol egyúttal az elemi földmérés, géptan és víznyomástan stb. is tanítandó. A czéhek 4 frt birság terhe alatt tiltattak, hogy ez iskola végzése nélkül valakit inasnak befogadjanak, hacsak az illető nem árva vagy csavargó[2]).

Verner felügyelő 1799. évi május 4-én kelt levelében is sürgette a rajziskola haladéktalan felállítását, amire a tanács megbízta Dugonics Ádám tanácsnokot, hogy Pesten, Pállya István kegyesrendi tartományfőnökkel értekezve, a rajztanító alkalmazását biztosítsa. A tartományfőnök a város iránti „régi barátságnál fogva“ kilátásba is helyezte, hogy egy rendtagot küld ki 250 frt élelmezési, 50 frt tanítási jutalékért, továbbá 6 öl tűzifa és természetbeli lakás kiszolgálásáért a rajztanítást eszközli, ezenfelül minden általa készítendő mintáért 3 frt tiszteletdíjazásban részesüljön.

Az iskola asztalokkal, székekkel, táblákkal felszereltetvén, a kiküldött rajztanító Illyés Ágoston ifjú piarista személyében megérkezett, ki a rajzolásban Pozsonyban P. Veisz Lipót által lőn kiképezve. Illyés 1799. évi decz. 18-án harangzúgás, kürtök harsonája és más ünnepélyességek közt, Müller főbíró által üdvözölve, kezdette meg előadásait 121 iparos növendék előtt, kiket a tanács bőkezűségéből kezdetben rajzónnal, papírossal és törlővel is elláttak.

Illyés képességei tekintetében eleinte aggodalmak forogtak fenn s Virág Péter főjegyző ellene vádakat is emelt, de ezek alaptalanoknak bizonyultak. Az ifjú tanár évenkint 10 mintát készített; ezentúl Stiglitz C. L. építész, mint segédtanár, az építő iparosok használatára, kik a rajziskolát két téli tanfolyamon át tartoztak látogatni, 20 mintát készített. Így a növendékek száma is szaporodott s 1805-ben már 500 volt a rajziskolások száma.

Illyés 1805. évi okt. 12-én elhelyeztetvén, utóda Czeglédi István

---

[1]) A m. kir. helytartótanácsnak 1792. évi február 14-én 2746. sz. körrendelete.

[2]) Az erélyes rendelet a szegedi fazekas czéhet annyira megijesztette, hogy 1798. évi október 8-án a tanácshoz nyújtott kérésében „mély főhajtással“, nehogy a „felsőbb rendeletek vakmerő ellenzőinek tekintessék“, kijelenté, hogy az ő mesterségük a külfölditől igen különbözik; sem díszítés, sem nagyobb tűzállás itt nem igényeltetvén, inasaikat a rajziskolába annál kevésbé küldhetik, mert ilyen Szegeden nincs is. A helytartótanács a kérelmet visszautasította.

lett, kit 1813-ban újra Illyés váltott fel, amidőn a rajziskolát igen elhanyagolt állapotban találta[1]).

Illyés után 1830-ban Hanusz János, 1846-ban Stech Alajos lett a rajziskola vezetője. Ez utóbbi 1851-ig tanított, amikor a rend személyzet hiányában, a rajztanítót „bevonni" kényszerült. Ekkor Vitkovszky Lőrincz világi választatott meg rajztanítónak.

Ezen rajziskolával állott kapcsolatban a polgári vagy ipariskola, melynek 1796. évtől fogva mint láttuk, Nagy István volt a tanítója, ki a nemzeti iskolák fölötti igazgatóságot is elnyerni óhajtván, 1807. évben az egész tanítói kart Müller Sebestyén igazgató ellen fellázította. A zenebonának a főigazgatóság olykép vetett véget, hogy 1808-ban Nagy Istvánt a nagykárolyi nemzeti iskolához mint igazgató-tanítót áthelyezte.

A polgári iskola, mely ezentúl a nemzeti iskola III-ik osztályát képezte, 1819. évtől fogva újból a piaristák vezetése alá adatott s ez időtől fogva a tananyag e következő volt: keresztény hittan; szent történet vagy biblia; természettudomány és technologia, vagyis „az ember szemébe ötlő különféle tárgyak eredete, minősége, hatása, tulajdonsága, használata, a gyermekészhez alkalmaztatva"; a hazai történelem mindhárom korszaka; levelezéstan vagy különböző irományok, könyvkivonatok, számlák, nyugták, szerződések, bizonyítványok, polgári és kereskedelmi ügyiratok, végrendeletek szerkesztései; géptan és vízerő-műtan (hidraulica); kereskedelmi földirat; gyakorlati földmérés, száraz- és vízi-építészet; mennyiségtan, az alapoktól a társaság szabályig; olvasási gyakorlatok a magyar nyelvből s dolgozatok a németből, naponta 2 órán.

E tantárgyakat 1820. évtől fogva Szunerits Albert, Godinger Jusztin, Pallos József, Vida Incze adták elő. Bár a tanács 1820-ban 600 forinton 30 rendbeli természettani „gépelyt" szerzett be s a különféle mérőeszközök és más tanszerek beszerzésére is még 400 frtot utalványozott, jelentékenyebb tanítási eredmény még sem mutatkozott, mert a kezdő tanárokat évről-évre felcserélték. 1829-ben Menyhárt Ágoston vezetése alá került az iskola, 1841-ben pedig Schödl Alajos, 1846-ban Breinfok Gusztáv, 1847-ben Szabó Mátyás, 1849-ben Peck Ágoston, 1850-ben Petlanovics Alajos s végül 1851-ben Jancsó József voltak a tanítók.

Menyhárt az állandóság következtében kiváló eredményeket ért el. De különösen egyéniségében rejlett az az erő és hatás, amelylyel tanítványai szeretetét, feszült figyelmét kivívnia sikerült, elannyira, hogy hanyag vagy elmaradott tanulója alig volt. Alatta a polgári

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában, a rajziskola fellállítására vonatkozó külön kezelt csomagban.

iskola színvonala igen magasra emelkedett s az a nemzedék, melyet 12 évi fáradozással nevelt, később a társadalomnak valódi „polgár“ elemét képviselte a szó legteljesebb értelmében. Az utóbbi idők tekintélyesebb iparosai és művelt polgárai mindig a Menyhardt-féle iskola és tanítás után óhajtoztak[1]).

A nemzeti iskola keretében szólnunk kell még a leányok iskolázásáról s a nőnevelésről.

A Ratio educationis értelmében a nemzeti iskolákban a fiúk a leányoktól elkülönítendők voltak. Ez Szegeden már 1779. előtt is nemcsak a belvárosi, de a külvárosi iskoláknál is némi tekintetben meg volt, csak Szukov iskolájában volt együtt a két nem.

A főigazgatóságnak 1791-ben kelt rendeletére a hatóság a belvárosi leányiskola részére külön épületet állított, amikor az időközben eltávozott Szukov újra visszatért s a belvárosi leányiskolánál a tanítást évi 75 frt javadalmazás mellett újra megkezdte. Tanítványainak száma 27 volt.

De ugyanekkor több magán leányiskola is létezett. Így Orosz Apollónak 20 növendéke volt, kik havonként 1 frt 30 drt, de ezenfelül minden szünnap után 1—1 drt fizettek. Fődi Jánosné is tartott ugyanily iskolát s tanítványai 40-en voltak[2]).

Elvül kimondatván, hogy a leányok tanítása nőtanítókra bízandó, azért Petheő Jakab kir. tanfelügyelő 1792. évi november 2-án Frank Teréziát a belvárosi leányiskola tanítónőjéül kinevezte. Frank a budai mintaiskolánál nyert dícséretes képesítő oklevelet s az iskolát Szukovtól legott át is vette. De a következő évben súlyos betegségbe esett s főigazgatói engedélylyel a vizsgákat csak augusztusban tarthatta meg. E miatt sokan kimaradoztak és a zugiskolába jártak; másrészről pedig a tanítónő ellen sokféle panaszok hangzottak, nevezetesen: hogy hanyag, bánásmódja kíméletlen, az ivóvízért 3 krt, seprésért, fűtésért ugyanannyit, tollért s egyebekért 4 krt szed havonkint s voltakép ezek miatt történtek volna a kimaradások. A főigazgató a díjak szedését eltiltotta s a tanítónőt megintette. 1794-ben újabb feladásra vizsgálat is tartatott, azonban a vádak alaptalanoknak bizonyultak, sőt a fényes sikerű vizsga által Frank Terézia szorgalmának és képességének kiváló tanujelét adta. De a tanítónő vígasztalan maradt s 1800. évi márczius havában a különben is jobban javadalmazott temesvári nemzeti leányiskolához áthelyeztetett. Utódja Pichler Anna, Grósz Pálné lett, ki 1838. évi okt. 30-án 71 éves korában, 42

---

[1]) Menyhárt-ot tanársága 40 éves évfordulója alkalmából 1869-ben, egykori szegedi tanítványai feliratban üdvözölték, mely a Szegedi Híradó-ban is közzététetett.

[2]) Illyés Ágost feljegyzései a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.

évi tanítóskodás után elhalt. Utóbbi éveiben Korényiné, Kremminger Franciska gyakran helyettesítette, állását mégis Paudisz (Banda) Zsuzsa nyerte el, ki 1855. évben bekövetkezett nyugdíjazásáig agg kora daczára is mindvégig tanított.

A nemzeti iskola látogatottságát feltáró és fennmaradt adatok a következőkben közöltetnek:

Tanévben	Iskolába járt				
	fiú				leány
	I. oszt.	II. oszt.	polgári iskolába	rajz-iskolába	
1836—37	141	176	106	98	57
1837—38	137	166	121	104	104
1838—39	151	174	131	112	100
1839—40	140	137	146	104	112[1]

Az 1849. évi okt. 9-iki ideiglenes rendtartás és az 1855. évi iskolai törvény értelmében a belvárosban felállított főelemi négy osztályú tanoda szervezését az újonnan kinevezett elemi iskolai igazgató, Tóth János hajtotta végre. Ekkor a IV. osztálynak Kelemen István, a III-iknak Korényi András, a II-iknak Mihályfy József és az I-sőnek osztálynak Straubert (Szendrői) János lettek tanítói. 1857. évben Korényi elhunyta alkalmából fokozatos előlépések történtek s az I. osztály tanítójául Tóth Károly választatott meg.

A külvárosi alelemi tanodákból felkerült növendékek a III. és IV. osztály létszámát időközben annyira növelték, hogy a IV. osztályt 1860-ban már párhuzamosítani kelle. Az új osztály élére Straubert alkalmaztatott, Mihályfy pedig Mórába áthelyeztetvén, a III. osztály tanítója ekkor Kövecs Nándor, a II-iké Tóth Károly, az I-sőé pedig Szabó Gergely lett. Tóth 1864-ben felsővárosra lett áthelyezve, mely alkalommal az I. osztály tanítójául Ferenczi János alkalmaztatott.

Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. életbelépése után az előírt tanterv követésében az iskolaszék némi habozást tanúsított s a régi és új tanterv ellentéteinek megoldására törekedett. Így például az I. osztály két tanfolyamot foglalt magában, a negyedik osztály tananyagához pedig hozzácsatoltatott a népiskola V. osztályának tananyaga; s minthogy időközben Szendrői a reáliskolához tanárul megválasztatott, az öt osztályból álló belvárosi népiskolának tanítói kara a következő lett: Az I. osztályban Kutasy József és Nagy János, a II-ikban Kövecs, a III-ikban Ferenczy s a IV-ikben Kelemen tanítottak. Az 1871—72. tanévben azonban az iskolaszék már teljesen az előírt tanterv életbe-

[1] Az Illyés-féle kéziratban előforduló bejegyzések a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.

léptetését határozta el s ekkor az I. osztály vezetése Kutasyra, a II-ik Czímer Jánosra, a III-ik Ferenczyre, a IV-ik Kelemenre s az V-ik Nagy Jánosra bízatott. Kövecs pedig iskolaszéki irattáros lett.

Felállíttatván a polgári iskola, melynek tanáraiul Nagy János és Kutasy József megválasztattak, az eddig fennállott népiskolai V. osztály megszüntetésével a túltömött I. és IV. osztályok párhuzamosíttattak. Így az 1873—74. tanévben az I. osztályban Sziklay Ferencz és Ferenczy István, a II-ikban Czímer, a III-ikban Ferenczy János, a IV-ikben pedig Kelemen és Vass Mátyás tanítottak. 1876. évi február 1-én Kelemen István nyugdíjaztatásával a párhuzamos IV. osztály megszüntettetett, de a következő tanévben Nagy Ferencz tanító vezetése alatt azt újra megnyitni kelle. Ugyanazon alkalommal a belvárosi népiskolák igazgatásával Ferenczy János bízatott meg.

A leányiskola a Bach-korszakban, illetőleg 1853-ban két osztályú al-elemi iskolává fejlesztetett. Az elsőben az agg Banda Zsuzsa, a II. osztályban pedig Oracsek Francziska, később Weber Alojzia tanított. Előbbi 1855-ben nyugdíjaztatott s utódja Kovács Emilia lett, ki 1861-ben alsóvárosra helyeztetett át. Weber pedig 1862-ben elhalt s az ekként megürült két állásra Zombory Mészáros Julianna és Mészáros Volford Ilona választattak meg.

A leányiskolák ily kezdetleges állapotánál fogva nem lehetett csodálkozni, hogy a külső látszatra alapított s jó vállalkozásoknak bizonyult magán-leánynevelő intézetek oly igen elszaporodtak. Az új iskolaszék ugyan már kezdetben mélyen érezte az e téren reá váró feladatokat, de egyrészről a város anyagi erejének kímélése, másrészről pedig a teendők és szervezések nagy tömegénél fogva a leányiskoláknak törvényszerű fejlesztése egy ideig halasztást szenvedett. 1873-ban mintegy a polgári leányiskola előkészítésére, a népiskolai felügyelő javaslata értelmében a leányiskola alsó- és felső osztályokra, illetőleg tanfolyamokra osztatott. Az alsó tanfolyam 3 osztályból állt (ez utóbbi ismét 2 tanfolyamra oszlott); a felső tanfolyam egyetlen osztálya pedig ismét két tanfolyamot ölelt magába. Ezen kísérletezés után az 1874—75. tanévben a felső tanfolyamból fejlett ki a polgári leányiskola s ugyanekkor az alsó tanfolyam négy osztályú népiskolává alakult. A kísérleti évben a felső tanfolyam tanítója Zombory Mészáros Júlia lett, ki mellett egyes szaktárgyakat kísérletkép a polgári fiúiskola tanítói adtak elő. Az alsó tanfolyamban pedig Sziklainé Farkas Mari (I.), Czímerné Kmeth Júlia (II.) és Mészárosné Volford Ilona (III.) tanítottak. A következő évben megnyílt IV. osztály vezetése Szendrőiné Konrád Izabellára bízatott. A leányiskolák 1876. óta a belvárosi tantestülethez tartoznak s Ferenczy János igazgatása alá helyeztettek.

A belvárosi leányiskola előbb a templom-téren volt, a térszabályozás okából lebontott Tóth Mihály-féle házban, majd más bér-

helyiségekben, ezek közt az ipartestület házában (hol egyúttal iparos utasfogadó intézet is volt), utóbb pedig a Sobay-féle házban (Somogyi és Révay-utczák sarkán) volt elhelyezve. Itt színekből alakítottak tantermeket, melyek úgy közegészségileg, mint oktatásügyileg a legnagyobb kifogás alá estek[1]).

A fiúiskolák a régi nemzeti iskola helyiségeiben voltak, utóbb innen kiszorulva, a sörház-utczai czélszerűtlen bérhelyiségekbe jutottak.

A belvárosi népiskoláknak a rendszeres hitoktatókon kívül 1852. óta külön szépírás tanítója[2]), 1873. óta pedig külön tornatanítója volt. Nyilvános érdemsorozatokat 1846. óta, értesítőket pedig 1876. óta, illetőleg a leányiskola 1869. és 1873. óta adott ki.

Az iskolába járók évenkinti létszámát az alábbi táblázat mutatja.

[1]) Értesítő a szeged-belvárosi községi népiskolákról 1877—78. Fodor Ferencz „Iskoláztatásunk" czímű közlönye.

[2]) 1852. évi nov. 24-én kelt községválasztmányi határozat szerint Mahler (Marosi) Mór neveztetett ki szépírás tanítónak havi 10 frt fizetés mellett.

Tanévben	Iskolába járt								
	fiú					leány			
	I.	II.	III.	IV.	V.	I.	II.	III.	IV.
1852—53	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1853—54	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1854—55	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1855—56	133	177	130	154	—	167	90	—	—
1856—57	162	168	105	175	—	203	80	—	—
1857—58	185	133	145	154	—	210	89	—	—
1858—59	226	134	162	142	—	—	—	—	—
1859—60	206	149	131	125 \ 59 /	—	—	—	—	—
1860—61	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1861—62	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1862—63	237	150	154	162	—	—	—	—	—
1863—64	213	138	136	154	—	—	—	—	—
1864—65	—	—	—	—	—	197	100	—	—
1865—66	196	147	147	107 \ 109 /	—	191	118	—	—
1866—67	192	147	130	75 \ 123 /	—	161	121	—	—
1867—68	190	137	140	75 \ 127 /	—	—	—	—	—
1868—69	222	135	142	78 \ 130 /	—	—	—	—	—
1869—70	83 \ 133 /	130	140	121	35	197	119	—	—
1870—71	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1871—72	170	141	130	120	62	144	86	71	49
1872—73	202	135	112	134	53	164	81	91	63
1873—74	93 \ 100 /	127	128	76 \ 71 /	142	58	40 \ 53 /	33 \ 34 /	—
1874—75	99 \ 126 /	139	115	62 \ 67 /	165	131	112	74	—
1875—76	83 \ 95 /	140	110	69 \ 83 /	160	112	119	93	—
1876—77	98 \ 99 /	131	114	65 \ 71 /	119	88	136	100	—
1877—78	74 \ 73 /	132	124	72 \ 73 /	158	81	106	116	[1]

[1] A belvárosi iskola érdemsorozatai és értesítőjei. Az 1852—55. évekről adatok egyáltalán fenn nem maradtak.

ALSÓVÁROSI NÉPISKOLA. Az alsóvárosi népiskola a barátok vezetése alatt már a török hódoltság idejében fennállott s talán ez egyedüli iskolában tanult Szeged népének egy része, akinek erre múlhatatlanul szüksége volt, írni és olvasni; nevezetesen az iparral s kereskedéssel foglalkozók, vagy az előkelő állásban levők, kik a kedvezőtlen körülmények daczára is gondoltak arra, hogy utódaiknak a tanácsbeli állás elnyerésénél a tanultságra szükségük lesz. Sőt az ily jobbmódú polgárok gyermekeiket még a barátok gyöngyösi iskolájába is elküldötték, hol történelmet, bölcsészetet és némi kis törvénytudományt is tanítottak. Az ilyen tanácsbelinek még kartársai előtt is nagy tekintélye volt, bár a többiek is általában tanult, írni-olvasni tudók voltak[1]).

A törökök kiűzése után a barátok iskolája az enyészet szélére jutott. A súlyos időkben a tanítót nem fizethették s a tönkrejutott lakosságtól semmi segedelmet nem kaphattak. A barátok ennélfogva a várparancsnokhoz és az udvari hadi tanácshoz fordultak, mely el is rendelte, hogy a barátok iskolájánál alkalmazott tanító részére naponként egy káplár-ellátás szolgáltassék ki[2]).

A népiskolák felügyeletéről szóló fejezetben már érintve volt a bécsi kormány ama törekvése, hogy a németesítést állami iskolák felállítása által is előmozditani kívánta s e végből állami iskolák létesítését tervezte. A barátok iskolájánál alkalmazott tanítónak katonai zsolddal történt ellátása az iskolának államosítására czélzott, de a leplezett törekvés a kitört nemzeti mozgalmak alkalmából meghiúsult.

Így az iskola tovább is a barátok felügyelete alatt maradt s rövid idő mulva a tanító már a városi pénztárból nyert segélyt. Az 1721. évben, Kaszta Péter alsóvárosi tanító a várostól 10 frt fizetést élvezett. Ő volt egyúttal a harangozó is, ki a stoláris illetéken felül a harangozásért külön 14 frt évi javadalmat élvezett. 1731-ben már kántor és orgonista lett, amiért ismét 40 frt fizetést nyert a várostól. 1743-ban ezenfelül elnyerte a sekrestyési állást s a toronyóra felhúzói teendőket (horologii director), ami 30 frt fizetéssel volt egybekötve. De ugyanez időtől fogva mint tanító Obonyai Tamás tűnik fel, ki 40 frt fizetést húzott. A tanítóság mellett egyúttal kántor és orgonista is volt s mint ilyen 1771. év végén Besenyőre költözött[3]).

Már ez időben a leányok a fiúktól elkülönítve lehettek, mert ugyanekkor Gál Franczisca évi 24 frt fizetés mellett mint alsóvárosi tanítónő szerepelt.

Obonyai után Magyar István lett a tanító, ki a „Ratio educa-

[1]) Oklevéltár CLXXXI. sz. a.

[2]) HKR. Proth. Registr. 1688. jan. 30. 161. sz. 141. lap: „Communicatur, was die PP. Franciscaner zu Segedin wegen raichung ihrem Schulmeister zu seiner besseren unterhaltung täglich eine Corporalen-portion angebracht."

[3]) Az idézett évek számadásai Szeged v. számvevőségi levéltárában.

tionis" életbeléptetése után, mivel az „új módszer" szerint nem tudott tanítani, 1786-ban állásától felmentetett s helyét Major János, előbb felsővárosi tanító foglalta el, míg az 1787. évben elhunyt Gál Franciska helyére tanítónőül Ladányi Rózsa neveztetett ki.

Az alsóvárosi, úgy a felsővárosi iskola az új tanrendszer behozatala alkalmából egyébként nem nagy változás alá esett. A ratio educationis értelmében ezek, miként a falusi (trivialis)[1]) iskolák, egy tanító vezetése alatt több tanfolyamot foglaltak magukban, de a tanulók ha tovább haladni kívántak, később a belvárosi nemzeti iskola II. vagy III. osztályába jártak.

1791. évben Major állásáról leköszönt. Egy ideig Ferenczi János helyettesítette, majd Búsffy János követte. A leányok tanítójaként pedig Ladányi Rozál (néhol Erzsébet, de lehet, hogy az előbb említett Terézzel azonos), úgy Balogh Orsola (néha Erzsébet) említtetnek, kiknek egyenkint 15 frt fizetésük volt. Az iskolába járó lányok száma ez időben 125 volt, pedig még zugiskolák is voltak[2]). 1795-ben már képesített tanítónő, Pichler Anna Grósz Pálné volt a lányok tanítója. A fiúiskolához pedig Szivák István került, ki 25 éven át református papként működve, iszákossága miatt 1797. évi okt. 13-án kelt főigazgatói rendelettel ez állásától is megfosztatott s ekkor Trencsényi Ferencz miskolczi illetőségű lett a tanító, ki Budán nyerve képesítést, ezelőtt már felsővároson mint kántor-tanító megelégedésre működött[3]).

Pichler Anna 1799-ben a belvárosba helyeztetett át, alsóvárosra pedig Kurtz Terézia képesített s eddig is helyettesként működött tanítónő neveztetett ki, kit Sólyom János felsővárosi tanítóval történt egybekelése után 1802-ben felsővárosra áthelyeztek, az ottani tanitónő Igaz Anna pedig alsóvárosra került. Igaz ezen helycserét magára nézve igen sérelmesnek és lealázónak találta s keserveiben 1810-ben meghalt. A főigazgató ekkor az 1799-ik évben palánkba áthelyezett Trencsényi helyébe kinevezett szegedi illetőségű Kapitány István nejét, Lengyel Jozefát nevezte ki alsóvárosi tanítónőnek azon kötelezettséggel, hogy utólagosan képesítő vizsgát tartozik tenni. Lengyel e kötelezettségének dicséretes módon eleget is tett.

Ugyanekkor épült az alsóvárosi iskola épülete, még pedig a tankötelesek nagy számára való tekintettel igen tágas és magas termekkel, mert egy 1823. évi feljegyzés szerint az alsóvárosi iskolába „középszámmal" 150 fiú és 80 leány szokott járni[4]).

[1]) A külvárosi iskolák capitales, seu primaria vagy schola vernacula néven említtetnek.

[2]) Illyés Ágoston feljegyzései a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.

[3]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az illető évek számadásai.

[4]) A rókusi iskola építésére vonatkozó külön kezelt iratcsomagban, Szeged v. közigazgatási levéltárában.

Lengyel Jozefa 1840-ben, 31 évi szolgálat után, az október 6-iki tanítói értekezleten pályatársaitól elbúcsúzván, állásától megvált. A tanács teljes fizetését (150 frt) nyugdíjkép megszavazta neki. Utódja Mészáros Rozál, Kazali Imre apátfalvi tanító neje lett. Kapitány István meg 1843. évben, 42 évi szolgálat után vonult nyugalomba s utódjául fogadott fia, Kazali Imre, előbb apátfalvi, most alvégi tanító neveztetett ki. Kazali az alsóvárosi iskolában 1842. évi decz. 2-án kezdte meg a tanítást. Kazaliné 1849. évi okt. 9-én elhalt; egy ideig férje helyettesítette, de nov. 1-én Mészáros Júlia neveztetett ki ideiglenesen, ki is a képesítő oklevelet midőn megszerezte, állásában megerősíttetett.

A fiúiskola 1853. évben már oly népes lett, hogy egy tanító képtelen volt vezetni. Azért 1853. évi április 29-étől fogva Kazali mellé Gondák Imre segédtanítónak lett kinevezve. Utóbb a rendes II. osztály szervezése elhatároztatván, 1857-ben ennek vezetésére Lebák Ferencz választatott meg s az ugyanazon időben a belvárosi iskolához áthelyezett Mészáros Julia helyére leánytanítóként Kovács Emilia alkalmaztatott. Ez meghalt 1864-ben s ekkor Nagy Róza, két év mulva Konrád Izabella, 1875-ben Utasi Mária s 1877-ben pedig Korda Aranka lett a tanítónő. Lebákot viszont Szögi Imre követte. Az 1872. évben nyugdíjazott Kazali Imre utódjai Takács Lajos, 1875-től Kamocsay Imre, 1876-tól Rokosinyi Pál, 1877-től Tombácz János voltak.

Az iskolába járók száma: 1836—37-ben 171 fiú, 98 leány,
1838—39-ben 144 „ — „
1839—40-ben 174 „ 142 „
volt. Még az utóbbi időkből is csak hézagos adataink vannak, mint azt a táblázaton láthatjuk.

Tanévben	Iskolába járt			Tanévben	Iskolába járt		
	fiú		leány		fiú		leány
	I. oszt.	II. oszt.			I. oszt.	II. oszt.	
1855—56	232	—	258	1867—68	150	75	144
1856—57	245	—	251	1868—69	170	92	160
1857—58	232	64	246	1869—70	146	78	152
1858—59	252	83	235	1870—71	—	—	—
1859—60	195	85	170	1871—72	142	40	123
1860—61	161	74	143	1872—73	117	52	155
1861—62	160	68	110	1873—74	132	80	121
1862—63	190	63	164	1874—75	146	50	128
1863—64	184	65	197	1875—76	159	78	88
1864—65	169	72	146	1876—77	173	62	97
1865—66	175	75	152	1877—78	129	75	105
1866—67	156	69	154				

Az alsóvárosi iskola érdemsorozatot 1854. óta adott ki[1]).

FELSŐVÁROSI NÉPISKOLA. A török uralom alatt romba dölt felsővárosi templom helyreállítását a hatóság már 1719. évben munkába vétette s néhány év alatt a restauratio befejeztetvén, a felsővárosi lakosság lelki ügyeit egy kegyesrendi atya, mint káplán gondozta. Az isteni tiszteleteknél segédkező kántornak azonban az olvasás, írás és számolás, valamint a vallástan tanítása is kötelességévé tétetett. Újvári Mihály már 1721-ben tanítóskodott[2]), de valószínűleg saját házában, vagy a templomban, mert a város csak 1724. évben vásárolta meg 100 frton „Illés bíró" házát iskolának, mely 5 frt kiadással átalakíttatott, úgy hogy abba még „kemencze" is került. De ekkor már Szanda Mihály volt a tanító[3]). 1731—32-ben felsővárosi „orgonista kántor" és egyúttal tanító, Huszka György lett, kinek 1741-től Telek József, 1744-től pedig Almásy Tamás voltak követői[4]).

A felsővárosi iskola állapotáról egyébként eléggé tájékoztathat bennünket a városi számadásokban több alkalommal előforduló azon tétel, hogy a tetőzet kijavítására bizonyos mennyiségű kéve nád vagy gyékény használtatott fel.

1750. óta a leányok a fiúktól elkülönittettek, mert ettől fogva évi 24 frt fizetés mellett tanítónőként Jó Katalin szerepel, kit 1772-ben rövid ideig Ladányi Róza, majd Pannatz Klára követett.

Almásy utódja meg Vankó István, Trencsén megye Puchov-i illetőségű, igen tanult és tapasztalt mester volt; 1777-ben Bajnok András tanított s 1779-ben pedig, a „Ratio educationis" értelmében szervezett „trivialis" iskola tanítója Major János lett, ki 1786-ban alsóvárosra áthelyeztetvén, a főigazgató utólagos képesítési kötelezettséggel Keller Mihályt nevezte ki. De ez a vizsgát nem tudta letenni. Ekkor a tanács meleg ajánlatára 1787. évben Vékes Márton neveztetett ki, hasonlókép utólagosan teendő vizsga kötelezettségével.

Vékes 1790-ben a belvárosi iskolához került s felsővárosi tanító Csala Pál lett. A felettébb elaggott Pannatz Klára helyett is új tanítónő alkalmaztatott, Bajnokné Igaz Anna, ki utólagosan 1794-ben Nagyváradon a „methodicából" vizsgát tett.

Csala rövid idő mulva leköszönt. A főigazgató Szöllősi Tamás szentesi tanítót nevezte ki helyére, de ez új állomását el sem foglalta s ekkor Sólyom János erdélyi, egerszegi illetőségű lett a tanító, ki 1791. évi decz. 18-án kezdette meg szolgálatát. A szorgalmas,

---

[1]) Érdemosztályzatok és Értesítők.

[2]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az 1721—22. évi számadások közt.

[3]) U. o. az 1723—24. évi számadásoknál.

[4]) U. o. az idézett évi számadások. Oltványi hibásan említi Almásyt Károly keresztnéven. (Lásd: A szegedi plébánia 1886. 158. lap.)

művelt, szerény és kellemes érintkezésű új tanító oly kedvelt lett, hogy 1820-ban a választott községnek is tagja lett, mi az időben a valódi érdem jutalmazásakép rendkívüli megtiszteltetés volt.

Sólyom 1802-ben a főigazgatóság engedélyével nőül vevé Kurtz Terézia alsóvárosi tanítónőt, ki ekkor felsővárosra, Igaz Anna helyére áthelyeztetett. Igaz nem akarta átadni iskoláját, jogorvoslatokhoz folyamodott, de végtére is távozni kényszerült.

A házaspár ezután a szent György templommal átellenben fekvő roskatag iskolában együtt tanított. Az épület időközben emeltetett, bővíttetett, sőt lakással is kiegészíttetett.

Sólyom hosszas betegeskedés után 1827. évi szept. 30-án elhalt. Ideiglenesen Lovászi József helyettesítette, majd Korényi András nagyváradi illetőségű tanító lett utódja, de a következő évben már ez is a belvárosi iskolához, az elhunyt Witt Károly helyére lett áthelyezve. A tanács hármas kijelölése alapján most Lovászi József lett felsővárosi tanító, ki 1835. évi július 28-án, 33 éves korában elhunyván, utódjául Kelemen István makói tanító neveztetett ki. Eközben Sólyomné 43 évi szolgálat után 1845. évben teljes fizetéssel (150 frt) nyugdíjaztatott s helyére Kelemenné Sólyom Ottilia neveztetett ki.

Daczára az időközben felállított tabáni iskolának, a felsővárosi iskolások száma oly nagy volt, hogy elkerülhetetlennek látszott egy másik fiúosztály felállítása. Felsőbb engedélynél fogva tehát 1846—47-ben megnyittatott a II. fiúosztály, mely Kelemen vezetésére bízatott, az I. osztályhoz pedig Tóth József, előbb tabáni tanító lett áthelyezve. 1853-ban Kelemen a belvárosi iskolához került s ekkor a felsővárosi iskola II. osztályának Dugász Imre, 1856—57-től fogva pedig Tóth Károly lett a tanítója.

Az iskolábajárók száma ezenközben mindinkább növekedett, azért is az 1853—54. tanévben bérhelyiségekben már egy új fiú- és leányosztály felállítása vált szükségessé. Az új osztályok „előkészítő" elnevezést nyertek s a kezdőket ide osztották be. A fiúknak Gondák Imre, a leányoknak pedig Lengyel Eszter lett a tanítója. 1857-ben az előkészítő osztályok rendes első osztályokká minősíttettek s így megnyílt a felsővárosi III-ik osztály is, mely Gondák vezetésére bízatott s minthogy Tóth Károly ugyanekkor a belvárosi iskolához helyeztetett át, a II. osztály Tóth Józsefnek, az I. pedig Agáczy Lászlónak vezetésére bízatott. De a helyiségek elégtelenek s czélszerűtlenek voltak. A régi iskolaépület már csaknem életveszélyes volt, miért is közárverésen eladták s a régi, romokban heverő szt. György templomnak iskolává való átalakítása vétetett tervbe. A templomtorony még teljesen szilárd volt, de a sártapaszba rakott két oldalfal már ekkor meglehetősen leomladozott.

A „tisztes régiség emlékezetének megőrzése és szent rendelte-

tésének" fentartása tekintetéből a községválasztmány 1859. évi április havában, a város terhelt anyagi körülményei daczára is a tetszetős tervet elfogadta s a régi anyagok felhasználásával 15,000 frt költség erejéig a kétemeletes és tantermekkel bővelkedő iskola felépitését elrendelte.

Az épület már ugyanaz évi november 13-án rendeltetésének átadatott[1]) s azidőben még a szakférfiak részéről is minden kívánalmaknak megfelelő, jó iskolaépületnek ítéltetett. Később a különféle átalakitások és kisérletezések után kiderült, hogy úgy paedagógiai mint egészségügyi tekintetben az egész terv és épitkezés elhibázott volt.

Az ide behelyezett iskolák vezetése körül az a változás történt, hogy a vidékre távozott Agáczy helyére a belvárosból Mihályfy áthelyeztetett. De ez 1864-ben Mórába került s ekkor Tóth Károly foglalta el helyét. 1863-ban Kelemenné Sólyom Ottilia nyugdíjaztatott s helyére Tóthné Lengyel Anna tabáni tanitónő került.

Az 1869. évben megalakult iskolaszék első sorban a felsővárosi iskolák fejlesztését vette munkába s már 1869—70. tanévben a IV. osztályt Kövesy Gyula vezetése alatt megnyitotta. 1872—73-ban az I. osztály párhuzamositttatott, melynek tanitójául Kovács István választtatott meg s az 1875. évben nyugdíjazott Tóthné Lengyel Anna helyére Tóthné Szluha Mari helyeztetett át.

Érdemsorozatokat 1852. év óta bocsájtott ki. A látogatottság a következő táblázaton van feltüntetve.

[1]) Tóth János: Történeti emlék a szeged-felsővárosi szt. György iskola fölszentelése ünnepélyére. Szeged, 1859.

Tanévben	Iskolába járt						
	fiú				leány		
	I. o.	II. o.	III. o.	IV. o.	I. o.	II. o.	III. o.
1836—37	178	—	—	—	141	—	—
1837—38	220	—	—	—	166	—	—
1838—39	214	—	—	—	173	—	—
1839—40	222	—	—	—	168	—	—
1852—53	231	104	—	—	160	103	—
1853—54	—	—	—	—	—	—	—
1854—55	150	119	100	—	161	149	—
1855—56	174	118	123	—	161	136	—
1856—57	154	143	122	—	143	113	—
1857—58	135	142	122	—	172	99	—
1858—59	178	135	135	—	150	134	—
1859—60	225	110	199	—	160	126	—
1860—61	205	112	105	—	153	123	—
1861—62	230	68	86	—	129	98	—
1862—63	195	115	59	—	136	78	—
1863—64	169	85	101	—	145	69	—
1864—65	194	79	81	—	204	83	—
1865—66	252	77	64	—	176	95	—
1866—67	196	108	72	—	168	78	—
1867—68	207	105	68	—	169	84	—
1868—69	263	112	78	—	192	75	—
1869—70	259	93	79	86	196	85	—
1870—71	261	92	76	74	188	96	—
1871—72	209	75	63	68	170	84	—
1872—73	91 / 126	65	63	51	191	71	—
1873—74	80 / 137	81	56	55	161	65	—
1874—75	113 / 116	66	56	63	174	75	—
1875—76	79 / 126	90	78	57	182	86	—
1876—77	105 / 103	78	85	68	175	76	50
1877—78	91 / 92	104	75	83	201	80	69[1])

[1]) Érdemsorozatok és értesítők.

RÓKUSI NÉPISKOLA. Midőn a hatóság 1805-ben a rókusi plébániát alapította, egyúttal kijelentette, hogy rövid idő mulva nemcsak a templomot kibővíti, illetőleg újat épit, hanem egyúttal iskolát is állít. A franczia háború és a rendkívüli drágaságnál fogva azonban az ígéret egyelőre nem teljesülhetett. Kőszeghy László püspök 1814. évi egyházi látogatása alkalmából a tanácsot ígérete beváltására sürgette. 1819. évi aug. 18-án Makón kelt levelében pedig már a kamarát kérte fel, hogy a tanácsot a templom s az iskola felállítására kötelezze. Ez már szept. 6-án fel is hivta a tanácsot, hogy a választott község meghallgatása után határozzon.

A tanács és a választott község kijelentette, hogy a templom és az iskola felépítését óhajtja, de ezidőszerint nem teljesítheti. Az iskola megnyitása azonban halaszthatatlan s e végre az imént kiépített kórház egyik felesleges terme iskolának haladéktalanul berendezendő[1]). Lántzy József királyi biztos is helyeselte e tervet, de mégis előbb küldöttségi vizsgálatot rendelt. Ennek azonban már aggodalmai támadtak, hogy a gyermekek a „ragadós nyavalyákat“ elkapják s így elejtették a tervet.

Ily körülmények közt 1820. évi július havában a lakosság tömeges aláírású kérelemben panaszkodva gyermekei elhanyagolt neveltetése felől, az iskola épitését sürgette. A tanács már előbb, 1819. évi nov. 15-én megbizta Vedres István földmérőt, hogy az iskola tervét s költségvetését elkészitse[2]), melyet ez 1821. évben be is mutatott. Az emeletes épület 14,480 frtba kerülendett. De az ápr. 5-én tartott választott községi ülés az emelet mellőzésével az alsóvárosi iskola mintájára „egy huzamatban“ való épületet óhajtott, mert ilyennek kiépitésére a magyar faragó mesterek is vállalkozhatnak. A tanács azonban Vedres tervét pártolta s az épitési engedély kinyerése végett április 13-án az udvari kamarához fordult[3]). Ez a tervezetet 1821. évi szept. 27-én kelt leiratával helyeselte, sőt kimondta, hogy az emeletes épület kiépitése csakis szakértő német épitőmesternek adható át. A választott község meg ebben nem nyugodott meg s okt. 22-iki ülésében a „grádicsoknak a kisded pajkos népre való veszedelmességét“ hangsúlyozva, korábbi álláspontjához ragaszkodott s így az iratok újra felküldettek[4]).

A lakosság most újabb tömeges aláírású kérelemben sürgette az iskola megnyitását s a tanító kinevezését. Iskolahelyiségül Varga János vagy Szegheő János házának kibérlését, tanitóul pedig Witt

---

[1]) 1819. évi szept. 24-én kelt választott községi határozat.

[2]) 1819. évi 4518. sz. tanácsi végzés.

[3]) 1821. évi 1328. sz. tanácsi határozat.

[4]) 1822. évi márcz. 22-én 1082. sz. tanácsi határozat.

Károlynak alkalmazását ajánlották. A tanács tehát erre nézve is a szükséges felsőbbi engedély kinyerésére lépéseket tett[1]).

Ezalatt megjött a kamara leírata, de most már azon kifogással, hogy miért van az épületben két lakás is tervezve? 1824. évi márcz. 5-én adott erre a tanács felvilágosítást, hogy a lakások a tanítók részére szükségesek. 1825. évi jan. 15-én a kamara ismét a közelfekvő vízállások okából tett észrevételt; szóval az iratok föl s le vándoroltak, de az iskolának addig is bérhelyiségben való megnyitására vonatkozó engedély elmaradt.

A lakosság 1825. évi szept. 16-án harmadízben beadott kérelmében egész keserűséggel panaszolta állapotait s utalt arra is, hogy a plébánia felállításának engedélyezése alkalmából a helytartótanács 1806-ban egyenesen kikötötte az iskola mielőbbi megnyitását, melynek ügye immár két évtized óta húzódik. 1825. évi okt. 15-én végtére az iskolának ideiglenes helyiségben való megnyitása is megengedtetett. E czélra az Anna-utcza és a Kossuth Lajos-sugárút sarkán a Bíró András-féle ház vétetett igénybe, hol az 1826. évi február 9-én kinevezett tanítók, nevezetesen Hódy Ferencz, előbb belvárosi tanító (ennek helyére jött azután Witt Károly) és Paudisz (Banda) Zsuzsa, a tanítást megkezdették. A kinevezés is sérelmes volt. A Ratio educationis 188. §-a értelmében a tanácsnak biztosított hármas kijelölési joga figyelembe nem vétetett, ami miatt a tanács felterjesztéssel is élt. De azon kijelentésre, hogy a tanács jogai jövőre tiszteletben tartatnak, az ügy befejezettnek tekintetett.

Az iskolaépítésére vonatkozó rendelet csak az 1827. évi július havában érkezett le. Az építést Grieszszer József 17,041 frt $37^{1}/_{10}$ kron vállalta el[2]). De az építést csak az 1830. év nyarán kezdették meg és 1832-ben fejeztetett be s ekkor az iskola áttelepíttetett.

Hódyt az 1834—35. tanév alatt szélhűdés érte s 1834. évi decz. 24-én, 19 évi szolgálat után, 44 éves korában meghalt. Banda Zsuzsa pedig 1837. évi októberben a belvárosi iskolához helyeztetvén át, a fiúk tanítója Szabadfy (Freyler) Edvárd lett, ki Hódyt havi 10 forint díjazásért eddig is helyettesítette; a leányiskolához pedig a tanács hármas kijelölése alapján Kremminger prépost és tanfelügyelő Oratsek Francziskát nevezte ki.

Szabadfy 1878-ig szolgált, amikor nyugalomba vonult, de a következő évi február havában már elhunyt. Oratsek 1852. év végén a bel-

---

[1]) 1822. évi okt. 30-án 3639. sz. tanácsi végzés.

[2]) Nemecskay István: „A rókusi iskola-ügy" (Szegedi Híradó 1892. évi 178. sz.) közleményében téves értesülés alapján építőként Gebhardot említi. Czikkünk forrásai a rókusi templom és iskola építésére vonatkozó külön kezelt iratcsomagok, Szeged v. közigazgatási levéltárában.

városba helyeztetett s ekkor utódja Félikné Freyler Teréz lett, ki 1876. évi november 5-én nyugalomba vonulván, egyik szerencsétlen áldozata lett az 1879. évi nagy árvízveszélynek.

A tanulók létszámának növekedésével az érdekelt lakosság több ízben sürgette az iskola fejlesztését, nevezetesen a II. és III. osztályok megnyitását, mert a belvárosi és mórai iskolák távolságuknál fogva télen a gyermekek egészségére nézve igen ártalmas következményűek voltak. De alkalmas helyiségek hiányoztak. Végtére is az iskolaépületben levő két tanítói lakás átalakításával az 1875—76. tanévben a II. fiú- és leányosztály megnyílt. Ezek vezetésével Nemecskay István és Schmidt Emilia bízattak meg, a nyugalmazott Félikné osztályához pedig Hort Erzsi, Szabadfy helyére pedig Iteés József alkalmaztatott.

Az egy osztályból álló rókusi iskola tanulói csaknem az utóbbi időkig „nagy olvasók", „kis olvasók", „haladók" és „kezdők" csoportjára voltak felosztva. Az iskolába járók száma az alábbi táblázaton van feltüntetve.

Tanévben	Iskolába járt		Tanévben	Iskolába járt	
	fiú	leány		fiú	leány
1836—37	111	55	1863—64	—	—
1837—38	109	36	1864—65	—	—
1838—39	120	55	1865—66	147	130
1839—40	137	—	1866—67	145	127
1851—52	180	109	1867—68	145	122
1852—53	181	124	1868—69	153	142
1853—54	184	181	1869—70	147	181
1854—55	194	154	1870—71	—	—
1855—56	155	117	1871—72	155	167
1856—57	201	168	1872—73	157	181
1857—58	227	182	1873—74	115	183
1858—59	—	—	1874—75	109	125
1859—60	—	—	1875—76	28. 116	36. 124
1860—61	200	124	1876—77	236	193
1861—62	—	—	1877—78	268	247[1]
1862—63	180	150			

A rókusi iskola tanítói kara 1876-ban a belvárosi tantestülethez lett csatolva. Az iskola 1869. év óta adott ki nyilvános érdemsorozatot.

[1] Értesítők és érdemsorozatok stb.

MÓRAI NÉPISKOLA. A század elején a város népességének szaporodásával, a kálvária és az 1831. évi cholera alkalmából felhagyott régi temető közt elterülő s Nagy Ferencz tanácsnok és a Móra család tulajdonát képezte szántóföldek házhelyekül kiosztattak. Csakhamar új városrész keletkezett itt, mely azután „Móra“ nevet nyert. A távol fekvő városrész tankötelesei a rókusi, belvárosi, esetleg az alsóvárosi távol fekvő iskolákra voltak utalva.

Kremminger prépost és tanfelügyelő 1838-ban széleskörű gyűjtéseket indított meg, hogy a külvárosok távol eső részeiben, a legszegényebb lakosság gyermekei tanítására iskolák létesíttessenek, mert tudta azt, hogy hatósági kezdeményezésre az udvari kamara nehézségeket szokott támasztani, ellenben ha kész, befejezett dolgok kerülnek elé, az ellenvetések elmaradnak.

Lelkésztársaival egyetemben a szószékről hívta fel a híveket adakozásokra s rövid idő alatt tekintélyes összeg állt rendelkezésre. Ekkor a Fonyó-féle házat kibérelte, hol az új, a falusi iskolák módjára szervezett egy osztályból álló vegyes iskola 1839. évi november 1-én megnyittatott. Beiratási díjat vagy más költséget nem szedtek; azért is ezen, valamint a többi ugyanekkor keletkezett iskolák „ingyen“ vagy néha „fiók“ iskoláknak neveztettek. Sőt a szegény sorsúakat tankönyvekkel is ellátták. Ezért már az első évben 217 volt a mórai iskolába járó tanulók száma. Az iskola első tanítója nemes Mihályffy József lett s Kremminger által javadalmaztatott.

A következő tanévben a tanács ezen és a többi ingyen iskolának átvételét elvileg kimondotta s az 1841. évi szept. 19-én a tanítók ellátására a városi tárból 80 frt fizetés és 6 öl fűtőfa-illetményt szavazott meg. A hatóság ez intézkedését az udvari kamara is jóváhagyta 1842. évi január 26-án[1]). A tanítói fizetések 1844-ben 160 frtra emeltettek, 1845-ben pedig a nemenkénti elkülönítés elrendeltetvén, mórai leányiskolai tanítónőnek Rózsa Rozál, Kövecs Mátyás szentesi tanító neje neveztetett ki s márczius 6-án a külön leányosztály is megnyittatott.

Mihályffy 1847-ben a belvárosi iskolához került s ekkor Mórába a tabáni tanító, Kövecs Mátyás lett áthelyezve. Kövecsné 1852-ben meghalt s 1852. évi február 26-án, illetőleg márczius 14-én utódjául Freyler Teréz neveztetett ki, ki azonban még ugyanazon évben Rókusra került s ekkor mórai tanítónő Wőber Lujza lett, kit 1855-ben Grebenicsné Mihályffy Ágnes követett, eleinte ideiglenes minőségben, de 1861. évi decz. 16-án végleges kinevezéssel.

Kövecs Mátyásnak 1863. évben történt nyugdíjazása után Mihályffy Mórába visszahelyeztetett, ennek 1867. évi tavaszon történt elhalálozása után utódjául Kovács István választatott meg.

[1]) 1842. évi febr. 14-én 263. sz. a. kelt tanácsi határozat.

A hatvanas évek végén a mórai iskola fejlesztésének kérdése a hatóságot már gyakrabban foglalkoztatta. A fiúiskolába átlag 150-en, leányok pedig 100-an jártak s a szűk, czélszerűtlen helyiségekben alig fértek. De a tervezett építkezés elmaradt s az épülettulajdonos a kedvező jövedelmezés daczára sem volt hajlandó az újabb osztályok részére szükséges helyiségeket előállítani.

A súlyos anyagi viszonyok daczára is, az iskolaszéknek felhívására, 1877. évben a „búzaszentelő“ telken, az árvaház szomszédságában a mórai iskola építését a közgyűlés végtére elrendelte s a következő tanévben az új helyiségekben már két fiú- s két leányosztályban folyt a tanítás. Sőt az iskolábajárók nagy számára való tekintettel, már a régi bérhelyiségben kísérletkép a tanulók egy-egy csoportja délelőtt, másika pedig délután, váltakozó módon részesült a tanításban.

Az utóbbi időkben mórai tanítók voltak: Nagy Ferencz (1875-ig) Fodor Ferencz és Grön (Gönczi) Lajos; a leányokat Grebenicsnének 1876. évi nov. 5-én bekövetkezett nyugdíjazása után Pomutz Kamocsai Erzsébet és Máhr Irén tanították.

Az iskolába járók szórványos adatai alább közöltetnek.

Tanévben	Iskolába járt		Tanévben	Iskolába járt	
	fiú	leány		fiú	leány
1855—56	145	159	1867—68	154	113
1856—57	159	154	1868—69	—	—
1857—58	183	196	1869—70	149	100
1858—59	—	—	1870—71	—	—
1859—60	—	—	1871—72	117	73
1860—61	—	—	1872—73	110	79
1861—62	—	—	1873—74	103	72
1862—63	—	—	1874—75	113	88
1863—64	—	—	1875—76	121	81
1864—65	—	—	1876—77	141	128[1])
1865—66	149	97	1877—78	—	—
1866—67	105	94			

A mórai iskola 1876-ban a belvárosi tanítótestülethez csatoltatott. Külön érdemsorozatokat 1865. óta bocsájtott ki.

[1]) Értesítők s Kovács Albert iskolaszéki elnök évi jelentései.

TABÁNI és LISZT-UTCZAI NÉPISKOLÁK. Felsőváros északi táján alakult Tabán vagy Tobány városrészben[1]), az iskola ép úgy, miként a mórai, társadalmi adakozások útján jött létre. Kelecsényi Lambert felsővárosi minorita administrator az adományok gyűjtésében Kremminger példáját követte s a felsővárosi társalgó-kör vigalmaiból is szép jövedelmek folytak egybe, úgy hogy a régi fuhar-utczában (most a szilléri-sugárút és a tabán-utcza keresztezése táján), azelőtt korcsmahelyiségül szolgált egy épületben, 1840. évi decz. 11-én a tabáni „ingyen iskola" megnyittatott[2]). Ez épületet később a város tulajdonul megszerezte.

Az iskola első tanítója Borsos Sándor s az első évben a mindkét nemű növendékek száma 287 volt[3]). Borsos a következő tanévben más pályára lépett s ekkor tanítónak Tóth József neveztetett ki. Az 1845. évi márczius 1-én elkülönített leányosztály első tanítónője Lengyel Anna lett.

Tóth 1846-ban a felsővárosi iskolához helyeztetvén át, utódja Kövecs Mátyás szentesi, 1847-ben pedig Pataky János, előbb röszkei tanító lett, ki 1849-ben beállt honvédnek. Ekkor Abranovics Mátyás ugyancsak röszkei tanító került a tabáni iskolához, ki hosszas betegeskedés után — mialatt Ferenczi János helyettesítette — 1864-ben elhalt. Ezután Horváth Illés, 1867-től Ambrus Ferencz, 1875-től Gönczi (Grön) Lajos tanítottak.

A leányiskola tanítónője Tóthné Lengyel Anna 1865. évben hasonlókép a felsővárosi iskolához helyeztetvén át, az említett évi ápr. 15-án Szluha Mari lett a tabáni tanítónő, ki 1876-ban a felsővárosi iskolához került s utódjául Maletinszky Lenke választatott meg.

A tabáni iskola már kezdettől fogva oly túltömött volt, hogy régtől fogva fejlesztendőnek mutatkozott. Az iskolaszék előterjesztésére azonban nem itt szaporíttattak az osztályok, hanem a liszt-utczában, (a mai Csaba- és Tabán-utczák keresztezése körül), hol 1872. évben három tanteremből álló, egy új iskola épült, hova tanítókul Vass Mátyás és Ferenczy István, úgy Pomutz-Kamocsay Erzsébet választattak meg. A következő évben már Vékes Antal és Bezdán Imre s illetőleg 1876-tól fogva Máhr Irén tanítottak.

[1]) Tabán, tobány, régi magyar szó s gyepet, mezőséget jelentett. Mint városrész, utcza, dűlő, vagy helységnév, az ország különböző részeiben előfordul, de mindenütt mint elhagyatott hely s mint a szegénység lakhelye. A tótság tabán alatt árnyékot, árnyas helyet ért. A török s a szerb is a hosszú külvárosokat tabánnak nevezi. (Pesty Frigyes: Magyarország helynevei. Budapest, 1888. 382. és 396. lap.

[2]) Téves az az állítás, mintha ez iskolákat az első évben a lelkészek tartották volna fenn. A gyüjtések és a felállítás körüli buzgalmuk elvitázhatatlan, de a fenntartás itt, valamint Mórában is stb., a közönség adományaiból történt.

[3]) Az Illyés-féle kéziratban előforduló tanítótestületi jegyzőkönyvben.

A „tobányi“ iskola már 1846-ban adott ki nyilvános érdemsorozatot. A tanulók száma ekkor 290 volt (134 fiú, 128 leány). Az 1852—53. év óta a felsővárosi szent György iskolai értesítőkön együtt fordul elő. 1876-ban a tabáni- és liszt-utczai tanítói kar a szt. György iskolai tanítókkal képezett egy tantestületet.

Úgy a tabáni-, mint a liszt-utczai iskolák az árvíz alkalmával rombadőltek.

Az iskolák látogatottsága a következő táblázaton szemlélhető.

Tanévben	Iskolába járt a tabáni		Tanévben	Iskolába járt a tabáni		Iskolába járt a liszt-utczai		
	fiú-osztály	leány-osztály		fiú-osztály	leány-osztály	fiú I. oszt.	fiú II. oszt.	leány-osztály
1852—53	127	120	1865—66	96	97	—	—	—
1853—54	—	—	1866—67	142	120	—	—	—
1854—55	143	141	1867—68	157	126	—	—	—
1855—56	156	168	1868—69	212	142	—	—	—
1856—57	148	209	1869—70	135	123	—	—	—
1857—58	179	216	1870—71	118	126	—	—	—
1858—59	171	220	1871—72	107	122	—	—	—
1859—60	108	160	1872—73	87	137	70	35	79
1860—61	97	119	1873—74	80	126	23	52	78
1861—62	—	—	1874—75	85	111	20	70	93
1862—63	82	127	1875—76	84	104	38	57	101
1863—64	115	106	1876—77	103	140	49	66	77
1864—65	134	122	1877—78	101	151	63	62	85[1]

ALVÉGI- ÉS CSONKA-UTCZAI NÉPISKOLÁK. Melicher János alsóvárosi gvárdián, Kremminger példájára az „Alvég“-en felállítandó „ingyen“ iskolára gyűjtéseket indított. A többi közt maga a „bodonyi gazdaság“ 134 frt 75 krral járult az ügy előmozdításához s az iskola a régi sárkány-utcza végén (a mai közép- és délibáb-utczák sarkán) 1840. évi márczius 15-én 283 tanulóval megnyílt.

Kazaly Imre, az első tanitó, 1842—43. tanévben az alsóvárosi iskolákhoz helyeztetvén át, 1843. évi febr. 10-én alvégi tanítónak Rokosinyi Pál röszkei, illetőleg újszegedi tanító neveztetett ki. Az iskolát 1843—44. tanévben a város átvette s ekkor a tanító fizetését is 160 frtra emelték. Helytartótanácsi rendeletre 1844—45-ben a leányok a fiúktól elkülönittetvén, tanítónő Krecsmáry Alojzia lett, majd ennek rövid idő múlva történt lemondása után Szalai Borbála, özvegy óraművesnő tanítóskodott 1869. évi okt. havában bekövetkezett elhunytáig, 1869. évi decz. 16-tól leánya, Kókainé Farkas Mari, 1870.

[1]) Értesítők stb.

évi okt. 30-tól pedig Wachter Karolin tanított. Rokosínyi, a fiúiskola tanítója, 1875-ben az alsóvárosi iskolához került, s ekkor Alvégre Kamocsay Imrét választották meg.

Az alvégi iskola épületét az 50-es években a város megvette; az árvízben ez is elpusztult.

Midőn az iskolaszék megalakult, legelsőbben is az alsóvárosi iskolák túltömöttségén segített. De nem az alvégi- vagy az ugynevezett „beltéri" iskolák fejlesztésével, hanem a csonka-utczában épült az új iskola, két fi- és egy leányosztálylyal. Ez a mai szabadságtér délkeleti szöglete körül volt s az árvízben összeomlott. Itt Sziklay Ferencz, Takács Lajos, úgy Kövecs Róza, majd Balpatakiné Tóth Antónia tanítottak. Takács helyét utóbb Fenyvesi János, Sziklayét pedig Tóth Gyula foglalta el.

Az alvégi, csonka-utczai iskolák 1876-ban az alsóvárosi iskolák tantestületéhez osztattak be. Nyilvános érdemsorozatokat 1869., illetőleg 1872. óta adtak ki.

Az iskolák látogatottsága következő volt:

Tanévben	Iskolába járt Alvégen		Tanévben	Iskolába járt Alvégen		Iskolába járt Csonka-utczában		
	fiú-osztály	leány-osztály		fiú-osztály	leány-osztály	fiú- I. oszt.	fiú- II. oszt.	leány-osztály
1855—56	155	94	1867—68	106	72	—	—	—
1856—57	141	89	1868—69	125	97	—	—	—
1857—58	154	112	1869—70	117	78	—	—	—
1858—59	150	134	1870—71	—	—	—	—	—
1859—60	129	107	1871—72	69	41	46	22	51
1860—61	103	66	1872—73	88	51	54	31	52
1861—62	93	69	1873—74	92	40	44	32	67
1862—63	104	62	1874—75	81	38	40	40	62
1863—64	130	71	1875—76	42	34	41	38	61
1864—65	140	64	1876—77	66	37	49	39	63
1865—66	120	63	1877—78	100	75	63	51	90
1866—67	114	71						

ÚJSZEGEDI NÉPISKOLA. Az újszegedi csekély számú tankötelesek régebben Szegedre jártak iskolába. De télen a nagy hidegekben vagy jégzajláskor, lehetetlen volt a Tiszán való átkelés s az iskolások néha hetekre terjedőleg kimaradoztak. Nyáron délután ismét a hídnyitások gátolták a rendes iskolábajárást.

Minthogy Új-Szeged egyházilag mindenkor Szegedhez tartozott, azért Kremminger prépost, különösen Bakay köteles támogatásával a gyűjtésekből befolyt összegen 1841-ben Új-Szegeden is állított iskolát

s oda tanítónak Abranovics Mátyást nevezte ki. Rövid másfél évre az iskola feloszlott, mert az iskola további fenntartását a község nem biztosíthatta. A tanító ekkor Röszkére helyeztetett át.

1861. évi október 28-án Új-Szegeden újra megnyílt az iskola, de két év múlva ismét megszünt, mert a község nem volt képes a tanítót fizetni.

Az utóbbi időkben Mennyei János torontálmegyei tanfelügyelő állami segély útján állított iskolát. A község kivetette a külön iskolai adót, melyet a város is viselni volt köteles, sőt a fenntartást majdnem egészen a város adórészletéből fedezték, ezen felül az iskolának külön épületet is szereztek. Jó ideig azonban tanítót nem kaphattak s így a tanítás gyakran huzamosabban szünetelt. Az 1877. évi árvíz alkalmával az iskola épen maradt, de az újszegedi partlemetszés alkalmával leromboltatott. Tanítója Lantos Mátyás volt.

---

6. KÜLTERÜLETI KÖZSÉGI NÉPISKOLÁK.

A mult század közepén a felső- és alsórészi pusztán a „szállások", mint ahogy a tanyákat azidőben nevezték, meglehetősen elszaporodtak; de inkább a városhoz közelebb eső tájakon, míg a Domaszéken, Mórahalmon és Madarásztól stb. kívül eső részek tovább is járások maradtak.

A szállási gazdáknak azonban a városban is volt házuk. Télen itt laktak s nyáron is szombatra és vasárnapra mind haza látogattak. Csak a „tanyások" laktak állandóan kint.

Azért egyházi, közművelődési és egészségügyi különösb intézkedések szüksége fenn sem forgott. A kegyesrendi ház zákányi tanyáján állított ugyan egy kis házi kápolnát, hol Kónya Kristóf házfőnök (1770—1772) nyári üdülései alatt imáit és miséit végezte[1]). A hívek lelki ügyeinek gondozása azonban csak jóval később lépett előtérbe, midőn a tanyai telkek eldarabolásával az építkezéseket kisebb területeken is megengedték s így a lakosság mind nagyobb arányokban települt ki a tanyákra.

[1]) A kápolna Sz. Vendel tiszteletére volt szentelve s az utóbbi időkig fennállt, de 1788. óta ott többé nem miséztek. (Lásd Tóth J.: 1855—56. évi Értesítvényét.) Nagy tévedés azonban, mintha Kónyának ez alkalommal való tanyázása és némely egyházi ténykedése egyúttal a külterületi közműveltségnek első nyilvánulása lett volna. (Lásd Tóth J.: Emléklapok Szeged sz. kir. város tanyai népiskolái rendezett állapotának harminczadik évfordulója alkalmából. Szeged 1882. 15. lap, úgy az 1883—84. s az 1888—89. évi tanyai iskolai értesítő 3. és 12. lapján, valamint a Szegedi Híradó 1883. é. 37. sz.) A külterületi közművelődési ügy kezdetének kezdete is jóval későbbi időkre esik.

Ekkor, nevezetesen 1842. évben az alsóvárosi barátok az egyházmegyei hatóságtól engedélyt kértek, hogy a tanyákon missiokat tarthassanak annyival is inkább, mert 1841-ben Lengyel Józsefné a Szentháromság tiszteletére Zabosfán kápolnát építtetett.

Ugyanezen időben találunk a tanyai iskolázás első nyomaira. A tehetősb és egyúttal felsőbb iskolákat is végzett gazdák magántanítókat fogadtak gyermekeik tanítására. Az ily tanító egy-egy elzüllött diákból, obsitos katonából került ki. Néhol több gazda szövetkezett a tanító-tartásra s a tanító hetenkint való ellátása a gazdák közt sorba ment; a gyerekek is hetenkint azon tanyán gyülekeztek egybe, ahol a tanító sor szerint tartózkodott.

Akadt olyan is, ki maga nyitott iskolát s fáradozásaiért terménybeli járandóságot vagy más élelmi szert kapott. Egyik télen ezen, a másikon pedig ismét más vidéken apostolkodott a vándor-tanító.

Ilyen tanyai iskolákról és tanítókról az 1839—40. évi tantestületi értekezleteken is említés történt[1]). A többi közt Bubenig Mátyás, Ferenczi János, Pataky János, Rokosinyi Pál tanítók emlékezete fennmaradt. Ferenczi különben a Fotti családdal rokonságban volt, kiterjedt bérgazdaságot folytatott s tanítással a tél unalmainak elűzése okából foglalkozott.

Ezen tanyai iskolákat akarta Kremminger a 40-es évek alatt szervezni és állandósítani, de törekvései csak Röszkén, e faluszerű, dohány- és paprikakertész-telepen valósulhattak. Itt a lakosság az iskola költségeire önkénytes adózást vállalt. A beszedett járulékokat Kremminger prépost kezelte s ő fizette a tanítót, valamint az iskolahelyiség bérét[2]).

Az első röszkei tanító Rokosinyi Pál volt, ki 1840. évi május 1-én nyitotta meg az iskolát. Két év múlva az alvégi iskolához helyeztetvén át, utóda Pataky János lett. Ez iskolát a tanács már 1843. évi július 2-án állandósította, mert ekkor a tanító részére 80 frt évi fizetést és 6 öl fát szavazott meg. Pataky ezután sajátjából iskolát és tanítói lakot építtetett. A város ezt kibérelte, utóbb meg is vette. Pataky

---

[1]) Illyés Ágost kézirati jegyzeteinek folytatása a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.

[2]) Már másutt is megjegyeztük, de ezúttal is hangsúlyozzuk, hogy tévedés az, mintha ez iskolák fenntartását Kremminger sajátjából fedezte volna, (Lásd Oltványi P.: Egyházi beszéd Kremminger A. 50 éves áldozársága ünnepén. Szeged, 1876. 7. lap); valamint túlzás az is, miként a tanyai iskolák szervezésének ügye kizárólag Tóth János buzgóságának volna köszönhető. (Lásd: Emléklapok Szeged város tanyai népiskolái rendezett állapotának harminczadik évfordulója alkalmából. Szeged, 1882. 16—17. lap.) A közműveltség ügyéért a nép és a város saját ösztönéből is minden időben készségesen áldozott.

1847-ben tabáni tanító lett s ekkor Röszkére Abranovics Mátyás, volt újszegedi tanító került. De két év múlva ez is Tabánba helyeztetvén át, Röszkére Tóth Ignácz neveztetett ki.

A röszkei iskolán kívül a forradalom előtt a Rózsa-hegyben és még másutt, összesen öt oly állandóbb jellegű tanyai iskola létezett, melyeknek rendszeresítését csakis a közbejött 1848—49-iki mozgalmak odáztak el[1]). 1853. évben alsótanyán a röszkei iskolán kívül már 6 tanyai iskola állt fenn, a lakosság önadóztatásából fenntartva. Ez iskolába 340 tanuló járt. Minden fiú után 48—60 pkr. tanítási díjat, 6—10 kr. iskola-bér költséget és még némi terményjárandóságot kelle fizetni, melyeknek beszedése minden hatósági vagy egyházi közbejövetel nélkül rendben megtörtént[2]).

Ezen alapokon indult meg a tanyai iskolák rendszeresítése, még pedig a következő rendkívüli körülmények hatásából. A forradalom után a személy- és vagyonbiztonság úgy a városban, mint a tanyákon igen megingott. A rablókat a zsandárokon kívül néha egész század katonaság üldözte, de a tanyák közt nyoma veszett a menekülőknek. Rózsa Sándor utóbb a fejére kitüzött 10,000 frt jutalom daczára sem került kézre. A hatalmas és önkényű Bonyhádyt ez igen keserítette és a tanyai lakosság ellen felingerelte. Oly értesülései voltak, hogy a külterületi lakosság a rablókban nemzeti hősöket tisztel, azért az üldözötteket rejtegeti, a nyomozókat tévutra vezeti.

Ezért eltökélte, hogy a tanyák lakosságát szétvereti, illetőleg egyes csomópontokon faluszerűleg telepitteti le, amire nézve felsőbb helyről bizalmas felhatalmazást is nyert. A terv különben nem volt új s ki tudja, mi más kedvezőbb alakulások keletkezhettek volna a külterületen. Petrovics István tanácsnok már 1846-ban a város javainak nagyobb hasznositása okából javasolta, hogy a járásokban 100—100 házból álló kisebb falvak telepittessenek[3]). Ezt a tervet a forradalom után mind több részről emlegették. Bonyhády ennélfogva az összes tanyáknak fokozatos megszüntetését, illetőleg egyes csoportokba, faluszerűleg leendő áttelepitését tervezte, hol azután a lakosság rendőri ellenőrzése könnyebben lett volna teljesithető s az egészségügyi és közművelődési intézmények hatása is kiemelkedőbb leendett. Ez ügyben

---

[1]) Szeged v. tanácsának 1843. évi nov. 8-án 2954/5859. sz. határozata.

[2]) Tóth János igazgató terjedelmesb jelentése a tanácshoz, 1853. évi márcz. 24-én, javasolván, hogy addig is, míg a tanyai iskolák és tanítók rendszeresíttetnek, a tanítók fizetésül, lakbérül, úgy könyvek beszerzésére 60—60 frt segélyt nyerjenek.

[3]) A sajtó útján is közzé tett czím nélküli javaslat egész vita-irodalmat teremtett. Így Kolb Ádám tanácsnok és Korda István 1847-ben „Szeged lakóihoz" czimü ellentervezeteket bocsátottak ki.

már tárgyalások is folytak, amire nemcsak a tanyai, de a városi lakosság részéről is a kérések, informálások és különféle befolyásolások egész sorozata indult meg. Ígértek mindent, csakhogy e felforgatás be ne következzék s a tanyai gazdák fogadkoztak, hogy az iskolákat önköltségükön felállítják, csak „faluba ne verjék" őket.

Felsőbb helyről történt bizalmas értesítés után Bonyhády tervével felhagyni kényszerült, de most annál inkább kívánta, hogy a lakosság az iskolákat felállítsa; mert remélte, hogy a műveltség terjedésével egyúttal a közbiztonsági állapotok önkényt javulni fognak. Felhívta azért a tanácsot, hogy a tanyai iskoláztatást haladéktalanul szervezze. A tanbizottmány Lengyel Pál tanácsnok elnöklete alatt 1853. évi november 30-án tartott ülésében tehát kimondta, hogy az alsótanyákon 12, a felsőn pedig 8 iskola állítandó[1]). Minden tanító 80 frt fizetést nyerjen, iskolai szükségletekre pedig 20 frt adassék. Minden iskolához 1 hold föld hasíttassék, a lakosság pedig a tanítóknak a kapitányok kivetése szerint 17 köböl rozst, 25 véka burgonyát, 25 kereszt szalmát, 200 kéve rőzsét tartozik beszolgáltatni. A tanyai iskoláknak a külterületi lakosság terhére leendő kiépítése is ugyanekkor elhatároztatott[2]).

A következő évben már megindultak az építkezések s 1856. év nyarán az alsótanyán 6, a felsőn pedig 3 iskola állt készen. 1857-ben már 21 tanyai iskola volt megnyitva s ezek közül saját helyiséggel birt 15[3]). A többi iskola egyelőre még bérhelyiségekben volt s minthogy a bérlés más-más helyen történt, az ily iskolákat kiépítésükig mozgóknak nevezték. Az iskolaépületek vert falból, zsindely tetőzettel, 10 öl hosszúak voltak. A kisebb mérvű és alacsony tantermeken kívül egy szoba és konyhából álló tanítói lakást foglaltak magukban. Egy-egy épület 750—780 frtba került, mi legnagyobb részben a külterületi lakosságra történt kirovások útján fedeztetett. A belső felszerelések jobbára a belterületi iskoláknak használaton kívül helyezett bútoraiból és taneszközeiből (padok, térképek stb.) teltek ki. Minden iskolának védszentje, keresztje, statio-oszlopa, harangja stb. volt, mi mind közadakozásból került össze.

Az iskoláknál egyúttal gyakran tartattak isteni tiszteletek, valamint az úgynevezett „mise-bálak", hatósági engedély alapján.

---

[1]) A tanyai iskolák szervezése különben nemcsak Szegeden, hanem felsőbb rendeletek következtében más városokban is napirenden volt. 1856-ban a pestbudai kerületben összesen 91, illetőleg 150 tanyai iskola állíttatott. A többi közt Csongrádon 5, Szentesen 4, Dorosmán 3, Kalocsán 15 stb. (Lásd: Budapesti Hírlap 1856. évf. 167. sz.)

[2]) Szeged v. közig. lévéltára.

[3]) Budapesti Hírlap 1857. 64. sz.

A tanyai tanítók javadalma az 1857. évi július 2-án kelt tanácsi határozat által lényegesen változott. A terménybeli járandóságok beszedése sok huza-vonával járt, sokszor el is maradt. Ennek eltörlésével a fizetés évi 200 frtban állapíttatott meg[1]).

Az alsótanyai iskolák Csorván, Zákányban, Ásotthalmon, Madarásztónál, Mórahalomnál, Domaszéken, Zabosfán, Bojárhalmán, Nagyszéksósnál, Feketeszélen, Kancsalszélen s Röszkén épültek fel. Mozgó iskolák voltak Átokházán, Homokon, Szent-Mihálytelken. Felsőtanyán: Neszűrjhegyen, Szatymazon, Makraszéken, Győriszéken, Felső- és Alsó-Balástyán állandó iskolák létesültek, Székhalomnál pedig a mozgó. A mozgók közül némelyik utóbb megszünt, a többi pedig állandósult s a közpénztár terhére és már nagyobb méretekben, valamint a czélnak is megfelelőbben épült fel. Így 1864-ben az átokházi, 1871-ben a szentmihálytelki. A neszűrjhegyit pedig újraépitették.

A tanítók kezdetben oklevélnélküli, de mégis gyakorlati képességű, szegény származású, többnyire tót diákok voltak (Szroka Mátyás, Sperlák János, Jablonszky János stb.), kik többnyire állomáshelyükön, 10—20—30 évi szolgálat után haltak el. Némelyek szerencsés gazdálkodást s különösen fatenyésztést és nemesitést üzve, tekintélyes vagyonra tettek szert. (Sperlák Bojárhalmán.) Elméleti képzettségük fogyatkozásainak pótlására 1856-ban rövidebb, 1869-ben a szünidő alatt hosszabb póttanfolyamra rendeltettek be. De ennek is már csak kevesekre volt hatása. Utóbb azonban mindig képesített tanítókat választottak, akiknek jelesbjei a belterületi állomásokra lettek előléptetve. 1878-ban a széksósi iskolához nőtanítót választottak.

A zabosfai iskola kiválóbb eredményeket tudott felmutatni (tanítója Sáry Mátyás), hol Tóth János 1874-ben népkönyvtárat is alapitott s hol a tanító neje a leányokat külön munkateremben a kézimunkára rendszeresen oktatja. Ez iskolához egyúttal 10 hold szántó- és szőlőföld haszonélvezete lett hozzácsatolva.

Időközönként némely iskolánál a házi ipar bizonyos ágát is tanították, különösen a vessző- és a szalmakalap-fonás (Molnár Benjamin Neszűrjhegyben). De a kiválóan fontos fatenyésztés és nemesítés terjesztése körül csak elvétve akadt egy-egy buzgóbb tanító.

A szorgalomidő 10, illetőleg 8 hóra terjedt. Az iskolábajárás azonban tényleg csak a téli időszakon át, október—márczius hónapokban tartott s a libalegeltetés megkezdése alkalmából az iskolák elnéptelenedtek. A vizsgák ennélfogva már májusban megtartattak s ezentúl már csak 10—25 százalék járt iskolába. Az iskolába járók száma általában véve igen változó volt. A kényszerszabályok szigo-

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az idézett évi iratok közt, úgy Tóth J. iskolai értesítvényei.

rúbb alkalmazása esetén (a Bach-korszakban s a 70-es évek elején) az iskolák oly túltömöttek voltak, hogy több helyen a váltakozó tanítás, vagyis egyik csoportnak délelőtt, a másiknak délután való tanítása lépett életbe. De a gyakori elmaradozások és a szorgalomidőnek hat hóra zsugorodása következtében a tanítás eredményei múló értékűek lettek. Mert bár az értesítők adatai szerint a taneredmény kedvezőnek volt feltüntetve: ugyanazon ifjúság, amire az újonczállításra került, irás és olvasás ismeretét nagyrészben elveszítette. Általában véve a tetemes áldozatokkal szemben, a tanyai sajátlagos viszonyoknál fogva a méltán várható eredmény a közművelődés terén nem állott be.

7. VASÁRNAPI ÉS ISMÉTLŐ ISKOLÁZÁS.

A 10—12 éven felül levő és az elemi oktatásban résztvett ifjúságnak ismétlő iskoláztatása a Bach-korszaknál nem régibb keletű. A vasárnapi iskolák 1853. évben állíttattak fel, de általában véve minden siker és eredmény nélkül.

Az iparos és kereskedő tanuló ifjúságtól eltekintve, az 1855—56. tanévben a belterületen mindössze 173 fiú és 401 leány, — a külterületen pedig csakis 135 fiú és 210 leány járt a vasárnapi iskolába. A következő évben a belterületen 200 fiú s 375 leány, a tanyákon 256 fiú s 308 leány; — az 1857—58. tanévben pedig a belterületen 311 fiú s 365 leány volt a vasárnapi iskolások száma.

Ez a gyarló, csekély eredmény a következő időszakban nem fokozódott, sőt egészen lehanyatlott. A legtöbb iskolánál a vasárnapi iskolázás megszünt. Így az 1864—65. tanévben csupán 58 fiú s 20 leány járt az alsóvárosi beltéri vasárnapi iskolába. Ugyanekkor a tanyákon csak 8 iskolánál volt ismétlő oktatás s ezekbe nem többen mint 104-en jártak (47 fiú, 57 leány). Az 1867—68. tanévben a belterületen már csak 37 fiú s 40 leány, a külterületen pedig 29 fiú és 25 leány járt vasárnapi iskolába[1]).

Az 1868. évi XXXVIII. rendelkezéseinek az ismételt hatósági sürgetések daczára sem volt kiválóbb hatása. Így az 1872—73. tanévben az egész külterületen 65 fiú és 62 leány, — sőt még az 1877—78. tanévben is csak 274 fiú és 223 leány járt az ismétlő iskolába[2]), holott ezrekre rugott az iskolakötelesek száma. Ezek tanítása is egyoldalú volt.

---

[1]) Tóth János Értesítvényei az idézett évekről.

[2]) Pálfy Ferencz polgármester évi jelentése az idézett évekről.

A vasárnapi ismétlő iskolákon kívül 1871-ben s a következő évi téli időszak estéin a hatóság felnőttek oktatására szolgáló külön tanfolyamokat rendezett, melyek kezdetben elég népesek voltak, de később a felettébb iskolás módszer következtében, látogatás hiányában megszüntek.

8. A TANONCZOK ISKOLÁZÁSA.

Az ipar- és kereskedelmi pályára készülő ifjúság szakképzéséről a belvárosi népiskola történetének előadása során, a polgári- és rajziskoláról elmondottakban már megemlékeztünk. De az ipar- s kereskedelem körül tényleg alkalmazott növendékeknek is volt iskolájuk, a vasárnap délelőtt és délután tartott s rajztanulással egybekötött „inas-iskola", mely a második iskolai rendtartás alapján szerveztetett.

De a czéhek az iskolázás eredményével kevésbé voltak megelégedve. A tanács ennélfogva 1822. évi október havában a kegyesrendi házfőnökkel történt megállapodás alapján az inasok tanítását a piaristákra bizta s ezért az illető tanár részére 50 frt tiszteletdíjat állapított meg. 1832. évi aug. 13-án tartott választott községi ülésben Gruber András házfőnök kérelmére e díjazás 250 frtra emeltetett. Az inas-iskolák egész 1853-ig a piaristák vezetése alatt álltak, de ekkor a belvárosi elemi iskolai tanítók ellátása alá kerültek.

A Bach-korszak szigorú rendszabályainál fogva az inas-iskolázás eredményesnek tetszett s általában haladás mutatkozott. Így 1855. és 1856-ban 551 iparos és 69 kereskedő tanuló, 1856—57-ben 743 iparos és 67 kereskedő tanuló, 1867—68-ban 585 iparos és 64 kereskedő tanuló járt a vasárnapi inas-iskolába. Ezek igen különböző képzettségi fokon álltak; közöttük többen közép-iskolákat is végzett tanulók voltak, kiket utóbb az inas-iskolák látogatásától felmentettek.

Az inas-iskola színvonala is mindinkább hanyatlott, azért a kimaradások sűrűbbek lettek. 1865—66-ban már 362 iparos és 32 kereskedő tanuló, 1867—68-ban pedig már csak 336 iparos és 35 kereskedő tanuló járt a vasárnapi iparisколába[1]), mely a taneredményt tekintve meddő maradt. Számra nézve később az iskolábajárás emelkedett. 1872—73-ban 729-en, 1873—74-ben 753-an jártak az inas-iskolába, mely a tanulók haladási fokához mérten öt osztályból állt[2]). De kielégítőbb eredmény a város fokozottabb áldozatai daczára sem mutatkozott. Az iskolaszék, de még inkább a tanács körében ekkor az ipariskolák deczentralizálása és a vasárnap helyett a tanításnak

[1]) Tóth J. Értesítvényei az idézett évekről.

[2]) Pálfy polgármesteri évi jelentései az idézett évekről.

a köznapok esti időszakára való áttétele terveztetett. A terv az iparosok nagy ellenszenve daczára is utóbb végrehajtatott.

Kereskedelmi szaktanítás egyáltalán nem volt s a kereskedelmi érdekek kielégítésére senki sem gondolt; termény- és árúisme, könyvvezetés tanítása stb. a jámbor óhajtások sorába tartozott. Szinai Emil ugyan az 1848. évi decz. 4-én egy kereskedelmi iskola és kölcsönkönyvtár felállítására kért a tanácstól engedélyt, de az akkori idők a múzsákra igen kedvezőtlenek valának. A vagyonosb kereskedőcsaládok ennélfogva Pestre vagy Grázba küldték gyermekeiket tanulni. A szerényebb igények kielégítésére az 50-es évek végén Kornitzer egy magán kereskedelmi iskolát nyitott. Kezdetben 50—60 tanulója volt, de csakhamar ez is megszünt. Később az olvasó-egylet szervezett egy rövidebb folyamú kereskedelmi, illetőleg könyvviteli szakelőadást, de ennek sem volt jelentékenyebb hatása.

Midőn báró Eötvös József 1870. évi január havában Szegeden a reáliskola ügyében tárgyalásokat tartott, felmerült a kereskedelmi szakiskola kérdése is. A város előterjesztésére a miniszter kilátásba is helyezte annak felállítását; sőt a reáliskolának oly nagyszabású tervezése és kiépítése épp azon feltevéssel történt, hogy abban a kereskedelmi szakiskola is elhelyeztessék. De a város jogos igényei kielégítetlenül maradtak s a kereskedelmi szakoktatás kérdésének megoldása is az utóbbi idők feladatául jutott.

---

9. A TANÍTÓK FIZETÉSE.

A belvárosi és alsóvárosi népiskolák történetének előadása során már némi példáit láttuk a régi tanítói fizetéseknek, melyeket inkább a kántorság után élveztek. Így az alsóvárosi tanító 1688-ban a várparancsnokságtól naponkint káplári ellátást nyert a tanításért; a belvárosi plébános pedig 1717-ben a tanítónak 50 frtot és két köböl búzát adott ellátásul.

Amidőn Szeged ősi kiváltságait s autonom jogait visszanyerte és az iskolák fenntartása a közpénztárra hárult, a tanítók javadalma 30 frt készpénz fizetésen kívül 8 köböl búza, egy oldal szalonna, fél mázsa só, 50 fej káposzta és 100 font húsjárandóságból állott[1]). Ezért a kántori és harangozói szolgálatot is, az ezzel járó stólák élvezete mellett teljesítették. Később a belvárosi tanítók fizetése 45 frt, a külvárosiaké pedig 40 frt volt[2]). Lassankint a természetbeli járandóságok

[1]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az 1721. évi számadások közt.

[2]) U. o. az 1724. évi számadások közt.

elmaradtak, de a készpénzfizetés emeltetett; majd a kántorkodás a tanítóságtól elválasztatott. 1740-ben a kántortanítók fizetése 60—60 frtot tett. Obonyai felsővárosi, Kaszta alsóvárosi tanítók ennyit kaptak. Az előbbinek segédtartásra még külön 40 frt járt s ezért a belvárosban lakó dalmatáknak is szolgálni tartozott[1]). Burger Mátyás belvárosi német tanító 1771-ben már 100 frt fizetést élvezett, ugyanakkor a leányok tanítónői évenkint 24 frt fizetést húztak[2]). De a felsővárosi tanító a várostól nyert fizetésén felül minden tanulótól még egy „imperialis tallért" is kapott[3]).

A Ratio educationis életbeléptetése után a tanítói fizetéseket ismételten javították. 1796-ban a nemzeti iskola I. osztályának tanítója már 150 frt fizetést élvezett, a II. és III. osztályé pedig 200 frtot. Ugyanekkor az iskolák fűtő-illetménye is megállapíttatott, minden iskolához 6 öl fa. Ezen javadalmazás Tokody főigazgató sürgetéseire állapíttatott meg[4]). Emelték a tanítónők járandóságát is. A külvárosiak 30 frtot, ellenben Szukov belvárosi tanító 75 frtot kapott[5]). A főigazgató ugyan 150 frt megállapítását követelte, de ez jóval később következett be.

Ezen fizetésjavításokra egyébként befolyással volt azon körülmény, hogy a város közönsége a 6 osztályú gymnasiumot 1792-ben a bölcsészeti tanfolyammal kiegészítve, lyceumi rangra emelte s a különféle vidékről ideözönlött szegény bölcsésztanulók magánórákat keresve tartották fenn magukat. Egyes jobbmódu családoknál „instructoroskodtak" s ez által a tanítók magánkeresetét csökkentették. A tanítók fizetésjavításával e tekintetben támasztott „sérelmük" tehát orvosolva lett.

De a franczia háború az élelmi és fogyasztási czikkek árát igen megdrágította s a pénzérték is folyton csökkent, úgy hogy a tanítók már rövid idő múlva nélkülözésekkel küzködtek. 1802. évi nov. 25-én kelt testületi kérelemben újra fizetésjavítást kértek, kiemelve azt, hogy még a sóstisztek fizetése is a nagy drágaság következtében javíttatott. A tanács azonban nov. 26-án tartott ülésében a kérelem teljesítését jobb időkre halasztotta. A következő évi márczius 9-én megújították kérelmüket, még pedig a főigazgató pártolása kíséretében. A tanács most engedékenyebb lett s az udvari kamarát megkérte, hogy a tanítók

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1740. évi május 2-iki tanácsi jegyzőkönyv 486. lapján.

[2]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az említett évi számadások közt.

[3]) Gr. Csáky Miklós kanonok 1754. é. aug. 4-én tartott canonica visitationalis jegyzőkönyve a temesvári egyházmegyei levéltárban.

[4]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az említett évi számadásnál.

[5]) U. o. az 1791. évi számadások közt.

sorsán javíthasson. Hosszas tárgyalások után a helytartótanácsnak 1805. évi febr. 23-án kelt felhívására a tanács kijelenté, hogy a fizetéseket általában 100 frttal óhajtja javítani. A görögkeleti tanítónak 1806. évi jan. 28-án kelt kérelmére ugyanezen fizetésjavítás reá nézve is kiható leendett.

Az udvari kamara 1805. évi november 13-án végül tudtul adta, hogy nem ellenzi ugyan a fizetésjavítást, de a város előbb jelölje ki a fedezeti alapot. Ez a kérdés eldöntését ismét elodázta.

A tanítók Jéger kartársuk által szerkesztett, 1809. évi szept. 6-án és 1810. évi július 28-án kelt sürgető kérelmeikben bár élénk színekkel ecsetelték keserves sorsukat, óhajuk teljesedése mindegyre késett. A bankjegyek devalvatioja által is fokozódott súlyos helyzetükön akként javítottak, hogy 1810. évben behozták a „familiatio“ pénz szedését. Beiratások alkalmával seprés, kréta, szivacs és más ily költségekre minden tanulótól magas díjakat szedtek, úgy, hogy a szülők a főigazgatónál s a tanács előtt is e miatt panaszolkodtak.

Sok sürgetés után megjött az 1814. évi okt. 7-én kelt felsőbb engedély, amelynél fogva a 6 nemzeti iskolai tanító fizetése 50—50 frttal emelhető[1]).

A tanítók várakozásaikban kielégítve nem lévén, a beiratási díjakat ezután is, sőt még fokozottabb mérvben szedték. 1816-ban 4—5 frtot, 1817-ben Jéger ösztönzéseire már 10 forintot szedtek, sőt azzal fenyegetőztek, hogy aki ezúttal vonakodik vagy panaszkodik, jövőre már 15 frtot fizet. A szülők ezen felháborodtak, sokan gyermekeik iskolázását félbeszakították s az osztályok úgy elnéptelenedtek, hogy a többi közt a III. osztálynak, melynek azelőtt „szokott“ létszáma 80 volt, most csak 12 tanulója maradt[2]).

A szülők panasza özönnel zúdult Jéger ellen; a főigazgató az önkényes eljárást eltiltotta s Jéger ellen vizsgálatot rendelt. Ezt Szilber János igazgató 1818-ban megindította, de semmi következménye sem volt. A helytartótanács újabb vizsgálatot követelt s azzal most Karácsonyi Incze gymnasiumi igazgatót bízták meg.

Jéger a súlyos vádak következményeitől 1819. évi jan. 9-én történt elhunyta által szabadult meg.

Ezen alkalomból a tanítók fizetésjavítási ügye újból felmerült. Hosszasb tárgyalások után 1822. évi okt. 15-én kelt felsőbbi rendelet értelmében a belvárosi I. oszt. tanítójának pengői 150 frt, a többinek pedig 200 frt állapíttatott meg. A beiratási díjakat 30 krra szabták. A tanítónők javadalma 150 frt lett, kik még 6 öl fűtő fát is és 6 font gyertyailletményt kaptak.

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az illető évek iratai közt.

[2]) Illyés Ágoston kézirati feljegyzései a kegyesrendi ház könyvtárában.

A következő évi április 28-án tartott tanácsülésen a külvárosi tanítók és a belvárosi I. osztály tanítója fizetésegyenlőséget kérelmezett. A tanács ajánlotta ugyan kérelmüket, de felsőbb helyről elutasíttattak s óhajuk csak jóval később teljesedett.

Ezen javadalom élvezetében voltak a tanítók 1847-ig[1]), amidőn a rendkívüli drágaság ismét kérelemre indította őket. Az 1845. évi 6 frtos búza ár a következő évben 14—16 frtra, 1847-ben pedig 22—27 frtra emelkedett[2]). Ugyanily arányban fokozódtak a többi fogyasztási czikkek, úgy hogy a megélhetés általában igen küzdelmes volt. A város közönsége ennélfogva 1846. évi július 1-én a tanítói fizetéseket 200 frtról 300 frtra emelte. Az udvari kamara 1847. évi márcz. 2-án kelt leiratában ezt jóvá is hagyta. A móra-, tabán- és alvégi ingyeniskolák tanítóinak 80 frt fizetése már 1844-ben 160 frtra emeltetvén, 1846-ban ezek javadalma 200 frtban állapíttatott meg s ugyanekkor 20 frt lakbérük 40 frtban határoztatott meg. A helytartótanács 1848. évi márczius 14-én kelt leiratában ez intézkedéseket is megerősítette.

De ezen fizetések is csak rövid ideig elégítették ki a tanítók igényeit, mert az árak egyre emelkedtek. 1851. évi decz. 12-én beadott kérelmükben 300 frt fizetésüket 600 frtban s kik természetbeli lakással nem birtak, lakpénzüknek 100 frtban való megállapítását kérték. Hivatkoztak a drágaságra, a közigazgatási tisztviselők fizetésjavítására, Kovács Pál tanfelügyelőnek látogatása alkalmából kifejezett elismerésére. A tanács, noha méltányolta folyamodók indokait, 1852. évi január 11-én a pénztár szorongatott viszonyaira tekintettel kedvezőtlenül döntött. 1852. évi aug. 6-án Tóth János igazgató ajánlata kíséretében megújították kérelmüket, de ismét eredménytelenül. 1853. évi január 18-án már Bonyhády megyefőnökhöz nyujtották be emlékiratukat. A megyefőnök felhívására a tanodai bizottmány a tanítók álláspontját megközelítő javaslatot dolgozott ki. De ezt a tanács túlságosnak találta s beszerezvén Szabadkáról, Pestről, Pozsonyból a tanítók ellátására vonatkozó adatokat, melyek szerint ott a tanítók s tanítónők 360—200, — továbbá 750—200, végül 450—160 frt fizetést és 100—40 frt lakáspénzt élveznek, 1853. évi február 3-án ideiglenesen 20% pótlékot állapított meg részükre. 1857. évi július 2-án e pótlék eltörlésével minden tanító fizetését általában 100 frttal emelték s így a fitanítók javadalma 400 frt, a nőtanítóké pedig 350 frt lett. Az időközben alkalmazott tanyai tanítók 80 frt fizetését, a terménybeli járandóságok eltörlésével 200 frtra emelték.

[1]) A pesti tanítók fizetése sem volt ekkor több 150 frtnál, a segédtanítóké pedig csak 100 és 80 frt volt. Lásd Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története. Budapest, 1882. 16. lap.

[2]) Adalékok Magyarország nyerstermányeinek ártörténetéhez a XIX. században. Kiadja a budapesti kereskedelmi és iparkamara. Budapest, 1873. 19—20. lap.

A mindig fokozódó áremelkedés okából a tanítói kar 1861. évben a közgyűléshez ismét fizetésjavításért folyamodott. A június 5-iki ülésen tárgyalt kérelem fölött a közönség akkép döntött, hogy a népiskolai oktatásügyet és a tanítói fizetéseket az országgyűlés nemsokára úgyis rendezni fogja, ennélfogva a fizetésjavítást elhalasztották, de a drágaság okából 30% pótlékot szavaztak meg, mi azonban 11 havi élvezet után megszünt.

A tanyai tanítók fizetése 1871-ben 300 frtra, 1874-ben 400 frtra emeltetett. A belterületi tanítók javadalma 1872-ben már javíttatott; 1876-ban a mellékjárandóságok eltörlésével pedig 700 frtban állapíttatott meg[1]).

10. FELEKEZETI NÉPISKOLÁK.

AZ OLTVÁNYI-FÉLE RÓM. KATH. FELEKEZETI FELSŐBB LEÁNYNEVELŐINTÉZET ÉS LEÁNY-NÉPISKOLA. Oltványi István csanád-egyházmegyei nagyprépost és Szeged város díszpolgára[2]) 1869. évi február 2-án kelt végrendelete 23. pontja értelmében[3]) 72,000 forintnyi hagyatékának egyharmadát Szeged-alsóváros on felállítandó apácza-iskola czéljaira hagyományozta. Végrendelkező unokaöcsese Oltványi Pál földeáki plébános, 1870. évben a Malatinszky, egykor Andrássy Zsigmond alispán tulajdonát képezte telket s avult épületet megvásárolta, mely utcza-szabályozás által a város részéről ingyen átengedett terület által növekedvén, 1873. évben felépítette az apáczák vezetése alatt álló leány-nevelő-intézetet, hol a tanítást ugyanazon évi szept. 28-án 6 apácza megkezdte. A hat osztályú nőnevelő-intézet bennlakással, úgy a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek részére szervezett képezdei tanfolyammal volt kapcsolatban.

Oltványi Pál ezután megvásárolván a szomszéd telket, ott külön épületben róm. kath. felekezeti leány-népiskolát állított. A három osztályú iskola ugyancsak az apáczák vezetése alatt 1874-ben nyílt meg. Ez az intézet 1878., illetőleg 1880. év óta a város költségén áll fenn, mert az apáczák ellátására fejenként 200 frtot, úgy a termek fűtésére 12 öl faszükségletet a közpénztár ad.

---

[1]) Szeged v. közigazgatási és számvevőségi levéltárában, az idézett évek s napokról kelt határozatok és számadások.

[2]) Született 1787. évi aug. 19-én Szegeden, meghalt 1869. évi júl. 21-én Temesvárott. Életrajzát a Kath. Néplap 1868. é. 36. sz. terjedelmesen közölte. Még életében mintegy 82,000 frtot adott különféle jótékony czélokra. Szeged város 1875. évi ápr. 18-án olajba festett arczképét a közgyűlési teremben elhelyezte.

[3]) Oltványi István végrendelete. Temesvár, 1869. 8. dr. 15. l.

Az iskola s a növelde Oltványi Pál igazgatása alatt áll. Az egyházmegyei hatóság a népiskolához utóbb iskolaszéket is szervezett. Mindkét intézetbe más felekezetűek is felvétetnek. Az iskola látogatottsága következő volt:

Tanévben	Képezdei tanfolyamon	Nőnövelédében	Bennlakó növendék	Népiskolai tanuló
1873—74	7	86	20—30 között	147
1874—75	17	98		178
1875—76	28	77		132
1876—77	30	82		129
1877—78	24	94		162
1878—79	27	92		177[1])

GÖRÖGKELETI SZERB NÉPISKOLA. A szerbeknek kétségen kívül már a mult század elején volt iskolájuk, hol a lelkészek hittant, liturgiát, írást s olvasást tanítottak. Rendes népiskolát, hol egyéb ismereteket is tanítottak, a hitközség 1797-ben szervezett[2]). Itt a kántorok, majd képesített tanítók vezetése alatt állt az iskola, kik a hitközségtől 60 frt fizetést és 2 öl fát nyertek; a városi pénztárból pedig 150 forint fizetést húztak. 1834-ben a tanács Ilics Áron tanító járandóságát 200, majd 300 frtra emelte. Utóbb a rácz tanítók a városi tanítókkal egyenlően javadalmaztattak.

A régi, roskatag iskolai épületet a 70-es évek elején a hitközség átépítette. Az újabb időkben működött tanítók voltak: Popovits Illés, Gvozdanovics János, Sevics Tódor, Janikievits Tamás. Iskolába járt 1855—56-ban 16 fiú, 9 leány, 1856—57-ben 15 fiú, 5 leány, 1857—58-ban 13 fiú, 8 leány stb.[3]). A tanulók egy része külterületi szegénysorsú családok gyermekeiből telt ki. Az iskola általában a népiskola I. és II. osztálya tantervének megoldása mellett főként a liturgiai szolgálat ismertetésére törekedett.

---

[1]) Oltványi Pál értesítői.

[2]) Az iskola falába beillesztett régi veres márványlapon a következő szerb és latin felirat olvasható:

In Gloriam et Honorem
Dei Omnipotentis
Orthodoxa
Orientalis Confessionis
Communitas Szegediensis
Scholam hanc
Propriis suis sumptibus
ex fundamento
erexit et perfecit
Anno reparatae salutis 1797.

[3]) Tóth János igazgató értesítvényei.

ÁGOSTAI HITFELEKEZETI ISKOLA. A hitközség 1855-ben állított iskolát egy bérelt épületben s azt később az élésház-utczán azon helyiségbe telepítette át, mely egyúttal templomul is szolgált. 1855—60-ig Petri János, 1860—64-ig Szeberényi Lajos lelkész, 1864—67-ig Máday Mátyás és 1867-től fogva Itczés József voltak a tanítók s egyúttal kántorok, kik a hitközségtől lakást, stolaris illetményeket és 60 frt fizetést nyertek, a város közpénztárából pedig 420 frt járandóságot élveztek.

Az iskolába járó mindkét nemű tanulók létszáma a következő volt: 1855—56-ban 11, 1856—57-ben 23, 1857—58-ban 18, 1860—61-ben 16, 1861—62-ben 42, 1862—63-ban 38, 1863—64-ben 42, 1864—65-ben 57, 1865—66-ban 57, 1866—67-ben 50, 1867—68-ban 50, 1868—69-ben 37[1]).

A hitfelekezet 1869-ben iskoláját községinek nyilvánította s ekkor a tanító a hitközségtől átvétetett, de az egyházi segédszolgálat neki megengedtetett s így a tanítást az „élésház-utczai" községi iskolában folytatta. Ez iskola a felsővárosi tanítótestület kötelékébe tartozott.

REFORMÁTUS NÉPISKOLA. A reformátusok az ágostaiakkal együtt már 1847-ben közösen állítottak egy felekezeti iskolát, mely néhány év múlva megszünt. Midőn a hitközség önállólag szervezkedett 1859. évi jan. 1-én a Szentháromság-utczai 40. sz. a. házban, a templomul használt helyiségben, Varga Pál vezetése alatt az iskola újra megnyílt.

1862. évi május 18-án Papp Péter, 1865. évi júliusban Borsy Géza lett a tanító; ez utóbbi azonban állását el nem foglalta s helyét ideiglenesen Szalay László pótolta. 1866. évi márczius 4-én Portörő János lett a tanító, ki képzettsége és jó bánásmódja által a négy osztályú vegyes iskolának hírnevet szerzett. Ez időben más felekezetbeliek is élénken látogatták az iskolát, hol a tanulók száma néha a 100-at megközelítette. 1870. évi október 1-től fogva az iskola Varga Antal tanító vezetése alatt állt. Az iskola az árvízben romba dőlt, anyakönyvei s naplói megsemmisültek.

A tanító 1862. évtől fogva a városi tárból 420 frt fizetést nyert, a hitközségtől pedig az egyházi segédszolgálatok után stóla illetékeket élvezett[2]).

ZSIDÓ NÉPISKOLA. Az 1785. évben Szegeden befogadott első zsidó családok gyermekei magántanítók által képeztettek. Már 1790-ben ily minőségben Löbl Fax „paedagogus", 1807-ben Jakab és Jonathan Melammed (tanító) működtek ily minőségben.

A felsőbb rendeletek értelmében a zsidók gyermekeiket a keresztény iskolákban tartoztak volna taníttatni s noha a tankötelesek száma Jéger József tanítónak 1809. évi nov. 7-én kelt jelentése szerint „igen nagy" volt, ennek daczára a nemzeti iskolába egyetlen zsidó tanuló sem volt[3]).

[1]) Thomay József ágostai hitfeletkezeti lelkész úr szíves közlése.

[2]) Bereczk Sándor ref: lelkész úr szíves közlései.

[3]) Lásd Szeged v. közigazgatási levéltárában 1810. évi febr. 16-án 413. sz. a.

Még ezután is, a zsidó fiúk a magántanítók iskoláiban tanultak. 1820-ban a zsidóknak már négy osztályú iskolájuk volt, melyben Holitsch Léb, Bak Bernát, Deutsch Wolf, Bródy Sámuel és Lébes Charif tanítottak. Az iskola a rabbi és egy községi választmány felügyelete alatt állt s egyedül a tandíjakból tartották fel. Így Deutsch Wolfnak hetenként 12 vfrt bevétele s ugyanekkor az iskolába járó tanulók száma 21 volt[1]).

Ez iskolákban azonban a tanítás jobbára csak a héber olvasásra és írásra, az imákra, a thóra és más vallásos munkák ismeretére terjedt ki. A harminczas években azonban a Weil Áron, Berger Ábrahám, Smiles L. stb. által felállított magániskolákban már a népiskolai egyéb tantárgyakat is tanították.

A hitközség 1839. évben iskola-egyletet és iskola-alapot teremtvén, Mahler Izsák magániskoláját, hol a többi közt Bernstein (Borostyáni) Alfons is tanított, már községi segélyben részesítette; 1840. évi április havában pedig a királyi főigazgató által kirendelt tanfelügyelő, Kremminger prépost jelenlétében, az iskolát és tanítót a hitközség sajátjaként átvette. Ez nagy terheket idézett elő s a hitközségi elégedetlen tagok a tanácsnál kerestek orvoslatot. A tanács, valamint a főigazgató az iskola kötelező fenntartását bár elrendelte, ezentúl az még is mint magániskola állt fenn.

A zsinagóga felépítése után azonban a hitközség a magániskolák további fennállását a tanács útján eltiltatta s 1844. évi decz. 22-én a 3 osztályú nyilvános hitközségi iskolát megnyitotta, mely az 1854. évben a IV-ik osztálylyal egészült ki.

Az iskola tanterve a német és magyar nyelvtan, természettan, hazai történelem és földirat tanítását is felölelte. A heti óraszám 30—34 volt. A magyar nyelv tanítására mindig keresztény tanítót alkalmaztak (Szabadfi Ede, Követs Mátyás, Gondák Imre, Püspöki Ferencz, Tomor Ferencz, Nagy János). A tanítás nyelve kezdetben német, utóbb német-magyar, 1863. óta pedig magyar volt.

A leányiskola 3 osztálylyal 1851. évi május 14-én nyílt meg, a IV. osztályt pedig 1870. évben állították fel.

Az iskolák részére a hitközség 1840., 1863. és 1871. években külön épületeket s illetőleg tantermeket emelt, melyek az árvíz alatt részben romba omlottak.

A tandíj-bevételek 1864-ben 2597 frtra, 1874-ben 2753 frtra, 1879-ben 2300 frtra rugtak; az iskolai kiadások pedig ugyanezen

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az iskolákra vonatkozó külön kezelt csomagban. — Az épületeken, hol ily magániskolák léteztek, kívül nagy fekete ABC betűk voltak kifestve. Közbeszédben még később is az ily épületeket ABC háznak nevezték.

években 4345, 4407, 1288 frtot tettek. A hiánylatot a hitközségi pénztárból, valamint az 1861. évi november hóban megszavazott 500 frt, később 1000 frtra felemelt évi városi segélyből fedezték.

Az iskolák felett való őrködést és igazgatást a hitközségnek egy külön bizottsága teljesítette. Ennek elnökei Pillitz Dániel (1844.), Singer Vilmos (1847.), Lőw Lipót (1850.), ismét Singer (1855.), Szivessy József (1865.), Scheinberger Antal (1867.), újból Singer (1873.), Déry Károly (1876.) s Reitzer Jakab (1878.) voltak. Ezenkívül az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. megalkotása előtt a zsidó iskolák Kremminger kerületi alesperes és tanfelügyelő, valamint Tóth János helyi igazgató felügyelete alá tartoztak.

A már említett magyar tanítókon kívül a zsidó iskolában tanárkodtak: Strummer József (1844—75.), Rosenmark Herman (1844—46.), Kohn Áron (1844—53.), Kohn Vilmos (1844—45.), Jeiteles Simon (1845—46.), Bloch Ignácz (1847.), Műhlrad Jakab (1850—51.), Pick Dávid (1850—55.), Steinitz Mór (1850. óta), Fischer Sándor (1852—53.), Teveles Jakab (1853.), Eisler Lipót (1853—55.), Joseffi Vilmos (1853.), Singer Izrael (1855—57.), Pfefferkorn Ábrahám (1857—59.), Seligmann (Szántó) Eleázár (1858—68.), Silberstern Lipót (1860—70.), Klein Jakab (1862—63.), Bak Izrael (1864—68.), Heuduschka József (1864. óta), Klein Salamon (1868. óta), Schulhof Lajos (1869. óta), Deutsch Miksa (1869—73.), Mauthner Adolf (1869—76.), Weisz Gábor (1869—77.), Kohn Bernát (1872.), Weiser Gyula (1875—79.), Assinger Adolf (1876—79.). Ének- és zenetanító Kaplan Antal (1850. óta) volt.

A leányiskolában Prinz Zerkovitz Janka (1860—70.), Hauser Klein Amália (1869—73.), Reisinger Anna (1873—75.), Wohlsinger Regina (1873—75.), Lederer Kohn Anna és Horovitz Katalin (1875. óta) tanítottak. Kézimunkák tanítására pedig Hegyi Antónia (1851—54.), Pintérné (1854—55.), Bába Janka (1855—56.), Wolfner Singer Teréz (1856—57.), Neumann Janka (1857—58.), Vogel Anna (1857—59.), Bak Seligmann Janka (1859—66.), Rosenberg Sarolta (1867. óta) alkalmaztattak.

A tanítók fizetése kezdetben 3—400 frt, a hatvanas években 600, utóbb 800 frt lett.

A hitközség kebelében 1876. évi márczius havában felmerült a terv, hogy az iskolák az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében községieknek nyilváníttassanak. Az erre vonatkozó alakszerű ajánlat az 1876. évi deczember havi közgyűlésből az iskolaszéknek kiadatott, de a tárgyalások során eredményes megállapodások létre nem jöhettek.

A zsidó népiskolának az utóbbi 9 évről való látogatottsága a következő táblázaton van feltüntetve, megjegyezvén, hogy a zsidó tankötelesek közül többen a községi iskolákat látogatták.

Tanévben	Iskolába járt			
	fiú	leány	összesen	Tandíj-mentes volt
1870—71	—	—	523	110
1871—72	278	128	406	140
1872—73	272	131	403	144
1873—74	236	107	343	137
1874—75	210	127	337	128
1875—76	205	125	330	—
1876—77	195	65	260	73
1877—78	187	71	258	101
1878—79	187	79	266	— [1]

11. MAGÁNISKOLÁK ÉS NEVELŐ-INTÉZETEK.

A nőnevelést illetőleg a legrégibb általános intézkedés a gyakran emlegetett „Ratio educationis"-ban foglaltatik, mely a nagyobb városokban a fiúknak s leányoknak elkülönítetten való tanítását rendelte el.

Szegeden azonban már az előtt is voltak külön leányiskolák, hol az olvasás, írás és számolás mellett kézimunkákat is tanítottak. Ezt jobbára csak a vagyonosabb polgárcsaládok leányai látogatták. De emellett még minden időben voltak magán-nőnevelő intézetek is. Így az 1728. évi jún. 23-án tartott tanácsülés határozatakép olvashatjuk, hogy „Kelemeny Jánosné Kecskemétről idejövén, jelentette magát, hogy az leánykák tanítása engedtessék meg néki; kinek is applacidáltatott"[2].

A magániskolák, miként azt a belvárosi leányiskola történetének előadása során, az 1791. évi események kapcsán már említettük, igen elszaporodtak. A tanfelügyelő ezeknek, különösen a Groschl, Koller Stechta és Hort Mátyás-féle zugiskoláknak felügyelet alatt tartását, sőt bezáratását elrendelte[3], de ennek daczára újabbak keletkeztek s a kiválóság felé törekvő szülők részéről mindenkoron pártoltattak is.

A negyvenes években Csorej Anna leánynevelő és kézimunkatanító iskolája örvendett nagy látogatottságnak[4]. A városi leányiskola

[1] Löw Immánuel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók. Szeged, 1885. 333—334. és 141. lap.

[2] Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 483. lap.

[3] Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1793. év 953. sz.

[4] U. o. 1847. év 5929. sz.

kezdetleges állapotainál s a nőnevelés iránt felébredt magasabb igényeknél fogva a jobb házak leánykái már csak magániskolákba jártak.

Így Borostyánine Brada Mária 1847-ben nyitott nőnevelő intézetet, mely 1874-ben szünt meg[1]). Itt a növendékek tartalmasb és magasabb irányú nevelést nyertek s számuk 14—22 közt változott. Ugyanez időben Stepanek Antónia és Unschuld Mária is állított nőnöveldét, mely a 60-as évek elején szünt meg. Itt a növendékek száma 35 körül váltakozott. Jéger Emiliának is volt szerényebb igényű, régóta fennálló intézete, mely a tulajdonos elhunyta után, 1866-ban szünt meg. Növendékei 40—60-an voltak. Hütter Margitnak 15 évi fennállás után 1867-ben megszünt iskolájába átlag 15—20 leányka járt.

Mindezek felsőbbileg engedélyezett intézetek voltak, melyek száma még a következőkkel szaporodott. 1858-ban Magyarné Malocsay Izabella nyitott nevelőintézetet. Növendékeinek száma 50 körül váltakozott, de az intézet néhány évi fennállás után megszünt. Ekkor Viczmándy Hoch Sarolta, Kövecs Rózsa és Oratsek Lina, majd Hoffmann Judit és Kamocsay Erzsébet elemi, ismétlő, kézimunka iskolái nyíltak meg; mindegyik csak csekélyebb számú növendékkel s általában mind rövid ideig állottak fenn.

Ellenben az 1863. évben keletkezett Keméndyné Drucker Irma-féle intézet mindenkor nagy kedveltségnek örvendett. Kezdetben 4, utóbb 6 osztályú volt s a nyilvánosság jogát is elnyerte. A bennlakással kapcsolatos intézet 30—40 növendéke utóbb 100-on felüli létszámra szaporodott. Ezek közül 20—40 bennlakó volt. A tulajdonosnő 1875-ben magánképezdei tanfolyamot is nyitott, mely az árvízig fennállott.

1869-ben felsőbb engedélylyel Zerkovitz Prinz Janka állított felsőbb leányiskolát. A hasonlókép bennlakással kapcsolatos, magas színvonalon álló intézet igen szép eredményeket tudott felmutatni. A növendékek száma 100—124 közt váltakozott, de a tulajdonosnőnek az árvíz alkalmából történt elköltözésével az intézet megszünt.

A két utóbbi intézet 1875. óta értesítőket adott ki.

12. POLGÁRI ISKOLÁK.

POLGÁRI FIÚISKOLA. Szegednek a „Ratio educationis“ értelmében szervezett polgári iskolája már 1779. év óta volt. A nemzeti iskola IV., illetőleg III. osztályából kikerült s a gyakorlati életbe, az ipar s kereskedelmi pályára lépett ifjak itt oly előképzettséget nyertek, hogy mint polgárok, gazdák és üzérek, elegendő mérvben nyert műveltségüknél

[1]) Borostyáni Alfons pedig magán fiúiskolát tartott. Átlag 20 növendéke volt. Ez a 60-as évek elején szünt meg.

fogva, hivatásukat tökéletesen betölthették. E régi polgári iskoláról annak helyén, a belvárosi nemzeti iskolánál kimerítőleg szóltunk.

Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. által körvonalozott polgári iskolának azonnal való felállítására a kormány a hatóságot nem hívta fel, mivel ismeretes volt a városnak a közoktatásügy terén, nehéz anyagi viszonyai daczára hozott áldozatainak elegendő mérve. A gymnasium és a reáliskola mellett akkor ez nem is igen látszott kívánatosnak.

Az „Alföldi tanító-egyesület" egyik ülésén, 1870-ik évben merült fel legelőbb az eszme, hogy Szegeden polgári iskola felállítása kívánatos. De az óhaj még igen határozatlan s ingadozó volt. Sokan kívánatosabbnak tartották a felsőbb népiskola felállítását. Az iskolaszék is foglalkozott e tervvel, de az eszme, a mag, nem tudott megtermékenyülni.

Horváth Mihály püspök, a város egyik országgyűlési képviselője, 1872. évi április 28-án, midőn választóinak beszámolt s a város különféle ügyeiről s érdekeiről nyilatkozott: a percsorai társulat kötelékéből való kibontakozási törekvések, a vár kisajátítása, Új-Szeged bekebelezése stb. iránt nyert megbízása meddőségeiről szólva, kiemelte, hogy a közönség ezen nehéz czélok helyett figyelmét s törekvését inkább a közművelődési ügy emelésére irányítsa s különösen a polgári iskola felállítására törekedjék. Jelezte egyúttal, hogy birja a kormány ígéretét arra nézve, hogy ha a város polgári iskolát óhajtana állítani, anyagi támogatását megvonni nem fogja. A tiszteletére rendezett lakomán is egész lelkesedéssel szólt a polgári iskolákról, azok jövőjéről, mert a külföldön is ezek igen hasznos intézményeknek bizonyultak. Sőt az elhanyagolt nőnevelés kérdésére is kiterjeszkedve, halaszthatatlan szükségnek nyilvánította, hogy a város egyúttal polgári leányiskolát is állítson, mert a fennálló magán-nőnöveldék csak „felületes szalon-hölgyeket" nevelnek.

Ez ösztönzésre a törvényhatóság a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz intézett feliratában a polgári iskola felállítását kérte, még pedig államköltségen, mert a város tanügyi kiadásainak összege az 5%-os iskolai adó mennyiségét úgyis többszörösen haladja.

A miniszter Molnár Aladár miniszteri tanácsost bízta meg, hogy az iskola felállítására vonatkozó tárgyalásokat a város hatóságával és az iskolaszékkel megkezdje; ki is Szegeden megjelenvén, a hatóság kijelentette, hogy az iskola czéljaira szükséges helyiségeket kiszolgáltatni, azoknak tanszerekkel való ellátását s a termek fűtését elvállalni kész; de kívánja, hogy a tandíjak a város javára szedessenek, a tanítók az állampénztárból nyerjék javadalmukat s azok az iskolaszék hármas kijelölése alapján neveztessenek ki. Egyelőre a hatóság a polgári iskolának csak négy osztályát óhajtotta felállíttatni, kifejezést adván azon nézetének, hogy szaktanítás hiányában az V. és VI. osztály néptelen lenne.

A tárgyalások befejezése után a miniszter több rendbeli leiratában a megállapodások fölött észrevételeket nyilvánított s különösen a teljes, vagyis a hat osztályú iskola felállításának szükségességét hangsúlyozta. Az 1873. évi szeptember hó 22-én tartott közgyűlés végül elfogadta a miniszter álláspontját s így az iskola első két osztályát ugyanazon évi november 6-án, a tiszaparti Schäffer-féle ház helyiségében, a tanfelügyelő és az iskolaszék jelenlétében ünnepélyesen megnyitották. A következő években az osztályok fokozatosan megnyittattak, de amíg a felsőbb osztályok népteleneK, addig az alsók már túltömöttek lettek. Alkalmas helyiségek hiányában a miniszterium engedélyével az iskola ennélfogva már az 1874—75. tanévben a főreáliskolai épület második emeletén rendelkezésre álló üres termekbe lett áthelyezve.

A polgári iskola igazgatójául Nagy János népiskolai tanító neveztetett ki. Tanítók voltak: Vészits Lajos (1873-tól), Dobján László (1873—74.), Kutassy József (1873-tól), Róth (Szögedi) Endre (1873-tól), Takács Lajos (1873—74.), Csernák János (1874-től), Ferenczi István (1874-től), Oldal János (1876—77.) és a felekezeti hitoktatók.

A törvény és felsőbb utasítás értelmében készült tanterven azon módosítás történt, hogy a német nyelv és a történelem tanítását már az I. osztályban megkezdették. A tanszerek és szerelvények hiányában kezdetben a gymnasiumi tanszergyűjteményt vették igénybe, de lassankint az intézeti tanszergyűjtemény, a tanári és ifjúsági könyvtár is tekintélyes módon gyarapodott.

Az 1879. évi árvíz alatt a tanuló ifjúságot márczius 3-án szétbocsájtották, a katasztrófa után pedig a növendékek Budapesten, Aradon, Temesvárott, de főként Zsombolyán fejezték be a tanévet.

Az iskolába járók száma a következő táblázaton van feltüntetve, megjegyezvén, hogy a legutóbbi tanév 213 fönyi létszámából helybeli 138, vidéki illetőségű pedig 75 volt.

Tanévben	Iskolába járt osztály						Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
1873—74	66	24	—	—	—	—	90
1874—75	91	44	14	—	—	—	149
1875—76	91	50	24	8	—	—	173
1876—77	75	51	21	15	—	—	162
1877—78	90	50	36	15	8	—	199
1878—79	102	48	31	18	8	6	213[1]

[1]) Az iskolai értesítők, különösen az iskola történetét (1873—95.) magában foglaló 1894—95. évi értesítő.

POLGÁRI LEÁNYISKOLA. Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében fennállott polgári leányiskolát a város 1874. évi nov. 12-én nyitotta meg. A felsőbbileg megállapított tantervtől kezdetben azon eltérés történt, hogy a négy osztályra előírt tananyag három osztály keretébe lett beillesztve; de ezenfelül még a házi nevelés és az egészségtan is a tanítandó tárgyak közé soroltatott, mi később az ország összes polgári leányiskoláira kiterjesztve lett. A kézimunka tanítása is sokkal nagyobb terjedelembe lett felölelve. A nemkötelező tantárgyak között ott volt a franczia nyelv is.

Az iskola felügyelete és vezetése Tóth János népiskolai felügyelőre bizatott, ki egyúttal a természettani tanszak ingyen előadására vállalkozott s e minőségben 1876. évben az intézetnek adományozta mintegy 4000 frtnyi értékű természettani, vegytani, ásvány- és terménygyűjteményét.

Az iskola igazgatója Zombori Mészáros Júlia volt, a tanítói kar pedig a következőkből állott: Arányi Ágoston (1874—75.), Kálosy Lipót (1874—76.), Marosi Mór (1874-től), Mészáros Jozefa (1874-től), Nagy János (1874—76.), Nováky Bertalan (1874-től), Okruczky Kutassy Emilia (1874-től), Csonka Radimetzky Feodora (1875-től), Barbaro Emma (1875-től).

Az iskola az átalakított régi Sobay-házban volt elhelyezve s látogatottsága a következő táblán szemlélhető.

Tanévben	Iskolába járt			Összesen
	I.	II.	III.	
	osztályban			
1874—75	62	—	—	62
1875—76	69	34	—	103
1876—77	67	35	17	119
1877—78	89	46	25	160
1878—79	103	61	38	202[1])

III. Középiskolák.

1. FŐGYMNASIUM.

Matyasóvszky László nyitrai püspök és kir. kanczellár 50,000 frtos alapítványáról s a jezsuiták vezetése alatt állandott ezen gymnasiumnak már 1703. évben tervezett felállításáról, a jezsuitáknak s az alapítványnak Nagybányára történt áthelyezéséről, úgy a kegyes tanítórendi szer-

[1]) Az intézeti évi értesítők.

zetnek 1719. évben elhatározott meghívásáról és betelepüléséről, annak helyén már kimerítőleg megemlékeztünk. A rend betelepítésére vonatkozó szerződés s illetőleg alapítvány, melyhez a püspök is hozzájárult és a király is megerősítette, 1719. évi aug. 5-én lett megkötve. Ennek értelmében a rend tartozott a plébániai szolgálatot ellátni s hat tanár vezetése alatt az akkor szokásos hat osztályú gymnasiumi tanfolyamot megnyitni és fenntartani. A lelkészkedésért a stóla-illetékek szedése, a tanításért pedig 800 frt járandóság helyeztetett kilátásba, melynek pontos kiszolgálását a sörház jövedelméből biztosították[1]).

A lelkész és tanár-atyák, a jezsuiták és Návay plébános által is lakott ódon épületben helyezkedtek el, melynek egészségtelen volta miatt sokszor panaszkodtak, fel-fel említve a többi közt, hogy „elrothadnak, mint a békák“[2]).

Iskolának való alkalmas épület nem létezett. A templom nyugoti oldalánál volt ugyan egy avult udvari épület, mely a város sérelmével a katonaság részére volt lefoglalva s kórházul használtatott. Hasztalan sürgette a város ennek átadását. 1722. évi szeptember 1-én gr. Herberstein 500 frt váltságdíjért engedte azt át s a nagy összeget a város nem is volt képes egyszerre lefizetni[3]). A katonák új kórházat kaptak, az ódon épületben pedig egy keresztfolyosót emeltek s az ekként ketté osztott óriás terem jobb- és baloldali részében 3—3 tanterem alakíttatott[4]).

[1]) Oklevéltár CXCIII. sz. A stóla és 800 frt illetmény az időben, de még később is, a ház tagjainak tisztességes megélhetést biztosított. Ha a ház néha mégis oly nélkülözéseket szenvedett, hogy a szent edényeket, öltönyöket, oltárdíszeket s a könyvtár értékesb darabjait volt kénytelen eladogatni, ezt inkább emberi gyarlóságnak és helytelen gazdálkodásnak lehet tulajdonítani. (Lásd Pap János: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. 122. lap.) Mert ugyanezen időben, jó gazdálkodás mellett a ház ingatlanokat és gyümölcsöző tőkét is birt szerezni. Így 1733. évben Podhradszky György főbírónak 428 holdnyi zákányi birtokát vették meg, mely 1846-ban 20,000 frton értékesíttetett. A röszkei és kálváriai földek is a ház megtakarított jövedelmeiből szereztettek.

[2]) Kezdetben a rendtagok száma 6—8, később 10—16 volt. Midőn a lelkészkedéstől felmentettek, a ház népessége 13—14, az utóbbi időkben pedig 16—19 tagból állt. A rendtagok részére a város 1733. évben a templom keleti oldalán 2760 frt 42 dr költségen új residentiát emelt. 1777—79-ben ez épület a Révay-utcza folytatásában, Mária Terézia által engedélyezett 15,030 frt 19 kr. segélyösszegen kibővittetett. 1811-ben a rendháznak régi, a templomtérre néző „hatrongyos“ nevű része újra épittetett. (Lásd: Szeged v. számvevőségi levéltárában az idézett évi számadások közt.)

[3]) Oklevéltár CCI. sz.

[4]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1722. évi lajstromozatlan iratok közt, ugyanaz évi júl. 3-án kelt tárgyirat.

Kubránszky László igazgató vezetése alatt a gymnasium I. és II. osztályában a tanítás már az 1821. év őszén megkezdetett; most tehát a két osztály (parva, principia) ide telepíttetett s itt nyílt meg a következő évben a III. és IV. (syntaxis, grammatica), valamint az 1724—25. tanévben az V. és VI. (poesis, rhetorica) osztály. A század végéig folytonos tatarozással fenntartott ez épületben folyt a tanítás, mely az akkoriban irányadóul vett jezsuita iskolai rendszertől némi tekintetben különbözött[1]).

Az iskola külső története az igazgatók nevével, az ő ügyszeretetük és buzgalmukkal van egybeforrva. A tanítás eredményei is a szerint valósultak meg, amint az ő vezető kezük szerencsésebb vagy kevésbé az vala. Ennélfogva az iskola külső történetéből felemlítjük, hogy az igazgatást 1723-ban Demka Sándor, 1729-ben Bencsik Gábor, 1733-ban Pécsy Domokos, 1735-ben Bieliczky Ágoston, 1739-ben Herach Celesztin vette át. 1740-ben a pestis dúlása alatt az iskola zárva volt. Különben ekkor az igazgatás Molnár Mátéra, 1741-ban Demka Sándorra, 1744-ben Rosinszky Ambróra, 1745-ben Zbrojni Konrádra, 1747-ben Frank Ernőre, 1748-ban Szabó Lukácsra, 1749-ben Rátay Egyedre, 1755-ben Petráskó Sándorra, 1757-ben Szepesy Vazulra, 1762-ben Lukács Rókusra, 1763-ban Rátay Egyedre, 1765-ben Zsigmondovics Illésre, 1766-ban Rátay Egyedre, 1767-ben Korecz Orbánra, 1769-ben Peck Damascenre, 1770-ben Árky Bernátra, 1772-ben Szluha Ferenczre volt bízva[2]). Félszázad alatt 23 igazgató; tehát a vezetésben ugyanannyi változás, mi a tanítási és nevelési irányban ugyanannyi változó kihatással volt.

Szluha léptette életbe 1779-ben a Ratio educationist, a tanítandó tárgyaknak, azok terjedelmének, a tanítás módjának megállapítását magában foglaló első iskolai rendtartást, mely némileg a jezsuita középiskolát tartotta szem előtt. Ennek értelmében a főgymnasiumnak minősített szegedi középiskola a nagyváradi királyi főigazgató felügyelete alá helyeztetett[3]).

De már József császár alatt az iskolai rendtartás újból változott. A többi közt a német nyelv tanítását, sőt a német nyelven való tanítás kötelezettségét rendelték el. Emellett magas tandíjakat szedtek s e két újítás következtében az iskolábajárók száma felettébb megapadt.

---

[1]) Finászy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelenje. Budapest, 1896. — A kegyesrendiek iskolai és tanítási rendszerét s a jezsuita intézetektől való különbözését stb. lásd különösen Molnár Aladárnak: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, Budapest, 1881. 543. s köv. lapon című művét.

[2]) Domus Szegediensis scholarum piarum. Szeged, 1815. 3—9. lap.

[3]) A nagyváradi főigazgatók iskolalátogatásairól, az iskolák felügyelete és igazgatása című fejezet alatt történik megemlékezés.

1777-ben még 303, 1781-ben 173, 1785-ben 145, s 1787-ben már csak 94 volt a tanuló ifjúság száma.

Az igazgatással 1784-ben Szeitz Antal, a következő évben pedig Szablik István bízatott meg, kik az iskolaügyekben németül leveleztek, még az anyakönyveket is ezen a nyelven vezették. Szablik a tandíjak szabálytalan kezelése miatt 1790. évi január 13-án állásától felmentetett, de József császár közbejött elhunyta és az abszolut kormányrendszer bukása után, mint a gyűlölt rendszer egyik áldozata, Csongrád vármegye közgyűlési határozata által hivatalába visszahelyeztetett, sőt a megye területén levő nemzeti iskolák felügyeletével is megbízatott. Szablik tehát a régi tanrendszert léptette életbe s az ifjúság csekély létszámánál fogva két-két osztályt egybevonva, a tanárok felét elbocsájtotta. De rendtársai ellenszegültek. Szablik most a vármegye támogatását kérte, aminek a következtében a szolgabíró karhatalmilag avatkozott az iskola ügyeibe, annyival is inkább, mert a szegedi illetőségű és az alkotmányos mozgalmakban tevékenyen részt vevő igazgató mellett a város hatósága és a közönség is pártoló állást foglalt.

A rendtársak panasza következtében a zavarok híre a helytartótanácshoz is eljutott s ez Tokody főigazgatót utasította, hogy a szegedi zavarokat haladéktalanul szüntesse meg. Tokody június 7-én Szegeden hosszas munkával a rendet helyreállította, a Ratio educationis értelmében való rendtartást életbe léptette. Szablik pedig Szegedről elhelyeztetett és országszerte kibocsájtott körözvények útján kihirdették, hogy az általa netán kiadott iskolai bizonyítványok érvénytelenek.

Csaknem ugyanezen időben — 1789. évi márcz. 11-én vesztették el a piaristák a plébánia kezelését. A részükre biztosított 800 forint ellátást tehát 100 frttal ugyan mindjárt javították, de az áremelkedéseknél fogva a ház szükségleteit ezzel még nem fedezhette. Ennélfogva az 1791. évben kinevezett új igazgató, Egerváry Ignácz a tanári kar ellátási javadalmát javíttatni kérte. A tanács 1791. évi január hóban 600 frttal javította a tanárok ellátását[1]).

Emellett a hatóság az iskolát fejleszteni s a délvidék valódi közművelődési gyúpontjává emelni törekedett annyival is inkább, mert időközben Délmagyarországon már néhány középiskola keletkezett[2]).

[1]) Ezenkívül márcz. 17-én a tanács elengedte a rendháznak 2569 frt 50 kr. régi tartozását, illetőleg ennek fejében és kiegyenlítéseül átvette a piaristák kertje mellett lévő és a szegedi rendház tulajdonát képező épületet.

[2]) Jellemző a Ratio educationis előszavának záradékánál előforduló s Magyarország közműveltségének átnézetét feltüntető térkép, hol a főigazgatóságok és felekezeti főiskolák székhelyei amíg fényárban vagy félhomályban tünnek elő, addig Délmagyarország, hol a szegedit kivéve egyetlen középiskola sem volt, mint valami „legsötétebb Afrika", sűrű felhőktől van borítva.

A hatóság a kedvező anyagi viszonyoktól is serkentve, az országyűlésre küldött követeit, Müller Sebestyént és Klempay Tamást azzal bízta meg, hogy a VII. és VIII. osztály, vagyis a lyceumi (bölcsészeti) tanfolyam felállítására szükséges felsőbb engedélyt kieszközöljék. A helytartótanácshoz ez ügyben intézett feliratban noha hangsúlyozva volt, hogy a lyceumot a város önköltségén szándékozik létesíteni, a kérelem a kanczellária átiratára történt hivatkozással mégis elutasíttatott[1]).

De a tanács 1792. évi július 13-án tartott ülésében a kérdést megújítva, elhatározta, „hogy a mult országgyűlésen felséges urunk a tudományoknak rendbe való szedését és coordinatióját fenntartani magának méltóztatott, e nemes város által könyörgő levél fog benyújtatni a végett, hogy engedelem adattasson a philosophiának e városban való behozására.“ A terjedelmes felségfolyamodásban a város élénk színekkel festette Délmagyarország elhanyagolt közművelődési viszonyait, melyeken első sorban a kormány kötelessége lett volna segíteni — s előadta, hogy nem is akadémiát, hanem csak philosophiai iskolát óhajtana önköltségén állítani a „rei literariae systema studii“ értelmében s ezt nemcsak saját fiainak, de egész Délmagyarország tanulni vágyó ifjúságának akarja mielőbb megnyitni.

A felség az engedélyt megadta s a kanczellária 1792. évi okt. 15-én kelt leiratában tudatta, hogy a tanulmányi alap igénybevétele nélkül az óhajtott iskola, arra képes tanárok vezetése alatt, az akadémiai törvények és a kidolgozandó új rendszernek megfelelőleg, megnyitható.

A kegyesrend főnöksége személyzet és alkalmas helyiség hiányában kezdetben vonakodott az iskola vezetését átvállalni. De a város sürgetéseire Perczel Imre tartományfőnök 1792. évi decz. 5-én kelt levelében mégis kijelentette, hogy a város óhajának eleget tesz.

1792. évi decz. 11-én a piaristák refectoriumában nyílt meg a VII. osztály (logica)[2]) 16 növendék részvéte mellett, kiket már „urak“-nak czímeztek. A következő évben megnyílt a VIII. osztály is (physika), amikor a lyceumisták száma már 58 volt. A gymnasium kiépítése után a hallgatók száma mindinkább fokozódott, úgy hogy a középszám 250 körül mutatkozott. Évtizedeken át Délmagyarországnak ez volt az egyetlen felsőbb iskolája, hol egyúttal az idegen ajkú növendékek a magyar nyelvet és a hazafias szellemet is elsajátították[3]).

A lyceum megnyitása által a tanári kar ellátása tekintetéből

[1]) 1790. évi nov. 9-én 25,785. sz. helytartótanácsi leirat Szeged v. közigazg. levéltárában. — Hadi és más nevezetes történetek. III. szakasz. Bécs 1790. 267. l. — A tanács már ekkor azt is elhatározta, hogy a lyceumhoz könyvtárat állíttat.

[2]) Magyar Hírmondó 1793. évf. 279. l.

[3]) A szegedi gymnasiumnak és a többi iskolának közművelődési tekintetben Délmagyarországra való hatását és magyarosító eredményeit, lásd Reizner J.: Szeged és Délmagyarország. Szeged, 1895. czímű műben.

újabb megállapodások szüksége merült fel, miért is a hatóság a tartományi főnökkel 1793. évi február 3-án új szerződést kötött. Ennek értelmében a gymnasiumban és lyceumban tanító 12 atya ellátása és díjazására a város évenként 2600 frt járandóságot biztosított. A város egyúttal kötelezettséget vállalt arra nézve is, hogy a nyolcz osztály, valamint a rendtagok megfelelőbb elhelyezésére új épületeket állít[1]).

A bölcsészeti tanfolyamnál alkalmazott 4 tanár azonban más lyceumoknál fennálló szokásnál fogva, saját személyét megillető 50—50 frt külön díjazásra is igényt tartott. Ezt miután sem a rendtől, sem a tanulmányi alapból, sem a várostól meg nem kapták, elégedetlenségükben a rendkormánynyal és a város hatóságával is viszályba keveredtek. A hatóság és a ház között kitört viszályt az is táplálta, hogy némely tanár az ifjakkal szemben kelleténél nagyobb szigort alkalmazott, amiért az ifjúság a hatóság előtt panaszolkodva, ennek közbelépését vonta maga után. A tanács a tanári testülettel közölte, hogy nem azért állította fel a lyceumot, hogy az ifjúság túlszigorú rendszabások által elriasztassék, amire az igazgatóság a panaszkodó ifjak egy részét az iskolából kizárta, a másik részét pedig kisebb fenyítékkel sujtotta. E miatt azután Egerváry igazgató ellen a Martinovics-féle eszmék ápolása és terjesztésére kiterjedő vádak is emeltettek; vizsgálat is tartatott, de az igazgató sérelmet nem szenvedett.

Ezen viszály közben 1793. évben felépült a gymnasium és lyceum új helyisége az iskola-utcza vonalában. A 15,000 frtba került új épület akkor párját ritkító s a legtúlzóbb követelményeket is kielégítő iskolaépület volt[2]).

Egervárynak Pestre történt áthelyezése után 1803-ban Murányi Ignácz, a következő évben Rakovszky György, 1806-ban Strobl György vette át az intézet vezetését. Ez utóbbi léptette életbe az új Ratio educationist, mely különösen a tananyagot és a tantervet illetőleg sok javítást és haladást ölelt fel. 1810-ben Szenczy Elek, 1814-ben Gúl János, 1815-ben Karácsonyi Incze s 1819-ben Gubitzer Ferencz lett az igazgató, kinek hosszasb vezetése alatt az iskola nagy virulásnak örvendett. Ő alatta, 1820. évi augusztus 27-én ünnepelte a város a gymnasium fennállásának százados évfordulóját, mi egy erre vonatkozó egész irodalmat teremtett. Endrődy[3]), Katona Dénes[4]) tanárok,

[1]) Lásd II. köt. 7—9. l.

[2]) Az új helyiségeket 1794. évben nagy ünnepélyességek közt nyitották meg. Fidaleus Lajos „poeta arcas" az esemény fontosságát és a tanács érdemeit „Ode lib. reg. civ. Szegediensis in amplificandis bonarum artium studiis cura et munificentia" czimű, Pesten 1794. évben Landerernél megjelent versezetben méltatta.

[3]) Oratio habita, dum collegium scholarum piarum suae in urbem Szegediensem introductionis annum saecularem celebraret. Szeged, 1820.

[4]) A kegyes iskolák százados ünnepe. Szeged, 1820. 4 dr. 8. l.

Vedres István a város földmérője[1]) és még mások is[2]) ez alkalomból ünnepi beszédekben, költeményekben stb. méltatták az ősök alapítását és kegyeletes emlékét. A rendkívüli ünnepséget a rácz templom tornyának az előző napi villámcsapás következtében történt kigyulladása zavarta meg.

A lyceum élénk látogatottsága s az iskola százados ünnepe a hatóságot arra ösztönözte, hogy a lyceumot valóságos akadémiai rangra emelje, hol a teljes bölcsészeti tanfolyam taníttatnék s a tudori oklevél is megszerezhető lenne. Sőt komoly tervezések történtek arra nézve is, hogy a pozsonyi akadémiának Szegedre való áthelyezése, miután nem sikerült, a város önerejéből állítson jogakadémiát. E végből a város hatósága 1827. évben a felséghez kérelmet is intézett. A jogakadémia és a zeneiskola, úgy a leányiskola részére szükséges nagyszabású épületekre vonatkozó tervezések is megindultak, de a felmerült soknemű akadályoknál fogva utóbb ezen tervek s törekvések feledésbe mentek[3]).

---

[1]) A szegedi múzsák százados ünnepe. Szeged, 1820. 60. lap.

[2]) Saeculum a scholis piis in civitate Szegediensi. Szeged, 1820. 8 dr. 8. l.

[3]) A Ratio educationis értelmében Mária Terézia uralkodása alatt négy akadémia (Győr, Kassa, Nagyvárad és Zágráb) állt fenn, hol a bölcsészeten kívül jogi tanfolyamok is léteztek. Később az ötödik, vagyis a pozsonyi akadémia felállítása alkalmából, tekintettel arra, hogy Szeged önköltségen úgyis lyceumot óhajt állítani, szó volt arról, hogy nem-e jobb lenne ennélfogva az új akadémiát az Alföld méltányolandó igényei kielégítése tekintetéből Szegedre helyezni. Klempay és Szilber, a város követei az 1792. évi országgyűlésen, nevezetesen a június 22-iki országos ülésen, amidőn a közoktatási reform ügyében készült feliratot tárgyalták, az új akadémiának Szegeden való elhelyezését a rendek tetszése közt hangoztatták. Lehet, hogy ép ez a körülmény szolgált okul arra, hogy a város által felállítandó lyceum kérdése egyelőre kedvezőtlen elintézést nyert. Az 1802. évi országgyűlésen a pozsonyi akadémiának Szegedre leendő áthelyezését már több oldalról is szorgalmazták, amire kedvező hatással volt Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád és Torontál vármegyéknek ez ügyben kelt pártoló felirata és nyilatkozata. De a kérdés a nagy franczia háború izgalma és a törvényhozás hosszas szünetelése következtében feledésbe ment.

Szeged város választott községe 1826-ban az akadémia áthelyezésének kérdését újra felelevenítette és kijelentette, hogy ha a fennálló akadémiák valamelyikének Szegedre való áthelyezése reménytelenül szorgalmaztatnék, ez esetben a jogi akadémiát a város saját erejéből is kész felállítani. A tanács ezen határozatot azzal egészítette ki, hogy az akadémia részére emelendő új épületben egyúttal a tervezett zeneiskola, könyvtár és a leányiskola is elhelyezendő.

1827. évi január 26-án ennélfogva a királyi felséghez, a nádorhoz s az országgyűléshez az engedély megadása iránt felirati kérelmek intéztettek s ez a követek-

A hatóságnak az iskoláztatás és a tanuló ifjúság iránt nyilvánuló ezen hajlama és áldozatkészsége egyébként régi keletű. Szegény sorsú és jó előmenetelű tanulók továbbképzését a hatóság mindenkor készséggel istápolta. A régi számadásokban gyakran fordulnak elő ilyenforma tételek: „bizonyos szegény nyolcz diáknak, nemes magistratus által titulo elemosynae rosolváltatott 4 rhénes forint"; — továbbá: „Rómába utazó két tanuló költségeül 1 frt"[1]). A tanárok bővebb képzésére is gyakran áldozott a tanács jelentékeny összegeket s midőn még Szegeden nem tanítottak philosophiát, ösztöndíjkép vagy a defendálások kiadásaira a város hatósága készséggel szavazta meg a szükséges költségeket. Így különösen 1742., 1743. s 1748. évben a nagyszombati, kálocsai és egri lyceumokban tanuló, szegénysorsú szegedi ifjak a közpénztárból jelentékenyebb segélyt nyertek, hogy ott tanulmányaikat befejezhessék[2]).

A hatóságnak ezen jó hajlamait az ifjúság különfélekép igyekezett meghálálni. Az iskolai ünnepeken üdvözlő beszédekben magasz-

---

közt is kiosztatott. Az április 9-én tartott országos ülésen a rendek méltányolták a város törekvéseit s ajánlólag terjesztették fel a kérelmet. Az udvari kamara ily körülmények közt 1827. évi okt. 24-én felhívta a tanácsot, hogy tervet s költségvetést készítsen és a fenntartási alapot jelölje ki. Ezek kimunkálása soká tartott. A terjedelmes épület a templom-térre, az ipartestület mai telkére lett volna emelendő s összesen 94,376 frt 44 krba került volna. Az akadémiai tantermeken s a zene- és leányiskolai helyiségeken kívül egy nagy könyvtártermet és tanári lakásokat is foglalt volna magában. Az intézet, vagyis a 3 osztályú jogi tanfolyamnak, a zenedének és a leányiskolának fenntartására 12,840 frtot szenteltek s az 1832. évben a választott község e végre Kistelek helységnek és a tiszai hajóhídnak 23,450 frt 19 krnyi jövedelmét alapul ki is jelölte.

De ez alatt a város anyagi viszonyai nagyot hanyatlottak. A nyárspolgári szellem is erőre emelkedett, úgy hogy a telek megszerzése ügyében 1831. évben kelt felsőbbi rendelet is elintézetlenül maradt s lassanként a szép törekvések teljesen feledésbe mentek.

Az 1868-ik évi okt. 19-én tartott közgyűlésből Szeged közoktatásügyi szükségletei tárgyában tett feliratban a jogakadémia felállítása újra szóba került; de a közoktatásügyi miniszter e kérelmet válaszolatlanul hagyta. Az újabb időkben, nevezetesen 1876-ban, Vass Pál, a Szegedi Híradóban „Szeged álláspontja" czikkében az alkalomból, hogy Trefort miniszter a harmadik egyetem helyéül Pozsonyt szemelte ki, — az új egyetem helyéül Szegedet hangoztatva, a kérdés népszerűsítését előmozdította. (Lásd Szeged v. közigazgatási levéltárában az idézett évek határozatait s iratait, úgy a 3-ik egyetem felállítása ügyében 1882. és 1893. években a sajtó útján is közzétett emlékiratokat.)

[1]) 1741. és 1742. évi városi számadások a számvevőségi levéltárban.

[2]) U. o. az említett évi számadások közt.

talták a tanács áldozatkészségét s ezenkívül színielőadásokat is rendeztek, melyre a hatóság tagjait, és a város előkelőbb közönségét is meghívták. A színházról és színművészetről szóló fejezetben tüzetesen szólunk a régi szegedi iskolai színházról s a tanuló ifjúságnak működvelői fellépéséről; azért itt csak röviden említjük fel, hogy az ifjúság mint a város sorsának részese, mindenkor részt vett a lakosság bajaiban, küzdelmeiben és örömeiben. Tűz- és vízveszélyek, úgy más közcsapások alkalmával, miként a közelebb, úgy a régibb időkben is a lelkes ifjúság első volt a közsegély nyújtásánál, amely alkalmakkor értelmi fölényénél fogva a nagy tömegeknek mintegy vezetőjeként szerepelt. E nemben sajátságosan jellemző az az eset, hogy az 1747. évben a diákság még arra is vállalkozott, hogy a városnak rendekben fekvő szénatermését nagy hirtelenséggel felgyűjtötte, amiért a tanács 7 frt 89 dr borravalót szavazott meg részükre[1]).

Az ifjúság különben kezdettől fogva szigorú fegyelmi szabályok alatt állt. E nemben felettébb érdekes a helytartótanácsnak 1800. évi április 22-én kibocsájtott rendelete, mely a tanulók házi életének hű képét tárja fel[2]). A lyceumi ifjúság azonban akadémiai törvények alatt állt s így többféle szabadságot élvezett. Részt vett a város társadalmi mozgalmaiban s a különféle ünnepségek és vigalmak sikereit előmozdította. De a már igen fejlett korú ifjúság néha bizonyos elvadultságnak is tanujelét adta. Verekedéseket kezdett vagy zsidó-üldözéseket rendezett. Így az 1816. évi febr. 1-én a tanács behatóan foglalkozott azon váddal, hogy az ifjúság a zsidó templomot fel akarja gyújtani. A rendőri előnyomozások szerint a panasz alaposnak is látszott, úgy hogy a hatóság némelyeket fenyíték alá is akart vonni. De Karácsonyi igazgató ez ellen tiltakozott s az ügy vizsgálatát és bírálását magának követelte. A hatóság ennélfogva az ügyet az igazgató elintézésére bízta. Egyébként a zsidóság elleni diák kihágásokra vonatkozó panaszok még a negyvenes évek folyamán is többször előfordultak.

Ugyanaz évben augusztus 1-én és 3-án az Urbán vagy Burghardféle korcsmában egy tanuló megsértése miatt a diákok este 10—11 óra között a nagyszámmal együtt volt polgárokra törtek és Csernovics Péter, a későbbi temesi gróf vezérlete alatt rettenetes dulakodást vittek véghez s még az épületben is sok kárt tettek. Midőn már a sánczpartig eltávoztak, megérkezett a rendőri segély s ekkor az ifjúság, úgy a rendőrséggel egyesült polgárok közt valóságos csata fejlődött

---

[1]) Az érdekes tanácsi utalvány ekkép szól: „Kamarás uram, fizessen kegyelmed azon nro 11 diákoknak, kik az nemes város számára való szénát fölgyűjtötték, hét rhénes forintokat és 89 pénzeket. Szegedini, die 19 na julii. Ao 1747. Per Magistratum. (1747. évi számadás a számvevőségi levéltárban.)

[2]) Szeged v. közig. levéltárában.

ki. Az igazgató a tanulókat most is pártfogása alá vette s nem engedte meg, hogy rendőrileg fenyíttessenek[1]).

Ilyen „mérkőzések“ később a mészáros- és tímárlegényekkel is gyakoriak voltak. 1840. évben karácsony éjjelén pedig a felsővárosi templomban keveredtek nagy dulakodásba, amikor a rendőrbiztost is hatalmasul elverték[2]).

De másrészről az ifjúság a szellemi téren is jeleskedett s a lyceumisták legtöbbje az előadott tantárgyakból „defendált“, vagyis vitatételeket állítottak össze s vendégek jelenlétében tételeiket minden ellenvetéssel szemben bizonyítgatták[3]). Aki defendált, az az egyetemen egy évi tanfolyam hallgatása után a bölcsészettudományból tudori fokozatot nyerhetett.

A hatóság különös óhajára a lyceumban a magyar nyelv és irodalom-történelem már az 1819. év óta előadva lett[4]) s 1821. óta már e tantárgyból is számosan defendáltak. Néha-néha alkalmi, irodalmi ünnepélyeket s költői versenyeket rendeztek, utóbb pedig megalakult a „magyar gyakorló iskola“, vagyis az önképzőkör, mely a negyvenes években az ifjúsági könyvtár alapját megvetette. Az önképző kör tagjai „Kisvilág“ című kézirati közleményekben terjesztették első szellemi szárnyalásaikat; később azonban nyomtatott Almanachot is adtak ki[5]).

Visszatérve a gymnasium külső történetére s illetőleg a vezetésre, megemlítendő, hogy Gubiczer Ferencz 11 évig tartott igazgatói munkásságának 1830-ban Spányik Glycér, 1833-ban Deáky Károly, 1840-ben Gruber József, 1842-ben Katona Dénes, 1844-ben pedig Horváth Cyrill voltak követői. Ez utóbbi minden szigora és komolysága daczára is szívjósága és szeretetreméltósága által igen soká kedves emlékezetben volt. Ő alatta ismét egy újabb tanrendszer lépett életbe, amelyen 1848-ban a magyar miniszterium sok változtatást tett; egyebek közt

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1816. évi tanácsi iratok közt és jegyzőkönyvekben.

[2]) U. o. az 1840. évi iratok közt.

[3]) Ezen vitatételek Tentamen, Theses, Argumenta, Assertiones, Propositiones Állítások stb. czím alatt nyomtatásban is megjelentek. A fennmaradt füzetkék, (Somogyi könyvtár s a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában) több százra rugnak s a nyomtatott tankönyvek hiányában a tananyag megállapítására és a tanítás színvonalának megítélésére a legbecsesb emlékeknek tekinthetők.

[4]) Tételek a magyar nyelv történetéből és szabályaiból. Szeged, 1844. 5. l.

[5]) Reizner J.: A Régi Szeged. I. k. 116. lap. — Irányfüzér. Zsebkönyv, a károsult Losonczíak javára. A szegedi feltanoda ifjúságával szerkesztik Wiener Salamon és Lovászy Sándor. Szeged, 1851. 8 dr. 50. l. — A Szegedi Híradó 1894. évi 112. sz. a. gymnasiumi önképző kör félszázados jubileumáról szóló közlemény. — Szeged városi főgymnasium értesítője az 1894—95. tanévről. 45. és 46. lapokon.

a júl. 24-én kelt rendeletben eltörülte a tanulóknak sorozatszám szerint való osztályozását. 1849-ben Sümeghy Pál volt az igazgató. A felsőbb osztályokat meg sem nyitották, mert az ifjúság felnőttebb része a haza védelmére kardot kötött. Az alsóbb osztályok pedig bérhelyiségekben voltak elhelyezve, mivel a gymnasium termei sebesültekkel voltak megtelve.

A szabadságharcz után Nagy Márton lett az igazgató, aki alatt ismét új tanrendszer lépett életbe. A lyceum megszünt, a gymnasium 8 osztályú középiskolává alakíttatott s a tantárgyak szerint való szaktanítás rendszere lépett életbe. Elrendelték a német nyelv tanítását, sőt bizonyos tantárgyaknak német nyelven való előadását. Behozták az érettségi vizsgálatot, utóbb pedig felettébb magas tandíjak szedését rendelték el.

Ugyanezen időben a fejlődő viszonyoknál és a rohamos áremelkedéseknél fogva a tanárok ellátását két ízben is emelték. Nevezetesen 1852. évi ápr. 21-én, majd az 1856. évi nov. 30-án tartott községválasztmányi üléseken. Ez utóbbi alkalommal az évi ellátás 4500 frtban állapíttatott meg; nevezetesen minden tanár ellátására 393 frt 75 kr., tiszteletdíjazására pedig 120 frt. Ezen személyi illetményt a tanárok azon czímen nyerték, mert az új tanodai rendtartás értelmében a magánórák adásától eltiltattak s e szerint személyi fáradozásaikért kárpótlandók voltak. E határozatot a budai helytartósági osztály 1857. évi június 5-én „dicsérőleg helyeslő helybenhagyás mellett kedves tudomásul" vette.

A Bach-korszak bukásával a gyűlölt tanrendszer is részben hatályon kívül helyeztetett s az 1859. évben kinevezett új igazgató — Horváth Cyrill — az elnyomott hazafias és nemzeties irányzatot újra érvényre emelte. 1860-ban már Rohrer Antal, 1861-ben Somhegyi Ferencz, 1865-ben Baranyai Zsigmond, 1867-ben Ernyősi László, 1871-ben Bolgár Mihály, 1872-ben pedig Magyar Gábor lett az iskola igazgatásával megbízva, ki alatt a ház ellátása ismét javíttatott. 1873. évi október 12-én tartott közgyűlésen ugyanis a tanárok tiszteletdíját 220 frtra emelték s ennek betudásával a ház összes illetménye 8920 frtban állapíttatott meg.

Az utóbbi időkben a délvidéki idegen ajkú ifjúságnak a magyar nyelv elsajátítása érdekéből történt ideözönlése oly nagy volt, hogy a gymnasiumi ifjúság létszáma, például az 1866—67. tanévben 770-re rugott. Egy-egy osztályba 136—118 tanuló volt beírva. E rendkívüli és tarthatatlan körülmény okából a törvényhatóság már az időben sürgette az állam részéről felállítandó párhuzamos algymnasium megnyitását. S noha a főigazgatóság is pártolta a város ezen kérelmét, a közoktatásügyi kormány 1869. évi márczius 9-én azt nyilvánította, hogy a közönség kérelmét akkor veendi figyelembe, ha „a

törvényhozás a középtanodák költségeinek mimódoni fedezését tárgyalandja", addig is azonban a túlnépes osztályokat a város önköltségén párhuzamosítsa. De a gymnasium népessége rövid idő mulva 788-ról 450-re, sőt 350-re leapadván, a párhuzamosítások szüksége egyelőre önkényt elenyészett.

A főigazgatóknak szokásos, úgy a püspököknek a bérmálások alkalmából tett iskolalátogatásain kívül a szegedi gymnasiumot a következő előkelőségek és méltóságok érdemesítették látogatásukkal. 1808-ban gr. Batthyány Ádám; 1809. évi márczius 7-én József nádor, amidőn az ifjúság hódolatát écskai Lázár Lukács és Vojnics Mátyás tanulók tolmácsolták; 1813. évi április havában Lántzy József királyi biztos; 1816. évi október 6-án Ferdinánd főherczeg; 1828. évi május havában báró Orczy Lőrincz főispán; 1833. évi szept. 4-én gróf Széchenyi István és Babarczy Imre kir. tanácsos és Csongrád vármegye alispánja látogatta meg az iskolát. 1851. évi augusztusban a pestkerületi főispán, Augusz Antal szemlélte meg az intézetet; 1853. évi május 28-án Albrecht cs. és kir. főherczeg; 1855. évi nov. 20-án Poche helytartótanácsi alelnök; 1856. évi május 18-án báró Regent, hannoveri statisztikus; 1857. évi febr. 10-én Kriegsan Adolf helytartósági tanácsos, ugyanaz évi május 15-én pedig ő felsége Ferencz József, Albrecht főherczeg, gr. Grünne tábornok főudvarmester, br. Augusz főispán s az egész udvari kíséret látogatta meg a főgymnasiumot. 1858. évi április 20-án Albrecht főherczeg már harmadízben volt az iskola vendége. 1860. évi június 17-én Benedek Lajos altábornagy és kormányzó, 1872. évi május 9-én pedig ismét a koronás király volt a gymnasium vendége.

Az intézet felszerelése már régiségénél és a város áldozatkészségénél fogva is igen gazdag. Természetrajzi gyűjteményei közt különösen a Tiszából kihalászott őslénytani maradványok igen becsesek. Fizikai tanszertára pedig már a régi időben is páratlanul gazdag volt. E czélra a hatóság a lyceum felállítása óta minden évben bizonyos összeget szavazott meg. Tóth János természettani tanár előterjesztésére a villamossághoz tartozó kísérleti tárgyakat mind beszerezte. Így például csupán az 1838. évben fizikai és vegytani eszközökre a város 1500 forintot fordított[1]).

A tanári és ifjúsági könyvtárakról a könyvtárak czíme alatt történik említés.

Az iskolába járók évenkinti számadatait az alábbi táblázat tünteti fel, megjegyezvén, hogy igen terjedelmes névsorozatot képezne a gymnasium mindazon egykori növendékeinek felsorolása, kik utóbb az egyházi, polgári vagy a katonai pályán a legmagasabb állásokra emel-

[1]) Jelenkor. 1837. év 73-ik és 1838. év 63. száma.

kedve úgy az intézetre, valamint a szülő- vagy nevelőváros hazafias szellemére fényt árasztanak[1]).

Tanévben	6 oszt. gymnasium tanulóinak összes létszáma	Tanévben	6 oszt. gymnasium tanulóinak összes létszáma	Tanévben	6 oszt. gymnasium tanulóinak összes létszáma
1721—22	110	1745—46	271	1769—70	326
1722—23	140	1746—47	253	1770—71	330
1723—24	195	1747—48	392	1771—72	323
1724—25	266	1748—49	334	1772—73	305
1725—26	281	1749—50	405	1773—74	303
1726—27	300	1750—51	321	1774—75	263
1727—28	239	1751—52	374	1775—76	299
1728—29	222	1752—53	358	1776—77	303
1729—30	160	1753—54	229	1777—78	234
1730—31	262	1754—55	298	1778—79	198
1731—32	295	1755—56	296	1779—80	176
1732—33	317	1756—57	313	1780—81	173
1733—34	227	1757—58	313	1781—82	158
1734—35	255	1758—59	398	1782—83	158
1735—36	293	1759—60	401	1783—84	180
1736—37	291	1760—61	424	1784—85	145
1737—38	302	1761—62	445	1785—86	133
1738—39	106	1762—63	377	1786—87	94
1739—40	—	1763—64	413	1787—88	99
1740—41	121	1764—65	371	1788—89	99
1741—42	251	1765—66	345	1789—90	90
1742—43	194	1766—67	449	1790—91	143
1743—44	289	1767—68	441	1791—92	189
1744—45	230	1768—69	408	—	—

[1]) Szeged v. közigazgatási, számvevőségi és elnöki levéltárának iratai az idézett évekről. — Mészáros Ferencz: A magyarországi kath. gymnasiumok története a gymn. tanügy történetének vázlatával. Buda, 1865. — Pap J.: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. — Magyar Gábor: A szegedi főgymnasium új épülete, visszapillantással az intézet történeti vázlatára. (Szeged városi főgymnasium értesítője. 1885—86. és 1886—87. évekről). — Scossa Dezső: A szegedi gymnasium története. (Szegedi Híradó. 1885. évf. 158. sz.).

Tanévben	Gymnasiumba járt		Lyceumba járt		Összesen
	helybeli	vidéki	helybeli	vidéki	
1792—93	225		16		241
1793—94	234		58		292
1794—95	180		52		234
1795—96	186		71		257
1796—97	190		91		281
1797—98	173		96		269
1798—99	191		148		339
1799—1800	232		170		402
1800—1801	205		167		372
1801—1802	220		176		396
1802—1803	254		167		421
1803—1804	247		183		430
1804—1805	251		199		450
1805—1806	230		173		403
1806—1807	286		154		440
1807—1808	136	163	11	130	440
1808—1809	153	171	10	116	450
1809—10	150	168	15	158	491
1810—11	164	181	12	150	507
1811—12	162	173	8	153	496
1812—13	165	200	15	168	548
1813—14	168	166	14	149	497
1814—15	179	160	20	137	496
1815—16	185	123	24	131	463
1816—17	188	127	20	109	444
1817—18	204	140	14	138	496
1818—19	230	184	17	143	574
1819—20	195	192	16	157	560
1820—21	226	168	22	151	567
1821—22	217	190	27	175	609
1822—23	234	200	21	201	656
1823—24	241	229	23	234	727
1824—25	247	238	25	220	730
1825—26	261	223	20	225	729
1826—27	235	204	27	268	734
1827—28	228	209	28	264	729
1828—29	228	192	29	230	679
1829—30	177	173	29	187	566
1830—31	182	146	22	190	540
1831—32	184	182	27	209	602
1832—33	167	205	34	198	604
1833—34	162	201	39	210	612
1834—35	179	221	34	222	656
1835—36	208	242	27	223	700

Tanévben	Gymnasiumba járt		Lyceumba járt		Összesen
	helybeli	vidéki	helybeli	vidéki	
1836—37	117	191	25	203	636
1837—38	230	202	29	208	669
1838—39	220	182	31	241	674
1839—40	199	218	32	227	676
1840—41	201	225	34	210	670
1841—42	219	258	40	211	725
1842—43	237	238	27	177	679
1843—44	252	249	36	160	697
1844—45	230	287	41	172	730
1845—46	260	298	31	193	782
1846—47	230	260	41	187	718
1847—48	220	228	38	184	670
1848—49	156	85	—	—	241
1849—50	100	77	34	52	263

Tanévben	Főgymnasiumba járt			Érettségit tett
	helybeli	vidéki	összesen	
1850—51	107	162	269	—
1851—52	119	177	296	22
1852—53	116	143	259	20
1853—54	126	142	268	13
1854—55	162	140	302	10
1855—56	186	143	329	18
1856—57	172	162	334	22
1857—58	189	164	353	18
1858—59	171	249	420	28
1859—60	163	280	443	20
1860—61	185	348	533	31
1861—62	225	430	655	35
1862—63	255	449	704	52
1863—64	274	439	713	52
1864—65	271	444	715	68
1865—66	281	489	770	61
1866—67	291	497	788	55
1867—68	275	468	743	36
1868—69	258	417	675	57
1869—70	189	373	562	48
1870—71	160	320	480	32
1871—72	147	273	420	31
1872—73	131	219	350	30
1873—74	199	187	386	22
1874—75	228	219	447	23
1875—76	294	242	536	26
1876—77	267	375	642	23
1877—78	311	470	781	18
1878—79	343	507	850	20

Az utolsó tanévben az árvíz következtében a növendékek tanulmányaikat idegen intézetekben fejezték be.

A gymnasium fennállása óta az árvíz bekövetkeztéig, vagyis 158 év alatt 64,678-an jártak a szegedi gymnasiumba s az utolsó 28 év alatt összesen 891-en tettek érettségi vizsgálatot.

---

2. FŐREÁLISKOLA.

A régi Szeged előkelő gazdaközönsége, a „világ járó“ hajósok és a nagyfuvarosok, az üzérek és halászok, gyermekeiket minden időben gonddal iskoláztatták. De legtöbben nem azért végeztették az ifjakkal még a bölcsészeti tanfolyamot is, hogy belőlök papok, ügyvédek, mérnökök vagy orvosok legyenek, — hanem hogy megmaradva a szülők hálás és jövedelmező foglalkozása mellett, mint független polgárok, szerzett ismereteiknél fogva az élet küzdelmeiben könnyebben boldoguljanak.

A polgárelem a classicai műveltségnek emelő és nemesítő hatását ugyan elismerte s szépnek találta, ha valaki Horaciusból, Tacitusból tudott idézgetni. De utóbb már élénk nyilvánulások történtek arra nézve, hogy gyermekeik inkább oly élő nyelveket tanulnának, melyeknek az idegenekkel való érintkezésben egyúttal gyakorlati hasznát vehetik s oly elméleti szakismereteket sajátítanának el, melyek a közéletben, a vállalkozás, üzérkedés, hajóépítés stb. terén egyúttal gyakorlati értéküknél fogva jutalmazók is.

Azért is a felsővárosi polgárság a társalkodási egyesület kebelében már az 1840. évben felszínre hozta a „művészek, mesteremberek s kereskedők előkészítésére szolgálandó ipariskola“ felállításának tervét, mely a „műszorgalmi vállalatok sikereit“ mozdítaná elő. A polgárság azt óhajtá, hogy egy új iskolában „az iparviszonyokhoz alkalmazott népszerű tanításokat gyakorlati kísérletezések egészítsék ki és a beszerzendő rajz-, minta-, termény- és árúgyűjtemények ismertetése útján“ a növendékek arról szerezhessenek meggyőződést, „hogy a műszorgalmat s kereskedést áldás és siker csak úgy követendi, ha tudományos előkészület s műveltség járul azokhoz, hogy ez érdemben a biztos alapon nyugvó hasznos újításokba, felfedezésekbe s vállalatokba avatott külföldiekkel a versenyt kiállhassák“[1]).

A nemzeti iskola egyik osztályát képező polgári iskola tananyagát, mely a kisebb iparosok s kereskedők és a közpolgárok műveltségi igényeit kielégítette ugyan, már nem találták elegendőnek. Felmayer

---

[1]) Jelenkor. 1840. évf. 49. sz.

Antal kékfestő gyáros külföldi tapasztalatai nyomán sokat beszélt a reáliskolákról, a kisebb technikai és vegytani intézetekről, azért is a polgárok egy része óhajtotta ez iskola létesítését; más körökben azonban a „német iskola" tervét bizonyos idegenkedéssel fogadták[1]). Még 1846. évben is voltak ellenáramlatok, előbbrevalónak tartván a népiskolák szaporítását és fejlesztését[2]). De az új tanintézet vagyis a reáliskola ugyan ekkor mégis megnyílt, és pedig „nemzeti polgári iskola" nevezete alatt, melynek tanítójául 400 frt évi javadalommal Oratsek Imre néptanítót nevezték ki[3]). A reáliskola első és következő évi látogatottsága igen csekély mérvű volt.

Az 1849. évi ideiglenes tanügyi rendtartás alapján 1851. évben a reáliskolát újra szervezték, de még ekkor is oly czélzattal, hogy az iparos pályára készülőknek nyújtson magasabb képzést. Ekkor nyert az iskola külön rajz- és szépírás tanítót. Egyelőre a népiskolai épület földszinti helyiségében volt elhelyezve s a következő tanévben megnyílt a II. osztály is, melynek vezetését Lengyel Pál tanácsnok hathatós befolyása következtében Bója Gergelyre bízták, ki mint 1849-iki országos képviselő üldözés és rendőri felügyelet alatt állott. Ugyanekkor a német nyelv tanításával Bernstein (Borostyáni) Alfons bízatott meg, az iskola pedig Tóth János elemi iskolai igazgató vezetése alá rendeltetett. A két osztályú reáliskola tantárgyai voltak: hittan, egyházi szertartás és religio történet, magyar és német nyelv, földleírás, történelem, természettan, számtan és mértan, szépírás és rajz. A heti óraszám 25 volt[4]).

Az új intézetet 1853. évi május 28-án Albrecht főherczeg látogatására méltatta. Ugyanez évi okt. 20-án Haas Mihály pesti tankerületi főigazgató tette első hivatalos látogatását, ki a többi közt 1857. évi márczius hó 3-án Schmidt Szörény, nagyváradi főigazgató kíséretében tartott vizsgálatot. 1858. évi április 20-án pedig ismét Albrecht főherczeg volt az iskola vendége.

Ez utóbbi látogatás és Rudolf főherczeg születése a községi

[1]) Pesti Hírlap 1841. évf. 48. sz.

[2]) Budapesti Híradó 1846. évf. 374. sz.

[3]) Oratsek kartársait képzettségben, műveltségben ugyan felülmúlta s bizonyos nyersebb szellemességnél fogva némely körök előtt tekintélynek is örvendett, de távol állt azon magasabb képzettségtől, melyet neki Vass Mátyás „A sarkantyús paedagógus" czímű jellemzésében (Szegedi Napló, 1895. évi 54. sz.) tulajdonít. Azon kötelezettségének is, hogy a reáliskolai tanító képesítést utólagosan megszerezze, soha sem felelt meg. „Elemi mértan" 45 lapból álló művecskéje a szegedi reáliskolánál is csak rövidebb ideig volt elfogadva. Ép az ő tanszéke utóbbi betöltőjének, Pórszász tanárnak kiváló sikerei derítették ki, hogy mint reáliskolai tanár erejét haladó feladatokkal küzdött meg.

[4]) Értesítvény Szeged v. elemi tanintézeteiről 1855—56. tanévre 23. lapon.

választmányt a reáliskola továbbfejlesztésére ösztönözte. Az öröm és az alattvalói hódolat tanuságául a községi választmány 1858. évi ápr. 21-én tartott ülésében, a városi pénztárban államkötvényekben 50,000 frt tőke alapítványt helyezett el, hogy ebből a következő évtől fogva az iskola fokozatosan fejlesztessék és Rudolf főherczeg nevét viselő főreáliskolai rangra emeltessék.

Az 1858—59. tanévben a III. osztály meg is nyílt, de a további fejlesztés kérdése 12 évre elodázódott. A helyiségek elégtelensége miatt az 1860. évben az iskola a Szegfű-utczában kibérelt helyiségekbe került, melynek termei utóbb szűkek és czélszerűtlenek lőnek. Az épület padlásán felhalmozott gabona súlya alatt egy ízben — szerencsére éjjel — a menyezet is leszakadt. Ezen helyiségekben 1860. évi június 17-én tett látogatást Benedek Lajos táborszernagy s országkormányzó.

A III-ik osztály megnyitása alkalmából szervezett új tanszékre Lubrich Ágost és Szabó Mihály folyamodókkal szemben Bója Ferenczet választották meg. Witkovszky Lőrincz rajztanár helyére pedig Szemlér Mihály folyamodóval szemben Landau Alajos alkalmaztatott. Ugyanekkor a franczia nyelvnek rendkivüli tantárgyul való előadását is elrendelték.

Ez időtől az iskola színvonala is emelkedett, főkép az 1864. évi ápr. 24-én elhunyt Oratsek helyébe megválasztott Pórszász József tanár által kivívott sikerek következtében. Az osztályok népessége is gyarapodott, úgy hogy a hatóság több ízben foglalkozott az iskola továbbfejlesztésének kérdésével, amire nem kis hatással volt gr. Pálffy Mór kormányzónak 1863. évi okt. 6-án s Kümmer János Henrik nagyváradi főigazgatónak 1864. év végén a reáliskolában tett látogatása. De a város anyagi viszonyai folyton kedvezőtlenek voltak s így szándékait nem teljesíthette.

A königgrätzi csatavesztés hírére 1866. évi július 13-án az iskolai év bezáratott s a nyár folyamán kitört cholera-járvány következtében az új tanév csak november 1-én nyílt meg.

Az 1868—69-ik tanévben új rendtartás és fegyelmi szabályzat lépett életbe. Osztálykönyvek vezetését s a féléves vizsgálatok eltörlésével négy időszaki értesítés kibocsájtását rendelték el. A tornatanítás is kötelezővé tétetett s tornatanítóul Benedek Gyula alkalmaztatott. Az új tanrendszer következtében azonban az igazgató és a tanári testület közt súrlódások fejlődtek ki, melyek később ismétlődtek.

Az alkotmány és a város autonom jogainak helyreállítása után a reáliskola látogatottsága igen élénk lett, mi az intézet fejlesztésének kérdését ismét előtérbe hozta. A törvényhatósági közgyűlés a város közműveltségi viszonyai emelésére több ízbeni tanácskozmányai után különféle iskolák felállítását tartotta szükségesnek s az 1868. évi augusztus 16-án, illetőleg október 19-én, a közoktatásügyi kormányhoz intézett emlékiratában, állami tanitóképezde, jogi és gazdasági szak-

iskola felállítását, valamint a reáliskola kifejlesztését kérelmezte. Az emlékiratban hangsúlyozva volt a város iskoláinak a Délvidékre kiható vonzóereje és a közönségnek a közterhek viselésében való kimerültsége[1]).

A kormány 1869. évi február havában a főigazgatósággal ugyan közölte, hogy a szegedi reáliskolát kifejleszteni szándékozik, de a törvényhatóság hivatalos értesítés hiányában 1869. évi október hó 24-én feliratának elintézését megsürgette, sőt e végre küldöttséget is nevezett ki. Ily szorgalmazás következtében Molnár Aladár közoktatásügyi osztálytanácsos, a miniszter megbízásából 1869. évi november 29-én Szegeden megjelent s a következő napon a polgármester elnöklete alatt tartott népes értekezleten előadta, hogy a kormány a város emlékirata következtében hajlandó a reáliskolának bizonyos módozat mellett állami költségen való kifejlesztésére, valamint a város és vidéke szükségleteinek megfelelő szakiskoláknak az alsóbb tanintézetekkel szerves összefüggésben álló felállítására, mi végből tüzetesebb tájékozódást óhajt arra nézve, hogy a városnak minő szakiskolákra lenne kiválóan szüksége. Ily úton lett megállapítva, hogy Szegeden egy felsőbb népiskolával kapcsolatos gazdasági szakiskola állítandó, nem annyira gazdatisztek képzésére, hanem a homoki gazdálkodást űző kisebb birtokosok ifjainak kiképzésére szolgáló földmíves iskola volna létesítendő. Szükségesnek nyilváníttatott még az iparos- és kereskedelmi szakiskola felállítása; előbbi az alreáliskolával, az utóbbi pedig a reáliskola felsőbb osztályaival kapcsolatban.

A kormány képviselője ezekre kijelentette, hogy az elősorolt intézetek felállítására és a reáliskola átvételére és kifejlesztésére az állam azon kikötéssel vállalkozik, ha a szükséges helyiségeket a város rendelkezésre bocsájtja s ha a reáliskola fenntartására eddig fordított évi 4236 frt kiadást a város jövőre is viselni hajlandó[2]). Az épületek fenntartási költségei is a várost terhelendik, sőt a gazdasági szakiskola czéljaira egyúttal 200—250 holdnyi földterületnek ingyenhasználatra való átengedését is biztosítani tartozik. Viszont az állam fedezi a főreáliskolának 16,500 frt s a gazdasági, ipar- és kereskedelmi szakiskolának 4000 frtnyi évi költségeit[3]).

[1]) Lásd II. köt. 256—260. l.

[2]) A főreáliskola és bérház építésére vonatkozó külön kezelt testes iratcsomag, Szeged v. közigazgatási levéltárában.

[3]) A reáliskola fenntartási költsége az 1867. évi költségvetés szerint tulajdonkép 5854 frt 55 krra rugott, nevezetesen: tanárok fizetése és lakbére 4515 frt, iskolai általány 52 frt 50 kr., szolgák bére 96 frt, fűtés 121 frt 5 kr., iskolahelyiségek bére 1060 frt. Ezzel szemben bevételi forrás volt az 1860. évtől fogva szedett, de a szegényeknek elengedett 1 frt tandíj (vidékieknek 4 frt), mely az 1871—72. tanévben az állam részéről a 2 frt 10 kr. beiratási díjon felül 8 frt 40 krra, az 1875—76. tanévtől fogva pedig 12 frtra emeltetett.

E megállapodásokat az ugyanaz évi decz. 5-én tartott közgyűlés elfogadta s a kormány részéről igényelt hozzájárulásokat megajánlta. A szükséges épületeknek a terjedelmes „búza-téren“ való felállítását s e végre egy nagyobb építési kölcsön felvételét is megszavazta.

A következő évi január hó 11-én báró Eötvös József miniszter Molnár Aladár kíséretében személyesen jött Szegedre s egy újabb értekezleten elállott azon feltételtől, hogy a város eddigi mérvben tett kiadásai arányában a főreáliskola évi költségeihez hozzájáruljon, sőt az épület fenntartási költségeit is készpnek nyilatkozott elvállalni. Az iskolaépületre nézve azonban kijelenté, hogy az a majdan netalán szükséges párhuzamos osztályok részére kívánatos helyiségekkel is birjon; a felsőbb népiskola és a vele kapcsolatos gazdasági iskola részére azonban külön épület emelendő.

A február hó 6-án tartott közgyűlés ezen megállapodásokhoz is hozzájárult s a miniszter felhívására elrendelte, hogy a IV. osztály az új tanévben megnyittassék. Az új iskola telkéül most a Klauzál- és Széchenyi-tér közötti telektömböt jelölték ki s az épület földszintjét bolthelyiségekre tervezték. Utóbb ezt a tervet elejtették s a „búza-téri“ telken emelendő épület tervének elkészítésére a miniszter felkéretett, ki ezzel Discher építészt meg is bízta s a város közönségét értesítette, hogy az építési kölcsön a közalapítványi pénztárból fog utalványoztatni.

Ily kecsegtető kilátások után a város 3 millió tégla, megfelelő mennyiségű homok és mész előállítására tett intézkedéseket. Ezeket még az évben a helyszínére be is szállították, hol az óriási anyagkészlet halmazokba felrakva két évnél tovább hevert. A tervelés és a kölcsön utalványozása körül ugyanis nehézségek támadtak, melyek az építkezést elodázták. A közgyűlés ugyan már az 1870. évi november 10-én sürgette a tervek közlését és az állam s a város közt kötendő szerződés tervezetének megküldését. Eötvös miniszternek 1871. évi február 2-án történt váratlan elhunyta következtében azonban mindkettő elmaradt s csak a július 11-én kelt leiratból értesült a város arról, hogy a 200,000 frt építési kölcsön öt részletben, öt év alatt leend kiutalványozható s hogy az újabb tervek készítésével Szkalniczky Antal építész lőn megbízva. Legnagyobb meglepetést szült azonban a szerződési tervezet, mely az Eötvös miniszterrel történt megállapodásokkal sok tekintetben ellentétes rendelkezéseket foglalt magában, ezen felül pedig a gazdasági, ipar s kereskedelmi szakiskolák felállítására vonatkozó rendelkezéseket teljesen érintetlenül hagyta. A szerződési tervezeten mégis némi módosítások történtek s így azt az 1871. évi nov. 12-én tartott közgyűlés elfogadta, a miniszter pedig a következő évi január hó 19-én jóváhagyta[1]) s ezzel a reáliskolának

[1]) Szeged v. közig. levéltárában.

az állam részére való átvétele jogilag is befejezett ténynyé vált, mert az 1870—71. tanévben megnyílt IV-ik s azután az V. osztályt már állami költségen tartották fenn.

A Skalniczky által kimunkált újabb tervek is megérkezték. A 32 öl homlokzat hosszaságú és 20 öl szélességű, 640 □-öl térfogatú magas pinczékkel két emeletre tervezett, megkapó külsővel előállított épület terve 233,380 frt költségűnek ígérkezett. De mert udvarhelyisége nem volt, sok felesleges helyiséget s még egy igen nagy magánlakást is foglalt magában, ezért a teljhatalommal kinevezett bizottság a terveket visszaküldeni akarta. Dáni főispán tekintélye egész súlyának mérlegbe dobásával tudta ezt meggátolni s a két év óta húzódó ügyből kifejlett kényszerhelyzetnél fogva a terveket elfogadták s az építés elrendeltetett. Árleth Ferencz építész-vállalkozó 1872. évi április 8-án kezdte meg a munkálatokat s miután az építési kölcsön két év alatt több részletben kiutalványoztatott, november 23-án az óriás épület tető alá került. A következő évben egy rendkívüli vihar a manzard tetőzetet ugyan lesodorta, de a külső és belső munkálatok befejeztetvén, az átvétel és az állam részére való átadás is sok nehézséggel s kifogással megtörtént. Az iskola bebútorozásának 16,000 frtnyi költsége az állami költségvetésből ugyanis kimaradt s így ez összeget a város előlegezni kényszerült s csak ez úton lehetett az 1873—74. tanévben az előadásokat az új iskolában megkezdeni. Az építkezés az 1876. évben eszközölt végleszámolás szerint összesen 382,481 frtba került[1]).

Midőn a reáliskolának az állam részére való átvétele elhatároztatott, az 1870. évi márczius hó 1-én kelt főigazgatói rendelettel Tóth János eddigi reáliskolai igazgató, ezen állásában továbbra is meghagyatott, de ezentúl már csak a czímet viselte s az intézeti ügyeket mint aligazgató, Bója Ferencz tanár vezette. Ugyanezen időben a reáliskola másik kiváló tanára — Bója Gergely — zalamegyei tanfelügyelőnek neveztetett ki; helyére ennélfogva Szendrői János népiskolai tanító választatott meg, a tanári képesítő oklevél utólagos megszerzésének

---

[1]) Az építkezésnél felhasznált 3.672,500 drb tégla előállítása és beszállítása 89,584 frt 20 krba, a mész és cement 31,656 frt 80 krba, a vas anyag 37,981 frt 16 krba került. Kőmíves munkákért 72,935 frt 20 kr., kőfaragásért 38,817 frt, lakatosmunkákért 18,419 frt 56 kr., bádogozásért 10,632 frt 35 kr., padozás és asztalosmunkákért 19,333 frt 59 kr., ácsmunkákért 33,958 frt 93 kr., cserepezésért 2697 frt 99 kr., üvegezésért 3494 frt 19 kr. lőn kiutalványozva. (Lásd: Szeged v. közigazgatási és számvevőségi levéltárában, a reáliskola építésére vonatkozó külön kezelt iratcsomagban.) Az épületnek fenntartása, utóbb az elhanyagolt felügyelet és ellenőrzés következtében a városnak meg-megújuló tetemes költségébe került.

kötelezettségével. S amidőn az 1870—71. tanévben a IV. osztály is megnyílt, az I. osztályba felvett 224 tanuló részére pedig az osztályt párhuzamosítani kelle; az ekként betöltendő három tanszékre Vánky József, Gyalókay Mózes és Lévay Ferencz választattak meg tanárokul. Az időközben elhunyt Borostyáni helyett a franczia nyelv tanítására, ideiglenes minőségben Mészáros Ferencz alkalmaztatott. Az alreáliskolánál működő tanárok egyelőre még mindig a városi tárból nyerték ellátásukat, kiknek ellátása legutóbb a következőkép volt rendszeresítve: helyettes-igazgató 900 frt, két tanár egyenként 700 frt s ismét másik két tanár és a róm. kath. hitoktató egyenként 600 frt javadalmazással.

Ezen sajátszerű helyzethez járult még az is, hogy az osztályok fokozatos szaporodásával az iskola három, illetőleg négy külön épületben volt elhelyezve, nevezetesen a Szegfű-utczában, a tiszaparti Schäfferházban és a város régi sörház épületében.

Az 1871—72. tanévben megnyílt az V. osztály s a II. osztályt a 157 tanuló létszámánál fogva párhuzamosítani kellett. Az új osztályokhoz és Pórszász tanár távozása következtében megürült tanszékekre Bodnár Zsigmond, Korencsi Viktor, Szabó Cyrill, Görög Gyula neveztettek ki. Bodnár rövid idő múlva a pesti főreáliskolához lett áthelyezve. Ugyanez évben az állam 4000 frtot utalványozott taneszközök beszerzésére, mivel a rajzminták elavultak, a természetrajzi, növény- és ásványtani, úgy a vegytani és fizikai gyűjtemények hiányoztak, vagy pedig igen kezdetleges állapotban voltak.

Az 1872—73. tanévben megnyílt a VI. osztály, az I. osztály pedig túltömöttségénél fogva háromra párhuzamosíttatott. Az új osztályokhoz s illetőleg tanszékekre most Kollmann Gyula, Homor István, Irinyi Sándor festőművész, Gyurits Gyula és Bodányi Károly neveztettek ki. S teljességre emelkedvén a főreáliskola, az intézet igazgatásával Vész Albert bízatott meg, az énektanításra pedig Róth (Szögedi) Endre alkalmaztatott, valamint kisegítő tornatanárul Mayer Béla lett kinevezve. De Bodányi állását egyelőre el nem foglalta, Korencsi pedig cholerában meghalt, két más tanár katonai szolgálattételre volt berendelve s így kisegítő és póttanárokat kelle alkalmazni, mi a taneredményre kedvezőtlen kihatással volt. A bajokat az új igazgató lobbanékonysága is növelte. Úgy a hatósággal mint a tanári karral súrlódásokba keveredett. Nemcsak Benedek tornatanítóval, hanem még a szelídlelkületű és kötelességérzettől teljesen áthatott Irinyi rajztanárral is viszályba keveredett. A hatósággal való meghasonlás oka pedig az volt, hogy az 5000 frtba kerülő légszesz- és vízvezetéki berendezés elkészítését oly módon szorgalmazta, hogy a tanács a szerződésre való hivatkozással a munkálat eszközlését megtagadta. Az a kérdés pedig, hogy az egyes helyiségeknek, nevezetesen a vegytani termeknek a légszesz- és vízvezetékkel való ellátása belső berendezést képez-e vagy sem s így az

állam vagy a város költségén létesítendő-e, évek mulva lett csak eldöntve.

Az 1873—74. tanévben a beiratások még a régi helyiségekben történtek, de az előadásokat október 6-án már az új épületben kezdették meg. Itt már a II., sőt a III. osztályt is párhuzamosítani kelle. Az osztályszaporodás következtében tehát a vegytani tanszékre Csonka Ferencz, a franczia nyelv tanítására pedig Mészáros helyére Vincenty Izidor neveztetett ki s az igazgatóval való viszály okából felfüggesztett Gyalókay Mózes, Fankovits Miklós által lett helyettesítve.

E tanévnek legkiemelkedőbb mozzanata különben az volt, hogy a felségnek 25 éves uralkodása évfordulója alkalmából rendezett iskolai ünnepélyen Lévay Ferencz által elmondott ünnepi beszéd alkalmából, a társadalom minden rétegének hozzájárulásával, 516 frt 54 kr. adomány gyűlt egybe, melynek kamatai „Király-alap" czimen szegény tanulók segélyezésére fordíttatnak[1]).

A tanév befejezése után az igazgató és a tanári testület közt fennforgó viszályokra tekintettel Vész Albert igazgatót hasonló minőségben Pécsre helyeztették át. A tanári karból Görög Gyula, Vincenty Izidor és Gyalókay Mózes hasonlókép áthelyeztettek. Ezek helyére, valamint az igazgató által betöltve volt tanszékekre Bauer Simon, Czógler Alajos, Hoffer Endre és Kálosi Lipót neveztettek ki. Az igazgatói teendőkkel pedig Mészáros Nándor, a magyar határőrvidéki tankerület főigazgatóját bízták meg, ki a rendet s fegyelmet csakhamar helyreállította, úgy hogy az 1874—75. tanév folyamán a taneredményt tekintve, már jelentékeny haladás volt tapasztalható.

1875. évi június hó 8-án bocsájtotta ki Trefort miniszter a reáliskolák szervezetére vonatkozó új szabályzatot, amelynek értelmében a főreáliskolák 8 osztályúakká fejlesztendők s ezenkívül az egyetemi tanfolyamra készülő növendékek érettségi vizsga tételére köteleztettek.

Az élénk látogatottságnak örvendett szegedi főreáliskola tanulói létszámában ennek következtében csakhamar rohamos csökkenés állt be. S minthogy időközben a tandíjakat is emelték, ennélfogva a szülők gyermekeiket inkább a gymnasiumba iratták, mint ahol a tandíj is sokkal csekélyebb volt.

Az 1875—76. tanévben megnyílt tehát az új tanterv értelmében a VII. osztály is, melynek tanulói az év végén már érettségi vizsga tételére köteleztettek. Az iskola igazgatásával ekkor Hoffer Endre bízatott meg, s az osztályszaporodás következtében betöltendő új tanszékekre pedig Farkas Antal és Závodszky Adolf neveztettek ki. A tanév a tavaszi árvízvédelem alatt beállt hosszabb kényszerszünetelés következtében július 1. helyett július 9-én fejeztetett be.

---

[1]) A „Király-alap" az 1878. év végén már 1542 frt 55 kr. tőkét képezett.

A szünidő alatt az összes tantermeket, szertárakat kiürítették s a helyiségek az 1876. évi országos ipar-, termény- és állatkiállítás czéljaira vétettek igénybe. A kiállítást szeptember 15-én zárták be, s ennek következtében az 1876—77. tanév csak szept. 18-án, illetőleg 23-án volt megkezdhető, amidőn egyúttal már a VIII. osztály is megnyílt. Az új tanévben a tanári karban azon változás történt, hogy az elbetegesedett Kálosi Lipót áthelyezése után a franczia nyelv tanszékére Matskássy Józsefet nevezték ki.

Az 1877—78. tanév megnyitása alkalmából a tanulók létszámában mutatkozott nagy csökkenésnél fogva Fankovits és Gyurits tanárok, mint már felesleges erők a fehértemplomi gymnasiumhoz helyeztettek át.

A következő évben, vagyis az 1879. évi márczius 4-én az előadásokat felfüggesztették, az ifjúságot hazabocsájtották s az árvíz betörése után a növendékek leginkább a temesvári, ezenkívül még a körmöczbányai, soproni, dévai, pécsi stb. főreáltanodákban fejezték be ez évi tanulmányaikat.

A reáliskola fennállása óta a tanulók osztályonkinti létszámát a következő táblázaton szemlélhetjük, megjegyezvén, hogy az iskola nyilvános érdemsorozatot legelsőbb 1867-ben, Értesítvényt pedig 1871-ben adott ki[1]).

---

[1]) Szeged v. közig. levéltárában a főreáliskola épitésére vonatkozó külön kezelt testes iratcsomag. — Az évenkint kiadott Értesítvények. — Hoffer Endre: Följegyzések a szegedi reáliskola első két évtizedéből. (1892—93. évi Értesítvényben.) — Homor I.: Huszonegy év a szegedi állami főreáliskola történetéből. (1893—94. évi Értesítvényben). Homor István: A szegedi magy. kir. állami főreáliskola története 1851—1894. Szeged. 1895. 309. l. (A szegedi főreáliskola 1894—95. évi Értesítvényében.) Ez érdekes munka, terjedelmessége daczára sem terjeszkedett ki több oly fontos részletre és körülményre, amit nemcsak a város, de az oktatásügy szempontjából is fentebbi előadásunk során feltárnunk kelle.

Tanévben	Iskolába járt							Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII. VIII.	
	osztály ba							
1851—52	15	—	—	—	—	—	— —	15
1852—53	61	8	—	—	—	—	— —	69
1853—54	81	19	—	—	—	—	— —	100
1854—55	96	29	—	—	—	—	— —	125
1855—56	100	41	—	—	—	—	— —	141
1856—57	71	58	—	—	—	—	— —	129
1857—58	80	45	—	—	—	—	— —	125
1858—59	72	42	20	—	—	—	— —	134
1859—60	75	43	19	—	—	—	— —	137
1860—61	79	40	22	—	—	—	— —	141
1861—62	78	56	32	—	—	—	— —	166
1862—63	76	61	27	—	—	—	— —	164
1863—64	88	51	25	—	—	—	— —	164
1864—65	66	63	31	—	—	—	— —	160
1865—66	85	60	35	—	—	—	— —	180
1866—67	114	66	37	—	—	—	— —	217
1867—68	110	81	54	—	—	—	— —	245
1868—69	159	87	53	—	—	—	— —	299
1869—70	158	116	78	—	—	—	— —	352
1870—71	119. 105	122	78	54	—	—	— —	475
1871—72	103. 101	77. 80	74	56	30	—	— —	521
1872—73	48. 71. 81	84. 81	92	51	35	19	— —	562
1873—74	66. 58. 61	70. 64	61. 63	84	39	30	— —	595
1874—75	94. 91	61. 62	49. 47	58. 59	65	28	— —	614
1875—76	54. 55	56. 57	40. 41	34	43	49. 51	31 —	511
1876—77	59	45. 42	42. 44	56	29	37	37 29	420
1877—78	77	57	77	59	46	27	30 32	405
1878—79	59	48	42	60	37	30	16 24	316
						Összesen:		7482

IV. Iskolai ösztöndíjak, jutalmak és segélyek.

A gymnasium történetének előadása során több példáit láttuk annak, hogy a hatóság szegénysorsú és jó előmenetelű tanulók iskolázását a régi időben mi módon segítette elő. A hatóságnak ezen atyáskodó gondoskodása minden időben megnyilatkozott s még ma is többen vannak, kik közsegélylyel fejezték be tanuló pályájukat, kik a ható-

ságtól vagy a társadalomtól nyert anyagi s erkölcsi támogatásnak köszönhetik kiképzésüket.

A szegény tanulók segélyezése és ösztönzése azonban jobbára ötletszerű volt. Állandóság és bizonyos rendszeresség csak az utóbbi időszakban honosodott meg. Bonyhády megyefőnöknek 1853. évi július 15-én kelt felhívására s a tanbizottmánynak előterjesztésére, 1854. év óta a szegény tanulóknak könyvekkel és írószerekkel való ellátására a költségvetésben már állandó tételek szerepelnek. Igaz ugyan, hogy ez a tétel kezdetben csak 50 frt volt, de később az iskolamulasztók birságolása útján befolyt pénzek is könyvek, szent képecskék és olvasók által való jutalmazásokra fordíttattak. Még később, az iskolaszék előterjesztésére a Rózsa-féle alapítványi járulékokon túl, a költségvetésben már 500 frtot irányoztak elő s 1878-ban az iskolaszék segélyzőügyi bizottságának közbejöttével már 309 szegény tanuló részesült téli ruházatban[1]).

A szegény tanulók segélyezése kiterjedtebb és megfelelőbb mérvben csak ezután következett be. Ezenkívül egyes szegénysorsú és jó előmenetelű tanulók javára a következő ösztöndíj-alapítványok keletkeztek:

1. Ebner-alapítvány. Ebner József csanádegyházmegyei szentpéteri plébános 1846. évi márcz. 19-én 450 pfrt alapítványt tett, hogy annak kamataiképen évenként 6 drb arany, a szegedi főgymnasium VIII. osztályába járó, jóviseletű, kitünő előmenetelű azon tanulónak adassék ösztöndíjul, ki a vallástanban a legjobb előmenetelt s legnagyobb szorgalmat tanusította[2]).

Az alapítványt a csanádi káptalan kezeli Ebnernek következő más alapítványaival együtt, ú. m.: az Ebner—Endrényi családból származó két tanuló ösztöndíjazására szolgáló 5429 frt tőke kamatai, melynek odaitélésénél a család legidősebbje is meghallgatandó. Az ösztöndíj élvezete nincs a szegedi iskolák látogatásához kötve. Egy másik, 2000 frt tőkealapítvány után járó kamatok a váczi siketnéma-intézetben kiképzendő, egy szegedi illetőségü siketnéma javára hagyományozvák, azonban az ösztöndíj élvezetében többnyire más illetőségűek részesülnek.

2. Sobay-alapítvány. Sobay György, Szeged város tiszti főorvosa, 1846. évi április havában, 83 éves korában történt elhunyta alkalmából, leszármazó örökösök hiányában 24,000 pfrtnyi hagyatékára nézve úgy intézkedett, hogy abból 840 frt tőke után járó kamatok, egyenlő részben, a szegedi fő- vagy algymnasiumba járó szegénysorsú és jó előmenetelű két tanuló jutalmazására és segélyezésére fordíttassanak[3]). Az alapítványt Szeged város hatósága kezeli.

[1]) Pálfy F. polgármester évi jelentése. Szeged, 1879. 26. lap.

[2]) Pesti Hírlap 1843. évf. 241. sz. Budapesti Híradó 1846. évf. 412. sz.

[3]) Budapesti Híradó 1846. évf. 412. sz.

3. Bonnaz-alapítvány. Bonnaz Sándor csanádi püspök 1862. évi okt. 18-án, midőn a bérmálás szentségének kiosztása alkalmából Szegeden időzött, megemlékezve arról, hogy 1832—33. években a bölcsészeti tanfolyamot Szegeden végezte, az iskola iránt való hálájának tanuságául, a szegedi plébániahivatalnál földtehermentesítési kötvényekben 2000 frtot helyezett el, hogy ennek kamatait ösztöndíjkép a szegedi gymnasiumba járó, szorgalmas és jómagaviseletű tanuló, a tanári kar, a plébános és a város polgármesterének egyetértő megállapodása, illetőleg az egyházmegyei hatóság döntése alapján élvezze. Az ösztöndíj elnyerésében előnyben részesítendők oly folyamodók, kiknek szülői a király és a haza szolgálata körül érdemeket szereztek.

4. Oltványi István alapítványa. A nevezett csanádegyházmegyei nagyprépost még 1858-ban 4462, illetőleg 5250 frtot a csanádi káptalannál oly rendeltetéssel helyezett el, hogy ennek kamata az alapító családjából származó, ilyenek hiányában pedig a szegedi népiskolák vagy gymnasiumba járó, szegedi illetőségű, jó magaviseletű és kitünő előmenetelű, szegénysorsú tanuló jutalmazására fordittassék[1]). Alapító ezentúl a pesti vakok intézetének 3400 frtot, a váczi siketnémáknak pedig 2940 frtot hagyományozott, hogy ezen tőkék kamatainak terhére a nevezett intézeteknél egy-egy szegedi illetőségű siketnéma és vak nyerjen felvételt és kiképzést. Ezen alapítványi tőkéket is a káptalan kezeli.

5. Rózsa József alapítványa. Rózsa József okleveles gazdász és városi telekkönyvi tisztviselő, 1865. évi október hó 11-én 37 éves korában elhunyván, ugyanaz évi szeptember hó 17-én kelt végrendeletében összes vagyonát közművelődési czélokra, ösztöndíjakra és jutalmakra hagyományozta[2]). A hagyaték eredetileg 9900 frtból állt, de az időközi kamatokból s illetőleg kiszthatlanná vált ösztöndíjjárulékokból a tőke oly tekintélyes gyarapodást nyert, hogy a végrendeleti végrehajtó — Fodor István — közbejöttével, utóbb új ösztöndíj alapítványok is keletkeztek.

Az egyes ösztöndíjak, jutalmak és segélyek a következők:

a) A belvárosi, felsővárosi és rókusi ovodák, illetőleg az ezeket fenntartó jótékony nőegylet egyenként 300 frt, összesen 900 frt tőke után esedékes kamatokat élveznek segélyül.

b) 2000 frt tőke kamatait egy bel- és egy külterületi, erkölcsös, közelismerésnek örvendő népiskolai tanító élvezi. E jutalmat évenkint ítélik oda s aki annak élvezetében egyszer részesült, csak 4 év eltelte után igényelheti újra.

---

[1]) Szeged v. főgymnasiumi értesítő 1894—95. tanévről 57. lap.

[2]) Életrajzi adatai az 1891—92. évi tanyai iskolák Értesítőjében közölvék.

c) 1000 frt tőke kamatait egy szegénysorsú, jó előmenetelű képezdei tanuló élvezheti.

d) 2000 frt tőke kamatai, két népiskolai (egyik bel-, a másik külterületi), szegénysorsú és jó előmenetelű tanuló jutalmazására fordítandó.

e) 1000 frt tőke kamatai a reáliskolai igazgató által könyvek beszerzésére fordítandó s a könyvek jó előmenetelű és szegény tanulók közt osztandók ki.

f) 1000 frt tőke kamatai egy reáliskolai tanulónak ösztöndíjul;

g) 2000 frt tőke kamatai egy főgymnasiumi és érettségi vizsgálatot tett tanulónak jutalmul s

h) 2000 frt kamatai, gymnasiumot végzett és egyetemi tanulmányokat folytató tanulónak ösztöndíjul ítélendő oda. — A jutalmakat, ösztöndíjakat általában szegedi illetőségű tanulók élvezhetik, az odaítélést az iskolaszék küldöttségének közbejöttével a nevelésügyi szakbizottság eszközli; az alapítványi tőke pedig a hatóság kezelése alatt áll.

6. Ráth Jakab-alapítvány. A szegedi származású, angyalmezei birtokos és bécsi lakos, 1870. évben súlyos szembántalmától történt megszabadulása alkalmából, Szeged város hatóságánál államkötvényekben 5000 frt alapítványt tett le, melynek kamatai egyenlő részben négy szegénysorsú és jó előmenetelű reáliskolai tanulónak ösztöndíjkép ítélendő oda.

7. Horgosi Kárász Anna alapítványa. Az 1871. évben elhalt alapító 100,000 frtot haladó hagyatékát a székes-főváros, Csongrád vármegye és Szeged város közművelődési ügyének előmozdítására szentelte. A hagyaték lebonyolítását és három egyenlő részre való felosztását Rónay Lajos csongrádmegyei főispán még az 1873. évben megkezdte[1]), de a felosztás ténye s az alapító oklevél kiállítása csak később következett be. A 37,484 frt 46 krra rugó alapítványi tőke kamatai négy szegedi illetőségű, szegénysorsú és teljesen árva, jó előmenetelű tanulónak ítéltetik oda. Az alapítványi tőkét Szeged város hatósága kezeli s az odaítélést is ugyanő gyakorolja.

8. Király-alap. A főreáliskolának 1873. évi decz. 3-án tartott ünnepélye alkalmával, Lévay tanár által mondottt beszéd és Vész Albert igazgató által tett indítvány hatása alatt gyűjtéseket eszközöltek, melyek a tanév végeig 571 frt 62 krt eredményeztek. E tőke a kamatok és más adományok hozzájárulásával az 1878. év végén már 1542 frt 55 krra emelkedett. A tőke kamatainak 10%-a mindig az alaptőke gyarapítására fordíttatik, 90%-a pedig szegénysorsú és jó előmenetelű reáliskolai tanulók segélyezésére, író- és rajzszerekkel, könyvekkel és

[1] Pálfy F. polgármester évi jelentése. Szeged, 1874. 35. l.

ruházattal való ellátására fordíttatik. Az alapot a tanári kar egyik megbízottja kezeli[1]).

9. Deák Ferencz-alapítvány. Szeged város közönsége 1875-ben, Deák Ferencz elhunyta alkalmából tartott közgyűlésen és gyászünnepen, az árvaházban nevelendő egy árva fiú nevelésére és képzésére 2000 frt alaptőke kamatait rendelte felhasználni.

10. Makra Imre-alapítvány. Az alapító, makói plébános és főesperes, 1867. évben a csanádi káptalannál 400 drb aranyból álló tőkealapítványt helyezett el, hogy annak kamatait ösztöndíjkép első sorban a Makra család leszármazottjai, ilyenek hiányában pedig jó viseletű s kitünő előmenetelű, szegénysorsú szegedi illetőségű, főgymnasiumi tanulók élvezzék[2]).

11. Bamberger Sámuel alapítvány. Bamberger Prosznitz Rozál, elhunyt férjének emlékére 1874. évi aug. 19-én, a szegedi főgymnasiumba járó szegénysorsú, árva, jó előmenetelű, zsidó vallású egy tanuló részére 1000 frt tőkéből álló ösztöndíj-alapítványt szervezett. A tőkét a zsidó hitközség kezeli s az ösztöndíjat is ugyanez adományozza.

Ezentúl szegedi tanulók a Jettim-féle alapítványi ösztöndíjak elnyerésénél (egyenként 60 frt), előnyben részesülnek[3]).

Végül említendő, hogy a szegedi főgymnasiumi ifjúság az 1868—69. tanévben az intézet kebelébe tartozó szegénysorsú tanulók segélyezésére, ifjúsági segélyző-egyletet alapított. Tagdíjakból és adományokból az alaptőke több ezer forintra emelkedett, mely a tanári kar felügyelete allatt áll[4]).

[1]) Szegedi főreáliskola értesítvénye az 1894—95. tanévről. 205—209. lap.

[2]) Ugy ezen, valamint az Ebner, Bonnaz és Oltványi-féle alapítványok kamatai elnyerésénél az igénylők csak róm. kath. felekezetbeliek lehetnek,

[3]) A Cajus—Abelles, a két rendbeli Rózsa Ferencz, a Hoós Margit Kovács Jánosné és a tekintélyes Kiss D.-féle főgymnasiumi s illetőleg egyetemi ösztöndíjalapítványok stb., későbbi keletűek.

[4]) Szegedi főgymnasiumi értesítő az 1894—95. tanévről. 43. lap.

TIZENÖTÖDIK RÉSZ.

KÖZMŰVELTSÉG.

I. Könyvtárak.

II. Nyomdászat, hírlapok, írók, könyvkereskedések.

III. Színház és színészet.

IV. Zene és énekművészet.

V. Képzőművészetek.

I. Könyvtárak.

Midőn a város közönsége 1873. évben nyilvános könyvtár felállitását elhatározta, Szegeden 16 egyházi és testületi, valamint 2 nyilvános kölcsönkönyvtár állt fenn[1]).

Ezek közül legrégibb a ferenczrendi barátok könyvtára az alsóvárosi zárdában, mely csaknem egykorú a zárda alapitásával[2]). S bár az időviszontagságok és más csapások a könyvtár épségére nagy befolyással voltak, abban mégis igen sok codex, kézirat és ősnyomtatvány maig megőrizve van. A kéziratok közt talán legbecsesebb azon másolás, melyet Imre, gyulai plébános és váradi kanonok rendeletére, 1454. évi szept. 14-én Jenei Pál, valószínűleg ferenczrendi barát fejezett be, akit ezideig középkori úgyis kevés számú scriptoraink sorában nem ismertünk[3]). A könyvtárban még számos festett hártya codex, a ház történetére és gazdasági viszonyaira vonatkozó kézirat, mult századbeli iskolai színdarab stb. őriztetik. A magyar ősnyomtatványok száma a 40-et haladja, közöttük egy 1533. évi krakkói (Komjáthy), 1536. évi bécsi (Pesti Gábor), 1574. évi Sylvester-féle Uj testamentum kiadvány[4]). Egyébként a könyvtár 1370 művet (2746 köt.) tartalmaz, közülök 910 latin és 260 magyar nyelvű[5]).

A szegedi kegyesrendi ház könyvtára 1726. évben keletkezett, amidőn a hatóság e végre 26 frtot utalványozott. A ház később is nyert ily segélyeket, úgy hogy a mult század végén ez alapon már tekintélyes gyűjteménynyel dicsekedhetett. A szegedi származású Józsai János udvari ágens, a szegedi gymnasium iránt való hálájának

---

[1]) Lőw Lipót: A könyvtárak történetéről. Szegedi Híradó, 1873. évf. 45—47. sz.

[2]) Ennek gyarapítására a tanács több izben segélyt adott. (Lásd: Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1729. év 503. lap.

[3]) Dr. Csontosi János: Magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban. (Magyar Könyvszemle 1879. és 1880. évf.)

[4]) Lásd Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. I. köt.

[5]) György Aladár: Magyarország köz- és magán-könyvtárai. Budapest, 1886. I. r. 292. lap.

tanusitásakép, 1798. évi márcz. 27-én 609 kötetből álló könyvtárát, olajfestésű arczképével együtt a szegedi háznak hagyományozta[1]), mely időtől fogva a könyvtár évről-évre gyarapodott. De másrészről sok könyv meg elpusztult, mivel a könyvek a sekrestyében voltak elhelyezve, hol a nedvesség a könyveket igen megrongálta. 1813. évben a könyvtár új helyiséget nyert s az ekkor történt számbavétel és rendezés szerint az állomány 2512 munkából (4028 köt.) állt. A fokozódott gyarapodás következtében utóbb már két terem telt meg könyvekkel s az állomány 5416 műre (10,675 köt.) rugott. Ezek közt 22 magyar és 19 idegen ősnyomtatvány volt. A könyvtár kiegészítő részét képezte a 2650 darabból álló érem-gyűjtemény. A könyvtárt a ház tagjai és meghitt barátjai használhatták[2]).

A minoriták könyvtára 1739. évben keletkezett s 876 művet (2521 köt.) tartalmaz[3]).

A főgymnasiumi tanári szakkönyvtár 1830. évben keletkezett. 2647 kötetből álló 1227 művet tartalmaz. Az 1850. évben alapított ifjúsági nagyobb és kisebb könyvtár 876 munkából (1420 köt.) áll. Mindkettőt rendszeresen gyarapították, mert már az 1859. évi febr. 19-én kelt határozatnál fogva a közköltségelőirányzatban e végre évenkint 42 frtot vettek fel.

A tanintézeti könyvtárak során említendő az 1870. évben keletkezett reáliskolai tanári könyvtár (1024 mű 3171 köt.) s a reáliskolai ifjúsági könyvtár, mely 1872. évben alapíttatott s 809 kötetből álló 498 művet tartalmazott[4]); továbbá a polgári fiú iskolának s az Alföldi tanító egyesületnek könyvtárai, melyek jelentékenyebbül csak az árvíz után gyarapodtak.

Az egyesületi könyvtárak közt legrégibb és legtekintélyesebb a kaszinó-egyesületnek 1830. évben alapított könyvtára, mely 1874-ben már 1421 kötetre rugott. A felsővárosi társalkodási egyesületnek, valamint a szabadelvű körnek tekintélyes könyvgyűjteményét részint a gymnasiumi ifjúsági, részint az Alföldi tanító egyesület könyvtárába kebelezték be.

A többi egyesületeknek, nevezetesen az ifjúsági kör, olvasó egylet, polgári társalgó kör, az iparosok köre stb. könyvtárairól s ezek sorsáról, az illető egyesületek történetének ismertetése kapcsán emlékeztünk meg.

Az első kölcsön-könyvtárt 1850-ben Bába Imre, a másodikat pedig 1869-ben Traub Bernát alapította. A törvényhatóság — miként

---

[1]) Vedres István: A szegedi múzsák százados ünnepe. Szeged, 1820. 44. lap.

[2]) Pap János. A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. 321—330. lap.

[3]) György Aladár i. m. 288. lap.

[4]) György Aladár i. m. 196—212. lap.

már említők — 1873-ban egy nyilvános közkönyvtár felállítását elhatározván, e végre az árverés alá került Bába-féle kölcsön-könyvtár egy részét megszerezték s az új közművelődési intézmény 1874. évben a főreáliskola egyik termében megnyittatott. Biztosíték vagy jótállás mellett, meghatározott időre, mindenki ingyen kaphatott innen könyveket olvasásra. A könyvtár beszerzések és adományok útján szépen gyarapodott s rövid idő alatt az állomány 3000 köteten felül emelkedett. Tervben volt s e végből tárgyalások is folytak néhai Kubinyi Ágoston könyvtárának megszerzése iránt. De az 1876. évben rendezett országos kiállítás alkalmából a könyvtár helyiségeit kiüríteni s a könyveket beraktározni kelle, ami az utóbb hanyatlásnak indult intézmény további sorsára végzetessé vált. A kikölcsönzött művek egy részét rendőrhatósági közbenjárásra sem lehetett beszerezni. A könyvek jó ideig becsomagolva hevertek, egy részük el is tévelyedett s ami megmaradt, utóbb a Somogyi könyvtárba került[1]).

Egyeseknek is voltak tekintélyes könyvtáraik. A régiek közül Vedres Istvánnak, továbbá Tary Pálnak volt tekintélyes, több ezer kötetre rugó könyvgyűjteménye. Az újabb időkből említést érdemelnek Löw Lipótnak (5000 köteten felül), Zsóter Andornak (3500 köt.), úgy Ivánkovics János, Enyedi Lukács, Kovács Albert, Kovács János, Magyar Gábor, Novák József, Oltványi Pál, Szluha Ágoston, Reizner János stb. 1000—1000 köteten felül levő magánkönyvtárai[2]).

II. Nyomdászat, hírlapok, írók, könyvkereskedések.

Hazánkban az első nyomdát 1473. évben Budán Hess András állította fel, Geréb László, illetőleg az újabb nyomozások szerint Karai László budai prépost támogatásával. De ez rövid, kérész életű nyomda volt s a Mátyás király halála után bekövetkezett anyagi és szellemi nagy hanyatlás újabb nyomda állításra ösztönt és alkalmat nem

---

[1]) Ruszti R. J.: A szegedi Somogyi könyvtár. Magyar könyvszemle. 1886. évf.

[2]) György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai. Budapest, 1887. II. rész 462—592 lap. Felettébb tanuságos e mű végén előforduló térkép, melyen az ország köz- és magánkönyvtárainak és a könyveknek megoszlása graphikailag van feltüntetve. E szerint Szegeden minden 1000 lakosra 1000-en felüli könyvszám esett; ép úgy, mint Budapesten, Pécsett, Székesfehérvárott, Győrött, Sopronban, Esztergomban, Kassán, Debreczenben, Nagyváradon, Aradon, Temesvárott, Kolozsvárott, Nagyszebenben stb. Ez is eléggé mutatja, hogy Keleti K. „Hazánk és népe" czímű műve 482. lapján Szegednek műveltségi sorozása tekintetében megállapított helyzetszáma a számadatokkal való játék eredménye.

is támaszthatott, holott Német-, Olasz- és Franeziaországban a XV. század végén a nyomdák rohamosan fejlődtek s egyre-másra keletkeztek[1]).

Csak a reformatio terjedése és a hitviták feltámadása adott lökést a nyomdászatnak hazánkban való elterjedésére, mert a nyomdászat a reformatioval mindenütt kapcsolatban volt. A XVI. században Magyarországban s Erdélyben fennállt 29 nyomda közül csak a nagyszombati, varasdi és zágrábi volt katholikus kezekben[2]).

Nagyszebenben 1529-ben, Brassóban Honter János által 1535-ben, Sárvárott 1539-ben, Kolozsvárott 1550-ben, Debreczenben 1560-ban, Nagyváradon 1565-ben stb. állítottak nyomdát, melyek közül némelyik vándornyomda volt, mely utóbb itt, előbb máshol működött[3]).

Ily vándornyomda volt Szegeden is a XVI. század közepén, a török hódoltság kezdetén, melynek fennállásáról és termékéről Ember Pál[4]) és Horányi Elek[5]) a következőket említik:

„Melius Péternek — írja az előbbi — a reformátusok használatára Szegeden nyomatott Új-Testamentoma egy példányát a szathmári iskola könyvtárában (mely az 1703. évben a katonák rablásának és

---

[1]) Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Budapest, 1885. II. köt. 1 lap. — Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Budapest, 1878. 19. lap. — Fraknói V.: Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója. Budapest, 1899.

[2]) Ballagi i. m. 28—29. lap. — Aigner Károly: A könyvnyomdászat történetének vázlata. Budapest, 1883. I. r. 37. l. — Németh J.: Memoria typographiarum regni Hungariae. Pest, 1818.

[3]) Szabó K.: Régi magyar könyvtár. Budapest, 1885. I. köt. 7., 11., 17., 19., 31. lap. II. köt. 2., 3. és 8. lap. — Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Budapest, 1878. 31—54. l.

[4]) Lampe Adolf: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria. Utrecht, 1728., 728. és 648. lap. „Szeged, civitas cum arce, ubi etiam florentem ecclesiam ref. olim fuisse quam certissimum est. Librum etiam in typographia Szegediensi impressum, me olim vidisse memini." — — „Petrus Melius idem Novum Testamentum, ex integro Szegedini, (ut recordor) excusum, usui reform. ecclesiarum accomodans. Exemplar huius in instructissima scholae Szattmariensis bibliotheca (in anno 1703. proh dolor! praedae militum et vulcano exposita) me vidisse et versasse omnino memini, qua de re testimonium mihi perhiberi a clarissimis et mihi amicissimis in ministerio ecclesiae et scholae collegiis (quibus ante miseram nostri cladem et ruinam nunquem satis deplorandam, iucundissime convixi), nullus dubito, simul enim preusavimus librum."

[5]) Horányi: Memoria Hungarorum. Bécs, 1776. II. köt. 604. lap. — „Novum Testamentum in hungaricam linguam conversum, editumque. Szegedini MDLXVII. 4. Dolendum, quod nimis minuto typo, frequentibusque verborum compendiis in lucem prodierit. Ratum et illaesum exemplar in mea conservatur bibliotheca."

tűzveszélynek — elég fájdalom — kitéve volt), hogy magam is láttam és forgattam, jól emlékezem.“ E szerint az Új-Szövetségnek Melius, vagyis Juhász Péter által eszközölt magyar fordítása — tehát az Erdősi-féle fordítás és kiadás után a második magyar biblia — Szegeden jelent volna meg.

Horányi is ezt bizonyítja s kiemeli, hogy az Új-Testamentomnak Juhász Péter debreczeni lelkész által eszközölt magyar fordítása Szegeden, 1567-ben (MDLVII.) lőn kinyomatva s a felettébb ritka mű egy példánya az ő birtokában is meg volt.

E szerint a mult század elején a Juhász-féle Új-Testamentom magyar fordításának, illetőleg szegedi kiadásának még két példánya is volt. Sajnos, hogy ma már egyet sem ismerünk, mert ennek hiányában a XVI. századi szegedi nyomda fennállása is vitássá tétetett.

Annak daczára, hogy oly komoly s hitelt érdemlő búvár, mint Ember Pál és Horányi, egész határozottan és ismételve állítják, hogy a Szegeden nyomatott Új-Testamentomot látták, forgatták, birták: Szabó Károly mégis kételyét fejezi ki arra nézve, hogy Szegeden a tudva levő időben nyomda lett volna, mert a török által birt területen tudtával sehol sem volt nyomda (?) s mert Juhász Péter székhelyén — Debreczenben — 1567-ben már volt nyomda s így miért nyomatta volna szerző az Új-Testamentomot a távol eső Szegeden, mikor egyéb művei is Debreczenben láttak napvilágot?[1])

Ballagi[2]) ugyanezen észrevételeket ismételve, a szegedi nyomda létezését tagadja s azt állítja, hogy a kérdéses munka, miként a többi is Debreczenben, a Czegléd-utczában létezett nyomdából került ki s a Czegléd névnek félreértéséből, vagyis sajtóhiba következtében szerepel tévesen Szeged, mint nyomdahely.

Mindezek daczára a szegedi nyomda létezése és fennállása a következő adatok egybevetéséből kétségtelennek látszik.

A reformatiónak Szegeden és az Alföldön való elterjedéséről, úgy a szegedi református hitközség küzdelmeiről annak helyén kimerítőleg szóltunk[3]) s minden kételyt kizárólag feltártuk, hogy 1545-ben a szegedi hitújítóknak lelkipásztora Abády Benedek volt, aki még mint wittembergai akadémiai tanuló szoros barátságra lépett a szegedi származású Kiss Istvánnal, aki Abády Benedek szegedi működésének egyúttal kiváló támogatója volt. Abády még 1552-ben is Szegeden pásztorkodott s Tóth Mihály és hajdúi őtet ép a török pártfogásnál és oltalomnál fogva üldözték és egyelőre a városból is kikergették. Tóth kudarcza után azonban valószínűleg Szegedre visszatért.

[1]) Lásd: I. köt. 115—118. és III. köt. 33., 34. lap.

[2]) Szabó K.: Régi Magyar Könyvtár. Budapest, 1879. I. k. 33. l.

[3]) Ballagi A.: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Budapest, 1878. 61. lap.

Abádyról pedig tudjuk, hogy tanult nyomdász volt s hogy Erdősinek (Sylvester) Új-Testamentomát 1541-ben Sárvárott (Vasmegye) ép ő nyomatta ki[1]). Bornemisza Péter, Honter, Heltai, Huszár Gál és Karádi Pál prédikátorok életéből pedig azt is tudjuk, hogy ezek mint papok, mindenhova nyomdákat vittek magukkal és a nép nyelvén közzétett műveikkel foglaltak tért[2]). Így állíthatott tehát Abády is Szegeden nyomdát s a török hatalom ezt annál kevésbé ellenezhette, mert a reformatio ügyét és érdekeit mindenütt s így Szegeden is pártfogolta, mint azt az egykorú források magasztalólag emlegetik. Szabó és Ballagi észrevételei tehát e tekintetben alappal nem birnak.

Hogy Juhász Péter miért nem nyomatta ki Debreczenben az Új-Testamentomot, erre nézve elég azt felemlíteni, hogy az irodalmi tekintetben is felettébb munkás szerzőnek bizonyos időszakokban Debreczenben semmi munkája sem jelent meg, hanem a váradi és kolozsvári nyomdákat foglalkoztatta. Talán a debreczeni nyomda túlhalmozva volt s a szegedi nyomdász egyénisége Juhász Pétert közelebbről is érdekelhette[3]). A nyomtatási év azonban téves, nem 1567., de 1547. év, amikor Debreczenben nyomda még nem is volt.

Juhász Péter különben a török hódoltság után nagy számmal Debreczenbe menekült szegediekkel rokoni összeköttetésbe is került. Sógora volt „Franciscus literatus", a Szegedről származott Szabó György menekültnek fia[4]). Ez annál fontosabb, mert 1547-ben, Debreczen város tanácsi jegyzőkönyve szerint Benedek pap, aki nem más mint szegedi Abády Benedek, Debreczenben lakó Szabó Andrásnak minden javait 160 frt értékig minden más hitelező elől lefoglalta[5]). Az 1547-ik évben ép Szegeden lelkészkedett Abády Benedeknek a Debreczenbe elszármazott Szabók ellen támasztott ezen 160 frt követelése talán az Új-Testamentom nyomdai költsége lehetett, mint amely mű 1547-ben nyomatott s mint amelynek nyomatási költségeiért Juhász

---

[1]) Szabó K. u. m. I. k. 8 lap. — Ballagi A. i. m. 34—40. l.

[2]) Ballagi i. m. 48., 49., 54. l. — Aigner Károly i. m. I. r. 18. l.

[3]) Rácz Károly: Szegedi Kis István tiszántúli reformátorkodása (Szabad Egyház 1891. évf. 19. 20. sz.) című értekezésében utal is ama bizalmas viszonyra, mely Abády barátja, Kis István és Juhász Péter közt fennállott s ép ezen alapon az Új-Testamentomnak nem ugyan MDLXVII-ben, de MDXLVII-ben Szegeden történt nyomatását igen fontos körülmény felsorolásával igazolja. Ezen felül még azt is kimutatja, hogy a Kis István és Juhász Péter közt 10 éven át folyt hitvita ügyében kelt versek és más könyvecskék is, melyek ma már ismeretlenek, de Skaricza Máté református püspöknek, Szegedi régi életírójának birtokában még meg voltak, hasonlókép Abády szegedi nyomdájában láttak napvilágot.

[4]) Debreczen város tanácsi jegyzőkönyve 1564. év.

[5]) Lásd: I. köt. 130. lap.

Péter helyett a vele sógorságban lévő szegedi Szabók vállaltak kezességet.

Ember Pál és Horányi hitelt érdemlő feljegyzései alapján tehát a szegedi nyomda fennállását így megállapíthatjuk. De ez is, miként a többi az időbeli vándor nyomda, csak rövid életű lehetett. Az Új-Testamentom-on kívül más termékét nem ismerjük s azon sem csodálkozhatunk, hogy ma már ebből sem létezik egyetlen egy példány. Hány ily magyar könyv enyészett el, melyekről csak az egykorú följegyzések emlékeznek.

A reformatio ügye Szegeden lassankint alászállt s már ezért, de meg a délvidék fokozatos pusztulásánál fogva is nyomdáról, a közműveltségnek e legfontosabb emelőjéről Szegeden szó sem lehetett. Még a törökök kiűzése után is, midőn Szeged új életre kelt, iskolákat állított s a polgárisodás és szellemi élet bizonyos fellendülést nyert, — csaknem egy század tünt le, míg ismét nyomdát állítottak Szegeden.

Mária-Terézia a könyvnyomdák felállítását királyi engedélytől tette függővé[1]). Már III. Károlynak, az örökös tartományok részére ez ügyben 1715. évi júl. 18-án kibocsájtott rendeletét a magyar főhatóságok is lassankint irányadóul vették s ennek értelmében nyomdákat csak székvárosokban és oly központi helyeken, hol püspökség, akadémia stb. van, lehetett állítani, hol minden kinyomandó kézirat előleges vizsgálat alá volt terjesztendő[2]).

Így 1724-ben Budán, 1754-ben Nagyváradon, 1758-ban Pesten, a következő évben Egerben, 1769-ben Temesvárott (de ez csakhamar megszünt), 1772-ben Pécsett, 1790-ben újra Temesvárott (1804-ben már ez is megszünt) állíttattak nyomdák[3]). Tehát a jelen század elejéig Délmagyarországnak nem volt sajtója.

Midőn a hatóság a gymnasiumot 1793-ban a bölcsészeti karral kiegészítette, Szeged egy nyomda foglalkoztatására alkalmasnak ígérkezett. Rodelmayer Gáspár lépéseket is tett, hogy az engedélyt elnyerje. Folyamodására a tanács 1796. évi jún. 25-én azt nyilvánítá, hogy „ezen szándék e városnak mind díszére, mind hasznára szolgálandván, e nemes tanács azon typographiának az könyörgő költségére leendő építését igenis megadni, sőt lehetőleg segíteni is fogja“[4]).

De Rodelmayer czélt nem ért, ellenben szerencsésebb volt Grünn Urbán Fülöp, a bécsi Schmid-féle nyomda faktora, ki a tanács pártolása alapján 1802. évi okt. 22-én Ferencz királytól szabadalmat nyert arra, hogy Szegeden nyomdát állíthasson s előzetes vizsgálat

---

[1]) Aigner K.: A könyvnyomdászat történetének vázlata. Budapest, 1883. 41. l.

[2]) Ballagi A.: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 110. lap.

[3]) Aigner i. m. 61—91. lap.

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 898. sz. a.

után bármely munkát kinyomathasson, de ezekből köteles leend négy-négy példányt a helytartótanácshoz félévenkint felküldeni[1]).

Grünn a szegedi nyomdát tényleg már az 1801. évben berendezte, sőt már ez évből ismerünk némely kiadványát. 1828-ban, midőn Grünn elhalt, a sajtó termékei egy rövid ideig özv. Grünn Borbála czége alatt jelentek meg. A királyi szabadalmi levél a nyomda örökösödési jogát és folytatólagos gyakorlatát csak a fiörökösökre terjesztette ki, ennélfogva a nyomda 1829—1835-ig Grünn Orbán örökösei, 1835—1857-ig pedig Grünn János név alatt dolgozott. Az

---

[1]) A hártyán függő pecsét alatt kiállított szabadalmi levél tartalma a következő:

„9918/1802. Nos Franciscus II. Dei gratia electus romanorum imperator, semper augustus, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. rex apostolicus, archidux Austriae, dux Burgundiae et Lotharingiae, magnus dux Hetruriae, magnus princeps Transylvaniae, dux Mediolani, Mantuae, Parmae etc., comes Habspurgi, Flandriae, Tyrolis etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos cum ad demissam fidelis nostri Urbani Grünn, Schmidianae typographiae Viennensis factoris supplicationem nostrae propterea factam maiestati, tum vero ex eo, quod fidelium subditorum nostrorum commodis benigne, simul ac paterne prospicere cupiamus; id eidem Urbano Grünn, haeredibusque et successoribus eiusdem masculis in arte typographiae peritis, de plenitudine potestatis et speciali gratia nostra caesareo regia clementer annuendum et concedendum esse duximus, ut idem ac praedicti haeredes et successores masculi, pro communi fidelium nostrorum regnicolarum bono et utilitate in libera ac regia civitate nostra Szegediensi typographiam erigere, ac cuiuscunque generis libros et opuscula, absque derogamine tamen specialium aliorum privilegiorum relate adhunc, vel illum librum peculiariter imprimendorum clementer elargitorum, imprimere, eosdemque distrahere, ac eum in finem socios servare, tyrones suscipere, eosdemque instruere, ac pro more emancipare possit ac valeat, praefatique haeredes et successores eiusdem masculi valeant atque possint, ita tamen et ea conditione; ut idem Urbanus Grünn et praenotati eiusdem haeredes et successores masculi, primum quidem cultiori typo se providere, ac demum cuncta typis a se mandanda revisioni censurae et approbationi consilii nostri regii locumtenentialis Hungarici praeviae submittere, evoluto autem singulo semestri quorumvis librorum, aliorumque operum a se impressorum quatuor exemplaria eidem consilio nostro regio locumtenentiali Hungarico transmittere debeat et teneantur, haeredesque et successores memorati masculi debeant et teneantur alioquin praesentem gratiam et benignum indultum nostrum eidem minime volumus suffragari; imo concedimus et annuimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis cuiuscunque status, gradus, conditionis et praeeminentiae fidelibus subditis nostris specialiter antelatae liberae regiaeque civitati nostrae Szegediensi harum serie firmiter praecipientes committimus et mandamus, quatenus praementionatum Urbanum Grünn, eiusdemque haeredes et successores masculos in exercitio typographiae publice

utóbbi évben Burger Zsigmond birtokába jutott, ki 1844. év óta különben is mint műszaki vezető, a nyomda élén állt.

Burger a nyomdát a kor követelte színvonalra emelte és folyton fejlesztette. Mint kiadó, egyúttal az irodalmi munkásságnak is lendületet adott. Mint kiváló szakember, új gépeket szerezve, kiadványait oly ízléses formában bocsájtotta ki, hogy nyomdáját kiváló írók és messze vidékek is foglalkoztatták[1]). 1874. évben történt elhunytával a nyomda előbb özvegyére, 1879-ben pedig fiára, Gusztávra szállt, ki az árvíz alatt a nyomda készletének egy kis részét Orosházán is foglalkoztatta, mint az Csanád vármegye részére készített több hivatalos kiadványon feljegyezve van.

A Grünn nyomda kezdetben a Széchenyi-téri Grünn házban, 1857-ben az oroszlány-utczai Wodiáner épületben, utóbb az iskola-utczai Béró-Vadász, majd a Klauzál-téri Burger-házban volt elhelyezve.

A sajtó alá bocsájtandó kéziratokat kezdetben a budai censorok (Ragázzy Sándor, Szemere Ferencz) vizsgálták. A protestáns műveket pedig Földvári József debreczeni censor vizsgálta; utóbb azonban, mint Szikszainak 1824-ben megjelent műve mutatja, ezeket is a szegedi piarista censorok vizsgálták. 1810. óta az előzetes könyvbírálást általában a szegedi gymnasium igazgatói gyakorolták s ők engedték meg azok kinyomatását. Kivételkép történt 1820-ban az, hogy Endrődi piarista Oratioját a temesvári censor, Zimandschek bírálta.

1810—1814-ig Szenczy Elek, 1815—1818-ig Karácsonyi Incze, 1819—29-ig Gubitzer Ferencz, 1830—32-ig Spanyik Glycer, 1833—40-ig Deáky Károly, majd Katona Dénes, legutoljára pedig Horváth Cyril volt a könyvvizsgálatokkal megbízva. Több kiadványon azonban a szokásos „imprimatur“ hiányzik.

A Grünn-féle nyomda első felszerelése kezdetleges, mondhatni

---

vel privatim nullatenus turbare, impedire, molestare, et prohibere praesumatis, sed ipsum, fatosque haeredes et successores masculos benigna gratia et clementia eidem praevio modo concessa, libere, secure et absque omni damno, molestia et impedimento frui et gaudere permittere, ac per eos, quorum interest, permitti facere modis omnibus debeatis et teneamini, harum nostrarum secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae apostolicus utimur, impendenti communitarum vigore et testimonio literarum mediante, quas post earundem lecturam semper reddi volumus et iubemus praesentanti. Datum in archiducali civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima secunda octobris, anno Domini millesimo octingentesimo secundo, regnorum nostrorum Romani, Hungariae item Bohemiae et reliquorum anno undecimo. Franciscus mp. Comes Carolus Pálffy mp. Josephus Herovics. mp.“

(Eredetije hártyán a nyomdatulajdonos birtokában.)

[1]) Burger életrajzát közölte: Corvina. A magyar könyvkereskedők egyletének közlönye. 1882. 6. és 8. szám.

szegényes volt. Régi, elhasznált ódon betűi voltak s primitív fa sajtója a hatvanas évek végéig fennmaradt[1]). A nyomda 1817-ben még csak 1 szedőt s 2 nyomtatót foglalkoztatott s a felhasznált papíros évenkint mintegy 45 bálra rugott[2]). Némely szerző, mint például Holdmezei berei Farkas András, e század elején igen termékeny népköltő, egyúttal mint szedő is fáradozott munkája megjelenésén[3]). Legutóbb kézi erőre alkalmazott 2 gyorssajtóból s 1 kézi sajtóból, 1 kőnyomó, 1 relief nyomó, 1 simító s 1 metsző gépből állt a felszerelés s a 32 férfi és 4 nőmunkás naponkint 10 órán át dolgozott[4]).

A nyomda 80 éves működésén végig tekintve tapasztaljuk, hogy az 1801—1829. évi időközben, kisebb, nagyobb, alkalmi és hivatalos kiadványokat, naptárakat (1804-től 1861-ig 53 évfolyam jelent meg) s irodalmi becsű munkákat is számítva, összesen mintegy 430 kiadványa jelent meg[5]) latin, magyar, német és szláv nyelven. Ebből kiváló rész esik a névnapi és más alkalmi üdvözletekre, a tanuló-ifjúság defendálásai alkalmára készült Tentamen, Propositiones stb. című füzetkékre. Némely közhasznú s maradandóbb becsű mű ismételt kiadást is ért.

Az 1830—35. évi időszakból 147 kiadványt, — 1836—56-ig, a néhány cyrill betűs szerb munkát is betudva, mintegy 330 szegedi

---

[1]) Érdekes az a tapasztalat, hogy Gottlieb Antalnak, mint a váczi, nagyváradi és szigeti nyomdák tulajdonosának, némely váradi és mármarosszigeti kiadványa tulajdonkép Szegeden a Grünn nyomdában készült. Kitetszik ez a többi közt Simonczicz Ineczének 1805. évi „Oratio de rebus ad incrementum humaniorum morum" és Hagymási Jánosnak „Synthema in diem festivum" ugyanaz évben kiadott műveiből, hol az egyes fejezeteknél a régi szegedi kiadványokat jellemző s Vedres nevét is magában rejtő rajzok fametszetei (a szegedi vár) fordulnak elő.

[2]) Magyarországi könyvnyomtató műhelyek. (Tudományos gyűjtemény 1817. évf. XII. köt. 58. lap.

[3]) Az első könyvnyomtató műhely Szegeden. Lásd: Szegedi Híradó 1888. évf 95. sz.

[4]) A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a kamarai kerület kézmű- és gyáriparáról az 1870—75. években. Budapest, 1877. 322. lap.

[5]) Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712—1860. Budapest, 1888. nagyszabású művében a szegedi sajtótermékeket nagy fogyatkozásokkal közli, mit annál kevésbé lehet csodálni, mert a szegedi kiadványok, még az utóbbi időkből valók is, igen megritkultak, sőt elvesztek. A Grünn-féle nyomda raktára a padláson két ízben is elhamvadt. Fentebbi számadatok „Szeged könyvészete" című terjedelmes kézirati munkánkból meritvék. Ez bár hosszas kutatások eredménye, a teljességre még sem tarthat igényt. Talán semmi sem adna hívebb s részletesb képet Szeged régi közműveltségi viszonyairól, mint a sajtótermékek e czímjegyzéke.

nyomdaterméket ismerünk. 1856—79-ig pedig, a hírlapokat is évfolyamonkint számítva, a Burger-nyomdának mintegy 730 kiadványa volt.

A második nyomdát 1862. évben Bába Imre szegedi könyvkereskedő állította fel. A tulajdonos elhalálozása után, 10 év mulva örökösei — Bába testvérek — 1875-ben Bába Imre özvegye, 1876-ban mint „iparműnyomda" Maróczy József és társa, a következő évben pedig Endrényi Lajos és társa birtokába került. 1875-ben kézi erőre alkalmazott 1 gyorssajtóval s 1 símítógéppel birt. Ugyanez időben állandóan 6 férfi- s 1 nőmunkást foglalkoztatott[1]).

E nyomdának 1863—79., a kisebb termékeket és a hírlapokat is évfolyamonként betudva, mintegy 150 kiadványát ismerjük.

A harmadik nyomdát 1873. évben az új ipartörvény alapján Traub B. és Sártory czég állította fel. Traub könyvkereskedőnek már előbb is volt egy kis kézisajtója, mely több ízben hatósági beavatkozásokra adott alkalmat.

Az új nyomda 1877-ben kizárólag Traub tulajdona lett s 11 férfi- és 1 női munkást foglalkoztatott. Összesen mintegy 40 kiadványa ismeretes[2]).

Amidőn Szegednek még csak három nyomdája volt, Brassó, Debreczen, Eszék, Fiume, Győr, Gyulafehérvár, Kassa, Nagyvárad, Nyitra és Újvidék városokkal esett egy sorozatba, — mögötte volt Aradnak, Kolozsvárnak és Pécsnek, hol 4—4 nyomda működött, úgy Temesvár és Szebennek, hol öt-öt és Pozsonynak, hol 8 nyomda létezett[3]).

Csaknem félszázad telt már el, amióta Szegednek nyomdája volt, ellenben helyi közlönye, hírlapja még nem létezett. De ha nem volt is Szegednek helyi lapja, azért a hírlapirodalom gyakran foglalkozott Szegeddel és a központi lapok sűrűn közöltek eredeti szegedi tudósításokat. A legrégibb eredeti szegedi közlemény a Frankfurter Journal 1728. évi folyamában jelent meg, hol a boszorkányoknak július 22-én végrehajtott kivégzése, elégetése van leírva. A „Magyar Kurir" 1789. évi folyamában akadunk az első szegedi levélre s ez időtől fogva úgy ezen, mint más lapokban is a hírlaptudósítóknak élénk és gyakori közleményei szerepelnek. A 30-as években Miskolczy István aljegyző a „Honművész"-ben rendszeres színitudósításokat közölt[4]),

[1]) Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. 324. lap.

[2]) A szegedi három nyomdánál alkalmazott segédszemélyzet 1873. évben segélyző egyesületet alapított, melynek alapszabályait a belügyminiszter 1874. évi márcz. 1-én erősítette meg.

[3]) Ballagi A.: A magyar nyomdászat tört. fejlődése. Budapest, 1878. 202. lap.

[4]) A Regélő 1834. évi 38—42. számaiban pedig „Tóth Mihály, Szeged főbírája a XVI. században", — „Szeged történetei", — a 74—84. számaiban „Vedres István élete" — a „Honművész" 1834. évi 59. számában pedig a „Szegedi Casinó" stb. czímű közleményeit említhetjük fel.

később Molnár Pál ügyvéd a „Jelenkor"-nak és a „Nemzeti Újságnak" Osztróvszky József és Somogyi Antal pedig a „Pesti Hírlap"-nak voltak állandó levelezői.

Midőn a sajtó szabad lett és a délvidéki hadi mozgalmak hírei Szegedre hatoltak el leggyorsabban, akkor — 1849. évi január 1-én — indította meg Molnár Pál főjegyző a „Tiszavidéki Ujság" című első helyi lapot, mely negyedrét alakú félíven, hetenkint kétszer, szerdán és szombaton jelent meg. Előfizetési ára 4 frt volt. Az új lap április végén már megszünt, mert óvadék hiányában politikai czikkeket is közölt. Az előfizetők egyelőre a Molnár és Szalay József szerkesztése

TISZA-VIDÉKI
UJSÁG.
Szeged, 1849. 23-dik szám. Márczius 24-kén.

Megjelenik hetenkint kétszer: szerdán és szombaton. — Előfizetési díj: Szegeden házhoz hordva, ugyszinte vidékre postán boritékba küldve: negyed évre 1 for. 20 kr., fél evre 2 for. 20 kr., egész evre 4 for. pengő p. — Előfizetni lehet: helyben a tudakozó irodában ész a kiadónál; vidéken pedig a postahivatalok- és könyvárusoknál. — Mindennemü hirdetmenyek felvételnek: háromszor használt sorért 2 pengő krajczár számittatik. — Vidéki hirdetményeket biztos alkalommal vagy bérmentve a beiktatási dijjal kérjük beküldetni.

Előfizetési felhivás.

Folyó hó végével a „Tiszavidéki ujság" első évnegyedi folyama letelvén, — az olvasó közönséget további előfizetésre a fentebbi feltételek mellett tisztelettel felhivja

Molnár Pál,
a Tiszavidéki ujság szerkesztője s kiadója.

alatt megjelenő „Tiszavidéki Emlék" című röpkeívek, úgy más füzetek által kárpótoltattak. De már május 2-án megjelent a „Szegedi Hírlap" című politikai hetilap, melynek kiadótulajdonosa Tóth Mihály főbíró, szerkesztője pedig Havi Mihály és Szabó Mihály voltak. Az utóbbi már a Tiszavidéki Újságnál is mint főmunkatárs működött, sőt már 1848-ban „Alföldi csaták" czím alatt időhöz nem kötött röpkeíveket adott ki. A „Szegedi Hírlap" július 16-tól fogva naponkint megjelent, de ugyanazon hó végén megszünt. A munkatársak sorában Szilágyi Sándor, Ludasi Mór és Tancsics neveire akadunk. A forradalom utolsó nap-

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1881 SZEGED

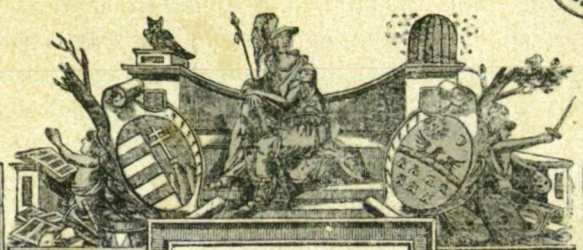

Szegeden.

A' FELSÖBBEK ENGEDELMÉVEL.

Mai napon úgymint 9-dik Octoberben a' Tanuló Ifiúság elő adand a' Nemes Város Játék Szinén egy Nemzeti Érzékeny Jatékot az itt mulstó Játékosok javára: illy nevezet alatt:

MÁTYÁS KIRÁLY

vagy:

A' NÉP SZERETETEJÁMBOR FEJEDELMEK JUTALMA

a Felvonásban.

Szemelyek.

Pogyebrád, Tseh Király
Katalin, a' Leánya
Tseh Ország Kantzellártussa
Lengyel Országi Követ
Gereb Erzsébet, Hunyadi János Gubernatornak Özvegye
Szilágyi Mihály, Battya, Machoviai Bán
Mátyás) Prágában fogtyok
Madrotzi)
Gara, Nádor Ispány
Ujlaki)
Lindvai) Magyar Fo Urak
Rozgonyi)
Vitéz, N. Váradi Püspok
Két Katona
Két Polgár
Tseh Országi Fő Nemesek, Magyarok Késérői, és Fegyveresek.

NB. *Mivel ezen Játékot egy tiszteségesen meg világosttatott Báll is fogja követni; azért is óhajtyuk szamos meg jelenéseket. — A' mi pedig az eledelt vagy italt illeti, illennő aron adattatik*

Bemenetel szabad kinek kinek bőv adákozása; külömben az Elso Hely 1 fl. Galleria 15 kr

Kezdete estve 6 Orakor vagyon.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1881 SZEGED

jaiban a „Közlöny“ mellett az egyedüli magyar lap volt s némely éles czikke által feltünést is keltett[1]).

Tíz év telt el, míg Szegednek ismét helyi közlönye lett. Burger Zsigmond nyomdatulajdonosnak 1859. évi febr. 26-iki kérelmére, Albrecht főherczeg mint teljhatalmú kormányzó, márcz. 14-én megengedte, hogy a hetenkint kétszer megjelenő „Szegedi Híradó“ czímű „merkantill-belletristisch“ közlöny, Kempelen Győző szerkesztősége alatt, a sajtótörvények szigorú szemmeltartásával kiadassék.

Az új lap május 1-étől fogva kisebb ívréten meg is jelent vasárnap és csütörtökön. Előfizetési ára 6 frt volt. A szerkesztő különösen a tanügyi irodalom terén volt ismeretes s az akkori írónemzedékkel a legjobb összeköttetésben állván, munkatársakul nyerte meg: Abonyi Lajos, Fejes István, Garay Alajos, Kuthen, Lisznyai Kálmán, Losonczy László, Nyizsnyai Gusztáv, Remellay Gusztáv, Szász Károly, Szeberényi Lajos, Tompa Mihály, Vadnai Károly, Vahot Imre szépirodalmi írókat. Ezeken túl Barsi József, Bodnár István, Érkövy Adolf és Maygráber Ágoston közgazdasági és helyi érdekű, magas színvonalon álló közleményekkel látták el a lapot. A helyi erők pedig, nevezetesen: Osztróvszky József, Csaplár Benedek (Karcsai, Karcsanyéki álnevek alatt), Altstädter Mór, Bakay Nándor, Csermelényi Iván, Keméndy Nándor, Kmetty István, Nagy Sándor, Oltványi Pál, Tóth Riza, Varga Ferencz stb., valamennyien a lap törzskarához tartoztak. A lapnak csakhamar 200 előfizetője lett. Ez a szám nemsoká 317-re emelkedett; e közül a vidékiek 167-en voltak.

A szerkesztőségnek a sajtóügyeket ellenőrző rendőrséggel sok küzdelme volt. 1859. évi decz. 1-én az első, 1860. évi febr. 6-án a második írásos megintést kapta, 1860. szept. végétől pedig a szerkesztő Pesty Frigyessel és Murányi Ignáczczal stb. Josephstadtban hét heti várfogságot is szenvedett, mely idő alatt a szerkesztés Nagy Sándorra nehezedett. A sajtórendszabályok szigora és egyéb politikai okok következtében, 1861. évi márczius 21-én Kempelen a szerkesztőségtől megválni kényszerült. Kempelennek a Híradó szerkesztése körül maradandó érdemei vannak. A közönség lelkesedését irányította, az irodalom és színművészet pártolását kiváló mérvben előmozdította. Czikkeinek hatása alatt rendezték a Kazinczy-ünnepélyt[2]),

[1]) Reizner J.: A „Szegedi Híradó“ negyedszázados pályafutása. Szeged, 1884. 14—19. l. — Szeged hírlapjai. (Szegedi Napló 1890. évf. 159. sz.) — Vasárnapi Újság 1879. év 13. sz. — A Régi Szeged I. köt. 196—198. lap.

[2]) Ilyen irodalmi ünnepélyt ez időben gyakrabban rendeztek Szegeden. 1859. évi június havában Vachot Imre és Lisznyay Kálmán, Bunkó zenekarával lerándulva, szavalati és zeneestélyeket tartottak. Később Sárosy Gyula felolvasásai örvendettek élénk látogatottságnak. 1861. évi április havában pedig Lisznyay és Vachot rendeztek a Petőfi szobor-alap javára „költői estélyeket“ stb.

a Széchenyi- és a Teleky-gyászt. Nem volt társadalmi és helyi érdekű kérdés, melyhez hozzá nem szólt volna. A csongrádmegyei gazdasági egyesület keletkezése, a Dugonics-szobor létesítése, a vízvezeték és légszeszvilágítás behozatala, a piacz-tér szabályozása stb., mind a hírlapi czikkek hatása alatt jött létre.

A szerkesztést 1861. évi április 20-án Szabó Mihály vette át, kinek főmunkatársa Szeberényi Lajos volt. Bár a régi munkatársak közül sokan tovább is támogatták a lapot, sőt újabban Jámbor Pál, Kecskeméthy Aurél, Rónay Jáczint, a helybeliek közül pedig Bója Gergely, Boross Frigyes, Képessy József, Molnár Pál mérnök czikkeztek a Híradóban, a közönségnek kezdetben tapasztalt érdeklődése mégis hanyatlott s a hatóság támogatása is lanyhult. Egyiknek a lap nem volt elég szabadelvű, a másiknak nem elég loyalis. 1862. év végén Szabó a szerkesztőségtől ennélfogva visszalépett s az 1863. évi január 4-én a Híradó vezetését Szabados János vette át, ki később főmunkatársul Nagy Sándort vette maga mellé.

A régi szellem és irány visszatért, rövid idő mulva tehát a közönség érdeklődése is fokozódott, úgy hogy az 1863. évi május 1-től a Híradó már nagyobb alakban jelent meg. Az új írói nemzedék egész gárdája támogatta a lapot, mely az önkormányzati jog helyreállítása után, az 1868. év második felétől fogva már mint politikai hetilap, úgy az országos, valamint a helyi politikai pártküzdelmekben, mint a Deák-párt közlönye, élénk részt vett. S miként az első időszakban, úgy ezúttal is igen sok helyi intézmény létesítésén, különösen a közügyek előmozdításán fáradozott. Az ellenzéki pártokkal kíméletlen harczot folytatott. A gyakori sajtópereket szerencsésen átélte s az időközben keletkezett versenylapokat, melyekkel viharos küzdelmei voltak, mind túlélte.

A Híradó szerkesztését 1869. évi július 1-én Nagy Sándor vette át. 1870. évi jan. 1-től fogva a lap háromszor, — vasárnap, szerdán, pénteken — jelent meg s alakjában, terjedelmében is nagyobbodott. A lap színvonala, tekintélye s erkölcsi súlya is emelkedett. Az 1876. évi országos kiállítás időtartama alatt kivételesen a lap naponkint megjelent. Az árvíz alatt, márcz. 12—21-ig szünetelt, de az 1879. évi július 1-től fogva már mint napilap s mint a szabadelvű párt közlönye, folytatta pályafutását. Nagy Sándor szerkesztősége alatt a lap főmunkatársaiként szerepeltek dr. Kleinmann Lipót és Lévay Ferencz.

Szabó Mihály, midőn a Szegedi Híradó szerkesztőségétől megvált, 1863. évi január 1-én, Bába Imrének ép akkor berendezett új nyomdájában a „Szeged" czímű, hetenkint kétszer megjelenő helyi érdekű társadalmi lapot indította meg. A lap retrograd irányánál fogva 17 előfizetőnél többre szert tenni nem tudott s így a 15. számmal megszünt.

Ugyanezen évi augusztus havában Pollák József „Szeged-Csongrádi értesítő“, — 1865. évben pedig „Európa“ című helyi lapok kiadására kért és nyert engedélyt, de napvilágot egyik vállalat sem látott. Ellenben Bába kiadásában Czimeg János szerkesztése alatt 1865. év második felében feltámadt a „Szeged“ című, hetenként kétszer megjelenő társadalmi és közgazdasági lap, mely a Híradóval gyakori, éles polemiákat folytatott, de 1867. év tavaszán ez is megszünt. Egyik kiváló munkatársa Szőnyi Károly volt.

1867. évi április havában Rodiczky Jenő mint szerkesztő, „Tisza- és Maros vidéke“ című szépirodalmi, gazdasági és ismeretterjesztő, a pártküzdelmektől távol álló hetilapot akart Burger kiadásában megindítani, de a terv abban maradt s a lap meg nem jelent. E helyett Bába Imre kiadásában 1867. évi július 1-én Szabó Mihály mint laptulajdonos szerkesztő, „Szegedi Néplap“ című, szerdán és szombaton megjelenő ismeretterjesztő, vegyestartalmú lapot indított meg. A szerkesztőséget csakhamar Szőnyi János, majd Battancs Ferencz, azután Huszár Mihály, utóbb ismét Szőnyi János vette át. A lap a helybeli ellenzéknek, az úgynevezett „fehérczédulás“ pártnak volt közlönye. A Híradóval elkeseredett polémiákat és sajtópereket folytatott. Kellő támogatás hiányában az 1868. évi deczember végén ez is megszünt. A helybeli ellenzék a lap hiányában az 1869. évi követválasztási mozgalmak alatt időhöz nem kötött alkalmi röpkeíveket bocsájtott ki „Közlemények a szegedi ellenzéki (baloldali) központi bizottmánytól a választókhoz“ czím alatt. Az ellenzéki pártvezetők óhajára, 1869. évi október 3-án Bakay Nándor szerkesztősége alatt azonban ismét új lap indult meg. A vasárnap és csütörtökön megjelenő „Tiszavidéki Ujság“ című „nemzetgazdasági és népművelődési“ közlöny tulajdonjoga egy lapbizottmányé volt, de ennek daczára 1870. évi április közepén a közlöny megszünt. A lap főmunkatársa Rubin Miksa volt.

Bába testvérek kiadásában az 1873. évi január 5-én ismét egy új, ipar, kereskedelmi, közgazdászati és közművelődési lap indult meg „Szegedi Lapok“ czim alatt. Ez aug. 5-ig mint napilap előbb Gyàlókay Mózes, azután Szabó Mihály, majd Kutassy József, Szőnyi Lajos szerkesztősége alatt jelent meg. 1873. évi aug. 10-étől fogva hetenkint egyszer megjelenő lapként folytatta pályafutását. Ezt megelőzőleg az 1873. évi július 29-étől fogva az akkoriban alakult „Dugonics kör“ hivatalos közlönye lett[1]). Később a szerkesztésért hol a „lapbizott-

[1]) A „Dugonics kör“ irodalmi társaság 1873. évi július 1-én keletkezett, felsőbbileg jóváhagyott alapszabályok mellett. Tagjainak száma 44 volt. Irodalmi működése csupán a „Szegedi Lapok“ támogatásában nyilvánult. Megszünt 1876-ban (Kertbeny Károly: A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. Budapest, 1880. I. k. LXXII. l.)

mány, hol Szabó Mihály és Szőnyi Lajos váltakozva vállalták el a felelősséget. Csendes tengődéssel a lap 1876. évi okt. 26-ig állt fenn. Megszünését azzal indokolta, hogy Dugonics emlékezete a Dugonics-szobor által immár megörökítve lévén, a lap és a Dugonics-kör is hivatását betöltötte.

Ezen időközben a Traub-Sártory-féle nyomda is egy új lapot indított meg. 1874. évi május hó 31-én, ép a „Szegedi Híradó" alapítójának halála napján, Lévay Ferencz szerkesztősége alatt a hetenkint négyszer megjelenő „Szegedi Közlöny" közművelődési és közgazdasági lap indult meg, mely a kellő támogatás daczára is a következő évi május 30-án, egész meglepetést okozva megszünt.

1878. év elején Endrényi Lajos és társa kiadásában Gelléri Mór a „Szegedi Néplap", hetenkint háromszor megjelenő vegyes tartalmú közlönyt indította meg, mely a 38. számmal már véget ért. Ugyanezen kiadók még ugyanaz évi július 28-án Enyedi Lukács szerkesztősége alatt a „Szegedi Napló" czímű politikai, gazdasági és irodalmi napilapot indították meg. Az új közlöny főmunkatársa Kulinyi Zsigmond lett s mindjárt megjelenésével nagy tért foglalt. Utóbb mint a függetlenségi párt közlönye a legtekintélyesebb vidéki lapok sorába emelkedett.

A politikai és társadalmi lapokon kívül a következő szak- és másnemű folyóiratok jelentek meg.

„Ben Chananja." Német nyelvű, zsidó hittudományi folyóirat, a hazai haladó zsidóság vezérorganuma, mely Löw Lipót főrabbi szerkesztősége alatt Burger kiadásában 1858. évben indult meg[1]), előbb kisebb havi füzetekben, utóbb nagyobb alakban hetenkint. A sajtótörvény áthágása miatt a szerkesztő sok zaklatásnak volt kitéve. 1864. évben egy czikke miatt haditörvényszék elé is állították s a kiszabott fogságbüntetéstől csak kegyelem útján szabadult meg[2]). 1867. évi júniusban a lap megszünt. A szerkesztő ezután „Magyar zsinagóga" czímű szakfolyóirat megindítását tervezte, de a lap a terhes lapbiztosíték követelése miatt meg nem jelent[3]).

Szeberényi Lajos 1861. évi márczius 1-én „Iskolai Lapok" czím alatt, kis 8-ad rét alakú, protestans nevelészeti közlönyt indított meg, mely azoban az év végével már megszünt.

Az „Alföldi tanító egylet" 1872. évben „Tanügyi Lapok" czím alatt szintén egy szakközlönyt alapított. Ennek szerkesztője Nagy János, utóbb Vass Mátyás volt. 1877. évi júl. végén, a 6-ik évfolyammal a lap megszünt.

Gelléri Mór és Kulinyi Zsigmond 1875. évben „Alföldi Iparlap", havonként kétszer, utóbb már hetenkint megjelenő iparszaklapot indítottak meg, mely az árvíz alatt szünetelve, később új életre kelt.

[1]) Allgemeine Zeitung. Augsburg, 1857. évf. 329. sz.

[2]) Szegedi Híradó 1864. évf. 68. sz.

[3]) Szeged v. polgármesteri (elnöki) levéltára.

De még élczlapja is volt Szegednek, az 1869. évi július 1-én keletkezett s 1871. évi június havában megszünt „Darázs", mely az ellenzéket s annak vezérférfiait satirizálta. Szerkesztője Benke Ferencz s Lévay Ferencz volt. A képes élczlapnak „Ostor" czímű ellenlapja is készülödött, de meg nem jelenhetett.

Az alkalmi lapok közül a Lévay szerkesztése alatt 1876. évben megjelent „Emléklapok", mely az országos dalárünnep közlönye volt, — valamint az iparos ifjúság és az olvasó egylet által vigalmaik alkalmára „Tiszavirág" és „Denevér" (1874—1879.) czím alatt kibocsájtott humoros kiadványok említendők.

Ezenkívül német hírlap kiadása is kísértett Szegeden. 1870. évi április és május havában, Reiman temesvári német opera-társulata vendégszereplése alkalmával a német múzsa oly hódításokat tett, hogy némely körök egy megindítandó német helyi lapnak támogatásukat ígérték. Schiemangk Károly szerkesztő a hatóságnál be is jelentette, hogy az új lap „Cultur" czím alatt jelenik meg[1]). Ez ugyan elmaradt, de a tervnek folyton akadtak ápolói s a német lap megjelenése éveken át kísértett. 1875. évben a „Szegediner Lloyd" közgazdasági és kereskedelmi lap programmját és előfizetési felhívását ki is adták, de a magyar sajtó erélyes felszólalása után a vállalat dugába dőlt[2]).

Akik a szegedi sajtót bár kisebb, de önálló kiadványokkal foglalkoztatták, azok névsorát az alábbiakban közöljük. Az illetők túlnyomó részben Szegeden vagy a közel vidéken éltek s működtek; azért a sorozat egyúttal a szegedi írók névsorát is képezi. Ezek között a szegedi születésűek neve *gal van megjelölve.

1801—25. évi időközben: *Aigner József, *Babarczy Imre, Báthori Gábor, Benke József, Benedek Mihály, Benyák József, Bernolák Antal, Bodonyi Miklós, Botka Ferencz, Botka Mihály, Brogyányi László, Cseh András, *Csikós László, Csuka István, *Dianovszky János, Dombó Antal, Dubecz Tamás, *Dugonics András, Duncium János, Ecsedi Miklós, Endrődi János, Hódmezei berei Farkas András, Fekete Ferencz, Furdek Kelemen, Gáll Bernardin, Gilicze István, Gresner Inocenc, Grosser János, Hegyi József, Hemter Flórián, Hubert Tádé, Jaksics Salamon, Jéger József, Kardoss János, Katona Dénes, Klégli Ferencz, Klohammer Ferencz, Komjáthi József, Koplányi János, *Kőszeghi László, Lázár Lukács, *Csányi Nagy Imre, *Nátly József, Nikolics Izidor, *Maróthy Mátyás, Patonyi Tádé,

---

[1]) Szegedi Híradó 1870. évf. 55. sz.

[2]) Reizner: A Szegedi Híradó negyedszázados pályafutása. Szeged, 1884. — Reizner: Szeged hírlapjai. (Szegedi Napló 1890. évf. 159—160. sz.) — Szalárdi: A magyar hírlapirodalom statisztikája. Budapest, 1884. művében az adatok legnagyobb részben hibásak.

Paulini Pál, Rácz György, Rázsó Lajos, Salamon Bazil, Sárváry Béla, Széky János, Széky József, Szikszay Benjámin, Szinnyei Farkas, *Szluha Ádám, *Szluha Ferencz, Szuchich Pál, Thar László, Tóth Dániel, Trandaphirovits Athanáz, Tzink Flórián, Ugróczi Ferencz, Urbányi Lőrincz, *Vedres István, *Virág Péter, *Vörös Mihály.

1826—49. évi időközben: Angyal Január, Arnóth Demeter, Athanaczkovics Trifon, Barcsay Károly, *Bauer Marcussohn Herman, Bálint Antal, debreczeni Bárány Ágoston, *Botka Imre, Botos József, Búzás Lajos, Caius Gábor, Cseresnyés István, Csery József, Csóka Imre, Farkas Bertalan, Gaal Damascen, Gaal Dániel, Gönczy Sámuel, Gubitzer Ferencz, Györgyfy József, *Habi György, Hanzély Bencze, Hegedűs József, *Hegedűs Pál, Hézső Sándor, Horváth Cyrill, *Huszka György, Hutter Antal, Háti Ileket Sándor, Jallosich András, *Jéger Emánuel, Jeney Imre, Jerney János, Katona Antal, *Keméndy Nándor, *Kolb Ádám, *Korda János, *Korompay (Krum) Antal, Kosztovics János, *Kremminger György, *Lengyel Pál, Linhart Ferencz, Magoss József, Mallár József, *Miskolczy István[1]), Mukics Simon, Nagy Márton, Orbán Lajos, Ordinansz Konstantin, Pallyo András, Pály Elek, Pillitz Dániel, *Petrovits István, Prokopcsányi Tódor, Rácz József, Remellay Gusztáv, Repiczky József, Riczó Bonaventura, *Sáry Mihály, Simonfalvay Gellért, Soltész Dániel, Somogyi Antal, Spányik Glicér, Szabó Pál, *Szabó Mihály, Szabó Richárd, *Szabados József, Szakácsi Vitusz, Széll Sámuel, Simon Sámuel, Sztamatovics Pál, Sztanimirovics Ignácz, Szubbotics János, Szűcs István, *Temesváry György, Toldy László, *Tóth Mihály, Trencsényi Ferencz, Turcsányi Imre, Uhlich Honorius, Valentin János, csicsvai Vasas András, Vass József, Várady Pál, Vinkler János, *Zsóter János.

1850—79. évi időközben: Altstädter Mór, Babochay László, *Bakai Nándor, Bakonyi Károly, Balaton János, Balogh János, beődi Balogh Gábor, Balázs Mihály, *Balázs Barna Mihály, Barsi József, Bauer Simon, Bendtner József, *Bója Gergely, Bódi J., Bodnár István, Bolgár Mihály, Borostyáni Alfons, Budavári (Kricska) József, Csaplár Benedek, (Karcsai, Karcsanyéki s. Etelközi A. G.), Czakó Endre, Cserkuthi (Czeh) József, *Csillag József, *Dáni Ferencz, Dadai Géza, Dedinszky József, *Dobó Miklós, Dobsó Lajos, *Dolecskó Teréz (Rézi néni), Domokos Rafael, *Dudás Endre, *Enyedi Lukács, Égeni Elek, Farkas Antal, Fejes István, *Ferenczi János, Fodor István, Gaal József, Galló Dániel, Garzó Imre, Gelléri Mór, Gonda Sándor, Győrffy Iván, Gyulai Gy., Haage Károly, Hoffer Endre, *Horváth András, *Horvát János, Horváth Mihály, Imre

---

[1]) Színügyi levelein és önnálló munkáin kívül 1836-ban kiadni szándékozott „Szeged város története és leírása“ czímű művét. (Társalkodó, 1836. évf. 21. sz. Nagy Ignácz úti jegyzetei.)

L., Iván Nándor, Iványi Andor, Iványi István, Jakobovics Gyula, Kalmár József, Kálósy Lipót, Karcsú Arzén, *Katona János, Kazaly Imre, Kempelen Győző, Kempelen Tóth Riza, *Kertész József, Kiss Sándor, *Kislaki (Kleinmann) Mór, Klobucsár András, Komjáthy György, Kónyi János, Kovách Pál, Kovách Sándor, Kőnigsfeld A., *Kremminger Antal, Kunhegyi Kamill, Cs. Lechner László, Leszich Ede, Lévay Ferencz, Lichtner Gáspár, Lisznyay Kálmán, Lovászi Sándor, *Lőw Immánuel, Lőw Lipót, Makai Zsigmond, Mádai Mátyás, Maurischinetz Antal, Mikszáth Kálmán, Miskolczy Berta, Mustó Gusztáv, *Nagy János, *Nagy József, Cs. Nagy Sándor, *Sz. Nagy Sándor, Csécsi Nagy Miklós, *Némethy Mihály, Novák József, *Oltványi Pál, *Oratsek Imre, Oroszi Miklós, *Osztrovszky József, *Pap János, *Pálfy Ferencz, Pásztor Ferencz, Perczel Mór, Pernold Mátyás, *Pollák János, Pontelly István, Pozsgay Mihály, Rakita Alajos, *Reizner János, Reitmann Ferencz, *Rigó József, Rodiczky Jenő, *Rónay János, *Róth (Szögedi) Endre, Simani I., *Singer Mátyás, Schwáb Károly, Szabados János, *Szabó Mihály, *Szabó Gergely, Szabó Sándor, Szabó Szentpály Janka (Homoród), Szeberényi Andor és Lajos, Szegedi Kilit, Szeremley Samu, *Szűcs Antal, Tanárky Gedeon, Tarnóczy Tivadar, Tassy Ede, Thomay József, Tóth János, Tóth Kálmán, Tóth László, Török Károly, Varga Pál, *Vass Pál, Váry József, Wiener Salamon, Virágh Gyula, *Zombory Antal[1]). Azon szegedi születésűek pedig, kik nem itt, de másutt bocsátották közre irodalmi termékeiket, a következők: Adler Ignácz, Borostyáni Nándor, Cseh Ferencz, Cziklay Lajos, Dáni Nándor, Fonyó Pál, Götz Károly, Gruber Károly Antal[2]), Klauzál Gábor és Imre, Maróthy István (a hírneves keleti utazó, a persa sach udvari orvosa), Steinhardt Antal, Tary Alajos, Vész Albert stb.

De ezeken túl említendők a régi magyar irodalom és tudományosság következő kitünőségei: Szegedi Jakab (1476.)[3]), Zákány Balázs (1522.)[4]), Szegedi Gergely ferenczrendi barát (1535.)[5]), Szegedi Albert, deákok schola mestere (1569.)[6]) Szegedi Gergely, debreczeni ref. pap

---

[1]) „Szeged könyvészete“ terjedelmes kézirati mű alapján. Az elősorolt írók életrajzai Szinnyei Józsefnek „Magyar írók élete és munkái“ nagyszabású művében közöltetnek, többnyire az általunk beszolgált életrajzi adatok alapján.

[2]) Kiváló német lyrikus a mult század végén. Hymnus an Pannonia Wien 1804. művében hálatelten emlékezik Szegedről s ott töltött boldog gyermekéveiről.

[3]) Toldy F.: A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851. II. kötet 96. lap.

[4]) U. a. II. köt. 52. lap.

[5]) U. a. III. köt. 39. l. — Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. I. köt. 398. l. — Kazaly: Egyetemes egyháztörténelem. III. köt. 190 l.

[6]) Toldy F.: id. m. III. köt. 80. lap.

(1569.)[1]), Szegedi Lőrincz (1558.)[2]) és a hitújítás buzgó apostola, a többször emlegetett Kis István[3]).

A közműveltség egyik fontos terjesztője és előmozditója a könyvkereskedés, azért is a könyvek terjesztéséről és a szegedi könyvkereskedőkről a következőket jegyezzük fel.

Régen vándor-könyvkereskedők árulták a könyveket, kik a vásárokon megjelenve, sátorok alatt vagy ponyvákon kínálgatták árúikat[4]). Ez úton tehát csak azon könyvek kerültek forgalomba, melyeket a kereskedők egyik vagy másik nagy vásárra elhordtak.

Az iskolai könyveket közvetlenül az egyetemi nyomdából az iskolaigazgatók szerezték be s az ifjúság ez úton jutott tankönyvekhez és más tanszerekhez.

A mult század végén jött divatba az, hogy a szépirodalmi és tudományos művek kiadását előfizetések útján biztositották. Szegeden a régi időben előfizető gyüjtők voltak: Dugonics Ádám tanácsnok, Rabenhuber és Szűcs professorok, Vedres mérnök és Kibling József, kik egyúttal a könyvek szétosztásáról is gondoskodni tartoztak.

A jelen század első negyedében az egyetemi nyomda kiadványait, különösen az iskolakönyveket Ugróczy és Kibling könyvkötők, mint bizományosok árulták, kik egyúttal naptárakat, álmoskönyveket tartottak raktáron s az új könyveket is az ő közvetitésük útján lehetett megszerezni. A negyvenes évek irodalmi termékeit főleg Fadgyas Pál ügyvéd és Somogyi Antal terjesztették, kik a fővárosi szerzőktől s kiadóktól ládaszámra kapták az új könyveket.

Szegeden az első könyvkereskedést Bába Imre könyvkötő 1848-ban alapitotta. Az üzlet köre kezdetben csak az iskolai könyvekre és irószerekre terjedt ki. Felsőbb engedély alapján, hosszas utánjárásra 1851-ben Burger Zsigmond nyitott nagyobb szabású könyvkereskedést, hol a magyar irodalom minden újabb terméke kapható volt. A hatvanas években a könyvvásárlás oly mérvű volt, hogy Jósika vagy Jókai

---

[1]) Szilády Áron: Szegedi Gergely énekes könyve 1569-ből. Budapest, 1893. Függelék.

[2]) Toldy F.: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Pest, 1864—65. 49. lap.

[3]) Toldy F.: A magyar költészet kézikönyve. Pest, 1855. I. köt. 170. lap. — Szabó Mihály: „Szegedi írók" (Szegedi Napló 1887. évf. 86. sz.), úgy a Fővárosi Lapok 1888. évi június havi számában közölt ugyanily czimű közleményben az újabbkori szegedi írók is igen fogyatékosan soroltatnak fel.

[4]) Ballagi A.: A magyar nyomdászat tört. fejlődése. Budapest, 1878. 135—139. lap. — Hazánkban az első rendszeres könyvkereskedést 1770. évben Trattner János Tamás nyitotta Pozsony, Pest, Sopron, Varasd, Zágráb, Pancsova, Temesvár, N.-Szeben és Besztercze városokban.

kiadásából egyszerre 100—200 példány is elkelt. 1870-ben az üzlet Burger Józsefre, majd a Burger és Dörner czégre szállt, mígnem 1873. évben feloszlott[1]). Megelőzőleg a Bába-féle könyvkereskedés is megszünt.

1869-ben Traub Bernát, 1876-ban Várnai (Weisklein) Lipót s 1878-ban Schulhof Lajos nyitottak új könyvkereskedéseket.

III. Színház és színészet.

Elődeink midőn a múlt század kezdetén a régi szabadalmak és polgári jogok elnyeréséért küzdöttek, több alkalommal hallották az ellenvetést, hogy a szabad királyi városi állapot a polgárisodás és a város közönségére jelentékeny terheket hárít. A város jóindulatú patronus urai kiemelték, hogy az autonom jogú Szegednek majd iskolákat kell állítani s gondoskodnia kell oly intézményekről is, melyek a művelt polgárságnak szórakoztatására szolgálnak, de amelyek egyúttal a művelődést és polgárisodást tovább fejlesztik. Így különösen közmulatóhelyeknek, lövöldének, színház állításának szükségét emlegették.

A hatóságnak küldöttei, kik a város kérelmét Pozsonyban és Bécsben szorgalmazták s kik ezen városokban az említett intézményeket megismerték, nem rettentek vissza s kijelentették, hogy az emlegetett intézményeket készek felállítani, sőt ezekre nézve a jogot maguknak kívánják fenntartani. Így történt ennélfogva, hogy III. Károly, amidőn 1719. évi május 21-én Szeged polgári jogait magában foglaló nagy szabadalmi levelét kiadta, ebben a többi közt befoglalva lőn az is, hogy a városnak jogában álland a „közjó tekintetéből" gyógyszertárakat állítani, a közönség részére orvost alkalmazni, továbbá „nyilvános helyeket létesíteni, nevezetesen: színházat, czéllövő házat és más látványos helyeket" felállítani[2]). A városnak ezen hajlama és biztosított joga, az időben a hazai színügynek majdnem páratlan emléke[3]).

A hatóság 1721-ben felállította és megnyitotta a gymnasiumot, Délmagyarország egyedüli és legelső középiskoláját s ezzel az ifjúság neveléséről kellőkép gondoskodott. 1735-ben pedig felállította a szín-

---

[1]) Corvina. Magyar könyvkereskedők egyletének közlönye. Budapest, 1882. évf. 6—8. sz.

[2]) Oklevéltár CXCII. sz. a.

[3]) Dr. Váli Béla: A színészet Szegeden. Hivatkozással Reizner közleményeire. (Nemzet, 1886. 273. sz. reggeli kiadás).

házat is, mely bár az iskolával volt kapcsolatos, de azért a nagyközönségnek, az összes felnőtt lakosság művelésére és szórakoztatására volt szentelve.

A piaristák vezetése alatt álló gymnasiumban már az 1723. év folyamán voltak iskolai színi előadások. A kellékek és díszletek költségeit a tanács bőkezűleg fedezte. Így egy alkalommal 8, máskor pedig 25 forintot utalványozott a „comedia" költségeire[1]).

Az iskolai színi előadásokat mind nagyobb közönség látogatta s az érdeklődés oly nagy volt, hogy az iskolatermek már elégtelenek voltak[2]). Miként más iskolai színházaknál, úgy itt is misteriumokat, drámákat és még vígjátékokat adtak elő[3]). Az előadás nyelve kétségen kívül magyar volt, mert különben a közönség érdeklődése aligha lett volna nagyfokú.

Az előadások élénk látogatása Döményi Lászlót, az ékesszólástan tanárát s egyúttal a színi előadások vezetőjét arra ösztönözte, hogy 1735. év tavaszán egy állandó színpad és színház építését szorgalmazza. A tanács magasfokú értelmiségére mutat az, hogy a kérelem teljesítését legott elrendelték. Ép az időben érkezett a Tiszán egy nagyobb szállítmány fenyő- és tölgyfa-tutaj s ebből telt a színházra is. A pajtaszerű nagy alkotmány augusztus 1-én már teljesen készen állt, mely „nagyszerű, nagymérvű, az előadók és hallgatók teljes kényelmére számítva, roppant költséggel létesíttetett." A múzsahajlékot még ugyanaz nap ünnepélyesen megnyitották, amikor Döményi atya a tanácshoz hálabeszédet intézett.

Biztosan nem tudjuk, de valószínű, hogy a színház a gymnasium közelében, annak telkén létezhetett. Azt sem tudjuk, hogy abban hány és minő előadást tartottak. De hihető, hogy a nagyközönségre tekin-

---

[1]) Az utalványok Szeged v. számvevőségi levéltárában az 1723—24. évi számadások közt. „Perceptor uraimék kegyelmetek. Ezen commisiónk szerint tisztelendő páter piarista uraimék istantiájokra, az producáland comédiára huszonöt Rhen. forintott fizessen. Szegedini, die 15-a 8-bris 1723. Per Magistratum." Ép így szól a másik 8 frtos utalvány is, „Ioannes Miller iudex" aláírással.

[2]) Az iskolai színi előadások többnyire az alkalmi ünnepségekkel álltak kapcsolatban. 1732. évi május 29-én, midőn Szlopnyai Elek tartományfőnök a szegedi házat vizsgálta, a tanulók Simon atya egyik drámáját adták elő. — Ilyen iskolai színi előadásoknak az 1766., 1768. és 1769. évekről is nyoma maradt. Ez utóbbi évben; Calasanti Józsefnek szentté avatása ünnepélye alkalmából egy magyar vígjátékot adtak elő, melyet Hajós piarista szerzett.

[3]) Dr. Váli Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1887. 7—49. lap. Az előadott darabok lehettek a többi közt: Kohárý István és Szapáry Péter című színművek. Ezt abból következtetjük, hogy Pécsi Domokos piaristának, ki 1721—32-ig ép Szegeden tanított, ily című színművei maradtak fenn.

tettel „nagymérvűleg“ épített színházban, kiválólag magyar előadásokat tartottak, mert az idegen nyelv a nagyközönségre hódító erővel sohasem birt.

Döményi néhány év múlva Privigyére helyeztetett át. Benne a szép lendületnek indult szegedi színügy oszlopa veszett. Az 1738—40. évi pestis alkalmával maga a színház is nagy pusztításnak volt kitéve; utóbb pedig egy „nagyobb szájú mint testű ember befolyására“ egészen tönkre ment[1]).

De az iskolai szinjátékok azért nagyobb ünnepélyek alkalmával ezután is előfordultak. Az előadások a közönség igényeihez nem igen alkalmazkodtak, mert igen ritkán voltak magyar szavalatok s többnyire páros, hármas vagy négyes „Pásztori szóváltások“ adattak elő latinul. Az iskolai előljáróság tiszteletére még 1841-ben is volt latin nyelvű színielőadás[2]); a hatvanas évek elején pedig az ifjúság a tanári kar tiszteletére több ízben játszott valamely magyar színműben, természetesen az iskola falain belől.

Ezektől a közönség teljesen el volt zárva. A polgárságot hosszas időn keresztül csak a vásári bohóczok előadásai és más látványosságok szórakoztatták. A többi közt említést érdemel, hogy 1785-ben volt Szegeden az első léggömbfelereszlés, tehát két évvel azután, hogy Mongolfier testvérek találmányukat Párisban 200,000 néző örömrivalgása közt először bemutatták[3]). Szegeden csudaszámba ment ez esemény s a rendívüliséget eléggé jellemzi az, hogy a léggömb-eresztés emlékét egy hosszabb, gördülékeny óda is megörökítette[4]).

Néha elvetődött egy-egy kisebb német szintársulat is Szegedre. Pozsonynak már 1730. óta volt német színészete s Budán, Kassán és Temesvárott is játszottak már német szinészek. Így az 1783. évben is megfordult és játszott egy német társulat Szegeden[5]). De ez a ritkább esetek közé tartozott, mert az 1793. évi nov. 15. tanácsülésen, amikor a helytartótanácsnak „Ludwig Capet, oder die Ermordung des Franzen Königs“ darab előadását országszerte eltiltó rendeletét felolvasták, a tanács azt jegyezte meg: „itt nem lévén olyatén játszó

---

[1]) Damiani Ladislaus: Orationes. Tyrnaviae, 1742. 321. s köv. lap. — Az 1735—36. évi városi számadások közt a színházépítésre vonatkozó tételek előfordulnak. Így szeptember hóban 61. tétel alatt fenyő-gerendákért 22 frt 50 dr; okt. 92. tétel alatt az épitő-ácsoknak 41 frt; decz. 126. tétel szerint a színház és a korcsmaépítéshez használt 30 drb tölgyfagerendáért 20 frt stb. lett kifizetve.

[2]) Egy darabka múlt. Szegedi Híradó 1891. évf. 143. sz.

[3]) Frecskay János: Találmányok könyve. Budapest, 1878. III. köt. 71. lap.

[4]) Kaschnitz József: Ode auf die zu Segedin aufsteigende Mongolfiere. Pest, 1785. 8 dr. 8. l.

[5]) Dr. Váli B.: A magyar színészet története. Budapest, 1887. 71. l.

hely, a játék előadói pedig igen ritkán fordulnak meg, e nemes várost ezen tilalom nem annyira érdekli, mindazonáltal előadván magát az eset, fog teljesíttetni."

Az 1799. év tavaszán is játszott egy német társulat Szegeden[1]). 1802. év elején pedig Lippe József színigazgató (Schauspiel-Unternehmer) kért a tanácstól előadási engedélyt, hogy a városháza termében 16 dráma, 42 színmű és 37 vígjátékból álló repertoire-ját kimeríthesse. A tanács ezt a helytartósághoz felküldötte; de amire onnan az észrevételek leérkeztek s a többi közt a „Nepomucenus János" úgy a „Rinaldó Rinaldini vagy Fernando Fernandini" stb. darabok színrehozatala eltiltatott, akkorra Lippe már felszedte sátorfáját. A tanács ennélfogva július 20-án Zombory Pál tanácsnokot, mint a „theatrum commissariusát" utasította, hogy jövőre ezen felsőbbi tilalomra ügyeljen.

Lippe társulata az 1805. végén is megfordult Szegeden s a decz. 20-án tartott tanácsülésből „csendes magaviseletéről" hatósági bizonyítványt nyert.

Az idegen múzsa hódításainak hatása alatt az ifjú Babarczy Imre Csongrád megye későbbi alispánja, „Die seltene Männerkur" című háromfelvonásos vígjátékot irt, melyet 1804-ben ki is nyomatott.

Német társulatok még ezután megfordultak Szegeden, de kiválóbb támogatásban soha sem részesültek. A városnak ez időben ugyan előkelő, vagyonos és művelt német polgársága volt, melynek körében a magasabb műveltségű, előkelő külföldi utazók és vendégek is kellemesen érezték magukat[2]) s a belvárosi társadalom egészen német jellegü volt[3]). De e polgárság magyarosodásra törekedett, amint hogy az új nemzedék már egészen magyar lett. A hatóságnak és a külvárosi lakosságnak nemzeties iránya és hangulata a német társadalomra döntő hatással volt.

A nemzeti irány és hangulat különösen József császár halála után hatalmasan nyilatkozott meg. A magyar érzés, magyar nyelv és szellem az akkori általános fellendülés alatt sehol sem lüktetett erőteljesebben, mint Szegeden. A tanács már 1791. évi ápr. 7-én elhatározta, hogy jövőre jegyzőkönyveit a latin nyelv kiküszöbölésével az „édes magyar nyelven" vezeti. Elhatározta a többi közt azt is, hogy a város újon emelendő székházában a magyar múzsa részére színpadot

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1799. év márcz. 26-án 403. sz. a.

[2]) Gróf Hofmansegg: Utazás Magyarországon. 1793—94-ben. Fordította Berkeszi. Budapest, 1887. 83—96. lap.

[3]) A nagyobb ünnepélyek alkalmából kiadott predikatiók, ima- és énekeskönyvek stb. többnyire németek voltak. („Szeged könyvészete" című kézirati gyűjtemény.)

rendez be. Mindenki örült, hogy a budai országgyűlés alatt, 1770-ben Kelemen László az első magyar színtársulatot megalakította s számítottak arra, hogy a magyar theatristák Szegedet is felkeresik.

Az új széképület az 1800. év nyarán el is készült s az emelet déli részén a színpadot, a nézőteret (szála, tánczterem) és a kávéházat berendezték. A színpad még el sem készült, de ennek híre messze eljutott, el Kelemen Lászlóig, ki ekkor egy új társulattal Nagyváradon időzött. Innen írt 1800. évi febr. 14-én a tanácshoz, jelezvén Szegedre való jövetelét s tudakolta, hogy a színpad és nézőtér fel van-e szerelve s azért „milyen árenda leszen határozva“[1]). A tanács február 27-én tudatta Kelemennel, hogy a berendezés még nem kész, „s ami illeti ennek árendáját, az igen gyenge és csekély fog lenni, mert mi és népeink inkább gyönyörködnek a játéknak szemlélésében és a magyar nyelv s nemzet dicsőségében, mintsem az ilyetén árendának jövedelmében“[2]).

Májusban nagy sietséggel már a színpad díszes függönye is elkészült, melynek tervét Kelemen László támogatásával Vedres István készítette el. A függöny egyik oldalán „a két magyar haza oltára“ volt kifestve, előtte a várost jelképező női alakkal; másik oldalán Janus oltára Minervával, az előtérben Hercules, Attila, Nagy Frigyes, II. József és Mátyás király alakja, úgy a szegedi vár képe volt előtüntetve, a háttérben pedig Parnassus és Helicon csúcsai a castiliai forrással s a szárnyas Pegazussal[3]).

Az új széképületnek s az abban berendezett színház és szálának ünnepélyes megnyitása 1800. évi november 25-én fényes tánczvigalommal egybekötve történt meg. Ez alkalomra Benyák piarista a a tánczos párokat lelkesítő alkalmi dalt írt. November 29-én pedig nyilvános árverésen a színház, szála és a kávéház 7 évre Kovács Györgynek bérbeadatott, de a szerződésben a tanács kikötötte: „valamint az ezen alkalmatosságban levő teatrumnak felállításában az a főczél, hogy abban a nemzeti magyar nyelv tökéletesítése által az erkölcsi és polgári boldogság előmozdítása lehetőképen eszközöltessen: úgy ennek magyar erkölcsi játékszín nevezete mindenkor fel is maradván, az árendátor ugyan teljes birtokában leszen a teatrumnak; következésképen abban német vagy más játszótársaságot is bocsájthat és az ilyen társasággal tetszése szerint alkudhat, mindazonáltal a magyar játszótársaságnak, az erre levő különös tekintetből, ezen teatrumban mindenkor és így akkor is, ha netalán az árendátor már más nyelven játszókkal megalkudott volna, nemcsak elsősége leszen a játékra, hanem ezen társaságot az árendátor egy-egy napi játékért

[1]) Oklevéltár CCX. sz. a.

[2]) Oklevéltár CCXI. sz. a.

[3] Szeged v. közigazgatási levéltára.

feljebb egy forintnál nem is taksálhatja, a játékot pedig annak akármikor megengedni és a teatrumot szálájával, ruhatartó és öltöző-szobájával együtt által adni tartozik"[1]).

A magyar színügy ápolására tett ezen rendelkezésért Kelemen László, ki már társulatával ekkor Szegedre ért, még ugyanazon nap a tanács előtt személyesen megjelenve, szóval mondott köszönetet.

A színpad a bécsi, linczi, pesti és temesvári színházak mintájára volt berendezve. A díszleteket és gépeket Nessenthaler, az időben hírneves színházi festő állította elő.

A fellépést tehát mi sem gátolta s valószínű, hogy Kelemen már deczember havában gyönyörködtette Szeged közönségét; de semmi nyoma sem maradt, hogy mit és meddig játszottak. Hihetőleg a züllőfélben volt társulat feloszlása vetett véget a játéknak.

Annál többet tudunk a Wesselényi pártfogása alatt Kolozsvárott alakult társaság szegedi szerepléséről.

Vedres István, Szeged nagy fia, a város érdemes főmérnöke, ép oly lelkes magyar, mint Dugonics vagy Horváth István, égett a hazafiúi lelkesedéstől, a magyar nyelv- és nemzetiség lángoló szeretetétől. Már 1790. évben „A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedés" című művet adott ki, mely három kiadást is ért. Majd a „Magyar nemzeti lélekről egy-két szó" című művével ért el kiváló hatást. Foglalkozott a színügygyel is és 1809-ben „A haza szeretete, vagyis Szeged városának a törököktül való elvétele" című vitézi játékot adott ki. Vedres az 1803. év nyarán levélben kereste föl Wesselényit a végből, hogy a kolozsvári társulat tagjainak egy részét, mely Magyarországra volt indulandó, Szegedre is küldené el. A felhívásra örömmel jelentette Wesselényi a tanácsnak, hogy kész a társaságot Szegedre is leküldeni, ha az ügyek intézésével és a pénztár felügyeletével a hatóság valakit megbízni hajlandó[2]). Vedressel is tudatta, hogy a kolozsvári társaságot az őszszel Szegedre küldi, kérvén őt, hogy a társaság kormányzását vállalná el[3]). Vedres nem is vonakodott ettől s kijelentette, hogy a társaság sikereinek előmozdítására minden lehetőt elkövet[4]).

A tanács július 4-én tartott üléséből válaszolt Wesselényinek,

---

[1]) A szerződés Szeged v. közigazgatási levéltárában. Váli B.: A magyar színészet története. Budapest, 1887. műve 209. lapján e gondoskodást Wesselényi érdemeül rója fel. Ennek semmi nyoma, de egyáltalán ki is van zárva, mert még 1803-ban is Vedres ösztönzésére küldte el Wesselényi az erdélyi társulatot Szegedre. — Lásd egyúttal: Magyar Kurir 1801. év. I. fertály 57. lap.

[2]) Oklevéltár CCXII. sz. a.

[3]) Oklevéltár CCXIII. sz. a.

[4]) Oklevéltár CCXIV. sz. a.

áradozó szavakban biztosítván őt arról, hogy a társaságot örömmel fogadja.

Ily előintézkedések után az erdélyi társaság 1803. évi szeptember hó elején érkezett Szegedre. A kis társulat szeptember 8-tól október 3-ig 17 előadást rendezett, de az anyagi siker elmaradt[1]) s a tagok egyrésze útra sem kelhetett.

Noha felsőbb rendeletek értelmében a tanuló ifjúság a tánczvigalmak és színházak látogatásától el volt tiltva, a színészek felsegítési ügyét mégis a tanuló ifjúság karolta fel. Október 9-én javukra színielőadást és ezt követőleg tánczvigalmat rendeztek a diákok, amikor is „Mátyás király, vagy. a nép szeretete, jámbor fejedelmek jutalma" című 3 felvonásos „érzékeny" darabot adták elő[2]).

Sokkal sikerültebb volt az 1806. évi kirándulás, amikor Ernyi Mihály vezetése alatt egy újabb, népesebb és tökéletesebb társulat érkezett Kolozsvárról, illetőleg Debreczenből. A társaság ezúttal is a tanács meghívására, Wesselényi ajánló levelével érkezett meg[3]). A vendégek lelkes fogadtatásáról Benke József, a társaság egyik tagja a következőket jegyzé fel: „amilyen újság volt nagyobbára mindnyájunk előtt ez a város, épen olyan ismeretlen, hallatlan és példa nélkül való az a szíves jóakarat, melylyel az odavaló publikum fogadott." A tanács egyik küldötte ünnepélyesen fogadta az érkezőket s tudtukra adta, hogy ingyen lakásokról és fűtésükről gondoskodott. Az előkelő polgárság versengett a vendégek kapkodásában. Mindenki úgy fogadta őket, mint barátját, gyermekét. Ez nem pusztán vendégszeretet, hanem egyúttal tüntetés volt a magyar színészetért.

A társaság tagjai közt voltak: Ernyi, mint egyúttal a társaság vezetője, Andrád Elek, laborfalvi Benke József, Kántor Gerzson, Kemény János, Magyar György, Murányi Zsigmond, Nagy János, Némethy Sándor, Simonfi György, továbbá: Ernyiné, Lefebre (Szakács) Teréz, Szikszai Julianna. Napjaik jól teltek s az élénk látogatottság következtében nemcsak hogy zavaruk nem volt, de fölösleggel rendelkeztek. Ám nagy baj volt az, hogy a színpadnak s illetőleg zsinórpadlásnak nem volt menyezete. Télen bármennyire fűtöttek is, a zsinórpadlás cseréptetőzetén keresztül a meleg elpárolgott. A hidegben aggodalmak közt játszottak, féltve különösen a nőket, kik úgy is kevesen voltak, hogy kibetegednek. De szerencsére egyiküknek sem lett baja.

---

[1]) Dr. Váli B.: A magyar színészet története. Budapest, 1887. 217. lap. Az előadott darabok közt volt Vedresnek „A haza szeretete" című színműve.

[2]) A szegedi színészetnek talán e nemben legrégibb emléke kis ívrétű színlap, homlokzatán Magyarország és Erdély czimerpajzsa látható. Sajnos, hogy a játszók nevei a színlapra nem kerültek.

[3]) K. Papp Miklós: Történeti Lapok. Kolozsvár, 1874. I. évf. 782. lap.

Az előadások október közepétől márczius végéig tartottak. Naponkint volt játék, sőt a vasárnapi előadások miatt kellemetlenségük is volt. Ugyanis a terem már előzőleg a vasárnapi tánczvígalmak tartására ki volt adva s a bérlő e napokon a szálát, vagyis a nézőteret nem akarta Ernyi rendelkezése alá bocsájtani. A panasz a tanács elé került, mely november 13. ülésében úgy döntött, hogy „az erkölcs pallérozódás az egészséget vesztegető tánczná nemes Szeged városában csakugyan előbb való tekintetet érdemel", igy hát a színjátékok ünnep- és vasárnapokon is megtarthatók délután 4—7 óra között, mi nem is gátolja azt, hogy a tánczvígalmak 8 órakor megkezdessenek.

Ernyinek egy másik kérelmét, hogy a zártszékek készítésére fordított 123 frt kiadása megtéríttessék, — daczára annak, hogy a zártszékek a város birtokába jutottak, — a febr. 12-én tartott tanácsülésen kedvezőtlenül intézték el és pedig annálfogva, mert az udvari kamarának erre vonatkozó előzetes engedélye nem volt.

De ezért a társaság rövidülést nem szenvedett. Havonként 6—7 száz forint bevétel volt s a tagok fizetésén kívül a ruhatár és díszletek gyarapítására fordított jelentékeny kiadások után is szép tőkével távozhattak Budára. Búcsúelőadásul „Maxvil Róbert, vagy az embergyűlölés és megbánás" czímű darabot játszották, melyen nemcsak a közönség, de a színészek is annyira elérzékenyültek, hogy „könyhullatásuk a játék huzamos folytatását számtalanszor megakasztotta."

Ernyinek és távozó társulatának hálával telt érzékeny búcsúlevelét, melyben a hatóság és polgárság vendégszeretetét és pártfogását nem győzik magasztalni, az 1807. évi április 3-iki ülésen olvasta fel a tanács, melytől a legkedvezőbb ajánló levelet nyerve, a fővárosba mentek, hol május 8-án kezdték meg előadásaikat 11 évvel azután, hogy Kelemen László lelkes törekvései hajótörést szenvedtek[1]).

Alig távozott a társulat Szegedről, a színházat rendkívüli baleset érte. Július 2-án a színpad tetőzetét egy iszonyú esőzuhatag áttörte s a beömlő víztömeg az összes készleteket, díszítményeket megsemmisítette. A helyiségek annyira megrongálódtak, hogy nagy költséggel, sok idő múlva lettek jókarba helyezve.

A színház egyelőre igénybevétel nélkül volt. 1811. évi július 19-én a tanács Probszt Leopold német színigazgatónak engedte át előadásonkint fizetendő 6 frt díjért. A következő évben is Probszt

---

[1]) Oklevéltár CCXVI. sz. a. — Szeged v. 1806. és 1807. évi tanácsi jegyzőkönyvei az idézett napokról. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. Budapest, 1887. I. k. 351—354. és 591. l. — Váli Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1887. 241—245. l. — K. Papp M.: Történeti Lapok. Kolozsvár, 1874. I. évf. 781—783. l. — Könyves Máté: Játékszíni koszorú. Budapest, 1834. 25—27. — Vahot: Magyar Thalia. Pest, 1853. 90. lap.

társulata játszott a szegedi színpadon, most már előadásonkint csak 3 frt díjat fizetve, de ez is terhes volt. Leszállítást kért s a tanács aug. 27-én a használati díjat 2 frtra mérsékelte, mivel „a nézők száma igen-igen megfogyott.“ 1812. évi november 7-én a vásári komédiások három előadásra, november 23-án pedig Fencolli Bertalan két előadásra nyerte el a „magyar nyelv pallérozása és a jó erkölcsök terjesztésére“ emelt csarnokot. Majd a Piovani-féle „mesterséges ritkaságok“ viaszbáb-csoportozat tulajdonosa jelent meg, aki azonban nem a szálában, hanem a „hídutczai Quarta-házban“ állította fel nagy csodálkozást keltett bábuit, melyek közt Scipio, Aristoteles, Diogenes, XVI. Lajos és neje, Napoleon stb. „hűséges ábrázolatokban“ volt látható.

Ily meddő állapotok közt a tanuló ifjúság állt be a néma múzsa szolgálatába s több működedvelő előadást rendezett. A többi közt 1815. évi november 26-án rendezett előadásuk 127 frt tiszta jövedelme a pesti nemzeti színház felépítésére lett beszolgáltatva[1]).

A nemzeti színház alapjára már ekkor, de később is, széleskörű gyűjtések történtek. Így az 1836. évben a tanács 500 frt, a polgárság pedig 1010 frt 50 kr. adományt küldött Pest vármegye alispánjának[2]). A nemzeti színház ügye iránt való lelkesedés részben onnan támadt, hogy a pesti színtársulat egy része 1816. évben Láng Ádám János igazgatása alatt Szegedre jött s itt hosszabb ideig játszott. Igazi művészi színvonalon álló előadásaik soká feledhetetlenek maradtak.

A társaság lejövetelét Kulcsár István a tanácsesal jó előre tudatta. 1815. évi nov. 27-én a tanács örvendve fogadta a hírt s kijelenté, hogy a vendégeket a „lehetségesekben segítendi.“

Láng társulata 1816. évben kezdte meg vándorútját s Halasról egyik tagját — Kilényit — Szegedre előre küldte, hogy a színpad átengedése ügyében értekezzék. Kilényi ügyesen forgolódott s a tanács a színház használatát minden díjfizetés nélkül engedte át[3]).

A társaság július 26-án érkezett meg és a Láng Ádám felvigyázó, (ki a tagokat a jövedelem arányában kéthetenkint fizette) Kilényi Dávid perceptor, Ujfalusi Sándor kontrollor, Farkas József, Szentpéteri Zsigmond, Kontz József, Várady Károly, ifj. Láng Lajos, Halabori Miklós, Kramarits János, továbbá: Bősi Anna, Láng Mária, Mester Francziska, Tellerné Borbála tagok által aláírt terjedelmes „társasági

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve az említett évek illető napjairól.

[2]) Székely József: Magyar játékszín. Budapest, 1887. 165. és 188. lap.

[3]) Kevéssel azelőtt Szegeden Villi színigazgató német társulata játszott. Lásd Id. Szinnyei József: A komáromi magyar színészet története. Komárom, 1882. 89. lap.

constitutiók és törvényes czikkelyek" egy példányát a hatóságnak benyújtotta[1]).

Az előadások július 28-án megkezdettek s a közönség a színészekkel, ezek viszont a közönséggel igen meg voltak elégedve. Rendkívüli pártfogásban részesültek s a helyiségeknek az egész évre való szabad használatát biztosítani kívánták. A tanácsnál a társaság tehát azt kérte, hogy a kávéház helyiségei és a tánczestélyek rendezési joga nekik engedtessék át. A tanács szept. 17-én ezért 800 frt bérösszeget állapított meg, amihez a választott község is hozzájárult, sőt az udvari kamara sem tett ellene észrevételt. Ily értelemben 1817. február havában a szerződés Pintér János árvatári ellenőr jótállása mellett megköttetett.

A jövő így teljesen biztosítva volt s Szeged az alföldi színészetnek igazi központja és fenntartója lett. Mert a társaság az év bizonyos részében, néha több izben is Szegeden játszott, de közbenközben ellátogatott Makóra, Becskerekre, Bajára, — leginkábbb pedig Szabadkára, hol ugyancsak kiváló pártfogásban részesült[2]).

Csaknem két évtizeden át szolgálta e társaság az Alföld közművelődési ügyét előbb Láng Ádám, később Kilényi Dávid, utóbb pedig s illetőleg 1832. évtől fogva Abday Sándor igazgatók vezetése alatt. A tagok ugyan lassankint változtak és eltávoztak, úgy hogy utóbb a pesti tagok egyike sem volt már a társulatnál, mely különben mindig jó erőkkel dicsekedett. A tagok sorában volt Balog Döme, Erdős Lajos, Farkas, a kitünő tánczművész, Hubenai Ferencz, Király János, Kiss Kálmán, Kőrösi Ferencz, Nagy István, Német, Mészáros, Molnár, Parásó, Sóvári, Szákfi, Szántai, Szőke, Szőllősi, Török; a nők közül pedig: Böszörményi Johanna, Dellné, Parásóné, Szalainé, Szaplonczainé, Széppataki Johanna, Udvarhelyiné stb.[3]).

Közbe-közbe ugyan más társulat is megfordult Szegeden. Így az 1823. év nyarán a debreczen-nagyváradi Wanza Mihály-féle társaság két hónapig játszott Szegeden, anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt sikereket aratva.

E társaság a vár udvarán, a szénaraktárban játszott s aug. 24-én „Kemény Simon és Hunyadi János" czímű műben búcsúzót el a hálás közönségtől, melynek a „nagy munkaidő és pénzszűke" daczára is nagy pártolását vívták ki. 1827. évben pedig az erdélyi társaság töredéke, mely innen Szabadkára, Pécsre és Székesfehérvárra ment, játszott Sze-

---

[1]) Ez érdekes színügyi szabályzat Szeged v. közigazgatási levéltárában 2767/1816. sz. a. őriztetik.

[2]) 1818-ban még Aradon és Temesvárott is megfordult. Lásd Váli Béla: Az aradi színészet története. Budapest, 1889. 13. lap.

[3]) Egykorú színlapok a Somogyi könyvtárban.

geden. Ez a társaság július 9-én a „Tolvaj szarka“ operával nyitotta meg s ugyanazon hó 22-én a „Három századdal“ fejezte be vendégelőadásait[1]). Színre hoztak néhány dalművet is. Ezen társulattal fordult meg Szegeden Déryné is, a nagy művésznő, ki néhány előadáson mint vendég lépett fel[2]).

Abday társulatának működése alatt a színészet kiváló pártolásnak örvendett. Úgy a hatóság, valamint a kaszinó választmánya odatörekedett, hogy Szabadkával szövetkezve, a társulat állandó fenntartása biztosíttassék. Különösen az 1833. év folyamán ez ügyben a szabadkaiakkal több értekezletet tartottak, sőt szerették volna Nagy-Becskereket s illetőleg Torontál vármegyét is az érdekeltségbe bevonni. E tervezet mozgatója Babarczy Imre, csongrádmegyei alispán volt, de fáradozásai kárba vesztek. A kaszinó választmánya egyébként bérlőket gyűjtött[3]), a színészeket buzdította és segélyezte.

Ez időből a szegedi színészetet érdeklő tudósítások is már gyakoriak. Ezeket Miskolczy István, a város egyik aljegyzője írta. Az akkori ifjúság egyik tehetséges tagja, Jéger (Vadász) Emánuel pedig színműírással is foglalkozott s 1833. évi okt. 20-án „Virginia, a borzasztó bírói ítélet véres áldozata“ című szerzeménye előadásra is került[4]).

Az 1831. évben új társulat jött Szegedre. Ennek tagjai közt voltak: Balla igazgató, Kőszeghi, Szilágyi, Váradi, Török, Pataki, Végh, Kovács, Lázár, Váradiné stb. Május—június hónapokban játszott, de nem mindennap s ha egy-egy nagyobb eső jött közbe, az előadást el kelle halasztani, mert az utczák nem voltak világítva és a nagy sarak miatt lehetetlen volt közlekedni. Az előadások elhalasztását külön színi értesítések tudatták[5]).

A következő, vagyis az 1836—37. évekre újra Abday társulata jött Szegedre. Az utóbbi alkalommal április—szeptember hónapokban játszottak, de hetenkint rendszerint csak három előadás volt. A közönség tetszését annyira megnyerték, hogy később is mindig ezen társulatot óhajtották. A társaság anyagi ügyei rendkívül kedvezőek voltak. A havi bérlet 12 előadást foglalt magában s havonkint 600, hat hónapra pedig 3600 frt bérletbevétel volt biztosítva. De a napi bevételek is igen kedvezők voltak.

A tagok közül legjobban Baranyay, Bohári, Chiabay Czelestin, Gyarmathy, Munkácsy, Szákfi, Szerbényi, továbbá Adayné, Chiabayné

---

[1]) Bayer József: A nemzeti játékszín története. Budapest, 1887. I. köt. 461. lap. — Könyves Máté: Játékszíni koszorú. Budapest, 1834. 62. lap.

[2]) Déryné naplója. Budapest, 1880. II. köt. 434. lap.

[3]) A bérlet 12 előadásra váltói 5 frt volt.

[4]) Honművész 1833. évf. 55—62. sz.

[5]) Egykorú színlapok és értesítések a Somogyi könyvtárban.

és Munkácsyné tetszettek. Az előadott darabok közt volt április 10-én „Az ál Iván czár elfogatása Szeged városában néma képzetben.“ Május 16-án pedig Mihályfi József szegedi ügyvédnek „Terv“ czímű szerzeménye került színre[1]), melyet 1841-ben is előadtak.

A következő — 1838. — évben Farkas József társulata kereste fel Szegedet. Ez a régi Farkas-, továbbá a Keszy József- és a Kőrösy Ferencz-féle téli társulatokból szervezkedett. A tagok közt volt: Árvai István, Baranyi Péter, Botos József, Breznay Mihály, Deésy Zsigmond, Egedy Károly, Fekete János, Földváry Vincze, Keszy József, Kőrösy Ferencz, Szőcs Imre, Tolnay Ödön, Udvardy István, úgy Borsódi Júlia, Kőrösyné Stromp Katalin, Kántor Katicza, Miskolczi Lilla, Szabó Júlia, Udvariné Soós Julianna, Vári Nina. Április 29-től július 12-ig 42 fellépésük volt. A „Játékszíni választmány“ most is buzgólkodott, hogy a régi bérlőket összetoborozza. De a pártolás már hanyatlott s a közönség egyrésze panaszkodott; játékukat kielégítőnek nem találták s a kritika sem nyilatkozott felőlük kedvezőleg. Jellemző a színészeknek ezzel szemben a következő védelme: „ki azért jön színházba, hogy Müller leánykája kis lábait csodálja, vagy Macbeth nője piczi kezit kész volna elnyelni, midőn a vércseppeket, mint gyilkossága tanuit, álmában törleni igyekszik s repülni hagyja ámultában a mondottakat; az nem javul a színházban. Szóval, csak úgy lehet a színház is erényiskola, ha oda megútálni a gonoszt és fondort és követésre méltónak találva az erényt, csak erényért megyünk“[2]).

Ugyanez a társaság Keszi József, Kőrösi Ferencz és Pethő Czelesztin hármas igazgatása alatt az 1839. évben ismét Szegedet kereste fel s április hó 1-től június 13-ig 48 előadást tartott. Június 9-étől fogva többnyire Rókuson, a pacsirta-kertben (Kossuth Lajos-sugárút 37.) felállított nyári színkörben játszottak, hol Lipcsei Klára hét izbeni vendégfellépte sem gyakorolt nagyobb vonzerőt[3]). E nyári színkör még az előbbi évben készült. A színpad kezdetleges kis alkotmány volt és csak ez volt tetőzve, míg a közönség a szabad ég alatt, árnyas fák közt nézte az előadásokat. Egy német színtársulat alkalmára készült mindez, mely társulat ez évben is ellátogatott Szegedre. „Minden szebb ízlést tipró, aljas és untató előadásaikat“ a közönség csaknem jobban látogatta, mint a magyar társaság játékait[4]), mi eléggé mutatja, hogy

[1]) Honművész. 1837. évf. 27—51. sz. — Várady Pál: Játékszíni Nefelejts. Szeged, 1836. — Id. Szinnyei József: A komáromi magyar színészet története. Komárom, 1882. 92. lap.

[2]) Botos József: Játékszíni fűzér. Szeged, 1838.

[3]) Gönczy Sámuel: Játékszíni zsebkönyv. Szeged, 1839.

[4]) Jelenkor, 1840. évf. 49. sz. — Hirnök, 1840. évf. 48. sz. — Uhlich Honorius: Theatralisches Angedenken den Freunden der Kunst gewidmet. Szegedin, 16 dr. 8. lap, év nélkül.

a méregből csak egy szemernyi is elég, hogy mételyezzen. A következő — 1840. — év nyarán Schätzl Lajos már harmadízben jött Szegedre, mely a német múzsa valóságos otthonának ígérkezett. Most is pacsirtakerti előadásaikat nagy pártolás és biztató kilátások közt kezdették meg.

Az akkori lelkes ifjúság, melynek vezére Osztróvszky József volt, a tolakodók térfoglalásán felboszankodva, hatalmas mozgalmat indított meg. Minden befolyásukat felhasználva, a családokat a német játékok látogatásáról lebeszélték és visszatartották. Így Schätzl „meglepő csinossággal kibővített" színpadján tartandó előadásai lassankint elnéptelenedtek s utóbb már a katonatiszteken és néhány csökönös németen kívül más nézője nem maradt s így megbukott. Szeptember közepén több ezer forint adósság hátrahagyásával szökött meg s a német direktorok ezentúl gondolni sem mertek Szegedre[1]).

A német színügynek ez a kudarcza a német polgárok egy részét felboszantotta és daczból hol a pacsirta-kertben, hol a városházi színpadon, névre szóló meghívók mellett német műkedvelői színielőadásokat rendeztek. A zártkörű társaság is mind kisebbre olvadt. Csak az 1842. évi május 28-án, midőn a modori tűzkárvallottak javára, tehát jótékony czélra játszottak a német műkedvelők, seregelt egybe a polgárság s a zuhogó zápor daczára is a nagy szála egészen megtelt.

Az ifjúság most arra nézve is mozgalmat indított, hogy a közelgő téli évadra egy kiváló társulat kerüljön Szegedre s ennek léte kétségen kívül biztosíttassék. Bérletek gyűjtésén fáradoztak s a kaszinó, valamint a hatóság támogatását is megnyerték. A tanács a nézőteret ki is javíttatta, díszletekre és felszerelésekre felsőbbi jóváhagyás reményében 6000 frt kiadást tett.

Miután havonkint 12 előadásra a napi jegy elárusításon felül összesen 16,200 frt bérletbevétel biztosítva volt, Komlóssy Ferenczczel, a nemzeti színház volt igazgatójával léptek érintkezésbe, ki 1840. évi október havában 40 tagból álló opera- és színmű-társulatával Szegedre jött[2]).

---

[1]) Hírnök. 1840. évf. 82. sz.

[2]) Tagok voltak: Almásy István, Balázsi János, Baranyi Péter, Bartók József, Bíró József, Gócs Engelbert, Havi Mihály, Hubenay János, Kovács András, Kovácsi Károly, Kálmán György, Kaczvinszky János, Lossovi János, Mezei Salamon, Molnár József, Nagy József, Somogyi Sándor, Szép Edvárd, Szilágyi József, Udvarhelyi Sándor, Városi József, — Baranyiné Bartók Eszter, Bartókné, Egressiné, Erkelné, Gusztinyi Julia, Gócsné, Haviné, Kálmánné, Komlóssyné, Komlóssy Ida és Paulina, Szilágyiné stb. — A zenekar Hahnel Frigyes igazgatása alatt 16 tagból állt. — A színházi helyárak voltak: zártszék a páholyban 1 frt; földszinti számozott hely 50 kr.; földszinti első hely 30 kr., karzat 15 kr., mindez váltóban.

Komlóssy hat hónapig gyönyörködtette Szeged műpártoló közönségét. A társaság művészi színvonalon állt, ezenkívül a nemzeti színház tagjai közül is többen, nevezetesen Egressy, Szakácsy, Szerdahelyi, gyakran lerándultak vendégszerepelni. Az utóbbi búcsúfellépte alkalmával tisztelőitől emlékül arany serleget nyert[1]). A magyar színművészetnek Szegeden ez volt az első aranykora.

A következő évre már nem sikerült a kitünő társulatot megnyerni. 1842. évi szeptember havában rövid ideig Kovácsi gyenge társulata időzött Szegeden[2]). A meddőséget ennélfogva az ifjúságnak működvelő előadásai pótolták, melyeknek jövedelme a kisdedóvó intézet felállítására lett szentelve.

Az 1843. évben a Bartók—Egri-féle társaság került Szegedre, mely az ugyanezen év tavaszán Debreczenben feloszlott nagyobb társaság töredéke volt. A társaság Karczagon, Szarvason, Makón, Aradon játszott rövidebb ideig s mindenütt csekélyebb részvét mellett. A nélkülözésektől kimerülve értek Szegedre s július 22-én kezdették meg előadásaikat. Szeptember közepéig 29-szer léptek fel, mely idő alatt Egressy hétszer, Laborfalvi Róza pedig hatszor játszott mint vendég[3]).

Az 1844. és 46. évben az erdélyi dalszínház társaság tagjai jelentek meg Szegeden s arattak nagy sikereket[4]). De ezenkívül 1844. évi márczius—április hónapokban Szerdahelyi kis társulata s az 1846. évi márczius—április hónapokban pedig a Gócs-féle dráma- és opera-társaság játszott, melynek anyagilag bár jól folytak dolgai, mégis a nagy fegyelmezetlenség miatt feloszlott[5]). Ekkor, vagyis az 1846. évi május hóban a Kilényi—Veszter-féle jóhírű, de már igen eladósodott társaság jött Szegedre, mely augusztus közepéig játszott, közben az

---

[1]) Hirnök, 1840. évf. 82. sz. — Nemzeti Ujság, 1841. évf. 3., 11., 58., 56. sz. — Szegedi nemzeti játékszín zsebkönyv. Szeged, 1841. 8 dr. 175. l. — Egykorú színlapok a Somogyi könyvtárban és a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában.

[2]) Szuper Károly színi naplója 1821—1850. (Abafi L.: Hazánk. Budapest, X. köt. 317. lap.)

[3]) Turcsányi Imre: Szegedi játékszíni zsebkönyv. Szeged, 1843. A gyenge társulat tagjai voltak: Bartók József, ifj. Bartók Antal, Bernárdi Ferencz, Demjén Mihály, Egri János, Futó Lajos, Kövessy József, Tóth Károly, Bartókné, Darvas Etelka, Demjénné, Janka Mari, Egriné, Kratochvill Antónia, Kövessyné, Nehezovits Petronella, Molnárné és Navarra Mari.

[4]) Egykorú színlapok a Somogyi könyvtárban és a szegedi kegyesrendi ház könyvtárában. A tagok közt látjuk: Albisit, Almásit, Balázsit, Dömét, Erceseit, Gyulait, Hódit, Károlyit, Kaczvinszkyt, Kovácsot, Laczkót, Szabót, Szerdahelyit, Zsivorát, Erkelnét, Kaczvinszkynét, Laczkónét és Lukácsi Antóniát. — Hírnök, 1844. évf. 92. sz.

[5]) Szuper Károly színi naplója 1821—1850. (Abafi: Hazánk XI. köt. 41. és 134. lap.)

aradi vásár alkalmából kirándulást téve Aradra. E társaságnál volt Déryné s ő rajta kívül még Polyákovicsné, szabadkai működvelő úrnőnek néhány fellépése keltett kiváló érdeklődést. Kezdetben meglehetős számú közönség nézte az előadásokat, sőt júliusban, midőn gr. Széchenyi István a Tiszaszabályozás ügyében néhány napot Szegeden töltött, zsúfolt ház előtt játszottak. Hanem később nagy részvétlenség mutatkozott. A gyakori tűzveszélyek miatt a közönség nem mert hazulról távozni. A Nagy Ignácz-féle „Állatok gyűlése" című paródia, melyben a szereplők állatjelmezekben lépnek elő, ujdonságánál fogva első ízben még hatott s telt ház előtt játszottak, de már másodízben igen csekély számú közönség gyűlt egybe[1]).

1848. évi őszön Latabár társulata érkezett Szegedre. Abban az időben ez volt az egyetlen társulat, mely szét nem bomlott s mely sikerrel működött. Itt tünt fel először mint kezdő színésznő Munkácsy Flóra[2]). A következő év június és július havában pedig, amidőn Szeged hadi központ, a kormány és a parlament székhelye volt, Havi Mihály tartott előadásokat. A társulat a vár mellett lévő sétatéren, az előző évben hevenyészett és később sörcsarnokul átalakított színkörben játszott. A pesti nemzeti színház tagjai közül többen, különösen Szentpéteri, gyakrabban lépett itt fel vendégül[3]).

A szabadságharcz után amily megalázás és szenvedés érte a nemzetet, ugyanazon sors jutott osztályrészül a magyar színészetnek is. Küzdelmes napokat élt, talán nehezebbeket, mint egykoron. Az absolut hatalom amint észrevette, hogy a mindentől tartózkodó és mindent visszautasító magyar nép egyedül a színészet iránt vonzódik s egyedül a színpad éleszti a szunnyadó nemzeti érzelmeket s már csak a színpadon láthatja a magyar nemzet dicső multját biztató képekben megújulni: a színügyet cenzura alá vette és a darabokat többnyire megcsonkította vagy előadásukat eltiltotta. Még az olyanokat is, mint például az „Evangelium és családi élet" eltiltották.

Egymásután következtek a mindenféle megszorítások, mind megannyi boszantások. Így a színlapokon ki kelle tenni a darabok német czimét is. Mindenben czélzást, politikai vonatkozást talált a rendőrség, amiért azután fenyítéket szabott ki. Valóban a szereplők attól féltek, hogy ahány tapsot aratnak, annyi napi fogsággal sujtatnak. A színészek különös felügyelet alatt álltak; magánéletük viszonyait és érintkezéseiket a rendőrség folyton kutatta. Bonyhády megyefőnök

---

[1]) Szuper Károly színi naplója 1821—50. (Abafi: Hazánk, XI. köt. 137—141. l.

[2]) U. o. 192. lap.

[3]) Szegedi Hírlap 1849. évf. hirdetési rovatában megjelent színi közlemények. A tagok közt voltak: Benke, Fehérváry, Latabár, ifj. Szabó, Török, Gócsné, Körösi Mimi, Latabárné, Törökné stb.

elrendelte, hogy a közhangulatról szóló napi- és heti bizalmas jelentésekben, különösen a színházi, kávéházi és korcsmai eseményekre, valamint a notoriusokra, zsidókra, színésznőkre és kéjhölgyekre kell kiterjeszkedni[1]). Ilyen megalázó szempontból lett megítélve az időben a magyar színügy s nem csoda, ha lassankint tért veszített még oly városban is, mint Szeged s ha rovására a német színügy örvendett fellendülésnek.

Az 1850—51. év telén a Latabár Endre és a Döme-féle társulat került Szegedre s ekkor a bérleti cyklusok már 6—6 előadásra zsugorodtak[2]). Az 1851. év nyarán pedig Hetényi társulata játszott. Aug. 17-én a Feleky-pár vendégjátéka alkalmával Bonyhády megyefőnök azt kívánta, hogy a játék díszelőadáskint hirdettessék és tartassék meg. Hetényi azonban attól tartott, hogy a loyalitási tüntetésnél fogva elveszti a polgárság támogatását. A megyefőnök kívánságának tehát nem tett eleget, de ezenkivül az óriási hőség daczára zsúfolásig megtelt teremben olynemű botrány támadt, hogy a megyefőnök másnap az egész társulatot eltolonczoltatni kívánta. Ez ugyan meg nem történt, hanem a városháza terme a magyar színészeknek többé fel nem tárult. Ezentúl ott már csak Léderer Lipót német társulata játszhatott.

A hivatalnokok kara mindent felhasznált, hogy a német előadásokra a közönséget becsalogassa, ami részben sikerült is. A ledér német művésznők is ügyesen szőtték hálóikat, úgy hogy a német színészetnek állandó és biztos közönsége keletkezett s a német társulatnak kedvezőre fordultak napjai, míg ellenben a magyar társulat léteért szorongott.

Hetényi ugyanis addig, míg új állomáshelyről gondoskodhatott, a felsővárosi társalkodási egyesület (kis kaszinó) szűk helyiségeiben rendezett be ideiglenes színpadot. Ide menekült tehát a magyar társulat, míg a német színészek hol a városházán, hol pedig a pacsirtakertben játszottak. Itt az előadások egész orpheumi színvonalra sülyedtek. Szegednek tehát ez időben egyszerre két színészete, magyar és német társulata is volt.

1854. évben Latabár társulata jött Szegedre, mely híres volt annálfogva is, hogy a tagok fix-fizetést nyertek, vagyis nem proportiós társulat volt, mint ahol a tagok aránylagosan osztoztak a napi bevételeken. A társulat előbb a kis kaszinó helyiségeiben játszott.

---

[1]) Megyefőnöki bizalmas rendeletek Szeged v. polgármesteri (elnöki) levéltárában az 1850—55. évi iratok közt.

[2]) A napi jegyek ára ez volt: zártszék 24, földszint 20, karzat 10 kr. pengő pénzben. — A Latabár—Döme társulat kiválóbb tagjai voltak: Benedek, Gönczi, Kecskés, Kocsisovszky, Szathmáry, Török Zsigmond, Zsivora, Erdősné, Feketéné, Latabárné.

Minthogy Bonyhády a felsővárosi társalkodási egyesület működését s a tagok összejöveteleit eltiltotta, ezek most tüntetésből is élénkebben látogatták a színi előadásokat. A hivatalos körök nyomása a magyar színügynek csak használt s megtörtént az, hogy Latabár társulata a tönkrejutott német színészek felsegélyésére jótékony előadást rendezett. Latabár később a pacsírta-kertben is játszott, hol különösen a vasárnapi előadások kiválóan sikerültek. A két karzatra szóló 10 kros jegyekből néha ezer is elkelt. A társulat tagjai közt voltak: Molnár György, Török István, Benedek József stb.

Latabár Szegedről a balatonfüredi nyári színkörhöz ment, de a következő év tavaszán ismét Szegedre jött. Alig kezdték meg játékrendjüket, midőn az 1855. évi nagy árvíz okából mintegy két hétig szünetelniök kelle. De a vész után annál élénkebb volt a pártolás. Jánosiné és Felekyné voltak a közönség kedvenczei, kik jutalomjátékaik alkalmával drága ékszereket kaptak. A közönség ugyanis két pártra volt szakadva s a kegyenczek kitüntetésében egyik párt a másikat igyekezett túlszárnyalni[1]).

Latabár Ismét Balatonfüredre távozott, de az 1855—56. téli évadra már Újfalussy Sándor társulata került Szegedre[2]). De eközben a német színészet hatalmas fellendülést nyert, a ledérség diadalt aratott, melylyel a magyar múzsa szemérme versenyezni nem tudott. A magyar előadások közönsége napról-napra fogyott, ami a színészek törekvéseire rendkívül káros hatással volt.

Csak ha a pesti nemzeti színház valamelyik művésztagja lépett fel vendégül, telt meg a nézőtér. Így Bulyovszkyné felléptei tüneményes lelkesedést keltettek. 1855. évi decz. 20-iki búcsújátéka alkalmával a koszorúk és más értékes emlékek egész halmaza hullott lábaihoz. Ezenkívül két helyi poéta is megszólalt, kiknek verseit az előadás alatt osztották szét[3]).

Ez az időszak volt a szegedi magyar színészet legnehezebb korszaka. A küzdés, nélkülözés mellett gyakori méltatlan megalázásokat kelle tűrnie, dè azért becsületén folt nem esett.

A hazafias polgárság végtére belátta, hogy a jogszerű otthonából

---

[1]) Molnár György: Világostól-Világosig. II. könyv. Arad, 1881. 142—151. és 182. lap.

[2]) A tagok közt voltak: Balog György, Barsi János, Farkas György, Gaál Szilveszter, Grau Jakab, Miksai Vilmos, Ország Gábor, Rozai József, Szaplonczai Mihály, Szentkúti Mihály, Váradi Peller Pál, Clementis Berta, Komárominé Eszter, Kocsisovszky Flóra, Könyvesné Erzsébet, Lossóviné Katalin, Miksainé Zsuzsa, Miksai Ida, Németi Irma, Radics Teréz, Ujfalussyné Lilla, Zárics Júlia. (Lásd: Játékszíni emlékkönyv. Szeged, 1856.)

[3]) Mindkét versezet a Somogyi könyvtárban.

küldözött magyar színészetet a hatalommal szemben ha megmenteni óhajtja, úgy mindenekelőtt arról kell gondoskodnia, hogy állandó színház s kiváltképen nyári színkör létesíttessék. Ez különben a régi hatóságnak is törekvését képezte s már a 30-as évek tervei során felmerült az, hogy a széképületben levő tánczterem és színpad kitelepíttessék. Több felterjesztés után a helytartótanács már meg is engedte, hogy az új színház és tánczterem építésére vonatkozó tervek s költségvetések elkészíttessenek[1]). A közbejött 1848—49-iki események azonban az ezirányban megindult munkálatoknak gátat vetettek. A szabadságharcz után Petrovits törvényszéki bíró fáradozott azon, hogy társadalmi úton s illetőleg részvények útján 80,000 frt tőke állíttassék elő, mint amennyi az új színház és redout felépítésére szükségesnek látszott[2]). De a polgárság nem viseltetett bizalommal Petrovits iránt, ki különben is nemsokára Szegedről elhelyeztetvén, a nagyszabású tervezet mint a légvár összeomlott.

Később Hoffer Károly és Heszler (Heszlényi) József építészvállalkozók karolták fel az állandó színház létesítésének kérdését. 1856. évben a tanácshoz benyújtott kérésükben a Széchenyi-tér északnyugoti sarkán, a Zsótér-ház és takarékpénztár előtt levő területet díjtalanúl kérték átengedtetni azon kikötéssel, hogy az emelendő alkotmány 25 évi használat után ingyen fog a város tulajdonába bocsájtatni s bár az épület tervét is bemutatták, a hatóság tárgyalásokba sem ereszkedett.

Ekkor a jótékony nőegylet karolta fel az ügyet s a tervezett színház építésére felajánlották a kisdedóvó intézet nagy telkét, melyen a vállalkozók lázas sietséggel a nyári színkört fel is építették. Ez a mai Kelemen-utczára szolgáló födött színpadból és magas kerítésű födetlen nézőtérből állt, hol két oldalt emeletes páholysor, hátul mély karzat húzódott körül, a földszinten pedig a zártszékek padsorait helyezték el. Az egész alkotmány fából készült.

A színkör még el sem készült, amidőn Havi Mihály és Szabó Mihály dráma-, népszínmű- és opera-társasága, mely az akkori legjobb vidéki erőkből volt szervezve, megjelent és türelmetlenül sürgette az építkezés befejezését. A munka csak június 10-én ért véget. Az egész alkotmány vállalkozóknak 7000 frtjába került.

De azért a társulat már május 30-án, rögtönözve megnyitotta az előadások sorozatát. Az itt állomásozott vadász-zászlóalj zenekarának magyar nyitánya után Hegedüs Lajosnak „Bíbor és gyász“ 5 felvonásos drámáját adták elő. II. Istvánt Hegedüs, Vak Bélát pedig Paulay

---

[1]) Lásd Petrovits István tanácsnoknak 1846. évben a városi közügyekre vonatkozólag czím nélkül közrebocsájtott javaslata 18. lapján.

[2]) Vahot Imre: Magyar Thalia. Pest, 1853. 307. lap.

személyesítette. Az előadás rendkívüli tetszést, óriási lelkesedést keltett. Midőn Béla király koronázási jelenetét adták elő, a közönség ünnepélyes elragadtatásban tört ki. A közönség sírt, könyezett s mindenki áradozott a boldogságtól, hogy a magyar király koronázását látta a színpadon.

A társaság kitünőbb tagjai voltak: Berzsenyi Károly, Boér, Foltényi, Hetényi, Mezei, Újfalusi, Zoltán, továbbá Boérné, Foltényiné, Hervey Ida, Fehérváryné, Erdélyi Mari, Ferenczy Izabella s akit legelőbb kell vala említenünk, a nemzet csalogánya: Hegedüsné Bodenburg Lina.

Havi és Szabó társigazgatók a multak tapasztalatainál fogva nemcsak a közönség igényeinek kielégítésére, hanem egyúttal a felsőbb körök pártfogásának elnyerésére is törekedtek. Ez utóbbiak pedig azt óhajtották, hogy a nemzeti irányú darabok helyett más, különösen pedig látványos előadásokat, operákat, balletteket stb. honosítson meg. Evégből Aranyváry Emilia és Campilli fellépését kívánták. Az igazgatók nevezetteket 12 fellépésre már meg is nyerték s a művészek el is jöttek Szegedre, de anélkül hogy felléptek volna, visszatértek. Emiatt a lapokban kölcsönös szemrehányások jártak. Egyik részről azt hánytorgatták, hogy a szegediek gyengédtelenek a művésznő iránt, midőn érzékenykedtek amiatt, hogy Aranyváry fellépés nélkül tért vissza. Mert a színpad sem befödve, sem padolva nincsen s a müvésznő „porban nem ugrálhat." Másrészről meg azt hozták fel, hogyha Elszler Fannit a rózsaág is megbirta, akkor a szegedi színpad, mely jól födött és szilárdul padolt helyiség, Aranyváryt bizonynyal megbirta volna[1]).

Majd német népénekesek felléptetése volt tervben, de ezt a hazai sajtó felzúdulása akadályoztatta meg. Ehelyett azután eljöttek a német törpék, (Piccolo, Petit és Kis Jancsi), kik különben az egész országban érdeklődéssel találkoztak.

Ezektől eltekintve, a társulatot igen szerette a közönség. Az előadások szabatosak és művészi színvonalon állók voltak. Minden héten egyszer operát is adtak. Így színrekerült a többi közt Beatrice, Belizár, Bűvös vadász, Ernani, Stradella, Hunyady László stb. A közönség rajongott Hegedűsné, Hervey Ida és Berzsenyiért, kik jutalomjátékaik alkalmával a hálás közönség részéről nemcsak koszorúkat, hanem drága ékszereket, ezüst asztalkészletet s jelentékeny készpénz-adományokat is nyertek. A társulat október végén fejezte be előadásait[2]).

---

[1]) Mint már említők, a nézőtér födetlen volt s ha zápor eredt meg, az ernyőkkel előre ellátott közönség ezek védelme alatt az előadást zavartalanul tovább s végigélvezte. — Lásd: Napkelet. 1857. júl. 19., 28. sz.

[2]) Budapesti Viszhang 1856. évf. 26., 28., 34., 38., 42. számok.

A következő 1857. év nyarán Havi és Hegedűs dráma-, népszínmű- és opera-társulata működött Szegeden, jobbára a régi tagokkal. De a művészi színvonal már sülyedt, mert a hivatalos körök kedvéért mindenféle nyegle bohóczot és kötéltánczost is felléptettek s a magyar színészek is a németek ledérségeit követték. A közönség már csak régi kedvenczeinek jutalomjátékán, vagy vendégművészek fellépése alkalmával érdeklődött, amikor a nézőtér zsúfolásig megtelt. Csakhogy a pesti művészek vendégfellépése is ritkább lett s a többi közt Szentpéteri Zsigmondnak július hóra kilátásba helyezett lejövetele a művész betegeskedése miatt elmaradt[1]).

1858. évben június közepétől fogva Hegedűs társulata játszott Szegeden. A régi kedvelt alakok közül most még többen hiányoztak. Ezek egymás után a nemzeti színházhoz szerződtek. Az előadások egyre gyarlóbbak lettek, így a közönség pártolása is hanyatlott. A nemzeti színház tagjainak, ezek közül különösen Szigeti, Tóth József és Egressy Gábor vendégszereplései alkalmával a közönség lelkesedése mégis feléledt s így a társaság a már fenyegető válságtól megszabadult[2]).

Már ekkor élénken nyilvánult a közönség azon óhaja, hogy Szeged gazdasági viszonyainál fogva a színészetnek ne nyári, hanem téli állomáshelye legyen s ennélfogva a nyári színkört a téli előadások tartására rendezzék be. Ezekre tekintettel a színháztulajdonosok még az 1858. év őszén a nézőteret is betetőzték, bepallatolták és a deszka oldalfalak helyett favázas téglafalakat emeltek. Így a színházat a téli előadások tartására elég alkalmasul átalakitották. Az épület külső csupasz falainál és messze kinyúló tetőzeténél és csurgójánál fogva inkább pajtának, semmint Thalia templomának látszott. Belső elrendezése egyelőre hiányos volt, de idővel többször javitották, alakitották s így a közönség kényelmi igényei lassankint érvényesülhettek. De csak egyetlen kijárata volt, az is a képzelhető legveszedelmesebb, szűk sikátoron át, hol a torlódás mindennapi dolog volt.

Harmincz évnél tovább ezen rozoga alkotmány volt a magyar múzsa otthona. Csodálkozunk, hogy e csupa fából való és egyébként is tűz- és életveszélyes helyiségben, daczára a kezdetleges világitási és különféle gondatlansági állapotoknak, az előintézkedések tökéletes hiányának, sőt a veszedelemmel való folytonos játszásnak és provokálásnak, soha semmi baj elő nem fordult. A színpadon és amögött borzalmas tűzfészek volt, mert minden díszlet és szerelvény ott volt összehalmozva.

---

[1]) Váli Béla: Színészeti reliquiák. Lásd: Irodalomtörténeti közlemények. Budapest, 1891. évf. 472. lap.

[2]) Napkelet. 1858. 4., 25., 30. sz.

A hatvanas években egy alkalommal a műkedvelők „Violát“ játszották. A díszítő nagyobb hatás kedvéért a gunyhó szalmafödélzetét petroleummal jó bőségesen leöntözte. Mikor azután a gunyhót felgyújtották, hogy Violát megadásra kényszerítsék, a lángok a zsinórpadlás tetőzetét s a díszleteket, függönyöket nyaldosták. Pokoli füsttel telt meg a színház. A nézők fuldokoltak s boszankodtak ez „ízléstelenség“ miatt, de azért senki sem mozdult helyéről. Valóban tüneményes dolog, hogy ekkor és sok más alkalommal a színház el nem hamvadt.

Az átalakított téli színházban 1858. évi deczember 20-án Szabó Józsefnek 60 tagból álló dráma-, népszínmű- és opera-társulata kezdette meg előadásait. A tagok a vidék legkiválóbb erői voltak[1]). A közönség pártolása is kedvezőleg alakult, mert már kezdetben az összes páholyokat s mintegy 200 zártszéket kibérelték. Megnyitó előadásul „Mátyás diák“-ot játszották. Kezdetben minden várakozást ki is elégítettek, de csakhamar fegyelmezetlenség, szerep nemtudás kapott lábra. Benedekné és Tőkés Emilia közt a kiosztott szerepek miatt heves küzdelmek folytak s gyakran kellett a szerepeket felcserélni vagy más darabot kellett elővenni. Ily esetek a közönséget boszantották.

Februárban a nemzeti színháztól Eötvös Borcsa, Németi György és László József léptek fel vendégekül. Úgy ezek, valamint a közönség kedvenczei — Tőkés Emilia, Szöllősy nővérek és Szabó Amália — jutalomjátékaik alkalmából ékszerekkel és a szokásos üdvözlő versekkel halmoztattak el.

Szabó társulata márczius végén befejezte előadásait és Aradra ment. A nyáron át műkedvelők játszottak a kisdedóvó javára, de júliusban Szabó már visszatért Szegedre s az előadások sorozatát július 16-án újra megkezdte[2]). Előbbi társulatához képest már gyengébb, de azért még mindig számottevő erőkből állt[3]).

Midőn a 16 előadásból álló bérletekre vonatkozó hirdetményeit

---

[1]) Így Benedek, Berzsenyi, Deésy, Filippovics, Egri, Foltényi, Komáromy Alajos, Zöldy, Benedekné, Felekyné, Filippovicsné, Németi Irma, Szabó Amália, Szöllősy Rózsa és Piroska, Tőkés Emilia stb., mind együtt voltak.

[2]) Delejtű 1859. évf. 2., 4., 12. sz. — Divatcsarnok. 1859. évf. 6., 17., 29. sz.

[3]) Tagok voltak: Almásy István, Berzsenyi Károly, Chován Sándor, Deésy Zsigmond, Egri Alajos, Égeni Elek, Filipovics István, Foltényi Vilmos, Jánosi Emil, Kőnig Ferencz, Károlyi Lajos, Kőrösi Kálmán, Klár Lajos, Mezei Vilmos, Miklósi Ádám, Németi József, Pataki István, Prielle Péter, Szathmáry Károly, Szabó Ödön, Szentkúti Mihály, Szalai János, Sándori Ignácz, Zarkavölgyi János (hírneves tánczművész), Várady Gusztáv, — Berzsenyiné, Dalnoki Róza, Egriné, Szabó Amália, Filippovicsné, Grim Lilla, Kőnigné, Károlyiné, Kovácsné, Kőrösiné, Kali Anna, Kovács Mari, Makfai Nina, Némethy Irma, Szerdahelyi Nelli, Kolonics Alfonza, Szentkútiné és Tőkés Emilia.

kibocsájtotta, új darabokat, vendégfellépéseket s mindent igért; de a közönség már nem bízott ezekben. Így a bérletek rosszul ütöttek ki. Már 1856-ban is voltak mindennapi előadások, de a naponkint való játszás csak most rendszeresedett s ezt a közönség soknak, terhesnek nyilvánította.

Október hónapot a társaság Szabadkán töltötte, de november 5-én már visszatérve, az előadásokat folytatták s az 1860. évi márczius végével záródtak. A zavarok egyre növekedtek. Szabó pénzügyi bajai mindinkább tornyosodtak s az 53 frt napi kiadást már nem birta fedezni[1]). Így mindenféléhez kapkodott; vasárnaponkint álarczos bálakat rendezett, majd a Cassanova-féle majomszínházat produkáltatta, márcz. 1-én és 2-án pedig id. és ifj. Colick, hírneves kötéltánczosokat léptette fel.

Ezért, valamint hogy az operában a tagok egy része németül énekelt, a sajtó hevesen megtámadta s a közönség is neheztelt reá. Ő ugyan azzal védekezett, hogy a „német énekesek fölléptetésére a közönség egyik nem csekély része által bátoríttatott; a majmoknak pedig azért kelle helyt adnia, mert különben Cassanova bódét állít és a közönség úgy tett volna, mint nem régen, midőn a lovarda minden nap tömve, a jó drámaművészekkel dicsekvő színház pedig minden nap üres volt."

A hatóság Szabó súlyos anyagi visszonyai rendezésére az 1860. év elején 500 frt segélyt szavazott meg. Ez volt az első színi subventió Szegeden. De a segélyt az igazgató nem arra fordította, amire szentelve volt. Így közte és a nélkülöző tagok közt az összeütközések napirenden voltak. Foltényi 199 frt, Filippovics 103 frt, Károlyi 215 frt hátralékos követeléseikre nézve már végrehajtásokkal is fenyegetőztek. Többen elhagyták a társulatot s hogy az teljesen fel nem bomlott, az kiválólag Kárász Benő horgosi földbirtokos érdeme, ki ez időben a magyar színészek igazi Maecenása volt s bőkezűleg segített a nélkülözők sorsán.

Októberben ugyan alakult egy „színi bizottmány" melynek bérletek gyüjtése állott volna feladatában. A páholyokra akadtak is bérlők, de a közönség zöme az igazgató iránt ellenszenvvel viseltetett, kap-

---

[1]) Kiadásai ezek voltak: színháztulajdonosoknak előadásonkint 12 frt 60 kr., a telektulajdonos nőegyletnek előadásonkint 3 frt 15 kr., világításért 12 frt 60 kr., zene 20 frt, szolgálat 5 frt. — Ezzel szemben havi bevétele állítólag 1470 frt volt s a szolgaszemélyzet fizetésétől eltekintve, a tagok járandósága 2010 forintra rugott. A színházban 29 földszinti s ugyanannyi emeleti páholy, 240 zártszék stb. volt. A nőegyletnek és épülettulajdonosoknak 3 ingyen-páholyt s ezentúl még más ingyen- és tiszteletbeli jegyeket kelle kiadnia. (Lásd: Szegedi Híradó 1859. évf. 11. és 1860. évf. 6. sz.)

zsiságai és amiatt, hogy az idegen hatóság óhajtásai betöltésére törekedett. A sajtó figyelmeztetéseire mit sem adott, sőt a megrovásokra azzal felelt, hogy a szerkesztőségi szabad-jegyet megvonta.

Utóbb már kereste a közönség tetszését is. Novemberben Szerdahelyi Kálmánt 7, deczemberben Kövérné Komlóssy Idát 6 vendégjátékra s ezentúl Aranyváry Emiliát és Molnár Györgyöt is több vendégfellépésre nyerte meg s ilyenkor a színház lelkesült közönséggel telt meg. De az igazgató iránti hangulat csak nem változott meg[1]).

Ekkor már a hazafias és nemzeti érzelmek lángjai magasan lobogtak. Az 1859. évi október 27-én, Kazinczy Ferencz születésének 100-dik évfordulója alkalmából rendezett fényes irodalmi ünnep óta a magyarság mindenben erőteljes kifejezéseket nyert s a hazafias tüntetések mind gyakoriabbak lettek. Ezek rendszerint a színházban vették kezdetüket.

A hatóság, hogy a színházra való befolyását biztosítsa, a tüntetéseket megakadályozza, a színház megváltását tervezte[2]). Ez esetben a színigazgató személyének megválasztása, úgy a műsor egybeállítása különösen a hatóságtól függött volna, mely azt a bukófélben levő kormányzati rendszer érdekében gyakorolta volna. Az épülettulajdonosokkal a megegyezés már csaknem létrejött, a telektulajdonos nőegylet igényeit azonban igen felcsigázta s így az egész megváltási terv megbukott[3]).

A társadalom kiválóbbjai ellenben arra törekedtek, hogy a jövő évadra a színházat oly igazgatónak adják át, aki a vezetést tisztán művészi és hazafias tekintetekből fogja intézni. Molnár Györgyöt, ki 1860. évi febr. 23-án mint vendég „Vid"-ben lépett fel először, — felettébb biztatták, hogy alkosson társulatot s azt vezesse Szegedre.

Molnár a vidéki színészek javát összegyűjtötte s 26 férfi és 18 nőtagból álló társulatával 1860. évi szeptember elején Szegedre érkezett[4]).

---

[1]) Szegedi Híradó 1859. évf. 49. számtól s az 1860. évf. 4., 7. számaiban közölt színi jelentések. — Égeni Elek: Nemzeti színházi emlékkönyv. Szeged, 1860.

[2]) 1859. évi decz. 31-én kelt s a nőegylethez intézett ajánlat.

[3]) Szegedi Híradó. 1859. évf. 32., 52. sz.

[4]) Tagok voltak: Aradi József, Beödi Balogh Gábor, Bényei István, Dósa József, Együd István, Fehérvári Antal és Vilmos, Füredi Keőd József, Gonda Sándor, Vasvári Kovács József és Dezső, Kovács István, Král István, Ormódi Ödön, Simonyi Mihály, Sághi Antal, Szép József, Szőllősi Szabó Lajos, Virágh Gyula, Vincze János, Zarkavölgyi János, Zöldi Miklós, — továbbá: Beödyné Antónia, Fehérváry Anna, Harmathné Jozefa, Harmath Emma, Hetényiné, Király Júlia, Király Teréz és Mari, Kovácsné Karolin, Liberáné Mari, Libera Gizella, Molnárné Laura, Szépné Mátrai Laura, Szőllősi Rózsa és Piroska, Tóth Rózsa, Zöldiné Júlia, Zöldi Róza. A zenekar Erdélyi Náczi és Boldizsár István helybeli népzene-társulat tagjaiból alakult.

Már akkorra csaknem minden páholy és zártszék ki volt bérelve. Kempelen szerkesztő és Keméndy Nándor, ki 1843. óta mint műkedvelő gyakrabban fellépett, buzdítottak a pártolásra.

A társulat a megnyitó előadást megelőző napon, az akkori ifjúsággal együtt (ezek élén volt Nagy Sándor, kit kis Petőfinek hívtak, Szluha Ágoston és Bakay) nagy és merész politikai tüntetést rendezett. Az ifjúság és a színészek este zászlók alatt és zenekísérettel a széképület előtti térre vonult. Csakhamar óriási közönség gyűlt egybe s ehhez egymás után többen, a hazáról, a szabadságról, az elnyomásról és rabságról tüzes szónoklatokat intéztek. Azután hazafias dalok éneklése közben körútra indultak. A tüntetők a különféle hivatalok kétfejű sasos czégtábláit mindenütt leszedték, egy külön csoport pedig Jombart megyefőnök ablakait beverte.

Másnap, szeptember 7-én, Bánkbán-nal nyitották meg az előadások sorát, melyek 1861. évi márczius 25-én záródtak. Erről a cyclusról maga Molnár a következőket jegyzé fel: „soha nem volt és talán nem is lesz oly fényes, oly lelkesedett színidénye a szegedi magyar színészetnek, mint az 1860—61. év volt!“ Csak a históriai drámák hatottak; ezekben léptek föl leginkább Jókainé és Felekiné Munkácsi Flóra is, kiknek rendkivül sikerült vendégjáték cyclusaik voltak ekkor Szegeden. De ami páratlanul áll a magyar vidéki színészet életében, az Szigligeti „Mátyás király lesz“ czímű históriai drámájának négy egymásutáni napon és azután közbe-közben még néhányszor, mindig zsúfolt ház előtt való előadása, úgyannyira, hogy még a színház előtti utcza is tömve volt. A karzaton 800 néző állott és a felső páholyok fölött is guggolva, kínlódva nézték a jobb helyekről kiszorultak a nagy pompával kiállított és nagy precisióval már mindenütt sokszor előadott drámát, melynek „Mátyás bevonulása Budára“ és a végén előforduló „Szegedi országgyűlés“ jelenete oly lelkesedésbe hozta a tömeget, hogy vége hossza nem volt az ismételtetésnek és tomboló ovátióknak“[1]).

Molnár társulata Szeged közönségét már első fellépése alkalmával magával ragadta. Az igazgató oly lelkesedést, pártolást s mondhatni kultuszt tudott teremteni, aminőnek sem azelőtt, sem azóta nem örvendett soha. A szegedi színészetnek ez volt a második virágkora. Igaz ugyan, hogy ezt a lelkesedést részben az októberi diploma megjelenése is táplálta, amidőn a hazában egy villanyütésre feltámadt minden, ami magyar. A ruházat, zene, irodalom stb. mindenütt s egyszerre magyar nemzeti irányt vett. A színpad újra a hazafiság és nemzetiség iskolája lett s nagyon sok hazafias és társadalmi mozgalomnak a színház adott lökést vagy irányt.

Molnár 1860. évi szept. 7-től 1861. évi márczius 25-ig 159 elő-

[1]) Molnár Gy.: Világostól Világosig. II. könyv. Arad, 1881. 291—292. lap.

adást tartott. Színrekerült 97 eredeti és 66 fordított mű, ezek között összesen 25 új darab. Volt három díszelőadás és 10 jótékonyczélú fellépés; nevezetesen a nőegylet és a városi szegényalap javára, melyek kötelezők voltak; továbbá a Dugonics, Széchenyi és Petőfi szobrok tőkéjének gyarapítására, az akadémia, Kisfaludy-társaság, írói segélyegylet és a honvédegylet stb. javára[1]). A színházi czenzurával az igazgató mit sem törődött. Színre hozta „Bánk-Bánt", „II. Rákóczy Ferencz fogságát", holott ezek el voltak tiltva s a fővárosban csak később kerültek színre. Ugyanekkor honosodtak meg az operettek is.

Molnár ezután Budára ment, hol a „népszínházban" folytatta diadalát a „szegedi társulat"[2]). De alig távozott, anélkül hogy a közönség erre számított volna, váratlanul megjelent a Szabó-Filippovics társulat, mely május 11-én kezdte meg a játék sorrendjét, de ugyanazon hó 30-án már be kelle azt fejeznie[3]). S alig hogy ez a társulat eltávozott, Nyíri György dráma s népszínmű társulata vonult be, mely július 27-én lépett fel először, augusztus 27-én pedig bucsú-előadást tartott. Ez is nagy részvétlenséggel találkozott, a nagy hőségben még Lendvay Márton és neje vendégfellépései alkalmával is csak gyér közönség jelent meg[4]).

Még ugyanaz évi október 5-én Takács Ádám dráma és népszínmű társulata is megfordult Szegeden s ez a vásár alkalmából, anyagilag néhány kedvező sikerű előadás után tovább folytatta vándorútját[5]). Sőt még a műkedvelők is felléptek néhányszor a rókusi kisdedóvó-alap javára[6]).

A következő télen nem volt Szegednek színészete, hanem az 1862. év márczius 2-án Szigeti Imre társulata kezdte meg a játékok

---

[1]) Beődi Balogh Gábor és Virágh Gyula, úgy Gonda Sándor: Színházi emlékkönyvei Szeged, 1861.

[2]) Molnár Gy. i. m. 289—294. lap.

[3]) Szegedi Híradó 1861. évf. 38—43. sz. — A társulat tagjai voltak: Berzsenyi Károly, Bod Ferencz, Bogdán György, Bozsó Vilmos, Deésy Zsigmond, Fekete János, Füzi Kálmán, Jani János, Kőrösi Kálmán, Krasznai Mihály, Marosi József, Márki Bertalan, Murányi Gusztáv, Sennyei Károly, Szathmáry Károly, Tóth Antal, Vincze József, — továbbá: Berzsenyiné, Szakonyi Etelka, Dékány Judit és Teréz, Farkas Róza, Filippovicsné, Kőrösi Mimi, Kőrösiné Eötvös Mari, Megyeri Nina, Polákovicsné Boros Nina, Ponori Róza és Tőkés Emilia. Lásd: Játékszíni emlény. Szeged, 1861.

[4]) Szegedi Híradó 1861. évf. 60—69. sz. A társulat kiválóbb tagjai voltak: Döme, Egri, Horváth, Némethy György, Temesvári, Váradi Nyíriné, Sepsiné és Tóth Lina.

[5]) Szegedi Híradó 1861. évf. 80. sz.

[6]) U. a. 1861. évf. 82. és 1862. évf. 12. sz.

sorozatát s az június 18-ig tartott. A társulat kitünő erőkből állt[1]) s az előadások egybevágók, sikerültek voltak; de azért nagyobb mérvű pártolás nem mutatkozott s a közönségen egy bizonyos kimerültség látszott. Már a bérletek is gyengén ütöttek ki, a napi közönség meg igen csekély volt. Még Szigeti Józsefnek, a nemzeti színház tagjának június elején történt vendégfelléptei is csak félig telt ház előtt folytak. Sokkal kedvezőbb eredményű volt Bognár Vilma vendégszereplése, úgy május havában Nagy Jakab tilinkó művész fellépte, mely alkalmakkor a ház zsúfolásig megtelt[2]).

Augusztusban Hubay Gusztáv dráma- és népszínmű társulata érkezett Szegedre. Augusztus 16-án kezdettek és okt. 25-én záródtak az előadások s egy bérlet 18 számot foglalt magában[3]). A társaság szorgalommal működött[4]) s a tagok közül néhány a közönség tetszését is kiérdemelte. Énekesek hiányában azonban a látogatás igen gyér volt. De azért a társulat mégis rendezett viszonyok közt távozhatott Győrre[5]).

A következő téli évadra Láng Boldizsár nyerte el a színházat, ki előadásait november 8-tól, 1863. évi márczius 28-ig tartotta. A tizenhat számból álló négy bérleti cycluson át 78 előadás volt. A társulat nem tudott nagy érdeklődést kelteni[6]) s azért a látogatás csak közepes mérvű, sőt azon alóli volt. Deczember végén a világhírű Petropolis „kautschuk ember“ szörnymutatványai, majd Ketten Henrik hangversenyei, márczius közepén pedig Apraxin Júlia grófnő felléptei keltettek nagyobb érdeklődést, amidőn a válságos közgazdasági és egyéb súlyos viszonyok daczára is a színház telve volt.

Az Offenbach-féle operettek sűrűn kerültek színre s feljegyzésre méltó, hogy márczius 15-én Láng igazgató javára „Béla futása“ czímű

[1]) A tagok közt voltak: Borsos, Döme, Erdélyi, Hegyesi, Jánosfi, Kecskés, Kecskeméti, Odry, Sennyei, Tamási, Zarkavölgyi, Angyal Ilka, Asztalos Kati, Borsosné, Csabainé, Kecskésné, Kecskés Róza, Laczkóné, Szigetiné stb.

[2]) Szegedi Híradó 1862. évf. 19—49. sz.

[3]) Egy cyclus bérleti ára volt: alsó páholy 26 frt 50 kr., felső páholy 22 frt, zártszék 5 frt 25 kr.

[4]) A tagok közt voltak: Bodrogi Dénes, Csiszér, Deésy, Gonda Sándor, Mándoky, Őri, Rónai, Szabó Ödön, Sztupa, Csiszérné, Hubayné, Kolonics Alfonsa, Lengyel Lina, Rónainé, Szathmári Janka stb.

[5]) Szegedi Híradó. 1862. évf. 66—85. sz.

[6]) Tagok voltak: Balla Mihály, Barna Bálint, Benkő Sámuel, Deési János, Döme Lajos, Egressy Árpád, Kis Antal, Nagy, Némethy Mihály és István, Pap Béla, Pozsonyi Alajos, Váradi Ferencz, Veres László, Zombory József, Zsigmond József, továbbá: Barna Katalin és Mari, Döméné, Feketéné, Kőrösi Ilka, Lángné, Lenkeiné, Papné, Ponori Róza, Pozsonyiné, Szigetiné, Szilágyiné, Szilágyi Teréz, Váradiné és Váradi Antónia.

első magyar operát adták elő. A társulat utóbb szükséggel küzködött; a ruhatárat és díszleteket lefoglalták s a tagok egy része a társulatot idő előtt elhagyva, bomlást idézett elő, úgy hogy az igazgató néhány bérletelőadással adós maradt[1]).

Alig távozott Láng Szegedről, már is elfoglalta helyét Szabó-Philippovics társulata, mely április 7-től június 23-ig játszott. A társulat kitünő erőkből állott[2]) s igen sok új darab került színre.

Egymásután következtek az operettek és operák. Ekkor került színre először „Orpheus" egymásután négy izben is. Az operák közül előadták Ernanit, Luciát, Troubadourt, Ördög Robertet, Büvös vadászt, Ilkát, Fortuniot, Borgia Lucretiát, Normát, Belizárt, Hunyady Lászlót, Kunok, Rigolettot, Don Juant és Mártát. Az évad végén színre került a budai népszínház kitünő kasszadarabja, a híres „Dunan apó és fia utazása." De nagyobb mérvű érdeklődést még ez sem kelthetett. A lelkesedés és áldozatkészség most már a „népkonyhák" felállítására irányult. A társaság innen Kassára ment[3]).

A nyáron műkedvelők játszottak jótékony czélra, de ezek is csekély pártolást tapasztaltak[4]). Szeptemberben azután megjött Latabár Endre jól szervezett társulata, mely már csak „önfentartási ösztönből" nyitott 12 előadásból álló bérletet. Az előadások szept. 5-én kezdődtek és okt. 13-án volt a búcsú-előadás. Többnyire operettek s bohózatok kerültek színre s habár a társulat a közönségnek általában tetszett, élénkebb pártolás nem mutatkozott[5]). Néhány előadáson Szerdahelyi Kálmán is fellépett, mint vendég[6]).

[1]) Szegedi Híradó 1862. évf. 86—104. és 1863. évf. 1—29. sz. — Némethy Mihály: Színházi emlényfüzér. Szeged, 1863.

[2]) Szerződve voltak: Aradi Gerő, Barta Elek, Balogh György, Brandl György, Cantarelli Mateo, Krasznai Mihály, Marczell Géza, Morvai Alajos, Németi Jakab, Reményi József, Tanner István, Jenő Béla, Aradiné Erzsi, Brandtné Mari, Jekelné Antónia, Jekel Amál, Konti Francziska, Majosházi Klára, Málosi Lujza, Marczellné Mari, Megyeri Emilia, Filippovicsné Mari, Ponori Róza, Reményi Róza, Radeczky Irma, Schinek Jozefa, Szöllősi Hermina, Ujfalussiné Júlia.

[3]) Szegedi Híradó 1863. évf. 29—51. sz. — Mustó Gusztáv: Színházi Emlény. Szeged, 1863.

[4]) Szegedi Híradó. 1863. évf. 67—68. sz.

[5]) Tagok voltak: Bercsényi Béla, Csehfalvi Antal, Jánosi Emil, Kalocsányi Antal, Kecskés Károly, Kendy Gusztáv, Lászy Vilmos, Marosy Nagy János, Prielle Péter, Szentgyörgyi István, Sz. Kovács Elemér, Timár János, Tiszti Lajos, Tóth Károly, Török István, Várhídi Sándor, Zarkavölgyi; úgy: Bajúszné Kecskés Róza, Bercsényi Fáni, Fóthi Erzsi, Kalocsányiné, Kecskésné, Kendiné, Kőrösi Ilka, Lászinė, Latabárné, Lang Berta, Szabó Sándorné, Szigetiné Hirtling Mari, Törökné, Zsiray Róza. — Iván Sándor és Szabó Sándor: Színházi emlékkönyv. Szeged, 1863.

[6]) Szegedi Híradó. 1863. évf. 69—82. sz.

A színigazgatók ezután nem is igen törekedtek Szegedre, hol csak deficitekkel küzködtek. Így a télen át csak műkedvelői előadásokat tartottak az inségesek és a kisdedóvó javára[1]).

Az 1864-ik év ép oly súlyos és inséges volt, mint az előbbi s a társulatok most is elkerülték Szegedet. A pesti nemzeti színház tagjai a júliusi szünet alatt 8 előadásra terjedő kirándulásra ugyan készülődtek, de a kívánt számú bérletet biztosítani nem sikerült[2]). A közönségen egy bizonyos általános fásultság, lehangoltság volt észlelhető. Nehogy ez elhatalmasodjék, a társadalom vezérférfiai eltökélték, hogy e válságnak véget vetnek s mindent elkövetnek, hogy a közönség apathiáját elenyésztessék s a télre valamelyik jobb társulatnak lételét biztosítsák. Ennélfogva „ideiglenes színházi bizottmány" szervezkedett, mely elkészíté a „színügybiztosító-egylet alapszabályait." Ennek értelmében az egylet tagjai hat hóra terjedő bérletek biztosítására leendettek kötelezve s ezért viszont a tagok jogát képezte volna a színigazgató megválasztása és a társaság megalakítása.

Ez úton az érdeklődés felébredt. Az egyesület a tanácshoz és a szeged-csongrádi takarékpénztárhoz segélyek szavazása iránti kérelmeket adott be, amire a Szegedtől elriadt igazgatók bizalma is felébredt. A téli évadra ennélfogva többen jelentkeztek, hogy a színházat elnyerjék. Szuper Károly és Latabár Endre legtöbb reménynyel biztató pályázók közül az 1864—65-iki téli évadra az utóbbi nyerte el a színházat[3]).

Latabár 18 előadásból álló hat bérletre hirdetett előfizetést, mely kielégítő mérvben valósult meg. Az előadások október 1-én vették kezdetüket, amikorra a színházat némi belső átalakítással csinosabbá és kényelmesebbé tették. Így a zártszékekhez a középen egy új, tágas bejáró létesült, csakhogy ez úton sok ülőhely elveszett.

Hetenkint egyszer — pénteken — szüneteket tartottak. A drámáknak és más műfajoknak a bérlőkön kívül alig volt más közönsége. Ellenben az operettek alkalmával a színház rendszerint megtelt. A tagok elég szorgalmat és igyekezetet tanúsítottak s általában a társulat tetszett a közönségnek[4]).

Latabár azonban régibb keletű pénzügyi zavarait rendezni nem birta s a tagok fizetéseiket ritkán kapták meg. A legnagyobb elége-

---

[1]) Szegedi Híradó 1863. évf. 95. és 104. sz.

[2]) U. a. 1864. évf. 39. sz.

[3]) U. a. 1864. évf. 59., 61., 64., 66. és 72. sz.

[4]) Tagok voltak: Hegyesi Ferencz, Jánosi Emil, Iván Nándor, Lászy Vilmos, Marosi János, Nagy Imre, Prielle Péter, Pető, Szentgyörgyi István, Sz. Kovács Elemér, Timár János, Török István, Zádor Zoltán, Zsigmondi, — úgy: Bajuszné, Jánosiné, Halmay Fáni, Tóth Erzsi, Füredíné, Kalocsányiné, Kecskésné, Lászíné, Latabárné, Lővei Viktória, Priellené, Roth Erzsi, Hirtling Mari, Törökné.

detlenség uralkodott, amidőn megérkezett Molnár György, ki deczember 18-án kezdte meg vendégszereplését, mely minőségben 11-szer lépett fel. De azontúl előkészítette az „Ördög pilulái“ látványos bohózat színrehozatalát, mely az ő rendezősége alatt, márczius 3-tól fogva egymásután hatszor, azontúl pedig még kétszer, óriási közönség előtt adatott[1]). Ennek daczára az április 8-án tartott befejező előadás után is sok hitelező és a színészek egy része kielégítetlenül maradt. Latabár ezután a magánéletbe vonult, de úgy a színészek, valamint a közönség kárhoztatva emlegették minősíthetlen eljárását[2]). A tagok egyrésze útra sem kelhetett. Ezek azután április 19-én önmaguk javára rögtönöztek egy előadást.

A nyáron Szerdahelyi Kálmán és Prielle Cornélia, július 20-án megkezdett négy rendbeli fellépésben gyönyörködtették a közönséget, mely a hőség daczára a színház minden zugát elfoglalta[3]). Alig hogy eltávozott a fővárosi művésztársaság, az Újvidéken nagy részvétlenséggel találkozott Sípos-féle átutazó társaság ért Szegedre, mely júl. 29-én a vásár alkalmából fellépett. Összesen csak 30 nézőjük akadt[4]).

Augusztus 20-án pedig Aradi Gerő társulata érkezett Zentáról, hol nagy részvétlenség közt játszott. Szegeden ép akkor készült el a nyári színkör, az újszegedi népkertben, melynek felállítására Kotlinszky Antal vendéglős még 1863. évben kért engedélyt. Molnár György is sürgette a színkör felállítását „Állandó színházat Szeged népének, összekötve egy népszínkörrel a ligetben“ czikkében[5]), hol Aradi néhány jól sikerült előadást tartott vasárnapokon. Köznapokon az iskolautczai Dáni-ház kerti helyiségében játszottak, hol kevéssel azelőtt egy német daltársulat aratott sikereket. De itt már kevesen látogatták Aradi előadásait, a közönség inkább a Suhr-féle czirkusz-mutatványokat nézte[6]). Októberben egy szerb színtársulat fordult meg Szegeden, mely a szegedi szerbek gyér látogatottsága mellett csak 3 előadásban lépett fel.

A téli időszakra Kocsisovszky Jusztin szathmári társulata nyerte el a színházat. Az ismeretlen igazgatóval szemben a közönség tartózkodó volt. Még a sajtó sem igen buzgólkodott a jó hangulat megteremtésében, de tanácsadásul kijelentette, hogy: „nem akarjuk túlzott reményekkel kecsegtetni, sem sötét jóslatokkal elijeszteni; jó társulat, összevágó előadás, jó repertoir és tapintatos igazgatás mellett hiszszük, hogy fenn fog állhatni közöttünk. A kellemetlen helyzet,

---

1) Molnár György: Világostól Világosig. II. könyv. Arad, 1881. 412—414.

2) Szegedi Híradó 1865. évf. 32. sz.

3) U. o. 1865. évf. 59—60. sz.

4) U. o. 61. sz. a.

5) U. o. 1863. évf. 27. és 1865. évf. 54. sz.

6) U. o. 1865. évf. 65—71. sz.

melyben az itt működött társulatok az utóbbi években jutottak, legkevésbé a közönségnek róható fel; mert igazgatóik vagy sokat igértek s felét sem tartották meg, vagy adósságterhelten érkeztek hozzánk, úgy hogy az itteni jövedelmeket majdnem csupán régi sebeik gyógyítására fordították, míg a társulat tagjainak megválasztására semmi gond sem volt fordítva." Így a bérletek nem igen sikerültek; csak amidőn Tóth József, a nemzeti színház tagja vetette magát közbe, akkor jelentkezett a régi bérlők egy része[1]).

A társulat, mely október 28-án a „Sheridán" új darabban előnyösen mutatkozott be, később gyengének bizonyult[2]). A sok újdonság és az operettek daczára is nagyobb közönséget teremteni nem tudott. Szépné Mátrai Laura, Hirtling Mari és Jókainé vendégjátékai alkalmával a színház ugyan megtelt, de az igazgatónak csak annyi bevételei voltak, hogy épen kötelezettségeinek eleget tehetett. Az 1866. évi márczius hó 24-én tartott búcsú-előadás után a társulat Temesvárra ment, de onnan csakhamar visszatért[3]). Kocsisovszky most a tanácstól arra kért engedélyt, hogy az újszegedi népkertben a mult évben rögtönözve felállított színkört átalakíthassa és kényelmesebbé tehesse. De közbe jött a május 25-iki országos fagy s a jelentkező inség okából a hatóság megtagadta a kért engedélyt[4]). Kocsisovszky ennélfogva június 17-én a színházban kezdette meg a nyári játékrendet. A közönség pártolását sűrű vendégszerepléssel igyekezett éleszteni. Így Tóth József a nemzeti színház nagy művésze „A fösvény", „Velenczei kalmár", „XI. Lajos" és a „Haramiák"-ban lépett föl. Majd a Lendvay-pár vendégjátéka következett hat előadáson át[5]). Így Kocsisovszky mégis rendezett viszonyok közt távozhatott Oraviczára.

Az esztendő ezután inség, háború, marhavész és cholera-járvány, mindmegannyi súlyos csapás közt telt el, amelyek közül egy is elég a közönség hangulatának elrontására. Nem is jött ez alatt semmi társulat Szegedre; — de e helyett a nőegylet az inségesek és a sebesültek javára a műkedvelői előadások egész sorozatát rendezte. A többi közt még gyermekelőadásokat is tartottak[6]).

[1]) Szegedi Híradó 1865. évf. 63., 66., 85. sz.

[2]) Tagok voltak: Gonda Sándor, Homokai László, Jánosi Gábor, Jávorfi Tivadar, Keleti László, Kárpáti Zoltán, Rajz János, Szabó Károly, Vajdafi Béla, Várnai Fábián, Várhidi Sándor, úgy: Budai Nelli, Homokainé Barna Mari, Jávorfiné, Kocsisovszky Mari és Borcsa, Kopocsiné Nina, Kézsmárky Mari, Keletiné Teréz, Nagy Irma, Szöllősi Piroska, Szabó Károlyné, Várnainé Júlia. — Lásd Cs. Nagy Sándor: Fűzér 1866-ra. Szeged, 1865.

[3]) Szegedi Híradó 1866. évf. 1—25. sz.

[4]) U. o. 1866. évf. 45. sz.

[5]) U. a. 1866. évf. 50—55. sz.

[6]) U. a. 1866. évf. 65—82. sz.

A téli évadra Hubay Gusztáv győri és Kocsisovszky társulatai ajánlkoztak Szegedre. A színháztulajdonosok az utóbbinak adtak elsőséget, ki beköszöntőjében kijelentette, hogy: „érzem, hogy merész lépésre határoztam magam, midőn egy jól rendezett, de épen azért költséges színtársulattal újra fölkerestem e nemes város tisztelt közönségét, mely az Alföldet sujtó csapásokban már hosszú évek során osztozik s az idén is súlyosan meg volt általuk látogatva; de biztatott a remény, hogy valamint én a nehéz napok daczára híve maradtam a t. közönségnek, úgy viszont a közönség is hű marad a színészethez, melyet nélkülözni már csak a megszokottságnál fogva is — úgy hiszem — nehezére esnék“[1]).

Kocsisovszky a 18 előadásból álló bérleti cyclusokat okt. 20-án tartott bemutatással kezdte meg. A társaság kitelhető igyekezetet tanúsított[2]) s a pártolás mérve is elegendő volt, de azért az igazgató régibb keletü pénzügyi zavaraiból kibontakozni nem tudott. Februárban Molnár Györgyöt vendégül hívta meg, ki csakugyan szerencsét hozott magával. Molnár egyúttal a rendezést is átvette s úgy a műsoron, valamint a rendezésen is az ő tapasztalata, ügyessége nagyon érezhető hatást tett. Mindig tudott valami újat kieszelni és sikerült allegoriát vagy más képet jelenetezni, amik érdeklődést szültek. Így például nagy hatással mutatta be a „Kossuth és Szeged népe“ képet. Utóbb a színház már mindig tömve volt, amire közrehatott különben a küszöbön álló tisztújítási mozgalom is. Egy-egy új darabot a közönség már ismételve is megnézett, a jegyekről pedig előre gondoskodni kelle. Kocsisovszky így megerősödve, 1867. évi április 13-án tartott búcsúelőadása és a kecskemét-kőrösi rövid tartamú időzése után Budán kezdette meg játékrendjét[3]).

A színházat ezután rövid időre, mindössze hat előadásra, Follinus aradi igazgató kapta meg. A tisztújítási küzdelmek s az ebből keletkezett fehér- és zöldczédulás pártok tusája már ekkor nagy szenvedélylyel folyt, ami a színművészet ápolásától a figyelmet egészen

---

[1]) Szegedi Híradó 1866. évf. 83. sz.

[2]) A tagok ezek voltak: Aradi József, Bérczy Ödön, Bódi János, Chován Sándor, Deési Zsigmond, Gönczi Soma, Gyulay Gyula, Horváth Ferencz, Jánosi Gábor, Juhász Károly, Kiss Soma, Klár József, Rajz János, Rozai József, Sánta István, Szigetközi Zsigmond, Tóth Jenő, Vajdafi Béla, továbbá Beleznay Katalin, Csery Teréz, Gesztessy Etelka, Gyulayné Laura, Király Júlia, Klárné Ilka, Kocsisovszky Borcsa, Kocsisovszkyné, Máténé Ida, Rónainé Gizella, Szigetköziné Antónia és Timárné Róza. Lásd Bódi és Gyulay: Színházi zsebkönyv. Szeged, 1867.

[3]) Molnár György: Világostól-Világosig. Arad, 1881. II. könyv 427—28. lap. — Szegedi Híradó 1866. évf. 84—104. és 1867. évf. 1—31. sz.

elterelte. Follinus társulata[1]) május 30-ától június 13-ig többnyire operákban s operettekben lépett fel, kielégitő eredménynyel.

A nyáron ismét működedvelők játszottak jótékonyczélokra[2]), az őszre pedig visszakerült Kocsisovszky opera társulata. A tagok közt voltak ugyan tehetséges színészek, de egészben véve a társulat gyenge volt[3]). Október 12-én kezdődtek az előadások, melyeken a budai népszínháztól Kocsisovszky Borcsa és Timár János, a nemzeti színháztól pedig Hirtling Mari gyakran léptek fel vendégül. Ilyenkor, valamint Tamási felléptei alkalmával, a nézőtér rendesen zsufolva volt. De az igazgató nagy mérvű pénzügyi zavarainál fogva a tagok sokat nélkülöztek. Kocsisovszky időközben — 1868. évi január havában — Szabadkára is átrándult, de ez úton sem tudott bajaiból kibontakozni[4]).

Utánna Szathmári Károly 20 férfi- és 13 nőtagból álló társulata érkezett meg Pécsről. A 18 bérletből álló cyclus első előadást május 26-án tartották. A pártolás lanyha volt s az igazgatót többrendbeli régibb végrehajtással üldözték, mi az előadások menetére is zavarólag hatott. A hőség beálltával Szathmáry Újszegeden egy nyári színkör felállitását tervezte. A tanács a népkerten kivül eső mezőségen felállitandó színkör után 200 frt helyhasználati díjat követelt, ami az igazgató vállalkozását igen lehűtötte. Június 7-én tehát ismét a színházban folytatta az előadásokat, hol a Szathmáryné Laczkóczy Mária vendégszereplései daczára is gyér látogatottság volt. Minden másod- vagy harmadnap volt csak játék, de a közönség inkább a Komáromy Lajos-féle magyar daltársulat előadásait látogatta, hol a szegedi tisztújításra és a pártviszonyokra alkalmazott csípős kuplék és más rögtönzések igen tetszettek a közönségnek.

Szathmáry azonban kitartott, mert az újszegedi színkör létesítésének kérdését Rónay János szolgabíró vette kezeibe, ki részvénytársulatot alakítva, a színkört csakugyan elkészíttette. A társulat itt

---

[1]) A társulat kiválóbb tagjai voltak: Dalfi Lőrincz, Marczell Géza, Tóthfalusi Gusztáv, Dalnoki Béni, Kállay Rezső; továbbá: Marczellné, Miskovits Irma, Konti Fáni, Megyaszay Ilka. A zenekar vezetője Káldy Gyula volt. — Szegedi Híradó 1867. évf. 41—48. sz.

[2]) Szegedi Híradó. 1867. évf. 63. és 74. sz.

[3]) Szerződve voltak: Árky Károly, Bokodi Antal, Dancz Lajos, Fái József, Gyulai Gyula, Horváth Ferencz, Juhász Károly, Kis István, Kovács Mór, Lenárd Pál, Simonyi Károly, Soós Mihály, Szigetközy Zsigmond, Tamási József, Tolnai Gyula, Vajdafi Béla, úgy Berényi Katicza, Budai Nelli, Czakóné Irma, Dériné Paulina, Gyulainé Laura, Komáromi Kati, Kopócsiné Anna, Kovácsné Laura, Lenárdné Emilia, Lövei Viktoria, Szabó Ilka, Timárné Róza. — Lásd Czakó Endre: A szegedi színház újévi zsebkönyve. Szeged, 1868.

[4]) Szegedi Híradó, 1868. évf. 10. sz.

most több szerencsével játszott s az ujdonság ingere is hatott. De reklámos hirdetései csakhamar hitelt vesztettek. Egy alkalommal azt ígérte, hogy „Bem apó“ előadásánál a nyitott színpad mögött egész század lovasság fog felvonulni. A közönség utóbb teljesen elfordult Szathmárytól, kinek szétbomlott társulata adósságok hátrahagyásával távozott[1]).

De ezalatt műkedvelői előadások, jótékony tánczvigalmak és hangversenyek egyre-másra következtek. Cassanova asszony is megfordult ez alatt idomított állatjaival s nagy közönség nézte mutatványait. Csak a színészet ügye jutott gyászos válságra[2]).

Ily előzmények után a téli évadra Aradi Gerő társulata nyerte el a szegedi színházat. Az új társulat Miskolczról jött és 1868. évi okt. 18-án kezdette meg dráma, népszínmű és operett előadásait. A társulat a vidék legjobb tehetségeiből volt szervezve[3]) s az ambitiosus ifjú igazgató nem kímélt időt s fáradtságot, hogy a közönség igényeit kielégíthesse. A régi, avult díszleteket átfestette és sok befektetést tett. A tagokat szorgalomra serkentette s mindenkor pontosan kielégítette. Az igyekvő társulat naponkint több tért hódított, a pártolás fokozódott s rövid idő alatt Aradi a magyar színművészet ügyét rehabilitálta.

Péntek kivételével naponkint volt előadás. A farsangon vasárnaponkint a színházban tánczvigalmak tartattak, amikor a lejtős nézőtért vízszintesre felemelték. A tánczvigalmak szakában pénteken is voltak előadások.

A kedvező siker Aradit felbátorította s a húsvéti ünnepek után még egy rendkívüli bérletet nyitott. Ez is kedvező kimenetelű volt. Midőn beállt a hőség, a hátralevő bérleti számokat az újszegedi népkertben játszották le. Aradi innen Temesvárra ment[4]).

Szegedre viszont Temesvárról jött egy német opera-társulat Reiman igazgató vezetése alatt, ki rendkívüli tetszést és pártolást

---

[1]) Szegedi Híradó 1868. évf. 41., 42., 45., 49., 66., 70., 73., 75., 80. sz.

[2]) U. o. 69. sz. — Feltünő, hogy ezen és az előző évben a helyi lapok a színészetről külön rovatban rendes tudósítást vagy bírálatot nem közöltek. Csak a vendégfellépésekről történt megemlékezés a napi hírek rovatában.

[3]) A tagok közt volt: Balog Károly, Barátosi Jenő, Beniczky Vidor, Bercsényi Béla, Gárdonyi Antal, Gallo Dániel, Győri János, Kocsi Lajos, Komáromy Lajos, Kövesy Gyula, Lovászi Dezső, Marosi Károly, Mikei Lajos, Pataki, Szathmáry Árpád, Szép János, Sípos Károly, Vezéri Ödön, Völgyi Sándor, Zeik Elemér, — Aradiné Liszka, Bercsényiné Emes, Beretvás Mari és Teréz, Dékány Teréz, Erdész Irma, Harányiné Kornélia, Kézsmárky Mari, Lénárdné Emilia, Marosiné Karolin, Kocsiné Ilka, Szathmáriné Hermin, Síposné Lina és Újhelyi Mari. — Lásd Galló Dániel: Újévi színi emlény. Szeged, 1869.

[4]) Szegedi Híradó 1869. évf. 26., 35., 36. sz.

vívott ki. Május 26-án kezdte meg előadásai sorozatát, majdnem ünnepélyszerű üdvözléssel. Még a sajtó is több figyelemmel kísérte, mint a magyar társulatok vergődéseit. Folyton zsúfolt ház előtt játszottak s alig hinnők, hogy a kiválóan magyar városban a német művészet valóságos diadalokat aratott akkor, amidőn kevéssel azelőtt a magyar társulatok egymás után a legnagyobb részvétlenséggel küzdöttek. Reiman július 1-én búcsúzott el a hálás közönségtől a „viszontlátásra“[1]).

Ekkorra megérkezett Aradi s július 3-án megkezdte a nyári évad játéksorrendjét. Az időjáráshoz képest hol a színházban, hol az újszegedi színkörben játszottak. A megnyitó előadáson Felekyné vendégfellépte volt, ki július 18-áig folyton játszott. Utolsóelőtti fellépése alkalmával (Griseldisben), mely egyúttal jutalomjátéka is volt, csaknem végzetes baleset érte. A menyezeti léczek egyike leszakadt s az ép a művésznő fejét sujtotta, ki elalélt. Rövid szünet múlva a játékot mégis folytathatta. Az újszegedi színkörben aug. 8-án és következő napjain „Bem apó hadjáratát“ adták elő, mely alkalomra a színpadot 50 ölre kitoldották. A látványos darab kiállítására, az ostrom és hadi felvonulások jeleneteire, lovasokra, ágyúkra, társzekerekre az igazgató sokat költekezett, miért is a két első napon felemelt árak voltak. De a színkör félig sem telt meg s később a rendes helyárak mellett sem volt élénkebb látogatás. Emellett elégületlen volt a közönség, mivel a látványosságok a budai híres előadásoknak messzi mögötte maradtak[2]).

Később „Ubrik Borbálát“ és a „Darázs“ élczlap paródiájául a „Vad darázs“ czímű férczelményt hozták színre, melyek a társulat iránti rokonszenvnek sokat ártottak. Mindazáltal Aradi a nyári évadot is kedvező eredménynyel töltötte ki[3]). S minthogy az 1869—70. téli évadra is a szinház Aradié lett, október 3-án az előadások sorozatát újra megkezdte. Nagyobbára megmaradtak a régi tagok, néhány jobb erőt azonban kezdő szereplők pótoltak[4]). De még így is kielégítő pártolást tapasztaltak. Kevés dráma mellett népszínműveket, operetteket sőt operákat is adtak. Vendégszerepekre lejöttek: Boer Emma, Kocsisovszky Borcsa stb. A tagok közül pedig kiváló tetszést arattak: Előry Gusztáv, Halmi Ferencz, Komáromy Lajos, Szathmáry Árpád, Vezéri, Aradiné, Gózon Ida és Gyallai Ida[5]).

---

[1]) Szegedi Híradó 1869. évf. 42—53. sz.

[2]) U. a. 1869. évf. 54., 56., 58. és 61—64. sz.

[3]) A nyári színkör a bekövetkezett télen kigyulladt és teljesen elpusztult. (Szegedi Híradó 1870. évf. 2. sz.)

[4]) Fodor István: Színészeti emlényfüzér. Szeged, 1869.

[5]) Szegedi Híradó 1870. évf. 13., 18., 20., 24., 28., 29., 31., 32., 34., 36., 42., 44. sz.

A jövő téli évadra a színházat Mannsberger Jakab nyerte el, mi a legnagyobb meglepetést keltette. Aradi Budára vitte társulatát.

A nyári évadra pedig ígérete szerint megjött Reiman, a temesvári német opera-társulattal, mely ez évben még nagyobb ünnepeltetésben részesült. A társulat 12 operát, 8 operettet és 13 vígjátékot adott elő[1]). Igazi kultusz támadt a német színművészet iránt, melynek hódításait még a sajtó sem vette észre, sőt kicsinyelte a hazafias aggodalmakat[2]). A német múzsa csodálatos módon a lelkesedését és áldozatkészséget annyira fokozta, hogy egy német hírlap megjelenése is kevésbe mult.

Reiman július 1-én fejezte be előadásait s innen Szabadkára távozott. Ezután Weisz Ferencz, a szentpétervári udvari színház balletmestere érkezett meg 32 tagból álló társulatával, mely élénk tetszés közt csaknem egy hóig rugdalta a kánkánt, ami alatt Tóth Jenő átutazó társulata néhány napra sem kaphatta meg a színházat[3]).

A téli évad előadásait Mannsberger igazgató dráma-, népszínmű- és operette társulatával, 1870. évi október 1-én kezdette meg. Az új igazgató a régi díszleteket átfestette; a színháztulajdonos is megerőltette magát, némi tatarozást, kijavítást és festést tétetett a színházon és nézőtéren. A művezetés terén is bizonyos reformok híre szárnyalt s ezenfelül a társulat is jól alakultnak látszott[4]).

---

[1]) Perla Július: Abschied, gewidmet allen geehrten Gönnern der dramatischen Kunst und Muse. Szeged, 1870.

[2]) Kleinmann Lipót: Német opera Szegeden. (Szegedi Híradó 1870. évf. 50. sz.)

[3]) U. o. 101., 104. sz.

[4]) Az 1870—71. évre a következők voltak szerződve: Bús Károly, Császár Miklós, Csaby Imre, Csetri Gyula, Csatár Győző, Eöri, Érczy Ferencz, Győry János, Hegedűs István, Kőmíves Imre, Kúthy Béla, Kovács Mór, Kápolnai János, Nagy Imre, Őrsi Gusztáv, Szeles József, Solymosi Elek, Tóth Antal, Tímár János, Vígh Károly, Várady Ferencz, Bényeiné Harmath Emma, Beretvás Teréz, Csabiné, Dániel Tini és Ida, Hegedűsné Mari, Kovácsné Budai Laura, Lukácsiné Mária, Maár Júlia, Nagyné Fanni, Örsiné Boresa, Pécsi Leopoldina, Várady Ferenczné s Várady Antonia. Összesen 22 férfi és 14 nő. — Az 1871—72. évre a túlnyomó részben új tagokból álló társulatnál következők voltak: Aradi Sándor, Aranyosi Károly, Bús Károly, Csatár Gabrielli Győző, Érczy Ferencz, Fábián László, Gerőfi Andor, Hegedűs Lajos, Jámbori György, Juhász Károly, Kápolnay János, Korády Gyula, Lusztig Károly, Marossi Máthé Károly, Mátyás József, Nagy Imre, Szeless József, Tímár János, Várnai Galambos Fábián, — Aradiné Gaál Laura, Bényeiné Harmath Emma, Császár Miklósné, Hegedűsné Illovay Paulin, Hegedűsné Nagy Mari, Klárné Angyal Ilka, Marossiné Nagy Karolin, Nagyné Greskovich Fáni, Rott Mari, Reményi Nina, Tímárné Rott Erzsi, Várnainé Paksi Júlia, Vincze Ferenczné, Vincze Mariska,

A közönség, mely az igazgatóval nem igen rokonszenvezett, mégis érezte, hogy a német színészet sikerei után a magyar színművészetet mindenáron támogatni köteles. Azért szép számmal jelentkezett bérlőként s a színészek a pártolásra rá is szolgáltak. Az előadások egybevágók, sikerültek voltak. Még a sajtón is nagy változás történt, az előadásokról rendes közleményeket adott, a tagok igyekeztét és játékát dícsérte, sőt az utóbbi időszakban a közönség panaszaival szemben az igazgatót folyton pártfogolta.

Mannsberger ugyanis három téli évadon át birta a szegedi színházat, de már a második évadra nem szerződtette a közönségnek tetsző tagokat s az újon szerződöttek nem pótolhatták a távozottakat. A harmadik évre még gyengébb társulatot alakított. Az előadások tehát mindjobban nehézkesedtek, új darabok csak igen ritkán kerültek színre s az igazgató tartózkodott minden beruházástól és újítástól. Annak daczára, hogy a színház csaknem mindig telve volt, az igazgató folyton panaszkodott s miként a közönség, úgy ő is elégedetlen volt. De a közönség már megszokta a színházba járást s a játék és mulattatás már napi szükséggé vált. Ha az egyik évad véget ért, alig várták az őszt, hogy Thalia temploma újra megnyíljék. De a tulajdonosok csak Mannsbergernek engedték át a színházat s az igazgató a sajtó támogatásánál fogva is biztos volt a felől, hogy a szegedi színházat csak ő fogja megkapni.

Végtére a hatóság, mely mindez ideig jogait nem gyakorolta, a színügyet kezeibe vette s értesítette a színháztulajdonost, hogy jövőre csak azon társulatnak engedheti át a színházat, mely az előadások tartására a szükséges helyhatósági engedélyt is megszerzi. Ez úton a színügy egyúttal a hatóság erkölcsi és anyagi védelme alá helyeztetett s 1873. évben Szluha Ágoston, később Szabados János tanácsnok elnöklete alatt, a törvényhatósági bizottsági tagokból színügyi választmány alakíttatott. Ez a testület választotta meg a jelentkező társu-

---

Zádorné Petrovics Ilka. — A harmadik, vagyis az 1872—73. évre pedig a következők voltak szerződtetve: Aranyossy Gyula, Bús Károly, Csatár Győző, Eöry Gusztáv, Érczy Ferencz, Falvy Jenő, Győri János, Hatvani Sándor, Komáromy László, Komlóssy Gyula, Kőmíves Imre, Marossi Károly, Mátyás József, Püspöki Imre, Szathmáry Károly, Sebők Lajos, Szeles József, Tihanyi Miklós, Zoltán József, — Aranyossiné Jolán, Eöriné Tóth Gizella, Hatvaniné, Horváth Paula, Jánosi Vilma, Kasztai Teréz, Keresztesiné Németh Lenke, Klárné Angyal Ilka, Láng Etelka és Irén, Lendvai Ilka, Lovassi Jozefa, Marossiné Karolin, Peleki Karolin, Perreyné Auguszta, Sebőkné Borsódi Mari, Síposné Dobozy Lina, Vízváryné Krecsányi Sarolta, Zoltánné Sprencz Liszka. (Szegedi Híradó 1870. évf. 101. sz. — Lenkhardt E.: A magyar színészet országos névtára. Vácz, 1872. 75. lap és II. évf. Pest, 1873. 57. lap. — Makai Zsigmond: A szegedi színház újévi emlékkönyve. Szeged, 1873.

latot, ez felügyelt a műsorra, a tagok szorgalmára s játékára, új tagok szerződtetésére és a bérlők igényeinek kielégítésére. Az anyagi felelősségnél fogva a közgyűlés 500—1000 frt segélyt szokott megszavazni, mely a színigazgatóknak rendelkezésére bocsájtatott, hogy a társulat művészi színvonalát emelhessék.

Az anyagi viszonyok javultával a színügy pártolása is általánosabb lett. Fejlődött a műizlés is s már különféle tervek merültek fel a színészet állandósítására.

Az 1873—74. évadra Mannsberger mellőzésével az előadási jogot Sztupa Andor dráma-, népszínmű- és opera-társulata nyerte el. Sztupa igen jó társulatot szervezett[1]) s egész feltünést keltett, hogy két kitünő énekesnője — Nyilvai Irma és Nikó Lina — volt. Sztupa egymásután három évadra is megkapta a színházat. A második évre is még elég jó társulattal mutatkozott be[2]). De a harmadik évre elvesztette a két kedvelt primadonnát s helyükbe nem kapott újakat. Az igazgató energiája és jó érzéke is mindinkább hanyatlott. A nyári állomásokon elvesztette szegedi keresményét, sőt egész kimerülten tért vissza. Az utolsó évben gyakran használt üres reklámot, amivel hitelét teljesen eljátszotta.

Az utolsó bérletet már nem is fejezhette be. Az 1876. évi óriási árvíz és lázas védekezés alatt, márczius 20-án Nyilvay Irma vendégföllépte mellett, Érczy Ferencz jutalmául adott „Szép Helena“ volt az utolsó előadás. A következő napon Prielle Cornéliának vendégfellépte lett volna, de akkorra a színházat bezárták s a színészek is a töltésekhez kivonultak. Sztupa tehát kedvező anyagi körülményeknek örvendve távozott Szegedről, ahova augusztusban az országos dalünnep és kiállítás alkalmára újra visszatért. Noha előre figyelmeztették, hogy a nagy vendégforgalomnál fogva rendkivüli közönségre számithat s így társulatának fogyatkozásait vendégfellépésekkel pótolja; az igazgató ennek daczára készületlenül kezdte meg előadásait. Augusztus 3-án volt a színházban az első előadás, később pedig a vár mellett felállított dalcsarnokban játszottak. Az óriási helyiség legtöbb alkalommal telve volt s itt Molnár György is mint vendég, néhány előadáson közreműködött[3]).

[1]) Szerződve voltak: Ajtai Károly, Aranyosi József, Balla Béla, Balog Árpád, Berzsenyi Károly, Jakab Lajos, Kiss Sámuel, Komáromy Lajos, Kovács József, Lábdy Gáspár, Láhczy Pál, Németh József, Szathmáry Árpád, Szombathelyi Béla, Várady Miklós, — Ajtayné, Berzevicziné, Büsné, Csolnokiné, Faeberné, Fabriczi Gizella, Hegedüsné, Jakabné, Jánosy Vilma, Kissné, Nagy Lujza, Nikó Lina, Nyilvay Irma, Peleki Karolina, Sántáné, Szathmáryné Hunyady Margit, Szombathelyiné, Sztupáné. — A magyar színészet évkönyve. Vácz, 1874. III. évf. 38. lap.

[2]) Miskolczy Berta: Újévi emlény a színműpártoló közönségnek. Szeged, 1875.

[3]) Szegedi Híradó 1876. évf. 92., 96., 106—116. sz. — Molnár Gy.: Világostól Világosig. Arad, 1881. II. könyv 490. lap.

E megbízhatlanság következtében Sztupa a szegedi színházra többé nem számíthatott. Az 1876—77-iki téli évadra tehát, a színügyi bizottság javaslatára a színházat Aradi Gerő nyerte el, ki ekkor már a szabadkai színházat is megkapta.

Közbevetőleg említjük, hogy az 1875. évi május havában Röderer temesvári német opera-társulata játszott Szegeden. Már ekkor a német művészet elleni áramlat és visszahatás felébredt volt s a német színigazgató károsodással távozott Szegedről. A német színészetnek talán ez volt Szegeden az utolsó kisérlete[1]).

Aradi 1876. évi október 7-én kezdette meg előadásait s társulata tetszésnek örvendett[2]). Ez attól fogva, hogy az igazgató a szabadkai színház iránt vállalt kötelezettségeitől felszabadult, még erősebb lett s a várakozásokat még inkább kielégíthette. Az igazgató és a társulat a közönség megelégedését teljes mérvben birta; de ennek daczára, Erdélyi Marietta nagy törekvéseket fejtett ki, hogy az 1878-ik évre a színházat neki engedjék át. A hatóság a különféle befolyások daczára Erdélyi Marietta ajánlkozását mellőzte, amire Marinkics törvényszéki elnök „Színügy egylet"-et alakított, mely alapszabályainál fogva a színigazgató anyagi és erkölcsi segélyezését tűzte ki czélul s arra törekedett, hogy a műsor egybeállítására és az igazgató megválasztására is befolyást gyakoroljon. A segélyezés pedig a törvényhatóság részéről megszavazni szokott évi segélydíjból telt volna ki. De a törvényhatósági bizottság 1878. évi november 14-én tartott ülésében az egylet kérésére az 1000 frt subventio kiadását megtagadta, kijelentvén egyúttal, hogy a város súlyos anyagi körülményei daczára is, a mutatkozó szükséghez képest, az igazgatót és társulatot közvetlenül segélyezni kész leend[3]).

Erre a színügy-egylet, mely 10 frtos részletfizetések ellenében kedvezményes jegyek élvezete mellett alakult, nemsoká megszünt; Aradi társulata pedig tetszés közt játszott 1879. évi márczius 3-ig, amidőn

---

[1]) Egykorú színlapok a Somogyi könyvtárban.

[2]) A társulatnál voltak: Báródi Károly, Bodrogi Dénes, Dancz Lajos, Győry János, Jászay Árpád, Mihálovics Pál, Miskolczi Berta, Latabár Endre, Nagy Imre, Somogyi Károly, Szabó Ödön, Szabadfi József, Szabó Sándor, bágyoni Szabó Ödön, Térey Vilmos, — Aradiné, Bera Paula, Béresi Mari, Bogdánné, Bodroginé, Hetényi Antónia, Győriné, Nagyné, Nagy Rózsa, Nikó Lina, Latabárné, Orsainé, Somogyiné, Szirmainé, Virág Adel. (Lásd: Szegedi Híradó 1876. évf. 122. sz.) — Az 1878—79. évre szerződtetett tagok közül említendők: Baksai, Beregi, Berényi, Bodrogi, Faludi, Halász, Kápolnai, Mezei, Nagy Pista, Német, Szabó; — továbbá: Baksainé, Bereginé, Csillag Fáni, Enyvári Sarolta, Halászné, Lipcsei Judit, Mezeiné, Német Etel, Pethő Julia, Rónaszékiné, Serfőzi Mari stb.

[3]) Szegedi Híradó 1878. évf. 111. sz.

„Caverlet"-ben vendégül Prielle Cornélia lépett fel. Az évad vége még jó távol volt, de a vízveszély ekkor már oly izgatottságot szült, hogy a színházat is bezárták. Márczius 12-én hajnalban betört a víz s behatolt a színházba is, de ott kevés kárt okozott. Aradi árvizes társulata ekkor elhagyta Szegedet[1]).

IV. Zene- és énekművészet.

A zene művelése nem csupán a kedély megnyilatkozása, hanem egyúttal a műveltségnek is egyik fokmérője; — s ahol a zene- és énekművészet kiterjedtebb művelésének nyomaira akadunk, ott egyúttal a polgárisodásnak, a közműveltségnek már bizonyos fejlettebb, előrehaladottabb viszonyait kell föltennünk.

Zeneművészeti tekintetben Szeged multja nem oly sivár, mint gondolnók[2]). A város már a mult század első negyedében szervezett egy 6—10 tagból álló egyházi ének- és zenekart. Ezeket a város muzsikásainak hívták s gyakorlataikat a város által rendelkezésre adott „muzsikusok házában" vagy „iskolájában" tartották[3]). Itt őrizték a zeneszereket is[4]) s a szülők kívánságához képest a zene különféle nemeiben

[1]) Lásd Reizner J.: Szeged színészete 1719—1860. (Szegedi Napló 1890. évf. 231—339. sz.) A színház és színészet történetéhez tartoznék az előadott darabok teljes felsorolása s azoknak és a szereplőknek az egykorú kritika alapján való tüzetes méltatása, úgy a szereplő színészek kimerítő névjegyzéke, szerepköre és fellépése. Koltai Virgil: Győr színészete című, Győrött 1890. évben megjelent két kötetes művében mindezekre, — Klestinszky László: A kassai színház története. Kassa, 1881. művében ezenfelül még egyéb érdekes dolgokra is kiterjeszkedik. Munkánk korlátolt terjedelménél fogva nekünk ezekre gondolni sem lehetett.

[2]) Az 1522. évi egyházi tizedlajstromban a szegedi lakosok névsorában ott találjuk a Sípos családnevet ötször, a Lantost négyszer, a Kobzost (Pulsator), Kürtöst (Tubicinator) és Hegedűst egyszer-egyszer, a Cziterás (Citarista) és Kántor neveket pedig kétszer, ami azt igazolja, hogy az említett esztendőben Szegeden a hivatásos zeneművelők száma nem csekély volt s hogy a város polgárisult lakossága már azidőben az ének- és zeneművészettel kiterjedtebb mérvben foglalkozott. (Lásd: Oklevéltár LXI. sz. a.)

[3]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az 1724—30. évi számadások közt. A muzsikusok háza a palánki kis kapu előtt (a Gizella-téren, a jelenlegi kápolna helyén) volt. A zenészek évenkinti fizetése 30 frtban volt megállapítva. (Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1724. év. 67. lap. 1726. év 352. lap s 1729. év 516. lap.)

[4]) 1735-ben 101 frt, a következő évben 28 frt 51 dr. költségen vásároltak fúvó és vonó zeneszereket. (Lásd az idézett évi városi számadásokat a számvevőségi levéltárban.)

itt nyert oktatást az ifjúság is[1]). A tanítók egynémelyike is itt tanított éneket vagy zenét; de ezzel jobbára csak a német, cseh vagy olasz származású karzenészek foglalkoztak, kik az idegen iránynak és ízlésnek hódoltak. Magyar zenéről s a magyar zene műveléséről tehát szó annál kevésbé lehetett, mivel az első szegedi népzenekar csak a jelen század első negyedében keletkezett[2]).

A régi egyházi zenekar fenntartása kezdetben csak 260 frtba került[3]). A legutóbbi időszakban már 3000 frt kiadást vett igénybe s olykor-olykor kielégítő fellépései voltak, mint például az ötvenes évek elején, Hahnel Frigyes karnagy vezetése alatt; de az utóbbi időszakban a készületlenség és a tagok fegyelmezetlensége miatt oly gyarlón mutatkozott be, hogy 1876-ban az intézményt fel kelle oszlatni s megszüntetni.

A zenei oktatás tehát hosszas időn át ezen egyházi zenekar tagjainak magán vállalkozását képezte. A város hatósága ugyan már a lyceum felállítása alkalmával, a mult század végén szándékozott egy nyilvános zeneiskolát felállítani[4]), sőt az akadémia részére emelni óhajtott palotában a zenetanításra szolgáló tágas helyiségekről is gondoskodni akart; de mint láttuk, az akadémia s vele együtt a conservatórium felállítási terve, lassankint elposványosodva, megbukott.

A zeneoktatás ügyét ekkor a társadalom karolta fel. Miskolczy István aljegyző mindenek előtt az „első polgári zenekart" szervezte, mely Tirnauer György vezetése alatt 18 egyenruházott tagból állt. Ez már hangversenyeket is rendezett s a többi közt 1835. évi október 1-én az átutazó török követ, Achmed Ferik basa előtt is tetszéssel játszott[5]). Később a polgári őrsereg zenekarává alakult át. Miskolczy 1838-ban egyúttal „hangászati iskolát" alapított, melynek fentartását 124 részvényes biztosította. A tagok alapszabályszerűleg 6 éven át 4 frt 60 kr. pártoló-illetmény fizetésére voltak kötelezve[6]) s ebből, valamint a növendékek által havonkint fizetett tandíjból tartatott fenn az iskola-utczában megnyílt zenede, hol a növendékeket nemenként elkü-

[1]) Az 1733. évi júl. 13-án kelt tanácsi határozat szerint Hammer György pesti egyházi zenészt 40 frt fizetés és szabad lakás javadalmazással ép azon indokból hozatta le a város, hogy az ifjúságot a zenében képezze. (Szeged v. tanácsi jkve 1733. év 188. és 196. lap.)

[2]) Ezt ifjú Erdélyi Náczi nagyatyja Erdélyi Mihály szervezte. (Lásd: Szeged v. tanácsi jkve 1809. évi decz. 29-én.)

[3]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az 1735. évi számadások közt.

[4]) Lásd a főgymnasium történetéről szóló fejezetben az erre vonatkozó terjedelmesebb jegyzetet. III. köt. 317. és köv. lap.

[5]) Jelenkor. 1835. évf. 651. sz.

[6]) A szegedi hangászati iskolának alapszabályai. Szeged, 1838.

lönítve tanították. A zenetanítók 200 frt évi fizetést nyertek s a tanítás a zongora-, hegedű- és fuvola-hangszerekre terjedt, melyekből félévenkint nyilvános vizsgákat tartottak. Bár a látogatás élénk volt, az első zenede néhány év mulva mégis feloszlott s a zenetanítás egy negyed századon át újra a magántanítók vállalkozása lett.

A második zeneiskola ugyancsak társadalmi úton jött létre. A szegedi dalárda működésének második éve alatt, 1865. év június 18-án határozta el a zenede felállítását. A dalárda tehát „szegedi dal- és zeneegylet" czímen újra szervezkedett s a zenede 20 növendékkel, 1865. évi deczember 1-én, a Kölcsey- és Kárász-utczák sarkán levő épület emeletén, Jámbori Jakab igazgató vezetése alatt, nagy remények közt megnyílt. Az igazgatón kívül még Kaplan Antal és Rückert János tanítottak s a növendékek lassankint szaporodva, a tandíjak által az intézmény fennállását biztosították. E mellett haladás is látszott, mert a növendékek egyrésze az 1866. évi február 5-iki nagy hangversenyen már közreműködött.

A második évben 34, a harmadikban pedig 50 volt a zenedei növendékek száma.

Politikai pártküzdelmek és személyi súrlódások következtében a dalárda és ennek karnagya — Hánki Ede — a dal- és zeneegylet kebeléből kiválni és elszakadni kényszerültek; majd a pártoló tagok is igen megfogyatkoztak, úgy hogy az intézet hivatása és jövője iránt támadt remények mindjobban oszladoztak. A hegedű tanszaknál alkalmazott ifj. Erdélyi Náczi művészi hírneve sem emelhette a zenedét, az igazgatóban pedig hiányzott a vezető képesség s a zenede ügye mindinkább hanyatlott. Pénzügyi válságok álltak be s nem birták a helyiség bérét és a tanárok járandóságát fizetni, úgy hogy ismételt ízben városi segély s a pénzintézeteknek, különösen az általános takarékpénztárnak jelentékenyebb adományai mentették meg a feloszlástól. Ily viszonyok közt 1873. évben a város a zenedét összes szenvedő és cselekvő állapotaival együtt átvette, de az újraszervezést egyelőre függőben tartotta.

A zenede hanyatlásával ismét tért foglalt a magán zenetanítók tanítása. Ezek közül legkeresettebb volt Czapik János zongora-tanító, úgy az európai hírű orgona hangversenyző, Lohr János. Ezenkívül 1873-ban egy nyilvános jellegű magán zongora-iskola is keletkezett. Bäuml Konrád Zsófia, a bécsi konzervatórium mintájára állította ezt, melynek elemi, előkészítő és kiképző 2 s illetőleg 3—3 évre terjedő tanfolyamain a tanítás 36, 42, 56 frt évi tandíj mellett történt. Ez iskola több éven át élénk látogatottságnak örvendett s nyilvános vizsgáin kielégítő haladást tüntetett fel. 1876-ban Czapik János és Fökövi Jozefa nyitottak ugyanily iskolákat, de ez évben a város által átvett zenede újjászervezését is végrehajtották. Az intézet vezetésével Unger Antal bizatott meg, ki azonban a belé helyezett várakozásokat kielé-

gíteni nem volt képes s mint a zenede igazgatója, inkább a festőművészettel foglalkozott.

Az új zenedének zongora- és hegedű tanszakai mellett kiváló helyet foglalt el az énektanítás, mert a zenede feladatában állandott a feloszlatott egyházi zenekart is pótolni, illetőleg zenés miséket előadni; de erre még később sem látszott képesnek. Ezen meddőségnél fogva 1878-ban műkedvelők és zenepártolókból megalakult a „zenekedvelők egyesülete", melynek fellépéseit és tervbe vett hangversenyeit a közbejött árvíz akadályozta meg.

Zeneművészeti tekintetből említés nélkül nem maradhat ifj. Erdélyi Náczi kitünő zenekara, mely művészi előadásaival nemcsak Szeged népét gyönyörködtette, hanem a hazában és a nagyvilágban tett körútjai és hangversenyei alkalmával mindenütt lelkesedést keltett.

Zeneünnepélyek és hangversenyek az 50-es évek óta már rendszeresen s mind sűrűbben tartattak. A hazai és külföldi nagy művészek, kik a hazában hangverseny-körútakat tettek, énekesek, zongorás hegedű-virtuózok, tilinkó-művészek stb. Szegeden egytől-egyig megfordultak[1]). Említést érdemel a helyi erők által 1874. évi április 6-án a Dugonics-szobor javára rendezett nagy zenei ünnepély, nemcsak az anyagi sikernél, hanem azon művészi eredménynél fogva is, melyet a közreműködők óriási száma osztatlanul kivívott.

A férfi karének szépségeivel Szeged közönsége a 30-as években ismerkedett meg. A várba elzárt olasz foglyok passio és más téli előadásaik alkalmával a gyönyörű négyszólamú karénekek a közönséget elragadták s az olasz dalosok emlékezete soká feledhetetlen volt.

A szabadságharcz után már keletkezett is egy magán dalkör, de csak az iparossegéd-egyletnek 1860. évben keletkezett dalárdája mutatkozott be nyilvánosan. Ez is még alapszabályok híjával alakult s utolsó fellépte 1864. évi januárban volt.

Ugyanez időtájban a gymnasiumi tanuló ifjúság is alkotott dalárdát, melynek vezetője Szőnyi (Wőber) János, egyházi karzenész és az ifjúság énektanítója volt. 1861-ben ez már egy nyilvános hangversenyen is fellépett s ezóta gyakori tetszést aratott. 1868. óta a diákdalárdák nyilvános fellépteit eltiltották.

Alapszabályok mellett, rendszeresen alakult dalárda azonban csak 1863-ban keletkezett, Nyizsnyai Gusztávnak hírlapi felszólalására. Hánki Ede buzgólkodott annak létrejövetelén, ki mint karnagy a 16 működő tag betanítását már szeptember havában megkezdette. Az alapszabályok

---

[1]) A hangversenyzők neveinek felsorolása nagy terjedelmet öltene. Kivételkép említjük azért, hogy Reményi Ede 1860. évi május 10. és 1864. nov. 23-án, Ketten Henrik 1863. évi február végén hangversenyezett Szegeden. Liszt lehozatalára irányult törekvések eredménytelenek voltak.

csak 1864-ben lettek megerősítve s az egylet alakulása aug. 28-án ment végbe. A pártoló tagok száma 200 körül volt, később a létszám 300-ra emelkedett. A tagdíj 4 frtban állapíttatott meg.

Az első elnök Osztrovszky József lett, utána Magyar János, Ligeti Dániel, 1866-ban Takács Mihály, majd Bója Gergely következtek.

A dalárda fellépéseivel sok szép sikert aratott s egy ízben Szabadkán is rendezett hangversenyt. A működő tagok száma is sok jó erővel gyarapodott; az egyesület fennállásának második évében pedig elhatározta, hogy nyilvános zeneiskolát állít s mint láttuk, ezen szándéka meg is valósult.

A szegedi dal- és zeneegyletnek tehát a legszebb jövő igérkezett, de a zenede és dalárda kettős vezetése körül rövid idő múlva kifejlett viszály, úgy a politikai pártharczok következtében, 1867. évi február havában a dalárda az általa alapított zenedéből kiválni kényszerült s egy ideig mint magán dalkör működött.

Időközben egy másik magán daloskör is keletkezett, mely „úri dalárda“ néven szerepelt és sok tetszést aratott. A magára maradt zenede most arra törekedett, hogy az „úri dalárdát“ a dal- és zeneegyletbe való belépésre birja. De ez nem sikerült; sőt a kilépett dalárok is Hánki vezetése alatt újra szervezkedtek, megalakították a „szegedi polgári dalárdát,“ melynek alapszabályai 1868. évi április havában megerősítést nyertek.

A polgári dalárda részt vett az ugyanaz évi debreczeni országos dalünnepen s már egy polgári zenede felállításán fáradozott, amidőn Hánki Edének 1870. évi febr. 21-én váratlanul bekövetkezett elhunyta által a polgári dalárda árvaságra jutott s ugyanaz évi április 27-én további működését felfüggesztette.

Az 1876. évi Szegeden tartott országos dalünnep alkalmából az elszéledt tagok mégis egyesültek s új erőkkel gyarapodva, a polgári dalárda működését újra megindították. A 14 működő tag egyesülése szept. 28-án, a pártoló tagok szervezkedése pedig decz. 26-án történt, mely alkalommal elnöknek Bakay Nándor (a következő évben Mozgay Károly), karmesternek pedig Kaplan Antal választatott meg. A pártoló tagok száma 115—250 közt volt.

A polgári dalárdának 1870. évben történt elszéledése után három évig nem volt Szegednek dalárdája, mi úgy társadalmi, mint művészi tekintetben is érezhető hiányt képezett. Több meddő kísérlet után 1872. évi nov. 30-án Szögedi (Róth) Endre tehetséges ifjakból megalkotta a „szegedi dalárdát“, melynek alapszabályai elkészülvén, 1873. évi július 21-én megtörtént a pártolók szervezkedése is. Ez alkalommal elnöknek Szabados János, karnagynak Szögedi Endre választatott meg. 1876-ban Balogh János, később Huszka Ödön, ez utóbbi maga is kiváló zenész, lett az elnök.

Az ifjú egyesület sikeres fellépései által mindnagyobb rokonszenvet és pártolást vívott ki. 1874-ben részt vett a kolozsvári országos dalárversenyben, hol díjat is nyert. Nagy része volt az 1876. évi aug. 18—21. Szegeden tartott országos dalünnep anyagi és művészi fényes sikereiben, ahol 32 hazai dalos kör jelent meg[1]). A város közönsége ez alkalomra a vár nyugoti oldalán óriási födött dalcsarnokot emeltetett, melyben később más előadásokat is tartottak. A dalünnep jövedelmei az országos dalárszövetség több évi veszteségeit nemcsak hogy helyrepótolták, de még jelentékeny megtakarított tőke is maradt fenn.

A szegedi dalárda és a polgári dalárda közt a régi dal és zeneegylet tulajdonát képezte és a város birtokába került díszes zászló használata miatt súrlódások merültek fel s ennek következtében a két egyesület közt testvéries viszony soha sem volt[2]).

A szegedi zenetanítók és zenekedvelők közül szerzeményeket a következők adtak ki: Agáczy László, Czapik János, Gebler József, Hánki Ede, Jámbori Jakab, Szögedi Endre.

Szeged legrégibb orgonája a belvárosi templomban van, mely még a mult század második negyedében készült. Az alsóvárosi templom orgonája 1762—66. évben készült, Staudinger János budai s illetőleg zólyomi orgonakészitő által. Ezért a barátok 664 frtot fizettek, de 1795-ben már 350 frt költséggel kijavítani kelle[3]).

Az utóbbi időkben (1834—1870.) az orgona-ipar és készítés Kovács István által Szegeden is meghonosodott. A Szeged-vidéki falusi templomok orgonáit mind ő készítette.

V. Képzőművészetek.

Képzőművészeti tekintetben Szeged múltja nem oly sivár, minőnek azt gondolnók. A művészetekért, a szépért Szeged régi polgárai is áldoztak és lelkesedtek; de a műemlékek, mint a régi lakosság műérzékének tanújelei, a századok zivatarai alatt többnyire megsemmisültek. Néhány szórványos adatból is eléggé tájékozódhatunk a régi Szeged művészeti viszonyairól.

A festőművészet terén 1512. évben Képíró István (Stephanus

---

[1]) Lévay Ferencz: Emléklapok a szegedi orsz. dalárünnepély alkalmából. Szeged, 1876. 1—5. sz.

[2]) Mindezekről bővebben lásd Reizner J.: A szegedi polgári dalárda emlékkönyve. Szeged, 1893. cz. művét.

[3]) A barátok 1762—69., úgy 1795. évi számadásai.

pictor) mester jeleskedett Szegeden[1]), kinek fia Bálint, mint fentebb láttuk, a bécsi és krakkói egyetemeken tanult[2]). Hihetőleg az ő műve az alsóvárosi templom főoltárán elhelyezett műbecsű festmény, mely a Segitő Boldogasszonyt ábrázolja és csudatevő erejénél fogva maig is tiszteltetik. Az olasz iskola izlésében készült ezen festmény arra vall, hogy István mester művészi kiképzését az olasz földön, Velenczében, Florenczben vagy Rómában nyerte.

A török hódoltság után is a műérzék fejlődéséről tesz bizonyságot az a körülmény is, hogy a hatóság a mult század elején tanácsterme díszére beszerezte III. Károly király és neje Erzsébet Krisztina olajfestésű, életnagyságú mellképét, melyek közül az utóbbinak kiváló műbecse van. Nem lehetetlen, hogy ezeket Hogger János szegedi művész készítette, ki 1754. körül az alsóvárosi templomnak is dolgozott[3]) s a vidéki egyházak e nemű szükségleteit ő elégitette ki.

A hatóság később Mária Teréziának életnagyságú ülő képét is megfestette s a műpártolás egyelőre csak az uralkodók képeinek beszerzésére irányult. Ezek közül kiválóbb a Vastag Sándor János szegedi származású művész által 1850. évben Bécsben készitett kép, mely a felséget életnagyságban ábrázolja. Igen szép képek még Albrecht főherczeg és neje Hildegard életnagyságú mellképei, melyeket 1858-ban Sonnenschein C. Pesten festett.

Az utóbbi időkben a tanácskozási termek díszeül beszerezték Dugonics Andrásnak, Deák Ferenczneк 1861-ben Canzi Ágoston által s ugyanakkor Klauzál Gábornak Barabás által, valamint Horváth Mihálynak 1871-ben Than Mór által festett életnagyságú mellképeit.

A templomok oltárfestményei közül említendő az alsóvárosi templomban levő, szent Antalt és szent Ferenczet ábrázoló nagy, művészi becscsel biró két kép, melyeket 1774—75-ben Hauczinger József bécsi művész, egyenkint 130 frtért készitett[4]).

A vagyonosabb polgárság is már a mult század végétől foglalkoztatta a festő művészeket. Így Mertz János Budán, 1792. évben Dugonics Ádám polgármestert — Simó híres magyar arczképfestő 1828-ban Kiss Károly kapitányt, Szikora György nyugalmazott makói tanító és

---

[1]) Neve a szegedi 1552. évi egyházi tizedlajstromban is előfordul (Stephanus Pyctor) s lakott a nagyutczában. (Lásd: Oklevéltár LXI. sz. a.)

[2]) Dr. Schrauf K.: Regestrum bursae Cracoviensis. Budapest, 1893. 135. l. — Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. 315. lap.

[3]) Ordinansz Konstantin: A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsa. Szeged, 1831. 51—54. l. — Nagy Iván: Magyarországi képzőművészek (Századok 1874.) és Szilágyi Istv.: Adalék a m. képzőművészek névsorához. (Tört. Tár 1880.) közleményeiben nincs említve.

[4]) A szegedi alsóvárosi barátok zárdai számadás könyve az idézett évekről.

szegedi polgár, a tanácsterem részére 1838-ban Kőszeghy László csanádi püspök arczképét festette meg.

A műérzék fejlődése és a műpártolás fellendülése azonban csak a legutóbbi időkben nyert határozott kifejezést. A hatóság a magyar képzőművészeti társulatnak már kezdetben alapító tagja lett s később, az Andrássy-úti műcsarnok emelésére 1000 forintot adományozva, a polgárságnak oly példát mutatott, hogy 1874-ben Szegeden a képzőművészeti társulatnak — az országban páratlanul állva — 100 pártoló tagja lett. A társulat alapszabályszerű kötelezettségénél fogva tehát 1876. évi augusztus 18-án, a gymnasium helységeiben az első vidéki és nagysikerű műtárlatot rendezni kötelezve volt.

Attól fogva, hogy a rajziskolát 1799-ben Szegeden megnyitották, a rajzolással és festészettel műkedvelésképen és élethivatásból a szegediek közül mindtöbben foglalkoztak. Vedres István maga készítette a munkáihoz szükséges illustratiókat, illetőleg a szegedi vár rajzait. A negyvenes években Nagy Ferencz nyitott festészeti műtermet, ki utóbb mint „aranyozó" több pártolásnak örvendett. Ugyanekkor a bécsi akadémián három szegedi fiú nyert kiképzést. Hirth Antal, ki herczeg Czartoryiszky pártfogásának örvendett, később pedig Gyulán a Wenckheim családnak dolgozott; Jó Ferencz és János unokatestvérek, kik közül az előbbi elzüllött, az utóbbi pedig mint győri rajztanár a Dunántúli vidék részére dolgozott és irodalmilag is működött.

Az ötvenes években ugyancsak két unokatestvér, a már említett Vastag Sándor és Vastag György tüntek fel. Az előbbi Bécsben a küzdelmek súlya alatt összeroskadt; az utóbbi pedig az újabb magyar művészet egyik kitünősége. A hatvanas években Rákosi Nándor tünt fel sok szép festményével és az olasz földről hozott másolataival. Később a művészettől megvált. s Budapesten mint rajztanár működött. Ezeken túl említendő még a szegedi származású Petrovits, ki az 1879-iki bécsi tárlaton a város birtokába került négy árvízképpel tünt fel.

A szobrászatról kevesebb előadni valónk van. Alább tüzetesen szólunk Szeged régi műépítészetéről, melynek fejlettsége kétségen kívülivé teszi, hogy a török hódoltság előtt a szegedi egyházak szobrokkal, a köz- és magánépületek műbecsű faragványokkal ékeskedtek.

A szobrászat nagy hanyatlásának tanujele az, hogy a szent Demeter templom restauratiója alkalmából készült szobrok fából valók. 1762-ben az alsóvárosi templom részére is ugyanily gyarló alkotások készültek. De itt 1775-ben már kőből faragott alakok is készültek, ezeknek pedig szegedi lakos, Aizenhut József volt a mestere[1]).

Nyilvános szobra és emlékműve nem volt Szegednek, hacsak

[1]) Az alsóvárosi barátok zárda-számadásai az idézett évekről.

az omlatag és gyarló kivitelű szentháromság szobrokat is ide nem számítjuk. Az első szentháromság-szobor alsóváros, a szentháromság-utcza alsó, régebben kiszélesedett végpontjánál volt felállítva. Az 1734—35. évi számadások szerint ennek alapját azon évi szeptember havában tették le s az egész emlékmű 243 frt 36 drba került. Később a mai Klauzáltéren, a Kárász-ház előtt is volt egy[1]), mely 1857-ben Krebsz Mihály buzgólkodására, az első magyar vasútra begyűlt költség maradványaiból, a Széchenyi-térre lett áthelyezve, de a melyet 1873-ban, a jelentkezett veszélyes repedezések miatt le kelle bontani. Ezenkívül az alsóvárosi templom előtt a mult század elején állítottak egy Mária-szobrot, mely Oltványi István nagyprépost adakozásából 1857. évben újíttatott meg. Ugyanily Mária-szobrot a jelen század elején a belvárosi templom előtt is állítottak. Művészi eseményszámba vették még azt is, hogy 1818-ban Dunaiszky Lőrincz magyar szobrász, Szegedre egy $5^1/_2$ láb magas Krisztus feszületet készített[2]).

Valóságos szobormű csak a város nagy fia, Dugonics András emlékezetére a legutóbbi időkben állított emlék, melynek tervét legelőször a Szegedi Híradó 1860. évi márczius 15. számában említette fel s a szobor alapját Reményi Ede egyik hangversenye vetette meg. Ennek gyarapítására tervben volt Dugonics összes műveinek kiadása,

[1]) Ezt a hagyomány szerint még Kárász Miklós emelte fogadalomból, mert egy disznója elveszése miatt kondását agyonütötte.

[2]) Tudományos gyüjtemény. 1819. évf. I. k. 123. lap. — Századok 1874. évf. 39. lap.

miről azonban le kelle mondani. Az alap csak lassankint gyarapodott s még alig tett 3000 frtot, midőn az 1873. évi november havában megalakult szobor-bizottság Izsó Miklóssal tárgyalásokba ereszkedett.

Izsó már 1874-ben készített is néhány vázlatot s a bizottság már szerződni készült vele, de közbejött korai halála következtében a szerződést özvegyével és nagyreményű tanítványával kötötték meg.

A szobornak a talapzattal együtt való előállítása 13,500 frtba került, mely összeg gyűjtésekből, vigalmak és hangversenyek jövedelmeiből, a hatóságnak és a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárnak jelentékeny adományaiból került elő. Gazdag nyereményekből álló sorsjátékot is rendeztek, de a vidékre küldött sorsjegyek csaknem mind visszakerültek. Szóval a szobor-alap egészen Szeged népének adakozásából gyűlt egybe.

A sikerült szobor, mint Huszár Mihály első önálló műve, egyúttal művészi hirnevének is megalapítója lett. A szoborleleplezés nagy ünnepséggel 1876. évi aug. 19-én történt[1]).

A kisebb, különösen a véső- és ötvös-művészet köréből is van némi följegyezni való. Azon körülménynél fogva, hogy a XIV—XV. században Szegeden pénzverde is volt[2]), a véső- és ötvös-művészet kiváló lendületnek örvendett[3]). Szeged város 1469. évi régi pecsétjét, mely ezüst lapon van kimetszve, a régi szegedi véső-művészet egyik emlékének tarthatjuk. Ide sorolhatjuk még az alsóvárosi barátok birtokában levő gyönyörű góth-stylű kelyhet is, melynek párja Besztercebányán van. A török hódoltság alatt ez a művészet is pangásnak indult s az utóbbi időkben sem tudott emelkedni. A véső-művészetnek a negyvenes években volt egy szerény képviselője, Beller Péter, ki mint fa-véső és aranyozó a délvidéki egyházak szükségleteinek kielégítésére törekedett.

Aránylag a műépítészeti emlékek maradtak fenn legnagyobb számmal, melyek kétségtelenül bizonyítják, hogy a középkorban Szegednek kiváló egyházi és világi, köz- és magánépületei voltak. Ezek közül maig csak a szent Demeter és az alsóvárosi Havi Boldogasszony temploma áll fenn.

Az előbbeni a mult század második negyedében végbement gyökeres átépítés alkalmával régi építészeti jellegéből egészen kivetkőztetve lőn. Homlokzata, tornya, belső szerkezete és díszítése barok ízlésben készült, holott a török hódoltság alatt elpusztult templom csúcsíves volt s e szerint a XIV—XV. század alkotása. A templom csúcsíves jellegét a nyugoti s még inkábbb a keleti oldalfalak, úgy a

[1]) Dugonics-Album. Szeged, 1876.

[2]) Lásd: I. köt. 33—36. lap. Rupp Jakab: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Buda, 1846. II. köt. 166. lap.

[3]) Lásd a czéhek történeténél.

torony támpillérei igazolják. A keleti oldalfalon levő két ablaknál a vakolás lehámlása alkalmával is lehetett tapasztalni, hogy azok át vannak boltozva s korábban magasabbra nyúlva, csúcsívben végződtek. A torony-támoszlopok végződésénél kivülről, de mindinkább belülről, a harangállás alatt határozottan ki lehet venni, hogy a torony ott nyolcz szögletbe ment át, mi a csúcsíves templomoknál szokott előfordulni.

Valószínű, hogy annak idején a templomnak három hajója volt s hogy másik tornya is ki volt építve. A restauratio alkalmával a hajópillérek lebontattak[1]) s a menyezet közönséges donga-boltozatra épült ki. Teljesen téves azonban az a feltevés, hogy a mai hajó egykoron a templom szentélye lett volna s hogy a hajó az egyháztér felé terjedt volna[2]). Ennek lehetőségét kizárja a templom tornyának elhelyezése, mely régen a templom zárfalát s illetőleg homlokzatának egy részét képezte. Különben fennmaradt a templomnak a restauratiót megelőzte időből — 1711. — való alaprajza[3]), melyből kétségtelen, hogy a mai hajó a régivel azonos, sőt ellenkezőleg, az apsis rövidült meg. E templomhoz a XV. század végén, a torony s illetőleg a nyugoti oldalfal mellett, szülővárosa iránt való kegyeletből, Lukács zágrábi püspök egy kápolnát építtetett, mely a mult század közepéig fennállt.

Az alsóvárosi, Havi Boldogasszonyról nevezett templom azonban eredeti építészeti jellegében máig is fennáll. Nagy arányainál fogva valóban emlékszerű alkotás s nemcsak Szegednek, de egész Délmagyarországnak legrégibb fennálló temploma. A csúcsíves építészetnek hanyatlása idejében, a XV. század végén épült. A barátoknak ugyan már 1301-ben is volt egy kisebb templomuk, de e helyett 1497-ben építették a mai szentélyt[4]) s a következő évek alatt épült a hajó, mely 1503-ban fejeztetett be, mint azt a tetőpárkányzatnál elhelyezett évszámfeliratok igazolják. Ezekről Jerney kétségtelenül kimutatta, hogy sem 1103., sem 1203., 1403., 1703-nak, hanem csakis 1503-nak lehet és kell olvasni, mint amely évszám az építésnek egyébként is megállapított korával tökéletesen egybevág[5]).

[1]) A szent sír kápolnája alatt levő kriptában az egyik oszlop alapzata még most is fennmaradt. Ez egyúttal kizárja annak a lehetőségét is, hogy a mai hajó valaha szentély lehetett.

[2]) Molnár Pál: Szegedi régiségek. (Szegedi Híradó 1863. évf. 36—38. sz.) — Dudás Gyula: A szegedi szent Döme templomról. (Arch. Értesítő 1889. évf. 238. l.)

[3]) Oklevéltár CLXXI. sz. a.

[4]) Fridrich Urbán: Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ord. minor, s. p. Francisci. Kassa, 1759. II. r. 10. lap.

[5]) Jerney János: Szeged városában levő esztendő számi régi felirásnak magyarázata. Szeged, 1829. 17. és 18. lap. — Dudás Gyula: „A Szeged-alsóvárosi templom“ czímű, 1887-ben a Szegedi Híradó külön lenyomatakép is megjelent érte-

E templomot Henszlmann Imre[1]) s Ipolyi Arnold[2]) műépítészeti szempontból tüzetesen megvizsgálták. Az utóbbi szerint bár a téglaépítészet legkifejlettebb korában épült, mégis a „műszegénység non plus ultrája."

A szentély 24 mtr hosszú s 10 mtr 45 cmtr széles. A hajó 39 méter hosszú s 13 mtr 30 cmtr széles. A falak magassága a belső párkányzatig 13 mtr, a falak vastagsága pedig 30 cmtr[3]). Az egyhajójú templom tehát aránytalanul hosszú.

Már első tekintetre feltűnik a szentély és a hajó stylszerűsége között levő éles különbség. Az előbbinek menyezete csúcsíves, az utóbbié pedig félkörű, donga boltozatú. A három oldalú zárólapban végződő szentély (apsis) boltozata hálógerinczek (Netzwerk) közé van szorítva. A gerinczkövek kiemelkednek, oldallapjaik tetszetősen horonyoltak s az ívek 8 ágú zárókőben egyesülnek és az oldalfalak oszloptámainál egy-egy kisebb vállkőben (consol) végződnek.

A hajó boltozata hasonlókép kiemelkedő gerinczhálózattal van beszőve. De a gerinczkövek csak úgy vannak vas szegekkel a boltozathoz felerősitve. Az ívek a boltozat közepén 6 ágú zárókövekben egyesülnek, — melyek áttörvék s mintegy szelelő lyukakat képeznek — másfelől pedig az oldalfalak oszloptámaival összeolvadtan (abgekröpft) végződnek.

A homlokzaton sem díszesebb kapu (portale), sem a szokásos rózsa-ablak elő nem fordul s az óriás csupasz falat a többihez hasonló, egyszerű kajácsos (Schräge) ablak eleveníti.

A templom kizárólag téglából épült. Faragott kőből csak a támpillérek esővetői s az oldalfalak felső és alsó párkányai készültek. Ezek is igen egyszerűek s a szegény szerzetesek ízlésének tanujelei. Mindazáltal hajdan a templom ékesebb lehetett, mint ma. Ezt bizo-

---

kezésében írja, hogy „mint szakember egy pillantás után" meggyőződött arról, hogy az évszámok csakis 1703-nak olvasandók és a templom ekkor történt restauratioját jelentik. Dudásnak, mint azt a 11. és következő lapon kimutattuk, ezen téves állításával komolyan foglalkozni nem lehet, mert a barátok évkönyvei és számadásai a templomnak az 1703. év körül való restauratiójáról mit sem tudnak s így a templom két oldalfalán, a tetőzet alatt a párkányzatba szervesen beillesztett évszámokat csakis a templomépítés befejezése után, 1503-ban rakhatták fel.

[1]) Archeologiai Értesitő. 1874. 18. lap.

[2]) Arch. Közlemények. Pest, 1861. II. k. 142. lap.

[3]) A magas falak vékonyságát belülről a félhengerek, kívülről a párkány magasságáig felnyúló s rendkivül erős támpillérek ellensúlyozzák. A támpillérek a szentélynél 3, a hajónál 4 tagozatúak és ugyanannyi esővetővel birnak. A szentély északi oldalán támpillérek nincsenek. A hajó északi oldalán levő támpillérek és félhengerek pedig nincsenek összhangban s illetőleg váltakozva fordulnak elő.

nyítják az ablakok csúcsaiban levő áttört művek (Masswerk) maradványai, melyek halhólyag vagy gyertyaláng (Fischblase, flamboyant) változatokat mutatnak s amelyek ugyancsak a hanyatló gothicának jellemzői. Az ablakok áttört műveinél több helyen meglátszottak a függőleges kőbéleletek s némely helyen a díszesebb üvegfestészet nyomai is fennmaradtak[1]).

A templom kétségen kívül fentartást érdemel; de ékítményes restauratiója, miről némelyek ábrándoznak, óriási költséggel is alig eszközölhető.

A torony alsó része 4 ölnyi magasra még stylszerű és egykorú épitmény. Ezenfelül a magasítás barok stylben, a mult század folyamán ment végbe.

Szeged régi műépítészetének, a polgárság műszeretetének bizonyitékát nem is a két régi templom képezi, hanem azon egyes épitészeti maradványok és töredékek, melyek a vár területén az 1876. évben eszközölt csatornaépítés és az 1880—81. évi várbontás alkalmával a vár falaiból kerültek napfényre.

A vár délnyugoti körbástyája mellett volt láthatólag befalazva a nevezetes kőbárány (Agnus Dei), mely valamelyik román stylü templom ajtaja fölött, a tympanont képezte s mint az Árpádkori szobormüvészet (basrelif) egyik érdekes alkotása, maig fennmaradt. Az északnyugoti körbástyában, egész környületben, ugyancsak valamely román stylü épületből származó, félköríves párkányzatok (Rundbogenfries) voltak befalazva. De ezenkívül mintegy 800 drb különféle változatú, jellegzetes faragású kőemlék került ki a falakból (oszlopfők, oszlopok, vállkövek, gerinczkövek, zárókövek, ívezetek, portalék, ablakbélleletek, párkányok stb.), a díszitményes román- és csúcsíves épitmények részletei. Óriási számmal fordultak elő a mintázott téglák különféle nemei, melyeket portaléknál stb. használtak. A gerinczkövek és ívezetek nagy tömbjei azt is bizonyitják, hogy a téglaégetésnek magas fokú technikája is meghonosodott s a téglaépitészetnek is voltak művészi kivitelü alkotásai. Szóval Szegeden a középkorban művészi és ornamentális számos köz- és magánépület létezett; e városnak úri palotái voltak s lakossága a müveltségnek és polgárisodásnak magas fokán állt. A fennmaradt díszes kőemlékek némaságuk daczára is egykori kulturánk ékesen szóló bizonyitékai. Erre nézve bizonyitékul idézhetjük még a szegedi 1522. egyházi tizedlajstromot is, hol a szegedi lakosok közt 9 kőfaragó (lapicida) van felsorolva[2]). Tehát az ornamentális épitkezés igen elterjedt volt s a köz- és magánépületek, miként fentebb is emlitők, ékes faragványokkal és szobrászati művekkel voltak díszitve.

[1]) Az ablakok áttört műveit a legközelebbi időkben ahelyett hogy stylszerüleg restaurálták volna, a régi üvegfestészeti maradványokkal együtt elpusztitották.

[2]) Lásd: Oklevéltár LXI. sz. a.

A török uralom után az ismert nehéz viszonyok és csapások, tűz- és vízveszélyek pusztításai között műépitészetről szó sem lehetett. Vályog falazatú, nádfödeles kis házakból épült fel a város minden pusztulása után.

Az első nagyobb és szilárdabb épület, az 1727. évben épitett (homlokzatával emeletre épült s észak felé fordult) városháza volt. 1780-ban az iskola-utczában, véggel az utczára épült s maig is fennálló Damjanovich-féle ház volt az első emeletes épület. 1810-ben épült a Béró András-féle első kétemeletes ház, ugyancsak az iskola-utczában.

A város régibb épitkezései, a Schwörtz János által épitett városháza, a gymnasium és nemzeti iskola, kórház stb. egyúttal a magánépitkezésekre is jelentékeny hatással voltak. Lántzy királyi biztos a század elején elrendelte, hogy az épitkezések hatósági engedélyek alapján történjenek[1]). Ugyanekkor kezdettek meg az utczák „egyenesitései“ s illetőleg némely zugutczának (korona- és feketesas-utczák) megnyitása.

Az első épitkezési szabályrendelet 1861-ben jött létre, mely az új épitkezéseknél már a külső csin és ízlés követelményeire is tekintettel volt.

[1]) Az épitkezésekre vonatkozó legrégibb követelmények s illetőleg rendszabályok az 1819. évben „Tűzi rendszabások“ czimű 58 lapból álló füzetben vannak felsorolva.

TIZENHATODIK RÉSZ.

KÖZGAZDASÁG.

I. Őstermelés.

1. Földművelés és állattenyésztés.
2. Szőlőművelés és gyümölcsészet.
3. Erdők és erdősités.

II. Ipar.

1. Kézműipar.
   A) A czéhek.
   B) Szabad iparágak és a népipar.
2. Gyáripar és iparvállalatok.

III. Kereskedelem.

1. Kereskedés és a vásárok.
2. Régi árviszonyok.
3. Forgalmi eszközök és árúforgalom.
4. Hitel és pénzügy.

I. Őstermelés.

1. FÖLDMÍVELÉS ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉS.

A dúsan termő fekete földek és a várostól távolabb eső homokpuszták birtoklásánál fogva Szeged lakossága már a megszállás és letelepülés alkalmával kiválólag a földmívelés és állattenyésztés űzésére volt utalva. A honfoglaló ősök nem is idegenkedtek e foglalkozástól s még nomád állapotukban megkezdették a megszállt területek művelését[1]).

IV. Béla király 1247. évi oklevelében ugyanis említés van téve a „hospites de Zegedino"-ról[2]). Mátyás királynak 1458., 1464., 1465., 1483. évi okleveleiben[3]), de másutt és még később is gyakran előfordul a „cives, hospites et inhabitatores (vagy incolae) civitatis nostrae Zegediensis" kifejezés, mely három rendbeli lakosság közül a hospites-ek alatt a régi közjogi viszonyokra való tekintet nélkül, elég tévesen jövevényeket s vendégeket értettek, holott a hospes szónak a jelen esetben csakis a mezőgazdászati foglalkozást űző „gazda, gazduram" értelmet lehet tulajdonítani.

A hospites-ek az Árpádházi királyok idejében, még a szent István király alatt létrejött szervezet és alkotmány értelmében, az ország szervezetének egyik rendiségét képezték. A jelen mű I. köt. 39. lapján már kimutattuk, hogy korántsem voltak idegenek és semmi esetre sem voltak jövevények; mert hisz a honvédelemnek, a várispánsági intézménynek, a királyi várak fenntartásának egyik fő részesei ép a hospites-ek voltak, kik a várak fentartására kijelölt szabad földeket és birtokokat az őrizetért és várszolgálatért haszonélvezték. A várnépek intézményéből fejlődött ki lassankint a szabad királyi városok rendje,

[1]) A beköltözött ősök a földmíveléssel és gazdálkodással még az őshazában, amidőn a törökökkel érintkeztek, már foglalkoztak. Igazolja ezt az a körülmény, hogy a búza, árpa, sarló, arat, öröl stb. szavak török eredetűek. (Lásd Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. I. k. 15. l.)

[2]) Oklevéltár I. sz.

[3]) U. o. XXXI., XXXVI., XXXVIII. és LI. sz.

a polgárság intézménye. A várnépek rendjének külön osztályait képezték a polgárok (cives) és a gazdák (hospites), mely utóbbiak gazdálkodásuk, a földmíveléssel és állattenyésztéssel való foglalkozásuk daczára is felettébb különböztek a parasztoktól, a földesurak jobbágyaitól. A szabad várföldek haszonélvezői, a hospesek, vagyis a gazdák a nemességgel egyező kiváltságoknak örvendtek; földesuruk nem más volt, mint maga a király, a legfőbb hadúr s a várföldek használatáért nem tartoztak egyébbel, mint a várszolgálattal és a vár részére szükséges bizonyos szolgálmányok teljesítésével[1]).

IV. Béla király oklevelében említett szegedi hospes-ek, gazdák rendisége tehát már szt. István király idejében megvolt s már ekkor nyerték a Szeged körül elterülő várföldeket, mint szabad birtokokat, gazdálkodásaik folytatására[2]). A várispánsági intézmény felbomlása, megszünése és a honvédelmi rendszer átalakulása után a várföldek is elvesztették eredeti jellegüket és természetüket; megszüntek lassankint a királyi várak részére teljesítendő szolgálatok és szolgálmányok, melyeknek helyébe lassankint az adózás lépett. De a szabad királyi városok rendjének polgár, gazda és zsellér (cives hospites et incolae) külön osztályai névleg még tovább is fennmaradtak egész a legutóbbi időkig, habár ez osztályok közt később már semmi vagy csekély különbség volt[3]).

A várszolgálatot teljesítő, de e mellett gazdálkodást űző szegedi hospes-ek, több községre, több gazdasági területre voltak osztva. Az oklevelekben külön felső- és alsószegedi érdekeltségről, gazdákról, polgárokról, vásártartásról, sőt bírákról tétetik említés. Ezen alakulásra és külön érdekeltségre talán az volt befolyással, hogy a várszolgálatokat külön csoportban, talán külön századokban teljesítették. E gazdasági testületek vagy községek az ország törvényei értelmében nemesi javakat is szerezhettek s így a hospes-ek teljes nemesi jogok élvezetében voltak. A többi közt a Szeged-alsóvárosi gazdák, mint

[1]) Pesti Frigyes: A magyarországi várispánságok tört. Pest, 1882. 13—29. l. — Szalay József: Városaink a tizenharmadik században. Budapest, 1878. 14—16. l. — Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. Budapest, 1895. II. k. 430. l. — Horváth Mihály: Magyarország történelme. Pest, 1871. I. k. 207. és 208. l.

[2]) A szabad várföldek természetének emlékeül a szegedi birtoktestek a telekkönyvekben még maig is mint „szabad birtok"-ok szerepelnek.

[3]) Még a jelen század elején is, a polgárok közé felvett gazdákat hospes czímen jegyezték be a lajstromokba, hacsak valamely ipart vagy üzletet nem folytattak. E tősgyökeres, magyar, ősi származású hospesek is a régi Árpádházi királyok idejében fennállott várnépek hagyományos emlékét képviselik s már ez is kizárja azt a feltevést, mintha a régi hospes-ek idegenek, német jövevények lettek volna, mint azt Hunfalvy tévesen állítja. (*Lásd*: *Magyarorsz. Ethnographiája*. Budapest, 1876. 436. lap).

külön autonom testület, mint külön község és gazdaság, 1359. évben örök tulajdonul megszerezte néhai nemes Balog Benedek özvegyének, Ilona asszonynak az alsóváros szomszédságában fekvő részbirtokát[1]), mely jogi természetére nézve a városi s illetőleg egykor várispánsági birtoktól felettébb különbözött.

Hogy a régi hospes-ek hogyan gazdálkodtak, mit termeltek, adatszerűleg ki nem mutathatjuk. Valószínűleg a magyar géniusz szellemében és még a nomád viszonyokkal egyezőleg, újabb és újabb területeket szálltak meg, vettek művelés alá s a már kiélt és kihasznált földeket bizonyos időre elhagyva pihentették. Tehát a letelepedés és polgárisodás daczára is a nomád állapot egyelőre fennmaradt. Ezért kelle a szegedi gazdáknak az az óriási terület, az a kiterjedt birtok, melylyel a város már a legrégibb időktől fogva birt. Ezért kelle a határt folytonosan különféle szerzésekkel növelni. IV. Béla adományából megszerezte a város Tápét, mely a tatároktól legyilkolt Csupor nemzetség tulajdonát képezte és a csongrádi királyi várhoz tartozott volt Vártót, a mai Marostő területét. 1431-ben a szegedi gazdák Gyálán, Külső- és Belső-Szentiványon részbirtokokat szereztek[2]). 1453-ban Százegyházát[3]), mely Szentiván mellett volt, — később pedig Szent Mihály, Bánfalva, Dorosma és Gyékénytó birtokát vették zálogba[4]); sőt mindezeken túl, régi joggyakorlatuknál fogva kiváltságot nyertek arra, hogy a Duna s Tisza közt fekvő összes homokos pusztákon a kunokkal együtt és közösen, szabadon legeltethessenek[5]).

Mindez a nomádságnak, a vándor gazdálkodásnak, az újabb és újabb birtokterületek megszállásának, szóval a ma is fennálló tanyarendszernek, a magyar faj különösen kedvelt gazdálkodási módszerének bizonyítéka. Ezen nomád állapot folyománya volt az is, hogy egyéni birtok nem létezett s mint alább látni fogjuk, a birtokközösség fennmaradt jó sokáig és a közbirtoknak váltakozva megszállt részein „szállásokat“, tanyákat alapítva gazdálkodtak.

Miként mostanság, úgy az ősi időkben is, ha a szegedi gazda más vidékre költözött, habár ott a viszonyok egészen másfélék voltak is, azért csak tanyagazdálkodást folytatott. Így az 1256. évben még Zala vármegyében is előfordul a „szegedi tanyája“ (Zegedstenaye) helynév, mert ott a tanyázás némileg szokatlan volt[6]).

Hogy Szeged környéke a legrégibb időkben is telve volt tanyákkal

---

[1]) Oklevéltár II. sz. a.

[2]) U. o. XXVII. sz. a.

[3]) Oklevéltár XXVII.. sz. a.

[4]) U. a. LVII. és LVIII. sz. a.

[5]) U. a. XXXIV., XXXVII., XL. és XLIII. sz. a.

[6]) Fejér. Cod. Dipl. IV. k. 2. rész 401. lap.

és szállásokkal, az kitetszik abból is, hogy a város határában többrendbeli középkori puszta templom nyoma maradt fenn[1]). Ezenkívül igen figyelemre méltó Istvánfinak az 1552. évi események során tett azon előadása, hogy a hajdúk a város körül fekvő „majorokból és tanyákról" nagyszámú jószágot hajtottak el[2]).

A kiterjedt határterületen a tanyagazdálkodás rendszerénél fogva a gabonatermelés és állattenyésztés egyformán alkalmazásban volt s így Szeged már a régi időkben is egy kiterjedt vidéknek élelmi tárházát képezte. Az 1431. évben zálogba vett szentiványi birtokról határozottan meg van mondva, hogy az részben „művelt" földekből (terris cultis) állt; tehát szántás-vetésre, magtermelésre használták[3]). Zsigmond király által kiadott 1436. évi védlevelek[4]) pedig azt igazolják, hogy a lakosságnak oly nagy mérvű termelése volt, hogy gabona és élelmi szereit, melyeknek megvámolását a király tiltotta, üzérkedésképp az ország minden részében szakadatlanul fuvarozta.

De az állattenyésztés mégis felette állt a gabonatermelésnek s Szeged mint állattenyésztő talán versenyen kívül volt. Bertrandon de la Brocquière franczia utazó Szeged állattenyésztését az 1432. évről a következőkben örökítette meg: „találhatni itt sok eladó szilaj lovat, de értik is zabolázni és szelíditeni; különös érdekű ezt nézni. Bizonyossá tettek, hogy aki itt három-négyezer ilyen lovat szándékoznék venni, Szegeden találhat. Oly olcsók, hogy tíz magyar forintért egy igen szép hámos lovat lehet venni"[5]). — — Majd a Szeged és Pest között elterülő pusztaságról szólva, említi: „Szegedtől a föld idáig róna és termékeny. Találni itt számtalan nyájat igavonó állatokból, melyek elhagyatva, vadakhoz hasonlóan, szabadon legelnek; innen van, hogy azokból a szegedi vásáron annyi van"[6]). A franczia utazó az őt különösen érdeklő lovak mellett említi tehát a szarvasmarháknak (igavonó állatok) csordáit, melyek, valamint a juhnyájak is hogy mily nagy számmal voltak, az 1522. évi tizedlajstromból is kiderül[7]). Itt, hol Szeged összes lakossága

---

[1]) Arch. Értesítő, 1892. évf. 235. 1891. évf. 173. és 1895. évf. 362—365. lap.

[2]) Istvánfi: Historiarum de rebus Ungaricis libri. Coloniae. 1622. 317. lap.

[3]) Oklevéltár XVII. sz. a.

[4]) Oklevéltár XVIII. és XIX. sz. a.

[5]) 1404. körül Kassa vidékén egy ló ára 50 arany forint volt. (Katona: Historia critica XI. 595. l.)

[6]) Hatvani M.: Brüsszeli okmánytár. Pest, 1859. IV. k. 310. lap.

[7]) Oklevéltár LXI. sz. E rendkívüli becsű tizedjegyzékben a juhok száma nem szerepel, mert a dézmabárányokat nem vették számba. Egyébként érdekes az is, hogy a városnak Kun-, Szántó-, Szent-Demeter-, Nagy-, Sóhordó-, Bondivagy Szondi-, Műves-, Angyal-, Szentlélek- nevű utczáiban nem laktak juhos gazdák. A juhos gazdák az utczák szerint következőkép oszoltak meg: a várban

névszerint van felsorolva, Csordás vezetéknéven 7-et találunk. A vezetékneveket az időben a foglalkozás után nyerték az illetők. A sok Csordás név tehát a sok csordára enged következtetni. Ugyanezen lajstromban 131 juhos gazda is szerepel, mi a juhtenyésztésnek rendkívüli elterjedtségét mutatja. A juhos gazdák juhainak száma ugyan nincs följegyezve, de hogy mily rengeteg mennyiség lehetett az, Szulejmannak, a mohácsi vész után a török sereg visszavonulásáról vezetett naplójában előforduló följegyzésből is megítélhetjük. E szerint 1526. évi szept. 28-án Szegeden a hadizsákmányból Ibrahim pasának 50,000, Iszkender cselebeli pasa defterdárnak pedig 20,000 drb juh esett osztalékul. A naplóban különben kiemelve van; hogy „a sereg lisztben, búzában, árpában és egyéb élésben teljességgel elmerült“[1]).

A lótenyésztés különben nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg első helynek minősítette Szegedet, mint ahol egyúttal nemcsak sok, hanem egyszersmind nemes fajlovakat is bőséggel lehetett találni. Felettébb jellemző e tekintetben Zákány István szegedi főbírónak 1542. évi október 16-án Fráter György nagyváradi püspökhöz intézett azon jelentése, hogy Tóth Mihály volt főbíró lovát 1000 kősó árán vette meg[2]). Ez legalább is tiszta arabs faj lehetett.

A már emlegetett 1522. évi egyházi tizedlajstrom, melyben a város polgárainak a bácsi püspök része természetben vagy készpénzben megadott tizedjárandósága van felsorolva, a mohácsi vész előtti termelési és gazdálkodási viszonyok tekintetében végtelen becsű.

A tized tekintetében Mátyás király 1481. évi 1-sö törvénye akként rendelkezett, hogy a gabonaneműektől, bortól, bárántól s méhrajtól az egyházi tized külön-külön megadandó. Szegeden azonban a város előkelő kiváltságainál fogva még e tekintetben is azon jogfejlődésre akadunk, hogy a szőlős vagy juhos gazdák gabonatermésük után sem természetben, sem pénzül semmi tizedet sem fizettek. Alig egy-két eset van ezzel ellentétben, talán azért, mert a szőlős és juhos gazdák gabonatermeléssel nem foglalkoztak.

A gabona termése után adott tized kétféle volt, természetbeli vagy pénzbeli. A tizedadás kötelezettségére 1522-ben összeírt 1549 családfő közül csak 139-en adtak terménybeli tizedet; 1196 polgár

---

2, kislatránban 2, gömböcz és árokhátban 1—1, Balog-utczában 13, szentháromságban 3, kőégetőben 6, predikátorban 3, Félszer- vagy Felsor-utczában 4, csősz-utczában 7, Tóth-utczában 8, Lisza- vagy Tisza-utczában 12, a két varga-utczában 9, a budaiban 6, a kerek- és madarászban 10—10, hajnal- és szt. György-utczákban 3—3, a szt. Miklós-utczában 4 juhos gazda lakott.

[1]) Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. 29—30. lap.

[2]) Oklevéltár LXXV. sz. a.

pedig készpénzzel adózott, fejenként 6 dr kereszténységi pénzt (summa christianitatis) fizetve[1]), mely által az illetők egyúttal kereszténységüket, az egyházhoz való tartozóságukat igazolták.

Akik természetben adtak tizedet, azok tizedhányada mindig egy nagyobb termési eredményre enged következtetni. Ily esetben a tized mennyisége többnyire fölül van a $2^1/_2$ kereszten, sőt néha $2'/_2$ kepére is rug.

---

[1]) A kereszténységi pénz a szegedi tizedlajstromban egy-két esetben 5 vagy 4 denárral van felszámolva. Másutt, a jobbágyságnál csak a zsellérek és a birtok nélküli munkások fizettek kereszténységi pénzt, mivel ezeknek semmi termésük sem volt. Szegeden ilyesmire gondolni sem lehet, mert a földközösség rendszerénél fogva minden polgárnak és lakosnak a városi közbirtok használatához kétségtelen joga volt. Akik Szegeden a 6 dr kereszténységi pénz által tizedeltek, azok zsellérek annál kevésbé lehettek, mivel az összeírási lajstrom adatainak egybevetése után a zsellérek ily nagy száma (1196 családfő) merőben lehetetlen. De figyelemre méltatva azt, hogy a keresztény-pénzzel adózók közt ott szerepel a város törvénybírája is (a főbíró egyúttal a vár alkapitánya is volt), ki aligha lehetett zsellér s ha tekintetbe veszszük még azt is, hogy a keresztény-pénz fizetésre felvettek közül szegénység czímén csak 16-nak engedték el a tartozását (az elengedett 95 dr, egyenkint 6 denárral, 16 családfőre utal), úgy arra a meggyőződésre jutunk, hogy a keresztény-pénzt fizető 1196 családfő tulajdonkép azt a polgárságot (cives) képezte, mely a hivatásos nagygazdáktól (hospites) különbözőleg azokból állt, kik ipart és kereskedést folytatva vagy más élethivatást betöltve, a városi közbirtokból csak annyit műveltek, amennyire a maguk házi szükségletének ellátása tekintetéből igényük volt, illetőleg amennyi a földközösség alapján az időszakonkint váltakozva művelés alá vont forgóból vagy dülőből minden egyes polgárra egyformán és egyenlőn, hányadul és osztályrészül jutott.

Ezen polgárokkal szemben állottak a hivatásos nagygazdák, a 139 nagygazda, kik a tizedet természetben és különféle mérvben, terméseredményük mennyisége szerint adták. Ezek voltak a tanyásgazdák, vagyis a régi hospes-ek jogutódai, kik még ez időben is mint hospites említtetnek az oklevelekben.

Hosszas vizsgálatok és egybevetések után sikerült kifürkészni azt is, hogy mennyi volt azon földbirtok-hányad, az az egység, amennyivel a kereszténység-pénzt fizető 1196 polgár a közbirtokból haszonvételkép részesült. Semmi kétség többé afelől, hogy ez időben Szegeden egy holdat tett. Ennek próbája és bizonyítéka két irányban is kiderül. Nevezetesen: egy családnak egész évi szükséglete mintegy 7 köböl gabonára terjed, azaz 14 kereszt búzára; egy hold föld (1200 □-öles, vagyis $^1/_2$ köblös föld) átlagos termése 16 kereszt (22 kévéjével számítva) búza. Tehát a családfők normális szükséglete egy-egy hold föld művelése és termése által ki volt elégítve. Másrészről a 6 dr kereszténységi pénz teljesen egybevág a természetbeli tizedek értékével, illetőleg az egy hold termése után (16 kereszt után $1^1/_2$ kereszt) megadott természetbeli tized értékével. Ennek kulcsát a tizedlajstrom végén levő

A tizedlajstromok tüzetes egybevetése után tehát azt találjuk, hogy a polgárok (cives), kik földközösségben élve, csak a házi szükségleteik fedezésére szolgáló termény előállítására törekedtek és a földeket tehát nem gazdálkodáskép művelték, ezek a terménybeli tized helyett egyformán 6 dr kereszténységi pénzt fizettek dézsmául, mi 1 hold föld tizedváltságnak felel meg. E szerint a polgárok évenkint csak 1196 hold földet műveltek, amelyen mintegy 19,136 kereszt, vagyis 9568 köböl búza termett, mely által a házi, illetőleg helyi szükséglet teljesen fedezve volt.

Ellenben a tulajdonképi gazdák, (139-en), a régi hospes-ek jogutódai, kik tanyagazdálkodást űztek, termésük eredményéhez képest a dézsmát kizárólag természetben adták. Ezektől összesen 65 kepe $1^1/_2$ kereszt és $^1/_2$ kéve szedetvén be tizedül, ez 650 kepe, 15 kereszt és 5 kéve terméseredménynek felel meg. Ehez adva a főbíró és helyettes várkapitány elengedett $2^1/_2$ kepe tizedének megfelelő 25 kepe termését, az összes termés 675 kepe s 15 kereszt, vagyis 3390 kereszt, illetőleg 1695 köböl búza volt.

Ez képezte egyúttal Szeged termelésének feleslegét, mi az időben igen tekintélyes mennyiséget képviselt s a szegedi piacz jelentőségét is rendkívül emelte. Az árpa és zabfélék terméseredménye, legalább ez évben, alig érdemel említést; a dézsma alá vett kaszálók mennyisége sem tett többet 195 holdnál.

Mindazáltal Tomory Pál érseknek 1522. évi szegedi összes gabona dézsmabeli nyers bevételei, ide számítva a városhoz tartozó Bánfalva, Tápé és Szt.-Mihály helységeket is, 97 frt 57 drt tettek; az elengedések és költségek levonásával azonban tisztán 70 frt 20 drt hajtottak[1]).

A török hódoltság idejéből a szegedi gazdasági viszonyokra nézve úgyszólván semmi tájékoztatónk sem maradt. Az ismeretes török kincstári defterekben ugyan némely vidékre nézve igen érdekes adatok rejlenek, különösen a földbérre (tapu), a török katonaság hűbéres föl-

---

összesítésben találjuk meg, hol a 139 nagygazdától beszedett 65 kepe (egy kepére a búzánál 5 keresztet, árpánál 7-et számítva, mint amennyit egy vendégoldalas jármas szekérre ma is felrakni szokás s mint amely számmal a keresztsorokat általában még ma is rakják, bár a kepe elnevezés ma már egészen szokatlan) $1^1/_2$ kereszt és $^1/_2$ kéve gabona, vagyis keresztekre átszámítva, 314 kereszt gabona összesen 12 frt 10 dron adatván el, egy kereszt gabona egységi értéke $3^8/_{10}$, vagyis nem egészen 4 drban áll elő. Így az 1 hold termése után (16 kereszt után $1^1/_2$ kereszt) esedékes pénzbeli megváltás ép 6 denárra, vagyis a kereszténységi pénzül felszámolt egységi összegekre üt ki. E szerint a kereszténységi pénz a különben egy hold után esedékes terménybeli tizedet helyettesíti.

[1]) Oklevéltár LXI. sz. a.

deinek (tímár) jövedelmeire, a juh-adóra, a gabona- és árpatizedre nézve stb.; de különleges szegedi adatok, melyekből az itteni gazdálkodási viszonyokat és a termelés mérvét megítélni lehetne, nem léteznek, holott egynémely falunak termése az utolsó kereszt búzáig feljegyezve maradt. Még azt sem tudjuk biztosan, hogy az 1549. évi gyümölcsvámkép Szegeden beszedett 78 akcse jövedelem[1]), valamint a csekély méhkas-tized is[2]), kizárólag a szegediektől, vagy egyúttal a vidékiek behozatala után lett-e beszedve?

Mindazáltal kétségtelen, hogy a földmívelés és állattenyésztés nagy hanyatlásnak indult s a megrendült közbiztonsági viszonyok, hadjáratok, táborok átvonulásai, a kegyetlenkedések és más csapások következtében a szegedi szállások egymás után elpusztultak, — úgy hogy 1687-ben, midőn a lotharingiai herczeg a mohácsi győzelem után a Duna-Tisza-közi pusztákon át Szegedre jött, miként azt máshol is előadtuk, kietlen pusztán, ős vadonon át ért Szegedre s útjában egyetlen fára vagy tanyára sem akadt, csak imitt-amott egy-egy pásztorkunyhóra.

A város visszavétele után is egyelőre csak a város körül elterülő fekete földeket vették nagyobb mérvű művelés alá. A lakosságnak már olykor-olykor jelentékeny gabnakészlete is volt s a többi közt 1695. évben a hadsereget nagy szorultságában 2035 martonosi köböl zabbal, 1250 szekér szénával s később még 500 köböl gabonával segítette fel[3]).

A művelés és szorgalom ezután mind nagyobb terjedelmeket ölelt fel, bár egyéni tulajdonról a még mindig fennálló földközösségnél fogva szó sem volt[4]). Bizonyos használati évek elteltével újabb dűlőket vettek művelés alá, az elhagyott területek pedig pihentek. Az új dűlő annyi részre lett felosztva, ahány gazda, illetőleg lakos volt. Az egyes birtokrészletek sors, vagyis nyílhúzás útján lettek kiosztva[5]).

---

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. köt. 65. lap. — 60 akcse egy magyar arany értéket képviselt.

[2]) U. o. A méhészet utóbb nagyobb lendületet nyert. 1658-ban Körös város elöljárósága egyedül Szögedi Varga Tamástól 104 pint mézet vásárolt 46 denárjával, összesen 47 frt 84 drt fizetvén. (Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. I. k. 220. lap.)

[3]) Lásd: I. köt. A hadjáratok nyomorai, úgy: „Küzdelem a város jogaiért" czímű fejezeteket. 183—196. és 270—325. l.

[4]) Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Budapest, 1894. 11—14. lap. Külön lenyomat a Magyar gazdaságtörténelmi szemle 1895. évi folyamából.

[5]) Innen nevezik Szegeden még ma is a kaszálásra (fűosztás) bérbeadni szokott egyes területeket nyilasoknak.

Sajátságos azonban, hogy az egyes birtokrészleteket elkülönítő barozdákat sarlóalakra, a hold formájára húzták. Az öthalmi és dorosmai dűlőkben az egyenlő nagyságú birtoktestek ezen hajlott, holdszerű alakja maig fennmaradt.

A földközösségen alapuló ezen gazdálkodási rendszer különben általános volt s Szegeden még az 1715. évi nov. 15-én is érvényben volt, amidőn Csongrádmegye adóösszeíró küldöttsége itt megjelenve, ezt külön is megjegyezte, kiemelvén, hogy a jobb minőségű földeket osztatlanul, három vetésforgóban művelik, a harmadik esztendőben pedig ugarnak hagyják. A küldöttség a város bevallása alapján különben azt is megállapította, hogy a földek középminőségű termést adnak, az őszi ötszörös, a tavaszi vetés pedig négyszeres magot ad. A kaszálókon egy kaszányi területen egy középminőségű szekér szénát vágnak, de a kaszálók elégtelenségénél fogva a lakosok a török területen kénytelenek kaszálókat bérelni. Legelő azonban bőven van[1]).

Ugyanezen időszakról különben a terméseredményt s a jószáglétszámot is ismerjük. Az 1719. évi adókivetési lajstrom szerint a város területén volt: 756 ökör (540 alsóváros, 216 felsőn), 330 ló (258 av., 72 fv.), 802 tehén (480 av., 322 fv.), 618 tinó (312 av., 306 fv.), 200 ártány (104 av., 96 fv.), 1874 juh (1315 av., 559 fv.), 19 méhkas (16 av., 3 fv.). Termett pedig: 6056 köböl búza (4479 av., 1577 fv.), 1139 köböl árpa (754 av., 385 fv.), 309 köböl zab (224 av., 65 fv.), 252 köböl köles és kukoricza (132 av., 120 fv.). Az egész város területén volt 9 pálinkafőző kazán és 5 borsutu[2]).

A következő évről való feljegyzés szerint a város 232 polgára használt 1733$^1/_3$ köblös földet (ugyanennyi kataszt. hold) 385 kaszányi rétet, 430$^1/_2$ kapa szőlőt (egy kapa 100 út, vagyis 400 □-öl), továbbá 130 zsellér használt 22$^1/_2$ köblös szántóföldet, 64 kaszányi rétet, 150 kapa szőlőt, továbbá 25 határőrségi katona használt 22$^1/_2$ köblös szántóföldet, 23 kasza rétet, 34 kapa szőlőt; végül: 27 idegen használt 13 kasza rétet és 8 kapa szőlőt. E szerint mindössze 395 birtokos művelt: 1773$^1/_3$ katasztr. hold szántóföldet, 485 hold kaszálót és 155 hold szőlőföldet[3]).

A fejlődő viszonyoknál, a népesség szaporodásánál és különösen

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1715. évi lajstromozatlan iratok közt.

[2]) U. o. számvevőségi levéltár, az illető év számadásai közt. A felsorolt jószáglétszám igen különbözőleg oszlott el. Így például Dékány Péter tanácsnok 1720. évi ápr. 27-én kelt végrendeletében 60 drb lóról, 1 csikós kancza-lóról, 1 borjas tehénről, 10 ökörről és 8 drb jármas ökörről intézkedett. (Lásd 1723. évi tjkv. 208. lap).

[3]) Acsády Ignácz: Magyar gazdasági élet 1720-ban. (Magyar Gazdaságtörténeti szemle. Budapest, 1894. 57. lap.)

a közbiztonsági állapotok javulásánál fogva a foglalások és megszállások lassankint a távolabb eső területekre, a pusztákra is kiterjedtek, hol ez időben új szállások is keletkeztek, melyek már némi tekintetben az egyéni birtok, a magántulajdon jellegét öltötték fel. De az elidegenítések egyelőre korlátolva voltak. Így például a barátok 1726-ban Seregélyes szállásukat a szegedi élelmezési főnöknek (proviant verwalter) akarták eladni. A tanács ez ellen tiltakozott és vizsgálatot tartva, a barátoknak egyéb javait, nevezetesen a „Kővágótelek" és a Dohár István-féle kétes birtokok jogát is kifogásolta[1]).

Még 1743. évi április 24-én is a tanács azon statutumot hozta, hogy „akinek a nemes magistratus teleket vagy valami földet ád, ne légyen szabad nekie pénzen eladni, hanem visszaadja a nemes városnak, ha nem szükséges nekie, avagy lakóul innen elmegyen"[2]).

Az örök tulajdonú szállások mindenfelé ekkor keletkeztek s ezek birtoklási viszonya lassankint áthatott a földközösségi birtokok természetére is.

Így 1620-ban már Csorván is több szállás volt, melynek népe a kun puszták iránt folyt küzdelemben a halasiak betörése elől, mint láttuk, menekülni volt kénytelen. 1731-ben Zákányban, a dorosmai határszélen már 56 szállás volt, melyeket mint láttuk, Orczy a kunokhoz kívánt csatolni[3]).

A megszállásokra a tanács adott esetről-esetre engedélyt. 1720-ban Kara Ferencz és Simon Mihály gazdáknak megengedték, hogy Karateleken levő szállásaikat továbbra is megtarthassák[4]). 1726-ban Sováyfa (seu Sárkánytelek, alias etiam Gelling szállása) osztatott ki[5]). 1727. évi aug. 23-án a piarista atyák „háromszájú kútnál" kaptak egy telket örök tulajdonul. 1728. évi márczius 13-án Móra Ferencznek, Hódy Istvánnak és Vass Jánosnak adott a tanács „szabadságot", hogy „Keresetben" proportionate competens helyet szállásnak foglalhassanak[6]),

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1726. év 200. és 223. lap. — A barátok gyakran kaptak szállásföldeket gazdálkodásra, melyeket azután eladogattak. Így már 1676-ban Móra Balázs főbíró, Szántó István, Danyi Tamás, Baka Albert és Csókási István esküdtek, valamint a „felső és alsóvárosi török urak engedélyével" régi szállásukat a Szatymaz alatt levő „tápéi állással" cserélték el. Ezt ismét 1696-ban két malomrészszel együtt 308 frtért Szegedi István Ferdinánd jegyzőnek adták el, hogy a Havi Boldogasszony oltárát kijavíthassák. (Szeged v. titk. levéltára 79. sz. a.)

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1743. év 178. lap.

[3]) Lásd: I. köt. 298. s köv. lap. Harcz a földbirtokért című fejezetet.

[4]) Szeged v. közigazgatási levéltárában 1722. évi lajstomozatlan iratok.

[5]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1726. évf. 205. lap.

[6]) U. o. 1728. évf. 456. lap.

1729. évi szept. 7-én Bite János és Börcsök István nyertek engedélyt Mórahalma megszállására[1]). 1730. évi aug. 8-án Őszeszéken egy kaszálónak birtokbavételére kapott engedélyt Nagy Pál tanácsnok és helyettes főbíró; aug. 26-án pedig Imre Antal és Bársony Pál nyertek jogot, hogy a „Szotyak kútja" nevű kaszálót elfoglalhassák, hol különben már Kiss Ferencznek, Miller Jánosnak és Puskás Imrének is voltak szállásaik. Ugyanez évi szept. 16-án Faragó Mártonnak, Csúri Mihálynak és Király Demeternek engedték meg, hogy a „Telek" nevű kaszállót megszállhassák[2]). 1731. évi febr. 17. és 23-án a tanács Czvility, máskép Szabó Mihálynak, Radnai János és Nagypál Istvánnak a pálosi határszélen, továbbá Tömösvári András és Dejanovics János tanácsnokoknak pedig Zákányban adott szállásoknak való területeket. Ugyanez évi márcz. 3-án kelt engedélynél fogva Siskóhalmán (a Szabadkának és Ládatónak vezető út keresztezésénél) Nagygeczi István és Csizmadia Benedek alapítottak szállásokat. De még ugyanezen hó 6-án Podhradszky György főbírónak is megengedték, hogy Sárkánytelek egy harmadát megszállhassa, Fazekas Ferencz tanácsbéli pedig Sóványfáját elfoglalhassa. Május 18-án ismét Bába András a „Kerekes homokján" 1733. évi júniusban pedig Csorván és Feketehalom körül kaptak többen birtokfoglalási engedélyeket[3]). Az alsójárás egy részét meg a Négyökrű-család szállta meg s róluk nevezték el a birtokba vett területet[4]).

Így népesült be lassankint a kietlen puszta. A város szívesen osztogatta a földeket már azért is, hogy a közvagyonosodást előmozdítsa és az adó-alapot növelje.

Mária-Terézia uralkodása kezdetén az alsótanyán már 72, a felsőn pedig 65 nagyobb szállás létezett[5]), melyek utóbb osztályok és elidegenítések által még inkább szaporodtak.

Lassankint azonban az ingyenfoglalások megszüntek s a közbirtokból már csak „illő áron" lehetett venni. Az örökeladás legrégibb esete 1725-ből ismeretes. Ekkor a Kónya-család a Bódótelek felét 15 frton vásárolta meg[6]).

Utóbb különösen szőlők telepítésére, a sivány homokföldeket közárveréseken adták el, mind nagyobb tömegekben. Ily kiosztások még a jelen század második negyedében is történtek s ezek vételárrészlete fejében még 1847—48-ban is a pénztárba 7619 frt 24 kr. folyt

---

[1]) Szeged v. tanácsi jkve 1729. évf. 539. lap.

[2]) U. o. II. köt. 7—11. lap.

[3]) Szeged v. tanácsi jkve. 1731. év. 30., 32., 34., 35., 52. lap és 1733. év 193. lap.

[4]) U. o. 1739. év 445. lap.

[5]) Kaltschmidt Ábrahám térképe 1747-ből.

[6]) Szeged v. tanácsi jkve 1725. év 151. lap.

be. Ugyanez időben a közlegelők hasznosítása ügyében felmerült különféle tervek során a választott község Petrovits István tanácsnoknak 1845-ben tett azon javaslatával is foglalkozott, hogy a járások egy-egy része helységek telepítésére osztassék ki.

Ily úton az egykoron teljesen közbirtokot képezett $138{,}946^{238}/_{1600}$ holdnyi határterületből, az 1850. év végén magánbirtokká, vagyis egyesek tulajdonává vált $75{,}069^{1220}/_{1600}$ hold s így a város további közbirtokául még $63{,}876^{618}/_{1600}$ hold terület maradt meg[1]).

A szállások szaporodása s az egyéni birtokviszonyok fentebb előadott kifejlése óta a szorgalom mind fokozottabb mérvben nyilatkozott s így a lakosság termelése és az állattenyésztés is nagy arányokban növekedett. Szeged termelését évről-évre ismerjük és kimutathatjuk, mert az egyházi tized beszedése alkalmából a termést pontosan számba vették. Így például az 1723. évben dézsmaképp beszedtek: a felsővároson $363^1/_4$ köböl búzát, 80 köböl árpát, 10 köböl zabot; palánkból $49^1/_2$ köböl búzát; alsóvárosról 750 köböl búzát, $152^1/_2$ köböl árpát[2]). E szerint az egész évi terméseredmény összesen 11,695 köböl búza, 2370 köböl árpa és 100 köböl zab volt, nem számítva a szegénység termését is, kik a tized megadásánál hátralékban maradtak[3]).

A dézsmaeredményeket a legpontosabb adatoknak tekinthetjük, mert a beszedés küldöttségileg történt s az eltitkolás szigorú következményekkel járt[4]). Ezenkívül a dézsmaszedésből folyólag a városnak is voltak hasznai s így a beszedésnél lehetőleg szigorral jártak el[5]).

[1]) A város határterületének első térképét 1747. évben Kaltschmidt Ábrahám készítette 152 frt $97^1/_2$ drért. (Lásd 1746—47. évi számadás 162. t. sz. a.) A határ részletes felmérése József császár alatt, Balla Antal hírneves mérnök által eszközöltetett. E munkálat 20 ezer forintnál többe került. (Lásd: Dugonics András följegyzései. Budapest, 1883. 24. lap. — Endrődy S.: Dugonics András. Budapest, 1881. 66. lap.) Az igen becses és a részletekre is kiterjedő nagy átnézeti térkép első példánya, melyen az egykorú viseletek és a város képe is fel volt tüntetve, sajnos, elveszett. A Balla-féle felmérés alapján készült a legrégibb telekkönyv. — A második általános és részletes felmérést, a város által végrehajtott háromszögelés alapján a hatóság már 1834-ben elrendelte. A munkálatot 1836-ban $7^1/_2$ kr. holdankinti egységes ár mellett Giba Antal mérnök hajtotta végre, ki 1842-ben fejezte be munkáját s összes járandóságai 21,000 frtra rugtak. Ezután az új telekkönyvet 1845-ben 800 frtért Német János mérnök készítette el. A hiteltelekkönyvi munkálatok, illetőleg helyszínelések 1869-ben indultak meg.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1724. év. 20. s köv. lap.

[3]) Ekkor a dézsma búzát pozsonyi mérőnkint 20 krjával a szegedi „profont verwalter" vette meg.

[4]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1727. év 420. l.

[5]) Az egyházi tizednek természetben való összeírása, illetőleg a termés eredményéhez képest való kivetése 1774-ig tartott. Ekkor a dézsmaszedési jog bérbe-

De később az egyházi tized aránylagos kirovások útján, készpénzben lett beszedve. A kirovás azonban nem egyformán, nem is a terméuyek után, hanem holdankint lett kivetve s néha nem is az összes művelés alatt álló földekre, hanem csak egyes határrészletekre. Azért is a termés eredményének kiszámitása végtelen nehézkes és mégsem biztos. Mindazáltal közöljük itt az 1812. évi dézsma-jegyzéket, megemlítve, hogy a valódi termés jóval többre rugott. Felvétetett ugyanis 35,003 kereszt búza (palánkhoz tartozva 3545, felsővároson 15,768, alsóvároshoz 15,690 kereszt), 4295 rudas árpa (pal. 410, fv. 2356, av. 1529), 1633 rudas zab (pal. 57, fv. 1188, av. 388); dohánynyal beültetett terület volt 203⁵/s hold[1]).

Mint új termelési czikk, a dohány fordul elő, melyet a szegediek már az 1719. év óta termesztettek. 1737. óta mind nagyobb arányokban terjedt. Sőt 1770., illetőleg 1781. óta nagy kiviteli czikket is képezett. Mióta a város a szőreghi uradalmat a kincstártól zálogba vette s a szőreghi, szentiványi és rábéi határban a szegedi kertészek, mint kiválóan ügyes és szorgalmas dohányművelők alkalmaztattak, a dohánytermelés Torontál megyében is mindenfelé elterjedt. Itt és a vidéken termelt óriási mennyiségű dohányt Szegeden váltották be s „szegedi dohány“ név alatt került a kereskedésbe[2]). A dohány termelése körül a szegediek ügyessége oly nagy hírre vergődött, hogy

---

adatott s a kezelés ezen rendszere 1795-ig tartott. Az udvari kamara utóbb megengedte, hogy ámbár az esztergomi érseknek fizetendő dézsmaváltság csak 800 frtot tesz, a csanádi püspöknek egyezségileg járó dézsmaváltság sem rug többre 1200 frtnál, mindazáltal a városi tár segedelmére, az adózó népre való aránylagos felosztás szerint 3016 frtig terjedő tizedváltságot lehet beszedni. E járandóság 1819-ig csak a szállási földekre és a szőlőkre lett kiróva. Lántzy József királyi biztos azonban elrendelte, hogy ezentúl a fekete földek tulajdonosai is kirovás alá vonassanak. — A püspöknek járó tizedre nézve a tanács gr. Nádasdy Lászlóval az 1719—26. évekre terjedőleg egyezett ki 1200 frtban, 20 akó szegedi bor, 20 köböl búza, ugyanennyi árpa s 1 hajó széna megadásában. (Lásd: 1722. évi tanácsi jkv. 167. és 1726. évi 243. lap.) — Utóbb a város a püspöki tizedet megtagadta, úgy hogy a váltságösszeg már 4000 frtra rugott, mit azután felsőbbi parancsra kifizettek. (Lásd: 1731. év tanácsi jkv 26. és 93. lap.)

[1]) Ezen termés után egyházi tizedül kirovatott: a búza keresztje után 3 kr, árpa s zab rudasa után 1—1 kr, a bor akója után 4 kr, dohány holdja után 24 kr. Így dézsmailletékkép összesen befolyt: búzától 1750 frt 9 kr, árpától 71 frt 35 kr, zabtól 27 frt 13 kr, bortól 1956 frt 12 kr, dohánytól 82 frt, együttesen 3886 frt 36 kr. (Lásd: Szeged v. közig. levéltárában dézsma czím alatt kezelt külön csomagban).

[2]) Lásd: Csongrád vármegyének bővebb ismertetése. (Tud. Gyüjtem. 1817. év. 8. köt. 73. l.)

Torontál megye távolabbi vidékeire is vetélkedve szerződtették s telepítették őket. Délmagyarországnak a szegedi gyarmatok által keletkezett magyar lakossága különösen ezen okból települt át[1]).

Ezért írta Vedres 1799-ben:

„Dohány! melyet nemrég lakósim művelnek,
Érette Bácskába, Bánátba költöznek,
Mennek Tisza mentén fölfelé, pusztákra
Mint a megtölt kasbul a raj, más határra,
Nevezetes ága kereskedésemnek,
Száz s több ezer mázsát adok idegennek,
Melyet tőlem hordnak messze tengerekre
Vízen és szárazon idegen földekre“[2]).

A szőreghi uradalom zálogos birtoklása különben úgy a városnak, mint egyúttal a polgárok jólétének és vagyonosodásának kútforrása lett. A dúsermésű földekről nem győzték a hajók a rengeteg mennyiségű gobonát szállítani s ezidőben Szeged volt Délmagyarország legelső, legnagyobb gabonapiacza.

A nagymérvű termelés különben az állattenyésztésre is kihatott, melynek állapotáról s létszámáról az 1799. évet illetőleg ugyancsak Vedres a következőket jegyezte fel:

Lassan mendegélek volt nagyságom után,
Boldog üdőt várok a békesség útján;
Százezer birkáim földemen legelnek,
Melyek fő helyt nálam csakugyan most nyernek.
Fürtös juhaimnak számát elfogyasztván
Vágyok kondor s véknyabb szőrre, több árt kapván.
Négyezer ökreim igás jármam húzzák,
Majd annyi lovaim az országot futják;
Amazt nevelém fel tizenkét barmokban,
Osztám hét csordákra föl s alsó határban,
Emez tenyészetét szűk esztendők folyta
Igen megcsüggeszté; hat ménesre húzta.
Három tehéncsorda ki jár lakhelyemből,
Mely bő tejjel szolgál piaczra tölgyéből.
Csürhéim kevesek, bent csak kettő száma,

---

[1]) Reizner: Szeged és Délmagyarország. Szeged, 1895. 11—15. lap.

[2]) Vedres István: Szeged városa megnagyobbított tanácsháza. Pest, 1799. 19. lap. — 1793-ban Szegedről 40 hajó dohányt (mindegyiken 250 mázsa rakomány) szállítottak Szegedről Trieszt felé Károlyvárig. Lásd: Magyar Hírmondó 1794. évf. II. rész. 276. lap.

Odakint háromra megy nyájam tanyája.
Száz esztendők alatt, im! így szaporodott
A mozgó jószágom, hogy török itt hagyott,
Kinek igás járma régi szabadságom
Elnyomá s pusztává tette szép lakásom"[1].

E szerint háromnegyed század alatt az 1719. létszámhoz képest Szegeden a ló-, tehén- és ökör-állomány megháromszorosodott, a juhok száma pedig a régi állomány hatvanszorosát érte el. De emellett a fajok minősége tekintetéből is nagy volt a haladás. A kedvelt és különösen subára alkalmas hosszúszőrű magyar juhok helyett a finomabb gyapjút adó német vagy máskép „bürge juhok" honosodtak meg. E faj az Alföldön úgyszólván a szegedi gazdák útján terjedt el mindenfelé, még a nagy uradalmakba is. A többi közt Szekeres Mihály szegedi főügyésznek már 1780-ban a szomszédos algyői uradalmi területen 500 drb juha legelészett[2].

A tanyai gazdálkodás terjedésével a termelés mind tovább fokozódott, utóbb azonban már csak a rozsnál[3] s még inkább a kukoriczánál jelentkezett emelkedés. Ellenben új termelési czikkek lettek: a burgonya, mely a homokon nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is kitünő terménynek bizonyult, továbbá a paprika, melyet csak a mult század közepétől fogva termeltek[4] s jó ideig csakis a helyi szükséglet kielégítésére szolgált; de egy félszázad óta az ország különböző részeibe elterjedve, nevezetes kiviteli czikké vált.

Különben közöljük az 1847. évi termés eredményét is, mely az előző évek inséges viszonyainál és a nagy drágaságnál fogva a jövőre való gondoskodás tekintetéből szigorú és pontos felvételeken alapult. Ekkor termett: 13,377 mérő tiszta búza, 41,237 mérő kétszeres és rozs, 7863 m. árpa, 6357 m. zab, 3823 m. köles, 50,126 m. kukoricza, 10,555 m. burgonya, 5,864 m. bab, 178 m. borsó és 60 m. lencse. Ebből vetésre igényeltetett 5344 m. búza, 16,033 m. rozs, 1781 m. árpa, 2362 m. zab, 318 m. köles, 1781 m. kukoricza, 3267 m. burgonya, 890 m. bab, 15. m. borsó és 10 mérő lencse.

Ugyanez évben az adóztatás alapjául összeírt jószág-létszám a

---

[1]) Vedres i. m. 6—7. l.

[2]) Reizner J.: A mindszent-algyői uradalom történetéből. Magyar gazdaságtörténelmi szemle. Budapest, 1885. 337. lap.

[3]) A rozs a homokon általában igen gazdag termést adott s még szalmája is nagybecsü volt. A rozs szála néha a 7 láb 3 hüv. hosszúságot is elérte. (Lásd: Hadi és más nevezetes történetek. Bécs, 1791. IV. szak. 757. lap.

[4]) Ekkor is még csak a nép használta. A paprika elterjedésének régibb nyomait nem ismerjük. Lásd: Hangay Oktáv: A paprikáról. Székesfehérvár, 1887.

következő volt: 4866 hámos ló, 717 méneses ló, 4626 jármos ökör, 2901 tehén, 1433 harmadfű tinó, 61,460 juh, 1651 sertés és 17 kecske.

Az 1850. évi országos népszámlálás alkalmával pedig a város területén volt: 165 mén, 2457 kancza, 3054 herélt, összesen 6715 ló, 530 csikó, 361 öszvér és szamár, 7951 ökör és bika, 5655 tehén és 58,747 juh. A juhok legelődíjának emelése és a gyapjúárak hanyatlása tehát a juhállomány fogyatkozását idézte elő. Különben nem lehetetlen az sem, hogy a nagy különbözet eltitkolásokból ered.

Az 1857. évi országos népszámlálás alkalmával Szeged jószáglétszáma a következő volt: 7738 drb ló, 13,903 drb szarvasmarha, 67,425 drb juh, 26,970 drb sertés. Ha e jószáglétszámot az akkor mívelés alatt álló földekkel arányosítjuk, úgy minden 20 hold szántóföldre jutott 3 ló, 6 szarvasmarha és 28 juh. Ha pedig az egész határterülettel arányosítjuk, úgy minden 20 holdra jutott $1^1/_2$ ló, 3 szarvasmarha és 14 drb juh[1]).

Nagy gazdasági átalakulásokat idézett elő a Tiszaszabályozás és a kiöntések területeinek ármentesítései. Mert nemcsak a termelés mérve öltött óriási arányokat, nemcsak a repczetermelés nyert nagyobb lendületet, hanem egyúttal egy új gazdálkodási rendszer, a bérlőgazdálkodás is ekkor honosodott meg nagyobb mérvben.

Már a tápéi és algyői töltéseknek 1837-ben történt egybekapcsolása, illetőleg a baktó ármentesítése alkalmával a gazdaközönség egy része bérletekbe bocsájtkozott. Később a hattyas-ballagitói[2]), majd a tápéi és újszegedi, legutóbb pedig a marostői területek[3]) ármentesültek. A dús termésű iszapolt területeket apró, 5—10 holdas részletekben adták ki s így a bérlésekre a birtoktalan szegényebb néposztálynak is alkalmat adtak. Utóbb a bérlők száma igen felszaporodott s bérletek útján vélte a szerencsét feltalálni sok olyan is, ki gazdálkodással azelőtt sohasem foglalkozott. Némelyek vagyont is szereztek ezenkép, mások pedig vagyonukat veszitették, különösen a hattyas-ballagitói bérlők Fotty vállalata idejében, mikor a fakadó vizek a buja terméseket mindenkor megsemmisítették.

De azért a bérletek után nyilvánult lázas érdeklődést kielégíteni sohasem lehetett s mind sűrűbben nyilvánult az óhaj, hogy a távol eső homokpuszták jobbminőségű földeit is oszszák fel és adják bérbe.

---

[1]) Budapesti Hírlap 1858. évf. 113. sz.

[2]) Ezt Fotty János vállalkozó, a területnek bizonyos időre elnyert ingyen használatáért saját költségén ármentesítette.

[3]) A Marostőt 1874—75-ben ármentesítették oly módon, hogy 8 évi ingyenhasználatért a lakosok minden hold után bizonyos köbmennyiségű földet tartoztak a töltésbe beépíteni.

A terjedelmes közlegelőket a tanyai gazdák ugyanis majdnem ingyen használták. Szedtek ugyan némi legelő díjakat is, nevezetesen a földdel nem biró juhos gazdák minden birka után 6 kr. legelődíjat tartoztak fizetni[1]). Klauzál Gábor indítványára hosszas küzdelem után 1835-ben a választott község elrendelte, hogy a juhok után általában legelődíj szedessék. De azért e czímen a város jövedelme még 1847-ben sem tett többet 343 frt 48 krnál.

A közóhaj kielégítése és a városi pénztár zavarainak rendbehozatala tekintetéből a hatóság ennélfogva 1852. évben a járásokból 10 ezer hold jobbminőségű földet kihasitva, 10 évi időre (tíz esztendős földek) haszonbérbe adott. S noha Bonyhády megyefőnök ép azon időben közbiztonsági tekintetekből az összes tanyáknak szétverését és falvakul való összpontosítását tervezte[2]), a bérlőknek mégis megengedték, hogy bérelt területeiken tanyákat állíthassanak.

Ez a pusztákra való kitelepülésnek egész áradatát idézte elő. Pedig a külterület a nagy tanyák osztályai és feldarabolásai stb. következtében eddig is oly népes lett, hogy a tanyai proletariatusság megelőzéseül a választott község már 1834-ben elrendelendőnek találta, hogy jövőre legalább is 25 holdas birtokterületeken szabad tanyákat létesíteni[3]).

A következő — 1853. — évben az általános legeltetési díjak életbeléptetése alkalmából 37,000 frt évi bérpénz ellenében pedig az összes járási legelőföldeket is a gazdaságoknak bérbeadták, de a járásokat csak legeltetésre lehetett használni, s a megszabott legeltetési díjak is a gazdákat illették, melyeket az egyes jószágtulajdonosoktól ugyanők szedtek be.

Az 1854. évi nemzeti önkénytes (tulajdonkép kényszer-) kölcsön kibocsájtása és elfogadása alkalmával a város közbirtokaiból, a homoki legelőkből ismét jelentékeny területeket adtak bérbe és vettek művelés alá. Ezek voltak az úgynevezett „30 éves földek.“

Bonyhády megyefőnöknek 1854. évi február 23-án, az akkori köz-

---

[1]) 1820-ban e czímen 9387 birka után a városi tárnak 563 frt jövedelme volt. (Lásd: Szeged v. közig. levéltárában Kolb József perczeptor jelentése kapcsán Kókay Mihály számvevőnek 1820. é. márczius 18-án kelt előterjesztését.

[2]) Lásd III. köt. 293. s köv. l. „Iskolák“ rész alatt a tanyai iskolák keletkezési körülményeiről előadottakat. Egyébként az, hogy a város pusztáin falvak telepíttessenek, régi terv volt. 1771-ben a helytartótanács követelt ilyesmit, ami ellen a tanács u. a. évi decz. 15-én kelt felterjesztésében erélyesen tiltakozott. A negyvenes években a választott község is foglalkozott ily tervezettel.

[3]) E határozatot a helytartótanács ugyanaz évi decz. 22-én hagyta jóvá. Később a tanyaépítés korlátozása 15 holdra, 1872-ben pedig még kisebb terjedékre lett mérsékelve.

ségválasztmánytól ugyanis sikerült kierőszakolni azt, hogy az önkénytes államkölcsönre Szeged lakossága 400,000 forintot, a város egyeteme pedig 600,000 frtot s igy Szeged népe együttesen egy millió forintot jegyezzen[1]). Az utóbbi részlet előállítását akként tervezték, hogy a közlegelőből szántás-vetésre kihasítandó újabb 12,000 hold jobb minőségű föld 30 évre adassék bérbe oly módozattal, hogy az egész használati időre esedékes haszonbér egyszerre és előre, illetőleg az államkölcsön-részletek befizetésére kitűzött határidő alatt törlesztessék le.

A kiadandó területek kibérlésére nézve Kecskemétről váratlanul már ajánlat is tétetett, mi a szegedi gazdákat szinte megdöbbentette és azon aggodalommal töltötte el, hogy a város földei idegen kezekre jutnak. Ez a hajlamot és versenyt csak fokozta, mire különben nagy hatással voltak még a krimi háború következtében alakult rendkívül magas gabonaárak is. Sokan örök birtokukat idegenítették el, csakhogy minél nagyobb bérleteket jegyezhessenek és kapjanak.

Ily körülmények közt egyetemleges kötelezettséggel 260 gazda szövetkezett, kikkel a város 1854. évi aug. 29-én a szerződést megkötötte. A 600,000 frt pontos befizetése ez által biztosítva volt. A gazdák ezen szövetkezete évi 20 ezer frtért még a fűbérszedési jogot is bérbe vette; de ennek fizetési kötelezettsége csak az államkölcsön négy év alatt köteles befizetése után lett volna teljesítendő[2]).

A tanyákra tehát ismét nagy néptömegek vándoroltak ki, ismét újabb tanyák keletkeztek. Ekkor nyerte a külterület azt az állapotát,

---

[1]) A jóval vagyonosabb Szabadka mindösszesen csak 100,000 frt államkölcsönt jegyzett. — Az 1854. évi júl. 26-án kibocsájtott nyíltparancs értelmében is, a kölcsön az egyenes adók arányában lett volna viselendő. Szegednek mindössze 76,738 frtból álló egyenes adója után az államkölcsön járuléka nem többet, mint 350,862 frtot tett volna. Lásd: II. k. 195. s köv. lap.

[2]) A bérlőgazdaság szövetkezete és egyetemlegessége utóbb csak néhány gazdára szorítkozott. Ezek közt volt Benke József nagytehetségű ügyvéd, egyúttal a gazdaság jogi képviselője, a bonyodalmak utólérhetetlen mestere, ki a bérföldek után esedékes adókat és egyéb járulékokat a bérlőkre vagy jogutódaikra kirótta és a tönkrejutott gazdák által elhagyott bérleteket újra értékesítette. E minőségében a jólét és kényelem előnyeit minden irányban megszerezte. De a bérlők és a gazdaság, úgy ez és a város között temérdek bonyodalom és jogi controversia támadt, miből folyólag 1868. óta a városi közgyűléseken elkeseredett viták támadtak. A város az elfoglalt többletföldek visszaadása és az időközi hasznok megtérítése, valamint a hiányosan befizetett adók s illetőleg a különbözetek kiegyenlítése iránt pereket indított, melyeknek a sajtó útján közzé tett ismertetései és kivonatai is köteteket képeznek. A tengeri kigyóként szüntelen felmerült panaszok következtében a pereket utóbb egyességileg fejezték be, mindkét perből folyólag a gazdaság jelentékeny összegek megtérítését fogadván el.

melyben ma is van. Ekkor nyilatkoztak meg a nomád állapotoknak leküzdhetetlen nehézségei, melyeken a polgárisodásnak minden törekvései megtörnek, a közműveltség, az egészségügy stb. emelése érdekében tett és még teendő bármi áldozatok is csekély hatásúaknak bizonyulnak.

Egyébként a város $138{,}946^{238}/_{1600}$ holdnyi határterülete, a régi kataszter szerint, a gazdasági művelési ágak szerint a következőkép oszlott meg.

Szántóföld volt: $51{,}443^{406}/_{1600}$ hold (ebből $2411^{965}/_{1600}$ h. I. oszt., $6539^{1190}/_{1600}$ h. II. oszt., $11{,}176^{1297}/_{1600}$ h. III. oszt., és $25{,}315^{244}/_{1600}$ h. IV. oszt.), miből a város közbirtokára $2676^{394}/_{1600}$ h. esett; rét és kaszáló: $14{,}789^{537}/_{1600}$ hold ($2843^{273}/_{1600}$ I. oszt., $4247^{1087}/_{1600}$ II. oszt., $2247^{1087}/_{1600}$ h. III. oszt.), miből a város közbirtokára esett $634^{554}/_{1600}$ h.; szőlő: $8675^{1444}/_{1600}$ hold ($575^{186}/_{1600}$ I. oszt., $4857^{443}/_{1600}$ h. II. oszt., $3243^{815}/_{1600}$ h. III. oszt.), miből városi közbirtok volt $4^{907}/_{1600}$ h.; legelő: $33{,}157^{1466}/_{1600}$ h., (ebből $1218^{336}/_{1600}$ h. I. oszt., $5178^{1187}/_{1600}$ h. II. oszt., $26{,}760^{1543}/_{1600}$ h. III. oszt.), miből városi volt $32{,}045^{201}/_{1600}$ hold; erdő: 7500 hold ($1114^{408}/_{1600}$ h. I. oszt., $325^{266}/_{1600}$ II. oszt., (a többi kiélt erdő vagy új ültetés 1873-ban), miből városi $7352^{887}/_{1600}$ hold; nádas: $587^{1353}/_{1600}$ hold, ($43^{1252}/_{1600}$ hold I. oszt., $77^{808}/_{1600}$ II. oszt., többi III. osztályú), miből a város közbirtokára esik $511^{531}/_{1600}$ hold; végül terméketlen $22{,}839^{1342}/_{1600}$ hold, miből városi közbirtokot képez $20{,}652^{444}/_{1600}$ hold[1]). E szerint a városi közbirtok összes terjedelme $63{,}876^{618}/_{1600}$ hold volt, míg a magánfelek tulajdonát $75{,}069^{1220}/_{1600}$ hold képezte.

Ily művelési ágak mellett az 1870. évi népszámlálás szerint, a 70,179 léleknyi népességből gazdálkodással foglalkozott 14,293, vagyis az összlakosságnak 26·36%-a[2]).

Ugyanekkor a számbavett házi állatok mennyisége a következő volt: ló 7047 (belv. 503, rók. 198, felsőv. 321, alsóv. 607, felsőtanya 1951, alsót. 3467); öszvér 42 (bv. 27, fv. 3, av. 5, ft. 3, at. 4); szamár 250 (bv. 15, r. 5, fv. 5, av. 3, ft. 58, at. 164); szarvasmarha 9657 (bv. 766, r. 217, fv. 546, av. 865, ft. 2834, at. 3758); juh 92,173 (bv. 7046, r. 3331, fv. 1167, av. 581, ft. 25,127, at. 54,921); kecske 31; sertés 15,649 (bv. 954, r. 2340, fv. 2339, av. 790, ft. 4237, at. 4989); méhkas 1400 (bv. 43, r. 22, fv. 14, av. 1, ft. 341, at. 979[3]).

Ami pedig a fentebb kitüntetett művelési ágak termési ered-

---

[1]) Az 1875. évi kiigazítás és a később készült végleges kataszter szerint a művelési ágakban és osztályokban ezektől nagyban eltérő adatokat találunk.

[2]) Ezek közül 4099 bérlő és birtokos, 10,194 pedig gazdasági munkás volt. — Magának a városnak 3400 bérlője volt szegediekből és a környékről.

[3]) Mészáros György főjegyző jelentése a népszámlálás eredményéről 1871-ben.

ményét illeti, az 1872. évben következő volt, megjegyzendő, hogy mérő alatt 2 pozsonyi véka értendő. Termett tehát búza: 5086 holdon 30,516 mérő; kétszeres 1500 holdon 9000 mérő; rozs 20,000 holdon 200,000 mérő; árpa 1000 holdon 8000 mérő; repcze 100 holdon 800 mérő; ezenkívül tavaszi vetések után: búza 1500 holdon 12,000 mérő; árpa 2572 holdon 20,576 mérő; köles 1500 holdon 9000 mérő; kukoricza 23,000 holdon 230,000 mérő; bab a kukoricza között 30,000 mérő; lencse és borsó 800 holdon 2400 mérő; len 100 holdon 2000 mázsa; ugyanily területen kender 500 mázsa és 500 mérő mag; burgundi répa 400 holdon 10,000 mázsa. Termett még 9000 hold kaszálón 225,000 mázsa széna; 1200 holdon 72,008 mázsa here és luczerna; ugarnak maradt 4343 hold[1]).

Ugyanezen időben a város határterületén volt 9 gőz- és 2 lóerejű cséplőgép, 1954 vas- és 538 faeke, 87 szecskavágó, 57 kukoriczamorzsoló, 23 répavágó 220 vas-, 49 fa- és 2477 tüskeborona, 5 vas- és 47 fahenger (görgő), 122 szelelő-rosta[2]). A gazdasági munkások napszámja, nevezetesen a férfiaké 80 kr. és 2 frt, a nőké 70 kr. és 1 frt 30 kr. s a gyermekeké pedig 40 kr. és 1 frt közt váltakozott[3]).

A gazdasági érdekeknek bizonyos kicsinyes irányokban való méltatása régebben olyannyira előtérben volt, hogy ezzel szemben minden más törekvésnek háttérbe kelle szorulnia. A város nyilvános élete, külső képe a gazdálkodásban, mondhatni a falusiasságban nyert kifejezést. Felettébb jellemző e tekintetben az, hogy az újszegedi csordajárást csak a legutóbbi időkben lehetett megszüntetni és nagy küzdelemmel keresztülvinni, hogy az üdülést kereső közönség a hídon nagy porfelhő közt áthaladó csordával ne kényszerüljön találkozni. Sőt a csürhére való kihajtás a legutóbbi időkig fennállt s hajnalonkint a belváros utczáin is megharsant a kanászok hívogató tülke.

Mindezen nem is igen lehet csodálkozni. A város egyik legjelentékenyebb bevételi forrása a földbirtokok jövedelme volt. Az 1879. évi költségvetésben is e czímen 140,166 frt 93 kr. bevétel szerepelt. S összesítve a különböző birtokok többféle czímű jövedelmeit, azt találjuk, hogy átlag egy hold szántóföld 10 frt 36 krt, egy hold erdő 46 krt, egy hold nádas 9 frt 50 krt, egy hold legelő 2 frt 36 krt s egy hold terméketlen, illetőleg adómentes föld 4 kr. nyers jövedelmet hajtott[4]).

Szeged kiváló gazdasági viszonyai és nagy termelése daczára is gyakran ért inséges, terméketlen esztendőket. Emlékezetes az 1777.

---

[1]) Pálfy F. polgármester évi jelentése Szeged, 1873. 27. lap. — A termési eredményekről az utóbbi években mindíg készültek ily kimutatások.

[2]) U. o.

[3]) U. o.

[4]) Reizner János főjegyző és társai jelentése 1879. évi szept. 21-ről.

és 78. év, mikor 400-an vesztek el éhinségben, amikor az „élet"-nek köble 20 frt rendkívül magas áron kelt. A zord télen a farkasok is úgy elszaporodtak, hogy a városba törve, sokszor a pitar-ajtóban támadták meg az embereket[1]).

Nagy inség volt 1806-ban is, melynek jelei már az előző évben mutatkoztak. A tanács azért 1805. évi decz. 5-én Schwörtz János választott községi tagot megbízta, hogy Délmagyarország távolabb részeiben a város költségére nagyobb mennyiségű olcsó gabonát vásároljon. De ez mind kevés volt s a hatóság felsőbb helyről sürgette, hogy a nép élelemre és vetőmagul 162,430 véka gabonát és 8000 pozsonyi mérő zabot nyerjen.

Inséges év volt az 1816. év is. Ekkor a szőreghi, gyálai és szentiványi zálogos birtokok bérlőinek termését, a közszükség kényszerénél fogva a hatóság karhatalommal foglalta le. Az 1830., 1834. évek is terméketlenek voltak s az éhinség csak hatósági czélszerű intézkedések következtében hárult el. Élelemre és vetésre ekkor is kölcsöngabonát osztottak ki. Különösen emlékezetesek azonban az 1863—64. és az 1866—67-iki inséges esztendők. Az 1863. évi termés egyike volt a legsilányabb gazdasági eredményeknek. A következő évi rettenetes aszály miatt pedig nem fejlődhetett semmi, egyedül a homokon jelentkezett némi termés. Az 1866—67. évi inséget pedig az 1866. évi május 24-iki országos fagy idézte elő, mely minden termés reményt megsemmisített.

A helyzet hű képének megismerésére közöljük itt az 1864. évi termési eredményt, a szükségleti és hiánylati összegeket, melyek hivatalos úton a legnagyobb pontossággal állapíttattak meg.

	Termett		évi szükséglet		
Búza	6,786 holdon	81,432 mérő	116,430 mérő,	hiánylat	34,998
Rozs	25,850 „	155,100 „	545,126 „	„	390,026
Árpa	3,072 „	18,432 „	112,680 „	„	94,248
Zab	2,000 „	16,000 „	28,700 „	„	12,700
Kukoricza	23,593 „	188,744 „	151,627 „	felesleg	37,117
Burgonya	3,072 „	92,160 „	70,000 „	„	22,160
Répa	500 „	7,000 „	6,500 „	„	500
Paprika	500 „	3,000 „	400 „	„	2,600
Széna	15,276 „	180,888 mázsa anya 67,833 „ sarjú	279,655 „	hiánylat	30,964
Bor	8,570 „	12,855 akó	109,661 „	„	96,806
Pálinka	— „	428 „	6,000 „	„	5,572
Gyümölcs	8,570 „	171,400 véka	140,000 „	felesleg	31,400

E táblázatból láthatjuk, hogy a burgonya és kiválóan a gyümölcs

[1]) Vályi András: Magyarország leírása. Buda, 1799. III. k. 340. lap.

felesleges termése mentette meg a szegényebb néposztályt az inséges esztendő különben borzalmas fejleményeitől. De a nyomor még ennek daczára is nagy volt s a nőegylet által létesített „levesosztó intézetek"-ben a segélyezés áldásait ezrek vették igénybe[1]).

Az aszály kiölte a mezők minden életét, víz és táplálék hiányában a külső jószág — ha csak idejekorán messze vidékekre el nem hajtották — sorra elhullott. A takarmány drágasága miatt a jószágon mindenki túladni igyekezett. A vásárokon egy csikó 1—2 frton, egy igás ló 6—10 frton kelt. Az igaz, hogy leromlott gebék voltak. Ekkor történt, hogy egy felsővárosi gazda koplaló gebéit a fűzesbe kipányvázta, hogy a szegény párákat valaki ellopja. De nagy csodálkozására másnap a kivert jószághoz valaki még két másik gebét is hozzálopott[2]).

Az 1866. évi inség párja volt az 1864-ikinek. A szegénység most is közélelmezésben részesült, a gazdákat pedig, miként az 1863—64. évben, most is kölcsönvetőmaggal kelle felsegíteni. A tárnokmester 1866. évi szept. 27-én a szegedieknek vetőmag beszerzésére 15,000 frtot utalványozott. E czélra a város is 4000 frtot szavazott meg, magánadakozásokból pedig 2500 frt folyt be[3]).

Ami a gazdasági életben és a gazdálkodási módszerben való haladást illeti, erről csak a legutóbbi időkre nézve lehet szó. A nép általában conservativ hajlamainak e nemben való jellemzéséül elég csak az egyre utalni, hogy a vasekék kiváló előnyeik daczára is igen nehezen tudtak elterjedni.

A haladást előmozdító gazdasági egyesületi működés Szegeden nem érvényesülhetett. Az alsóvárosi gazdák 1841-ben alakítottak ugyan egy gazdasági egyletet, melynek czéljaira, illetőleg egy mintagazdaság létesítésére a város a közlegelőből 500 hold földet ki is jelölt. Sokan már látni vélték ebben a második Alcsuthot, de a szép reményekből semmi sem lett[4]).

Az 1859. év végén gr. Károlyi Sándor elnöklete alatt Szegeden megalakult ugyan a Csongrád megyei gazdasági egyesület, melyet Szeged egész értelmisége támogatott s mely gyakori versenyeket, élénk kiállításokat is rendezett; de azért ez Szeged gazdáira hatástalan maradt. Utóbb Tóth István elnöklete alatt 1866-ban ez is feloszlott.

A város közgyűlése 1873-ban hangoztatta ugyan egy gazdasági

---

[1]) Lásd a szegedi jótékony nőegylet történetét.

[2]) Még a földek ára is annyira leszállt, hogy például a Földváry ezredesnek 1849-ben adományozott 100 hold föld és tanya 3000 frton alul kelt el.

[3]) Szeged v. elnöki (polgármesteri) s a közigazgatási levéltárban „inség elhárítására vonatkozó iratok" czímű külön kezelt csomagban.

[4]) Lásd Petrovits Istvánnak 1846. évben megjelent czímnélküli javaslatának 22. lapján.

egyesület szükségét, kimondván, hogy az alakítandó egyesület, illetőleg gazdasági minta-telep czéljaira a közbirtokból készséggel átenged 4—5 száz holdnyi területet. De még ez úton sem létesült az óhajtott intézmény s a gazdasági szakiskola felállítására irányult törekvéseknek sem lett sikere. A város közgyűlése még 1868. évben feliratilag kérte[1]), hogy az állam hozzájárulása mellett Szegeden egy gazdasági iskola állíttassék fel. A felsőbb körök ekkor oda nyilatkoztak, hogy Szeged inkább iparügyeit fejleszsze, majd e téren remélhet támogatást. Mikor ez irányban történtek lépések, akkor megint a kulturális téren várható fejleményekre utaltak. Így változott ez folytonosan, mialatt ugyanazon körök, melyeknek különben vezérelve az vala, hogy az Alföld és Szeged hivatását pusztán azáltal is betölti, ha csupán csak jó csikókat nevel, sok gabonát termel és minél több katonát állít, az Alföld és Szeged gazdasági érdekeinek méltatásául fel is állították az óhajtott és szükséges gazdasági, ipari és egyéb szakiskolát máshol.

2. SZŐLŐMÍVELÉS ÉS GYÜMÖLCSÉSZET.

Sajátságos jelenség, hogy Szeged polgárságának a XIV—XVI. században a messze szerémi hegységekben, Pétervárad körül kiterjedt szőlőbirtokaik voltak. Hogyan, mikor szerezték e javakat, hova hajókon és kocsikon seregestül jártak le szüretekre és a termés összevásárlására, — bizonytalan. Zsigmond király előtt 1408-ban már a panaszok egész özönét tárták fel amiatt, hogy Maróthi János macsói bán vámszedői az újabb időkben őket mint szabad polgárokat, ősi jogaik ellenére, különféle illetéktelen adókkal terhelik. Nevezetesen minden hordó után 100, a hordók pecsételése után 10, hajókba való felrőkölések (felrewkelesek)[2]), vagyis felgörgetések alkalmával is 10, végül a szállítmányok bárczajegyeinek ellenjegyzései után is 10 denárt csikarnak ki. Mindezeken túl fokvámot és üres kocsijaik után is díjakat kényszerültek fizetni. Ez ügyben az ozorai Pipó temesi gróf által megejtett vizsgálat alapján, a király a szegedi polgárok és gazdák (cives et hospites) panaszait alaposaknak és méltányosaknak ismerte és őket ősi jogaikba és kiváltságaikba visszahelyezte, mi azt bizonyítja, hogy a szegediek szerémi szőlőbirtoklása már régi keletű volt. A

[1]) II. köt. 256—260. l.

[2]) Zsigmond király idézett évi oklevelében előforduló e szót eddig „félrévkelés"-nek olvasták, aminek azonban értelme nincs. E szó ma már némileg kiveszett. Néha lehet csak hallani, amidőn a pinczékből sajátságos módon a hordókat kötelek segélyével felvonszolják.

király külön oklevélben biztosította a szegedi szőlősgazdákat arról, hogy a rakomány és a bárczajegyek fejében köteles 2—2 denáron túl más illetéket senki sem követelhet tőlük[1]).

Később a „szüretelő helyek" után a pétervárади apát követelt tőlük szüretelő vagy csöbörpénzt és szőlő őrzési díjakat[2]); majd a budai káptalannak zentai vámosai, az ott hajókon keresztül szállított boraikat vámolták illetéktelenül, melyek miatt mint láttuk, 1471-ben, 1475., 1477. és 1521-ben elkeseredett perek folytak s minthogy Mátyás királynak a budai káptalanhoz intézett ismételt intése is eredménytelen volt, a király utóbb Szeged városát arra jogosította fel, hogy ha a káptalan a tilalmat újból megszegné, a város Zentát, a budai káptalan birtokát fegyverrel elfoglalhatja és megszállva tarthatja[3]).

Mindezekből kétségtelen, hogy a szegedi gazdák a Szerémségben már rég időktől a szőlőműveléssel kiterjedtebb mérvben foglalkoztak. Szeged polgárai ezentúl Szeged vidékén oly helyeken, melyek dombos fekvésüknél fogva már a hajdankorban is szőlőművelésre használtattak, birtak szőlőtelepekkel. Így tudjuk azt, hogy Meo András szegedi polgár 1474-ben szőlőföldeit a szegedi domokosrendű szerzeteseknek, illetőleg a szerzet szent Miklósról czímzett szegedi templomának adományozta. Ámde a szőlőföldeket Telegdi László és felesége, aki Oroszlámos és Mokrin helységek földesura volt, elfoglalta, amiből azt következtetjük, hogy az általa elfoglalt szőlőföldek is ezen helységek határában voltak. A szegedi domokosrendiek perjele emiatt a kalocsai érsekségnél panaszt emelt és Fehérvári Demeter érseki helynök a szőlők tulajdoni jogát a szegedi szt. Miklós templom javára megítélte. A per különben soká tartott s a domokosrendiek még a szent szék közbenjárását is igénybe vették[4]).

Termésüket részben maguk fogyasztgatták, részben kereskedést űztek vele s mint másutt láttuk, nagy készletük egy részét Kassáig, Bártfáig, sőt még Lengyelországba is elfuvarozták[5]). Mondhatni, hogy az időben a felvidéket ők látták el a híres szerémi borokkal, Probus császár vesszőinek tüzes nedűjével. Emiatt még Beatrix király-

---

[1]) Oklevéltár V. sz. a.

[2]) Oklevéltár XLI., XLVI., XLVII., XLVIII., LX. — Lásd egyúttal Érdújhelyi Menyhért: Újvidék története. Újvidék, 1894. 62. és 63. l. — Varga Fer.: Szeged városának viszonyáról Délmagyarország szőlőművelése és borkereskedéséhez a XIV. és XV. századokban. (Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesítő. Temesvár, 1875. I. k. 80. l.)

[3]) Oklevéltár XLV. sz. a.

[4]) Regesták a római Dataria levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból. Történelmi Tár. 1899. 7. lap.

[5]) Oklevéltár LI. sz. a.

néval, Hunyady Mátyás nejével is perbe szálltak, mert a királyné diósgyőri várnagya, paviai Albert 1485-ben a szegediek borainak Diósgyőrré való bevitele tekintetében akadályokat támasztott[1]).

De a szerémi borokon kívül még a baranyai és somogyi borokból is bőséges készleteket tartottak. Hisz az 1552. évben Tóth Mihály hajdúinak a veszedelmét is az idézte elő, hogy a fosztogató hajdúk a pinczékben talált temérdek szerémi, baranyai és somogyi boroktól teljesen eláztak[2]).

A nagybecsű 1522. évi egyházi tizedlajstromból egyébként nyilvánvaló, hogy a szegedi gazdák közül (1196), 77-en voltak szőlőtulajdonosok. Nevezetesen Péterváradon 26, Kamanczon 14, Karomban 19, Zalánkeményen 5, Zerlökön pedig 3 szegedi szőlőtulajdonos volt. Ezen kívül a tizedlajstromban 4 szőlősgazdának a szőlőjéről nincs határozott helyi megjelölés téve. Lehetséges, hogy ezek baranyai szőlőtulajdonosok voltak[3]). Lukács zágrábi püspök adományából az ősi szt. Demeter plébániának is volt egy szőlője a Szerémségben, nevezetesen Kutyáson[4]).

A török beütések és pusztítások, a mohácsi szerencsétlenség és a szerbek beözönlései következtében azonban a szerémségi birtokviszonyok kevéssel ezután teljesen fel lettek forgatva. A távol lakó szegedi szőlősgazdák birtokaikat meg nem védhették. A megingott közbiztonsági és megváltozott közlekedési viszonyok következtében többé le sem járhattak s a szegediek örökébe idegenek ültek.

Ekkor kezdtek tehát a szegediek saját határukban is szőlőket telepíteni s e végre a vesszőt a Szerémségből hozták. A még ma is legjobban elterjedt fajok egyike, a „magyarka" szőlő, voltakép szlankamenka fajként ismeretes, tehát a Szerémségből való.

Az új szőlőtelepek közvetlen a város alatt levő partosabb fekete földeken, a mai Cserepes, Hernyós, Róma, Jericho, Franczia, Tarján, Szillér, Kétérköz stb. nevű dűlőkben keletkeztek[5]). Hogy rövid idő alatt mily terjedelmet öltöttek az új szőlőtelepek, kitetszik abból is, hogy a szegedi bor dézsmabérlete az 1545. évben 3 évi időtartamra 900,000 akcse jövedelem megadásáért lett bérbeadva[6]). De a bérlő

[1]) Oklevéltár LII. sz. a.

[2]) Istvánfi: Historiarum de rebus Ungaricis. Coloniae. 1622. 317. lap.

[3]) A 77 szegedi szőlősgazda a tizedlajstrom szerint utczánkint a következő számmal fordul elő. A várban 4, a Kislatrán-utczában 2, Arokháton 3, Kőégetőn 3, Predicator-utczában 1, Lisza- v. Tisza- és Varga-utczákban 2—2, Szántó-utczában 5, szt. Demeter-utczában 15, Nagy-utczában 13, Műves-utczában 2, Szt. György-utczában 20, a Szt. Miklósban 3 és végül a Szentlélek-utczában 2 szőlősgazda lakott.

[4]) Oklevéltár LVI. sz. a.

[5]) Lásd 1744. évi febr. 24-iki tanácsi jegyzőkönyvet.

[6]) Magyarországi török kincstári defterek. II. k. 43. lap.

valószínűleg rosszul számított, vagy a termési eredmények lehettek egymásután igen silányak, mert az 1549. évi szegedi bor- és gyümölcstized fejében a török kincstárnak már csak 61,030 akcse bevétele volt[1]).

A szőlővel beültetett területek a befektetett tőkeértéknél és a szorgalom eredményeinél fogva is egyéni tulajdont képeztek s a többi földközösségi birtokoktól különbözve, a szabad adásvétel tárgyát képezték. Így például az 1686. évi márczius 13-án, az alsóváros lakó János pap, a Borbély Miklós és Sózó Dani szomszédságaiban fekvő, az országútra dülő és Mikó csanádi lakos tulajdonát képezte 5 kapa ($1^1/_4$ katasztr. hold) szőlőföldet 6000 oszporáért örök tulajdonul megszerezte[2]). 1701. évi szept. 16-án Görög Gera János a Móra Pál és neje Rácz Anna szomszédságában levő keresztúti szőlőföldét, Szepesy Pál tanító és Tömösváry János jegyző tanuk jelenlétében Görög Kozmának 18 frton örökbe vallotta[3]).

E szőlőskerteknek 1704-ben Globitz várparancsnok által történt jogtalan leszüretelését, a földeknek a rácz határőrség közt való kiosztását már másutt említettük.

Ezek összes mennyisége 155 holdra rugott, miből a polgárok kezén $430^1/_2$ kapa (1 kapa 100 út, vagyis 400 □-öl), a zsellérekén 150, a határőrök kezén 34, végül az idegenek kezén 8 kapa szőlő volt[4]). E területen termett az 1719. évben mindössze 2210 akó bor, miből az alsóvárosi gazdákra 1182 akó, a felsővárosiakra pedig 1028 akó esik[5]).

Ez időtől fogva a város bortermelésére nézve az egyházi tizedlajstromokban pontos adataink maradtak fenn. Így például az 1723. évben bordézsmában beszedtek: felsővárosról $51^1/_2$, palánkból $12^1/_2$, alsóvárosról 67, összesen tehát 131 akó bort. Ezentúl készpénzben befolyt 40 frt 69 kr., mi körülbelül 26 akó bor értékét képviseli (egy akó bor 1 frt 57 dr értékben számoltatván el), mihez képest az összes bordézsma 157 akót, vagyis az évi bortermés 1570 akót tett, nem számítva a hátralékban maradt szegénység termését[6]).

De a bort kedvelő szegedi lakosságnak nemcsak saját terméséből, hanem egyúttal az értékesebb hegyi s különösen a gyöngyösi és egri borokból is folyton voltak készletei. Így például Csiszár

---

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. I. k. 65. lap.

[2]) Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. II. k. 339. lap. Oszpora vagy akcse egy pénznem; 60 akcse tett egy magyar aranyat.

[3]) Szeged v. titk. levéltára. 109. sz. a.

[4]) Acsády Ignácz: Magyar gazdasági élet 1720-ban. (Magyar gazdaságtörténeti szemle. Budapest, 1894. 57. lap.)

[5]) Szeged v. számvevőségi levéltárában az illető év számadásai között.

[6]) Szeged v. 1723. évi számadása az 1724. évi tanácsi jkv. 20. s köv. lapjain.

Mátyás kecskeméti lakos 1721. évi július 20-án arra kérte Tömösváry főbírót, hogy mádi borából ha csak lehetséges, engedne át neki legalább két hordóval, amely esetben személyesen jönne el azért s akkor legalább Szeged híres erősségű falait is meglátná[1]).

De la Croix Paitis 1713. évben készített térképén a város közvetlen környékén, a fentebb elősorolt dülőkön csupa szőlőskerteket tüntet elénk. Ezek az idegenek tetszését is kiérdemelték s az utasokra, kik azokon keresztül érkeztek a városba, a legjobb benyomást téve, Szeged egyik nevezetességeként jegyezték fel a „szépen és jól művelt szőlőskerteket“[2]).

A hernyósi, rómahegyi stb. szőlőskertek azonban lassankint veszni indultak[3]). A kiélt földekről a tőkéket az 50-es években egymásután irtották; de a Tarján, Szillér s Kétérköz, a legutóbbi időkig, nagyobb részben még mindig szőlőművelés alatt állt.

Vedres is már 1799-ben azt írta:

„Szőleim is itten vannak, de pusztulni
Kezdenek, s hasztalan homokra vágyódni,
Ahol is harminczöt esztendőktűl fogva
Bakkhusom gyümölcse virít szaporodva“[4]).

A homoki földeken elszaporodott tanyák és szántóföldek ugyanis a sivány buczkák által sokat szenvedtek s a gazdák a homokkötés legczélravezetőbb módjának a szőlőtelepítéseket ismerték el. A város ennélfogva ép azért kezdte meg közbirtokainak elidegenítését és kiosztásait, hogy a szőlőtelepek által a határ többi részét az elsíványosodástól megmentse. 1764-től fogva tehát szőlőültetésekre mindenfelé kiosztások történtek s rövid idő alatt úgy a felső- mint az alsóhatárban nagy terjedelmű és szépen viruló szőlők keletkeztek.

Az új telepek mindenütt az első vagy pedig a legnagyobb ültetőkről nyerték nevüket. Így keletkezett a Bíró, Kószó, Kraller, Lengyel, Tari, Bózsó, Ladányi, Visnyei, Csamangó, Kászonyi, Zombory, Meszes, Makra, Bárkányi, Mász, Szilber, Tápai stb. szőlőhegy.

Amily mérvben fogytak s pusztultak a feketeföldi szőlők, ép oly arányban szaporodtak a homoki ültetvények, hol a gyümölcsfák is sokkal kedvezőbben tenyésztek, mint emitt.

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1721. évi lajstomozatlan iratok közt.

[2]) Joh. Lehman: Reise von Preszburg nach Hermanstadt. Leipzig, 1785. 126—128. lap.

[3]) 1749. évben valamely ismeretlen körülmény okából a szőlőföldek nagy része kipusztult s a földek parlagon hevertek. A tanács okt. 24-én elrendelte, hogy aki a parlag földeket nem műveli vagy újra be nem ülteti, az a földbirtokától elesik. (Tanácsi jegyzőkönyv. 1749. év 272. lap.)

[4]) Vedres Istv.: Szeged városa megnagyobbítandó tanácsháza. Pest, 1799. 5. l.

A bortermelés tehát rendkívüli mérvben fokozódott, de a kezelésre és eltartásra semmi gond sem volt. Pinczék pedig — legalább a homokon — nem léteztek. Így az 1812. évi egyházi tizedlajstrom szerint Szeged bortermése 29,343 akó volt.

A negyvenes években a szőlőföldek már 56,000 kapára, vagyis 14,000 holdra rugtak. Az ötvenes években a fogyasztási adók életbeléptetése s illetőleg a pénzügyi közegek zaklatásai, valamint a belvizek rongálásai következtében azonban sok gazda már úgyis elvénhedt szőlőjét kiforgatta. Utóbb már csak $8675^{1040}/_{1600}$ hold volt szőlővel beültetve s e mennyiségből a régi kataszter szerint 575 hold I. oszt., 4857 hold II. oszt. s 3243 hold III. osztályú volt.

Az utóbbi időkben az 1834. évi termés tüneményes bőségű és egyúttal jó minőségű is volt. Edények hiányában a termést teknyőkben, vályúkban tartogatták s még a jószág is mustot szürcsölt. Nem is volt akkor a törkölyös bornak semmi ára, míg ellenben 1845-ben már 4 frt 30 kron (váltóban) kelt akója[1]).

A rossz terméssűnek ismert 1872. évben is a szegedi termelés 17,352 akót tett[2]). 1873-ban 70,803, 1875-ben 42,708, 1876-ban 296, 1877-ben 40,989 s 1878-ban 111,257 akónyi volt Szeged bortermelése. Ez utóbbi alkalommal a törkölyös bor ára 90 kr., 1 frt volt[3]).

A gyümölcsészet a szőlőműveléssel együttes és kapcsolatos volt. A török hódoltság alatt azonban a termelés még igen jelentéktelen lehetett, mert 1549-ben Szegeden a török kincstárnak a gyümölcstizedből csak 78 akcse bevétele volt[4]).

A mult század közepén a barátoknak volt híres gyümölcsösük a kolostor mellett levő kertjükben[5]). E század első felében pedig a hattyasi és bánomkerti gyümölcsösöknek volt híre.

A gyümölcstermelés azonban csak a homoki szőlők telepítésével nyert nagyobb lendületet. Vedres is azt mondja:

„Gyümölcsöm is vagyon, miolta a homok
Megfogta fáimat, fajtája még nem sok;
Mostan szaporodnak szemzésim, oltásim
Messze válogatott ágból sípolásim“[6]).

A nemes gyümölcsfajok terjesztésében különben Vedresnek igen

---

[1]) Budapesti Híradó 1845. 277. sz.

[2]) Pálfy Ferencz polgármester évi jelentése az 1872. évről 27. lap.

[3]) A városi fogyasztási adóhivatal által eszközlött felvételek.

[4]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 65. lap.

[5]) Fridrich Urbán: Historia seu compendiosa discriptio provintiae Hungariae ordinis minorum s. p. Francisci. Kassa, 1759. II. r. 12. lap.

[6]) Vedres: Szeged városa megnagyobbítandó tanácsháza. Pest, 1799. 22. lap.

sok érdeme van. Az értékesebb fajok beszerzésében nem ismert akadályt és távolságot s a gyümölcskedvelőknek saját telepéről ojtásra, szemzésre készséggel adott ágat, galyat. Sokat köszönhetni még lotharingiai József herczeg pomologiai hajlamainak is, ki e vidéken először honosította meg az őszi baraczkot és más nemes fajokat a vár ravelinjein berendezett kertjében.

De azért a gyümölcstermelés jelentőséggel még mindig nem birt, sőt a várost vidékről látták el gyümölcsesel. A többi közt még 1824. őszén is 274 kas tiszaháti alma került a szegedi piaczra, melynek értékében mintegy 27,000 frtot fizettek ki[1]). Sőt panaszkép hangzott fel egynémely részről, hogy „valamire való gyümölcsöt, mely itten termett volna, a piaczon soha látni nem lehetett.“ De nem sokkal később, Szeged piacza már arról lett híres, hogy „termékenyebb esztendőben a kellemetesebb s ritkább gyümölcsök mindenféle nemeivel Olaszországot inkább, mint az Alföldet ábrázolja“[2]).

Csak az ötvenes évek óta van a szegedi gyümölcstermelésnek nagyobb aránya és kivitele, de azért még mindig mögötte maradt a kőrösinek és kecskemétinek. A hatóság a gyümölcstermelés továbbfejlesztésére a személy-pályaudvar közelében egy gyümölcsfa-iskolát is állított fel. Fiala Antal kertész kiváló buzgalommal vezette a terjedelmes hattyasi faiskola-telep nemes csemetéinek szaporítását, honnan például 1872-ben is 2300 drb almafa- és 2800 drb körtefa-ojtványt hordtak el, darabonkint 30 krjával[3]). De e csemeték a homoktalajban csak ritkább esetben növekedtek fává[4]).

A hatvanas évektől fogva a gyümölcsnek mindenféle neme elképzelhetetlen tömegekben került a szegedi piaczra. Néha értékesíteni sem tudták azt, annyi volt. Pedig a felsőtanyai termés egyrészét a kecskemétiek a helyszinén szokták összevásárolni s ezúton saját termelésük jelentőségét még inkább növelték. Az alsótanyaiak termésük feleslegét pedig Bács- és Torontál megyékbe hordták, hol gabonáért cserélték be.

---

[1]) Vedres: A sívány homokság használhatása. Szeged, 1825. 28. lap.

[2]) Dugonics A.: Magyar példabeszédek. Szeged, 1820. I. k. előszó XIII—XIV. l.

[3]) Pálfy Ferencz polgármester évi jelentése. Szeged, 1873. 19. lap.

[4]) Az az óhaj, hogy egy homoki faiskola állíttassék fel, utóbb sem teljesülhetett. Egyébként Új-Szegeden, ugyancsak buja erejű iszaptalajban, dr. Erőskövy Antalnak, Rácz Ferencz és Szögi Imre gazdáknak is voltak terjedelmes faiskoláik, honnan majd ugyanannyi nemes csemete került ki elültetésre, mint amennyi a városi faiskolából.

3. ERDŐK ÉS ERDŐSÍTÉS.

A hagyomány szerint a barátok templomának „födele fáját", a Matyparton lévő „Fewere" nevű erdőben vágták volna[1]). Nem lehetetlen ennélfogva, hogy a Maros árterein elterült nagy erdőségek, a mocsári tölgyerdők rengetegei, valamikor a tiszai ártereket is ellepték s az egész Maty-ér és Sárosvölgy környékén kiterjedt erdőségek voltak.

Ezt gyaníttatja velünk az a körülmény is, hogy Bertrandon de la Brocquière Szeged körül lévő erdőkről emlékezik, valamint erre enged következtetni az is, hogy a többször emlegetett 1522. évi egyházi tizedlajstromban a szegedi lakosok sorában az Erdész és Erdős nevek összesen négy ízben is előfordulnak[2]). E neveket az illetők onnan nyerték, hogy erdőgazdálkodással foglalkoztak. Másrészről azonban II. Lajos királynak 1516-iki oklevele, melyben a város polgárságát külön kiváltság által biztosította arról, hogy épületeik helyreállítására szükséges fákat a Tiszán és a Maroson szabadon szállíthassák, arra enged következtetni, hogy a szegedi erdők kisebb jelentőségűek voltak s az erdőtermék az építkezésekre és tüzelésre elégtelen és alkalmatlan volt[3]).

A török hódoltság alatt még ezek az ártéri erdők is kipusztultak, mert a barátok templomtetőzetét 1630-ban a csanádi erdőben vágott és leszállított fákkal javították ki[4]).

A visszahódítás után Szeged határterületén semmi erdőség sem volt. Csongrád vármegyének dicalis küldöttsége 1715. évben, a város gazdasági viszonyainak leírásában is kiemeli, hogy a városnak semmi erdeje sincs s hogy a lakosság az összes tüzelő- és épület-anyagokat a török földről (Zombor és Csanád ekkor még a török hatalom alatt álltak), nagy költekezéssel szerzi be[5]).

Csak a mult század közepén felsőbb rendeletre kezdettek erdősíteni a város határában. Az erdősítés legelső nyomát az 1755. évben találjuk, amikor a fűzfát a kertekben és a szőlők közt kezdették meg honosítani[6]). 1760—65-ben ültette a Szillér innenső oldalán Dugonics

[1]) Vedres: A sívány homokság használhatása. Szeged, 1835. 15. lap. — Érkövy A.: Az 1863. évi aszályosság a magyar Alföldön. Pest, 1863. — Fewere, fő-ér, az 1717. évi tan. jkv. 87. lapján a Maty-ér mentén a város régi határának egyik vonala volt.

[2]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[3]) Oklevéltár LIX. sz. a. — Tüzelésre is leginkább nádat és tőzeget használtak, vagy a füzesek fáit, amint erről Zsigmond kir. 1411. évi oklevelei emlékeznek. (Lásd: I. k. 37., 38. lap s Oklevéltár XVII. és VII., VIII. sz. a.)

[4]) Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. II. k. XL. sz.

[5]) Szeged v. közigazgatási levéltárában 1715. évi lajstromozatlan iratok közt: „Silvas habet nullas, sed ex turcica parte magnis expensis interventibus, tam pro foco, quam aedificiis cómparare aecessitant."

[6]) Tagányi: Magyar erdészeti oklevéltár. Budapest, 1896. II. k. 196. lap.

András tanácsnok azt a fűzes erdőcskét, melyet később Dugonics Ádám „Etelka erdő“ néven újraültetett[1]). Ugyanez időben a felső- és alsóvárosi feketeföldeken mocsári tölgyekből ültettek egy-egy kis ligetet. 1771-ben pedig homokkötés céljából Csengelén és Asotthalomban ültették az első két homoki erdőt, hol egyúttal egy-egy erdőőri épületet is emeltek[2]). De ez ültetések nem igen sikerültek, legalább annak közvetlen hasznát nem igen tapasztalták. Azért írta Vedres 1799-ben:

„Erdeim nincsenek; sok pénzt Tisza hátra
Küldök föl a fáért Körös s Maros tájra.
Ezen: noha még csak árnyék mozdulásom,
Idővel segítni fog iparkodásom.
Etelka erdőmhöz az idén Etelét
Ültettem; vad fákkal kevervén szép rendjét.
Pusztán állni földim többé nem engedem,
Bármibe kerüljön, azokat ültetem.
Hogy vehesse kiki fáradsága hasznát,
Ne fizesse mindíg másnak nagy adóját“[3]).

Pedig a futóhomok terjedése már nemcsak a termő talajt veszélyeztette mindinkább az elárasztással, hanem a többi közt a nemrég telepített Kistelek helység a homokbuczkák miatt majdnem megközelíthetetlen lett. A homokfúvások 1793-ban Kistelek határában 9 házat úgy eltemettek, hogy azokból a lakosokat ki kelle telepíteni[4]).

Nemcsak a felsőbb rendeleteknél, de saját tapasztalatuknál fogva is a hatóság erdőmesteri állást szervezett s erre a kisteleki úrbéri tiszttartót — Pillich Józsefet — kinevezvén, az erdősítéseket különösen a felső határban megkezdette. Így még a futóhomok terjedésének meggátlásáról szóló 1807. évi XX. t.-cz. megalkotása előtt, már az 1805. év tavaszán, a kisteleki jobbágyok robot-munkájával 699,241 darab csemete (eper-, ágácz-, vadkörte-, nyír-, szil-, kőris-, hárs-, fűz- és csomoros nyárfa) lett elrakva[5]) s Vedres terve szerint mintegy 3000 holdnyi terület beültetését vették munkába.

Ekkor keletkezett a felsőjárásban a Müller (57 hold), Tabán (15 h.), Sutka (26 h.), Csengelye (379 h.), Czédulás (58 h.), Száraz (21 h.), Bagyúr és Rocska (97 h.) erdő, az alsójárásban pedig a Kara

[1]) Dugonics András: Ulisses. Előszó. — Dugonics Album. Szeged, 1878. 3. l.

[2]) 1771. évi városi számadásban a bevételek 8 rovata alatt a városi dézsmatégla elszámolása között.

[3]) Vedres I.: Szeged v. megnagyobbítandó tanácsháza. Pest, 1799. 25. lap.

[4]) Witsch Rudolf: Útmutatás, hogy vehetni munkába legkönnyebb móddal a Budán 1807-ben tartott országgyűlésének czikkelyét. Buda, 1809. Előszó, III. lap.

[5]) U. a. 63. lap. — Dugonics A.: Cserei. Szeged, 1808. 193. lap, hol Pillich erdőültetési érdemei bővebben méltatvák.

homoki (6. h.), Ruki (553 h.), Mérges (495 h.), Csorva (413 h.), Ásott-halom (1907 h.), Rívó (657 h.), Kőrösér (261 h.), — még később pedig a Pálfy (370 h.), Süveg (204 h.), Kazi (71 h.) erdő[1]). Egy-egy hold befásítása átlag 5 frtba került[2]). Ugyanez időben létesítette Vedres az általa ármentesített területen az egykor oly híres „Vödrics erdőt" is[3]).

Évtizedek munkájával s Pillich erdőmester buzgalmával az erdők növekedtek s erősbültek, úgy hogy a város közbirtokain utóbb az erdősített területek 7300 holdra rugtak s az Alföldön Szeged erdői voltak a leghíresebbek. A negyvenes években különösen a selyemtenyésztési biztosi tisztség szorgalmazása következtében az eperfaültetés is lendületet nyert. A szabadkai és budai országutak mentében eperfákat ültettek. Az alsó nyomáson 1845-ben a földeket már azon kötelezettséggel adták bérbe, hogy a bérlők azt eperfával tartoznak körülültetni. Wőber főbíró a Kálvária mellett levő 12 holdas telkét eperfa csemetékkel telepítette be s a városban az udvarokat és utczákat mindenütt eperfákkal rakták be[4]). De az okszerűtlen tarolás és különösen az ötvenes évek mulasztásai következtében a szegedi erdők hírét a szabadkaiak ültetései túlszárnyalták. Ez időszakban semmi újítás sem történt, kivéve Csengelét, hol Fendt Antal erdőmester a fenyőültetésekkel eszközölt kísérleteket. A X és XXX éves bérföldek kiosztása után pedig az erdőterületek legnagyobb része legeltetés alá is felszabadítva lett s így azok még rohamosabban pusztultak. Némelyik már erdőnek sem volt nevezhető.

Azért a 60-as évek végén, midőn a futóhomok elárasztásai újból veszélyesek kezdettek lenni, Pillich Imre erdőmester részint a kiélt, részint más területeken új erdősítéseket kezdett. Most már csakis ágácz-, kanadai nyárfa- és kevés tölgy-csemete lett elrakva. 1868-tól 1872-ig 2690 hold lett befásítva 814,100 drb gyökeres csemete és 4.193,490 drb gyökeres dugvány által. Az összes ültetési költségek 9920 frtra rugtak s egy hold befásítása átlag 3 frt 69 krba került[5]).

A távolságnál s kedvezőtlen közlekedési viszonyoknál fogva a tüzelésre alkalmas erdőtermékek, főként a majsai, halasi és szabadkai lakosságnak váltak javára. A város saját tüzelő-szükségletét az ártéri erdők termékéből, vagy beszerzések útján fedezte.

---

[1]) Szeged v. közig. levéltárában 1872. évi szept. 23-án kelt terjedelmes küldöttségi jelentés az erdők vizsgálatáról.

[2]) Vedres: A sívány homokság használhatása. Szeged, 1825. 140. lap.

[3]) Vedres itt, úgy Ásotthalomban és Csengelén is, a gyapot meghonosítására tett kísérleteket. (Lásd a Sívány homokság czímű műve 5. lapján). Az utóbbi két helyen a gyapot vadon állapotban még most is tenyész.

[4]) Jelenkor, 1845. 100. l.

[5]) Pálfy F. polgármester évi jelentése az 1872. évről. Szeged, 1873. 18., 19. lap.

II. Ipar.

1. KÉZMŰIPAR.

A) A CZÉHEK.

Szeged már az Árpádházi királyok idejében mint az állami és egyházi szerkezet egyik kiváló központja, mint nagy és népes királyi város, már lakosságának polgárisultabb viszonyainál s központiságánál fogva sem nélkülözhette az ipar bizonyos nemeit. Ha csak azt tekintjük is, hogy az őstermeléssel foglalkozó lakosság az ország minden tájékára szállítgatta az élelmiszereket, már ez is azt feltételezi, hogy a száraz- és vízi járművekhez s a földmívelésnél nélkülözhetetlen eszközöknek előállítását a lakosság egy bizonyos része iparszerűleg eszközölte. Kovács-, bognár- és ácsmesterek, valamint a ruházati iparral foglalkozók, szabók és szűcsök, már a legrégibb időkben is voltak Szegeden.

Ha tekintetbe veszszük azt, hogy Szeged már Zsigmond királytól, Hunyadi János kormányzótól stb. heti- és országos vásárok tartására nyert szabadalmakat s hogy hajdan a vásáros helyek igen ritkák voltak s ezeknél egész kiterjedt vidék szokta volt beszerezni mindennemű szükségleteit s ha végül tekintetbe veszszük azt, hogy a XV. században Szegednek már hatalmasan kifejlett ipara volt, számos czéhe létezett s még a fényűzési ipar, az ötvösség is nagy virágzásnak örvendett: mindezeket egybevetve bizton állíthatjuk, hogy a fejlődés törvényeinél fogva már a XI., XII. századokban is a fa- és fémiparnak, az élelmi- és ruházati czikkek készítőinek Szegeden számos képviselője volt, kik nemcsak Szeged, hanem egy kiterjedt vidék közszükségletének kielégítésén fáradoztak.

Az iparosok testületi szervezkedése, a czéhek intézményének keletkezése nálunk Nagy Lajos király uralkodási idejére esik[1]). Hogy a szegedi iparosok czéhei mikor alakultak s minő czéhek léteztek, a város gyakori pusztulásánál fogva ma már ki nem deríthető. Alább ugyan előadjuk, hogy a mohácsi vész előtt a szabóknak, csizmadiáknak, mészárosoknak s ötvösöknek a fennmaradt emlékek szerint kétségtelenül léteztek czéheik s léteztek írásbafoglalt czéhszabályzatuk is, melyek a nagy nemzeti katasztrófa után s a másfélszázados török uralom alatt elenyésztek és megsemmisültek. De hogy ezen czéhek mikor keletkeztek és ezeken túl még mely iparágaknak voltak czéhegyesületei, talán örök rejtély marad. Csak gyanítanunk lehet, hogy

[1]) Szokolay István: Czéhek és iparszabadság. Pest, 1864. — Szádeczky Lajos: A czéhek történetéből Magyarországon. Budapest, 1889.

az ácsoknak, borbélyoknak, a csapóknak, kik régebben az általános használatú szűrszöveteket, vagy az úgynevezett aba-posztókat készítették, továbbá a csiszároknak, vagyis fegyvertisztítók és köszörülőknek, a fazekasoknak, köteleseknek, kerekeseknek és kovácsoknak, a kádár vagy pintérmestereknek, a kőfaragóknak és végül a vargáknak is lehettek czéh-egyesületei, mivel ezen elősorolt iparágakat a mohácsi vész előtt való időben Szegeden számosan űzték.

Fennmaradt az 1522. évi egyházi tizedlajstrom, mely Szeged város összes lakosságának utczák szerint való névszerinti összeírását is magában foglalja. E szerint a városnak egyik utczáját, mely csaknem kizárólagosan az iparosok házaiból és üzlethelyiségeiből állott „míves“ utczának nevezték. De a többi utczákban is laktak iparosok. A nagybecsű lajstromban az egész lakosság névszerint van felsorolva s a vezetéknevek, melyek bizonyos foglalkozásokról vétettek, elárulják, hogy egyik-másik iparágnak hány mívelője volt.

A tizedlajstromban összesen 291 önálló iparos szerepel (nem számítva a hajós-, molnár- és halász-iparral foglalkozókat), tehát aránylag jobban és jellemzőbben nyilvánult az iparral való foglalkozás, mint például egy félszázaddal ezelőtt.

Az egyes iparnemek és az azzal önállólag foglalkozó iparosok száma ugyanis a következő volt: aranyos (1), asztalgyártó (3), ács (13), ágyas (1), borbély (6), kenyő (1), nyírő (4), csapó (5), cserepes (3), csiszár (5), esztergálos (1), faragó (2), szekerczés (5), fazekas (4), korsós (2), téglás (1), fűsűgyártó (2), gomböntő (1), hámverő (4), kötélverő (2), hímvarró (1), kaskötő (3), kádár (2), pintér (7), kerekes (4), keztyűs (1), kompolár vagyis kolompár (2), kovács (21), patkós (2), köszörűs (1), kőfaragó (lapicida 9), míves (faber 1), mészáros (18), nyerges (2), nyilas (2), órás (2), ötvös (7), paizsgyártó (1), pözörczés (1), puskás (3), sajtnyomó (1), sütő (1), szabó (49), szíjgyártó (2), szitás (4), szűcs (25), talyigás (5), tarhós (3), taszallós (1), varga (33)[1]). — Legnagyobb számmal voltak tehát a szabók, azután a vargák, majd a szűcsök, kovácsok; ezután következtek a mészárosok, ácsok, a kerekes és taligás, a kőfaragó, a pintér-kádár s az agyag stb. iparosok. Feltettébb jellemző azonban, hogy az iparosok közt 2 órás, 1 hímvarró, 1 keztyűs, 2 fűsűgyártó és 7 ötvös is volt, mi a város haladottabb viszonyaira, fejlettebb polgárisodására enged következtetni[2]).

Ime ez az, amennyit a mohácsi vész előtti iparviszonyokról feltüntethetünk.

---

[1]) Ezentúl voltak még Bárdos, Füstös, Kardos, Kaszás, Varró stb. nevűek, kiket talán hasonlókép az iparosok közé kellene sorolnunk, úgyszintén Lantos, Citarista, Tubicinator stb., kik inkább zeneművelők, semmint iparosok lehettek.

[2]) Oklevéltár LXI. sz. a.

A török hódoltság korából Szeged iparát illetőleg igen kevés tájékoztató maradt fenn s az is az általános nagy sülyedésnek egyúttal az iparra is kiterjedő hatását és következményeit bizonyítja. Sok iparág a változott viszonyoknál, a török állam és katonai szervezet rendszerénél fogva teljesen megszünt; ellenben némely iparág ép ez időszakban keletkezett. Így például: a paszománt s gombkötő ipar, melynek különben is török eredetű voltát tudjuk; a paplanosság, amennyiben messzi vidékek is Szegedről hozattak paplant, melyek igen drágák szoktak lenni, mert többnyire aranynyal átszőtt kelmékből készültek[1]).

Némely iparágra a török ízlés és befolyás elvitázhatatlan hatással volt. Így például a fehér tímárság, a szattyánkészítés ez időben honosodott meg. A török módszer szerint kikészített bőrből való kordován és karmazsín csizmákat s bőröket Szegedről mindenfelé keresték[2]).

Egyébként némi adatok arra is engednek következtetést, hogy a szitás-, késes-, gyertyaöntő-, ács- és kovács-iparágak a nagy hanyatlás daczára is fennállottak[3]), úgy a mészárosság is, melyről különben annak helyén tüzetesebben fogunk szólni.

Szeged felszabadulása után a békés napok alatt kifejlett új élet és polgárisodás sok iparos letelepedését vonta maga után. Az ipar csaknem megújhodott s egyre-másra alakultak a különféle iparosok czéh-egyesületei.

A czéhek szabályozása s új életre keltése ügyében III. Károly, Mária-Terézia és legutóbb Ferencz király (1804-ben) adtak ki általánosan kötelező rendeleteket[4]), amelyek szerint a czéheknek alakulniok és átalakulniok kelle.

A szegedi czéhek is ezen felsőbbi rendeletek alapján keletkeztek vagy újultak meg s minthogy az ipar története régebben a czéhek életében nyilvánult, ezért az összes szegedi czéhek keletkezését és kiválóbb mozgalmait a következőkben vázoljuk.

ASZTALOSOK. Csak az 1818. évben megerősített czéhlevelük ismeretes[5]). Régibb szabadalmi levelük elveszett, de a czéh mindenesetre korábbi keletű, mert pecsétjén az 1724. évszám van kimetszve. A czéh 1819. évben a tanács előtt heves panaszokat támasztott a magyar faragók ellen, kiket az asztalos munkák elvállalásától, különösen pedig az ablak- és ajtómunkák készítésétől eltiltani óhajtott. A küzdelemhez

---

[1]) Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. I. k. 148. II. k. 82., 88. l.

[2]) U. o.

[3]) U. o. és magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 67—69., 89. II. k. 190. l. stb.

[4]) Szádeczky L.: A czéhek történetéből Magyarországon. Budapest, 1889. 123. lap.

[5]) A czéh ládájában levő irat.

csatlakozott az egyesült ács-, kőmíves-czéh is s az ekként szorongatott faragókat a czéhek „rontásától“ el is tiltották[1]). 1829. évben készült zöld selyem zászlójukon magyar felirat és szent József festett alakja látható.

BOGNÁROK VAGY KERÉKGYÁRTÓK. Régebben a kovácsokkal egyesülten tartották a czéhet. 1495. évi okt. 25-én, Ulászló királynak echós kocsijait a szegedi bognárok újították meg[2]). Az első czéh szabadalmi levelét Petriczky János, Hoffner Mátyás, Bergbauer János mesterek kérésére III. Károly 1724. évi február 26-án erősítette meg[3]). Ez 27 czikkelyből s a legények viszonyait szabályozó 8 pontból állt, németül szövegezve. Ugyanez évből való a czéh magyar köriratú pecsétnyomója is. A jegyzőkönyvek 1728. év óta fennmaradtak. Előbb németül s 1820. óta, amikor a kovácsok tőlük elváltak, magyarul vezették. Ugyanekkor új szabadalmi levelet szereztek, mely 1821. évi február 23-án kelt. A könyvalakú s díszes kiállítású oklevél 745 frtba került. 1838-ban régibb elrongyolódott zászlója helyett 945 váltó forinton új zászlót készíttetett, mely zöld selyemből való, magyar feliratú s egyik oldalán a szentháromságot, másikon a czéh védszentjét, szent Katalint, valamint az ipar műszereit tünteti fel. Jellemző a tanácsnak 1731. évi aug. 4-én kelt azon határozata, hogy a vidékről a szegedi vásárokra hozott minden kocsiért 5 denárt (két poltura) kelle a czéh részére fizetni[4]).

BORBÉLYOK. A czéhnek s illetőleg Rosay György, Heincz Ádám János, Dugonics István, Munkácsi Mihály és Maximovits Nicola mestereknek kérelmére a tanács 1723. évi június 14-én elrendelte, hogy a „nehéz idők“ miatt a felségtől miután cehalist nem szerezhetnek, addig is, míg ez bekövetkezik, rajtuk kívül a városban másnak borbélyoskodni nem szabad[5]). Régebben, mint azt az egészségügy történeténél előadtuk, mint a közegészségügy közegei szerepeltek. 1738. évi június 3-án a pestises betegek gyógyításától eltiltattak, ellenben a sebesülteknek kezelését, a főbírónál való bejelentés kötelezettsége mellett továbbra is megengedték[6]). A czéh valószínűleg 1743. évben keletkezett, mert tallér nagyságú s „Sigillum Coetus Chirurgorum Szegediensium“ köriratú pecsétjükön ezen évszám van kimetszve[7]). Régi

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában a hivatkozott év iratai közt.

[2]) Lásd Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs. Halle, 1797. 49. k. 176. l.

[3]) Oklevéltár CCIV. sz.

[4]) A czéh ládájában levő iratok. Szeged v. tanácsi jkönyve. 1731. év 68. lap.

[5]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1723. évi lajstromozatlan iratok közt.

[6]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1738. év 348. lap.

[7]) A pecsét mezőjében krokodil hátán álló, dicssugaras fejű, meztelen alak látható, baljában dorongot tartva.

szabadalmi levelüknek egyszerű másolatban fennmaradt példánya, melyről a kelet hiányzik, Mária-Terézia megerősítésére utal. Jegyzőkönyvei magyarul vezetvék s 1834. óta fennmaradtak. Számadáskönyvük 1799. óta van s ezentúl maradt még egy könyvük „az orvosi tudományban elkezdésének beszegődtetett ifjaknak protocolluma 1780. május 5." című, melybe az inasok neveit jegyezték be. Ezek iskoláztatására a czéh nagy súlyt fektetett s e nemben a többiek közül egészen kivált. De a mesterek is minél több „szakismeret" elsajátítására törekedtek. Így járatták az „Orvosi Tár"-t, a „Természettudományi Évkönyv"-et, a „Sebészeti Almanach"-ot stb. Az előljárókat nem „czéhmester"-nek, hanem senior és subsenior néven hívták. A bekebelezés díja 25 frt, a „szabadulás"-é (legénynyé előléptetés) 12 frt, később 15 frt. A czéhnek Baján, Szabadkán, Félegyházán, Vásárhelyen, Makón, Aradon s Ó-Bébán voltak filialisai s ezen helyek a borbély-czéh joghatósága tekintetéből Szegedhez tartoztak.

Jelentékeny összegeket fordított elszegényedett tagjainak vagy ezek özvegyeinek felsegélésére és temetésére. Gyakorta perlekedett s néha kicsinyes dolgokra sokat költekezett. Pénze mindig volt, néha 5—7 száz forinttal is rendelkezett. Ezért gyakran lakomázott s számadásaiban többnyire ott szerepel: „különös költségek összejövetelkor" 6—7 frt. 1840. évi febr. 3-án kelt határozatuk is ekként szól: „a t. gremium megegyezésével egy társaságos ebéd határoztatott el, melynek egész költsége tészen 71 frt 46 krt; mely is minden hiány nélkül Újhelyi vendéglősnek kifizetődött. Ugyanez alkalommal a vendéglős szolgának közakarattal rendeltetett 2 frt 30 kr."

Jellemző egyébként az is, hogy a borbély legények eskü alatt szolgáltak. Az esküminta így szólt: „esküszöm az élő Istenre, atya, fiú és szentlélek, teljes szentháromság egy bizony örök Istenre, a Boldogasszonyra és Istennek minden szenteire, hogy a 18. articulusnak tenora szerint tartozom minden néven nevezendő keresetet, igazán és jó lelkiismeretem szerint uramnak és asszonyomnak kezéhez szolgáltatni, félretévén esküvésemben kigondolható valami hamis praetextust. Nemkülönben tartozom minden műhelybeli, kezemhez adott jószágnak, vagyis műszernek gondját viselni, azokrul annak idejében számot adni. Isten engem úgy segéljen"[1]).

Az utóbbi időkben a czéh, illetőleg gremium seniorja Erőskövy Ignácz seborvos volt, az egykor híres „iszák regiment" népszerű inhaberje. A czéhtagoknak az utóbbi időkben kifejlett versenye igen nagy volt. Feltünést keltett az 1865. évi városi vállalatok alkalmából történt azon vállalkozásuk, hogy a rabok nyírása és köpülyözése után kiirt 5 kr. s a borotválásért megszabott 2 kr. egységi árakból a leg-

[1]) A czéhládának iratai.

olcsóbb versenyző 76% leengedést ajánlott, vagyis egy borotválást 1/2 krért teljesített[1]).

CZIPÉSZEK. A czipészipar csak az idegenek települése óta honosodott meg. Az első czipész 1724. évi szept. 15-én fogadtatott be s róla a tanácsi jegyzőkönyvben a következőket olvassuk: „Vencel Horkin czipellő csináló, ridegül befogadtatott a nemes városba oly conditióval, hogyha jól fogja magát viselni, esztendő múlva purgernek is befogadtatik; mindazáltal más czipellő csináló consensusával mesterségét bízvást űzheti"[2]). A czipészek száma 1739—40-ben szaporodott el, midőn a Belgrádból ide menekült czipész czéhnek letelepedését és iparűzését a tanács megengedte[3]).

A czéh pecsétje 1836-ból való. Régibb, elrongyolódott zászlójuk helyett bordó selyemből 1863-ban újat készíttettek, melyen magyar felirat alkalmazásával a Szentháromság és szt. Erhard, a czéh védszentje van kifestve. A czéh százados fennállásának emlékezetét 1869. évi aug. 10-én ünnepelte.

CSIZMADIÁK. Egyike a legrégibb czéheknek, mert szabályzatukat Szeged város főbírája, Ferencz deák és a városi tanács még 1507-ben megerősítve, a város nagyobb pecsétje alatt kiadta. E czéhlevélben foglalt szabályokat később a zentai csizmadiák is átvették s a szegedi czéhlevelet 1513. évi május 15-én a budai káptalan előtt részükre való kiadás végett bemutatták. Ez ugyan megtörtént, de örök kár, hogy a káptalan jegyzője a szabályokat a káptalani jegyzőkönyvbe lemásolni elmulasztá. Így a legrégibb szegedi czéhszabályokat nem ismerhetjük, de a káptalani jegyzőkönyv rövid feljegyzéséből mégis azt következtethetjük, hogy ekkor még a nyers bőrök kikészítését és azok vargányozását is a csizmadiák eszközölték[4]).

A török idők alatt a régi czéhlevél elhányódott és megsemmisült. Azért is a szegedi csizmadiák 1701-ben a pesti csizmadia-czéhnek 30 articulusból álló magyar szabályzatát kérték el, mit a szegedi kamarai felügyelő és a várparancsnok még ugyanazon évben megerősítve, részükre ki is adott. E szabályokon 1711. évi február 6-iki kelettel Cometh kamarai felügyelő és Cseperke Máté szegedi főbíró s gróf

[1]) Vasárnapi Újság 1865. évf. 45. sz.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1724. év. 66. lap.

[3]) U. a. 1739. év. 444. lap s 1740. évi jan. 12-ről 454. l.

[4]) Magyar történelmi tár. Pest, 1863. XII. köt. 79. lap. „pro praefatis magistris sutoribus, sed et magistris corigiparis, quos etiam pro augmento cehe dictorum sutorum, ex quo perpauci et eorum eciam artes, in quantum scilicet eorum artificium utrinque in cutibus et perconcussiones exercere solent, prope similime habeantur." — —

Herberstein várparancsnok, 1724. évi február 15. kelettel pedig gróf Pilliers várparancsnok megerősítő záradékai is előfordulnak[1]).

A csizmadia-czéh nemcsak a „becsületes", hanem olykor a „nemes" jelzőt is viselte. Sokat adtak czéhük előkelőségére s ennélfogva szabály volt, hogy aki a csizmadia-czéhbe felvétetni kívánkozott, annak „előbb purgernek kelle lenni"[2]).

A czéh Mária Teréziától 1756-ban új szabadalmi levelet nyert, melyet ugyan nem ismerünk. De erre enged következtetni az a körülmény, hogy szépen metszett jellegzetes pecsétnyomóján ez az évszám szerepel. Van ugyan egy másik, 1769. évszámmal ellátott pecsétnyomójuk is, hol a kétfejű sas mellén levő koronás ovál paizson egy csizma van kimetszve, de köriratként a II. Mátyás király tallérján előforduló legenda van alkalmazva.

Új szabadalmi leveleket szerzett 1807-ben és 1836-ban[3]). Bordó vörös selyemből 1859-ben készített új zászlója az alsóvárosi templomba került.

FAZEKASOK. Ez is régi czéh volt, de iratai a török hódoltság alatt elpusztultak. Újabb szabadalmi levelüket III. Károly erősítette meg. Pecsétjükön az 1719. évszám olvasható[4]). Szabályaikat Mária Terézia 1770-ben magyar articulusokat tartalmazva újra kiadta s ezt a tanács 1771. évi május 4-én hirdette ki. 1818. évi márczius 6-án Ferencz királytól is nyertek új szabadalmi levelet, mely veres bársonykötéses könyv alakban 49 magyar szövegű czikkelyt tartalmazott[5]). Fehér selyem zászlójuk 1827-ben készült s egyik oldalán a Szent-Háromság és Ádám Évával a paradicsomi almafa alatt, a másikon pedig szt. Flórián alakja látható. Az utóbbi időkben Plinkai István, majd özvegye, üzletüket magas tökélyre emelték. Külön égető és olvasztó kemenczéje, idomító, őrlő és hengerlő készülékei voltak. Évenkint legalább is 200 kályhát állított elő[6]).

GOMBKÖTŐK. Már a török hódoltság idejében voltak Szegeden gombkötő iparosok. A czéhlevelek közt egy keletnélküli folyamodás

[1]) Az árvíz- és penészrongálta eredeti czéhszabályok a Somogyi könyvtárban.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1726. év. 228. lap.

[3]) Szadeczky L. i. m. 123. lap.

[4]) A pecsét mezőjén Ádám s Éva a paradicsomi almafa alatt van ábrázolva.

[5]) A czéhládában levő iratok és Szádeczky i. m. 123. l.

[6]) A budapesti kereskedelmi s iparkamara jelentése. Budapest, 1887. 152. l.

szerint a szegedi gombkötők régen a Léva városi gombkötő czéhhez tartoztak; de czéhük 1713-ban önállósult, azonban szabályait nem ismerjük. Fennmaradt két pecsétnyomója, egy tallér nagyságú 1713. s egy forintos nagyságú, 1714. évi kelettel, melyeknek mezőjében díszes gombkötő művek s műszerek láthatók e körirattal: Sigillum Coetus Nodificum in L. R. Civi. Szeged.

De ez önállósulás daczára is a szathmári béke után bekövetkezett nemzeti irány hanyatlásánál fogva, a szegedi gombkötők gyengeségük érzetében újra a lévai czéh fiókjaként szerepeltek. A hatóság a gombkötők védelmére 1726. évi okt. 10-én elrendelte, hogy „ezen vásárban publicáltatni fog, hogy ennekutána semminemű gombkötő munkát, akárki légyen is az, hacsak nem tanult mesterember, nem lészen szabad árulni“[1]). 1771. évben a tanácshoz intézett kérelemben Horváth Péter főczéhmester, Grebenits Miklós atyamester, Szilágyi Márton bejáró és Gibitz András ugyanis azt adják elő, hogy „a királynő asszony eltörülvén minden filialis articilusokat és czéhet“, ennélfogva most már ők is „atyaczéhet“ szerveztek, melynek 31 pontból álló magyar szabályait megerősítésre be is mutatták[2]). Ezeket a királynő még ugyanaz évben meg is erősítette[3]).

A jegyzőkönyvek 1827-től, a számadások pedig 1825-től maradtak fenn. 1846. évi okt. 8-án V. Ferdinánd királytól felettébb díszes kiállítással 49 magyar czikkelyt tartalmazó új szabadalmi levelet nyertek, mely a czéhnek 500 forintjába került.

Az utóbbi időkben a kontárok ellen több rendbeli költséges pert folytatott. Az 1846. évi szept. 2-án tartott czéhgyűlés 19. sz. határozata szerint a kis társaságnak (legények egyesülete) már 1772-ben voltak szabályai, valamint egy ezüst társpohara.

Védőszentjük szent László volt, kinek ünnepén misét tartattak. 1872. évben történt feloszlása alkalmával összes vagyona az ezüst társpohárból állott[4]).

KALAPOSOK. Régebben hol a budai, hol a beszterczebányai czéh filialisaként szerepeltek. Huszonhat évi küzdelem után, Horváth József udvari ágens közbenjárásával önállóságukat kivívták és Ferencz királytól 1815. évi márcz. 17-én veres bársonyba kötött, díszes kiállítású, hártyára írott szabadalmi levelet nyertek, mely 48 czikkelyt tartalmazott. Ennek megszerzése 641 frt 37 krba került. A remekes mesterek száma ekkor 19 volt. A szegedi czéhhez tartoztak Csongrád, Csanád, Torontál és Bács-Bodrogh vármegyék kalaposai, kiket „landt-meis-

---

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1726. év. 351. lap.

[2]) A czéhládában levő iratok közt.

[3]) Szádeczky L. i. m. 123. lapján.

[4]) A czéhláda iratai közt.

ter"-eknek hívtak. A mester-avató díj 25 frt volt. Jegyzőkönyvük 1815. évtől fogva van, még pedig magyarul vezetve; ellenben ugyanezen évben készült pecsétjüknek német körirata van[1]). 1817-ben kék selyemből zászlót készíttettek magyar s német felirattal. Ennek egyik oldalán a szeplőtlen szűz, a másikon egy szent, angyaloktól környékezve, ezentúl egy-egy kisebb ovalisban egy előkelő férfi s női mellkép látható.

KÁDÁROK VAGY PINTÉREK. Azelőtt az aradi czéhhez tartoztak. 1855-ben önállósult. Pecsétjén is ez az évszám látható, de szabadalmi levelük nem volt. 1854-ben készült magyar s német feliratú, bordóveres zászlójuk egyik felén szent Anna Máriával, a szőlőfürt és hordó, másik oldalán pedig egy pápa-kép s a város és az ország czímere látható.

KÉSESEK. Szabadalmukat 1835. évi nov. 20-án Ferencz király adta ki díszes kiállításban; 49 német szövegű czikkelyt tartalmaz. Magyar köriratú pecsétjük 1833-ban készült. 1840. évben készült narancs színű selyem zászlójuk egyik oldalán szt. Kilián, a másikon Magyarország védasszonya s a keresztbe fektetett kés és villa van kifestve.

KÉMÉNYSEPRŐK. Czéhszabályzatuk 1819. évben erősíttetett meg[2]). A czéhtagok száma korlátolva volt; csak 4—5-en voltak a helybeli mesterek, mert a város ugyanennyi tűzrendőri kerületre volt osztva.

KOVÁCSOK. Mint láttuk, régebben a bognárokkal egyesültek[3]), kiktől 1821-ben elváltak s ekkor új szabadalmi levelet szereztek. Sok viszályuk volt a czigányokkal, miért is a tanács 1723. évi márczius 1-én elrendelte, hogy ezek csupán csizma patkót, nádvágót, szőlőmetsző kést, vasvillát és sarlót forraszthatnak. Ugyanekkor a kovácsok számát felső- és alsóvárosra egyaránt kettőre korlátolták[4]). Zöld selyem újított zászlójuk 1852. évben készült magyar és német felirattal: egyik oldalán a Szt. Háromság, másikon pedig a lábatörött ló gyógyítása van kifestve.

KŐMÍVESEK ÉS ÁCSOK. Régi szabadalmi levelüket Sax Zachariás, Schwörtz Lukács, Keller Lénárd és Serházy János mesterek kérésére Mária Terézia adta ki 1775. évi február 8-án; 32 német szövegű czikkelyt tartalmazott. A czéh sokat küzdött a magyar építők, az úgynevezett faragók ellen, kik nemcsak hajók s malmok építésébe, hanem egyúttal nagyobb épületek felvállalásába is belebocsájtkoztak. Az 1794. évben a czéh különösen azt kívánta, hogyha a privilegiumukban megállapított napszámot meg nem kaphatják, akkor a „fuserek" legalább a

---

[1]) A czéhládában fennmaradt iratok.

[2]) Szádeczky L. i. m.

[3]) Oklevéltár CCIV. sz. a.

[4]) A czéhláda iratai. — Oklevéltár CCIII. sz. a. — Reizner: Czigányaink a mult században. (Szegedi Napló 1889. évf. 354. sz.)

téglával és zsindelylyel való épitkezéstől szigorúan eltiltassanak. E küzdelem többször is megújult s 1812. évben sikerült kivívniok, hogy a faragók csak oly épületeken dolgozhattak, melyek nád- és gyékénytetőzetűek s vert falazatuknak csak 6 sornyi tégla-alárakása van[1]). 1817. évben új szabadalmi levelet szereztek[2]). Pecsétjükön az 1757. év van kimetszve. Bordó-vörös színű selyem zászlójuk 1846-ban megújíttatott. Erről utóbb a régi kétfejű sasos kopját, melyen különben a város czímere az 1200. évszámmal szerepelt, eltávolították.

KÖTÉLVERŐK. Legrégibb, 26 német artikulust magában foglaló szabadalmi levelüket Mária Terézia Prágában, 1743. évi május 20-án adta ki, mit a tanács ugyanaz évi aug. 21-én hirdetett ki. Ennek megszerzése 490 frtba került. Az új czéhnek főczéhmestere Agátz András, alczéhmestere Kőnig József és Wöber Antal voltak. E három család a czéhben minden időben, majdnem szakadatlanul képviselve volt. A czéh tagjai különben vagyonosak lettek, rendkívüli keresetük volt, mert a dohánytermelés és hajózási ipar a köteleseket rendkívüli mérvben foglalkoztatta.

Jegyzőkönyvei és számadásai csaknem a legutóbbi időkig németül vezetvék. A mesterré avatás 30 frt díjfizetéssel járt, de a mesterek fiai ennek csak felét fizették. A tagok többnyire helybeli származásúak voltak s csak kivételkép vettek fel olykor egy-egy jövevényt[3]). Sok tagja volt a vidéken is, kiket „landt-meisterek"-nek hívtak. A czéh joghatósága kiterjedt Vásárhely, Gyula, Arad, Makó, Szentmiklós, Kanizsa, Becskerek, Ujvidék, Zombor, Apatin, Baja, Szabadka és Zenta városokra.

A franczia háború alatt a czéh évenkint (1794—1800) 25 frt subsidiumot ajánlt fel, mi egynegyed katona tartásdíjának felelt meg[4]). 1805-ben új czéhlevelet szereztek[5]). Utóbb a gyáripari termékek terjedése következtében hanyatlásnak indult, de még 1872. évi okt. 27-én is, midőn feloszlott s az általános ipartársulatba csekély tőkéjével együtt beolvadt, 12 önálló és 2 özvegy űzte a köteles-ipart.

A kötélverők czéhébe tartoztak a kékfestők is, mely iparágnak meghonosítója volt a Schwabenland-i Gundelfingenből ide származott Wiedermann-család. Ez iparágat utóbb id. Felmayer Antal a jelentőség és a tökély igen magas fokára emelte. A festőknek 1842-ben,

---

[1]) A czéhláda iratai közt.

[2]) Szádeczky i. m.

[3]) Hogy a polgári jólétnek, vagyonosságnak s műveltségnek a czéh tagjainál mily arányai voltak meg, erre nézve vonzó képeket tár fel gróf Hoffmannsegg (Utazás Magyarországon 1793—94-ben. Budapest, 1887. 83. s köv. lap), ki a szegedi köteles Wöber család vendége volt.

[4]) A czéhládában levő iratok.

[5]) Szádeczky L. i. m. 123. lap.

a piaczon árulni kezdő gyolcsos tótokkal nagy perük támadt. A tanács ezeket az árulástól el is tiltotta, árúikat elkobozta. A helytartótanács ez intézkedést jóvá is hagyta, mert a gyolcsosoknak csak házalásra volt engedélyük[1]).

Midőn a czéh megalakult és szabadalmi levelét kihirdették, a tanács arra kötelezte, hogy egy év alatt zászlót is készíttessen, mely legalább is 60 frt értékű legyen. Zöld selyemből való s magyar feliratú újított zászlója 1853-ban készült, melynek egyik oldalán Magyarország védasszonya, másikon a kötélfonás jelenete van ábrázolva. Védszentül szt. Posthumust tisztelték. Német köriratú pecsétjükön az 1745. évszám van kimetszve[2]).

LAKATOSOK. E czéhhez tartoztak egyúttal a sarkantyúkészítők és puskaművesek is (Schlosser, Sporer und Büchsenmacher). A czéh alakításra nézve 1764. évben Meven János Gerard, Mak János és Milkovits János tették meg a kezdeményező lépéseket, benyújtván a tanácshoz 16 pontból álló német szabályzatukat, melyet Mária Terézia 1766-ban meg is erősített. Az új czéhrendtartásnál fogva 1816. évben új szabályzatot nyertek, mely német szövegezéssel 35 czikkelyt foglalt magában[3]). Pecsétjükön az 1743. évszám van kimetszve. Narancs színű s német felirattal ellátott zászlójuk 1797. évben készült. Ennek egyik oldalán Mária a Jézussal, másikán pedig szt. Péter van ábrázolva[4]).

Említésre érdemes, hogy a czéh 1850-ben Braun Lázár zsidó lakatost a szokásos remekelés útján tagjai sorába bevette, ellenben még a következő évben is pereskedett a miatt, hogy Leopold Edvárd takaréktűzhelyek készítésénél a lakatos legények alkalmazhatásától eltiltassék. A felsőbb hatóság óhajukat teljesítette is.

MÉSZÁROSOK. Ősrégi czéh, melynek még a mohácsi vész előtt való korból is több nyoma maradt fenn. Így Mátyás király 1459-ben megengedte, hogy a város a barátok temploma előtt négy mészárszéket állíthasson[5]). Ugyanennyi lehetett talán felsővároson s ezen túl Lukács zágrábi püspök, a szent Demeter templom kápolnájának fenntartására is alapított egy mészárszéket 1501-ben, még pedig 40 forint üzlettőkével[6]). Ezen mészárszékeket a város bérbe adta a mészáros-ipart űzőknek, kiknek száma jelentékenyebb volt. Az 1522.

[1]) Szeged v. közig. levéltárában az idézett év iratai és a czéhláda iratai között. A gyolcsostótok védőügyvédje Osztróvszky József volt.

[2]) A czéhládában levő iratok közt.

[3]) U. o. és Szádeczky i. m.

[4]) A czéh régi tagjainak ezüst lapokból remekbe készített trébelt munkái a városi muzeumban vannak.

[5]) Oklevéltár XXXIII. sz. a.

[6]) Oklevéltár LVI. sz. a.

évi tizedlajstromban a Mészáros családi s illetőleg foglalkozási név 18-szor fordul elő. E szám arra enged következtetni, hogy ipartestületet szerveztek, de régi czéhszabályaik, sajnos, elvesztek.

A török uralom idejében a mészáros czéh fennállásáról, az érdekes történelmi adalékoknak véletlenül egész sorozata maradt fenn. Így tudjuk azt, hogy a török kincstár a szegedi mészárszékek után 1549—50. évben 876 akcse jövedelmet húzott. De már 1558-ban e czímen csak 278 akcse bevétel mutatkozott[1]).

A barátok levéltárában fennmaradt 53 eredeti török oklevél, melyben a padisah-tól fogva a basák, bégek, agák, kadik, mollahk és más hatalmasságok emlékeznek meg a szegedi mészáros czéhről és küzdelmes életviszonyaikkal a legnagyobb részletességig ismertetnek meg bennünket. Ezek szerint a török állami szervezetben ők teljesítették a postaszolgálatot. Budára, Egerbe, Temesvárra, Belgrádba ők hordták a török hatóságok leveleit; ők voltak a futárok és a seregek kalauzai. E terhes szolgálatuknál fogva, a hódoltság alatt a harácsbasinak fizetendő 1 tallér fejadó (harács) megadásán kívül minden köztartozástól fel voltak mentve; nevezetesen a fejadó (dsili-je), földadó (csifti reszm), tized és a sokféle illetékfizetésektől. Jellemző e tekintetben Musztafa budai pasának 1579. évi július közepén kiadott azon tanusítványa (tezkere), hogy a szegedi mészárosok már „a régi királyok idejében is“ végezték a postai szolgálatokat.

A mészárosok száma 1584-ben 30 volt s ekkor arról biztosittattak, hogy maguk közül bírót választhassanak. De a lakosság a mészárosok választotta bírót a város fejéül elismerni vonakodott. 1587-ben s 1591-ben viszont a lakosság választott a mészárosok czéhébe tartozott mestert bíróul, még pedig azon czélzattal, hogy ezúton a mészárosok a községi közterhek viselésére bevonassanak, annyival is inkább, mert a szandzsákbég ez időben nem Szegeden lakott s a mészárosok postai szolgálata is szünetelt.

E tervezet ellen 1597-ben Székely Mihály, Szobi Gellért, Székely Ferencz, Pécsi Gergely és Tehenes Gergely többi „czéhbeli társaik nevében“ is tiltakoztak. 1601-ben ugyanez ügyben ismét Móra Máté, Balogh Benedek, Babarczi Mihály, a város bírái emeltek panaszt Tehenes Gergely, Vas Máté, Vitéz Lázár, Tőzsér Máté és Telek Mihály mészárosok ellen. 1624-ben ennélfogva felsőbbileg elrendeltetett, hogy a mészárosok közül a város bíróságára senkit megválasztani nem lehet.

A mészáros czéh tagjainak száma azonban folytonosan apadt. 1610-ben 12-en voltak, mert sokan már elhaltak, vagy pedig a haramiák és az „átkozott hajdúk által“ meggyilkoltattak. Ily körülmények közt a postai szolgálat még súlyosabb lett, semmint mikor még 30—35-en voltak. 1621-ben, 1624-ben is még csak 12-en voltak, de a

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 65. és 118. l.

következő évben számuk 1-el szaporodott. Ekkor a czéh tagjai voltak: Szűcs Ferencz, Losonczi András, Babarczy István, Szűcs György, Sárkány István, Tehenes László, Gyurka András, Zabos János, Szűcs Ferencz, Szűcs Mihály, Kara György, Kiss Illés Tamás és Borsos Péter.

1626-ban 15-en voltak, 1630-ban is ugyanennyien, amikor ismét panaszt emeltek a város ellen, amiért tőlük vágópénzt követelt, előadván, hogy „rajtunk kívül senkinek sem volt szabad a mészáros mesterséget folytatni, annyival kevésbé, minthogy a palánk kapu előtti vágószéken vágván, mind az utasokat, mind a környéket képesek valánk hússal ellátni."

1637-ben Musztafa budai basa átvonuló hadai részére 1000 oka húst szolgáltattak ki 30 tallér értékben. Ebből elvállaltak 10 tallér árát, de a többit vonakodott a város kifizetni. A pasa ennélfogva megparancsolta, hogy a város a követelést haladéktalanul kifizesse.

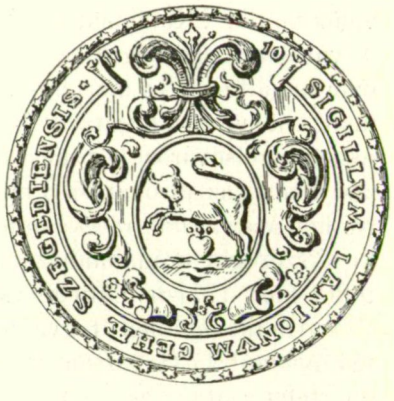

Még 1640-ben is 15-en voltak, nevezetesen: Siha János, Pitarics György, Móra Balázs, Tehenes Miklós, Görcsi Gellért, Babarczi István, Kara György, Borsos Péter, Tehenes László, Sós Miklós, Kankóczi Ferencz, Sárkány István, Jó György, Lásán András és Sós György. Négy év múlva azonban, az elhalt Tehenes László, Jó György és Tehenes Miklós helyett ezeknek fiai, nevezetesen Tehenes Balázs, Sárkány Tamás és Szűcs Ferencz, a város bírái jelenlétében a török hatóságok engedélye alapján a czéh tagjaiul felvétettek. 1659-ben már csak 10-en, 1662-ben pedig 9-en voltak s még később számuk 8-ra olvadt[1]).

A törökök kiűzése és a hadi mozgalmak lezajlása és az idegenek betelepülése után a czéh újra alakítása iránt a mészárosok lépéseket tettek. A czéh 1710-ben csakugyan újra alakult. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy a czéh egyik pecsétjén ez az évszám van kimetszve. Legrégibb szabadalmi levelük 1719-ből való s úgy ez, valamint azt 1721-iki is német. Legutóbbi, 1820. évi febr. 11-én megerősített és 49 czikkelyt tartalmazó szabályzatuk azonban már magyar.

A czéhnek 1718-ban négy remekelt tagja volt, u. m: Schwajbelmár Ádám czéhmester, Tührer Lőrincz, Nothof Mátyás és Wagner Bertalan. De a czéhbe tartozókul tekintettek, a török háborúk idején teljesített

---

[1]) Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. II. k. 286—334. l. — Reizner J.: A szegedi mészáros czéh a török uralom alatt. (Szegedi Közlöny 1874. évf. 118—120. sz.)

szolgálataiknál fogva a régi magyar mészárosok közül: Józsa Ferencz, Lantos István és Mónus Pál. Még 1732. évben is csak hét mészárszék volt s ekkor engedtetett a nyolczadik szék felállítása. A következő évi október 6-án pedig a tanács megengedte, hogy három hentes üzlet is állíttassék, hol azonban csak szerdán reggeltől délig, szombaton pedig déltől estig volt szabad húst mérni[1]).

Jegyzőkönyveik 1718-óta maradtak fenn. Ezek szerint 1724-ben Pfann Jakab János, 1733-ban Rodl József, 1760-ban verbói Szluha István stb. vétettek fel a czéhbe. A mesteravató díj 50 frt, 1811-óta 100 frt volt. Felszabadulási illeték 10 frt volt.

A czéh német jellege a jegyzőkönyvekben, számadásokban határozott kifejezést nyert. 1790—1802-ig, mikor Dugonics Ádám volt a czéhbiztos, valamint 1831. óta a jegyzőkönyveket magyarul vezették.

A czéhbe felvett tagok többnyire betelepült idegenek voltak, kik főleg a dunántúli vidékről, vagy Németországból, különösen Nassau-ból valók voltak[2]). Különben a czéh hatalmas, nyomatékos testületet képezett. A választott községre és tanácsra bizonyos befolyást is gyakorolt, már annálfogva is, mert nemcsak a város székeit, hanem egyéb javadalmait, különösen a pusztákat, ők vették bérbe, hol gulyáikat nevelték. 1717. évben a felsővárosi két mészárszéket Rózsa Balázs és Domokos Ferencz 200 frtért, az alsóvárosi 3 mészárszéket pedig Schwarz Simon (80 frt), Nothoff Mátyás (80 frt) és Lantos István (40 frt) vették bérbe[3]). Ők bérelték ki a szőreghi uradalomhoz tartozó újszegedi húsmérést is, melyért a többi közt 1797-ben Rieger Mihály 150 frtot fizetett[4]).

Önhittségüknél fogva bizonyos kivételességek után törekedtek. Így például 1724. esztendőben a halászokkal egyetemben „nem akartak quártélyt tartani és szekereket sorjával adni", t. i. beszállásolt katonát tartani és az előfogatot kiszolgáltatni[5]).

A hiányos húsmérések miatt gyakran és érzékenyen birságoltattak. 1730. évi aug. 1-én Wagner Fülöp a „nép károsításával a font hust 5 lat hijával mérvén ki, — 2 frt birsággal büntettetett azon kijelentés mellett, hogy jövőre minden lat hiánylat után 1—1 frt birságot fizet"[6]).

A czéhen kívül álló szabad húsvágókkal is gyakran viszálykodtak. 1725. évi jún. 4-én arra kérték a tanácsot, hogy privilegiumukat védje meg. Majd minden évtizedben előfordult ezen panaszuk[7]).

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1732. év. 124. lap és 1733. év. 205. lap.

[2]) A czéhládában őrzött iratok.

[3]) Tanácsi jegyzőkönyv. 1717. év. 10. lap.

[4]) 1797. évi városi számadás.

[5]) Tanácsi jegyzőkönyv. 1724. év 42 lap.

[6]) Tanácsi jegyzőkönyv az idézett napról.

[7]) A czéhláda iratai közt.

A mészáros-czéh 1835-ben az akkor szervezett 13 tagú „muzsika banda“ fenntartására 15 frt értékében egy részvényt is jegyzett és más kiváló alkalmakkor is adakozásaival példakép előjárt.

Egy régi följegyzés szerint a remekelő mester kötelességében állt:

„1. Az ökör megvételére bizonyos summát a czéhnél lefizetni;

2. Az ökröt felbecsülni azon a helyen, hol remekel. Öt fonttal lejebb vagy feljebb becsülheti;

3. A faggyút kétszeresen fontját számítva a húshoz, vagy ha remekelőnek úgy tetszik, magán is becsülheti, — 5 fonttal lejebb, vagy feljebb;

4. A leütést — hogy az ökör sokat ne szenvedjen, hogy ez által a hús meg ne lágyuljon, — három ütéssel tartozik végezni;

5. A vért egy szúrással megereszteni, hogy kamarája tisztán maradjon; hogy a hús a vértől püffedést és táragyszínt ne kapjon;

6. A szarv levágás két vágásból, egy ütésből áll, — azért forgács ne essen a szarvcsontbul;

7. Köteles a remekelő a bőrt állátul fogva egész kődökig egy huzammal hasítani, anélkül, hogy vagy a hasba, vagy a bőrbül ki ne szalajtsa a kést; az első láb térgyitül szegy főig, a hátulsó láb horgas inátul egész farkcsikig felhasítandó lészen;

8. A szegyit szoros vágással köteles levágni a nélkül, hogy böndőjét vagy szív hólyagját, vagy egyebit megsértse;

9. A tarját pikkolni szabadságában áll; a kivágás három vágásbul áll. Csak a közép, velős éren menjen végig, hogy fele egyik részen, a másik fele másik részen hasadjon az ér;

10. A hátulja kétfelé hasítandó, a közép velős éren, úgy hogy a rostély vágása rongyos ne legyen.“

A czéhnek német és magyar felirattal ellátott, bordó-veres új zászlója 1857. évben készült s rajta szent László király és szent Lukács evangelista van ábrázolva.

Úrnapi körmenetek alkalmával, ős időktől fogva, a czéhek sorát ők zárták be[1]).

ÖTVÖSÖK. Azon körülménynél fogva hogy a XIV—XV. században Szegeden pénzverő műhely is volt s hogy ugyan ez időben Szegeden a főrendű családok gyakran megfordultak s bizonyos fényűzést kifejtve, ez a polgári életmódra is kihatással volt, — az ötvös-ipar természetszerűleg kifejlődött. A város e tekintetben is egy kiterjedt vidéknek emporiuma volt s a drága ékszereket, billikomokat és mindenféle ékességeket Szegeden vásárolta a délvidék pompaszerető s előkelő közönsége, mint hol Kemal pasának az 1526. évi eseményekről szóló leírása

[1]) Tanácsi jegyzőkönyv 1724. év. 45. lap.

szerint „minden utczában nagy ritkaságú drága árúk voltak kirakva, melyeket a kereskedők a világ minden részéből hordtak oda“[1]).

Az 1522. évi egyházi tizedlajstrom szerint Szegeden nem kevesebb, mint 7 ötvös művész (aurifaber) és 1 aranyas, vagyis aranyozó képviselte e művészi iparágat[2]). Talán ép ezen művészek készítették azokat az ezüst kupákat is, melyeket Szeged város polgárai 1494. évi decz. 5-én az akkoron Bácson tartózkodó II. Ulászló királynak emlékül felajánlottak s a király asztalának fogyatékos fényét megújították[3]).

Szeged 1552. évi pusztulása alkalmával azonban az ötvös czéh levele elveszett, sőt az ötvösök a város bizonytalan jövőjénél fogva Szegedet el is hagyták. Egy részük Kecskeméten telepedett le[4]), másika pedig Debreczenbe és Nagyváradra költözködött. Az idegenbe szakadt szegedi művészeket, az akkori idők szokása szerint, származási helyükről nevezték el. Így a Debreczenbe költözött szegedi ötvösök utódai közül 1623—31. években Szegedi Márton, 1635-ben Szegedi Gáspár ötvösök neveivel találkozunk, kik a debreczeni czéhnek czéhmesterei is voltak. Nagyváradon is 1642. év körül Szegedi Mihály ötvös tünt ki[5]).

A szegedi ötvös czéh tagjai a három városban, új telephelyeiken is elismerésnek örvendettek. Igen valószínű, hogy a kecskeméti ötvös czéh azon szabályai, melyet a kecskeméti ötvösök később a debreczeni ötvösöktől vettek át[6]), tulajdonkép a régi szegedi, az anyaczéh szabályai voltak.

A törökök kiűzése után az első ötvös, vagyis ekkor már aranyműves 1732. évben telepedett le Szegeden[7]). Az új ötvösök száma különben mindenkor csekély volt s az ötvösipar gyakorlói a jelen század elejétől fogva majdnem kizárólag zsidók voltak, kik czéhet nem alkothattak. Különben is csak javításokat, forrasztásokat, aranyozásokat végeztek, emellett még a divatos ezüst gombokat készítették, — az

---

[1]) Lásd Kemal pasa naplóját a mohácsi vészről.

[2]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[3]) Az 1494—95. évi kincstári számadások közt: „Item eodem die praesentatoribus cupparum civium Zegediensium regie maiestati ad bibales, — dedi 2 flor.“ (Lásd Engel: Geschichte des Ungrischen Reichs. Fortsetzung der algemeinen Welthistorie. Halle, 1797. 49. köt. 174. lap).

[4]) Hornyik J.: Kecskemét város története. Kecskemét, 1861. II. k. 28. és 271. l.

[5]) Mihalik József: Adalékok hazai ötvösségünk történetéhez. (Lásd Arch. Ért. 1893. évf. 433. l.) — A XV. században Kassán is volt egy Máté nevű mester, ki Szegedről származott oda. (Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1896. I. k. 166. lap).

[6]) Hornyik J. i. m. 271. s köv. l.

[7]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1732. év 104. lap.

értékesebb ékszereket pedig Pestről, Bécsből hozatva, mint kereskedők árulták.

RÁCZ PAPLANOSOK, SZABÓK ÉS SZŰRSZABÓK. A magyar szabó czéh tagjai sorában lassankint felszaporodott rácz iparosok és a régi czéhtagok közt viszályok támadtak. A ráczok azt kívánták, hogy bizonyos tisztségeket közülök való iparosokkal töltsenek be. A tanács sok zaklatás után végül elrendelte, hogy minden harmadik évben a czéhmester a ráczok közül választassék s a czéh jövedelmeinek egy harmada a rácz templom javára fordittassék[1]). De 1725. évben, mikor a ráczokra került volna a sor, a szabók ismét csak magyar czéhmestert választottak. Ennek következtében a viszályok megújultak, utóbb a ráczok kiváltak s megalkották a paplanosok, szabók és szűrszabók külön czéhét[2]). A régi és az új czéh közt a viszály még ekkor sem szünt meg. A csúfolódások és verekedések napirenden voltak, úgy hogy a tanács 100 arany birsággal fenyegette a czéh azon tagjait, akik a csúfolódást s verekedést kezdik[3]).

Valószínű, hogy a czéh külön szabadalmi levelet is szerzett, mert a szerb templomban a czéh zászlója ma is megvan. Különben magyar tagjai is voltak, de a mult század végén már nyoma veszett.

SÜTŐK VAGY PÉKEK. Czéhszabályukat 1731. évben III. Károly király erősítette meg. Pecsétnyomójukon az 1733. évszám van kimetszve. Legújabb szabályuk 1846-ból való[4]). A közönségnek mindenkor sok panasza volt ellenük. A tanács már 1725. évi márcz. 23-án őket ismételten megintve elrendelte, hogy „elegendő kenyeret süssenek, az pedig embernek való legyen, mert máskép nulla habita reflexione, megbüntettnek“[5]). A következő évben ismét figyelmeztetve lőnek, hogy az egy polturás kenyér egy lat 20 nehezék súlyú legyen. A privilegium rendelkezéseinek megsértése miatt is igen sokszor birságoltattak. Különben a simincsiásokkal is sok perük volt a tekintetben, hogy azoknak mit szabad sütésre elfogadniok. 1728. évi ápr. 26-án a tanács elrendelte, hogy a dorosmai és gyevi kenyeresek a szegedi piaczokon csakis a hetivásáros napokon árulhatnak[6]). 1749. évi aug. 8-án pedig a tanács arra kötelezte a pékeket, hogy ki-ki a maga sütötte zsemlyét külön jellel lássa el[7]).

[1]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1725. év 191—192. l.

[2]) U. a. 1725. évi nov. 9-én 191. lap.

[3]) U. a. 1726. év. 231. lap.

[4]) Szádeczky L. i. m.

[5]) Tanácsi jegyzőkönyv 1733. év jan. 16-án 156. lap.

[6]) Szeged v. jegyzőkönyv 1728. év 512. lap. — E határozat általában a vidékiekre kiterjesztve 1742. évi február 21-én és 1746. évi júl. 30-án is megújíttatott. (Jkv. 1742. év 38. és 1746. év 728. lap.

[7]) Jkv. 1749., 278. és 281. lap.

MAGYAR SZABÓK. A czéh ős eredetű s már a mohácsi vész előtt is fennállt, mert a szegedi szabó czéh szabályait a zentaiak kölcsön vették s 1513. évi május 13-án a budai káptalannál maguknak átiratták. Felettébb sajnos, hogy a káptalani jegyzőkönyvbe maguk a czéhszabályok az eljárás szabályai ellenére bevezetve nem lőnek[1]). Az 1522. évi egyházi tizedlajstrom szerint Szabó nevű, tehát szabó iparos 49 volt Szegeden, de ezenkívül volt még himző mester is[2]). Egyébként fennmaradt a czéh gyönyörű metszésű, tallér nagyságú Sigillum Sartoris L. R. Szegedi 1571. köriratú pecsétje, mely egyúttal bizonyítja, hogy a szabó czéh a török hódoltság alatt is a maga szervezetében fennállott, mert ez a pecsét valószínűleg az elveszett, régibb pecsétnyomó helyébe készült. Ezenkívül van még egy kisebb pecsétjük is, melyen az 1746. évszám szerepel.

Új szabadalmi levelét III. Károly király 1714-ben, majd 1726-ban erősítette meg[3]). Régebben a szűcsökkel volt sok viszályuk, hogy ezek minő posztómunkát készíthetnek s viszont a szabók irhát, szattyánt vagy kordovánt mily esetekben dolgozhatnak fel[4]). 1824-ben pedig a „zubbonyokat“ és kaczabájokat áruló „kontár asszonyok“ ellen folytattak pert, mert ezek nemcsak árulták, hanem egyúttal készítették is ezen ruhaneműeket, holott posztóból ilyet készíteni privilegiumuk sérelme nélkül nem lehetett volna[5]). 1834-ben Krammer Mihály zsidó ruhakereskedő ellen is pereltek, ki ruhák készítésével iparszerűleg foglalkozott. De már Krammer Lipótot 1850-ben, remekelés útján a czéh tagjai közé felvették.

Bordó-veres selyem, újított zászlójuk 1862-ben készült.

NÉMET SZABÓK. A czéh szabadalmi levele 1818-ból való[6]), de már előbb is szervezve kelle lennie, mert kétrendbeli pecsétnyomóján az 1746. évszám szerepel.

Az egyesült férfi és női szabók magyar feliratú, bordó-veres

---

[1]) Magyar történelmi tár. Pest, 1863. XII. k. 79. lap.

[2]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[3]) Kihirdettetett 1725. jan. 3., illetőleg 1727. évi ápr. 16-án. (Lásd: Tanácsi jkv. 1725. év 90. lap és 1727. év 383. lap).

[4]) Tanácsi jegyzőkönyv 1734. év 213. lap.

[5]) Szeged város közigazgatási levéltára 1824. évi iratok közt.

[6]) Szádeczky i. m.

zászlója 1869-ben újíttatott meg; egyik oldalán szt. Anna, másikán pedig szalezi szt. Ferencz képe van festve.

SZAPPANFŐZŐK ÉS GYERTYAÖNTŐK. Régi iparág, mely szabad iparnak tekintetett. A szegedi gyertyaöntő ház már az 1555. évi török defterben is szerepel s a kincstárnak 25,000 akcse (60 akcse 1 arany) jövedelmet hajtott[1]). A szegedi szappan mindenfelé nagy kedveltségnek örvendett s az egykor híres debreczeni vásárokra a szíksóval főzött házi szappant 30—40 társzekérnyi mennyiségben szokták volt felfuvarozni. A czéh 1851-ben alakult, de szabadalmi levelet nem nyert. Az utóbbi időkben ez iparág kiváló képviselői voltak: Dobszay Antal (8—12 munkással), Kiss Márton (36—40 munkással), Lótos Ferencz (6—8 munkással) és Zászlósy János (6—8 munkással)[2]).

SZÍJGYÁRTÓK. A szíjgyártó s a vele egyesült nyereggyártó és csiszár czéh mindenesetre fennállott a mohácsi vész előtt is s az iparágnak egyes képviselői a török hódoltság alatt is voltak. Újabb szabadalmi levelüket Szirom János, Eötvös György, Molnár János és Farkas György szegedi mesterek kérésére még I. Lipót király 1702. évi ápr. 7-én erősítette meg[3]). A czéh pecsétjén is ugyanez évszám szerepel. Legújabb, 49 magyar czikkelyből álló czéhlevelüket 1819. évi október 22-én díszes kiállítású könyvalakban Ferencz király adta ki. A nyergesek (Sattler) ezúttal is a czéh kötelékébe vonattak. Kék selyem zászlójuk 1810-ben készült, egyik oldalán a sárkány fölött diadalmaskodó szent György, a másikon a szent családnak egyptomi menekülése látható.

MAGYAR SZŰCSÖK. Bár ősi szabadalmi levelét nem ismerjük, de ez is a mohácsi vész előtt fennállott czéhek közül való. A szűcs név (Zewch és Pellifex) mint személynév, az illető foglalkozásától kölcsönözve, már 1415. és 1478. években előfordul[4]). Az 1522. évi egyházi tizedlajstromban pedig Szűcs néven, tehát ezen ipart űző 25 lakos fordul elő[5]). Híres szűcs volt 1495. évben János mester, ki okt. 25-én Ulászló királynak két subáját sabelli prémekkel kitatarozta[6]). Csak az 1807. évi czéhszabályukat ismerjük; de kelle régibb czéhlevelüknek is lenni, mert pecsétnyomójukon az 1722. évszám szerepel. A tanács 1727. évi okt. 10-én a szűcs czéh régi szabadalmára

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 89. lap.

[2]) Budapesti kereskedelmi s iparkamara jelentése. Budapest, 1877. 226. lap.

[3]) Oklevéltár CLVIII. sz. — A czéhláda iratai és Szádeczky i. m.

[4]) Oklevéltár X. és XLVI. sz. a.

[5]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[6]) Engel i. m. i. h. 176. lap.

hivatkozással elrendelte, hogy „az olyatén emberek, az kik tudni illik szűcs mesterséget ex professo nem tanultak, semminemű szűcsi portékát behozni és árulni ne merészeljenek, másképen ezen publicatio szerént, ha valami kárt fognak vallani, maguk vétkeinek tulajdonítsák“[1]). A czéheknél szokásos lakozásokat a legutóbbi időkig fenntartották. Ez bár sok költekezéssel járt, mégis a magyar szűcs czéh volt a legtehetősebb, mert a czéhnek a Kossuth-utczában 3000 frtra becsült háza is volt. A czéhek feloszlása után az általános ipartársulatba ép e miatt nem olvadt be; azonban az árvíz alatt a czéh-ház is romba dőlt. Zöld selyem zászlójuk 1811-ben készült; magyar s latin feliratú, a lepel egyik oldalán szt. Bertalan, másikán Mária van kifestve.

NÉMET SZŰCSÖK. Szabályaik 1835-ben erősittettek meg[2]), pecsétjük is ugyanez évből való.

SZŰRSZABÓK. Hasonlókép régi iparág és ősi czéh, habár emlékeit nem ismerjük. Még a mult század elején is általános volt az úgynevezett „kankó“ ruha viselete, melyet a nagy tömegekben Szebenből szállított szűrből vagy abaposztóból készitettek. Czéhszabályaik 1827-ben nyertek megerősítést[3]). Pecsétje is ugyanezen évszámot mutatja.

TAKÁCSOK. Régi szabadalmi levelüket és más czéhemlékeiket nem ismerjük. Pecsétjükön Sze: W: Tak: Czeh: Pecsit: 1763. körirat olvasható, miből világos, hogy már Mária Terézia alatt újra szervezkedett. Újabb szabadalmi levele, mely 49 magyar czikkelyt tartalmaz, 1817. évi márcz. 26-án adatott ki[4]). Az 1746. évi aug. 19-én kelt tanácsi határozat a takács ipar űzését az asszonyoknak vagy özvegyeknek csak a végső esetben engedte meg[5]). Bordóveres, 1822. évben készült zászlójukon szt. Szeverin és Mária menybemenetele van ábrázolva.

TÍMÁROK. Az 1726. évi márcz. 12-én a városban lakó öt német varga a tanácsot arra kérte, hogy addig is, míg a felségtől szabadalmat nyerhetnek „fertály czéhet“ alkothassanak s hogy 6 éven belül számuk ne szaporíttassék. Ez utóbbi kivánságuknak azonban a tanács helyt nem adott[6]). Szabadalmi levelüket 49 német szakaszba foglalt rendelkezésekkel, díszes kiállítású bársonykötésű könyvben 1823. évi ápr. 11-én Ferencz király erősítette meg. Pecsétjük, melyen magyar körirat olvasható, az 1846. évszámmal van jelölve. Érdekes jelenség, hogy 1826-ban a tanács engedélye alapján Rieger Antal a czéhbe inasul

---

[1]) Szeged városi tanácsi jkv. 1727. év 434. l.

[2]) Szádeczky i. m.

[3]) A czéhláda iratai és Szádeczky i. m.

[4]) A czéhláda iratai és Szádeczky i. m.

[5]) Tanácsi jkv. 1746. 736. lap.

[6]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1726. év 209. lap.

Deutsch Ábrahám zsidó ifjút felvétette. A czéh tagjai általában vagyonos és előkelő állású polgárok voltak. De mégis kivált közülök Adler, kinek a Tisza-parton volt nagy berendezésű telepe[1]). Az utóbbi időszakban ez ipar a gyári verseny következtében pangott. Ennek daczára Felmayer János 1200 drb tehénbőrt, 500 drb pitling-et, 600 drb borjúbőrt, 150 drb fényezettet, — Felmayer Gusztáv 4000 drb különféle és Deutsch József 2000 drb vegyes bőrt dolgozott fel évenkint[2]). Bordóveres újított zászlójuk 1830-ban készült, egyik oldalán szt. Lőrincz, a másikon Mária menybemenetele látható.

VARGÁK, VAGYIS MAGYAR TÍMÁROK. A régi czéhiratok szerint hajdan a jászberényi czéh fiókjaként szerepeltek. Önállóságra Mária Terézia alatt tettek szert, ki 18 pontból álló magyar szabályaikat 1774. évi február 14-én, vagy más példány szerint április 29-én erősítette meg. Újabb, 49 magyar czikkelyt tartalmazó s díszes veres bársonyba kötött szabadalmi levelük 1818. évi április 24-én lett kiadva[3]).

Ez elősorolt iparosokon túl voltak még bábsütők vagy mézeskalácsosok, keztyűsök, harisnyakötők, fésűsök, bádogosok, esztergályosok, üvegesek, könyvkötők[4]), rézöntők, de csekélyebb számuknál fogva külön czéheket nem képeztek, hanem valamely rokon iparág czéh-kötelékébe tartoztak. Voltak szitások is, kiknek száma akkor, midőn még a Sina-telken a bécsi dohánybeváltó és feldolgozó telep létezett, igen nagy volt. Voltak rézművesek, vagyis kolompárosok is, kiknek száma a szeszadó behozatala után igen megcsappant. Ezeknek sem volt czéhük, hanem az asztalos-, illetőleg a kovács-czéh kötelékébe tartoztak. Szóval a jelen század elején Szegeden már minden iparág, mindennemű művesség képviselve volt.

A felsorolt czéhek, mint azt szabadalmi leveleikből is láttuk, jobbára németes intézmények voltak s a német szellem hatotta át. Jegyzőkönyveiket, lajstromaikat, számadásaikat, többnyire németül szerkesztették. Rendszerint négyszer, a „kántorok" alkalmával tartottak gyűléseket, melyeken a tanács egy-egy tagja, mint a czéh biztosa, többnyire jelen volt. A tanácskozmányok kevésbé a szakkérdések körül forogtak, hanem a felvételek alkalmával köteles remekelések bírálatai, az egymás közt való súrlódások kiegyenlítése, a kontárok elnyomása stb. forogtak szóban. A kontárokat közönségesebben „himpellér"-eknek is nevezték[5]). Ezenkívül gyakran beavatkoztak a

[1]) A czéhláda iratai és Szádeczky i. m.

[2]) Budapesti kereskedelmi s iparkamara jelentése. Budapest 1877.

[3]) A czéhláda iratai.

[4]) Az első könyvkötő-üzlet 1742. évben nyílt meg. A mestert Hegedüs Istvánnak hívták. Az előtt még a városi protocollumokat is Budán köttették, természetesen előre, mint tiszta ívekből álló könyvet.

[5]) Tanácsi jegyzőkönyv. 1732. év. 133. lap.

magán életviszonyokba s még a házasfelek perlekedéseibe is beleelegyedtek.

Az egyes iparágak, telepek és műhelyek apáról fiúra öröklődtek s a czéhlajstromokban másfél századon át többnyire egy és ugyanazon családnevekre akadunk. A csizmadiák azonban e tekintetben kivételt képeztek. Ezek fiaikat a legtöbb esetben taníttatták, papnak s prókátornak nevelték.

A czéhfegyelem igen szigorú volt s a birságolások (a templom részére vásárlandó gyertya) szigorúan végrehajtattak. Ünnepélyes bocsánatkéréssel vagy ígérettel, az illetlen vagy ostoba dolgot jóvátenni és a büntetést meg lehetett előzni.

A vallásosság külső nyilvánulásaira kiválólag kötelezve voltak. A tanács már 1724. évben elrendelte, hogy „amely czéhnek zászlója nincsen, félesztendő alatt 24 frt büntetés alatt elkészíttesse"; ugyanekkor figyelmeztetve lőnek arra is, hogy „az böcsületes czéhek penig gyertyákra, szövétnekekre, kántorokon levő szent misékre, szorgalmatosan gondot viseljenek"[1]). Kremminger prépost még 1855. évi jan. 2-án is erélyes felhívásokat intézett a czéhbiztosokhoz, hogy czéheiket a kántor-misék köteles megtartására figyelmeztessék.

A czéhek el is készítették zászlaikat, temérdek költséget fordítva reájuk. Különben az úrnapi körmenetek és más ily ünnepélyes kivonulások alkalmával a zászlók valóban érdekes látványt nyújtottak. Ki a körmenetekről igazolatlanul elmaradt, a templom javára 12 frt birságot fizetett[2]).

A farsangi időben tartott „lakozás"-aik a régi Szeged társadalmi mozgalmának legkiválóbbjai voltak. Ezek még az 50-es évek közepén is a felsővárosi kaszinó, vagy a Szentháromság-utcza 40. sz. ház helyiségében (később református templom), általában minden czéh részéről és nagy előkészületek közt szoktak volt tartatni, mikor is a komoly s józan majszterek és családjaik, úgy a czéh kötelékébe tartozó ifjúság, illetőleg a legények, melyet „kis társaság"-nak szoktak nevezni, egy-egy feledhetetlen emlékezetű vidám éjt töltött el.

Az inasok iskoláztatásával általában keveset törődtek s e miatt sok panasz volt ellenük. Kremminger 1850. évi febr. 26-án Gerencsér János tanácsnok és czéhbiztoshoz intézett levelében kiemelte, hogy az ács, kőmives, fazekas és gombkötő czéhnek 269 inasa közül mind összesen csak 57 jár iskolába.

A czéhek különben egészen és mindenben a tanácstól függöttek. Ennek haragjától s dorgálásától annyira féltek, hogy előzetes engedély nélkül mit sem tettek[3]). E függőségi viszony a czéhek szabályaiból, a

[1]) Tanácsi jegyzőkönyv. 1724. év. 46. lap.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1725. évi nov. 13-án 191—192. l.

[3]) Tanácsi jegyzőkönyv. 1728. év. 498. lap.

szabadalmas rendszerből és az egyes gyártmányoknak hatóságilag megállapított árszabványaiból támadt.

A czéh-szabályok különben szorosan körülírták a mesterek, legények és inasok egymáshoz való viszonyait, kötelességeiket, legfőbb követelmény lévén az egyházi és világi hatalmasságok iránt való köteles tisztelet és engedelmesség[1]). Az árszabványokban pedig minden egyes készítménynek, javításnak a legkörülményesebben meg volt szabva az ára, melytől eltérni tiltva volt. A legrégibb árszabály a szabóké, 1739. évi szept. 14-ről, amelyből kitetszik, hogy még ekkor is általános viseletet képezett az aba-posztóból készült szűr és kankó[2]). Ily árszabványokat Csongrád vármegye, még pedig Szegedre kiható érvénynyel, az 1811. évi febr. 25-én és 1813. évi febr. 29-én készített, melyek testes füzetekben a sajtó útján is közzé tétettek[3]). Igaz ugyan, hogy ezek ellen a város hatósága, területi s helyhatósági jogainak megóvása tekintetéből tiltakozott, de azért a limitált árak irányadóúl szolgáltak. Ezek leszállításának eshetőségétől is tartva, a czéhek a hatóságnak mindenben hívei, térdhajtó követői lettek. Maguk a tagok ügyeltek legjobban arra, hogy a megszabott árakon felül vagy alul senki se árulhasson. A versenyt még akkor „rontásnak“ nevezték.

Ez árszabályok később elévültek, újak pedig nem készültek. Különben is a negyvenes években a haladó korszellem a czéhek eltörlése és a szabad ipar versenyének behozatala mellett nyilatkozott. A czéhintézmény már ez időben túléltnek látszott, bár reformálását sokan óhajtották. Az újítások azonban akadályokba ütköztek. Így például az összes szegedi czéhek 1846-ban a helytartótanácsnál azt kérték, hogy a czéhbeli remekes mester ha más városban óhajt letelepülni, az ilyennek az újra való remekelés engedtessék el. De ezen törekvésüket még a tanács sem támogatta.

A czéhintézményt sok korlátolással még az 1853. évi cs. kir. ideiglenes iparügyi szabályok is fenntartották; de ez időtől fogva a czéhintézmény, a csakhamar bekövetkezett politikai rendszerváltozásoknál fogva is teljesen bomlásnak indult s az iparügyek terén valóságos anarchia fejlődött ki. Sem czéh, sem testület, sem forum nem volt, ötletszerűleg s önkényűleg történt minden.

A régi „rend“ hívei mélyen sajnálták e tarthatatlan állapotokat s a pesti iparosok felhívására az országgyűléshez intézendő emlékirat

---

[1]) Oklevéltár 216. a. 240. g. sz. a.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1739. év. 425. lap.

[3]) Ez árszabványok (limitatiok) az ipartörténelem legbecsesebb adalékai, melyek egyúttal az illető korszaknak összes életviszonyait, a táplálkozást, ruházkodást és a családi életet is a legérdekesebb részletességgel tárják elénk.

ügyében 1865-ben gyakori tanácskozmányokat tartottak, melyekre meghívták az értelmiség kitünőségeit és más iparbarátokat is. A tanácskozmányok eredményeül közzétett terjedelmesebb emlékiratban az iparviszonyok összesége fel volt ölelve s kiterjeszkedett a tanonczok oktatási viszonyaira[1]). Ez Kremminger prépost válaszát idézte fel, mire ismét Pozsgay Mihály asztalos „nyilt válasza“ következett. Az emlékirat egyébként több tekintetben a czéhrendszer kizárólagosságának további fentartása körül forgott s az alkotandó ipartörvénynél szemmel tartandó óhajokat sorolta elő.

Az ipartörvény azonban csak 1872. évben lett megalkotva s ez a már csak névleg fennálló czéheket eltörülte, az ipar gyakorlását szabaddá tette s egyúttal ipartársulatok (nem kötelező) alakítását rendelte el. E végre a mozgalmak nagy arányokban fejlettek ki s egy általános nagy ipartársulat létesítése volt tervben, az összes czéhek befogadásával, hogy az iparosság erejét minél inkább kifejthesse. De a mozgalom vezetősége ismételt ízben, a törvény megkerülésével a társulatnak oly szervezetet és hatáskört igyekezett adni, hogy a szabályok csak Bakay Nándor visszavonulása után, újonnan átdolgozva, 1873. évi május 19-én nyertek jóváhagyást. Az általános ipartársulat Rainer Ferencz elnöklete alatt így csak mintegy 200 taggal alakult meg. Az alakulási küzdelmek alatt ugyanis némely iparágak elszakadtak s külön társulatokat alkottak. Így a szűcs iparegylet 35 taggal már január 16-án, a magyar lábbeli ipartársulat 251 taggal ugyanezen napon, — a fazekas és korsós ipartársulat 16 taggal április 6-án, — a lakatos, bádogos és reszelővágó ipartársulat decz. 10-én, — a magyar szabók társulata 1874. évi ápr. 7-én s a czipészeké pedig ápr. 21-én alakult meg. De ezentúl az asztalosok is, 1873. évi okt. 19-én 46 taggal külön társulatot szerveztek, illetőleg a néhány évvel előbb alakított raktárszövetkezetüket részvénytársulattá szervezték. Gazdag választékú bútorraktáruk azonban a régi két bútorkereskedő nagyczéggel versenyezni nem tudott s néhány év múlva feloszlott. Ugyanígy járt különben a magyar szabó társaság szövetkezete is, mely vezetőjének rosszhiszeműsége következtében csődbe jutott.

De nemcsak az önálló iparosok, hanem az iparos-ifjúság, a segédek is szervezkedtek s egyesületeket alkottak az új ipartörvény alapján. Már az 1860. évi október havában keletkezett egy „legényegylet“, Csaplár Benedek, Kremminger Antal, Pozsgay Mihály és Bakay Nándor buzgólkodásából, melynek czélja az önművelés volt. Jelszavukhoz híven (vallásos erkölcsiség, hazafiság; — munka és szorgalom, — testvéri szeretet) felolvasásokat, szavalatokat sőt szini

[1]) A szegedi iparosok emlékirata. Adalékul a pesti iparosok által az országgyülés elé terjesztendő emlékirathoz. Szeged, 1866. 8 dr. 45. lap.

előadásokat is rendeztek[1]). A felekezeti irány ki volt zárva. Tagjainak száma 1862. év elején 211 volt, közöttük 33 protestáns, 4 görögkeleti s 3 zsidó.

Ez egyesület azonban 1865-ben feloszlott s most az általános ipartársulat anyagi és erkölcsi támogatásával létre jött az iparos-ifjúság utasfogadó és betegsegélyző egyesülete. Később iparos ifjúsági egyesület czím alatt (elnökei: Rainer Ferencz, Nigrényi Pál, Gelléri Mór, Ivánkovics János) újra szervezkedett s önképzési czélokat is kitűzve, vándor-gyűléseket tartva, (Veszprém, Csaba) az ország ilynemű intézményeinek vezéregyesülete lett[2]).

E mellett azonban a csizmadiáknak, a kőmíveseknek és ácsoknak is keletkezett ifjúsági egyesülete. 1874-ben a könyv- és könyomdászok szerveztek segélyző egyletet s ugyanez időben keletkezett a pinczérek betegápoló és temetkezési egyesülete.

Csak az iparos-tanonczok képzésére nézve nem történt semmi. A hatóság s az iskolaszék hozzálátott ugyan az ipariskolázás kérdésének rendezéséhez; a város az akkor elegendő mérvűnek tartott áldozatokat is meghozta, de a kísérletnek eredménye nem lett.

Egyébként hogy számokban is kifejezzük s feltüntessük Szeged ipari viszonyait, az 1850. évi népszámlálás alapján közöljük, hogy akkor a városban mint önálló iparos: 16 sütő, 7 mészáros, 312 csizmadia, 23 czipész, 19 kalapos, 9 szűcs, 12 szűrszabó, 31 szabó, 102 takács, 15 gombkötő, 11 szitás, 5 köteles, 7 kőmíves, 51 fazekas, 30 asztalos, 22 bognár, 10 kádár, 11 késes, 13 lakatos, 27 kovács, 8 szíjgyártó, 8 cserző stb. volt[3]).

---

[1]) Az egylet helyisége a Zászlósy-, majd a Lemle-ház emeletén volt, hol 1863. évben már a második munkakiállítást rendezte, mely végre a hatóságtól 200 frt segélyt nyert. Itt tünt fel Kocsis Imre sikerült hajó-malom modellje, mely azután több kiállításon is figyelmet keltett.

[2]) Gelléri M.: A magyar iparos-ifjúság első vándor-gyűlésének és munkakiállításának emlékkönyve. Szeged, 1877.

[3]) Vedres: Szeged v. tanácsháza. Pest, 1799. évben megjelent műve 19. lapján említi, hogy azidőben a szegedi összes mesteremberek száma csak 700 volt. Az 1830. évi összeírás alkalmával azonban az iparosok száma a legények és inasok betudásával már 2728-ra emelkedett. Nevezetesen volt: bábsütő 11 (5 mester, 4 legény, 2 inas), czukrász 2 (1 m., 1 i.), halász 53 (12 m., 41 l.), mészáros 30 (6 m., 20 l., 4 i.), molnár 78, — kalapos 30 (17 m., 9 l., 14 i.), keztyűs 3 (2 m., 1 l.) magyar szabó 103 (58 m., 30 l., 15 i.), német szabó 75 (26 m., 30 l., 19 i.), szűcs 240 (163 m., 65 l., 15 i.), szűrszabó 41 (18 m., 20 l., 3 i.), csizmadia 547 (344 m., 140 l., 63 i.), czipész 40 (14 m., 16 l., 11 i.), — fazekas 107 (67 m., 28 l., 12 i.), — köteles 18 (5 m., 7 l., 6 i.), takács 163 (118 m., 28 l., 17. i.), gombkötő 30 (8 m., 12 l., 10 i.), paszományos 19 (10 m., 4 l., 5 i.), harisnyaszövő 3, — asztalos 127

Ezzel szemben az 1870. évi népszámlálás szerint Szegeden iparral foglalkozott összesen 4767 lélek, vagyis az összlakosságnak 6·79% (őstermelő 20·36%, kereskedő 2·70%). Önálló iparos azonban csak 995 volt s így a város minden 1000 lélekszámára 14·2 iparos jutott. (Budapesten 25·9)[1].

Az önálló iparosok az egyes iparágak szerint a következőleg oszoltak meg. Élelmezési iparos: 143 (30 pék, 57 mészáros, 4 molnár, 7 eczetgyáros, 45 baromfitisztító); ruházati iparos: 534 (férfi szabó 165, női szabó 23, czipész 64, czizmadia 186, szűcs 46, kesztyűs 2, kalapos 26, sapkakészítő 7, szűrszabó 8, harisnyaszövő 1); építő iparos: 37 (kőmíves 13, ács 14, malomépítő 3, hajóács 7); fonó s szövő iparos: 27 (9 takács, 7 gombkötő, 11 köteles); agyagiparos: 68 (mész- és téglavető 8, fazekas 56, pipakészítő 4); faiparos: 139 (98 asztalos, 6 esztergályos, 11 kádár, 18 bognár, 3 kaptafakészítő, 3 szék- és kosárkötő); 129 fémiparos (13 arany- s ezüstműves, 57 kovács, 2 szegkovács, 26 lakatos, 6 késes, 6 rézműves, 10 bádogos, 1 rostakészítő, 3 drótos); műiparos: 46 (1 festő, 3 fényképész, 41 szobafestő, 1 czégfestő); műszeriparos: 13 (órás 6, látszerész 1, orgonakészítő 2, hangszerkészítő 1, őrlőkészítő 3); bőr- és papiriparos: 28 (tímár 13, szíjgyártó 10, könyvkötő 4, papirműkészítő 1); vegyes iparos: 34 (kárpitos 2, esernyőkészítő 3, vattakészítő 1, paplanos 3, üveges 5, kefekötő 6, fésűs 4, húrkészítő 3, enyvfőző 1, kékítős 3, parafinkészítő 1, keményítős 2); személyes szolgálatot teljesítő iparos: 36 (borbély 15, fodrász 8, kertész 8, kéményseprő 3, köszörűs 2)[2].

Az utóbbi idők iparának ezen képviselete számszerint ugyan nem nagy, de annál lelkesebb és haladottságának rendkívül megkapó és bizonyító tanújeleit adta.

Mert az 1872. évi kecskeméti s az 1873. évi bécsi világkiállításon, úgy az újvidéki és apatini kiállításokon a szegedi ipar már tekintélyes számmal volt bemutatva. Az itt szerzett elismerés az

---

(9 m., 58 l., 40 i.), esztergályos 9 (4 m., 2 l., 3 i.), kádár 21 (10 m., 8 l., 3 i.), kerékgyártó 36 (15 m., 14 l., 7 i.), — aranyműves 3, bádogos 5 (3 m., 2 l.), késes 30 (10 m., 14 l., 6 i.), szegkovács 9 (1 m., 8 l.), kovács 81 (27 m., 42 l., 12 i.), lakatos 36 (12 m., 18 l., 6 i.), rézöntő 5 (2 m., 2 l., 1 i.), rézműves 5 (2 m., 2 l., 1 i.), puskaműves 1, — órás 7 (4 m., 2 l., 1 i.), szobafestő 16 (8 m., 19 l., 5 i.), — szappanos 40, kosárfonó 12 (6 m., 6. l.), szitás 12 (5 m., 5 l., 2 i.), kefekötő 1, fésűs 6 (4 m., 2 l.), enyvfőző 2, festő 14 (4 m., 9 l., 1 i.), üveges 9 (4 m., 3 l., 2 i.), — nyerges 7 (3 m., 2 l., 2 i.), tímár 27 (10 m., 13 l. 4.), könyvkötő 4 (2 m., 2. l.), — ács 38 (3 m., 32 l., 3 i.), cserepes 1, faragó 512 (92 m., 383 l., 40 i.), kőmíves 52 (5 m., 37 l., 10 i.)

[1]) Az 1870. évi népszámlálás.

[2]) Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. 34—71. l.

iparosokat s a közönséget arra ösztönözte, hogy Szeged közgazdaságában rejlő erőt megismertetni s a maga teljességében feltüntetni szükséges.

Igen szerény körből kelt útra a Szegeden rendezendő országos kiállítás terve, de lassankint mind több tért foglalva, 1874. évi november havában megalakult a kiállítási és a végrehajtó-bizottság (elnöke Dáni Ferencz, alelnöke Bakay Nándor, jegyzője Reizner János), mely az országos és a vidéki iparorganumok útján és a bizottság országos kiegészítésével az ügy iránt való érdeklődést a legnagyobb fokra emelte. Az országos ipar-, termény- és állatkiállítás sikerének előmozdítására a földmívelés-, ipar- s kereskedelemügyi miniszter, valamint a város közönsége is 2—2 ezer forint segélyt eleve is kilátásba helyezett.

De az Ausztriával fennálló közgazdasági egyezmény ügyében keletkezett politikai mozgalmak s ez ügyben ép Szegeden tartott országos értekezletek[1]), valamint az 1876. évi tavaszi árvízveszély a kiállítás tervét és sikerét majdnem kétségessé tette. Mindazáltal az eredményt biztositó tényezők támogatása újabban is meg lett nyerve s az 1876. évi augusztus havában megnyitandó kiállítás előmunkálatai, az árvíz lezajlása után lázas tevékenységgel megkezdettek. Helyiségül a főreáliskola összes férőhelyiségeit vették igénybe s ezenkívül a mögötte elterülő tágas térség bekeríttetvén, ott ideiglenes csarnokok emeltettek.

A kiállításra beküldött tárgyak 16 csoportba osztattak. Összesen 223 helyről 1845 kiállító küldött tárgyakat s ezen felül volt még 382 gyűjteményes kiállítás. Aradról 21, Budapestről 398, Csabáról 129, Debreczenből 22, Győrből 16, Gyuláról 24, Halasról 135, Kecskemétről 64, Kolozsvárról 22, Makóról 10, Miskolczról 46, Nagyváradról 23, Pécsről 13, Pozsonyból 6, Segesvárról 33, Sopronból 35, Szegedről 530, Szentesről 23, Temesvárról 16, Újvidékről 22, Veszprémből 11, Zentáról 21 stb. kiállító vett részt, kik közül érdemérmet 1375 s emlékérmet 850 kiállító nyert[2]).

A felállítás mindenben sikerült és megkapó volt. Különösen feltünt az osztrák államvasút uradalmainak, úgy a gr. Károlyi nemzetségnek gyüjteményes kiállítása.

A megnyitás aug. 20-án, báró Simonyi Lajos miniszter által történt,

---

[1]) Bakay Nándor: Emlékirat az 1875. évi m. országos nemzetgazdászati tanácskozmány nagyfontosságú ügyében összegyült hazafiakhoz. Szeged, 1875. 8 dr. 30. lap.

[2]) Gelléri Mór: Az 1876. évi magy. orsz. ipar-, termény- és állatkiállítás név- és tárgymutatója. Szeged, 1876. 8 dr. 138. l. — Az 1876. évi m. orsz. ipar-, termény- és állatkiállítás emlékkönyve. Szeged, 1877. 8 dr. 381. lap.

a legnagyobb ünnepélyességgel. Fényes napjai voltak ezek Szegednek. Miniszterek, főpapok, kitünőségek az ország minden részéről nagy számmal egybesereglett vendégek látogatták a kiállítást s idéztek elő szokatlan élénkséget és forgalmat. A fővárosban ülésező nemzetközi statisztikai kongresszus tagjai is lerándultak s a külföldiek itt ismerkedtek meg a magyar ipar állapotaival, a magyar nép vendégszeretetével és egyéb tulajdonságaival.

E kiállításon a fővárosi iparosok czikkei mellett is hatalmasan domborodott ki a szegediek ipartermékе. Különösen a fa- és fémiparosok arattak sok elismerést, kiknek készitményei verseny, csín és tartósság tekintetében elsőrangúnak bizonyultak.

A kiállítás szept. 14-én zárult be és minden tekintetben jól sikerültnek bizonyult. 40,594 frt 34 kr. bevétellel szemben (állami és városi segély együttesen 4000 frt, térdíjak 8364 frt, látogatási díjak 22,249 frt, sorsjátékból 1043 frt, épület- és egyéb anyagok eladásából 3803 frt stb.) csak 26,710 frt 86 kr. kiadása volt (nyomtatványok 3067 frt, épitkezések és anyagok 12,991 frt, érmek 1397 frt, felügyelet 3071 frt, kárpitozás 1123 frt stb) s igy tiszta jövedelmül maradt 13,883 frt 48 kr.[1]). Ez szolgáltatta az alapot az ipartársulat templom-téri házának megszerzéséhez.

B) SZABAD IPARÁGAK ÉS A NÉPIPAR.

Némely iparágak gyakorlói, mert inkább őstermelőknek tekintettek vagy árúik és készitményeik előállításánál bizonyos szakszerű készültséget nem igényeltek, czéhalakitás kötelezettsége alá tartozóknak nem tartattak, ámbár több helyen, mint például a pesti, komáromi, pozsonyi, győri halász- és hajós-czéheknél látjuk, még ezen gazdasági és iparágak művelői is czéhet alkottak.

Ily szabad iparágul tekintették a: HALÁSZATOT. Aránylag kevés Árpádkori oklevelünk maradt fenn, de ezekből is az derül ki, hogy a Tisza egész vonalán a halastavak óriási száma, ezrekre rugó mennyisége létezett[2]). A halbőség tehát nem a folyamban, hanem a kiöntési területeken volt, melyek a medertől kisebb töltések által voltak elkülönitve. Az igy képzett halastavak (vivarium) vizeit ki és beereszteni lehetett. A dömösi prépostság 1138. évi alapitó okleveléből kitetszik, hogy ép Szeged mellett, Tápé határában létezett egy Citei vagy

---

[1]) Gelléri i. m.

[2]) Ortvay: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig. Budapest 1882. I. k. 7. lap.

Etei nevű halastó, melynek zsilipjét tetszés szerint nyitni és zárni lehetett[1]).

A IV. Béla király által Szegednek adományozott Vártó nevű halastó, mely a mai tápéi réten létezett, ugyanily rendszerű haltenyésztő telep volt s a város környékén ilyenek bőséges számmal voltak. A többi közt a Garam-melléki szent benedeki apátságnak 1075. évi alapító levelében is Szeged körül fekvő halastavakul említtetnek: Ostra, Wolue, Sarustou, Keubi, Haperies, Sulmus, Ecetoua, Filu, Ertue, Nandurtou, Cunutou stb[2]).

Ezekben növekedtek fel a halak oly nagyságra, hogy mint a többször emlegetett franczia utazó, Bertrandon de la Brocquière említi, sehol sem látott oly vastag és hosszú halakat, mint Szegeden[3]).

Ily körülmények közt igen természetes, hogy a halászat, mint különben is ősi és nomád foglalkozás, már a város-alapítás első időszakában is el volt terjedve, sőt a lakosságnak fő foglalkozását képezte. A sövényházi Árpádkori kiterjedt sírtelepen alig volt sír, melyben hálósúly vagy valamely halászedény elő ne fordult volna[4]). Talán minden lakos egyúttal halász is volt s e körülménynél fogva az időben a halászat alig képezett üzletszerű foglalkozást[5]).

Ép e körülménynél fogva képtelenség az, mint azt különben a város népességéről szóló fejezetben is kimutattuk, hogy Szegeden a Dózsa lázadás idejében 3000, a Tóth Mihály-féle hadi vállalat alkalmával 700 halász lakott volna. Miként ma is felettébb túlbecsülik Szeged halászati iparát, így volt az régen is. Az említett számok azt árulják el, hogy a polgárok nagy számán túl (praeter civium magnum numerum), még volt 3000 fegyverfogható lakos, aki nem tartozott a polgárok rendjébe, hanem a másutt már ismertetett „hospesek" utódai voltak, vagyis azon szabad gazdák, kik ezidőben is földmíveléssel, állattenyésztéssel és egyúttal halászattal foglalkoztak.

Fennmaradt különben az 1522. évi egyházi tizedlajstrom, melyből kiderül, hogy az üzlet- és iparszerűleg halászattal foglalkozó Halász és Varsás nevű szegedi lakosok száma csak 7 és 2 volt[6]) s ezeken túl még régebben volt egy Harcsás nevű is[7]).

Egyébként a török defterekből is tájékozódhatunk, hogy Istvánfi

---

[1]) Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Esztergom, 1874. I. köt. 94. l.

[2]) U. a. 56. lap.

[3]) Brüsseli okmánytár. Pest, 1859. IV. k. 310. l.

[4]) Sövényházi, hatrongyosi stb., úgy a rábéi leletek a Szeged városi muzeumban.

[5]) Fejérpataki László: Magyarország halászata. Reform, 1875. 43. és 44. sz.

[6]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[7]) Oklevéltár XXVI. sz. a.

és Tinódy halász-statisztikája mily értékkel bir. 1550-ben haljövedelem volt összesen 7661 akcse, ebből a feles halászat bevétele 5748 akcset, a haltized (a halászoknak jutott rész után) pedig 1913 akcset hajtott. Öt évvel később (ekkor már valószínűleg bérlet útján volt a halászat értékesítve, mert feles halról a defterben nincs szó), a haltized jövedelme már 8546 akcsera rugott, de 1558-ban a haltized már csak 907 akcset hajtott[1]).

A török hódoltság alatt lassankint elpusztultak a halastavak s halbőséget már csak a nagyobb áradások alkalmával észleltek, mert az apadás beálltával a halak legott a mederbe menekültek, hol a halászat már nehezebb és fáradságosabb volt. Ehez hiányoztak a nagy hálók, a kellő számú dereglyék s más eszközök s így a halászat felettébb gyarlón jövedelmezett.

A pusztulásnak indult város, mely hajdanta a magyar királynak köteles évi ajándékát arany kupákban szolgáltatta be, a szent koronához való tartozóságát most már csak szerény hal-ajándékkal tanúsíthatta. Ezt a pozsonyi kamarának kelle beadni, de 1657-ben még ez is oly silány és szemét volt, hogy a kamara megszólását el nem titkolhatta[2]). Sőt néha még e csekélység is elmaradt[3]).

Néha ismét nagy halbőség volt. Rákóczi Ferencz midőn 1704-ben Szeged várát vívta, emlékirataiban is megörökítette, hogy a Tiszából „alig lehet meríteni anélkül, hogy halat ne fogjon az ember[4]).

Midőn a város hosszas küzdelem után elkobzott javadalmait s ezek közt a halászatot is visszanyerte, ez ipari foglalkozás is lendületet nyert. A javadalmat a város hol bérbe adta, hol feles használatra engedte át. Így 1724. évi május 26-án a bérbevett sövényházi tó egy harmadrészének halászatát Csókásy Gergely, Sántha Mátyás és többi társai 16 frt és 6 drb nádas hal megadásáért haszonbérelték[5]). A következő évi máj. 11-én Huszta Pál, Rontó Mihály és társai a Ballagitó halászatát a fogás negyedrészeért kapták meg[6]). Ugyanily módon nyerték el 1731. évi jan. 9-én Barát Imre és társai a „Marostorok" halászatát[7]).

A feles halászoktól nyert részt a város nagy tömegekben adta el, mely azután kis eladásra, a piaczra került. Ez úton keletkezett a „fisérek",

---

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 65., 89. és 118. lap.

[2]) Oklevéltár CXXIII. sz. a.

[3]) Oklevéltár CXXXVIII. sz. a.

[4]) II. Rákóczi Ferencz emlékiratai. 3-ik kiad 90. lap.

[5]) 1724. évi tanácsi jegyzőkönyv. 16. lap.

[6]) 1725. évi tanácsi jegyzőkönyv. 113. lap.

[7]) 1731. évi tanácsi jegyzőkönyv. 25. lap.

vagyis a halelárusítók osztálya, a piacznak korlátlan urai, kik a jelen század első felében mesés gazdagságra emelkedtek.

A szegedi halásztanyákon[1]) a kedvezőbb években a halbűz rettenetessége messzire elhatott. Itt sózták, hasigatták, szárították és füstölték az óriás mennyiségű halat, melyet azután hordókban és bálakba összekötözve szállítottak a délvidéki szerb és oláh falvakba, sőt több alkalommal egyenesen Oláhországba. Leírhatatlan az a jólét és gazdagság, mely ez időben a Tiszából és a halászatból származott. Még a negyvenes években is 5—6 ezer mázsa eleven halat árultak a szegedi piaczon, kétszer annyi száraz hal került a vidékre s 4—5 száz akó halzsírt olvasztottak ki[2]).

De jött a gőzhajózás és ármentesítés, mely a halászati ipart csaknem megsemmisítette, legalább a régi állapotához képest. Ámbár a nagy halászoknak és fiséreknek még utóbb is kincses bánya volt ez a foglalkozás s összetartásuk által biztosították azt, hogy amíg a halnak az egész országban Szeged a legdrágább piacza, úgy másrészt a városnak halászati javadalma az utóbbi időkben sem hozott többet 1600—2000 frtnál[3]).

MOLNÁROK. Ősrégi ipar, mely az őstermeléssel volt kapcsolatos, háztartási foglalkozást képezett és annak legfontosabb ága volt. Minden háznak megvolt a maga kisebb őrlőköve s termését a fennforgó szükséghez képest kiki maga őrölte. A polgárisodással, az életviszonyok fejlődésével lassankint e házi ipar mesterséggé minősült.

Az első nagyobb malmok bizonynyal száraz, lóerőre berendezett malmok voltak és csak később használták fel a szél és víz erejét. Ez utóbbinál sok munkára és még több faanyagra volt szükség, ami régente igen kevés volt Szegeden. A hajómalmok építése meg sok ügyességet és szakértői tapasztalatokat is követelt.

Mikor keletkezett Szegeden az első vízimalom, kideríteni nem lehet. Az 1522. évi egyházi tizedlajstromban csak 7 „Mónár" nevű adózó szerepel[4]) s így nem lehetetlen, hogy a házi őrlések itt-ott még ez időben is gyakorlatban voltak.

Az 1550. török defter szerint a kincstárnak a malomadóban és pedig 24 kerék után beszedett jövedelme 1200 akcsera rugott[5]).

A hódoltság után, nevezetesen az 1719. évi adóösszeírás alkal-

---

[1]) Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Budapest, 1887., könyve 74. lapján felsorolja a szegediek halásztanyáinak egy részét, de több helynév egészen el van torzulva. P. o. Gózsd, Tizó stb. Kosd, Picssó stb. helyett.

[2]) Szegedi Híradó. 1860. évf. 57. sz.

[3]) Szeged v. költségelőirányzatai 1868—1879. évekről.

[4]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[5]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. 65. l.

mával[1]) már 93 malom volt Szegeden és pedig alsóváros on 90, felsővároson 3. De erről sem tudjuk, hogy száraz- vagy vízi malom volt-e. Az 1721. évben felesketett molnárok közül csak 14 gazda molnárja tette le a szigorú esküt. Ennek szövegéből azt következtetjük, hogy az nem a száraz malmok molnárjaira szólt s így a vízimalmok száma ez időben 14-nél aligha volt több[2]). De nem is lehetett, mert a vízi járművek készítésében még jóval később is, a szegediek oly járatlanok voltak, hogy még a dereglyéket és kompokat is Budán készíttették[3]).

De lassankint szaporodtak a vízimalmok, mert ezeken több őrlést lehetett végezni s erőt sem kelle hozzá adni. A szárazmalmok pedig ugyanily arányban fogytak. A mult század végén, mint Vedres írja:

„A Tiszán lisztőrlő malom jár hetvenegy,
Szárazon pediglen vagyon csak huszonegy.
Borsajtóim negyven, olaj tizenhárom,
Égető kazányom csurog negyvenhárom“[4]).

---

[1]) Szeged v. számvevőségi levéltárában.

[2]) 1721. évi tanácsi jegyzőkönyv. 131. lap. — Ugyanezen jegyzőkönyvnek 210. lapján előforduló esküminták közt a molnároké a következőkép van előírva: Esküszöm, hogy ezen molnárhivatalomban híven és igazán szolgálni fogok, az malomvámbúl semmit el nem titkolok, hanem igazán az hambárban bétöltöm és onnand az gazda híre nélkül, mérés előtt búzát se lisztül, sem búzául nem veszek, hanem hambárbúl szint említett mód szerint, akár egyikünk, akár másikunk legyen a malomban; az malomport a gazdával együtt, nem tulajdonmagamnak fölmérem, egyszóval az malom jövedelmibűl semmit el nem titkolok és el nem lopok. Az búzaőrlésre, hogy el ne romoljék, — úgy az malomra, midőn az magam sora vagyon, szorgalmasan vigyázok; sőt ha észre fogom vennem, hogy szél fákat, hajókat, vagy valamely olyatén eszközöket a vízmalomnak nekivinne, kibűl a malomnak kára következnék, — nem várván nekievivésit, eleibe fogok mennem és aztat tehetségem szerint el fogom fordítanom, hogy a malomra rá ne menjen. Ollyatén alkalmatossággal a többi molnártársaimat azonnal, mihelyest a szerencsétlenséget észrevenni fogom, segíteni fogom. Sem italért, sem pénzért, sem barátságért búzát vagy lisztet és akármely jövedelmet el nem idegenítem, az malmot szorgalmasan fogom őrizni és az korcsmát nem gyakorlom, hanem az előljárómnak mindenekben engedelmeskedem; hetibérül csak akkor, amidőn az malomban leszek, egy véka búzát veszek, a malomnak jövedelmében harmados fogok lenni és 30 frtokig a malomköltségeket is harmadrészben szenvedni.“ — Ez esküt csak a vízimolnárok tehették le, (mint az a 10. és 11. sorból is kiderül) mint akiknél a vámolás, lopás stb. ellenőrizhetetlen volt, míg ellenben a száraz malmoknál ez fenn nem forogható tt, mert ott volt az őrlető is, ki egyúttal a hajtó-erőt kiszolgáltatta. Így hát a többi fel nem esketett molnárok malmai száraz malmok voltak.

[3]) 1741—42. évi számadás, 52. melléklet.

[4]) Vedres: Szeged v. megnagyobbítandó tanácsháza. Pest, 1799. 23. lap.

Később méginkább pusztultak a száraz-malmok s a jelen század második negyedének elején a belvárosban 3 (a mai gyöngy-, Petőfi- és török-utczák végén), felső és alsóváros on összesen 11 volt, melyek utóbb a vidékre vagy a tanyákra kerültek.

1845-ben 79, 1859-ben pedig 90 volt a vízimalmok száma, melyek a Tiszán a Sárga part-tól Röszkéig terjedőleg öt állomáshelyen, vagyis „malom-járóban" voltak elhelyezve. E nagy létszámnál fogva a „viz sebje" a kis és nagy vízállásoknál folytonosan ingadozott, mi rendellenes partszaggatásokat és porondolásokat okozott.

A gőzmalmok keletkezése és hatalmas versenye óta a vízimalmok száma rohamosan hanyatlott. 1876-ban a Tiszán már csak 56 hajómalom forgott, a tanyákon pedig 32 száraz- és 42 szélmalom őrölt[1]).

A malmok fölött való felügyeletet a rév-, malom- és halászbíró gyakorolta, kinek évi 16 frt járandósága volt[2]). A malomjáróban ő jelölte ki az egyesek helyeit; ő ellenőrizte, hogy a molnárok sor szerint, senkinek kivételes elsőséget nem adva őröljenek. Különben a molnárok, mint fentebb is említők, esküt tettek, melynek utolsó nyoma 1731. évi márczius 17-ről van feljegyezve[3]).

Régente a malomtulajdonosok házait arról lehetett megismerni, hogy az utczaajtónál a kövezetet helyettesítő el-elkopott malomkő volt elhelyezve.

A szegedi vízimalmok csín és kiállítás tekintetében az összes tiszai és dunai malmok közül kiváltak. Az ötvenes években egy teljesen felszerelt, jó karban levő vízimalom ára 3000 frt körül váltakozott.

HAJÓSOK. Az aranybulla (1222.) értelmében Szeged az ország egyik sótári főhelyeül jelöltetett ki s így az erdélyi sószállítás a szegedi hajóipar fejlődésére hatással volt. A hajókra és vízi járművekre a szegedieknek már annálfogva is szükségük volt, mert mint máshol előadtuk, szerémségi boraikat hajókon szállították fel. Hogy Szegeden számos hajó és hajóépítő is volt, kitűnik abból is, hogy a Hunyady János belgrádi győzelmében oly kiváló szerepet játszó s 200 hajóból álló naszádos csapat részben Szegeden szereltetett fel és innen indult ki[4]).

Az az állítás azonban, hogy Nagy Lajos idejében Szegedről 4000 (vagy épen 40,000) fegyveres halász és hajós indult volna a bolgár hadjáratra[5]), merő képtelenség. Egyébként az 1522. évi egyházi tized-

---

[1]) Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. év. 76. l.

[2]) 1721—22. évi számadás.

[3]) 1731. évi tanácsi jegyzőkönyv 36. lap.

[4]) Szalai L.: Magyarország története. Lipcse, 1853. III. köt., 148. l. — Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1855. 56 lap.

[5]) Bombardi: Typographia magni regni Hungariae. Bécs, 1750. 562. lap.

lajstrom adatai e tekintetben is elég tájékoztatók. A Hajós név, mely különben egy 1450. évi oklevélben is szerepel[1]), mint személynév csak 2-szer, a Kormányos név is csak 1-szer, ellenben a Révész 6-szor, a Szekerczés, vagyis hajóépítő és faragó 5-ször fordult elő[2]).

A város lakosai élénkebb vízi közlekedést folytattak, ami II. Lajos királynak 1516-ik évi védleveléből is kitetszik, melyben a Tiszán és Maroson érkező szálfák után a vám- és illetékmentességről biztosíttattak[3]).

Szeged, mint a vízi közlekedés csomópontja, a török hódoltság elején is kiválóan fontos állomásnak bizonyult. 1543-ban Mihály moldvai vajda, midőn a szultán csapataival egyesülendő, Kanizsánál a Tiszán átkelni óhajtott, a szükséges hajókat és dereglyéket Szegeden szedette össze[4]). A behódolás után pedig a tiszai török hajóhadnak Szeged lett az egyik főhelye[5]).

De talán ép ennek következtében a hajózás és hajóipar hanyatlásnak indult. Megszünt a szegedi sóraktár s az erdélyi és mármarosi sószállítás, valamint a közlekedés is általában csökkent. Kitetszik ez az 1550. évi török kincstári defterből, amely szerint a szegedi tiszai átkelés 487 akcse jövedelmet hajtott s a gyalogosoktól sem jött be több mint 91 akcse. Ellenben a javadalom fentartása kétszer s háromszor annyiba került[6]).

A hajóipar csak a helyi szükségletre szorítkozott s a defterek szerint szegedi hajóépítőkként szerepelnek: Nagy Sándor, Kis János, Bükös Péter, Mónár Orbán. Ugyanezen defter egyébként arról is tájékoztat, hogy a hajóépítés összes kellékei, nevezetesen kötelek, láncok, deszkák, iszkábák stb. Szegeden állíttattak elő[7]).

A török kincstár révjövedelme 1555-ben már 2237 akcsera emelkedett, ellenben a párkányban alkalmazottak fizetése 5400 akcsera rugott[8]). 1558-ban az átkelési díjakból 1296, hajókormány adóból 175 akcse jövedelem folyt be, a kikötői kiadások pedig 130 akcset tettek[9]).

Tehát mint minden a török hódoltság alatt, úgy a hajóipar is hanyatlott. S ez a helyzet még a visszavétel után sem változott egyhamar, mert mint másutt előadtuk, az újra megindult sószállításokat

---

[1]) Oklevéltár XXVI. sz. a.

[2]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[3]) Oklevéltár LIX. sz. a.

[4]) Szentkláray I.: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1855., 158. lap.

[5]) U. o. 167. lap.

[6]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 65—67. l.

[7]) U. o. 67. lap.

[8]) U. o. 89—91. lap.

[9]) U. o. 118—121. és II. k. 190. lap.

katonai hajósok teljesítették[1]), a város révjogát bitorolták s az összes vízi közlekedést a k. k. Schiffamt intézte[2]), teljesen hatáskörébe vonva a hajóépítéseket is.

Jellemző e tekintetben az a körülmény, hogy a városi számadások szerint a múlt század első felében a város kompjait és dereglyéit mindig Budán készíttette[3]) s a helyi hajóipar a foltozásnál, iszkábával való javításnál tovább nem igen terjedt.

A hajóipar fejlődésére különben nagyon hátráltató volt az a körülmény is, hogy a Tisza folyó torkolatától egész Szegedig igen elzátonyosodott[4]).

De amint a túltermelés és a kivitel, különösen a szőreghi uradalom zálogbavétele óta megeredt, a rengeteg gabona- és dohánytermés szállítása a hajóiparra is nagy lökéssel hatott. Azért írta Vedres a mult század végéről:

„Partim rakva vannak szállító hajókkal,
Erdély, Magyar, Horváth, Tótországiakkal,
Kik dohányt, gabonát, sót hordnak vidékre,
Kár hogy még üresen jönnek föl e helyre. — —
Boldog üdőt hoznak ezek kebelembe,
Kincsem szaporodik, nyövök erejembe“[5]).

Ez időben Szegeden évenkint legalább is 300 sós és 200 födeles hajó fordult meg[6]).

Ekkor fejlett ki igazán Szeged hajóépítő ipara, ekkor növekedett fel a „superek“ (hajóácsok) száma annyira, hogy a legtekintélyesebb testületek egyikét képezte. Ekkor kezdtek tölgyfából való, lúdláb kormánynyal ellátott hajókat építeni, a tengeri hajó formáját és teherviselő képességét utánozva.

A első ily hajó 5400 mázsa hordozó képességgel, 1792-ben Zsigits Nicefor részére, azután 2—2 ezer mázsa hordképességű Gavrilovits és Jovánovits részére, 1798-ban Korozsán részére egy 4400 mázsás, majd Horváth Zsigmondnak egy 4200 mázsás, Axenti részére 2600 mázsás és Walter György serfőzőnek egy 5400 mázsás készült, mely utóbbi

---

[1]) Lásd: I. köt. 196. lap. A kamarai tisztek és a generálisok című fejezetet.

[2]) Szentkláray: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1885. 339. lap.

[3]) 1741—42. évi számadás 52. melléklete s 1743—44. évi 165 tétel.

[4]) Marczali: Magyarország története II. József korában. Budapest, 1881. I. k. 128. l.

[5]) Vedres: Szeged városa megnagyobbítandó tanácsháza. Pest, 1799. 23. lap.

[6]) Vedres: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. Szeged, 1805. 36. lap.

14,000 frton csakhamar gazdát is cserélt. Sőt 1802-ben már a kincstár is itt készíttetett egy 8200 mázsa hordozó képességű hajót[1]).

Az alsó és felső Tiszapart tele volt tölgy- és fenyő-szálfákkal, melyeket egész éven át fűrészelgettek s bárdoltak. Évenkint a Marosra, Tiszára s Dunára 6—10 malmot, 5—6 nagy bőgős hajót itt eresztettek vízre. A komáromi s győri híres hajósok lejártak Szegedre, hogy az itteni módszert elsajátítsák s a szerkezeti szilárdság, a szépség és könnyedség páratlannak elismert tökélyét ellessék. Pedig a szegedi superek többnyire iskolázatlan, rajzolni sem tudó, úgynevezett „faragók" voltak; de szépérzékük, természetes felfogásuk és kiviteli ügyességük oly fokon állt, hogy e nemben országos hírnévre tettek szert. Híres hajóépítők voltak: Ocskai, Hajdú, Terhes, Kopasz, Zsótér, Ábrahám stb. Ez utóbbi fiát, ki nagy gazdagságánál és vállalatainál fogva „paraszt gróf" néven volt ismeretes, már a trieszti hajóépítő telepeken is taníttatta[2]). Az öreg Zsótér pedig, ki szintén mesés gazdagságú volt, midőn az első gőzhajó Szegeden megjelent, gőz- és lóerő nélkül járó hajó feltalálására adta fejét, temérdek pénzt áldozva kísérleteire. Evégre készített nagy vontató hajója minden javítgatás és tökélyetesbítés daczára sem tudott megindulni[3]). Különben neki köszönhetjük a „Hajósi jó rendviszonyok, kötelességek és általános rendszabályok" közzétételét, mely Szegeden 1842-ik évben jelent meg. Veje, Ábrahám József nagy feltünést keltett azon vállalata által, hogy 1833. évi november havában Weisz Bernát kereskedőnek Szegedről egy 3200 mázsa kádárfa-rakomány szállítását vállalta el, melyet egy hajón, az aldunai zuhatagokon és a Vaskapun keresztül, minden veszedelem nélkül, rendeltetési helyére, Galaczba eljuttatott[4]).

A superek általában nagy jólétnek örvendtek. Házaikat messziről meglehetett ismerni az avult hajókról leszedett orrtőkékről, mely házaik kiskapuja elé került. Egy összeírás szerint 1812-ben a következő számmal voltak: faragó 38 (felsővároson 22, alsóvároson 16); malomépítő 37 (fv. 5, alsóv. 32); hajóépítő 192 (fv. 78, alsóv. 114[5]). E létszám később megkétszeresedett, de ekkor a túlsúly már felsővárosra esett, különösen attól fogva, hogy az államvasút és ennek hídja a Tiszát alsóváros résztől mintegy elzárta. A felsővárosi „superplatz" most még nyüzsgőbb lett. A fűrészelők, ácsok, iszkábaverők

---

[1]) Vedres J.: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. Szeged, 1805. 84. lap.

[2]) Csaplovics. Gemälde von Ungern. Pest, 1829. II. k. 73—74. lap.

[3]) Reizner: Régi Szeged. Szeged, 1884. I. k. 90. lap.

[4]) Lásd Helmeczi: Társalkodó, 1834. évf. júl. 2-iki sz.

[5]) Szeged v. közigazgatási levéltárában az asztalos czéhnek 1812-iki panaszügyiratai közt.

munkája, bárdjaiknak csengése, kalapácsolásaik zaja, a távolból sajátszerű kellemes, enyhe és összhangzatos hangvegyülékbe verődött össze. A mindenfelé olvasztott kátrány felgomolygó füstje pedig a legérdekesebb látványok egyike volt.

Évenkint átlag 20, egyenkint 5—10 ezer mázsa hordképességű hajó épült ekkor Szegeden s a szegedi hajósgazdáknak a Tiszán, Maroson, Dunán és a Száván 225 biztosítva levő nagy hajója úszkált, melyeknek összes teherképessége 666,000 mázsát tett. A hajósgazdáknak ezenkívül még mintegy 100 drb kisebb hajója is volt, de ezek már nem voltak biztosítva[1]).

A szabadságharcz alatt, 1849. évi február havában a hatóság felhívására a szegedi hajósok, halászok és molnárok megalakították a naszádos csapatot, vagy mint akkor nevezték, „csajkás század"-ot, mely Ábrahám József parancsnoksága alatt sok jó szolgálatot teljesített. A többi közt ők fogták el csodaszerű sikerrel a Deszknél kiszakadt marosi árt, mely különben egész felső Torontált elborította volna[2]).

A hajóipar további fejlődésének azonban a gőzhajózás megindulása gátat vetett. Azóta folytonosan hanyatlott. Még 1859-ben is 209[3]), de 1879-ben már csak 25 bőgős, 11 luntra s 48 kisebb hajója volt a szegedi hajósgazdáknak s évek teltek el, míg egy-egy új hajó vagy malom épült[4]).

FARAGÓK. A fentebbiekben közbevetőleg már megemlékeztünk róluk s az előadottakat ismételni felesleges. De kiemeljük, hogy midőn a város a szőreghi uradalmat zálogba véve, Torontál megyével való állandóbb közlekedés biztosításául a hajó-hídat felállította[5]), ez a faragók munkájával létesült. Ugyanezek készítették az egykor híres újszegedi százlábú hídat is, mely három szakaszban 700 öl ártéri

---

[1]) Lásd a szegedi kereskedelmi testületnek 1856. évben a bankfiók ügyében kelt emlékiratát, a kereskedelmi testület iratai között.

[2]) Közlöny, 1849. évf. 122. sz. — Lásd II. köt. 140. l.

[3]) Szegedi Híradó 1859. 7. sz.

[4]) Kovács János: Szegedi emlékek. Szeged, 1895. művének „hajózás és hajóépítés", úgy „vízimalmok és molnárok" czímű fejezetei alatt sok téves dolgot ad elő, melyek a valósággal ellenkeznek.

[5]) A rendes és postai közlekedés Szeged és Temesvár közt azelőtt Kanizsán át történt. Szeged és Szőregh között az újszegedi ártérnek vízzel borítása következtében úgy kompokon, valamint szárazon is csak rövidebb időszakokban, kivételesen lehetett közlekedni. Torontál megye ezen módon teljesen el volt zárva Szegedtől. Új-Szeged ármentesítése után a százlábú híd jelentőségét vesztve, lassankint pusztulásnak indult. Az 1869—71. évi belvizek alatt a százlábú híd mellett a közlekedés ismét kompokon történt. Csak ekkor épült ki a hatóság gyakori sürgetései következtében a temesvári országútnak ez a része is.

mélyedésen keresztül biztosította a vizek lefolyását s a közlekedés fentartását[1]). E rengeteg munkát két hét alatt végezték el. Ugyanők hajtották végre az államvasút első, faczölöpökön nyugvó áthidalását is.

A FŰRÉSZELŐK ÉS ZSINDELYVÁGÓK iparának fellendülése csak 1840. óta észlelhető. Még 1722-ben a tűzeseteknél szükséges létrákat, csáklyákat Pestről kelle hozatni. Ugyanezen évben a szent Demeter templom kápolnájának kijavítására szükséges léczet és zsindelyt is Budáról kelle szállítani. Még 1742-ben is 1000 drb lécz megszerzése végett Pesthez kelle fordulni.

De a mult század végén a fenyőlápok már mind nagyobb tömegekben érkeztek a Tiszán s Maroson, mi alkalmat adott a munkára, az anyag feldolgozására. Egyelőre csak a helyi szükségletre szorítkozott a munka, de ez is mind nagyobb mérvű lett, mivel a gyakori tűzesetek okából a házaknak náddal való újra fedését a hatóság eltiltotta. A Kálvária- és Alexi-utczákban egyre-másra keletkeztek a zsindelykészítő telepek, honnan már a messze vidékre is szállították a készleteket. Utóbb a gyártelep és a fűrészgyár ezen iparágban foglalkozók kereseti viszonyait igen károsította.

TALICSKAKÉSZÍTŐK. Az ármentesítési munkálatokkal együtt és kapcsolatosan indult meg ez iparág fejlődése. Aminthogy a szegedi kubikost tartották a legjobbnak, úgy a szegedi szerkezetű talicska volt a legkeresettebb. Ezt is a közönséges faragók készítették száz és ezer számra.

TÉGLA- ÉS CSERÉPÉGETÉS. A legutóbbi időkig is csak úgynevezett mezei kemenczékben történt az égetés. Hogy ez úton is a mintázott téglák és más nagyobb, formázott agyagtömegek kiégetésében mily munkák létesültek, azt a várbontás alkalmából napfényre került, végtelen változatú mintázott téglák példányaiból csodálva láthatjuk.

A hatvanas évek építkezései ez iparnak is lendületet adtak, mi azután a körkemenczés téglagyárak keletkezését idézte fel. A téglagyártás, mint alább látjuk, 1868-ban honosodott meg. Ezek a mezei kemenczék gyártását lassankint háttérbe szorították. A mezei kemenczék többnyire a város közbirtokából égettek, ép azért az égetett készletből tizedet tartoztak adni.

MÉSZÉGETŐK. Régebben a felső Tiszaparton, az ártéren voltak a városnak mészégető kemenczéi, melyeket egyes vállalkozók vettek bérbe. Később az alsó Tiszaparton Egresy Péter, majd Tóth Mihály állítottak ilyeneket. Az előbbi az államvasút kiépítése által hozzáférhetetlen lett, mi a tulajdonos és a város közt, nagy feltünéssel végződött perre adott alkalmat. Utóbb Tombácz Mihály állított egy kiváló szerkezetű kemenczét.

---

[1]) Vedres I.: Szeged városa megnagyobbitandó tanácsháza. Pest, 1799. 35. l.

A homokpuszták semlyékes részein, 2—6 láb vastag rétegekben előforduló, czupáknak is nevezett, szivacs alaku mészköveket régebben mészégetés és épitkezési czélból rendesen bányászták.

A KACZABÁJ- ÉS PAPUCSKÉSZITŐ iparosok mindig igen alárendelt tekintet alá estek. A papucs, mint szegedi különlegesség, a hetvenes évek óta keresettebb czikk lett s ez az iparnak is hirtelen fellendülést adott.

NÉPIPAR. Szeged lakossága oly kisebb kéziműveket, melyeknél a nép sajátlagos ízlése s a szépség formáinak kifejezése nyilatkozott volna meg, soha sem alkotott. Amit népipari foglalkozásul ismerünk, az többnyire a gazdasági melléktermelésnek vagy a háztartási foglalkozásnak teljesebb kimerítése.

Ilyen a többi közt a paprikatörés, a tarhonyakészítés, kenyérsütés, szappanfőzés, mely nemben a szegedi gazdasszonyok készítményei az egész országban mindenha versenyen kívül álltak. A népnél a szegedi asszony mindenkor csaknem oly kereső fél volt, mint maga a férfi. A fáradhatatlanság, leleményes ügyesség, a kalmárkokó szellem az asszonyokban is ép oly mérvben volt kifejlődve, mint a férfiakban. Ezen feltünő tulajdonság Szeged népének egyúttal ethnographiai megkülönböztetését s mintegy különlegességét tünteti fel.

---

2. GYÁRIPAR ÉS IPARVÁLLALATOK.

Azon kiváló üzleti sikerek, melyek báró Sina és Wodianer szegedi vállalkozásait jutalmazták, báró Dercsényi János és Pál testvéreket is Szegedre vezérelték. Itt a kamara előleges engedélye után 1840. évi okt. 22-én a város közönségétől „industrialis épületek“ emelésére, nevezetesen keményítő és szeszfőző házak épitésére két telket vásároltak; egyiket a széképület szomszédságában (616 □-öl, 8 frtjával), másikat felsőváros szélén, az úgynevezett „ingyenes“ földekből (32 hold, 300 frtjával), melyeken az épitkezéseket s beruházásokat nagy arányokban meg is kezdették, de ezeket be sem fejezve, 1842. évi márcz. 7-én csődbe jutottak.

Az épületek 1844. évi szept. 19-én harmadizben tartatott árverésen Schmidt (Kovács) Ferencz, városi híd- és piaczbérlő tulajdonába jutottak, mely alkalommal a város betáblázott, 3600 frt hátralékos vételár követelése is elveszett. De az árverés csak 5 év mulva lett jóváhagyva s a további épitkezések és felszerelések 1850. évben fejeztettek be, mikor egyúttal társtulajdonosokként Pollák Ignácz és Sándor testvérek is szerepeltek, kik azonban később a tulajdonjogról lemondottak. 1863. évben Kovács a gyárat Reiner Mórnak, ez ismét

1869-ben 138,000 forintért a „szegedi gyártelep részvénytársaság"-nak adta el, mely ekkor 500,000 frt részvénytőke egybehozatalával alakult.

A SZESZTERMELÉS már kezdetben két gőzgép erejével indult meg s 1869-ig a napi termelés 60 akóra emelkedett. Ettől fogva már naponkint 150 akó szesz készült s a más gyárakban termelt szeszt is itt finomították. A gyártelep igazgatója, Treitz Nándor, egyúttal több kör- és 4 rácsfűrészszel gőzfűrészelési üzletágba, mesterséges jég előállításába, marhahízlalásba is belevágott. A faüzlet felettébb jövedelmező vállalatnak bizonyult s vállalkozásai és szállításai egész Dél-Magyarországra kiterjedtek. A marhahizlalóba 1000 drb volt beállítva. Ez is kedvező üzlet volt s a temérdek trágyának, malátának a szegedi gazdák és tehenesek nagy hasznát vették. De az osztrák gyárak érdekeinek ápolását czélzó régi szeszadó-törvény a szeszтermelésre folytonos veszteségeket hárított. Pedig ez volt a gyártelep fő üzletága. 1875-ben a feldolgozott különféle gabonanemű 500,000 métermázsára rugott, szesz-adó fejében pedig 240,636 frt 26 krt fizetett. Az évenkénti veszteség azonban 62,657 frtra rugott s így néhány év mulva az üzlettőke elveszett, a gyártelep-részvénytársaság felszámolni kényszerült, illetőleg új részvénytársulattá alakult. Ekkor 287 tiszti- és munkás személyzetet foglalkoztatott s külön gyári tűzoltóságot is tartott[1]).

A gyártelephez vezető útat a város 1869-ben köveztette ki. A hosszú útvonal kövezési költségeit a vállalkozónak (ifj. Felmayer Antal) a város csak több részletben birta kifizetni. Az utolsó részlet kifizetése után a kövezet is elpusztult.

Különben hideg úton és kézi erővel való szeszgyártással foglalkoztak még Patzauer Miksa, Pick Mór, ifj. Felmayer Antal. Ez utóbbinak liqueur, rum és eczet gyára évenkint 1500 akónyit állított elő. Eczet gyára 1862. év óta Gottlieb Dávidnak is volt, hol utóbb állandóan 10 munkás volt alkalmazva[2]).

Az első GŐZMALOM 1854. évben, az alsó Tiszaparton, az úgynevezett „Mikutya" korcsma telkén, Jordán és fiai által állíttatott. Ez kezdetben 4, utóbb 12 pár kőre volt berendezve, de 1868-ban a másik gőzmalom versenyétől elnyomatva, az üzletet megszüntette s majdnem egy évtizeden át a befektetések gyümölcsözetlenül hevertek. Ekkor Ligeti Sámuel tulajdonába jutott, ki a malomüzletet újra megindította.

A második gőzmalom 1857. évben a vasút tiszai áthidalásán

---

[1]) Szegedi Híradó 1869. évf. 26. sz. — Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. 100 lap. — Mihók S.: Magyar Compas. Budapest, 1879.

[2]) Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. 256. és 248. lap.

alól, Teschen J. tőkepénzes költségén, Burget Nándor igazgató vezetése alatt épült és rendeztetett be, 24 pár kőre[1]). A malom több társtulajdonos birtokát képezte. Ezek 1865-ben részvénytársulatot alakítottak „kiviteli (Export) gőzmalom-társaság" czímen, 1000 drb részvénynyel 500,000 frt részvénytőke aláírása útján. 1868-ban a malom Back B. és fiai bécsi czég tulajdonává lett. Ez alatt az üzlet óriási fejlődést nyert. Kezdetben a napi őrlés 500 mérő, 1865-től Sidwers igazgató vezetése alatt 1000 mérő gabonára emelkedett. Az őrlésen túl Back B. czég egyúttal nagymérvű gabonabevásárlást és szállítást is folytatott. A kiviteli gőzmalommal volt kapcsolatos a vízvezetéki vállalat is, melynek gyarló vízellátása miatt annak idején hasztalan hangzott fel a közönség temérdek panasza[2]).

A harmadik gőzmalmot 1862. évben, a felső Tiszaparton Fodor és Kernweisz társtulajdonosok 4 pár kőre rendezték be. Az árvíz alatt ez megsemmisült.

A SZALÁMIGYÁRTÁS a negyvenes évek gyarló közlekedési viszonyainál, az alacsony jószágáraknál fogva indult meg. Az első szalámigyárat Torossy József pesti kereskedő alapította, kinek gyártása 1852-ben már 300 mázsára emelkedett[3]), de néhány év mulva a gyártás megszünt. 1862. évben Kiss Márton, mint ifj. Windich Ferencz pesti czég megbízottja, a szalámigyártást oly mérvben kezdette meg, hogy néhány év múlva a termelés már évenkint 400 métermázsára emelkedett. Utóbb több kisebb telep is keletkezett s általában a sertéskereskedők és hízlalók a szalámi készítést mint üzletük mellékágát folytatták. Így Lippai Nagy Istvánnak, Vas Jánosnak stb. voltak nagyobb mérvű termelései. Stojkovits Sándor 1875. évben a felső Tiszaparton állított fel egy nagy szalámi gyártelepet, mely az árvíz s az arra bekövetkezett nagy változások alatt megszünt.

A PAPRIKATÖRÉST régebben külükkel a paprika-termelők üzték. Pálfy testvérek vasöntő gyárukat 1874. évben saját találmányú szárító és őrlő berendezéssel látták el, hol évenkint 4 férfi- és 30 nőmunkás segélyével 1500 mázsa paprikát őröltek s annak egyúttal kivitelt és világforgalmat nyitottak[4]). Majd Pick Márk is állított egy kisebb paprikatörő telepet. Különben a paprikatörés, mint népipar lassankint egészen megszünt s a termelők malmokban őröltették készleteiket. Alsóvároson Dobóczky Ignácz gőzerőre berendezett külön paprikamalmot is állított.

---

[1]) Budapesti Hírlap, 1857. évf. 46. sz.

[2]) Szegedi Híradó, 1865. évf. 55. sz., 1866. évf. 77. sz. — Budapesti keresk. és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. év 22—23. lap.

[3]) Palugyay Imre: Magyarország leírása. Pest, 1853. II. k. 254. lap.

[4]) Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. 258. lap.

KEMÉNYÍTŐ ipartelepek is léteztek, melyek közül nevezetesebb volt a Nagyiván Jánosé. Ennek sikereitől ösztönözve, a Lausevits Stojkovics czég 1868-ban Mórában nagy keményítő gyárat állított fel, hol a gyártás ugyan kedvező eredmények közt folyt, de mert a gyári szennyvizeket elvezetni nem lehetett, a lakosság tömeges panaszai és az egészségügyi veszélyeztetett érdekek megóvása tekintetéből, a 20 munkással dolgozó gyár üzemét 1872. évi január havában betiltották. Ebből nagy kártérítési per keletkezett, mely a város javára dőlt el. A tulajdonosok még a per folyama alatt felsővároson óhajtottak volna egy újabb és még nagyobb szabású gyárat állítani, mi az érdekelt lakosság körében a legnagyobb izgalmat keltette. Feltünést keltett ez ügyben az egészségügyi szakbizottságnak az a véleménye is, hogy a gyáripar fontos érdekei figyelembevételével a gyár bűzös szennyvizei az általános közegészségügy szempontjából kifogás alá nem jöhetnek. A tervezett gyár felállítása a közbejött árvízveszély következtében nem jött létre.

SZIKSÓGYÁRTÁS. Az egykor oly híres szegedi szappan nem szódával, hanem a város területén levő szikes telepeken (vak székek) napfelkölte előtt „kivirágzani" és összesepretni szokott sziksóval történt. A sziksóseprés egyik fő mellékgazdaság és gazdálkodás volt[1]). Az ekként nyert anyag tisztítására és a földanyagok eltávolítására 1845. évben a rókusi nyomásszélen, Sandhaus vállalkozó gyárat emeltetett (kuksós ház), hová messzi vidékről hordták a nyersanyagot beváltásra. De a gyár a soda versenye következtében 1854-ben már megszünt. A kifőzött szürke földanyag óriási tömege azonban 1868-ig a telephelyen fehérlett, mikor is az újon keletkezett akoltelepek gazdái hordták széjjel.

GYUFAGYÁR. Ezt Neubauer József 1858. évben állította és fokozatosan fejlesztette. Utóbb már évenkint 50,000 csomag kénes és 5000 csomag szalon gyufát állított elő s a gyárban 6 férfi-, 12 nő- és 10 gyermekmunkás foglalkozott[2]). 1878-ban Breier Miksa, illetőleg Pálfi Lipót tulajdonába került, de az árvíz alatt a tűz és a víz egyszerre pusztította el.

CSONTLISZT (SPODIUM) GYÁR. Még 1858-ban, akkor a budai kapun kívül eső úgynevezett juhász-városrészben Mayer N. alapította, ki később Steiner Bernátnak adta el. Ez utóbb üzlettársul fogadván Kohnert, a gyár termelését jelentékenyül fokozta. Az alföld-fiumei vasút megnyitása óta a gyár előtt vezető út kiváló élénkséget nyervén, a gyár rettenetes bűze sok panaszra nyújtott alkalmat, úgy hogy a gyár betil-

---

[1]) Szabó József: Sziksóvidékeink. (Kubinyi és Vahot: Magyar- és Erdélyország képekben. Pest, 1854. IV. k. 113—118. lap).

[2]) Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Budapest, 1877. 230. lap.

tása vagy kisajátítása több ízben szóban forgott. Noha a gyár ismételt ízben leégett, mindannyiszor nagyobb és tökéletesebb módon felépült. Legutóbb 8 férfi-, 10 nő- és 38 gyermekmunkást foglalkoztatott[1]) s e nemben az országnak kiváló telepe volt, melyen túl csak még egy létezett.

KÉKFESTŐ GYÁR. A gyolcs- és vászonfestés Szegednek régi, kiváló ipara volt, melylyel különösen az Adler, Auer, Felmayer és Wiedermann családok foglalkoztak. Felmayer Antal külföldi tapasztalatok után kékfestő üzletét 1826-ban már gyári színvonalra emelte s fehér babos festésű vásznai országos kelendőségnek örvendettek. Felmayer ez üzletből nagy vagyont szerzett s régebben az iparosok kisebb hiteligényeit is ő elégítette ki. Az 1842. évi első iparműkiállításon gyáripari termékei már feltünést keltve, bronz-éremmel lettek kitüntetve. A kiállításról szóló jelentés pedig kiemelte, hogy Felmayer üzletét „oly virágzásra vivé, hogy már most számos festők (nagy részben az ő tanitványai) ő általa láttatják el magukat indigóval és műszerekkel, valamint festeni való vászon- és pamutszövetekkel is. Készítményei legnagyobb pártolásra találtak nemcsak Szegeden, hanem messze vidékeken, sőt Pesten is. Csinos karton kelméit nemcsak a köznép viseli, hanem a vagyonosabb középosztályok is kedvelik. Érdemét az olcsóság is neveli, miután oly kelmét, melyek rőfét a cseh festőgyárak 50 krjával árulják, ő 38 krjával adja"[2]). A védegyleti mozgalmak alatt a gyár még inkább fejlődött. Évenként 3—4 ezer vég vásznat, 12—15 ezer drb síma cottont készített. Ez utóbbit Csehországból és Ausztriából, a vásznat pedig a Szepességből és Galicziából hozatta s mintegy 60 mázsányi indigót fogyasztott. Lóerőre berendezett üzletében 25—35 segéd dolgozott[3]), kik a kórházban egy betegágyat is alapitottak. Legutóbb a gőzerőre berendezett telepen már 60 férfi- és 30 nőmunkás nyert foglalkozást[4]), de a székesfehérvári Felmayer-gyárban már hatalmas versenytársa akadt. De még sem ezért, hanem családi okokból, virágzása tetőfokán 1876-ban a gyár működése megszünt.

KÖTÉLGYÁR. Bakay Nándor kötélfonó kéziiparát évek hosszú során át fejlesztve, a 70-es évek elején már gyári színvonalra emelte, hol gőzgép által hajtott 20 szövő- és 56 fonókeréken 70—80 munkás közreműködésével évenkint 2500—3000 mázsa különféle kötelet stb. gyártott, melyek mindenfelé nagy kelendőségnek örvendettek[5]). Az árvíz alatt a gyár romba dőlt.

[1]) Budapesti keresk. és ipark. jelentése. Budapest, 1877. 22—23. l.

[2]) Kossuth Lajos: Jelentés az első magyar iparműkiállításról. Pest, 1843. 16. l.

[3]) Palugyai: Magyarország leírása. Pest, 1853. II. k. 254. l. — Konek S.: Az ausztriai birodalom statisztikája. Pest, 347. l.

[4]) Budapesti keresk. és ipark. jelentése. Budapest, 1877. 268. l.

[5]) U. o. 262. l.

VASÖNTŐ- ÉS GÉPJAVÍTÓ-GYÁR. Pálfy testvérek kovács-üzletükben 1861. évben ekevasak és más ily szükségletek előállítására öntődét állítottak. Az ömlesztő-kemenczék, eszterga- és gyalúpadok, furó gépelyek mindinkább szaporodva, az egyszerű kovács-üzlet valóságos gyárrá minősült, hol a gépalkatrészek előállításán és javításán utóbb állandóan 12 munkás foglalkozott, kik 4000 mázsányi érczet dolgoztak fel[1]). Temérdek modellje s más berendezése volt, midőn az árvíz a virágzása magas fokán álló telepet romba döntötte.

A vasiparnemben különben elismert hírnévre tettek szert: Zombory István és Mihály testvérek vasbútorgyárosok (1868—1877.); Eichinger Károly ekeszerelő-, rosta- stb. gyára, melynek hajtóereje gőzgépre volt berendezve s 20—30 munkást foglalkoztatott[2]). De a tulajdonosok elhalálozása után e gyárak visszafejlődtek és megszüntek.

TÉGLAGYÁRAK. 1868-ban kettő is keletkezett. Az egyik „szegedi géptéglagyár" néven, mely Hoffmann-féle körkemenczét állított s mely az angol-magyar bank támogatásával létesült; a másik „szegedi téglagyár" czímen helybeli erők közreműködésével keletkezett. A két részvénytársaság utóbb egyesült s illetőleg a szomszédos két üzlet-telep egygyé lett, hol évenkint 60 férfi- és 30 nőmunkás 6 millió téglát állított elő. Ezentúl Tóth Mihálynak az alsó nyomás szélén volt még mész- és cserépégető gyára, hol 6 munkás erejével évenkint 3000 mázsa meszet és 400,000 drb cserepet állítottak elő[3]).

A gyáripari vállalatok közül Riedinger augsburgi gyáros által 1865-ben létesített légszeszvilágítási részvénytársulat említendő, mely 3100 drb részvény útján 310,000 frt részvénytőkével 1868-ban keletkezett[4]). Az iparszövetkezetek közül pedig a hirtelen felvirágzott, de 1873-ban csődbe jutott magyar-szabó társaságot, az asztalos ipartársulatot s az 1871. évben bőrbeszerzésekre létre hozott, de csakhamar fel is oszlott bőriparosok szövetkezetét említhetjük.

---

[1]) Budapesti kereskd. és ipark. jelentése. Budapest, 1877. 181. l.

[2]) U. o. 181. l.

[3]) U. o. 142. l. — Mihók S.: Magyar Compass. 1879.

[4]) Mihók i. m.

III. Kereskedelem.

1. KERESKEDÉS ÉS A VÁSÁROK.

Zsigmond királynak 1389., 1409., 1422., 1430. s 1436. évi, nejének, Borbála királynénak 1415. évi, Albert királynak 1438., Hunyadi János kormányzónak 1450., Mátyás királynak 1458., 1464., 1484. és II. Lajos királynak 1523. évi kiváltságlevelei[1]), melyekben a kereskedéskép mindenfelé járó-kelő szegedi polgároknak, gazdáknak és azok cselédjeinek, úgy bármiféle javaiknak adó-, út- és vámmentesség biztosíttatott; továbbá Zsigmond királynak 1431., Hunyady János kormányzó 1456., Mátyás király 1459. és 1483., valamint II. Ulászló királynak 1499. évi országos- és hetivásárok tartását engedélyező szabadalmi levelei[2]) kétségen kivül azt igazolják: hogy Szeged már az ős időkben is kiváló emporium volt; nagy vidékének óriási termelésénél, kedvező geografiai fekvésénél, előnyös vízi közlekedésénél és összeköttetéseinél fogva vásárait messzi vidékekről is felkeresték, — a polgárok pedig az ország minden részébe, Kassáig, Bártfáig, sőt Lengyelországba is eljutva, különfélekép űzérkedtek. A csereközvetitést, mely a polgárság jólétét s műveltségét mind magasabb színvonalra emelte, már ős időkben is nagyban s kiterjedt mérvben űzték.

A kereskedelem különösen a nyerstermékek értékesítésére szorítkozott. Mint a vámmentességi kiváltságlevelekből látjuk, főleg élelmi szerekkel, gabonaneműekkel, a kedvelt szerémi s baranyai borokkal s állatokkal kereskedtek. Bertrandon de la Brocquière franczia utazónak 1432-ben már feltünt, hogy a szegedi vásárokon 3—4 ezer ló is összekerül. E mellett bizonnyal a szarvasmarhákkal, juhokkal s a gyapjúval való kereskedést is felkarolták; sőt a nevezett franczia utazó szerint még a vadakkal, különösen a darvakkal és vadludakkal, végül a nyers és szárított halakkal is élénk kereskedést űztek a szegediek[3]).

A kiviteli forgalomnál, az országos- és hetenkint öt napon tartatni szokott hetivásároknál fogva a helyi kereskedelem is olyannyira kifejlett, hogy Kemal pasának is feltünt, mikép a város „minden utczájában nagy ritkaságu drága árúk voltak kirakva, melyeket a kereskedők a világ minden részéből hordtak oda“ — — — s hogy „mindennemű segédeszközeiben bővelkedéséről volt nevezetes.“

Különben hogy mily nagy volt a kereskedéssel foglalkozók száma, az a már gyakran hivatkozott 1522. évi egyházi tizedlajstromból is kiderül. Ebben a Kalomár név 36-szor, a Szatócs 2-szer, Bótos (boltos)

[1]) Oklevéltár III., VI., XI., XV., XVIII., X., XXIV., XXVI., XXXII., XXXV., LI. sz. a.

[2]) Oklevéltár XVI., XXVIII., XXXIII., L., LV. sz. a.

[3]) Brüsseli Okmánytár. Pest, 1859. IV. k. 310. lap.

1-szer fordul elő. E nevek az időben az illetők foglalkozásai után keletkeztek[1]).

1495-ben a város egyik előkelő kereskedője volt Cheh Mihály, kitől az említett évi október havában Szegeden időzött Ulászló király kocsijának behúzására szükséges kelméket vásárolták[2]).

Szeged nagy kereskedelméről, vagyonosságáról tanuskodik az is, hogy a Dózsa-féle pórhad leverésére Bornemissza János által a Szerémségben gyűjtött rácz hadnak az volt az óhajtása, hogy az urak Szeged kirablását engednék nekiek jutalmul, „ők azon igen megelégednének“[3]). A martalóczok tehát a Szegeden felhalmozott kincsekre, arany s ezüst drágaságokra áhitoztak.

A rácz hadak 1527-ben, Cserni Jován vezetése alatt reá is törtek Szegedre, melyet kiraboltak. A többi közt Jován czár ép Zákány gazdag kereskedő boltját akarta feltörni, midőn az átellenes Szilágyi-féle palotából egy Vid Sebestyén, vagy máskép Orbán nevű szegény ember halálosan megsebesítette[4]).

Midőn a város a törököknek meghódolt s a vár újra és erősebben mint azelőtt felépült, e biztonságnál fogva a keleti kereskedelemnek is központja lett a város. Mint Tinódi is a szegedi veszedelemről szóló énekében írja: „sok gazdag árús nép gyűle az városba“[5]), kik itt drága szőnyegeket, selyem kelméket halmoztak össze boltjaikban. Tóth Mihálynak 1552. évi hadi vállalata alkalmával a „kereskedők házaiban talált sok pénzen kívül, nagy volt a hadi lovaknak, arany ezüst drágaságoknak, értékes ruháknak, selymek és bíbornak száma, úgy szintén egyéb szövetek is bőségben találtattak“[6]).

A várbontás alkalmával napfényre került egyik testes kődarabon is ez a töredékes szó: MERCA(tor) olvasható[7]), mi elárulja, hogy a sokféle boltok a könnyebb eligazodás okáért feliratokkal is el voltak látva.

Hogy a hódoltság alatt mily mérvű volt Szeged kereskedelme és mily arányokban következett be e téren is a sülyedés, a defterekből eléggé kiviláglik. Így 1549-ben az érkező hajók után szedett kikötő-jövedelem 111,183, a száraz-vám és szarvasmarha-vám 55,146, a

---

[1]) Oklevéltár LXI. sz. a.

[2]) Lásd Engel: Geschichte des Ungrischen Reichs. Halle, 1797. — Fortsetzung der allg. Welthistorie. 49. k. 176. l. „Michaeli Cheh, civi civitatis Zegedyensis, pro duabus peciis panorum vulgo cheh pro coperturis curruum Regie maiestatis fl. 8.“

[3]) Verancsics összes munkái. II. k. 12. lap.

[4]) U. o. 26. l. és Szerémi György emlékiratai. Pest, 1857. 168—172. l.

[5]) Cronica, Tinódi Sebestien szörzese. Colosvarba, 1554. 56. lap, 17. sor.

[6]) Istvánfi: Historiarum libri. Cöln, 1622. 317. lap.

[7]) A városi múzeum kőemléktárában.

vásártérjövedelem 1983, a mércze-pénz 156, a mázsa-pénz 143, a behozott vadak vámja 704 stb. akcse jövedelmet hajtott a török kincstárnak[1]). 1555-ben már a kikötők után 107,523, a vámokból 50,228, a révből 2237, boroshordók után 20,434, vásártér után 1350, boltok béréből 1228, mérczék után 859, mázsapénzből pedig 289 akcse jövedelem volt[2]). De 1558-ban a kikötők után 23,911, vámokból 5719, átkelésekből 1296, mércze-pénzekből 232, mázsapénzül 84, vásártérből 445, boltok bérében 584 stb. akcse jövedelem volt csak[3]), holott még 1546-ban a szegedi vámok három évre 200,000, 250,000 akcse jövedelmet hajtottak[4]). Tehát fokozatos és nagymérvű sülyedés tapasztalható.

Egyébként ekkor már nemcsak a szegediek, hanem a várőrséghez nem tartozó, de Szegeden letelepült török lakosok is foglalkoztak mindenféle kereskedéssel, még pedig a magyarság hátrányára. 1549-ben egy defter 4 szegedi boltról emlékezik, nevezetesen: Ramazán és társai, Ibrahim Iliász, Mohammed és mások, végül Szűcs Pál boltjáról[5]).

Mindazáltal az Alföldnek beszerzési forrása maradt továbbra is. Halas, Kecskemét és Nagy-Kőrös városok sűrűbben eljártak a szegedi vásárokra, többrendbeli szükségleteiket itt szerezték be, különösen paplant, gyöngyházas késeket, selyem öveket stb., melyek úgy látszik, hogy török iparkészítmények és kereskedelmi czikkek voltak, többnyire Szegeden vásárolták[6]). Még a távol fekvő Debreczen is élénk kereskedelmi összeköttetésben állt Szegeddel s egész karaván ok jártak a szegedi vásárokra. De a kereskedőket minduntalan kirabolták, úgy hogy Debreczen város a szegedi vásárokra járó kereskedőket utóbb fegyveres őrséggel és kisérettel látta el és ezen költségeket a lakosságon utcza szerint való kivetés útján hajtotta be[7]). Debreczen és Szeged azon időben élénk csereviszonyban voltak egymással. A csere

---

[1]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. köt. 65. lap.

[2]) U. o. 89. lap.

[3]) U. o. 118. lap.

[4]) U. o. II. k. 43. lap.

[5]) U. o. I. k. 66. lap.

[6]) Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. I. k. 92., 119., 138., 148. l. és II. k. 82., 88. l.

[7]) Debreczen város 1667. évi okt. 3-án kelt tanácsi határozata erre vonatkozólag imigy hangzik: „Szegedi vásárra menő kereskedő-rendeket minden felől az tolvajok faggatván, szükségképen segítséggel kell mellettek lenni és minden tizedből egy-egy szekeret rendelvén s puskásokat is mellékjek, minden tizedből egy-egy lovast kell állatni s utcza-szerül kell fizetni nekik, csak arra kell felvetni, kitűl senki üres nem lehet." (Szóll Farkas debreczeni kir. táblai tanács-elnök úr szíves közlése).

nemcsak iparczikkekre, de terményekre is kiterjedt. A többi közt Szeged borsó szükségletét Debreczenből szerezte, legalább erre enged következtetnünk Falu Gáspár és neje Bagoly Katalinnak 1627. évben Szegedi literatus Miklós elleni pere[1]).

De a török zsarolások következtében lassankint ezek is annyira elszoktak, hogy eladók s vevők hiányában a vásárok egész elnéptelenedtek. Mankócs Csorbacsia 1685. évben egész hajtóvadászatot intézett a kecskemétiek, kőrösiek stb. után, tudatva, hogy a szokott szentgyörgynapi vásár Szegeden okvetlenül megtartatik s arra Nándorfehérvárról 15 hajónyi rakomány fog érkezni „sok szép drága portékával és különféle drága árúkkal", biztosítván őket, hogy minden tartózkodás nélkül jöhetnek „mivel istennek hála, most nem hallatik aféle rossz hír, akitűl kellene félnünk, hanem jó híreink hallatnak. Azért kegyelmetek is minden bizonnyal eljövén, mint ennek előtte való időkben, én is úri hitemre mondom, hogy veletek leszek és minden ügyetekben megoltalmazlak, csak ti is ezen levelemmel tegyetek hírt a többi helységekben is"[2]).

A messzi távolban persze minden másképp látszik s így Szeged kereskedelmének is híre a valódinál jóval nagyobb volt. A Pécs és Szeged visszavételéről szóló 1686-iki nürnbergi egylevelű képes tudósításban is azt olvassuk, hogy Szegeden az előkelőbb konstantinápoli kereskedők is tömegesen meg szoktak fordulni[3]).

A törökök kiűzése után a Szegeden felállított harminczadnál fogva is a város kereskedelmi jelentősége emelkedni kezdett. A török földdel való be- és kiviteli forgalomnál fogva, az udvari hadi tanácsban fontolgatás tárgyát képezte Szegeden egy tolmácsság felállítása[4]) de a tervet mégis elejtették. Különösen a rácz határőrségnek volt Belgráddal élénkebb összeköttetése. A részükre érkező szállítmányokat a zimonyi pasa gyakrabban letartóztatta, ami folytonos felszólamlásokra adott okot[5]).

A város 1712. évi árvízkatasztrófája azonban a fellendülni kezdett kereskedelmet ismét elfojtotta, úgy hogy az 1720. évi adólajstrom szerint Szegeden mindösszesen csak 13 kereskedő volt, kik közül 3-an 150 frt, 10-en pedig 154 frt kereset után lettek megadóztatva. A polgárok közt voltak még úgynevezett „háti kalmárok", vagyis házalók, de ezek az összeírás szerint mindennapi kenyerüket sem tudták megkeresni[6]).

[1]) Debreczen v. tanácsi jegyzőkönyve. (Széll Farkas kir. táblai tanácselnök úr szíves közlése).

[2]) Hornyik J.: Kecskemét város története. Kecskemét, 1861. II. k. 426—427. l.

[3]) Langthan Felsecker János kiadványának kezdetén.

[4]) HKR.: Proth. Exp. 1708. jún. 354. sz. 697. lap.

[5]) U. o. Proth. Exp. 1708. júl. 20. sz. 739. lap.

[6]) Acsády Ign.: Magyar gazdasági élet 1720-ban, lásd Magy. Gazdaságtörténeti szemle. Budapest, 1894. I. évf. 57. lap.

Ezek többnyire szerbek voltak, kiknek bevásárlási forrása Belgrád vala. Ebből folyólag a hatóságnak is gyakori érintkezése volt a belgrádi hatósággal. Az 1722—26. évek során Radivojevics István ottani bíró a belgrádi hitelezők követeléseinek behajtását szakadatlanul szorgalmazta[1]).

Belgrád 1739. évben ismét török kézre kerülvén, az ottani német és szerb kereskedők egy része Szegedre települt át. A hatóság vendégszeretőleg fogadta a menekülőket, sőt a polgárok soraiba felvette őket[2]), de ők csakhamar külön jogokat követeltek maguknak. Az így megerősödött szerbek mind követelőbbek lettek s már a hatóságnak is ellenszegültek[3]). A várost már Szegedácznak nevezték s egészen magukénak tartották. A szerb kereskedők a katholikus ünnepeken is boltot nyitottak, az iparosok dolgoztak, úgy hogy a hatóság karhatalommal záratta be boltjaikat és ipartelepeiket.

A szerb kereskedők és iparosok 1740. évi január 2-án a várparancsnokhoz folyamodtak s panaszlevelükben már „régi kiváltságokat" is emlegettek. De e közben a magyar és a rácz lakosság közt is véres tusák támadtak, melyeknek a helytartótanács 1740. évi jún. 21-én kelt rendelete vetett csak véget, melyben szigorúan elrendelték, hogy a katholikus ünnepeken a szerb kereskedők és iparosok boltjaikat zárva tartani kötelesek[4]).

József császár idejében Szegednek már annyi mindenféle kereskedése és boltja volt, hogy amire a városnak és kiterjedt vidékének szüksége volt, azt Szegeden mind be lehetett szerezni. Az őstermelés előhaladásával a kiviteli kereskedelem is megindult s e nemben a német és szerb kereskedőkkel szemben a többséget már a magyarok képezték, kik gabonát, szárított halat, dohányt stb. összevásárolva, hajókon szállították Aradra, Belgrádba, Pestre, Komáromba, Győrre, mint amelyeknek piaczait a szegedi kereskedők leginkább látogatták.

---

[1]) Szeged v. közig. levéltárában. 1722—1726. évi lajstromozatlan iratok közt.

[2]) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1739. év. 427. és 434. lap. — A vidéki kereskedőkre nézve ugyanis az a szabály állt, hogy kivéve a vásárokat, a vidéki kereskedők csak három napig időzhettek itt árúikkal. (Jkv. 1739. év 371. lap). A házaló kereskedés, különösen pedig a tiroliak házalása, az 1746. évi okt. 7-én kelt határozattal tiltva volt. (Jkv. 1746. 766. lap.)

[3]) U. o. 420. lap.

[4]) Szeged v. közigazgatási levéltárában, 1740. évi iratok közt. — A Szegeden régebben és utóbb letelepült görög és rácz kereskedők közt már 1726. évben viszályok törtek ki. A tanács akkor úgy döntött, hogy amely kereskedő már 20 év óta letelepülve van, az békében tovább is megmaradhat, „de más portékával az egy törökországi portékán kívül az említett görögöknek ne legyen szabad kereskedni." (1726. évi aug. 31-iki tanácsi határozat. Jkv. 345. lap.)

A vidéki kereskedők is mind nagyobb számmal keresték fel Szegedet, hol mindent bőséggel kaphattak. A dohánykivitelre a bécsiek egy külön beváltó intézetet állítottak. Mint Vedres írja:

A bécsi Abalda tisztjei itt vannak
Állandóan; a dohányt küldik, foglalóznak,
Csak ők mintegy negyven ezer mázsát vesznek,
Pestig viteleért fél tallért fizetnek[1]).

Szeged kereskedőinek száma a mult század végén ép 300 volt[2]). E létszám az 1785. évben befogadott zsidó betelepülők által csakhamar növekedett. Ezek kezdetben csak házalással foglalkoztak s még 1792-ben is csak 32-en voltak, de 1808-ban már 54-re szaporodtak. A régi szerb és német kereskedők ennélfogva már 1795. évi márcz. 16-án arra kérték a tanácsot, hogy a zsidók a kereskedéstől, 1812-ben pedig, hogy a hetivásárokon való árulástól tiltassanak el. De a tanács erre hajlandó nem volt. Sőt midőn 1817. évben akként határozott volna, hogy ezentúl az újabban nyitandó kereskedések után 100—300 frt jogosítványi díjakat fog szedni, — a választott község e magas díjakat a gyapjú, bőr, dohány és gabona kereskedésre nézve, melyet különben a zsidók űztek, nem engedélyezte. A tanács 1819. évben már a korcsmák és a városi javadalmak bérletére is feljogosította a zsidókat, kik ezentúl a nyilvános versenyek eredményeinek nagy tényezői lettek. De az 1821. évi decz. 24-én, kivéve az élelmi szereket, a hetivásárokon való árulásoktól eltiltattak. A zsidók ekkor az újszegedi hetipiaczokra jártak át, melyek hirtelen megélénkültek. Erre a szegedi kereskedelmi kar 1822. évi jún. 28-án az újszegedi hetivásárok eltiltását kérte. Így azután 1823. évi febr. 10-én, illetőleg április 18-án a zsidó kereskedőknek a hetipiaczokon való árulást ismét megengedték.

A zsidó kereskedők ellen feltámadt áramlat 1824. évben, midőn Weisz Bernát (később budapesti nagykereskedő és királyi tanácsos) fűszerüzlet nyitásra kért engedélyt, újból feltámadt. A hatóság most már az „elhangyásodott“ zsidók ellen foglalva állást, az engedélyt megtagadta, de felsőbb helyről ugy Weisz, mint más folyamodók is, a kért jogosítványt megkapták. Az 1840. évi XXIX. t.-cz. végtére a zsidóknak iparűzési és kereskedési jogosultságát biztosította[3]).

[1]) Vedres: Szeged v. megnagyobbítandó tanácsháza. Pest, 1799. 24. lap. — Később már 60,000 mázsára rugott a beváltott termék. (Schwartner: Statistik des Königr. Ungern. 1809. I. k. 336. lap), sőt még később a Szegeden beváltott dohány 100,000 mázsán felül volt.

[2]) U. o. 19. lap.

[3]) Löw Immánnel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig. Szeged, 1885. 28—38. lap.

A zsidók versenye a régi kereskedői kart egy bizonyos szervezkedésre serkentette. Megalkották a kereskedelmi testületet, melynek a czéhek módjára, 1822. évi szept. 19-én kelt díszes kiállítású szabadalmi levelében, a testület szabályai 40 czikkelyben soroltattak elő. A kereskedelem ekkor czéhszerű szervezetet nyerve, a felvételek általuk eszközöltettek. A bekebelezés díja 50 frt volt. Posztós, rőfös és nürnbergi kereskedő 3000 frt, egyéb kereskedők 1000 frt alaptőkének, kalmárok pedig 5000 frt vagyonnak a kimutatására voltak kötelezve[1]).

A szabadalmazott testület előljárói voltak: Schäffer Ádám, Aigner Jakab, Rákits Miklós, Damjanovits Tódor, Frum Mátyás, Szávits István, Zseravitz János, Tóth János, Lausevits Gábor, Krebsz Mihály, Kiss Dávid, Herrl József. A testület 1854-ben új szabályzatot nyert. Ekkor a tagok száma 63 volt[2]).

Miként a czéhek, úgy a kereskedelmi testület is sok küzdelmet folytatott kizárólagos érdekeinek megvédésére. 1835-ben a zsidóknak, pántlikásoknak és „zsibbesek"-nek a piaczokon való árulását kérte eltiltatni. Majd a gyolcsos tótok és zsidók házalása, úgy az iparosok kereskedése miatt panaszkodott. A többi közt sérelmül hangoztatták, hogy a kékfestők fehér vásznat nemcsak véggel, de rőffel is árulnak; iparosok vitriolt, börzsönt, gáliczkövet, szurkot fontonkint is adnak; késesek és szegkovácsok a piaczon mindennap árulnak; hogy az engedélyezett czégek helyébe jogosulatlanok léptek; hogy némelyek a testület meghallgatása nélkül nyertek jogot stb[3]).

---

[1]) A kereskedelmi testület szabadalmi levele a Somogyi könyvtárban.

[2]) A szegedi kereskedői testület szabályai. Szeged, 1854. 4. dr. 22. lap. — A tagok névsora: Aigner József, Bettelheim Mihály, Bózsits Demeter, Burger Zsigmond, Deiszler István, Déry Adolf, Deutsch Izsák, Deutsch Károly, Eisenstädter Ármin, Eisenstädter S., Ellenberger Henrik, Felmayer Antal id., Felmayer Antal ifj., Fischer Mihály, Frum Mátyás, Frum Ferdinánd, Gál Ferencz, Haris Simon, Herzog M. L., Herzl Mózes, Herrl József, Janiki Dániel, Janikievits József, Keppich Herman, Kiss Dávid, Klekner János, Kohen Ábrahám, Kohen testvérek, Koppéli Adolf, Krebsz Mihály, Kresztics Balázs, Kunitzer Emánuel, Léderer testvérek, Lubisits Pál, Mayer Ferdinánd, Muntil József, Ney József, Német András, Nikolics György, Pfeifer S., Pollák Sándor, Pollák S. örökösei, Prosznitz Mihály, Rosenbaum Adalbert, Schäffer M. I., Scheinberger Antal, Schlesinger Henrik, Schlesinger M., Schmidlinger Mór, Schopper Károly, Schwarzenfeld és társa, Schönfeld J., Sternfeld Samu, Suján József, Szabó József, Szávits testvérek, Tary Sándor, Tóth I. Mihály, Waldmüller György, Wagner F. A., Weiglein Ferencz, Zseravitz János. A testület elnöke Herrl, másodelnöke Kiss D. volt. A testület ügykezelési nyelve kezdetben magyar, a Bach-korszak alatt német volt. 1862-től fogva a testület működése szünetelt. Ekkor 5000 frtnyi alaptőkével rendelkezett.

[3]) A kereskedelmi testület iratai a Somogyi könyvtárban.

Különben a testület évi bevételei és kiadásai 1400—2000 frt körül váltakoztak. A Bach-korszak bukása után, a 60-as évek elején feloszlott s ekkor mintegy 5000 frt alaptőkével rendelkezett[1]). A kereskedelmi testület szorgalmazásának tulajdonítható, hogy a cs. kir. szab. osztrák nemzeti bank 1857. évben Szegeden bankfiókot állított fel, mely azonban nem sokára, a bekövetkezett politikai rendszerváltozás alkalmával működését megszüntette.

Az 1870. évi népszámlálás alkalmával Szegeden összesen 1898 kereskedő és kereskedelmi alkalmazott volt. Ez az összlakosság létszámának 2·70%-át képezte.

A kereskedelmi érdekek emelésére és képviseletére 1867-ben alakult a Lloyd-társulat s az azzal kapcsolatos gabona-csarnok, mely az utóbbi időkben Szegedtől elterelődött gabonakereskedést igyekezett régi jelentőségére felemelni.

Szeged kereskedelmi fontossága különösen a vásárok alkalmából tünt ki, melyeken nagy sokaságú vidéki nép szokott egybeseregleni, hogy évi szükségleteit itt beszerezze, vagy feleslegét értékesítse. Aratás, vagy a termények betakarítása után Szeged hetivásárjai népesebbek szoktak lenni, mint más emporialis helyek országos vásárjai.

Szegednek, mint egyházi és állami központnak, a város kiváltságos közjogi állásánál, a lakosság üzérkedő hajlamainál fogva már az ős időkben is voltak vásárjai, melyekről oklevelek fenn nem maradtak, de talán soha sem is léteztek. A szent György- és szt. Mihály napi vásárokról csak Lipót királynak 1690. évi kiváltságlevelét ismerjük, melyben az említtetik, hogy az ős időktől fogva tartatni szokott ezen városok eredeti szabadalmi levelei a török háborúk alatt vesztek el. De hajlandóbbak vagyunk azt feltételezni, hogy e két vásár volt Szeged ősi, legrégibb vásárja, melyeknek jövedelmeit még a szegedi királyi vár castellánjai szedték. Az egyik felsővároson, a szt. György templom előtt, az egyház védőszentjének ünnepén, a másik pedig talán palánkban, ugyancsak a templom előtt s az egyház védőszentjének ünnepén tartatott. Ez utóbbinak határnapjai később szt. Mihály napra tolódott elő[2]).

E két vásáron túl a város polgárai javára Zsigmond király 1431-ben adott ismét vásártartási engedélyt. Ezt felsővároson, hetenkint csütörtökön tartották[3]). Majd Hunyady János 1456-ban hetenkint

---

[1]) A kereskedelmi testület iratai a Somogyi könyvtárban.

[2]) Szent Mihály szept. 29-ére, Demeter nap pedig okt. 26-ára esik. A két határnap között a különbség annál kisebb, ha meggondoljuk, hogy a szept. 29-ét követő első vasárnappal megnyíló 8 napos vásár néha október derekára esett.

[3]) Oklevéltár XVI. sz. a.

hétfőn tartandó vásárnyitásra adott jogot, meghagyván a szegedi kir. várnagyoknak, hogy e vásáron megjelenőktől semmi díjat ne szedjenek[1]), mi arra enged következtetni, hogy valóban léteztek oly vásárok is, melyeken a díjak szedése jogosult volt. E hetivásár tartását különben 1483-ban Mátyás király is megerősítette[2]), ki ezenfelül 1459-ben alsóváros on, a barátok temploma előtt minden szerdán tartandó szabad hetivásár nyitásra adott jogot[3]). Mindezeken túl II. Ulászló király 1499-ben a Latorján-utczában, szt. Luca napján (decz. 13.) országos s ezenfelül csütörtöktől szombatig terjedőleg hetivásárok nyitására adott kiváltságot[4]).

Ezek szerint a mohácsi vész előtt Szegednek 3 országos és 3 heti (hétfő, csütörtök, szombat) vásárja volt.

E vásárok a török hódoltság alatt is megtartattak. 1549-ben 1983 akcse, 1555-ben 1350 s 1558-ban 445 akcse jövedelmet hajtottak a török kincstárnak[5]). A baromvásárok különösen élénkek voltak. A többi közt 1560-ban a szegedi vásárról a Dunántúlra 2000-nél több barmot hajtottak el[6]). De mint már fentebb is említők, utóbb e vásárok felettébb elnéptelenedtek.

A török hódoltság után Lipót király 1690. évi szept. 5-én újította meg a városnak szt. György és szt. Mihály napok után 8 napra ős időktől tartatni szokott vásárnyitási jogát[7]).

E vásárok csakhamar kedveltek lettek s a városnak is szépen jövedelmeztek. Azért a hatóság már 1720. évi január 2-án lépéseket tett, hogy még két országos vásárt tarthasson[8]). A sikeres utánjárásra III. Károly már 1720. évi febr. 19-én kiadta azon szabadalmi levelét, melyben szt. Domokos (aug. 4.) és szt. András (nov. 30.) napjain országos, úgy szerdán és szombaton hetivásárok tartását engedélyezte[9]). De az aug. 4-edike rosszul volt megválasztva s a havibúcsúnak még akkoriban kevesebb vonzóereje is volt, mert még a szegediek is inkább a kecskeméti Lőrincz napi vásárra készülődtek. A hatóság tehát e vásárnak Ignácz napra (júl. 30.) való áttételét kérte, mire az engedélyt Mária-Terézia 1747. évi decz. 4-én ki is adta[10]).

---

[1]) Oklevéltár XXVIII. sz. a.

[2]) Oklevéltár L. sz. a.

[3]) Oklevéltár XXXIII. sz. a.

[4]) Oklevéltár LV. sz. a.

[5]) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. köt. 65, 89., 119. l.

[6]) Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél. Pest, 1861. 376. lap.

[7]) Oklevéltár CXLIX. sz. a.

[8]) Tanácsi jegyzőkönyv. 1720. év 97., 99. lap.

[9]) Szeged v. tit. levéltárában.

[10]) U. o.

Ferencz király 1796. évi április 14-én Új-Szegedet, mely ekkor a város zálogos birtoka volt, mezőváros rangjára emelvén, részére ugyanazon napokon, mint a szegedieknek, országos és hetivásárok tartására adott kiváltságlevelet[1]).

Habár III. Károly említett kiváltságlevele szerint a hetivásárok csak szerdán és szombaton voltak tartandók, mégis úgy látszik, hogy a piaczra a kereskedők és iparosok mindennap kivonultak. A tanács ennélfogva 1730. évi szept. 25-én elrendelte, hogy vásárok csak a hetivásáros napokon tarthatók, egyéb napokon pedig a piaczon kenyéren és élelmiszereken túl mást árulni még a czéheknek is birság terhe alatt tilos[2]).

A piaczon már az 1734. évi május 17-én, a választott község hozzájárulásával az árusoktól „Standgeld", vagyis helypénz szedése határoztatott. Ugyanekkor lépett életbe a vidéki kocsik után szedett „Flosztergeld" is[3]), bár a városnak csak egy század mulva készült az első kövezete. Csongrád megye gyűlésein e miatt a panaszok gyakran felhangzottak s a város és a vármegye közt fennállott egyetértés sokszor megzavartatott.

Egyébként a forgalomnak megadóztatása sokszor indokolatlan és túlságba menő is volt. Különösen a jelen század második felében a karópénz, vagyis kikötő-díj felcsigázása következtében a hajóforgalom hirtelen leszállt, ellenben ugyanakkor a becsei kikötő és gabonapiacz Szeged rovására hatalmas fellendülést nyert. Az utóbbi időkben is a piaczi helypénz- és kövezet-díjak a városnak szép összegeket hajtottak, de másrészről a kereskedelem Szegedről észrevehetőleg elterelődött s a szomszéd Szőregh, Horgos stb. helységek piaczainak jelentősége és forgalma ép ez időtől fogva emelkedett. Pénzügyi érdekekből a város a legutóbbi időkben még a tanyákon is (Szatymaz és a Lengyel kápolnánál) nyitott helypénzszedéssel kapcsolatos hetivásárokat.

Az első reklámszerű vásári nyomtatott hirdetményt a hatóság 1789. évi május 4-én bocsájtotta ki[4]). A régi országos- és hetivásároknak valóságos nisni-nowgorodi képe volt, elképzelhetetlen zajjal, nyüzsgéssel. A vásárok alatt a széképület sarkán a fényesre kifent

---

[1]) Lásd II. k. 17. s köv. l.

[2]) Tanácsi jegyzőkönyv 1730. év 12. l. — Az országos vásárok alkalmával tartandó rendet illetőleg az 1742. évi okt. 8-án a tanács azt határozta, hogy a legelső helyet a gyümölcskereskedők kapják, ezek után következnek a budai szabók, azután pedig a görög, örmény, rácz és török kereskedők. (Tanácsi jkv. 1742. 116. l.)

[3]) Tanácsi jegyzőkönyv 1734. év 224. lap. — Országos vásárok alkalmával az 1732. évi okt. 2-án kelt tanácsi határozat értelmében nagy sátor után 4 máriást, középminőségűtől 3-at és kis sátortól 2 máriást kelle fizetni. (Jkv. 1732. év. 143. l.)

[4]) Szeged v. közigazgatási levéltárában.

városi pallos, mint a vásár- és a vérhatalom jelvénye, mindig ki volt függesztve[1]). A híres debreczeni vásárokkal vetélkedett a szegedi, különösen az iparkészítmények nemében, noha a baromvásár is igen nagy forgalmú volt. Így például az 1773. évi vásárokon több mint 3000 drb szarvasmarha kelt el; a legjobbaknak párja 100—110 frton, a középszerűek 88—98 frton, a silányabbaknak párja 75—84 frton, a tehén párja pedig 50—60 frton[2]). Az utóbbi időkben, midőn már a szegedi marhavásárok hanyatlóban voltak, a felhajtatni szokott lábasjószág 9000 drb körül váltakozott[3]).

A baromvásárok régebben a Mars-mezőn, a sertéspiaczok pedig 1872-ig a mai Dugonics-téren tartattak.

---

2. RÉGI ÁRVISZONYOK.

Nemcsak közgazdasági, hanem közművelődési szempontból is felettébb tanuságosak a régi számadásokban előforduló árfeljegyzések, melyek amíg egyrészről a közgazdasági viszonyok fokozatos emelkedésének, a haladásnak és polgárisodásnak leghívebb képét tárják elénk, úgy másrészről a családi élet és magánviszonyok aprólékos részleteiről is kimerítőleg tájékoztatnak bennünket.

Az áraknak szakadatlanul fokozódott fejlődését térszűkénél fogva csak kisebb szemelvényekben tüntetjük fel a következőkben.

Házi állatok. Egy jármos ökör 1720-ban 40 frton, 1721. évi nov. 15-én 77 drb ökör 2250 frton kelt. 1741-ben egy pár ökör 55 frton, 1743-ban 63 frton s 1773-ban 95—110 frton árultatott. A tehén 1720-ban 20 frton, 1773-ban 50—60 frton kelt. A borjú ára 1721-ben 4—6 frt, 1724-ben 3 frt volt.

A lovaknak minőségük szerint igen különböző áruk volt. 1720-ban egy jó ló 70 talléron, 1730-ban egy mén ló 126 frton kelt. 1739-ben a lázaretumhoz vásárolt két ló és kocsi árában 85 frtot, ugyanide másik két lóért és kocsiért 35 frtot és ismét egy külön lóért 12 frtot fizetett a város.

Aprójószág és vadak. 1721-ben egy lúd 10 dron, 1722-ben egy pár csirke 5, egy lúd 20, egy pulyka 60 dénáron s egy fáczán 12 garason kelt el. 1725-ben egy tyúknak 6, kappannak 9, pulykának 60, lúdnak 15 dr volt az ára. 1737-ben egy pár fogoly 30, egy pár

---

[1]) Az a kép, melyet Kovács J.: Szegedi emlékek Szeged, 1895. czímű műve 24—30. lapjain bemutat, nagy részben képzeleti.

[2]) Korabinszky: Lexicon von Ungarn. Preszburg, 1786. 692. l.

[3]) Pálfy Ferencz polgármester évi jelentései 1872—78. évekről.

nyúl 25, egy pár fajd 35 dron kelt s a szopós malacz ára 1721-ben 30 dr volt.

Élelmi szerek. A kenyeret 1721-ben s 1722-ben 10—20 dron árulták. A tanács 1726-ban elrendelte, hogy az 1 polturás kenyérnek 1 font 20 uncia nehéznek kell lenni. 1740-ben egy kenyér (1½ font) 5 drba került s egy zsemlyét, mely 5½ lat súlyú volt, 1 dron árultak.

A húsárakat mindig a hatóság szabta meg a próbavágások eredményéhez képest. De a katonaság ezt mindig sokalta és vagy a várban vágatott vagy 1 drral kevesebbet fizetett, mi nemcsak a mészárosoknak, de a hatóságnak azon kifakadását idézte elő, hogy „így nem vagyunk sem korcsmánkkal sem mészárszékünkkel szabad." Különben 1722. évben pünkösdig 5 dr, 1724. év farsangig 1 poltúra volt a marhahús ára; a bornyúhúsé karácsonyig 4 dron, innentől pünkösdig 5 dron, — a juh- és bárányhús 1 dron, a fris disznóhús pedig 2 dron méretett fontonkint, 1725-ben a marhahús fontja 1½ dr, a bornyúé 3 dr, a szalonnáé 4 dr volt. Ez utóbbi az előző évben okánként (2 font) 13 dron kelt. 1725-ben egy szál kolbász ára 2 dr volt. 1732-ben a marhahús 5 dr, a következő évben 3 dr, a bornyúhús 4, a bárány 2½, a „malaczhús" pedig 4 dr volt fontonkint. 1739-ben a marha- és bárányhús egyaránt 4 dron, a bornyú- 6 dron, a disznóhús pedig 5 dron méretett.

A hal ára mindig ingadozott, hol igen olcsó, hol pedig nagyon drága volt. 1724-ben egy jó nagy tokot 2 frt 55 dénáron vásárolt a tanács. 1742. évben pedig egy 49 fontos tokért, fontját 4 drjával számítva, 3 frt 26 dr utalványoztatott. 1780. évi márcziusban a barátok egy mázsa elegyes halat 5 frtért vásároltak. A hal néha úgy megfogyatkozott, hogy a későbbi árakhoz képest húszszoros árán mérték. Nagy áradások alkalmával, mint például 1799-ben is, a Tiszának mesés halbősége legott visszatért[1]).

Egy közönséges juhsajtot 1721-ben 30 dron, 1722-ben pedig egy útravaló nagy sajtot 50 dénáron lehetett venni. Egy font vajnak az ára 1722-ben 20 dr, 1725-ben 15 dr, 1738-ban ismét 20 dr volt. A hájnak fontját 1722-ben 25 dron, 1724-ben 9 dron, 1725-ben 6 dron s 1739-ben 9 dron lehetett vásárolni. 1789. évi februárban egy tojás ára 2 kr. volt, (ugyanekkor Zimonyban egy tojást 10—12 kron lehetett venni), de kis idő mulva már 1 krért 2 tojást adtak[2]).

A méz okája 1725-ben edényestől együtt 17 dr volt. A sónak ára ugyanekkor fontonkint 2 dr volt. 1722-ben mázsáját 2 frt 75 drért árulták.

A czukor fontja 1724-ben 45 dr, 1738-ban 70 dr volt. Ugyanily árban kelt a piskóta is.

---

[1]) Vedres I.: A túl a tiszai nagyobb árvizek eltérítéséről. Pest, 1830.

[2]) Bécsi magyar Kurir. 1789. évf. 204. lap.

A kávé okáját 1722-ben 3 frt 40 dron mérték. 1738-ban már egy oka török kávé 1 frt 70 dr, ellenben fél font „olendisi“ (hollandi) 56 dr volt.

A sáfránnak 1724-ben latjáért 1 frt 20 drt adtak, a következő évben már egynegyed latért csak 25 drt fizettek.

Egyéb fűszereknek ezek voltak az árai: 1724-ben egy font mandula 51 dr, egy lat „musquetblüh“ 25 dr, 1738-ban egy oka mandula 90 dr, 1 oka mazsolaszőlő 50 dr, ½ lat musquetblüh 15 dr, fél oka faolaj 30 dr, egy czitrom ára pedig 8 dr volt.

Az italok közül 1724-ben az új bor itczéjét 3, az óborét 6 dron mérték, de a következő évben már 4 és 5 dron. Ugyanekkor a sör ára 1½ dr volt, de nem is igen izlett, mert a tanács 1724. évi július 28-án Kolb György serfőzőt megintette, hogy a „mostani olcsósághoz képest“ jobb sört adjon. 1736-ban egy akó jó budai bor ára 5 frt volt. A következő évben 1 itcze fehér ó-bort 6 dron, vöröset pedig 3 dron mértek. 1740-ben már a bor itczéjéért 9—11 drt is fizettek. Ugyanekkor a pálinka ára akónkint 10 frt volt. Az insurrectio és verbungolások a következő évben az italok árát még feljebb rugtatták. 1780-ban a barátok a kecskeméti bor akóját 1 frt 35 drral, a budaiét pedig 3 frt 5 drral fizették.

A lazaretumhoz 1739-ben beszerzett 49 font gyertyáért a tanács 12 frt 15 drt utalványozott. A szappan 1737-ben fontonkint 2 drjával kelt. A faggyú mázsája 1724-ben 5 frt volt. 1780-ban a barátok 10 frttal fizették mázsáját.

A termények árai a következők voltak:

A tiszta búza mérője 1724-ben 45 dr, a kétszeresé 34 dr, a rozsé 27, az árpa és zabé 24 dr volt. A következő évben egy mérő abrakért 34 drt fizettek. 1736-ban egy köböl árpa 48 dron, 1738-ban egy köböl zab 75 dron s 1741-ben 1 köböl búza 1 frt 25 dron kelt. Ugyanekkor az insurrectio részére beszerzett 199 és fél köböl zabért a város 96 frt 10 drt fizetett. 1738-ban egy kazal széna 100 frton kelt[1]).

József császár uralkodásának első éveiben még egy mérő búza 1 frton, az árpa, zab és kukoricza egyaránt 12 garason kelt. De már 1805-ben, az inség kezdetén a rozs 2 frtra, a búza pedig 5 frtra emelkedett, sőt utóbb már 10 frtért sem lehetett elegendőt vásárolni[2]).

A dohányt a mult század elején nálunk még nem termelték. 1722-ben ajándéknak való 3 oka „basa dohányért“ a város 2 frt 25 drt fizetett. 1737-ben a helyben termelt dohány mázsája 6 frt 50 dron kelt. 1792-ben 7 frt 30 dron, a következő évben pedig csak 6 frton kelt mázsája[3]).

[1]) Szeged v. számadásai és jegyzőkönyvei az idézett évekről.

[2]) Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló hajókázható csatorna. Szeged, 1805.

[3]) Magyar Hírmondó. 1794. évf. II. r. 276. lap.

A káposzta értékére elég világot vet az, hogy 1806-ban a barátok 1470 fő káposztáért 117 frtot fizettek[1]).

Egyébként, hogy a termés eredménye mily hatással volt régen is a piaczi árak alakulásaira, az különösen az 1846—47. évi országos inség alkalmával is kitetszett. 1846. év őszén az új búzának pozsonyi mérője 5 frt 30 kron kelt, de már a következő tavaszon a búza 16 frt 30 kron, a rozs 14 frton, a kukoricza 11 frton, az árpa 11 frt 30 kron, a zab végül 5 frton kelt, váltói értékben. Ekkor volt az, hogy a hatóság által beszerzett és felőröltetett gabonából készült kenyér fontját a szegénység 10 krért vásárolta. De még a második aratás után is a búzát 12 frt 30 krért, a kétszerest 9 forintért, a rozst 7 frt 30 krért, a kukoriczát 6 frtért, az árpát 5—6 frtért, a zabot pedig 4 frt 15 krért árulták.

Ugyanekkor az összes élelmi és közhasználati czikkek is szerfelett megdrágultak. 1846. év elején egy font hús ára 18 kr. volt, egy középszerű kenyér 3 frton kelt. A következő évben a liszt fontja 9 kr., egy zsemlye 3 kr. s egy közönséges kenyér 4—5 frt árban kelt.

A különféle közhasználati tárgyak árviszonyait a következő szemelvényekben tüntetjük fel.

1737-ben 18 öl vágott fáért a város 36 frt 90 drt fizetett. 1782-ben a barátok 50 öl tűzifát 150 frtért szereztek be; de 1806-ban a keményfa ölinek ára 14 frt 30 kr. volt.

Az építkezéseknek akkoriban oly kiváló szükséglete, a nád, 1722—24-ben kévénkint 2 drjával, 1725-ben $2^1/_2$ drjával, 1740-ben már 5 drjával vásároltatott.

Száz szál deszka 1721-ben 17 frt, 1724-ben 14—15 frt, 1736-ban 14 frt, 1737-ben 12 frt volt. — Egy kötés abroncs 1722-ben 4 máriáson, 1000 zsindely 2 frton, 1724-ben 200 drb lécz 5 frton, egy szál fa 2 máriáson, 145 drb török zsindely 1 frt 45 dron, 200 drb léczszeg 34 dron, 1000 drb „török fejű“ zsindelyszeg 1 frt 30 dron szereztetett be. 1725-ben még 50 drt fizettek egy fenyőszálért, de 1737-ben már 1 frtot s ugyanez ára volt egy tölgyfadeszkának is, míg 6 drb tölgyfagerendáért 16 frtot fizetett a város.

A barátok 1782-ben 4000 drb zsindelyt 12 frtért vásároltak.

A tégla ezrének ára 1722-ben 6 frt volt. A városi téglaégetőkből a tisztviselők kedvezménykép 3 frtjával vehették ezrét. 1734-ben 4 frt 40 dr, 1735-ben 2 frt 50 dr, 1736-ban ismét 4 frt 50 dr, de már 1737-ben 6 frt volt a tégla ezre.

1721-ben 100 drb török modorú kályhacserép ára 1 frt volt. 1736-ban ezer drb tetőcserép 5 frt 20 dron, 1746-ban pedig már 8 frton vásároltatott.

---

[1]) A szegedi ferenczrendiek gazdasági számadásai.

Egy köböl mész ára 1741-ben 1 frt 25 dr, 1743-ban az akkori nagy épitkezések daczára, de még 1748-ban is csak 1 frt volt.

A vas mázsáját a mult század első felében változatlanul 6 frtért lehetett venni.

Fél „riz“ (rizsma) papiros ára 1721-ben 2 frt 25 dr, egy koncz „kanczellár“ papiros 10 dr volt. A város akkor még csak konczonkint vagy félrizsmánkint szerezte be szükségletét. 1741-ben már 4 rizsma papirost vett a város egyszerre 9 frt 65 dron.

A spanyolviasz félfontjáért 1721-ben 1 frt 45 drt, 1724-ben rúdjáért (darab) 15 drt utalványozott a tanács. 1737-ben 2 frt, 1741-ben pedig 2 frt 50 dr volt fontja.

A tinta ára sehol sem szerepel. Ezt házilag készitették s e végből néhány denár árú „galles“-t szereztek be. Ellenben a város részére szükségesként vásároltatott 1725-ben egy úti borosláda 4 frt 30 dron, majd ismét egy pinczetok 3 frt 24 dron.

A kézművek és iparkészitmények köréből csak az alábbi adalékokat soroljuk fel.

1721-ben a kisbíráknak járó csizmák párjáért 8 máriást, 1723-ban 2 frtot, 1749-ben az utczakapitányok csizmáinak párjáért 2 frt 16 drt fizetett a város. Az 1741. évi insurrectio alkalmával kiállított városi katonák topánkáit páronkint 1 frton, a kardokat darabonkint 4 frt 12 dron, a pisztolyok párját pedig 9 frton szerezték be. 1722-ben egy „dolmány“ ára 10 frt, egy „közönséges mente“ 3 frt, egy pár borjúbőr keztyű 1 frt volt, de 1725-ben a kisbirák részére vásárolt borjúbőr keztyűknek párja 30 dron vásároltatott.

Egy rőf közönséges vászon ára 1737-ben 17¼ drral számittatott. Ugyanekkor a város árva gyermekei részére vett „zubbonykák“ árában darabonkint 90 dr fizettetett. Pater Zachariásnak, ki 1740-ben a lazaretumi pestises betegek közt lakott, teljes felruházása a következőkbe került: 1 reverenda 1 frt 13½ dr, egy hosszú mente, mely alul bélelve volt, 2 frt 20 dr, egy palást 75 dr, egy téli süveg és három kapucium 45 dron szereztetett be.

Egy új födeles kocsiért az 1728. évi jan. 27-én kelt tanácsi határozat szerint 45 frt utalványoztatott. 1737-ben egy „függő“ kocsiért 30 frtot, 1739-ben a lazaretumhoz vásárolt kocsiért 15 frtot fizetett a város. Egy kötőfék ára 1722-ben 20 dr volt. 1725-ben két alsó hámért négy vánkossal egyetemben és gyeplőfoltozásért 1 frt 55 drt, 2 hám- és kötőfékért 1 frt 42 drt, három gyeplőjavitásért 9 drt, egy új félhámért 2 frtot s 1737-ben egy nagy istrángért 6 drt kelle fizetni.

Egy talicska ára 1725-ben 1 frt volt, de ugyanaz évben a serházhoz beszerzett 20 talicskáért már csak 10 frt s egy falapátért 10 dr utalványoztatott.

A révházhoz ugyanez évben beszerzett 40 „öreg evezőért“ 20

frtot, 6 csáklyáért 15 dénárjával 1 forint 30 dénárt, 6 vízhányóért ugyanennyit fizetett a pénztár. Egy csolnakot 1736-ban 10 forintért vásárolt a tanács. 1721-ben 100 drb czigány iszkába ára 20 dr volt s ugyanezen árban kelt 1737-ben is.

A tömlöczhöz 1725-ben beszerzett 5 öreg lakat egyenként 2 frt 50 drba került, más kisebb lakat ára darabonként 20 dr, egy serpenyő pedig 1737-ben 25 dr volt.

Az iparkészítmények árai különben helyhatóságilag voltak szabályozva. Miként a czéhek történeténél is említettük, az árszabások tekintetében a vármegye a város területére nézve is magát illetékesnek találta s az összes iparkészítményekre vonatkozó árszabásokat dolgozott ki. E terjedelmes, az ipar és árviszonyok szempontjából egyaránt becses munkálatok nyomtatásban is megjelentek.

A személyes szolgálatok díjazására vonatkozó adalékok sorából álljanak e következők.

A cselédeket esztendő számra fogadták. Még a jobbmódú gazdák is szolgálatba adták gyermekeiket, hogy ez úton „nevelésben“ részesüljenek. Az élelmezésen és ruházaton túl a cseléd alig kapott valamicske bért. Hogy az élelmezés értéke is mit képviselt, e tekintetben jellemző a tanácsnak 1724-ben hozott azon határozata, hogy főbíró uram a város kocsisát fél éven át a „maga eledelén tartotta“ miért is 10 frttal kárpótoltatott. 1740-ben a lazaretumnál alkalmazott szakács 5 havi szolgálatáért már 25 frt díjazásban részesült.

A hajó-ácsok napszámja 1721—22-ben 9 garas, azaz 45 dr volt. 1725-ben már csak 7 garast kaptak. Egy sárkemencze 1740-ben 1 frt 25 drba került. A kéményseprő az összes tiszti lakások után való takarítás díjában 1725-ben 6 frtot kapott.

A nádvágóknak 1737-ben 1000 kéve nád után 1 frt 70 drt fizettek. Az aratók részét a tanács 1724-ben imígy állapította meg. A búzatakarítás ötödén, az árpáé negyedén legyen. 1733-ban pedig a nyomtatók a búzának 8-adát, a zabnak 7-edét kapták. 1738-ban az aratók napszámja volt: 3 napra 2 véka búza, vagy naponkint 17 dr, kévekötözőké egy véka búza, a szőlőkötözőké pedig 7 dr.

Hogy ezen időknek árviszonyairól és az értékeknek egymáshoz való arányáról még teljesebb képet nyerjünk, az ingatlanok árairól a következőkben emlékezünk meg.

Özv. Tömösváry Jánosnénak szállását, a rajta levő majorral együtt 1725-ben 350 frtért vette meg gr. Nádasdy csanádi püspök. De ez ellen márczius 9-én a tanács annálfogva is tiltakozott, mivel a major „a város költségén épült és sok száz ember munkája van rajta.“

1743-ban Szeles István szőlője és Lippai Márk kertiföldje temetőnek elfoglaltatván, az előbbi 9 frtot, utóbbi pedig 11 frtot nyert teljes kielégítésül. Sajnos, hogy ez értékes ingatlanok terjedelmét nem ismerjük.

Legváltozóbb árai voltak a beltelkeknek s a házaknak, melyeknek árviszonyait még az is befolyásolta, hogy a rokonoknak és szomszédoknak törvényes elővételi joguk volt, kiket a vételre fel kelle szólítani. A belvárosban 1722-ben egy ház 300 frton, 1726-ban alsóváros on 22 frton, 1729-ben felsővároson pedig 20 frton kelt. 1724. évi július 28-án kelt tanácsi határozat szerint „Hinek Pál úr német-szabómester, lakatos Kutykó András uramtól, új fortificatióban lévő házát örökösen megvette 200 rhénes forintokban." 1737-ben egy korcsmának vett házért a tanács már 1000 frtot fizetett. 1739-ben alsóváros on, a szentháromságtéren egy ház 250 frton, egy másik 50 frton, egy harmadik 40 frton, ugyanekkor a belvárosban egy ház 14 frton, a felsővároson 100 frton, Tömösváry főbíró palánki háza pedig 700 frton kelt. De 1743-ban a serház részére vett két palánki ház árában már csak 65 és 26 frtot kelle fizetni stb.[1]).

3. FORGALMI ESZKÖZÖK ÉS ÁRÚFORGALOM.

Azon üzérkedésnél fogva, melyet Szeged népe már a régi időkben is folytatott, a száraz- és vízi járműveken való szállítás, fuvarozás és hajózás a lakosság egy részének rendszeres foglalkozását képezte. Mint láttuk, a borokat Diósgyőrig, Kassáig, Bártfáig, sőt Lengyelországba is fuvarozgatták. Más irányban Nyitra megyében Mocsonokig[2]), sőt Nagyszombatig és Pozsonyig jártak a szegedi társzekerek. Erdély felé a híres abaposztóért egész Szebenig, délfelé pedig Pétervárad ig terjedt a szegedieknek kocsival vagy hajóval való fuvarozása. Ez különben a mészárosoknak, kik az ország nevezetesebb vásárjait látogatták, mintegy mellékfoglalkozását és keresetét képezte. Ők közvetítették a kereskedők és iparosok megrendeléseit, sőt egy 1579. évi július havában kiadott török tezkere tanusága szerint a postai szolgálatot is ők végezték, még pedig a „régi királyok idejében is"[3]).

Hogy a török hódoltság alatt s a város visszaszerzése után Szeged közlekedési eszközeinek felhasználása a hadjáratok sikereit mily mérvben mozdította elő, már másutt érintettük. A szüntelen való kényszerfuvarozások (vecturázás) miatt volt is elég panasz és keserűség.

A mult század végén, mint Vedres említi, Szeged 2000 „szer-

[1]) Szeged v. számadásai, tanácsi jegyzőkönyveit az említett esztendőkről. — Lásd egyúttal Reizner: Olcsó világ. czímű közleményeit a Szegedi Napló 1890. évi 67—74. számaiban.

[2]) Oklevéltár LI. LII. sz. a. Lásd egyúttal I. köt. 143. lap.

[3]) Oklevéltár XCVII. sz. a.

számot" tudott kiállítani[1]) s hogy a hadi szállítások körül való szolgálatai minő értékkel birtak, az az 1848. évi deczember hó utolsó napjaiban is kitünt, midőn a fenyegetett Tiszavonal védelmére a délvidékről néhány nap alatt egész seregeket szállított fel.

A lakosságnak az ilyféle szolgálatok teljesítése régen ép oly közterhe volt, mint például a katonai beszállásolások viselése. Úgy ez, mint amaz is, sor szerint mindenkire reá következett. Azért a város a fogattulajdonosokat hetenkint előre kirendelte, hogy a köteles hivatalos fuvar- és teherszállításra készen legyenek. A soros kocsik ilyenkor a város istállójában időztek s e készenlétet, melynek szokása egész az ötvenes évek végeig fennállt, „hetelőnek" nevezték.

Hogy a szállítások régen minő árak mellett eszközöltettek, erre nézve például csak néhány adalékot idézünk. 1721. évi májusban a „bécsi ablegatusoknak Budáról való lehozataláért" a kocsis 3 frt 75 drt kapott[2]).

Egy pozsonyi mérő gabonát a mult század végén Szegedtől Pestig, 3 frtjával számítva szállítottak fel. 1804-ben egy drb 85 fontos kősónak Gyulafehérvártól Szegedig való szállítása átlag 23 krba került. József császár uralkodása alatt Szegedtől Pestig a dohány mázsáját 1 frtért, legfölebb 1 talléron számítva szállították, később már 2 frtért. Egy 6 ökrös szekérre csak 16 mázsát raktak s az út 10 napi időt vett igénybe[3]).

Ezen szörnyűséges állapotok adták ösztönt Szeged nagy fiának, a közgazdászati viszonyok iránt kiváló érzékkel és számító képességgel felruházott Vedres Istvánnak, hogy a duna-tiszai hajózható csatorna tervét kimunkálja. De ez sem ekkor, sem később, a Beszédes által történt felújítás alkalmából, nem tudott népszerűségre szert tenni, mert ez utóbbi alkalommal már a vasút létesítésének terve kerekedett felül.

De ez is soká vajúdott. Egyelőre a személyközlekedési nyomorúságos viszonyokon lett némileg segítve az által, hogy Bach György és később társa, Ausländer, 1840. évben gyorsutazási vállalatot létesítettek, melynek járatai utóbb Temesvár felé is rendszeresíttettek[4]). Ezt az alkalmatosságot nevezték akkor „gyors paraszt"-nak, megkülönböztetésül a postával kapcsolatos s hetenként kétszer közlekedő „diligence"-től[5]). Egy személy viteldíja Pestig 8 frt 20 kr. volt pengői

---

[1]) Vedres: Szeged v. megnagyobbított tanácsháza. Pest, 1799. 19. lap.

[2]) Szeged v. számadásai az idézett évről.

[3]) Szeged v. számadásai az idézett évről.

[4]) Jelenkor. 1837. évf. 83. sz. Századunk. 1838. évf. 9. sz.

[5]) Vedres: A Tiszát a Dunával összekapcsoló csatorna. Szeged, 1805. 11., 36., 55., 59., 74. lap.

értékben. A vállalatnak 1844-ben már versenyzője támadt, mely a személyszállítást 5 frtért eszközölte. De a versenyvállalat csakhamar betiltatott[1]).

Jelentősebb haladást keltett a gőzhajózásnak 1845. évben történt rendszeresítése, mely nemcsak a vízi, de a száraz közlekedésnek is nagy lendületet adott. Az első gőzhajó már az 1833. évben próbaútat tett a Tiszán. Gr. Széchenyi István a „Duna" nevű gőzhajóval szept. 3-án érkezett Szegedre. A csudás látvány fölött, miként az egykorú tudósító mondja, „a ráczok hallgatva bámultak és feleségeik keresztet hánytak magukra; a magyarok ellenben lármázva örültek és gyalog, lóháton, kocsikon versenyezve futottak a hajóval"[2]).

Széchenyi ekkor három napig időzött Szegeden. A város és vidékének közgazdászati viszonyait tanulmányozva, sok tanácscsal szolgált a kereskedelmi és forgalmi viszonyok emelése tekintetében. De az intelmek jobbára elhangzottak. A Dráván már 1839-ben rendszeresültek a gőzhajójáratok, ellenben Szegeden csak 1844. évben indultak meg a mozgalmak a „tiszai gőzhajózási társaság" alakítása iránt. Ez 550 drb 200 frtos részvény kibocsájtásával terveztetett s a hajójáratok Arad, Szolnok és Titel között történtek volna. Már az alakulás forgott szóban, midőn egészen váratlanul, 1844. évi november 20-án a Dunagőzhajózási társulat „Hermine" nevű hajója Szegeden megjelent és Cesare delle Grazie társulati megbízott kikötőhely nyerése tekintetéből a hatósággal tárgyalásba bocsájtkozott. A város örömmel engedte át a 60 öl hosszú kikötőhely díjtalan használatát, megígérte, hogy a raktárak létesítésére szükséges területet is ingyen engedi át, valamint a hídnyitási illetékeket is elengedi. Ez utóbbi miatt a választott község tiltakozott, de a társulat az összes mentességek élvezetét elnyerve, a következő évben Hermine, Pannonia, Attila és Szeged nevű hajóival a rendszeres hajójárlatokat a Tiszán megindította[3]).

A vállalat sikeres kezdeményezésnek bizonyult, mi egy versenyvállalat keletkezésére szolgált alkalmul. 1847. évi április 14-én Debreczenben az „első magyar Tiszagőzhajózási társaság" félmillió alaptőke egybehozatalával el is határoztatott, de utóbb a tervezet abban maradt.

A Dunagőzhajózási társaság ekként a helyzetnek ura maradt. Egy időben még a Maroson is egész Aradig jártak hajói, de utóbb a csekély vízállás, illetőleg az időközben elkészült marosi átmetszések a járatokat akadályozták.

[1]) Szeged v. közig. levéltára az idézett évről.

[2]) Jelenkor. 1833. évf. 73. és 83. sz.

[3]) Budapesti Híradó, 1844. évf. 70., 76., 101. sz., 1845. évf. 191. és 1846. évf. 412. sz. A választott község és a társaság közt fennforgott viszálynak Cseh Edvárd kerületi főnök 1850. évi május 15-én kelt rendeletével vetett véget.

A vállalat a kedvező üzleteredmények és a várostól nyert előnyök daczára is a kikötő vonal megerősítésére, illetőleg rakodó partul való felhasználására mi intézkedéseket sem tőn, sőt a partomlásokat is rendkívüli költekezésekkel a város kényszerült helyreállítani[1]).

Az 1867. és 1868-ik évi kedvező közgazdasági viszonyok alkalmából egy új gőzhajózási társaság alakitása iránt indultak meg a mozgalmak. Helybeli érdekeltek 1868. évi jún. 23-án alakitották meg a szegedi gőzhajózási társaságot 300 részvény kibocsájtásával előállított 150,000 frt részvénytőkével. A társaság alapszabályszerű czélja volt „a kereskedelem fejlődésére ható gyors- és olcsó közlekedési eszközök előállitását lehetősiteni s ezt a szétoszolva levő anyagi erők összpontosítása által, vontató gőzhajók beszerzésével létesiteni."

A társaság Klauzál és Szeged nevű két vontató gőzhajót szerzett be. De ezek igen nehéz járatúak voltak. A Dunagőzhajózási-társulat versenyétől is nyomva, a vállalat rövid idő mulva felszámolni kényszerült. Néhány hajótulajdonos azonban a vállalatot újra megindította, de veszteségekkel s így a vállalat ismét felszámolt. A két gőzhajót a Ferencz-csatornai hajózási vállalat vásárolta meg.

Egyébként a hajófuvarozás a hetvenes években az új vasútvonalak kiépítése által is nagyot hanyatlott.

A kereskedelmet és forgalmat tulajdonkép a czegléd—szegedi és a temesvári vasútvonalak kiépítése által bekövetkezett új élet fejlesztette ki. A város fejlődésének ez nevezetes korszakát képezi: Szeged tulajdonkép csak ez által lépett ki elszigetelt helyzetéből, mert egy világforgalmi vonal sodrába jutott.

Az első vasútépitési tervezetek már az 1840. évi XXXVIII. t.-cz. által engedélyezett duna—tiszai hajózható csatorna létesitési mozgalmai alkalmából merültek fel. Báró Sina György és báró Vécsey Miklós engedélyesek a csatorna kiépitését ép azért ejtették el, mert az érdekelt községek, Szeged kivételével, a vállalat támogatására kevés biztositékot nyújtottak. A „magyar központi vasúttársaság" is majdnem ugyanazon irányban tervezte az első vasútat, mint amerre a vizi út haladt volna s így a községek inkább a vasút létesülése érdekében buzgólkodtak. A vasút igazgatósága ki is jelentette, hogy a különben igen szorgalmazott szolnok—aradi vonal mellőzésével a szeged—temesvári vonalat szándékozik legelőbb kiépiteni.

A város hatósága ennélfogva már 1845-ben kijelentette. hogy a szeged—kecskeméti szakasz kiépitéséhez a kisajátitandó területek ingyen átengedésén túl még 50,000 frtot ad hozzájárulásul, mely ösz-

---

[1]) 1854. évi júl. 12-én 4831. tanácsi és 1857. évi jan. 22-én s febr. 27-én kelt 2. és 168. sz. községválasztmányi határozatok.

szegért megfelelő törzsrészvényeket nyert volna. De a polgárság részéről is szép eredménynyel folytak a részvényjegyzések, úgy hogy 1847. évi márcz. 24-én ifj. gr. Zichy Ferencz társulati igazgató a helyi érdekeltséget megalakította, a pályaház helyét kijelölte s a vonal irányának kitűzésére vonatkozó munkálatok is megindultak. Ez a város derekán, a budai országúton vezettetett volna a vár északi bástyafalaira, honnan magas vashídon át haladt volna a Tiszán keresztül. A híd egyúttal közúti közlekedésre is szolgálandott. E terv azonban a lakosság egy részének tiltakozását idézte elő[1]).

A közbejött nagy események azonban a vasútépítési mozgalmakat háttérbe szorították s ezek csak 1852-ben merültek fel újra. Ekkor is a helyi érdekeltség hozzájárulásával, mint magánvállalat indult meg a mozgalom, sőt némi befizetések is történtek, ami később a Szentháromság-szobor helyreállításának fedezésére lett felhasználva.

A vasútépítés ügyét azonban csakhamar az állam vette kezeibe s az építkezések az 1853. év folyamán végrehajtattak. A kisajátított területeket a város ingyen adta s a magánosok igénybe vett területeinek árát a közpénztár fizette, vagy akik természetbeli kárpótlással megelégedtek, azok a „kénytelen" földekből részesíttettek. Az építkezéshez a város több ezer napszámot adott, úgy hogy e czímen felmerült összes kiadásai 187,000 frtra rugtak[2]).

Az állomásház a mai rendező pályaudvar volt s az építkezések teljes befejezése még távol állt, midőn tekintettel a sürgős szállításra nagy mérvben összehalmozódott gabnakészletre, a teherforgalom 1854. évi febr. 14-én megnyittatott[3]). Ugyanezen hó végén a vonal ünnepélyes megnyitása is megtörtént.

A szeged-temesvári szakasz kiépítése elé azonban nagy akadályok gördültek. Az eredeti terv szerint a vonal Kanizsáig haladt volna, mint ahol a Tisza áthídalása kevesebb költséggel járt volna. A hatóság tehát mindent elkövetett, hogy az áthídalás a város alatt történjék, és pedig a boszorkánysziget körül. Ez sok nehézségbe ütközött s a bonyodalmat növelte a Maros levezetésének akkor rendkivül fontosnak tartott kérdése is, mi okból az építési munkálatok két éven át szüneteltek.

Ez alatt a szeged-zimonyi[4]), úgy a szabadkai vonalak építési terve is felmerült. Ez utóbbira az előmunkálati engedély is kiadatott,

---

[1]) Szeged v. közigazgatási levéltárában a vasút építésére vonatkozó, külön csomagban kezelt iratok. — Jelenkor. 1847. évf. 28. és 33. sz.

[2]) Szeged v. közig. levéltárában a vasútépítésre vonatkozó, külön kezelt iratcsomagban.

[3]) Budapesti Hírlap, 1854 évf. 344. és 347. sz.

[4]) U. a. 1855. évf. 641. sz.

az engedélyes Szabadka város hatóságával a hozzájárulás mérve tekintetéből megállapodást is létesített, de a kellő támogatás hiányában a kiépítés elmaradt[1]).

A szegedi személy- és teherforgalom ezalatt a legszebb eredmények közt mind fokozottabb lett, bár a távol eső pályaházhoz a feneketlen sarakban a teher- és személyszállítás végtelen nehézségekkel járt. Molnár Antal nyerges ekkor honosította meg a bérkocsikat, egyelőre négyet készittetvén. Az első omnibuszjáratok pedig 1857-ben rendszeresültek[2]). Miután a pályaházhoz vezető út kikövezésére gondolni sem lehetett, a személyszállítás a tiszai teherpályaudvarból történt.

A tiszai áthídalás nehéz kérdése ezalatt eldöntetvén, 1856. év őszén a szeged—temesvári vonal kiépítési munkálatai is megindultak. A Tiszán egyelőre ideiglenes híd épült faczölöpökön. A hajók közlekedésének biztosítására a híd közép szerkezetét kinyitni, illetőleg felemelni lehetett. Ily módon a Temesvárral való közlekedés az 1857. évi novemberben megnyílt[3]). A következő évben az állandó vashídnak, a hídfeljáróknak és a személypályaudvarnak kiépítését is megkezdették. A hídépítésnél franczia mérnökök vezetése alatt, kizárólag helybeli munkásokat alkalmaztak, kiknek ügyességét a vezetők nem győzték eléggé magasztalni. Itt alkalmazták nálunk először a caisson rendszert s háromnegyed év rengeteg munkájával a hatalmas 186 öl hosszú mű be volt fejezve. 1858. évi november hó 14-én volt a hídterhelés próbája, mely után a forgalomnak átadatott[4]).

A második vasút, a nagyvárad—eszéki, vagy miként régebben nevezték, az alföld-fiumei, 1863. évben, az inség enyhítése okából vétetett munkába. Az épitkezések a következő évben is tartottak s a forgalom egyelőre H.-M.-Vásárhely, majd Szabadka közt, az 1864. évben nyílt meg. A távol eső pályaházat a feneketlen sarakban, több éven át, alig lehetett megközelíteni. Később a budai kaputól (gázgyár) az útat ugyan kikövezték, de a friss töltésű alapból a kövezet kiforgott s a közlekedés még veszélyesebb lett. A vasút üzeme, forgalma és egész élete sok ideig valóban inséges volt.

Ennél sokkal inkább érdeklődött a város egy másik, a zimonyi vonal kiépítése iránt. A pénzügyi és kereskedelmi körök 1869-ben az osztrák vasúttársulat igazgatóságánál szorgalmazták is e vonal kiépítését s a város részéről rendkívüli mérvű támogatást és anyagi hozzájárulást helyeztek kilátásba. De akkor még a társulat ezen vonal kiépítését üzleti érdekében állónak nem találta.

[1]) Budapesti Hírlap, 1856. évf. 140. és 230. sz.

[2]) U. a. 1856. évf. 153., 264. sz. és 1857. évf. 53. sz.

[3]) U. a. 1857. évf. 80 sz. -- Allgemeine Zeitung. Augsburg, 1857. 243., 332. és 342. sz.

[4]) Budapesti Hírlap, 1858. évf. 268. sz.

Hogy ezen forgalmi eszközök mellett milyen volt Szeged régi kereskedelmi- és árúforgalma, a következőkből kiderül.

1854. évben a gőzhajón érkezett 7099, távozott 4225 útas. Ugyancsak a gőzhajók behoztak 64,080 mázsa terhet, a kivitel pedig 122,243 mázsa volt. A következő évben a behozatal 214,636, a kivitel pedig 334,078 mázsára rugott. Ez utóbbi évben a hídnyitások alkalmával Szegeden átment 2228 hajó. Ezekből a sót szállító hajók rakománya 520,000 mázsát képezett.

A vasúti közlekedés első évi, 10 hóra terjedő forgalmából a következő adatok érdekesek. Szegedre érkezett a személyvonatokkal 4570 utas és 214,636 mázsa teher. Ugyanezen évben Szegedről útra kelt 5539 személy (I. oszt. 1184, II. oszt. 1789, III. oszt. 2566), 15 ló, 6 kutya és feladatott 91,152 drb szállítmány 150,525 mázsányi súlylyal. Ugyanezen évben a tehervonatokkal érkezett 211,405 mázsa, elküldetett pedig 520,826 mázsa teher[1]).

A következő — 1855. — évi vasúti árúforgalom pedig részletesen a következő volt.

Behozatal:			Kivitel:		
Sör	3,530	mázsa.	Vasneműek	1,060	mázsa.
Vasneműek	19,230	„	Toll	2,684	„
Kézműárú	121,460	„	Zsiradék	5,730	„
Liszt	3,260	„	Búza	65,570	„
Szappan	1,280	„	Kétszeres	17,730	„
Fűszer	112,300	„	Rozs	59,280	„
Dohány	5,410	„	Árpa	36,210	„
Vegyes	120,340	„	Zab	10,320	„
Bor	30,090	„	Kukoricza	296,740	„
Összesen:	390,010	mázsa.	Köles	48,630	„
			Repcze	7,920	„
			Kézműárú	5,470	„
			Liszt	2,880	„
			Paprika	1,230	„
			Szappan	8,100	„
			Fűszer	450	„
			Szesz	37,050	„
			Szalonna	5,960	„
			Dohány	11,560	„
			Faggyú	9,150	„
			Ökör	37,470	„
			Disznó	154,950	„
			Vegyes	92,490	„
			Bor	3,620	„
			Gyapjú	30,860	„
			Összesen:	952,592	mázsa.

[1]) A vasút- és gőzhajó-társaság hivatalos kimutatása a kereskedelmi testület iratai között, a szegedi bankfióknak 1856. évben kérelmezett felállítása ügyében kelt emlékiratnál.

Ha a fentebbi tehersúlyok arányában fogadjuk el az értékarányt is, úgy Szeged közgazdasági vagyonmérlege ez időben felettébb kedvező volt. A kivitel kiválólag a terményekből és állatokból volt jelentékeny. Utóbb még az aprójószág, szalámi, tarhonya, tojás, gyümölcs, káposzta, burgonya, továbbá kötél, gyékény, gyufa és épületfa képezett jelentékenyebb kiviteli czikket.

A közgazdasági forgalomnak kiváló előmozdítója a posta és távirda. Az előbbinek keletkezéséről, fejlődéséről már máshol bővebben szóltunk[1]). Azért itt csak annyit, hogy még 1848-ban is hetenkint csak kétszer, vasárnap és csütörtökön volt postajárat[2]). 1849-ben a temesvári postaigazgatóság Szegedre helyeztetett át. A Bach-korszak kezdetén az összes postai szolgálatot még két tisztviselő látta el a Kirschner-féle házban (a mai Kossuth Lajos-sugárúton), Kardos, Dobolfy és Treszky póstafőnökök vezetése alatt. A hivatal később a Jókai- és a Somogyi-utczákban is 2—3 szobás szerény bérhelyiségben elfért. 1876-ban a postaszolgálatot 1 főnök vezetése alatt 9 tiszt, 9 postavezető, 6 levélhordó, 7 szolga, 1 díjnok végezte, amikor a városban 11 gyűjtőszekrény elegendőnek látszott. Ez évben a posta félévi forgalma a következő volt: Helyben feladott közönséges levél, levelezőlap és hírlap volt 402,680 drb, ajánlott levél 24,414, pénzeslevél 15,789 drb; feladatott továbbá 18,340 csomag, 8356 utalvány és 6972 utánvételes küldemény. Ellenben kézbesítésül érkezett: 476,870 drb közönséges levél, levelezőlap és hírlap; 24,593 ajánlott s 16,247 pénzes levél, 15,686 csomag, miből 3841 drb utánvételes, 186 drb vámköteles küldemény volt. Ugyanezen félévben kifizettetett: 9915 drb utalvány s 6589 utánvétel. A postapénztár félévi forgalma pedig kitett: értékjegyek bevétele 17,971 frt, levélportó 396 frt, kocsiposta franco 7023 frt, kocsiposta portó 995 frt. Utalvány-bevétel 1.125,635 frt, kiadás 519,384 frt utánvételes bevétel 32,842 frt, kiadás pedig 52,879 frt volt[3]). Ezen számadatok is a közgazdasági mérleget igen kedvezőnek mutatják.

A távirdai szolgálat a vasúttal kapcsolatban nyílt meg. Kezdetben a teendőket egy kezelő (Hegenbarth) is elég kényelemmel elvégezhette, a mai Boldogasszony-sugárúti Pálfy-féle házban. Ez a hivatal egészen idegen, német nyelvű volt s magyar táviratokat nem fogadott el. Egészen az alkotmány helyreállításáig csak német- és idegen nyelvű táviratokat lehetett feladni, ellenben a külföldön feladott magyar nyelvű táviratok hiba nélkül érkeztek meg. Hogy mily fejlődése volt ezen intézménynek, elég arra utalni, hogy 1876-ban 1 főnök vezetése alatt a szolgálatot 17 tiszt, 2 vonalőr, 3 sürgönyhordó végezte. A forgalom különben az 1875. év folyamán a következő volt. Feladatott 27,091 drb

[1]) Lásd: Várerődítési munkálatok fejezet alatt. I. köt. 243. l.

[2]) Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Pest, 1848. 50. lap.

[3]) Szeged v. közigazgatási bizottságának I. félévi jelentése az 1876. évről.

magán, 1032 drb állami sürgöny, ellenben érkezett 28,255 magán, 974 állami s ezen túl közvetített még 51,613 átmenő s vett 3856 drb szolgálati sürgönyt. Az előző évihez képest e forgalom 10,106 drb növekedést mutat[1]).

A hordár intézmény és tudakozó intézet, a helyi forgalomnak egyik segédeszköze, az 1866. év végén keletkezett.

---

4. HITEL ÉS PÉNZÜGY.

A takarékpénztárak intézményét hazánkban Fáy András honosította meg a Pesti Hazai Első Takarékpénztár felállításával. Ennek példájára, az alapítási időt tekintve, a Szeged-csongrádi takaréktár tizedikként jött létre. Alapítása kiválóan Klauzál Gábor buzgólkodásának köszönhető, ki az uzsora óriási dúlásait igyekezett ezzel meggátolni. Rendezett viszonyú nagybirtokosok is csak 12—15% kamatra kaptak kölcsönt, a szorongatott adósok pedig 25, sőt 40—50%-ot is fizettek. Az 1840. évben életbe lépett váltótörvény és váltó eljárás útján már nem egy tekintélyes gazda jutott hirtelen tönkre. A közönség általában a magántőkepénzesekre volt utalva, mert az árvatár részéről betáblázás mellett nyújtott kölcsönök a hiteligényeket kielégíteni képesek nem voltak.

A hitelszükségletek kielégítése és a takarékosság előmozdítása czéljából Klauzál az új intézet szabálytervezetét elkészítette s 1845. év elején 400 drb részvény aláírására a felhívásokat kibocsájtotta. Az 50 frttal befizetendő részvények azonban túljegyzés következtében 500 drbban állapíttattak meg. Az alakuló gyűlés április 3-án tartatott s ekkor kimondották, hogy az intézet működését egyúttal a megye területére is kiterjeszti, Csongrádon, Szentesen és H.-M.-Vásárhelyen fiókokat létesít. Az alapszabályok csak helyhatósági jóváhagyással lettek ellátva s a 25,000 frt alaptőkével az intézet működését 1845. évi október 1-én megkezdette. A betétek 5-ös, a kölcsönök pedig 6-os kamattal számíttattak. Ezeknek már az első évben oly jelentékeny forgalma volt, hogy egyúttal egy „zálogház“ létesítésének terve is felmerült[2]). 1848—49-ben a betétek túlhalmozottságánál fogva ezek kamatlábját fokozatosan 3%-ra szállíttották le.

1849. év végén az intézet alaptőkéjéből 19,067 frt 30 kr. elveszett. Ennyi volt a megsemmisítésre beszolgált magyar bankjegy értéke. Az 1850. évi szept. 1-én tartott közgyűlés ennélfogva a veszteség pótlására a részvényeseket 25% befizetésére kötelezte s így a 100 frt névértékű részvényekre összesen 75 frt befizetés történt. Osztalékot

[1]) A budapesti keresk. és ipark. jelentése az 1875. évről. Budapest, 1876. 138. l.

[2]) Reizner: A régi Szeged. I. köt. 96., 97. lap.

csak 1847. és 1849. években fizetett. Az 1849. évi károsodás következtében a részvényesek csak az 1853. év óta nyertek ismét osztalékot.

Az intézet a várostól szerzett telken 1864-ben házat építtetett[1]) s 1863. évi ápr. 6-án pedig tisztviselői részére nyugdijintézetet alapitott.

1873. évben új alapszabályok készültek, melyek már felsőbbi jóváhagyást is nyertek. Ekkor alakult át az intézet eddigi kameralis könyvvitele kettős könyvviteli rendszerre s ekkor emeltetett fel az eredeti 75 frtos befizetésekből alakult 39,375 frt részvénytőke 130,000 frtra, amely alkalommal a részvények névértéke 260 frtban lett megállapitva. A részvénytőke felemelés a 84,254 frt 59 krra felszaporodott tartaléktőke egy részének igénybevétele és felhasználása által történt[2]).

Az 1873. évi nagy pénzügyi válság a Szeged-csongrádi takarékpénztárra semmiféle hátrányos hatással nem volt. Az intézet a közönség bizalmát ekkor már oly mérvben birta, hogy Szivessy József igazgatónak 1876-ban az intézet helyiségében elkövetett, különben is az intézeti ügyekkel összefüggésben nem állott öngyilkossága sem idézett elő nagyobb változásokat. Az igazgatóságnak azon eljárása, hogy a betevőknek felmondás nélkül is, azonnal kifizette betéteit, azt szülte, hogy néhány nap mulva a betétesek mind visszavitték elhordott tőkéiket.

Az új kereskedelmi törvény értelmében az intézet 1875. évben új alapszabályokat nyert s ugyanekkor az üzletkört is tágitották.

A Szeged-csongrádi takarékpénztár első elnöke Klauzál Gábor volt, kit Wőber György, majd Zsótér Andor követett. Igazgatója Szivessy József volt és 1876. óta Vass Károly.

Betétei imigy emelkedtek: 1845-ben 37,482 frt 33 kr., 1848-ban 94,722 frt 18 kr., 1849-ben 100,372 frt 9 kr., 1850-ben 94,400 frt 12 kr., 1860-ban 582,365 frt 37 kr., 1870-ben 1.585,077 frt 98 kr. s 1878-ban 2.177,821 frt 69 kr.

Váltótárcza, jelzálogkölcsön és előleg üzlete pedig ekként fokozódott:

	váltó-tárcza:	jelzálog-kölcsön:	előleg:
1845-ben	7,495 frt	21,770 frt	5,874 frt
1848-ban	54,479 „	54,225 „	7,149 „
1849-ben	46,279 „	57,485 „	5,177 „
1850-ben	51,403 „	48,473 „	6,012 „
1860-ban	536,631 „	18,524 „	94,226 „
1870-ben	1.220,042 „	218,059 „	69,342 „
1878-ban	979,230 „	252,848 „	98,289 „

[1]) Az intézet kezdetben a Kárász-háznak, később a Horváth Mihály-utczai Aigner-háznak bérhelyiségeiben működött.

[2]) A tartalék-tőke 1846-ban 402 frt 33 kr., 1856-ban 9777 frt 38 kr., 1866-ban 41,300 frt volt, 1873-ban a részvénytőkéhez csatolt 64,254 frt 59 kr. elvonásával 20,000 frtra apadt, de 1878-ban már 49,493 frt 80 krra emelkedett s ezentúl ugyanekkor még 3999 frt 79 krral még külön tartaléktőke is képeztetett.

Az értékpapír-üzlet 1869-ben keletkezett. Ekkor forgalma még csak 1805 forintot tett, a következő évben 12,837 forint 54 krra, 1878-ban már 306,416 frt 50 krra emelkedett.

Kamatkép, illetőleg osztalékul 1847-ben és 1848-ban 2 frt 29 krt., 1853-ban 7 frtot fizetett, mi évenkinti emelkedéssel 1860-ban 30 frtra, 1870-ben 57 frtra, 1874-ben 100 frtra rugott. A következő évektől fogva már 50—70 frt között hullámzott.

Jótékonyczélokat 1852. év óta segélyezett. Ekkor még 100 frtot, 1860-ban 1181 frt 30 krt, 1870-ben 2750 frt 24 krt, 1878-ban 1800 frtot s keletkezésétől fogva 1878-ig összesen 42,289 frt 49 krra rugó humanistikius és közművelődési czélú adományt szavazott meg, betudva ez összegbe az árvaház létesítésére 11 éven át felajánlt évenkinti 1000 frt járulékot[1]).

SZEGEDI KERESKEDELMI ÉS IPARBANK. A hatvanas években fellendült üzleti és kereskedelmi viszonyoknál fogva az élénkebb hiteligényeket a Szeged-csongrádi takarékpénztár már nem volt képes kielégíteni. Azért a kereskedelmi körök élénken hangoztatták egy újabb pénzintézet létesítésének szükségét. Már 1866. évben elkészült a bankszerű új intézet tervezete s a következő évben az 50%-al befizetendő 200 forintos névértékű részvényekre való aláírási felhívások kibocsájtattak s az intézet működését a régi Kárász-ház emeletén meg is kezdette.

Elnöke előbb Kiss Dávid, utóbb Gál Ferencz, igazgatója előbb Vass Károly, 1876. óta pedig May R. Miksa lett. 1876-ban alapszabályait módosítva egyúttal tisztviselői részére nyugdíjintézményt is alapított. 1872. évben a Klauzál-téren telket szerezve, itt kétemeletes palotát emelt s üzlethelyiségeit ide áttelepítette.

1868. első évi forgalma 697,590 frt 15 kr. volt. Ebből a bankváltó tárcza 217,798 frt 47 krt tett. 1870-ben leszámított váltó volt 3.664,778 frt 88 kr. értékben, előlegezett 101,847 frt 57 krt, betétje volt 1.091,624 frt 62 kr. s összes bevételi és kiadási pénztári forgalma 9.935,591 frt 51 krt tett.

Tartalékalapja 1878-ban már 15,359 frt 21 krra emelkedett. Osztalékul az első évben 7 frtot, a további években 5—8%-ot fizetett[2]).

SZEGEDI FORGALMI BANK. Az intézet különösen a nagy kereskedelmi és forgalmi viszonyok emelésére, Dáni Ferencz elnöklete alatt Neumann

[1]) Az intézet alapszabályai s 1873. év óta nyilvánosan közrebocsájtott zárszámadásai és mérlegei. — Vass Károly: A Szeged-csongrádi takarékpénztár alapításának és negyven éves fenállásának története. Szeged, 1886. — Vass Károly: A Szeged-csongrádi takarékpénztár alapításának és ötven éves fennállásának története. Szeged, 1896.

[2]) Az intézeti alapszabályok, zárszámadások és Mihók Sándor Magyar Compass-a.

Miksa, Cohner Miksa, Damjanovics János, Dreyfus Rubin, Eisenstädter Antal és Lukács, Eliás Miksa, Guttmann Áron, Leopold Bertalan, Lusztig Ferencz, Obláth Lipót, Pálfy Ferencz, Stein József, Weiss Mór és Grünfeld Péter igazgatósági tagoknak 1869. évi június 25-én történt alapításával keletkezett.

Alapszabályai még az évben megerősittetvén, 200 frtos névértékű, 50%-al befizetendő 4000 drb részvénye a legnagyobb kelendőségnek örvendett[1]). Az intézet kezdetben az iskola-utczai Dáni-házban, utóbb a Klauzál téri Kiss D. házban működött. Az 1873. évi bécsi börzeválság kevésbé károsította, hanem a mármarosi erdőségek kihasználása iránt kötött faüzlete megrendítette, ezért az 1873. év végén felszámolni kényszerült. Ez két év alatt lett lebonyolítva.

Az intézet könyvelése, levelezése és belső élete egészen német nyelvű volt.

SZEGEDI HITEL- ÉS ZÁLOGINTÉZET. Az 1868—69. évi túlhajtott vállalkozási és alapítási viszonyok és a csaknem káros üzleti áramlatok hatása alatt keletkezett. Alapszabályszerű czélja volt: „a kevésbé vagyonosaknak alkalmat szolgáltatni" tőkéik gyümölcsöző elhelyezése és hiteligények „könnyű kielégítése."

Az üzlettőke 60 frtal befizetendő, 2000 drb 100 frtos névértékű részvény kibocsájtásával terveztetett, de ebből csak 1500 darabot sikerült elhelyezni. De azért a Somogyi-utczai 23. sz. házban az intézeti működés 1870. évi augusztus havában megkezdetett s a szerényebb forgalmi viszonyok daczára is a részvényeseknek kedvező osztalékokat juttatott. A bécsi börzeválság alkalmából kiderült, hogy Herzl Zsigmond igazgató, hatáskörét túlhágva, az intézet számlájára börzeműveleteket folytatott, melynek következésekép 1873. évi május 10-én a csődöt bejelenteni kelle.

A csődvagyon felosztása évek mulva következett be. A részvényesek tőkéiket teljesen elvesztették s a betevők is károsodást szenvedtek[2]).

SZEGEDI ÁLTALÁNOS TAKARÉKPÉNZTÁR. Még az 1868—69. évi politikai pártküzdelmek alatt az úgynevezett „fehér czédulás" párt vezetősége, már annálfogva is, hogy a párthoz tartozó kisebb gazda és iparos közönség a többi pénzintézetek politikai befolyásától függetleníttessék, „Népbank" czimen egy új pénzintézet felállítását tervezte. Hosszas vajúdás után az intézeti alapszabályok elkészültek, megerősittettek s a „Szegedi általános takarékpénztár" 1870. évi november 7-én a Dugonics-téri Vajda-házban megnyittatott. Az intézet kitűzött czélját az képezte, hogy „a kevésbé vagyonos néposztálynak alkalmat nyújtson, hogy

[1]) Az intézet alapszabályai, zárszámadásai és Mihók S. Magyar Compass-a.

[2]) Alapszabályok, üzleti jelentések s a Szegedi Híradó 1873. évi május havi számai.

megtakarított tőkéit gyümölcsöztesse és hogy előlegek és kölcsönök adásával azok érdekeit előmozditsa."

Eredetileg 1000 drb 100 frt névértékű, 40 frttal befizetendő részvényt bocsájtott ki, mely mind elhelyeztetett s már az első évben 1.810,005 frt 68 kr. értékű váltót számitolt le; betétforgalma 841,704 frtra emelkedett, pénztári bevételi s kiadási forgalma 4—4 millión felül mutatkozott, osztalékul pedig 8 frtot, vagyis 20%-ot adott. Emellett bőséges adományokat szavazott meg, a tanitók és az iskolák részére örökalapitványokat stb. létesitett.

Az 1873. évi pénzügyi válság következtében már tetemes kárt szenvedett. Ekkor a részvények összevonásával azok száma 400-ban állapittatott meg s teljes befizetésü 200 frtról szólottak. Az üzlettőke pedig 80,000 frt volt. Ugyanekkor az intézet a Széchenyi-téri Kiss D.-féle házba költözött át, hol a forgalmi eredményekhez képest a részvényeseknek rendszerint 15—17 frt osztalékot fizetett.

1878-ban váltó tárczája 205,951 frt 52 kr., betét állománya pedig 216,091 frt 87 kr. volt[1]). Később csődbe jutott.

Elnöke előbb Hódy Imre, utóbb Oltványi Pál pápai kamarás, igazgatója pedig Deutsch Ignácz, később Reitzer Adolf lett.

SZEGEDI KÉZMŰVESBANK. 1872. évi január havában keletkezett, alapszabályai pedig ugyanaz évi június 6-án erősittettek meg. A működés megkezdésével 400 drb, hetenkint 25 krral befizetendő részjegy bocsájtatott ki. Ezekből később 50 frtos törzsjegyek s illetőleg részvények képeztettek, melyek száma 2000-ben, utóbb 2500-ban állapittatott meg.

Az intézet 1876-ban saját házat szerzett, hol egyúttal zálogüzletet is nyitott. A betétek 1875-ben 56,760 frt 43 krt, 1878-ban 381,548 frt 63 krt tettek. Ez utóbbi alkalommal már 10,881 frt 54 kr. tartalékalapja is volt. Osztalékul 2 frt 70 kr. — 5 frt 25 kr. közt hullámzó összegeket fizetett[2]).

A szerényebb hiteligények kielégitésére szoritkozó intézet elnöke Csermelényi Iván, igazgatója pedig Horváth Lajos volt.

SZEGEDI LESZÁMITOLÓ ÉS TAKARÉKINTÉZET. Az 1871—72. évi szédelgés és alapitási láz alkalmából, Fischer M. L. pesti „bankár", Lefter Mihály és más közbizalomnak örvendő helybeli polgárt a tervezetnek megnyerve, elkészitette az intézet szabályait, amelyeknek értelmében a czélt az képezte volna, hogy az iparos és gazda közönség „anyagi gyarapodása előmozdittassék, a betéteknek lehető jutalmazó kamatozása és pontos visszafizetése által." 1873. évi február 10-én bocsájtatott ki az aláirás 2000 drb 100 frtos névértékű, 60%-al befizetendő részvények jegyzésére. A 10% alapitási költség daczára is túljegyzések történtek.

[1]) Az intézeti alapszabályok, zárszámadások stb.

[2]) U. o. és Mihók S.: Magyar Compass.

A szabályoknak felsőbbi jóváhagyása után az intézet a Széchenyi-téri Prosznitz-házban, ép a bécsi börzeválság alatt lett volna megnyílandó. A nagy krach az intézetnek azonnal való leszámolását idézte elő[1]).

DÉLMAGYARORSZÁGI FÖLDHITELINTÉZET. Az intézet ifj. gr. Ráday Gedeon, akkor Szegeden működött királyi biztos elnöklete alatt, gr. Károlyi Sándor, gr. Kálnoki Pál, gr. Karácsonyi Gyula, legifj. gr. Ráday Gedeon, Türr István, Érkövy Adolf, Eisenstädter Nándor és Antal, Madas Károly, Rosenberg Izidor, Specht László stb. alapítók hozzájárulásával jött létre.

A részvénytőkét egyelőre 3 millió forintban állapították meg, de esetleg 10 millióra fokoztatott volna. A 15,000 drb 200 frt névértékű részvény 40%-os befizetésre lett kibocsájtva. Az intézet különben zálogleveleket és községi kölcsönkötvényeket bocsájtott volna ki.

Az alapszabályok 1873. évi márczius 5-én lettek jóváhagyva s az intézet a Széchenyi-téri Kiss D. ház emeletén már nagy módon felszerelve, személyzettel ellátva, működését a legszebb reményekre jogosítólag volt megkezdendő, midőn a bécsi börzeválság ezt is leszámolásra kényszerítette[2]).

[1]) Szegedi Híradó, 1873. évf. febr., máj. számok.

[2]) Az intézeti alapszabályok. — Szegedi Híradó, 1873. évf.

TARTALOM.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

EGYHÁZAK ÉS HITFELEKEZETEK.

Lap.

I. A Szent Demeter egyház. A plébánia keletkezése. A bácsi püspökséghez tartozó szegedi főesperesség és a főesperesek. A város kegyúri joga 1458-ban királyi megerősítést nyer. Mátyás király 1465-ben palástját a templomnak adja. Lukács zágrábi püspök alapítványa. A török pusztítás; a plébánia és a templom helyreállítása. Plébánosok és a plébánia joghatósága alá tartozó kápolnák. A hívek, szülöttek, elhaltak és eskettek száma. . . . . 3—9

II. Havi-Boldogasszony temploma. Az első templom és kolostor. A ferenczrendi barátoknak Szegeden tartott nagy káptalanjai. A bosnyák barátok beözönlése és a bogumilség. Jacobus di Marchia és Capistranoi János. A templom építése 1497—1503-ban. Szent Gellért ezüst koporsója. Török kegyetlenkedések 1552-ben. A barátok pusztulása. A hitújítók szaporodása s a templom fölött való vita. A templom és kolostor kijavítása 1624-ben. A barátok theologiai iskolája s a dalmát hitszónokok. A gvárdiánok mint a csanádi püspökök helynökei. A templom és kolostor restauratiója 1713—1751-ben. Az alsóvárosi plébánia felállítása 1789-ben. A hívek, kereszteltek, elhaltak és eskettek száma. A templom mint menedék és temetkezési hely. A templom műkincsei. A gvárdiánok és plébánosok. 10—21

III. A Szent György plébánia és a minoriták. Szent György plébániája a XIV. és XV. században. A török hódoltság alatt elpusztult, de a templom 1719-ben helyreállíttatott. Minoriták a XV. században és a török hódoltság alatt. 1726-ban telket nyernek. A barátok tiltakozása. 1739-ben újra befogadtatnak s királyi engedély alapján kolostort és templomot emelve, 1789-ben a plébánia kezelését is elnyerik. A hívek, kereszteltek, elhaltak és eskettek számadatai. Házfőnökök és plébánosok. . . . . 21—24

IV. Szent Rókus egyháza. A pestis-kápolna építése és az „új város“ keletkezése. Pozsonyi Ignácz alapítványa és a plébánia szervezése 1805-ben. A templom építése 1830-ban. Plébánosok, a hívek száma s az anyakönyvek. . . . . 24—27

Lap.

V. Elpusztult templomok. Szent Péter és Szent Erzsébet plébániák templomai. A praemontreiek, dominikánusok és karmeliták. A csengelei, kereseti és csorvai templomromok. . . . . 27—29

VI. Görög-keleti hitfelekezet. A hitközség keletkezése, hajdankori nagysága. Templomai, lelkészek s azok javadalma. Belső viszályok. Anyakönyvek. . . . . 29—31

VII. Ágostai ev. hitfelekezet. A hitközség keletkezése, lélekszáma, papjai és a város segélye. 32

VIII. Református hitfelekezet. A reformatio Szegeden a XVI. században. Kis István és Abádi Benedek. A hitújítók elenyészése. A türelmi rendelet s az első református polgárok. 1846-ban a leányegyház, 1857-ben az önálló hitközség megalapítása. A hívek száma és a városi segély. . . . . 33—36

IX. Zsidó hitfelekezet. A régi zsidó lakosság. Az első betelepülések és a zsidóság szaporodása. Birtokszerzési képességük. A házkör. Hitközségi szervezet, zsidó bírák és elnökök. A hitközség bevételei, kiadásai, kultusz- és türelmi adók, úgy más rendkivüli terhek. Zsinagóga-építés. Rabbik. Felekezeti jótékonyság és intézmények . . . 36—42

X. Nazarénusok. Keletkezésük és terjedésük. Imaházuk. 43

TIZENKETTEDIK RÉSZ.

HATÓSÁG ÉS TÁRSADALOM.

I. Követküldés. A város követküldési joga a mohácsi vész előtt. Meghívó az 1712. évi országgyűlésre. A pozsonyi rendi országgyűlésre küldött követek. A szab. kir. városok szavazati joga. Követválasztás, utasítás és sérelmek. Az 1843—44. évi utasítás. A városok rendezési terve. A dietalis költségek. Népképviseleti országgyűlési képviselők. Választások, választók, pártok és kerületek szerint. Kis követek. A harmadik kerület. . . . . 47—55

II. Törvénykezés. A polgárok mentességi joga. A város törvénykezési jogának eredete. A régi bíróválasztások. Zsigmond 1412. s Mátyás 1486. évi rendeletei. A fenyítőjog gyakorlatának némely példái. A hatóság mint hiteles és hielmes (locus credibilis et authenticus) hely. Zákány István. A török kádik. A pallos-jogról nyert kiváltság. Szemelvények és példák a régi bírói határozatokból s azok végrehajtásáról. Az első halálos itélet. A hatalmaskodási és „nyelvességi“ perek. A bírói tekintély. Pecséttel való idézés. Panaszló pénz és ítéleti illetékek. Felebbezések. Tárnokszéki ülések. Menedék-jog. Kinvallatások s azok nemei. A hóhér. A törvénykezést a közigazgatástól József császár elkülöníti. A szegedi javítóház felállítása.

Lap.

Mérei királyi biztos rendelkezései. Különleges jogszokások a végrendelkezés és az ingatlanok elidegenítése körül. Telekkönyv. Az albírói intézmény. Az absolut korszak. A provisorium s a törvénykezési költségek megtérítése. A királyi törvényszék és járásbíróság. A főbírák névsora 1408. óta. A bírák nemesítése. Ügyvédek s a reájok vonatkozó 1743. évi statutum. Tóth Mihály ügyvéd vádaskodásai és üldöztetése. A negyvenes évek ügyvédi kara. . . . . 55—68

III. Közigazgatás. A községi képviselet első nyoma. Az esküdt polgárok. A régi jegyzőkönyvek. A tanács szervezete. Tisztviselők s a régi tisztújítások. Nemzetiségek a város kormányzatában. Királyi biztosok. Az udvari kamara. Széképület emelése 1728-ban és 1799-ben. A régi közigazgatás ügyköre. Az 1871. évi szervezési szabályzat. Jegyzők és polgármesterek névsora. . . . . 69—81

IV. Rendészet. A rendőrkapitányi hivatal keletkezése és fejlődése. Rendőrszemélyzet. Gonosztevők üldözése. Rabok. Belső biztonság. Idegenek bejelentése. Vásári rendészet. Tűzrendészet. Pipázási tilalom. A tűzoltási ügy fejlődése. Tűzesetek és tűzoltó szerelvények. Önkénytes tűzoltóság. Közerkölcsök. Káromkodók. Botbüntetés. Kiseprűzés. Zárórák. A Bach-korszak rendészete. Cselédügy. A rendőrség újabb fejlesztése és. költségei. Rendőrkapitányok névsora. . . . . 81—90

V. Árvaügyek. Az árvák vagyonának kezelése a mult században. József császár rendelete és az árvák atyja tisztség. Árvák létszáma és vagyona a mult században. Mérey királybiztos rendszabálya. Az árvabizottmány s a Bach-korszak. Az árvaszék felállítása és az árvák vagyona 1872-ben. . . . . 91—92

VI. Adózás. Személyes szolgálat, terragium és a királyi udvar vendégül látása az Árpád- és vegyesházi királyok idejében. Ajándékok a király részére. A szegedi kupák II. Ulászló király asztalán. A város évi adója 1495-ben. Az 1612. és 1647. évi kirovások. A hal-adó. Királyi bér. Török kincstári adók. A kamara kivetései. Az 1702. és 1715. évi portaösszeírások. A porták számának és az adók fokozatos emelkedésének átnézete. Adóügyi statutumok. Az 1842. évi adókirovás és az önadóztatás. A Bach-korszak. Az utóbbi évtizedek királyi és városi adója. Sikkasztások. . . . . 92—100

VII. Katonai ügyek. A magyar ezredek felállítása. Gr. Siskovich, id. br. Bechard, br. Bajalich, Schustekh, ifj. br. Bechard, Jugenitz, id. Wőber Antal, br. Becsei István, Szabó Antal stb. Mely ezredekhez újonczoztak Szegeden. Újonczjutalék régen s az utóbbi időkben. Szeged katonai ereje. . . . . 101—106

VIII. Polgárság és polgárőrség. A polgárok politikai és magánjogai. Polgárjog elnyerésének módja. Polgárdíjak, polgáreskü és polgár-

Lap.

levél. Polgárlajstromok és a polgárság létszáma. A polgárok kötelességei. Felkelések. Polgárőrség és felkelési zászlók. Díszpolgárok. 106—115

IX. Községi háztartás. Bevételek és kiadások átnézete. Adósságok és kölcsönadott tőkék. A szőreghi uradalom zálogbavétele. Az utóbbi idők háztartása és a tartozások. Számadások és költségvetések. Bevételi források. Tápé és Várthó censusa. A kisteleki úrbériség. Sörház, dézsmajövedelem, vásárok, révjavadalom. Korcsmák, téglaégetés, mészárszék-javadalom, polgárdíjak, puszták bére, mázsaház, kövezet- és helypénz-díj, hajóhíd, látványosságok, szállmányok, házi adó, czigány és zsidó taksák. Laczikonyha, telkek eladásából befolyó jövedelem stb. A kiadások részletezése: tiszti fizetések, vendégelések, ajándékok, segélyek, nemzeti közczélok pártolása stb. Az utóbbi idők bevételeinek és kiadásainak részletezése. Vagyon-leltár. Hűtlen kezelések. . . . . 115—137

X. Népesség. Adatok a régi, az 1522. és az 1553—54. évi népességről. Az 1522. évi lakosság magyarsága. Az 1715. és 1720. évi népesség. Betelepülések. Az 1786., 1805., 1818., 1825., 1839., 1840. évi adóösszeírás alapján kimutatott népesség. Az 1850., 1857. és 1870. évi népszámlálások. Szeged gyarmatai Délmagyarországon. . . . . 137—147

XI. A nyilvános élet és az egyesületek. A nép munkássága, ügyessége. A polgárság zárkozottsága. Az egyesületek. . . . . 147—149

1. Közművelődési egyletek. — Olvasó-egylet. Ifjúsági kör . 149—150

2. Jótékony egyletek. — Jótékony nőegylet. Zsidó nőegylet. Temetkezési egylet. Szabadkőmíves páholy. . . . . 151—154

3. Politikai egyletek. — Szabadelvű kör. Népkörök. . . . . 154—156

4. Kaszinók, társalgó körök. — Szegedi kaszinó. Felsővárosi társalkodási egyesület. Alsóvárosi társalgó egylet. Polgári társalgó kör. Iparosok köre. . . . . 156—162

5. Sport-egyesületek. — A lövész-, vadász-, torna-, csolnakázó-, korcsolyázó- és tűzoltó-egyesületek. . . . . 162—163

TIZENHARMADIK RÉSZ.

EGÉSZSÉGÜGY.

I. Ragályos és járványos kórok.

1. Pestis. A pestis föllépése és pusztítása a régi időben, dúlásai Magyarországon. Az 1472., 1510., 1680., 1712. évi pestis pusztítása Szegeden. Dr. Ausfeldt Kristóf és a Lazarethum. A Máriazelli fogadalmi emlékek. Az 1738. és 1740. évi pestis Szegeden. Orvosrendőri intézkedések, zárlatok, vesztegzárak stb. Iskolák és korcsmák bezárása, vásárok eltiltása. Füstölések és ezek árszabása. Az elhaltak. A pestis költségei. A város fogadalma. Az utolsó pestis. 167—179

Lap.

2. Cholerajárványok. Az első cholera híre. Az egészségre ügyelő választmány megalakulása. Gabona-készlet vásárlása. A járvány Szegeden s a szegedi orvosok eltérő nézete. Halászati, halárusitási és serfőzési tilalmak. Új temetőhelyek kijelölése. A járvány megszünése és a halottak száma. Az 1848—49., 1855., 1866. és 1873. évi cholera-járványok. Az egészségügyi intézkedések. Betegek és halottak száma. . . . . 179—185

3. Egyéb ragályos és járványos kórok. Bujakór, trachoma, himlő, kanyaró, vörheny, hagymáz, roncsoló toroklob. A váltóláz mint tájkór. . . . . 185—186

II. Nyilvános betegápolás és életmentés.

1. Közkórház. A nyilvános betegápolás régen. Kolostori, plébániai és városi kórház a mult században. Pozsonyi Ignácz alapítványa 1800-ban. A kórház építése 1802—13-ban s végleges befejezése 1829-ben. Kórházi felügyelők és orvosok. Kórházi alap és ennek gyarapodása. A betegápolás. Irgalmasrendi szürke nénék 1854—61-ben. A kórház kibővítése 1875-ben. Az ápoltak száma és az ápolási díjak. . . . . 187—196

2. Katona- és zsidó kórház. A katona-kórház 1708-ban. Új helyiséget nyer 1776-ban. 1831-ben a nagykaszárnyát veszik igénybe. A zsidó hitközség kórházi pénztára 1818-ban. Telekszerzési törekvések 1830-ban. 1856-ban vásárolt épületben a zsidó kórházat berendezik. . . . . 196—197

3. Szegényápoló és árvaház. A szegény nyomorultak mint kórházi ápoltak. A koldulás megszüntetésével 1841-ben szegényápoló egyesület keletkezik. 1857-ben a szegényápoló intézet megnyíljk. A házi szegények segélyezése. A vagyontalan árvákról való gondoskodás régen. Az árvaház keletkezése 1872—73-ban. Az árvaházi alaptőke s az árvaházi növendékek és dajkaságban tartott árvák. 197—201

III. Közegészségügyi szolgálat.

1. Tiszti- és magánorvosok. A helyőrségi orvosok és városi chirurgusok. A városi medicusok és phisicusok 1759. óta. Másod- és kerületi orvosok; ezek javadalma s ügyköre. Magánorvosok 1807. óta. Himlőoltás, halottkémlés és temetők . . . . 201—208

2. Szülésznők. Szülésznői szakiskolák s a tanult bábák Szegeden. A városrészi szülésznők és javadalmuk. Külterületi bábák. Szülésznők száma. . . . . 208—209

3. Gyógyszertárak. Gyógyszerkészítés régen. Az első katonai gyógyszertár Szegeden. A Megváltóhoz, Isteni gondviseléshez, Szent-Háromsághoz, Segítő Boldogasszonyhoz, Szent Rókushoz, Szent

Lap.

Györgyhöz, Szent Istvánhoz, Kígyóhoz és a Kálváriához czímzett gyógyszertárak keletkezése és története. . . . . 209—213

IV. Ivó- és gyógyvizek, fürdők és köztisztaság. A Tisza vize és a vízvezeték. Keserűvíz források. Tiszai, gőz- és gyógyfürdők. Üdülő helyek. Kövezések. Csatornák és köztisztaság. Közvilágítás . . . 214—218

V. Állategészségügy. Az 1825., 1826., 1832., 1838. 1850. évi állatjárványok. Állatorvosi állás szervezése és az állatorvosok. . . . . 218—219

TIZENNEGYEDIK RÉSZ.

ISKOLÁK.

I. Iskolák a középkorban és a török hódoltság alatt. Fárai és középiskola. A szegedi diákok Belgrád felszabadításánál. A krakkói, bécsi és wittenbergai főiskolákon járó szegedi tanulók s ezek szerepe az egyházi s világi közélet terén. . . . . 223—229

II. Népiskolák.

1. Tanítóképzés és a tanítóképző. A papok mint tanítók. Abády Benedek és szegedi Kis István „schola mesterek.“ A régi kántortanítók és a tanítási módszer. A tanítói minősítés 1754-ben. A tanítóképzés 1778. óta. A szegedi királyi képző megnyitása 1844-ben. Mint püspöki intézet 1856-ban újra szerveztetik. A hangoztatás útján való tanítási módszer behozatala. Az 1872. évi szervezés. A képezdei igazgatótanács. Tanulók létszáma. Magán tanfolyam tanítónőképzésre. . . . . 229—238

2. Kisdedóvás és kisdedóvók. Az első kisdedóvók hazánkban. 1846-ban a belvárosi, 1856-ban a felsővárosi, 1872-ben a rókusi és 1879-ben az alsóvárosi óvodák felállítása. Óvók s az óvodába járók száma. . . . . 239—242

3. A népiskolák felügyelete és igazgatása. Az állami felügyelet első nyilvánulásai. A „Ratio educationis.“ A főigazgatók és felügyelők. Ezek iskolalátogatásai és vizsgái. A nemzeti iskolák helyi igazgatói. Tóth János elemi iskolai igazgató, utóbb népiskolai felügyelő. Az iskolaszék és elnökei. . . . . 242—248

4. Rendtartások, tanítási módszerek; az iskolák belső élete. A kezdetleges állapotok. A „Ratio educationis“ rendszerű népiskolák. Osztályok, szünetek, mulasztások, tankönyvek, tanítási módszer. Az 1790—91. évi XV. t.-cz. A hitoktatási kötelezettség vitája. A tanítók testületi szelleme s az értekezletek. Iskolai ünnepélyek s látogatások. A harmadik iskolai rendtartás 1844-ben. A Thun-féle iskolai törvény. Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. és az iskolák újabb fejlődése. . . . . 248—263

Lap.

5. Belterületi községi népiskolák. . . . . 263—291

Belvárosi népiskola. — A régi plébániai iskola és átalakulása. A tanítók és javadalmuk. A német- és dalmát iskola. A nemzeti iskola és ezek tanítói. A régi polgári- és rajziskola. A leányiskola és tanítói. Tanulók létszáma. A Bach-korszak. A népiskolai törvény és az iskolák fejlesztése. Tanulók létszáma. . . . . 263—275

Alsóvárosi népiskola. — A barátok iskolája a török idők alatt. Állami és városi segély következtében átalakul. Tanítók és tanítónők. Iskolába járók száma. . . . . 276—279

Felsővárosi népiskola. — Az iskola keletkezése. Tanítók s tanítónők. A Szent-György iskola építése. Tanulók létszáma. . 279—282

Rókusi népiskola. — Törekvések az iskola felállítása iránt. A lakosság kérelmei. Az udvari kamara akadályai. Engedély az iskola megnyitására és az új épület felállítására. Tanítók és az iskolába járók száma. . . . . 283—285

Mórai népiskola. — Társadalmi úton ingyen iskolák állíttatnak; ezeket a város átveszi. A mórai népiskola tanítói és tanulóinak létszáma. Az új iskola felépítése. . . . . 286—287

Tabáni és liszt-utczai népiskolák. — Keletkezésük, tanítók és tanulók. . . . . 288—289

Alvégi- és csonka-utczai népiskolák. — Keletkezésük, tanítók és tanulók. . . . . 289—290

Újszegedi népiskola. — Két izben társadalmi úton, utóbb állami segélylyel létesül. . . . . 290—291

6. Külterületi községi népiskolák. Az iskolázás első nyomai. Bonyhády terve a tanyák összpontosítására. A külterületi lakosság ajánlata az iskolák felállítására vonatkozólag. Az 1853. évi nov. 30-iki községválasztmányi határozat és a tanyai iskolák építése. Iskolázás és tanítási eredmény. . . . . 291—296

7. Vasárnapi és ismétlő iskoláztatás. A Bach-korszak s az utóbbi idők eredményei. Felnőttek oktatása. . . . . 296—297

8. A tanonczok iskolázása. A régi inas-iskola s ennek látogatottsága a Bach-korszakban és az utóbbi időkben. A decentralizatio és az esti tanfolyamok terve. Kereskedelmi magán-tanfolyamok s a kereskedelmi szakiskola felállításának terve 1870-ben. . . . . 297—298

9. A tanítók fizetése. A régi kántor-tanítók javadalma. Tanítói fizetések a Ratio educationis előtt. A nemzeti és külvárosi iskolák tanítóinak fizetése, ezek fokozatos emelkedése. A familiatio pénzek. Az 1822., 1846., 1853., 1857., 1861. 1871. stb. évi fizetésjavítások. . . . . 298—302

10. Felekezeti népiskolák.

Az Oltványi-féle róm. kath. felekezeti felsőbb leánynevelő intézet és leány népiskola. — Oltványi István csanádi nagy-

Lap.

prépost végrendeleti hagyománya. Az apáczák vezetése alatt álló nőnövelde és népiskola megnyitása. A tanulók száma. . . . . 302—303

Görögkeleti szerb népiskola. — Iskolaépítés. Tanítók és javadalmak. Iskolába járók száma. 303

Ágostai hitfelekezeti iskola. — Keletkezése, tanítók s ezek javadalma. Az iskolások száma. 304

Református népiskola. — Keletkezése. Tanítók és ezek javadalma. 304

Zsidó népiskola. — Magániskolák s ezek átvételének terve. 1843-ban a hitközség iskolát állít. 1851-ben a leányiskola megnyílik. Iskolai bevételek s kiadások. A városi segély. Iskolai előljárók, tanítók, tanítónők s ezek fizetése. Iskolába járók száma. . . . . 304—307

11. Magániskolák és nevelő intézetek. Régi magán- és zugiskolák. Ezek betiltása. Az utóbbi idők magánnevelő intézetei s a növendékek száma. . . . . 307—308

12. Polgári iskolák.

Polgári fiúiskola. — A régi és az 1868. é. XXXVIII. t.-cz. értelmében állami segélylyel felállított polgári iskola. Fejlődése. Tanítók és tanulók. . . . . 308—310

Polgári leányiskola. — Felállítása, eltérő tanterve, tanítók és az iskolába járók száma. 311

III. Középiskolák.

1. Főgymnasium. A katonai kórházban megnyitott gymnasium. A residentia építése és kibővítése. Igazgatók. A lyceum megnyitása. A tanulók vádaskodása a hatóság előtt. A gymnasium építése 1793-ban. A százados évforduló. Akadémia állítására irányuló törekvések. A diákok fegyelme. Rendőri beavatkozás és igazgatói pártfogás. A régi tanuló ifjúság társadalmi szerepe. Iskolai színház és műkedvelői előadások. Defendálások. Magyar gyakorló iskola és önképző kör. Államgymnasium állítása iránt való óhajok s a túltömött osztályok párhuzamosítása. Előkelőségek látogatásai. Tanszer gyűjtemény. Iskolába járók száma. . . . . 311—325

2. Főreáliskola. A műipariskola felállítására vonatkozó óhajok. A reáliskola megnyitása 1847-ben és átalakítása 1851-ben. A Rudolf-alapítvány s az intézet fejlesztése. A város közönségének felirata a kormányhoz 1868-ban. Báró Eötvös miniszter Szegeden. A főreáliskolai kölcsön és építkezés, úgy az intézet államosítása ügyében kötött szerződés. Tanárok s a tanulók létszáma. . . . . 326—334

IV. Iskolai ösztöndíjak, jutalmak és segélyek. Az Ebner, Sobay, Bonnaz, Oltványi, Rózsa József, Ráth Jakab, Kárász, Deák Ferencz stb. alapítványok. . . . . 334—338

TIZENÖTÖDIK RÉSZ.

KÖZMŰVELTSÉG.

Lap.

I. Könyvtárak. Egyházi, tanintézeti, egyesületi és kölcsönkönyvtárak. A városi közkönyvtár s a magánosok könyvtárai. . . . . 341—343

II. Nyomdászat, hírlapok, írók, könyvkereskedések. Abády Benedek sajtója 1547-ben és a nyomda terméke. Rodelmayer törekvései 1796-ban. Grünn Orbán 1802-ben nyomda állítására szabadalmat nyer. A Grünn-Burger-féle nyomda története. A censorok és a sajtó termékek. A Bába-féle második és a Traub-féle harmadik nyomdák története. Szeged hírlapjai. A szegedi írók. Könyvkereskedések. . 343—362

III. Színház és színészet. III. Károly király szabadalmi levele színház állítása iránt. Iskolai színielőadások 1723-ban. Színházépítés 1735-ben. Német színészet József császár alatt. Lippe társulata. A széképület szálájában berendezett színpad. Kelemen László társulata 1800-ban Szegeden. A kolozsvári társulat 1803-ban Szegedre ellátogat. 1806-ban Ernyei, később Lang és Kilényi, majd az Abday és az erdélyi társulatok szereplése. A Balla és Farkas társulatok. Nyári színkör és német társulat. Ennek bukása. Komlóssy, Bartók-Egry, az erdélyi és a Havi-féle társulatok. A forradalom. Latabár-Döme és Hetényi társulatai. Lederer német előadásai. Ujfalusi és a Havi-Szabó, valamint a Havi-Hegedüs és a Szabó-féle társulatok. Molnár György és a magyar színügy rehabilitatiója 1860-ban. Szabó-Filippovics, Nyiry György, Takács Ádám, Szigeti Imre, Hubay Gusztáv, Láng Boldizsár, Szabó-Filippovics, Latabár, Sípos, Aradi, Kocsisovszky, Hubay, Follinus, Szathmáry Károly társulatai. Az újszegedi színkör építése 1868-ban. Aradi Gerő s a temesvári német opera társulat. Mansberger Jakab, Sztupa Andor és Aradi társulatai. . . . . 362—400

IV. Zene- és énekművészet. A város muzsikusai és az egyházi karzene. Zeneiskola állítására vonatkozó régi tervek. A zenede keletkezése 1865-ben. 1874-ben városi kezelés alá kerül. A szegedi polgári dalárda és a szegedi dalárda. Az 1876. évi országos dalünnep. Szegedi zeneszerzők. . . . . 400—405

V. Képzőművészetek. Régi festők és műbecsű festmények. Az újabb kor festményei és a szegedi festők. Régi szobor és nyilvános emlékművek. A Dugonics-szobor. Kisebb véső művészetek. Műépitészet. A Szent Demeter és Havi-Boldogasszony temploma. A várbontás alkalmával előkerült műépitészeti emlékek. Az újabbkori építészet. 405—413

TIZENHATODIK RÉSZ.

KÖZGAZDASÁG.

I. Őstermelés. Lap.

1. Földmívelés, állattenyésztés. A hospitesek és a várispánsági birtokok szabad gazdái. Közjogi állásuk s nemesi birtokszerzési képességük. A nomád gazdálkodás és a szállások. Tanyák és tanyagazdálkodás a mohácsi vész előtt. Termelési és állattenyésztési adatok a mohácsi vész előtti időről. Az 1522. évi egyházi tizedlajstrom alapján, a termelés és az állattenyésztés viszonyai. A török hódoltság alatt bekövetkezett gazdasági hanyatlás. Gazdasági állapotok a XVIII. század elején. A földközösség. Az 1719. évi jószáglétszám és termelési eredmény. A művelés alatt álló terület 1720-ban. Az egyéni birtok és a szállások keletkezése. Az első foglalók. Tanyák száma a mult század közepén. A közbirtokok eladás útján való kiosztásai. Helységalapítási tervek. Az egyházi tized s az 1723. és 1812. évi termelési eredmény. Dohánytermelés és a szőreghi uradalom zálogbavétele. Jószáglétszám 1799-ben. Az 1747. évi termelési eredmény és jószáglétszám. Ármentesítések és haszonbér gazdálkodás. Bérföldek és a 30 éves bérlő gazdaság. A művelési ágak s a 70-es évek termési eredménye, gazdasági eszközei, jószáglétszáma. A városi közbirtokok jövedelmezősége. Inséges esztendők. Gazdasági egyesület . . . . . 417—439

2. Szőlőmívelés és gyümölcsészet. A szegedi gazdák mint szerémségi szőlőbirtokosok. Illetéktelen vámszedések miatt tett panaszaik. A péterváradi apátnak és a budai káptalannak zentai vámosai által elkövetett zaklatások. A szegedieknek szerémségi boraikkal elárasztják a felvidéket. Diósgyőr, Kassa és Bártfa városokkal való viszály. Szőlősgazdák száma az 1522. évi egyházi tizedlajstrom szerint. A török hódoltság alatt a szegedi szőlőtelepítések és ezek bordézsma jövedelme. Szőlőföldek s ezek termése a XVIII. században. A homoki szőlőtelepítések. Az utóbbi idők termelései. Gyümölcstermelés a török hódoltság alatt. A barátok gyümölcsöse. Vedres és József lotharingiai herczeg érdemei. A hattyasi faiskola. . 439—445

3. Erdők és erdősítés. A régi Fő-éri erdő. Épületfák vidékről szállíttatnak. Fásítások 1771-ben és 1805. évben. A régi erdők s ezek pusztulása. Az 1868—72. évi ültetések. . . . . 446—448

Lap.

II. Ipar.

1. Kézműipar.

A) A czéhek. Iparüzés az Árpádházi királyok alatt. Czéhek keletkezése. Iparviszonyok az 1722. évi egyházi tizedlajstrom alapján. Az asztalos, bognár, borbély, czipész, csizmadia, fazekas, gombkötő, kalapos, kőmíves és ács, kötélverő, lakatos, mészáros, ötvös, a rácz paplanos, szűrszabó és szabó czéh, sütő, magyar- és német szabó, szappanfőző és gyertyamártó, szíjgyártó, magyar- és német szűcs, szűrszabó, takács, timár és a varga czéh keletkezése s története. A szegedi czéhek általános jellemzése, árszabásaik. Az 1853. évi ideiglenes és az 1872. évi ipartörvény. Ipartársulatok s az iparos ifjúság segélyző egyesülete. Iparstatisztika az 1850. és 1870. évi népszámlálások alapján. Az utóbbi idők iparmozgalmai. Iparos congressus és az 1876. évi országos kiállítás. 449—476

B) Szabad iparágak és a népipar. Halászat és halászok. Molnárok. Hajó- és malomépítők, faragók és zsindelyvágók, taliczkakészítők, tégla-, cserép- és mészégetők, papucs- és kaczabájkészítők. Népipar. . . . . 476—487

2. Gyáripar és iparvállalatok. Szeszgyártás. Gőzmalmok. Szalámigyártás és paprikatörés. Keményítő-, sziksó-, gyufa-, spódium kékfestő-, kötél- és vasöntőgyárak. Téglagyárak, légszeszgyár. Ipari szövetkezetek. . . . . 487—492

III. Kereskedelem.

1. Kereskedés és a vásárok. Kereskedelmi állapotok a mohácsi vész előtt s a török hódoltság alatt. Kereskedők 1720-ban. A szerb betelepülők és a belgrádi kereskedők. Kereskedelmi viszonyok a XVIII. század végén. A zsidók. 1822. évben kereskedelmi testület alakul. Lloyd társulat. Vásárok és a vásár-szabadalmi levelek. Új-Szeged vásárjai. A helypénzek behozatala. Vásári forgalom. . 493—503

2. Régi árviszonyok. Szemelvények az állatok, élelmiszerek, italok, termények és közhasználati czikkek árairól az utóbbi két századra vonatkozólag. Régi napszámdíjak és az ingatlanok árviszonyai. . . . . 503—509

3. Forgalmi eszközök és árúforgalom. Fuvarozások. A régi személy- és teherszállítási díjak. Gyorsutazási vállalat. Az első gőzhajó Szegeden. A tiszai gőzhajózási vállalat terve. A dunai gőzhajózási társulat hajójáratai. A szegedi gőzhajózási társulat. Vasútépítési tervek. A kecskemét-szegedi vonal kiépítése. A tiszai áthidalás és a temesvári szakasz megnyitása. Az alföld-fiumei vasút építése. A szeged-zimonyi vasút terve. Árúforgalom és a város régi kereskedelmi mérlege. A posta- s távirda-szolgálat és fejlődése. Postatávirdai forgalom. . . . . 509—517

Lap.

4. Hitel és pénzügy. A szeged-csongrádi takarékpénztár. A szegedi kereskedelmi és iparbank. Szegedi forgalmi bank. Szegedi hitel- és zálogintézet. Szegedi általános takarékpénztár. Szegedi kézművesbank. Szegedi leszámítoló és takarékpénztár. Délmagyarországi földhitelintézet . . . . . 517—522

KÉPMELLÉKLETEK.

Lap.

I. Az 1728-ban épített és 1799-ben részben lebontott széképület alaprajza és homloknézete. (Eredetije Szeged v. térképtárában.) 80

II. Szegedi gyalog- és lovas polgárőrök az 1805. évi felkelés alkalmával. (Szeged v. levéltárában lévő eredeti festmények után.) 112

JAVÍTÁSOK.

I. köt.	10. lap	13. sor	alulról	Zofcsák János	helyett	Z. József
„ „	19. „	19. „	felülről	székhelyektől	„	székhelytől
„ „	41. „	20. „	alulról	Tápé	„	Vártó
„ „	43. „	11. „	felülről	1037.	„	1307.
„ „	64. „	1. „	alulról	cosmmune	„	communes
„ „	66. „	14. „	felül	Ábrahám	„	Antal
„ „	79. „	21. „	alul	került	„	kerültek
„ „	83. „	4. „	„	Érsekújhelyi	„	Érdújhelyi
„ „	106. „	8. „	„	ezer katonaság	„	ezer főnyi katonaság
„ „	119. „	12. „	„	Telkessi	„	Telekessi
„ „	126. „	20. „	„	1688.	„	1668.
„ „	145. „	3. „	„	Prépestváry	„	Prépostváry
„ „	184. „	17. „	„	öbbi	„	többi
„ „	209. „	4. „	„	örnagy	„	vezérőrnagy
„ „	211. „	21. „	„	Váss	„	Vay
„ „	214. „	4. „	felül	Vass	„	Vay
„ „	220. „	11. „	„	lecresztették	„	felvonták
„ „	221. „	15. „	alul	Pétervárott	„	Pétervároadon
„ „	228. „	11. „	„	1873,	„	1783.
„ „	237. „	19. „	„	keresztezésénél	„	környékén
„ „	284. „	11. „	felül	Commeth	„	Cometh
„ „	285. „	9. „	alul	okából megállapított	„	okából a megállapított
„ „	298. „	4. „	„	Oklevéltár CCXI.	„	lásd 372. és 373. l.
„ „	302. „	9., 10. „	„	pusz-kat	„	pusztákat
„ „	320. „	20. „	felül	város a	„	város és a
„ „	368. „	13. „	alul	Bischofsdrou Frieri	„	Bischofsdron Trieri
II. köt.	10. lap	7. sor	alul	városnál	helyett	a városnál
„ „	11. „	19. „	felül	amelyek	„	a mennyek
„ „	15. „	15. „	„	nem	„	törlendő
„ „	17. „	20. „	alul	Romanoru	„	Romanorum
„ „	43. „	6. „	alul	180	„	Kotolyár

II. köt.	72.	lap	5.	sor	felül	Kotolyán	helyett	197
„ „	78.	„	3.	„	alul	Novák	„	Nováky
„ „	87.	„	10.	„	„	Korda Vedres János	„	Kordáné
„ „	89.	„	8.	„	felül	Nagy Sarló	„	Nagy-Salló
„ „	127.	„	10.	„	alul	Madersprach	„	Maderspach
„ „	161.	„	19.	„	„	hogy a Vécsey	„	hogy Vécsey
„ „	174.	„	5.	„	„	politika	„	politikai
„ „	202.	„	18.	„	felül	94,000	„	94,800
„ „	202.	„	2.	„	alul	emelt	„	emelt óvást a
„ „	223.	„	4.	„	„	Zofcsák Károly	„	Z. József
„ „	236.	„	2.	„	„	szín-	„	színdarabot
„ „	236.	„	10.	„	„	Dáni választása szótöbbséggel történt, amint az a III. köt. 53. l. helyesebben előadva van.		
„ „	251.	„	1—4.	„	„	Béreczy visszalépése következtében a választás egyhangulag történt. V : ö : III. köt. 53. l.		
„ „	352.	„	12.	„	felül	vaskeresztnél	helyett	vöröskeresztnél
„ „	353.	„	10.	„	alul	kálvia	„	kálvária
III. köt.	5.	lap	1.	sor	felül	járandóságga	helyett	járandósággal
„ „	15.	„	9.	„	alul	hirdette	„	hirdettetett
„ „	26.	„	16.	„	felül	Róka János	„	Róka József
„ „	36.	„	1.	„	„	Az	„	A
„ „	37.	„	9.	„	„	már	„	törlendő
„ „	50.	„	1.	„	„	or szágo	„	országos
„ „	74.	„	10.	„	„	voksment	„	voks ment
„ „	92.	„	3.	„	alul	Pécsi	„	pécsi
„ „	101.	„	2.	„	„	hadügyi	„	hadügy
„ „	106.	„	14.	„	felül	helyezteték	„	helyezték
„ „	107.	„	21.	„	„	Vászó-	„	Vászó,
„ „	142.	„	2.	„	alul	LXXXVII.	„	LXXXIV.
„ „	170.	„	5.	„	„	Gral	„	Graf
„ „	171.	„	3.	„	„	218. j. sz. a.	„	CLXVIII. sz. a.
„ „	193.	„	14.	„	„	jelleg	„	jelleget
„ „	225.	„	13.	„	„	LXVIII.	„	LXXVI.
„ „	232.	„	1.	„	felül	ifju	„	ifjú,
„ „	238.	„	3.	„	„	Harminez	„	Harminczöt
„ „	261.	„	1.	„	„	eredményeket	„	eredményt
„ „	269.	„	17.	„	„	küld ki	„	küld, ki
„ „	291.	„	21.	„	alul	Madarásztól	„	Madarásztón
„ „	311.	„	8.	„	felül	terjedelembe	„	terjedelemben
„ „	313.	„	2.	„	„	1821.	„	1721.
„ „	313.	„	9.	„	alul	Emellett	„	E mellett
„ „	379.	„	8.	„	„	alkotmány vállalkozóknak	„	alkotmány a vállalkozóknak

III. köt.	388.	lap	13.	sor	felül	Dunan	helyett Dunanan
„ „	390.	„	14.	„	alul	látogatottsága	„ látogatása
„ „	393.	„	14.	„	felül	előadást	„ előadását
„ „	407.	„	10.	„	„	helységeiben	„ helyiségeiben
„ „	421.	„	10.	„	„	cselebeli	„ cselebi
„ „	432.	„	20.	„	alulról	baktó	„ Baktó
„ „	457.	„	19.	„	„	csizma patkót	„ csizmapatkót
„ „	486.	„	17.	„	felülről	ezen	„ az ezen
„ „	487.	„	17.	„	„	kalmárkokó	„ kalmárkodó
„ „	500.	„	10.	„	alulról	határnapjai	„ határnapja
„ „	520.	„	18.	„	felülről	elhelyezése	„ elhelyezésére
„ „	520.	„	18.	„	„	és	„ és a

SZEGEDI AKADÉMIAI SZÉCHENYI KÖNYVTÁR 76 1988

SZEGED TÖRTÉNETE

ÍRTA

REIZNER JÁNOS

HARMADIK KÖTET

EGYHÁZAK ÉS HITFELEKEZETEK HATÓSÁG ÉS TÁRSADALOM
EGÉSZSÉGÜGY ISKOLÁK KÖZMŰVELTSÉG KÖZGAZDASÁG

KIADJA
SZEGED SZAB. KIR. VÁROS KÖZÖNSÉGE

SZEGED

NYOMATOTT ENGEL LAJOS KÖNYV- ÉS KŐNYOMDAI MŰINTÉZETÉBEN

1900